

ISSN: 2147-0936

İNÖNÜ UNIVERSITY INIJOSS

Inönü University International Journal of Social Sciences
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Cilt/Volume 11, Sayı/Number 2
KIŞ/WINTER 2022

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Cilt / Volume 11, Sayı / Number 2, KIŞ / WINTER 2022

Genel Sayı / General Issue: 22

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / INIJOSS is an international refereed journal published twice a year By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

Dr. Suzan ERGÜN

Editörler / Editors

Dr. Tolga ORAL
Dr. Murat ÖZTÜRK
Dr. Serkan DEMİR
Dr. Bilal GENÇ

Alan Editörleri

Dr. Esra Canpolat GÖKÇE
Dr. Handan BELLİ
Arş. Gör. Sami SEVER

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. Feri'd Ca'ferî (University of Zanjan/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Ömer ESEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Şermin KALAFAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Ünal İmîk (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Fatma Nur ÖZDEMİR
Canan KATILMIŞ
Sare UZAN

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,
tel. 90 422- 377 30 70
e-mail: inijoss@inonu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Research articles in INIJOSS are checked for plagiarism before publication.

INIJOSS, TR DİZİN, SOBIAD, İDEALONLINE VE ASOS INDEX, tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharççek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ayşe Kavuncu (Yıldırım Beyazıt University/TÜRKİYE)
Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Brock University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim AKSU (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Balçılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Technical University/TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (İstanbul Rumeli University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Gökaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Başkent University/ TÜRKİYE)
Dr. Sıdika Akdeniz (Şirnak University/TÜRKİYE)
Dr. Südabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Gaziantep University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- DEMOGRAFYA, İLETİŞİMDE KADER MİDİR? ÖN LİSANS VE LİSANS DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN SÖZLÜ İLETİŞİM BECERİLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞERLENDİRMESİ**
Gökhan KÖMÜR & Savaş KESKİN & Hakan PABUÇCU..... 251-271
- FARKLI DİSİPLİNLERDE ŞÖZCÜK ÖBEKLERİ: SOSYAL BİLİMLERDEKİ ARAŞTIRMA MAKALELERİ ÖRNEĞİ**
İlyas YAKUT & Fatma YUVAYAPAN272-291
- İNGİLİZ JOHN MURRAY'İN GEZİ REHBERİNDE OSMANLI TÜRKÇESİNİ ARAMAK**
Muhsin ÖNAL.....292-314
- JOHN LOCKE'UN SİYASET FELSEFESİNDE MÜLKİYET VE DEVLET**
Önder TİLCİ & Abdül Samet ÇELİKÇİ315-327
- ODAKSILLIK PARAMETRESİ ÇERÇEVESİNDE GÜNEYBATI ANADOLU AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ**
Oğuz KISA..... 328-346
- RUS KOLONİZASYONUNA KARŞI KENESARI KASIMOV'UN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ (1837-1847)**
Hadi AVA & Orhan DOĞAN 347-362
- MATEMATİK DERSİ İÇİN BECERİ TEMELLİ SORU YAZMAYA YÖNELİK BİR KONTROL LİSTESİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI**
Ferda YILMAZ & Süleyman Nihat ŞAD 363-395
- OSMANLI SON DÖNEMİNDE BERBERLİK**
İbrahim YILMAZ..... 396-408
- TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL TEKNOLOJİK İNOVASYONLAR EKOLOJİK AYAK İZİNİ AZALTIYOR MU? ARDL SINIR TESTİ ANALİZİ**
Bahar OĞUL 409-427
- KAMU POLİTİKALARI VE YASA(LAŞTIR)MA: TÜRKİYE'DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ ÜZERİNDEN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE**
Veysel ERAT & Yahya DEMİRKANOĞLU 428-442
- SOSYAL MEKANLAR VE GÜNDEM: GELENEKSEL VE YENİ NESİL KAHVEHANELERİN İNCELENMESİ**
Onur ÖNÜR MEN & Faruk TEMEL..... 443-456

XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE KONAR-GÖÇER AŞİRETLERİN HARPUT VE ÇEVRESİNDEKİ KÖYLERE VERDİĞİ ZARARLAR

Yavuz KISA..... 457-472

SİVAS YÖRESİ KIRIK HAVALARINDA MAKAMSAL VE RİTMİK YAPI

Ferdi KARAÖNÇEL & Ersan ÇİFTÇİ & Ayşe KARAÖNÇEL..... 473-493

AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞININ İŞGÖREN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ TATMİNİNİN ARACI ROLÜ: COVID-19 SALGINI ZAMANINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR İNCELEME

Edip DOĞAN..... 494-511

MİTOLOJİK - KÜLTÜREL VE SANATSAL BAĞLAMDA TOPLUMSAL BELLEĞİN İNŞASI

Elif ÖZHANCI..... 512-526

NİETZSCHE'NİN "TANRI ÖLDÜ" SÖZÜNE ARKA PENCEREDEN BAKMAK: SEVGİ DOLU BİR TANRI ARAYIŞI

Mehmet TÜRKAN..... 527-545

LİSANS EĞİTİMİNDE ART NOUVEAU ve ANTONI GAUDI MİMARİSİNDEN ESİNLENİLEN KUMAŞ/GİYSİ TASARIMI YAKLAŞIMI

Sema YALÇIN & Fatma Yelda GEZİCİOĞLU & Fehime Yeşim GÜRANİ..... 546-564

ARAŞTIRMA NOTLARI

BAĞIMSIZ DENETİM MESLEĞİNİN DİJİTAL ÇAĞA ADAPTASYONU

Sezin Açık TAŞAR & Hakan ERKUŞ..... 565-579

ANTROPOMORFİZM: KAVRAMIN TARİHİ, TEORİLER VE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Fatih SÖNMEZ & Sıma NART..... 580-613

TABLE of CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

IS DEMOGRAPHY FATE IN COMMUNICATION? DEMOGRAPHIC EVALUATION OF ORAL COMMUNICATION SKILLS OF ASSOCIATE AND UNDERGRADUATE LEVEL STUDENTS Gökhan KÖMÜR & Savaş KESKİN & Hakan PABUÇCU.....	251-271
LEXICAL BUNDLES ACROSS DISCIPLINES: THE CASE OF RESEARCH ARTICLES IN THE SOCIAL SCIENCES İlyas YAKUT & Fatma YUVAYAPAN	272-291
SEARCHING OTTOMAN TURKISH IN BRITISH JOHN MURRAY'S TRAVEL GUIDE Muhsin ÖNAL.....	292-314
THE PROPERTY AND STATE IN JOHN LOCKE'S POLITICAL PHILOSOPHY Önder TİLCİ & Abdül Samet ÇELİKÇİ	315-327
PRESENT TENSE MARKERS IN SOUTHWESTERN ANATOLIAN DIALECTS WITHIN THE FRAMEWORK OF FOCAL PARAMETER Oğuz KISA.....	328-346
KENESARI KASIMOV'S STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AGAINST RUSSIAN COLONIZATION (1837-1847) Hadi AVA & Orhan DOĞAN	347-362
DEVELOPMENT OF A CHECKLIST TO WRITE SKILL-BASED QUESTIONS IN MATHEMATICS Ferda YILMAZ & Süleyman Nihat ŞAD	363-395
BARBERING DURING THE LATE ERA OF THE OTTOMAN EMPIRE İbrahim YILMAZ.....	396-408
DO ENVIRONMENTAL TECHNOLOGICAL INNOVATIONS REDUCE THE ECOLOGICAL FOOTPRINT IN TURKEY? ARDL BOUNDS TEST ANALYSIS Bahar OĞUL	409-427
THE PUBLIC POLICY AND LEGISLATION/ LEGISLATIVE: A CONCEPTUAL FRAMEWORK THROUGH GOVERNMENT SYSTEMS Veysel ERAT & Yahya DEMİRKAN OĞLU	428-442
SOCIAL SPACES AND AGENDA: A REVIEW OF TRADITIONAL AND NEW GENERATION COFFEEHOUSES Onur ÖNÜR MEN & Faruk TEMEL.....	443-456
THE DAMAGES CAUSED BY THE NOMADIC TRIBES TO HARPUT AND THE VILLAGES AROUND HARPUT IN THE LAST QUARTER OF THE XVII. CENTURY Yavuz KISA.....	457-472

MAQAM AND RHYTHMIC STRUCTURE IN “KIRIK HAVALAR” OF SIVAS REGION

Ferdi KARAÖNÇEL & Ersan ÇİFTÇİ & Ayşe KARAÖNÇEL 473-493

THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE EFFECT OF SMARTPHONE ADDICTION ON EMPLOYEE PERFORMANCE: A REVIEW OF THE HEALTHCARE SECTOR DURING COVID-19 PANDEMIC

Edip DOĞAN 494-511

THE CONSTRUCTION OF SOCIAL MEMORY IN MYTHOLOGICAL - CULTURAL AND ARTISTIC CONTEXT

Elif ÖZHANCI 512-526

LOOKING AT NIETZSCHE'S WORD "GOD IS DEAD" THROUGH BACK WINDOW: A QUEST FOR A LOVING GOD

Mehmet TÜRKAN 527-545

FABRIC/CLOTHING DESIGN APPROACH IN UNDERGRADUATE EDUCATION INSPIRED BY ART NOUVEAU AND ANTONI GAUDI ARCHITECTURE

Sema YALÇIN & Fatma Yelda GEZİCİOĞLU & Fehime Yeşim GÜRANİ 546-564

REVIEW ARTICLES

THE ADAPTATION OF INDEPENDENT AUDIT PROFESSION TO THE DIGITAL ERA

Sezin Açık TAŞAR & Hakan ERKUŞ 565-579

ANTHROPOMORPHISM: HISTORY OF THE CONCEPT, THEORIES, AND A LITERATURE REVIEW IN THE CONSUMER BEHAVIOR CONTEXT

Fatih SÖNMEZ & Sima NART 580-613

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DEMOGRAFYA, İLETİŞİMDE KADER MİDİR? ÖN LİSANS VE LİSANS DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN SÖZLÜ İLETİŞİM BECERİLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞERLENDİRMESİ

Gökhan KÖMÜR

Dr.Öğr.Üyesi., Bayburt Üniversitesi,
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
gkomur@bayburt.edu.tr

0000-0002-7516-2560

Savaş KESKİN

Öğr.Gör.Dr., Bayburt Üniversitesi,
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
skeskin3323@gmail.com

0000-0003-0335-9062

Hakan PABUÇCU

Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
hpabuccu@bayburt.edu.tr

0000-0003-2267-5175

Atıf / Citation: Kömür, G., Keskin, S. & Pabuçcu, H. (2022). Demografya, iletişimde kader midir? Ön lisans ve lisans düzeyindeki öğrencilerin sözlü iletişim becerilerinin demografik değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 251-271

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1140728>

Öz

Bu araştırma, iletişim araştırmalarında güçlü bir determinist paradigma olan demografi etkisinin çağdaş dünyada geçerliğini yitirmeye başladığı varsayımını, Bayburt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri özelinde test etmektedir. Özellikle sağlıklı ilgili mesleklerde iletişim becerilerinin yoğun olarak kullanılması bu alandaki meslek sahiplerinin iletişim becerilerinin yüksek olmasını gerektirmektedir. Birçok beceri için temel oluşturan iletişim becerileri bireyler tarafından öğrencilik yıllarında daha aktif bir şekilde geliştirilebilmektedir. Öğrencilerin bu yıllarda almış oldukları dersler ile beraber, olaylar karşısında yaşayarak, duyarak ve görerek edinmiş oldukları tecrübeler, iletişimlerini etkili kılacak yeteneklerin kazanılmasına imkân sağlamaktadır. Günümüzde icra edilen mesleklerin birçoğu insan ilişkilerinin yoğun olduğu ve iletişime açık ortamlarda gerçekleşmektedir. İletişim teknolojilerindeki yükselişle birlikte özel iletişim becerilerinin dijital sistemlerle yondeşmesi, coğrafi ve demografik bağlayıcılığın da sorgulanması gerektiğini açığa vurur. Uzunca bir dönem ‘kader’ olarak tanımlanan coğrafyanın misyonunu modern zamanda üstlenen “demografya”, hâlâ etkin bir kavrayış odağı olarak iletişim bilim araştırmalarının merkezinde yer alırken artık psikografi ağırlıklı bir anlayışa geçilmesi gerektiği tezi, bu araştırmanın temel dayanağıdır. Yükseköğretimde bir ihtiyaç olan iletişim becerileri tasarımı için gerekli olan altyapı araştırmalarında psikografi temelli düşüncenin daha doğru bir düşünce olacağını tanıtlamak için test gerçekleştirilen anket çalışmasında, demografik bağımsız değişkenler temelinde 7 hipotez sınanmış ve demografyanın genel olarak anlamlı farklılığa neden olmadığı saptanmıştır. Bu sonuç, tarama modeli saha çalışmalarında psikografik tasarıma daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğine dair bir ön tespittir.

Anahtar Kelimeler. Demografi, Sözlü iletişim becerileri, Psikografi, Coğrafya

IS DEMOGRAPHY FATE IN COMMUNICATION? DEMOGRAPHIC EVALUATION OF ORAL COMMUNICATION SKILLS OF ASSOCIATE AND UNDERGRADUATE LEVEL STUDENTS

Abstract

This research tests the assumption that the demography effect, which is a strong determinist paradigm in communication studies, has begun to lose its validity in the contemporary world, in terms of the communication skills of Bayburt University Faculty of Health Sciences and Vocational School of Health Services students. The intensive use of communication skills, especially in the health-related professions, requires professionals in this field to have high communication skills. Communication skills, which form the basis for many skills, can be developed more actively during the studentship years. Along with the lessons taken in these years, the experiences students gain by living, hearing and seeing the events enable them to acquire skills that can make their communication effective. Today, most of the active professions take place in the environments where human relations are intense and open to communication. The convergence of verbal communication skills with digital systems together with the rise in communication technologies reveals that geographical and demographic affect should also be questioned. While “demography”, which took on the mission of geography, which was defined as 'destiny' for a long time, is still at the center of communication science studies as an active focus of understanding, the thesis that a psychographic approach should now be adopted is the main basis of this research. In the survey study, which was tested in order to prove that psychographic thinking would be a more accurate thought in infrastructure researches required for the design of communication skills, which is a need in higher education, 7 hypotheses were tested on the basis of demographic independent variables and it was determined that demography did not cause a significant difference in general. This result is a preliminary determination that more weight should be given to psychographic design in survey model field studies.

Key Words: Demography, Oral communication skills, Psycography, Geography

GİRİŞ

Tarihin insanlara “*a posteriori*” dersi olarak majör teorisyenlerin toplumsal teşhislerinde önemli bir yer tutan coğrafi gerekircilik meselesi, sosyal bilimlerin neredeyse en güçlü yerleşik yargılarından biri olma vasfını çağlar boyu kaybetmez. Her ne kadar bilindiği dizgeyle, yani “*Coğrafya Kaderdir!*” haliyle söylememiş olsa da İbn-i Haldun’un (2004, s. 116-123) meskûn yerlerin ve bu yerlerin iklim özelliklerinin ahlâkla, bollukla ya da kıtlıkla kurduğu determinasyon ilişkisi, iletişimin sentetik ve organik yüzlerini kavramakta bir aksiyom olarak kullanılmıştır. Nitekim Taylor (2011, s. 35), kimlik sorununu, ‘kim olmakla’ birlikte ‘nereden gelmek’ fiillerinde inceler. Bu tarihsel etkinin iletişimi mekâna içkin bir uzamsal aktivite boyutunda anlamak gibi bir indirgemeci sorununa yakıt olması da ayrıca bir sorundur. Çünkü coğrafya, yerleri ve yerler-ötesi mekânlar organizasyonunu içeren uzaysal bir mesele olarak iletişimin türel yönden anlaşılmasında bir korelasyon faktörü olmasına karşın salt gerekirci perspektifi dayatan yanılmalı görüşlere neden olur.

İletişimin gerçekleşmesi için Aristocu retorikten beri egemen olan doktrinde sanıldığı aksine, iletişimin içeriği ve iletişime katılan kişilerin kimliği üzerinde coğrafyanın mutlak etki kurmadığını savunan önemli görüşler, modern zamanların “katı olan her şeyi buharlaştırdığı” (Berman, 2004) kabulünün geçerlik kazanmasıyla birlikte daha güçlü ifade edilir. Bauman (2000, s. 98) modernitenin akışkanlığını mekânlar düzleminde sorgularken, emik, fajik, yer-olmayan ve

boş-yerler sınıflamasını yapar. Bu sınıflamada 'yer-olmayan' kısmı epeyce önemlidir; çünkü Auge'nin açtığı bir eleştirel çatlağın izini sürer. Böylece coğrafyanın bilinen yerlerden farklı olarak, tanımsızlıkların döşendiği alternatif deneyim alanlarındaki yokluğunun kavramsal ifadesi türetilmiş olur. Çünkü yer-olmayanlar, her ne kadar kavramsal yokluğu ifade ediyor olsalar da bir hayli gerçekçidirler ve oradalarda bir şeyler mutlaka olup biter. Dijital ya da siber alanların geleneksel coğrafyada hiçbir territorial karşılığının bulunmayışı, oraları doğal olarak yersiz kılar. Bu yersizliği iletişimin yoğunlaştığı siber alanlara dair teori üretmeye çabalayan teorisyenlerin tanımsal taksonomilerinde de görmek mümkündür. Castells (2020), bilinen coğrafyayı 'mekânlar uzayı (space of places)' olarak uhdesinde tutmak kaydıyla 'akışlar uzayı (space of flows)' olarak ikinci bir üst boyutta böler. Kent dinamiklerinden dijital yerleşkelere kadar geniş bir alanlar kümesini kapsayan akışlar uzayı, mekândaki süreğen dinamizmi vurgulayan bir nevi "adem-i merkezîyetçi" savununun sathıdır. Mekân, durağan yerleşkeler ve binalar düzleminden yol, kaldırım, metro vs. gibi dinamik düzleme kaydırıldığında determinist ilişkisini yeniden düşünmek de zaruri hale gelir.

Castells (1999), modern ve modern sonrası zamanlardaki akışlar uzaylarının ortak özelliklerinden söz ederken öncelikle telekomünikasyon ve ulaşım hatları gibi teknolojik altyapı gerekliliğini vurgular. İkinci olarak akışlar uzayında düğümler ve merkezler vardır. Bu merkezler ve düğümler, sosyal ilişkiler yapılandırma görevi üstlenir. Tek merkezin olmadığı bu yapı, yersiz-yurtsuzluğun (deterritoriyalizasyon) teorisinde olduğu gibi "rizom/köksap" (Deleuze & Guattari, 2005, s. 10) mantığıyla çalışır. Sistemdeki her şey birbirlerine öylesine bağlıdır ki, hiçbir merkez, diğer merkezler karşısında tekil ya da belirleyici değildir. Üstelik buradaki yer-olmayanlar, beden-olmayanlar arasında akışa izin verecek kadar geleneksel ötesidirler. Deleuze ve Guattari'nin (2005, s. 149), yersiz-yurtsuzluğun aktör boyutundaki 'organsız bedenler (the body without organs)' önermesi, fiziksel katılımın yaşanmadığı bir akışkan varlığa göndermede bulunur. Nitekim Manovich'in (2001, s. 27-30) "nümerik temsil" olarak adlandırdığı temel yeni medya prensibi, akışlar uzayında olup biten her şeyin sayısal kodlardan ibaret olduklarını söyler.

Akışlar uzayının üçüncü özelliği, buraların ağları çalıştıran kişiler için sosyal yaşam alanları olmasını gerektirir. Akışlar uzayında tertiplenen hangi türden alan olursa olsun, hepsinin ortak özelliği bir sosyal inşayı gerçekleştirmeye katkı sunuyor olmalarıdır. Akışlar uzayının dördüncü özelliği ise, ister etkileşimli, isterse tek yönlü iletişim etkinliği içersin; bu tür alanlar web siteleri gibi elektronik alanları da içerirler ve bir bakıma coğrafya ötesidirler.

Coğrafyanın tarihsel ya da modern dönüşümünün iletişimi anlamakta yeni bir paradigmaya doğru evrimi, yeni bir fenomenin doğuşunu sağlar: Demografi ya da bu araştırma içindeki göndergesel bağlamıyla demografya, iletişimin süreç ve aktör boyutunda coğrafyanın gerekirci baskınlığını kırarak yeni eşik olarak değişkenler arası düzeyi anlamakta kullanılan demografya, coğrafyanın genişletilmiş ve nüfusa indirgenmiş bir gözden geçirilmiş versiyonu olarak çok kiplidir ve birçok faktörden meydana gelir. Griffith ve arkadaşları (2016, s. 274), demografinin ya da demografyanın odak noktasının bireyler arası çeşitliliğin nüfus düzeyindeki performans nasıl katkıda bulunduğunu karakterize etmek olduğunu belirtirler. Bu durumun büyüklük, gelişim evreleri, yaş ve yer gibi durum değişkenler ile ölçümlendiğini de not düşerler. Yaklaşımdan anlaşılacağı üzere demografya, modernitenin kutsallaştırdığı (hümanizma) insan ve

toplum/nüfus yapısallığını belirleyici gören bir paradigmanın sacayaklarından biridir. Demografik sınıf özelliklerinin, coğrafi sınıf özellikleri gibi belirleyici olduğunu varsayan iletişim araştırmacıları, ortak sınıfta toplanan kişileri birbirleri ile benzeşik düşünmek zorundadırlar. Makro düzeyde ülke/devlet, şehir, kasaba, eğitim kurumu, sağlık bakım sistemi; mikro düzeyde ise aile geliri, eğitim seviyesi (Casper & Kitchen, 2008, s. 345) gibi biyo-politik bileşenlerin bir alaşımı olan demografya, coğrafyayı içeren ancak nüfus-politik denklemlerde bireyler arası ortaklıklar kuran bir sistem metodolojisidir. Geleneksel demografyada toplum makro sistemler ve mikro alt sistemler arasındaki organizasyon boyutunda nüfusu oluşturduğu için cinsiyet, yaş, ırk, etnisite (De Leo & Krysinska, 2008) bileşenleri nüfus ve kitle iletişim politikalarını koordine etmede belirleyici olarak kullanılır.

Demografya, günümüzde neredeyse tüm iletişim konulu saha araştırmalarında ve tarama çalışmalarında değişkenler arasındaki anlamlı ilişkileri sınamak için bir sınıflama parametresi olarak kullanılsa da ‘anlamlı farklılıkla’ gerçekten etkin bir bağı olup olmadığı muallaktır. İletişim becerilerini demografi düzleminde anlamayı ve farklılıkları bu düzlemde ifade etmeyi amaçlayan çalışmalardan bir kısmı -metodolojik süreçlerin bilimsel olduğu varsayılarak- demografik faktörlere göre anlamlı farklılıklar saptarken (Smith vd., 1994; Daly, vd., 2009; Ali, 2019; Tabrizian vd., 2019; Hughes & Large, 2006), bir kısmı ise düşük etki ya da anlamlı farklılık olmayışını saptar (Jones-Carnack & Criscione-Naylor, 2021; Klüsener vd., 2015; Norris vd., 2019; İrak, vd., 2017). Bu ikircikli sonuçlar, tıpkı “Coğrafya Kaderdir” aksiyomunu sorgulatan gerekçeler gibi ‘Demografya Kaderdir’ yargısını da sorgulamak için bir ön adımdır. Peki, böyle bir sorgu neden önemlidir? Çünkü Al-Mahrooqi (2012) tarafından yapılan ‘iletişim becerileri eğitimi’ konulu sorun tespiti gösterir ki; bu beceriler yükseköğretimde dolaylı olarak öğretilir ya da hiç öğretilmez. Doğal olarak müfredatta bir ya da iki dönemlik derslere sıkıştırılması çözüm olarak görülmez. Doğrudan etkili olmayan bu yöntemler, öğrencilerin görüşleriyle de tanıtlanır. Buna reçete olarak ve Johnson ve arkadaşları (2015), üniversitelerde mevcut müfredatlara “tasarım odaklı bir yaklaşımla” iletişim becerilerinin oturtulması ve bunun üniversite çapında yaygınlaştırılması gerektiği sonucunu yayımlarlar. Bu araştırmanın sorgusu da bu sorun tespitine dayanır. “Üniversitelerde Y ve Z kuşağının iletişim becerilerini iyileştirecek “tasarım odaklı bir müfredat yaklaşımı”, öğrencileri demografik yönden aktör olarak tanımladığında; gerçekçi ve doğru çözüm oluşur mu?” sorusu, bu araştırmanın çatı problemini teşkil eder. Çünkü bu çalışmada demografya etkisinin iletişimin aktörleri arasındaki anlamlı farklılıkları tespit etmek ve bu farklılıklara özel iletişim tasarımları geliştirmek için yeterli bir perspektif olmadığı varsayımını savunur ve bunun için bir saha çalışmasında demografi etkisini test eder. Bu test, yenilikçi ve indirgemesiz çözüm arayışlarına yönelik bir dizi sonucu sunması bakımından araştırmayı önemli kılar.

Araştırmayı önemli ve özgün kılan bir diğer detay ise, öğrenci merkezli yeni nesil üniversite anlayışının yükseldiği uluslararası rekabet ortamında, öğrencilerden elde ettiği sonuçlar üzerinden onları doğru anlamaya yönelik öneriler türetmeyi denemesidir. Çünkü demografya, öğrencileri kavramak için doğru bir ölçüm ve kategorizasyon içermesi bağlamında müphemdir. Yükseköğretim kurumlarında uluslararası rekabet, yönetsel kalite ve süreçlerin verimliliği için iletişim süreçlerinin de verimleştirilmesi bir zorunluluktur. İletişim süreçleri yükseköğretime

entegre edilirken güzel hitap, anlaşılır mesaj, geribildirim değerlendirme gibi faktörler öğrenci ihtiyaçlarına göre düzenlenmelidir (Iordache-Platis & Jason, 2009, s. 55-56; Dunbar vd., 2006, s. 117-118). Öğrenci ihtiyaçları ise, ancak öğrencilerin birey olarak ve toplum içinde birey olarak kim olduklarının yanı sıra kendilerini neleri yaparak ifade ettikleri üzerinden de anlaşılabilir ve bu, demografya ötesi bir şeydir.

Ağdaş kamular şeklinde öz-örgütlenen yeni tip topluluklar, özellikle iletişimdeki araçsallaşmanın artışıyla birlikte giderek daha fazla yöndeşirler. Jenkins (2006) için yöndeşme/yakınsama kültüründe insanların medyayı kendi ellerine almalarını sağlayan katılım kültürü, iletişim adına çok şeyi yeniden düşünmeyi ve dönüşümü gerektirir. “Medyayı ele alma” deyimini birincil anlamda mobil teknolojilere yorulabilecek bir betimleme iken, metaforik olarak ise içerik üzerindeki enstrümantal kontrole yorulabilir. Mobilizasyonun şeffaflaştırdığı toplumsal süreçlerde sürekli yöndeşen iletişimsel aksiyonlar, yukarı paragraflarda da anlatıldığı üzere bir akışlar toplumu meydana getirir. Bu toplumda hayatlarımız, ilişkilerimiz, hatıralarımız, fantezilerimiz, arzularımız da medya kanalları arasında akar (Jenkins, 2006, s. 17). Katıksız kültürün, etnisitenin, yerlerin ve yurtların imkansızlaştığı yakınsayıcı pratik nihai olarak iletişim becerilerinde de melezleşmek anlamına gelir. Sanal ve oral iletişim becerilerinin birbirlerinden bağımsız yetkinlikler olmaları giderek olağan dışı bir hal alır. Birbirlerini içeren ve tamamlayan bu beceriler arasındaki akışkan anlam, trans-anlatısal bir seferberliktir. Artık yerlerin, beden, cinsiyetin, ırkların, eğitim otoritelerinin v.s. olmadığı bir sayısal dünya ile organik dünya kaynaşması söz konusudur. Bu durumda demografyanın tanımladığı değerliklerin hiçbiri tanımlandıkları hali koruyamazlar. Çünkü iletişimsel aksiyon bir veri seti olarak kodlanır ve kodlanır.

İletişimin veriminin veriler üzerinden okunduğu bir çağda demografik veriler, demografik olmayan verilerle ilişkisi bakımından alternatif korelasyonlara ve hepten gitmeli düşünsel yaklaşımlara olan ihtiyacı artırmıştır. Yalnızca toplumun değil, iletişimin de McDonaldlaştığı bir çağda, verimliliğin nicel verileri yordayan bir varsayımdan ibaret olması (Göker, 2015, s.402-404), demografinin kesinliğini sorgulanabilir kılar. Büyük veri ekolojisi içinde birbirleriyle ilişkisi çarpıtılabilen her sosyal veri, demografyanın tasarımsal bir kurgusal veri olması sonucunu verir. Çünkü yöndeşmekte olan verisel akış, bir topluluk gibi davranmayı seçtiğinde ortaya demografya çıkarırken, bir metrik olarak davranmayı seçtiğinde ortaya yalnızca sayısal işlemler çıkar. Verinin karakteri üzerinden bir toplum modellemek için gelişen yeni yöntembilimsel stratejiler arasında Manovich’in ‘kültürel analitik’ projesinden söz edilebilir. “SelfieCity” gibi alternatif kültür örüntüleri kurarak ikincil yaşamlar modelleyen bu yöntembilimsel proje, demografyanın hala baskın olduğu iletişim süreçlerinden bağımsız değildir. Milyonlarca veriden elde edilen kültürel tasarımlar “sayısal hesaplama” ve “dijital insanlık” gibi yeni bir kültür analitiği (Manovich, 2016) düşünmeyi şart koşar. Ancak bu düşünce tarzı, demografyanın biyo-politik inşasında olduğu gibi nicelden nitele doğru akan bir veri analitiğini kasteder. Çünkü her sayısal veri, onu toplumsal açıdan anlamlı yapacak bir görsel ifade ya da kültürel tarz görsellemeleri (Manovich, 2009) eşliğinde nitel olarak temsil edilir. Ancak bu temsil, demografyayı gösteren diyagramlar, pastalar ya da grafiklerden farklı olarak bir etkileşim estetiği sunar.

Özetle, yakınsanan, merkezsizleşen ve veriler biçiminde örgütlenen bir dünyalar arası deneyim olan iletişimde, geleneksel demografya yaklaşımının oral beceriler üzerindeki etkisini ölçmek üzere tasarlanan bu araştırma, Bayburt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencileri ile Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencileri özelinde bir sınama yapmayı ve sınamanın sonuçları üzerinden bir yaklaşım önerisi sunmayı amaçlar. Araştırmanın çalışma evreni, lisans ve ön lisans düzeyindeki iki birim özelinde tabakalı olarak bir demografya sınaması yapmak üzere sınırlandırılmıştır. Temel çalışma alanının demografik yönden eğitim düzeyi ile sınırlandırılması, iletişim becerileri konusunda gerçekleşen çalışmaların sonuçlarından elde edilen bir varsayımla ilintilidir. Buna göre, yükseköğretim öğrencilerinin ortaöğretim düzeyine göre daha yüksek iletişim becerilerine sahip olduklarını (Hosseinchari & Fadakar, 2006, s. 21) ve üniversite öğrencilerinin genel anlamda iletişim becerileri konusunda başarılı olduklarını (İksan vd., 2012, s. 71) bulgulayan kapsamlı araştırmalar, beceri ölçümüne yönelik bir araştırma için üniversite öğrencilerini doğru seçenek kılmaktadır. Bunun yanı sıra literatürdeki çalışmalar, yükseköğretimde fakülte ve sınıf düzeyindeki çeşitliliğin iletişim becerileri üzerinde belirleyici anlamlı farklılıklara neden olduğunu gösterir. Toy (2007) mühendislik fakültesi ve hukuk fakültesi öğrencilerinin kişilik becerileri ile iletişim becerilerini incelediği çalışmasında hukuk fakültesi öğrencilerinin iletişim beceri düzeylerinin mühendislik fakültesi öğrencilerinininkinden yüksek olduğunu tespit etmiştir. Kılıçgil ve ark. (2009) iki farklı üniversitenin beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerilerini değerlendiren ve karşılaştırmayı amaçlayan çalışmalarında her iki üniversitenin BESYO öğrencileri arasında iletişim becerisi açısından anlamlı bir fark bulunduğu sonucuna varmışlardır. Tepeköylü ve ark. (2011), beden eğitimi spor yüksekokulu öğrencilerine yağmış oldukları çalışmada üniversitede spor yapan ve spor yapmayan öğrencilerin iletişim becerilerini karşılaştırmış, çalışma sonucunda spor yapan öğrencilerin iletişim beceri düzeylerinin spor yapamayanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bingöl ve Demir (2011) Amasya Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerilerini ölçtükleri çalışmalarında öğrencilerin bölüm ve akademik başarı düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğunu tespit etmiş fakat diğer değişkenler arasında anlamlı bir fark olmadığını saptamışlardır. Elkin ve ark. (2016) Sağlık Bilimleri Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri düzeylerini ve ilişkili değişkenleri belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında iletişim becerileri puan ortalamasının orta düzeyde olduğu saptanmış olup ölçeğin diğer alt boyutlarında farklılıklar olduğu ortaya konulmuştur.

Akyol (2019) Farklı Fakültelerdeki Öğrencilerin İletişim Becerilerin Karşılaştırması isimli çalışmasında farklı fakültede okuyan öğrencilerin iletişim becerilerinin birbirinden anlamlı derecede farklı olduğu sonucuna varmıştır. Sağlık alanındaki seçim, örnekleme ve örneklem birimlerine erişim için bir demografik sınırlandırma kistası olarak işlemiştir. Demografik tabakayı çeşitlendirmek ve bir düzey değişkenini ölçüme dahil etmek için ön lisans ve lisans programları arasındaki anlamlı farklılık bağlamı kurulmuştur. Ölçüm değişkenlerinin demografik parametreler karşısında oral beceriler ile sınırlandırılmasının nedeni, demografyanın olası etkilerinin en güçlü görüleceği yetkinlik alanının kenarlıkları içinde kalmayı hedeflemektir. Çünkü dijital iletişim becerilerinde demografya etkisi görece daha az iken, yukarıdaki paragraflarda atıf yapıldığı üzere yüz yüze (oral) iletişim becerilerinde daha yüksek etki beklentisi söz konusudur.

Bunun yanı sıra dijital iletişim becerilerindeki yetkinlik düzeylerinin teorik yapılandırması ve çerçeveye oturtulması konularında henüz bir ihtilaf vardır. Sınırları sürekli değişen, geçişken özellikteki bir esnekliği/likitliği barındıran dijital iletişim alanı, her şeyin ve herkesin içerikleşmesi gibi bazı değişkenlerden dolayı iletişimin taraflarını sorgulamaya neden olur. Nitekim İnsan-Bilgisayar Etkileşimi (İBE) ya da Bilgisayar-Aracılı İletişim (BAİ) gibi çağdaş teorileştirme yaklaşımları, bilgisayarların da temel iletişimsel aktör oldukları ve insanı özne olmaktan alıkoyan bir nesnelere arası iletişimi mümkün görmektedir. Bu yönüyle çalışma, halâ insanlar arası iletişim sözlü düzeyde mümkünken bazı sorunları irdeleyerek süreç iyileştirmenin yollarına odaklanmış bir akademik birikimi savunma düşüncesiyle hazırlanmıştır. Nihayetinde kişilerarası ilişkilerde çok önemli olan sözlü iletişim becerileri pek çok beceri için temel oluşturmakta ve en sade olarak kişilerin etkili dinleme ve etkili tepki verme becerileri olarak özetlenebilmektedir (Korkut, 1996, s.18). İletişim becerileri insanların birbirleri ile ilişkilerinde mesajların doğru anlaşılmasını ve doğru aktarılmasına etki etmektedir. İletişim becerileri yüksek olan bireyler her türlü insan ilişkilerinde ve meslek alanlarında daha etkili ilişkiler kurmaktadır. Birçok beceri için temel oluşturan iletişim becerileri bireylerin öğrencilik yıllarında daha aktif bir şekilde geliştirebilecekleri davranışlardır. Öğrencilerin bu yıllarda almış oldukları dersler ile beraber, olaylar karşısında yaşayarak, duyarak ve görerek edinmiş oldukları tecrübeler, iletişimlerini etkili kılacak yeteneklerin kazanılmasına imkân sağlamaktadır. Günümüzde icra edilen mesleklerin birçoğu insan ilişkilerinin yoğun olduğu ortamlarda gerçekleşmektedir. Özellikle sağlıkla ilgili mesleklerde iletişim becerilerinin yoğun olarak kullanılması bu alandaki meslek sahiplerinin iletişim becerilerinin yüksek olmasını gerektirmektedir. Öğrencilerin iletişim becerilerinin hangi düzeyde olduğunun farkına varmaları, o konuda kendilerini geliştirmek için gayret göstermeleri, mesleki başarıları ve performansları açısından son derece önem arz etmektedir.

1. METODOLOJİK TASARIM

Bu araştırma, fakülte düzeyinde öğrenim gören üniversite öğrencileri ile meslek yüksekokulu düzeyinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin oral iletişim becerilerini karşılaştırarak aralarında demografik açıdan anlamlı fark olup olmadığını ortaya çıkarmakla sınırlandırıldığı için, temel bazı hipotezleri sınaması gerekir. Çünkü araştırmadan elde edilecek bulgulara göre öğrencilerin iletişim becerileri geliştirmek üzere girilen 'tespit' odaklı faaliyetlerde "ölçüm kıstasları" yönünden bir paradigma değişikliğinin gerekip gerekmediği ile ilgili sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir. Araştırma bu yönüyle 7 demografik bağımsız değişken merkezinden, iletişim becerileri bağımlı değişkenini sınamak üzere aşağıdaki hipotezler çevresinde olgunlaşacaktır.

H1: Fakülte/Yüksekokul değişkenine göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır.

H2: Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır.

H3: Okuduğu sınıf değişkenine göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır.

H4: Yaş değişkenine göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır.

H5: Ailesinin yaşadığı yer değişkenine göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır.

H6: Baba Eğitim durumuna göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır.

H7: Anne Eğitim durumuna göre öğrencilerin iletişim becerileri farklılaşmaktadır

Araştırma, demografik değişkenlerin yüz yüze (oral) iletişim becerileriyle ilişkisini sınamak amacıyla bir tarama (survey) modeli ekseninde tasarlanmaktadır. Bir alandaki bireylere egemen olan algıları, etkileri, performansları ve tutumları anlamak için önceden tasarlanmış ölçüm araçlarıyla tarama yapmak, yeni metodolojik yaklaşımlar geliştirmek için de bir ön yoldur (Kahneman vd., 2004, s. 1777). Bu araştırmanın amaçlarını gerçekleştirmek için gereken kapsamlı saha taraması, kişilerin bilgisini, kişilerin kendisinden elde etme yaklaşımına uygundur.

Araştırmanın amaçlarına ve hipotezlerine uygun olarak anket kullanılmış ve tespit edilen değişkenler ile aralarındaki birincil veriler ele alınarak ölçüm yapılmaya karar kılınmıştır. Veriler toplanmadan önce pilot çalışma yapılmamıştır. Çünkü çalışmada birincil ölçüm aracı olarak Korkut (1996) tarafından geliştirilen “İletişim Becerilerini Geliştirme Ölçeği” (İBDÖ) kullanılmıştır. Aynı zamanda öğrencilere “Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu” dağıtılmış ve anketi tam ve doğru dolduranların cevapları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu çalışma belli gruplar üzerinde yürütülen ve gruptaki bireylerin iletişimsel becerileri ölçtüğü için betimsel tarama modeline uygun bir araştırmadır.

Araştırmanın örneklem seçimi olasılıklı örnekleme türlerinden tabakalı örnekleme sasına göre gerçekleşmiştir. Tabakalı örnekleme yönteminde evren kendi içerisinde homojen gruplara ayrılarak örnek seçilir ve bu gruplar birleştirilir. Bu gruplara tabaka ismi verilir. Tabakalı örnekleme, hatları tespit edilmiş bir çalışma evreninde alt birimlerin ya da alt tabakaların mevcut olduğu durumlarda kullanılır (Kılıç, 2013, s. 45). Buna göre çalışma evreni ön lisans ve lisans düzeyinde iki tabakaya ayrılmıştır. Bu iki tabaka da cinsiyet ve yaş demografileri üzerinden alt tabakalara ayrılarak demografya etkisinin mümkün olan en üst seviyeye yükselmesi amaçlanmıştır. Söz konusu tabakalarının ana kütledeki temsili oranınca basit rastlantısal seçki yapılmıştır. Fakülte ve yüksekokul öğrencilerinin iletişim becerileri arasındaki farkları ölçen anket çalışması 21.02.2022- 20.03.2022 tarihleri arasında Bayburt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerine uygulanmıştır.

Bu çalışmada birincil yöntem olarak Korkut (1996) tarafından geliştirilen “İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği” (İBDÖ) kullanılmış ve demografik özelliklerine ilişkin veriler ise araştırmacılar tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” ile toplanmıştır. Aynı zamanda öğrencilere “Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu” dağıtılarak anketi doğru doldurmaları için de sözel olarak bilgilendirme yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçek cinsiyet, yaş, fakülte/myo, sınıf, ailenin yaşadığı yer, baba eğitim durumu ve anne eğitim durumu olmak üzere 7 değişken ve 25 adet 5’li Likert ölçeğine ait önermelerden oluşmaktadır. Ölçek, İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler (IITB), Kendini İfade Etme (KIE), Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim (EDSOI) ve İletişim Kurmaya İsteklilik (IKI) olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ankette yer alan soruların yanıtlandırılmasında katılımcılar (5-her zaman, 4- sıklıkla, 3-bazen, 2-nadiren, 1-hiçbir zaman) şeklindeki seçeneklerden bir

tanmesini işaretleyerek kendilerini ifade etme derecesini göstermişlerdir. Ölçekte tersine maddeler bulunmamaktadır ve ölçekten elde edilen puanların yüksekliği öğrencilerin iletişim becerilerini pozitif yönde değerlendirdikleri anlamına gelmektedir. Ölçekten elde edilebilecek puan; en yüksek 125, en düşük ise 25 puandır.

2. BULGULAR VE YORUM

Araştırmaya ilişkin demografik veriler Tablo 1’de görülmektedir. Araştırma için 334 yüksekokul ve fakülte öğrencisine anket uygulanmıştır.

Katılımcıların %31,1’i erkek öğrencilerden %68,9’u ise kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Dağılım dengesiz gibi gözükse de ilgili fakülte ve yüksekokulların toplam öğrenci sayısı açısından dağılımı da benzer şekildedir. Öğrencilerin yaş grupları başlangıçta 4 gruba ayrılmış fakat yüksek yaş grubuna ait öğrenci bulunmadığı için yaş değişkeni iki grulu olarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin %82 si 17-22 yaş ve geri kalan kısmı ise 23-28 yaş grubunda yer almaktadır. Öğrencilerin %38,3’ü Sağlık bilimleri fakültesin ve %61,4’ü de sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencisidir. Toplam öğrenci sayıları açısından dağılım yine benzer şekildedir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

Cinsiyet	Frekans	%
Erkek	104	31,1
Kadın	230	68,9
Yaş	Frekans	%
17-22	274	82
23-28	60	18
Fakülte-MYO	Frekans	%
Sağlık Bilimleri Fakültesi	128	38,3
Sağlık Hizmetleri MYO	206	61,4
Sınıf	Frekans	%
1. Sınıf	148	44,3
2.Sınıf	125	37,4
3.Sınıf	43	12,9
4.Sınıf	18	5,4
Aile ikamet	Frekans	%
Köy	54	16,2
İlçe	100	29,9
Şehir	180	53,9
Baba eğitim	Frekans	%
Okur-yazar değil	5	1,5
İlkokul	84	25,1

Ortaokul	112	33,5
Lise	99	29,6
Lisans ve üstü	34	10,2
Anne Eğitim	Frekans	%
Okur-yazar değil	34	10,2
İlkokul	124	37,1
Ortaokul	106	31,7
Lise	53	15,9
Lisans ve üstü	17	5,1

Ölçeğin boyutları için ve genel olarak güvenilirliğinin ölçülmesi için Cronbach's Alpha istatistiği kullanılmıştır. İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler (.878), Kendini İfade Etme (.721), Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim (.827), İletişim Kurmaya İsteklilik (.789) ve genel olarak ölçeğin güvenirlik katsayısı ise (.858) olarak bulunmuştur. Hesaplanan istatistikler ölçeğin güvenirliğinin yeterli olduğunu göstermektedir.

Her bir değişkene ait örneklem yeterliliğini ölçmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve değişkenler arasında ilişki olup olmadığı Barlett küresellik testleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Faktör analizinin uygunluğu için KMO'nun, 60'tan yüksek çıkması ve Barlett testinin $p < .001$ önem düzeyinde anlamlı çıkması gerekmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi çalışmaya devam etmek için veri setinin uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 2. KMO Örneklem Yeterliliği Ölçüm Analizi ve Barlett Testi Sonuçları

		İletişim Becerileri Ölçeği
Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçüm analizi		,856
Bartlett küresellik testi	Ki kare (Approx. Chi-Square)	1814,786
	Serbestlik derecesi (df)	300
	Önem(Sig)	<0,01

İletişim becerileri ölçeği için yapılan faktör analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır. Görüldüğü gibi 4 faktörlü bir yapı oluşmuş ve soruların dağılımı orijinal kaynakta olduğu gibi gerçekleşmiştir. Anketin telif hakkı gibi haklarının korunabilmesi adına yazarlarla iletişime geçilmiş ve kullanım izni alınmıştır. Ancak soruların tamamının burada paylaşılması için onay alınmamış ve anket uygulanırken herhangi bir değişiklik yapılmamış orijinal haliyle uygulanmıştır. Soruların sorulma sırasında bazı değişiklikler yapılmıştır.

Uygulanan ölçek iletişim becerilerinin ölçülmesini amaçlamaktadır. 25 sorudan ve 4 boyuttan oluşmaktadır. Tablo 3'te faktör analizi sonucu hesaplanan faktör skorları sunulmakta ve boyutlar incelenmektedir. Faktör yüklerinde sadece iki soru haricinde tüm değerler (.40) ve üzerinde elde edilmiştir.

Faktör analizi sonucu açıklanan varyans % 40,956 olarak gerçekleşmiştir. Boyutlar arası ilişkilerin incelenmesi için boyutlara ilişkin soruların ortalama ve standart sapmaları hesaplanmış ve pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Değişkenlerin ortalamaları alınarak boyutlara ilişkin yeni değişkenler elde edildiği için ilgili değişkenlerin çarpıklık ve basıklık ölçüleri de dikkate alınarak ((-3,3) aralığında) parametrik pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Boyutların ortalama değerleri incelendiğinde öğrencilerin iletişim becerilerine ilişkin algılarının oldukça olumlu olduğu görülmektedir. Mevcut olumsuzluk parametresi, bu araştırmanın üniversite öğrencileri düzeyinde bir demografik tabana oturtulmasında ilham olan çalışmaların bulgularını desteklemesi bakımından bir güvenilirlik ve geçerlik düzeyi olarak da yorumlanabilir. Çünkü bu araştırma, demografya etkisini üniversite öğrencileri üzerinde ölçme yaklaşımını, literatürdeki araştırmaların bu eğitim düzeyinden grupların iletişim becerilerindeki yüksekliği tespit etmeleriyle bağdaştırmaktadır.

Tablo 3: Faktör Analizi

	Faktörler			
	İİTB	EDSOI	KIE	IKI
S6	,617			
S10	,554			
S17	,554			
S16	,526			
S18	,504			
S7	,485			
S22	,451			
S20	,407			
S2	,398			
S15	,374			
S14		,632		
S13		,630		
S1		,598		
S25		,532		
S21		,499		
S19		,409		
S11			,558	
S12			,548	
S23			,465	
S24			,464	
S3				,691
S4				,672
S8				,601
S5				,575
S9				,447

Tablo 4. Korelasyon Analizi

	Ort.	S.S.	1	2	3	4
1.İİTB	4,0895	,51340				
2.EDSOI	4,1133	,51103	,641**			
3.KIE	4,052395	,61319	,508**	,557**		
4.IKI	4,1497	,56066	,604**	,544**	,454**	

** p<0.01

İletişim becerilerinde cinsiyet, yaş ve aile eğitim durumu gibi demografik değişkenler açısından farklılıkların olup olmadığının tespit edilmesi için t testleri ve varyans analizleri uygulanmıştır.

Tablo 5. Cinsiyete Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	t istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	-1,850	,065
EDSOI	-1,455	,147
KIE	1,118	,264
IKI	-,836	,405
Ölçek ortalaması	-1,215	,225

Tablo 5'te görüldüğü gibi (p<,05) anlamlılık düzeyinde cinsiyetler arasında iletişim becerilerinin gerek alt boyutları açısından gerekse genel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet etkisinin anlamlı bir farklılık ortaya koyamaması, esasında 'unisex' kültürün cinsiyetler yondeşmesini teşvik eden gündelik performanslarıyla da ilişkisi kurulabilir. Cinsiyetin ayırıcı bir etken olmaması, demografyanın önemli sacayaklarından birini sorgulanabilir kılar.

Katılımcılara yapılan anket formunda yaş grubu için 4 gruplu bir yapı kullanılmıştır. Ancak iki gruba ait katılımcı olmadığı için grup sayısı 2 olarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre (Tablo 6) iki yaş grubu arasında 17-22 ve 23-28 yaş gruplarında yer alan katılımcıların iletişim becerilerinin tüm alt boyutlarını algılamaları bakımından farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 6. Yaşa Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	t istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	-2,870	,004
EDSOI	-3,216	,001
KIE	-2,604	,010
IKI	-1,945	,046
Ölçek ortalaması	-3,286	,001

17-22 yaş grubunun tüm alt boyutlar açısından ve ayrıca genel olarak iletişim becerileri açısından değerlendirildiğinde 23-28 yaş grubuna göre daha olumsuz düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni bakımından öne çıkan demografya etkisi, dijital göçmenler ve dijital yerliler arasında gelişen yeni tip bir demografyaya işaret eder. Çünkü burada esas olan yaştan ziyade, kuşak etkisidir. Bu etki, dijitalliği referans aldığı anda anlamlı bir farklılık okumasına dönüşür. Dijitalle iç içe geçen nesil ile henüz marjinalite düzeyinde olan nesil arasındaki sözel (oral) iletişim becerileri algısı, doğal olarak farklılık gösterecektir.

Öğrencilerin kayıtlı oldukları fakülte ve yüksekokulda okumalarından bağımsız olarak iletişim becerilerine ilişkin algıları farklılaşmamaktadır. Yapılan analizler ($p<.05$) düzeyinde değerlendirilmektedir.

Tablo 7. Kayıtlı Olunan Bölüme Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	t istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	1,172	,242
EDSOI	1,545	,123
KIE	1,804	,072
IKI	-,634	,526
Ölçek ortalaması	1,202	,230

Bu araştırmanın en önemli demografik kısıtlarından olan ve örneklem tabakasını teşkil eden ön lisans ve lisans düzeylerinin iletişim becerisi algısında belirleyici bir etken olmaması, demografyayı yeniden ele almayı gerektiren bulgulardan biridir.

Yapılan karşılaştırmalarda, 2'den fazla grup olduğu durumlarda varyans analizi uygulanmakta ve eğer gruplar arası farklılık tespit edilirse bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlenebilmesi için de post-hoc testleri uygulanmaktadır. Bu testler varyansların homojen dağılıma durumuna göre değişiklik göstermektedir.

Tablo 8. Kayıtlı Olunan Sınıfa Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	F istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	,765	,515
EDSOI	1,174	,320
KIE	1,683	,171
IKI	,792	,499
Ölçek ortalaması	1,108	,346

Tablo 8'de görüldüğü gibi 1-2-3-4. Sınıf öğrencilerinin iletişim becerilerine ilişkin algılarında anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır. Eğitim düzeyinin demografik olarak lisans ve ön lisans arasında anlamlı bir farklılığa sebep olmaması, sınıf düzeyinde de elde edilen bir bulgu olarak beklenen sonucu vermektedir.

Ailenin ikamet durumuna ilişkin hipotezi sınavan test bulguları ise aşağıdaki Tablo 9'da verilmektedir.

Yine benzer şekilde ailelerinin köyde, ilçede veya şehirde yaşaması öğrencilerin iletişim becerilerinde farklılıklara neden olmamakta yani bu üç farklı grup arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Özetle demografyanın önemli odaklarından olan aile dinamiği etkisi, bu araştırmadaki iletişim becerileri algısını biçimlendiren faktörleri üretmez.

Tablo 9. Aile İkamet Durumuna Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	F istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	,740	,478
EDSOI	3,318	,057
KIE	2,325	,099
IKI	,805	,448
Ölçek ortalaması	1,671	,190

Tablo 10 ve 11 incelendiğinde yine anne ve babanın eğitim durumu öğrencilerin iletişim becerilerinde farklılık oluşmasına neden olmamıştır.

Tablo 10. Baba Eğitim Durumuna Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	F istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	2,115	,079
EDSOI	1,587	,177
KIE	1,899	,110
IKI	1,267	,283
Ölçek ortalaması	2,321	,057

Tablo 11. Anne Eğitim Durumuna Göre İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması

	F istatistiği	Anlamlılık (p)
İİTB	1,358	,248
EDSOI	2,206	,068
KIE	,934	,445
IKI	,387	,818
Ölçek ortalaması	1,409	,231

Eğitimin, anne ve baba gibi yakın çevredeki farklı konum ve gruplardaki düzeyleri üzerinden gerçekleşen testlerin tamamında negatif sonuç çıkması, iletişim becerilerinin formal eğitimle ilişkisine yeni yaklaşımlar getirmek gerektiğini düşündürmelidir.

SONUÇ

Araştırmanın 7 hipotezini oluşturan demografik değişken tabanlı sınamalarda, yalnızca yaş düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilmesi, demografinin tesirsizliğinden daha çok yeni bir fenomenle birlikte anlamlı olacağına işaret eder: psikografi. Toplumsal davranışların ve davranış tabanlı ilişkilerin yapısını kavramak için temel paradigmlar olan coğrafya ve demografya, değişen toplumsal formasyonun iletişimsel hareketliliğini teorileştirmek için mutlak yeterliklerini kaybederler. Coğrafya, yerleri; demografya yaş, cinsiyet, aile büyüklüğü, aile yaşam döngüsü, gelir, eğitim, jenerasyon, etnisite gibi nüfus olaylarını; psikografi (psikografya) ise ilgileri, aktiviteleri, görüşleri, değerleri ve eğilimleri içerir (Goyat, 2011, s. 48). Nasıl ki coğrafyanın etkisini kaybettiği yersiz-yurtsuzluk ve yakınsama kültürü içinde aynı yerden olanlar homojen performanslar sergilemiyorsa, artık bir demografik gruptan olan kişilerin hepsinin de aynı performansları göstermesi beklenemez. Lin'e göre (2002, s. 250), psikografik segmentasyon yaşam tarzları ve kişiliklere dayandığı için demografik olarak aynı grupta yer alan bireylerin psikografik profilleri birbirlerinden çok farklı olabilir. Bu durumda, demografik olarak aynı ya da benzeş görünen bireylerin iletişim becerilerindeki özgü performansları ancak bir psikografik tümleşme ile anlamlı hale gelir. Esasen bu tarz bir segmentasyon dönüşümünün temelinde post-modernitenin karakteri olan ileri/aşırı bireyleşmenin etkisi yadsınamaz. 90'lı yıllardaki araştırmalar, insanların genel toplum algılarının diğer insanlarla ilişkilerine dair daha spesifik görüşler ortaya koyduğunu gösterir. Yaş, ırk, sosyal sınıf, cinsiyet, meslek ve organizasyon gibi demografik segmentler arasında sinizm (bireyselcilik) yayılır (Mirvis & Kanter, 1991, s. 45). Bireyin kolektif olan karşısındaki özerkliği ise demografik indirgemeciliğin en önemli sorunları arasındadır. Nitekim bu araştırmanın nesnel sonuçları, söz konusu teorik tespiti destekler niteliktedir. İletişim becerileri, demografik değişkenler olan cinsiyet, fakülte, sınıf, ailenin yaşadığı yer, ailenin eğitim durumu gibi faktörlerin kontrolünde okunamaz. Anlamlı farklılığı veren yaş değişkeni ise, dijital kopuşu simgeleyen ilintisiyle psikografik okunabilir. Bulgular kısmında da ifade edildiği gibi Z kuşağı ile Y kuşağı arasındaki en temel jeneratif fark, dijital sistemin içinde doğmak ile dijital sisteme sonradan eklenmektedir. Bu fark, jenerasyon devamlılığı içindeki bir dönem farklılığını değil, jenerasyondaki kopuş nedeniyle bir jeneratif zincirden ötekinin tarihine geçmeyi kasteder. Çünkü Z kuşağının dijital uyruklu iletişim profili, Y kuşağının formasyonuna göre psikografik faktörlerle daha bütünleşiktir.

Bu araştırmada da görüldüğü üzere yükseköğretimde tasarlanması düşünülen formel (müfredatla ilgili) ve enformel (pratikle ilgili) iletişim becerilerinin eğitsel tasarımı yapılırken, hedef kitleyi demografiye göre değerlendirmek doğru tercih olmayacaktır. Nitekim demografi, tıpkı coğrafya gibi bazı durumlarda ve alanlarda mümkün değildir. Nasıl ki yer-olmayanlar, coğrafyayı imkansızlaştırırsa, nüfus-olmayan dijital profiller de demografiyi imkansızlaştırır. Üstelik lanse edildiği gibi yapay zekâların ya da nesnelere internetinin entegre edildiği tümleşik bir iletişim organizasyonunda demografinin "sosyal aktörler olarak bilgisayarlar / computer as social actors – CASA" düzeyinde sürdürülebilirliği olmayacaktır. Nesnelere ve yapay zekâlarla kurmaya başladığımız sözel (oral) iletişimde, tarafların demografik hallerinden daha önemlisi psikografik haller olacaktır.

Alternatif ve iç içe mekânların yaygınlaşması, metaverse gibi yeni siber uzamların organik olana eklenmesi gibi meseleler davranış sahaları ve yaşam stillerini (Orth, vd., 2004, s. 98; Assael, 2005, s. 93) odağa alan psikografiyi anlamayı gerektirecektir. Hibrid eğitimdeki sözel beceriler konulu sorunlar, bu tarz bir tümleşmenin kavranması için anahtar bağlamdır.

Bir başka psikografik kategori ise, Jenkins'in (2006) yakınsama kültürünün katalizörü olarak önem atfettiği hayran kültürünü kavramak üzerinedir. Gençlik kültürünün yoğunlaştığı hayran/fan kültürü, iletişim becerilerinin yeni edinçler yoluyla başkalaştığı bir toplumsal normativite geliştirmektedir. Psikografinin en önemli uğraşları arasında yer alan "takım/grup kimliği" ve "fan kimliği" (Grenwell v.d., 2002, s. 233), topluluk ilişkilerini organik (face to face) ve sanal (pseudo) topluluklarda eşzamanlı sürdüren öğrencileri tanımanın anahtar kavramları arasındadır.

Sonuç olarak, psikografik verilerle tanımlanmış bir öğrenci grubunun iletişim becerileri, ideal süreç tasarımı bakımından demografik verilerle tanımlanmış iletişim becerilerinden daha gerçekçi sonuçlar verecektir. Bunun için Manovich (2009) gibi yeni medya analistlerinin "kültürel analitik" yaklaşımlarının orijinindeki büyük veri algoritmalarını doğru kullanmak önemlidir. Veri olarak tanımlanan psikografik veriler, yalnızca pazarlama ve siyasal iletişim alanıyla sınırlı olmadan ideal iletişim becerilerine giden yolda yaratıcı bir güç olabilirler.

EXTENDED ABSTRACT

Contrary to what is believed in the doctrine that has been dominant since Aristotelian rhetoric, the important views that argue that geography cannot have an absolute effect on the content of communication and the identity of the people who participate in communication, in order for communication to take place, are expressed more strongly with the acceptance of the idea (Berman, 2004) that modern times "evaporate everything that is solid". While Bauman (2000, p. 98) questions the fluidity of modernity on the plane of spaces, author classifies emic, phagic, non-place and empty-places. The 'non-place' part of this classification is quite important; because it traces a critical gap opened by Auge. Thus, the conceptual expression of its absence in alternative fields of experience is derived. Because, although this expresses conceptual absence, it is quite realistic and something definitely happens there. The fact that digital or cyberspace has no territorial equivalent in traditional geography naturally makes them out of place. It is possible to see this inconsistency in the descriptive taxonomies of theorists who try to produce theories about the cyber fields where communication is concentrated.

The evolution of the historical or modern transformation of geography towards a new paradigm in understanding communication provides the birth of a new phenomenon: demography. By breaking the deterministic dominance of geography in the process and actor dimension of communication, demography, which is used to understand the inter-variable level as the new threshold, is multimodal and consists of many factors as an expanded and revised version of geography reduced to population. Griffith et al. (2016, p. 274) state that the focus of demography (or demography) is to characterize how interindividual diversity contributes to population-level performance. They also note that this situation is measured by situational

variables such as size, developmental stages, age and location. As can be understood from the approach, demography is one of the pillars of a paradigm that sees the human and society/population structuralism sanctified by modernity as decisive. Communication researchers, who assume that demographic class characteristics are as determinant as geographical class characteristics, have to think of people gathered in the common class as similar to each other.

In this research, we defend the assumption that the demographic effect is not a sufficient perspective to identify the significant differences between the communication actors and to develop communication designs specific to these differences, and for this, we test the demographic effect in a field study. This test makes research important in that it provides a set of results for innovative solution searches. Another detail that makes the research important and original is that it tries to derive suggestions for correct understanding of students in an international competitive environment where the student-centered new generation university understanding is rising. Because demography is ambiguous in the sense that it contains an accurate measurement and categorization to comprehend students. In higher education institutions, it is necessary to improve communication processes for international competition, managerial quality and efficiency of processes. While the communication processes are integrated into higher education, factors such as eloquence, clear messages, and feedback evaluation should be arranged according to student needs (Iordache-Platis & Jason, 2009, pp. 55-56; Dunbar et al., 2006, pp. 117-118).

Since this research is limited to comparing the oral communication skills of university students studying at faculty and vocational school level, it is necessary to test some basic hypotheses. Because, according to the findings to be obtained from the research, it is aimed to reach conclusions about whether a paradigm change is required in terms of "measurement criteria" in the "detection"-oriented activities undertaken to develop students' communication skills. In this respect, the research will mature around the following hypotheses to test the communication skills dependent variable from 7 demographic independent variable centers.

H1: Students' communication skills differ according to the Faculty/School variable.

H2: Students' communication skills differ according to the gender variable.

H3: Students' communication skills differ according to the class variable they study.

H4: Students' communication skills differ according to the age variable.

H5: Students' communication skills differ according to the variable of where their family lives.

H6: Father Communication skills of students differ according to their education level.

H7: The communication skills of the students differ according to the education level of the mother.

A questionnaire applied in accordance with the aims and hypotheses of the research. The scale used in the research consists of seven variables, including gender, age, faculty/school, class,

place of residence of the family, father's education level and mother's education level, and 25 5-point Likert scale propositions. The scale consists of four sub-dimensions: Communication Principles and Basic Skills (IITB), Self-Expression (KIE), Active Listening and Non-Verbal Communication (EDSOI), and Willingness to Communicate (IKI). Participants indicated the degree of self-expression by marking one of the options (5-always, 4- often, 3-sometimes, 2-rarely, 1-never). There are no reverse items in the scale, and the high scores obtained from the scale mean that students evaluate their communication skills positively. The score that can be obtained from the scale; the highest is 125 and the lowest is 25 points.

As a result of the demographic variable-based tests, which constitute the 7 hypotheses of the research, the determination of a significant difference only at the age level indicates that it will be meaningful with a new phenomenon rather than the ineffectiveness of demographics: psychograph. Geography and demography, the basic paradigms for understanding the structure of social behavior and behavior-based relationships, lose their absolute competence to theorize the communicative mobility of changing social formation. Geography, places and demography also includes population events such as age, gender, family size, family life cycle, income, education, generation, and ethnicity. On the other hand, psychograph includes interests, activities, views, values and tendencies (Goyat, 2011, p. 48). Just as those from the same place do not display homogeneous performances in the culture of homelessness and convergence, where geography loses its influence, it is no longer expected that all people from a demographic group will show the same performance. According to Lin (2002, p. 250), since psychographic segmentation is based on lifestyles and personalities, the psychographic profiles of individuals in the same demographic group can be very different from each other. In this case, the specific performances of individuals who appear to be demographically identical or similar in communication skills become meaningful only with a psychographic integration. In fact, the effect of advanced/over-individuation, which is the character of post-modernity, cannot be denied on the basis of such a segmentation transformation. Research in the 90s shows that people's general perceptions of society reveal more specific views on their relationships with other people. Cynicism spreads among demographic segments such as age, race, social class, gender, occupation, and organization (Mirvis & Kanter, 1991, p. 45). The autonomy of the individual against the collective is among the most important problems of demographic reductionism. As a matter of fact, the objective results of this research support the theoretical determination in question. Communication skills cannot be read under the control of demographic variables such as gender, faculty, class, place of residence of the family, and educational status of the family. The age variable, which is detected the significant difference, can be read psychographically with its relation, which symbolizes the digital break.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur. Bu araştırma için Bayburt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'ndan 08.02.2022 tarihli ve 21 nolu kararı ile etik izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Söz konusu araştırma makalesinde Sorumlu Yazar Gökhan Kömür'ün katkı oranı %40, ikinci yazar Savaş Keskin'in katkı oranı %35, üçüncü yazar Hakan Pabuçcu'nun katkı oranı %25'tir.

KAYNAKÇA

- Acar, V. (2009). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri. [Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi].
- Akgün R., & Çetin, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerilerinin ve empati düzeylerinin belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 103-117.
- Akyol, P. (2019). Farklı fakültelerdeki öğrencilerin iletişim becerilerinin karşılaştırılması. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(3), 71-77.
- Al-alawneh, M. K., Meqdadi, R., Alrefahi, A., Khair, R., & Malkawi, A. (2011). Examining the effect of college type study level and gender of students on their use of team work skills as they perceived of Yarmouk University of Jordan. *Canadian Social Sciences*, 7(6), 48-57.
- Ali, E. (2019). The impact of the demographic factors on human communication skills among Arab adults. *An-Najah University Journal for Research*, 33(5), 1-46.
- Al-Mahrooqi, R. (2012). English communication skills: How are they taught at schools on universities in Oman. *English Language Teaching*, 5(4), 124-130.
- Assael, H. (2005). A demographic and psychographic profile of heavy internet users and users by the type of internet usage. *Journal of Advertising Research*, 45(1), 93-123.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity* (1st ed.). Polity Press.
- Bingöl, G., & Demir, A. (2011). Amasya Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri. *Göztepe Tıp Dergisi*, 26(4), 152-159.
- Bulut, B. N. (2004). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin iletişim becerilerine ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 443-452.
- Casper, L. M., & Kitchen P. (2008). Demographic factors. In M. M. Haith & J. B. Benson (Eds.), *Encyclopedia of infant and early childhood development*. (pp. 345-356). Academic Press.
- Castells, M. (2020). Space of flows, space of places: Materials for a theory of urbanism in the information age. In R. T. LeGates & F. Stout (Eds.), *The City Readers*. (pp. 229-240). Routledge.
- Castells, M. (1999). Grassrooting the space of flows. *Urban Geography*, 20(4), 294-302.
- Çevik, D. B. (2011). Müzik öğretmeni adaylarının iletişim becerileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-13.
- Çicek, G. (2018). Spor yapan ve yapmayan yetişkin bireylerin iletişim becerileri düzeylerinin karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 13(19), 835-842.
- Daly, J. A., Kreiser, P. O., & Roshaar, L. A. (2009). Question asking comfort: Explorations of the demography of communication in the eighth grade classroom. *Communication Education*, 43(1), 27-41.
- De Leo, D., & Krysinska, K. (2008). Suicide and self-directed violence. In H. Kristian & H. Havgen (Eds.), *International encyclopedia of public health*. (pp. 267-275). Academic Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2005). *Thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. University of Minnesota.
- Dunbar, N. E., Brooks, C. F., & Kubicka-Miller, T. (2006). Oral communication skills in higher education: Using a performance-based evaluation rubrics to assess communication skills. *Innovative Higher Education*, 31(2), 115-127.
- Elkin, N., Karadağlı, F., & Barut, A.Y. (2016). Sağlık Bilimleri Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri düzeyleri ve ilişkili değişkenlerin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 70-80.

- Erigüç, G., & Eriş, H. (2013) Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri: Harran Üniversitesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46), 232-254.
- Erigüç, G., Şener, T., & Eriş, H. (2013). İletişim becerilerinin değerlendirilmesi: Bir Meslek Yüksekokulu örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 16(1), 45-65.
- Gayat, S. (2011). The basis of market segmentation: A critical review of literature. *European Journal of Business and Management*, 3(9), 45-54.
- Göker, G. (2015). İletişimin McDonaldlaşması: Sosyal medya üzerine bir inceleme. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(10), 389-410.
- Greenwell, T., C., Fink, J., S. & Pastare, D. L. (2002). Perceptions of the service experience: Using demographic and psychographic variables to identify customer segment. *Sport Consumption*, 11(4), 233-242.
- Griffith, A., B., Salguero-Gomez, R., Meraw, C., & McMahan, S.(2016). Demography beyond the population. *Journal of Ecology*, 104(2016), 271-280. <https://doi.org/10.1111/1365-2745.12547>
- Haldun, İ. (2004) *Mukaddime*. (Cilt-I), (H. Kendir, Çev.). Yeni Şafak Yayınları.
- Haseinchari, M., & Fadakar M., M. (2006). Investigating the effects of higher education on communication skills based on comparison of college and high school students. *Daneshvar Raftar*, 12(15), 21-32.
- Hughes, I., E., & Large, B. J. (2006). Staff and peer-group assessment of oral communication skills. *Studies in Higher Education*, 18(3), 379-385.
- Iardeche-Platis, M., & Jason, I. (2009). Communication efficiency within higher education institutions: The case of Romania. *European Research Studies*, 12(2), 55-56.
- İksan, Z. H., Zakaria, E., Meerah, T. S. M., Osman, K., Lian, D. K. C., Mahmud, S. N. D., & Krish, P. (2012). Communication skill among university students. *Social and Behavioral Sciences*, 59, 71-76.
- İrak, H., Taşcıoğlu, R., Dal, M., & Tunç, Y. (2017). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri: Iğdır Üniversitesi örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*, 14, 187-202.
- Jahson, S., Veitch, S., & Dewiyanti, S. (2015). A framework to embed communication skills across the curriculum: A design-based research approach. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 12(4), 1-16.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture where old and new media collide*. New York University Press.
- Jones-Carnack, J., & Criscione-Naylor, N. (2021). The impact of the relational demography and communication apprehension on follower perception of leader-follower relationships in the hospitality industry. *International Hospital Review*, 36(1), 83-103.
- Karataş, İ. (2015). Adölesan insanların iletişim becerilerinin incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Kılıçgil, E., Bilir, P., Özdiñç, Ö., Eroğlu, K., & Eroğlu, B. (2009). İki farklı üniversitenin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(1), 19-28.
- Kılıç, S. (2013). Örnekleme yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-6.
- Klüsener, S., Scolone, F., & Dribe, M. (2015, May 12). *The Role of Communication in Demographic Change*. Max Planck Institute. https://www.demogr.mpg.de/en/news_events_6123/news_press_releases_4630/news/the_role_of_communication_in_demographic_change_4105#:~:text=The%20results%20on%20the%20role,in%20birth%20behavior%2C%20for%20instance
- Korkut, F. (1996). İletişim becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi ve geçerlilik çalışmaları. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 18-23.
- Lin, C. (2002). Segmenting customer brand performance: Demographic or psychographic. *Journal of Product and Brand Management*, 11(4), 245-268.
- Manovic, L. (2001). *The language of new media*. The MIT Press.
- Manovic, L. (2009). Cultural analytics: Visualizing cultural patterns in the era of "more media". <http://www.softwarestudies.com/>
- Manovic, L. (2016). The science of culture? Social computing, digital humanities and cultural analytics. *The Journal of Cultural Analytics*, 1(1), 1-15.

- Mirvis, P. H., & Kanter, D. L. (1991). Beyond demography: A psychographic profile of the workforce. *Human Resource Management*, 30(1), 45-68.
- Norris, S. L., Murphey, T. P., & Legette, H. R. (2019) Do they believe they can communicate ? Assesing college students's perceived ability to communicate about agriculturel sciences. *Journal of Agriculturel Scinces*, 60(4), 53-70.
- Orth, U. R., McDaniel, M., Shellhammer, T., & Lopetcharat, K. (2004). Promoting brand benefits: The role of consumer psychographics and lifestyle. *Journal of Consumer Marketing*, 21(2), 97-108.
- Smith, K. G., Smith, K. A., Olian J. D., Sims, H. P., O'Bannon, D. O., & Scully, J. A. (1994). Top management team demograpy and the process: The role of social integration and communication. *Administrative Sciences Quaterly*, 39(3), 27-41.
- Tabrizian, S., Malaei, B., Yusefian M., Aslanian, R., & Amani,F. (2019). Communication skills among Ardabil Medical University students and its association with demographic characterics. *Journal of Behavioral Health*, 8(4), 138-142.
- Tepeköylü-Öztürk, Ö., Soytürk, M., Daşdan-Ada, E. N. & Çamlıyer, H. (2011). Üniversite takımlarında sporcu olan öğrencilerle spor yapmayan öğrencilerin iletişim becerisi düzeylerinin karşılaştırılması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 22(2), 43-53.
- Toy, S. (2007). Mühendislik ve hukuk fakülteleri öğrencilerinin iletişim becerileri açısından karşılaştırılması ve iletişim becerileriyle bazı değişkenler arasındaki ilişkiler. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Ulukan H. (2012). İletişim becerilerinin takım ve bireysel sporculara olan etkisi. [Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi].

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

LEXICAL BUNDLES ACROSS DISCIPLINES: THE CASE OF RESEARCH
ARTICLES IN THE SOCIAL SCIENCES

İlyas YAKUT

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniv,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

yakutilyas@gmail.com

0000-0001-9680-4561

Fatma YUVAYAPAN

Doç. Dr., Kahramanmaraş İstiklal Üniv,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

fyuvayapan@gmail.com

0000-0002-7924-0933

Atıf/Citation: Yakut, İ. & Yuvayapan, F. (2022). Lexical bundles across disciplines: The case of research articles in the social sciences. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 272-291.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1143817>

Abstract

In order for an academic text to be considered appropriate in the community, it needs to exhibit disciplinary and cultural-based linguistic conventions. With the advances in corpus linguistics, scholars have been able to reveal the employment of these conventions in academic genres, one of which is lexical bundles. Simply defined as recurrent word combinations, lexical bundles reflect prominent functions in academic genres, as they deal with discourse organization, writer-reader negotiation, and stance construction, all of which achieve academic persuasion. Although the previous research has established the importance of lexical bundles, there is much less information about the disciplinary variations in the use of lexical bundles in academic genres. Adopting an automated frequency-driven approach, this research attempted to identify lexical bundles in research articles in the social sciences. Based on the investigation of 4-word lexical bundles in a corpus of research articles written between 2010 and 2019 in applied linguistics, marketing, and political sciences, we observed an impact of disciplinary variation on the overall lexical bundle usages. Concerning the structural and functional distributions of word strings, we observed differences across the disciplines, indicating that the academic communities might have a decisive role in text construction, yielding divergence across the disciplines in the social sciences. Despite differences, we also observed some similarities regarding the structural and functional sequences of bundles across the disciplines, indicating that the social sciences, an umbrella field in academia, has its own merits resulting in convergence across different disciplines.

Keywords: Corpus research, Social sciences, Academic writing, Research article, Lexical bundle

Received / Geliş Tarihi: 14.07.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 11.10.2022

FARKLI DİSİPLİNLERDE SÖZCÜK ÖBEKLERİ: SOSYAL BİLİMLERDEKİ ARAŞTIRMA MAKALELERİ ÖRNEĞİ

Öz

Akademik bir metnin uygun görülebilmesi için disiplin ve kültürel temelli dilsel teamüllere uygun olması gerekmektedir. Derlem dilbilimindeki gelişmelerle birlikte, bilim insanları, akademik türlerdeki teamülleri – bunlardan birisi sözcük öbeği olan – belirlemeye başlamışlardır. En basit şekliyle tekrarlayan kelime kombinasyonları olarak tanımlanan sözcük öbekleri, akademik türlerde tamamı akademik ikna sürecini inşa eden diskur organizasyonunda, yazar-okuyucu müzakerelerinde ve yazar duruşunu yansıtmada önemli işlevler üstlenirler. Önceki araştırmalar sözcük öbeklerinin önemini ortaya koymuş olsa da, akademik türlerde kullanımındaki disiplin farklılıkları hakkında çok daha az bilgi vardır. Otomatik frekans-odaklı yaklaşımın benimsendiği bu araştırmada, sosyal bilimlerdeki araştırma makalelerindeki sözcük öbekleri belirlenmeye çalışılmıştır. Uygulamalı dilbilim, pazarlama ve siyaset biliminde 2010 ve 2019 yılları arasında yazılmış araştırma makalelerinden oluşan bir derlemde, dört kelimelik sözcük öbeklerinin araştırılmasına dayanan bu çalışmada, sözcük öbeği kullanımları üzerinde disiplin farklılıklarının bir etkisi olduğunu gözlemledik. Kelime dizilerinin yapısal ve işlevsel dağılımları ile ilgili olarak, disiplinler arasında farklılıklar gözlemledik. Bu durum akademik toplulukların metin inşasında belirleyici bir role sahip olabileceğini ve sosyal bilimlerdeki disiplinler arasında farklılıklara yol açabileceğini gösterdi. Gözlemlenen farklılıklarla beraber, disiplinler arasında sözcük öbeklerinin yapısal ve işlevsel dizileri ile ilgili bazı benzerlikler de gözlemledik. Bu durum ise sosyal bilimlerin akademide bir kapsayıcı alan olarak farklı disiplinler arasında sözcük öbeği kullanımında benzeşmelerin oluşmasında etkili olabilecek normlara sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Derlem araştırması, Sosyal bilimler, Akademik yazım, Araştırma makalesi, Sözcük öbeği

INTRODUCTION

Being a member of an academic community in today's academic world, where English is the lingua franca, means being a persuasive academic voice to be heard in that community. Academic writing is not simply an act of reporting the interpretation of data. There may be more than one objective interpretation of the data, and writers must draw on these various explanations using disciplinary linguistic resources, which grounds the essence of academic persuasion. As Hyland (2005a) explains, readers may not accept these interpretations, so writers need to anticipate the possible rejections of their interpretations and claims. To achieve this, they must be familiar with the persuasive conventions of their disciplines, framing interpretations and claims in ways that their readers may find convincing.

What constitutes academic persuasion in academic genres is rooted in disciplinary and culturally constructed values reflected through linguistic devices. Utilizing these devices, academic writers move from a position of a reporter, from summarizing the findings and literature to a position where they stamp their authorial self and interact with their readers to create convincing credibility in their academic communities. For Dontcheva-Navratilova (2018), academic persuasion is intentional and interactive, including the strategic employment of linguistic resources to convince readers, which requires the presuppositions of possible objections by the readers. Mur-Duenas (2018) draws our attention to the interpersonal aspects of academic writing. Academic writers use rhetorical resources strategically to meet the expectations of their academic communities. To be successful and credible writers, they must adapt to their disciplines' prevailing linguistic conventions.

However, disciplinary and culturally constructed academic linguistic conventions and practices are problematic notions for academic writers. As claimed by Zamel (1998), academic discourse possesses its distinguishing features “because it appears to require a kind of language with its own vocabulary, norms, sets of conventions, and modes of inquiry, academic discourse has come to characterize a separate culture [...]” (p.187). Hence, the deployment of linguistic devices to maintain persuasion in academic writing has been the focus of English for Academic Purposes (EAP) research. Among various studies aiming to explore text-construction processes in academic writing, e.g. stance devices (Biber, 2004, 2006; Kockelman, 2004), metadiscourse (Hyland & Tse, 2004; Adel, 2006), and anticipatory it (Rodman, 1991; Hewings & Hewings, 2002), lexical bundle usage has gained popularity in recent research as such strings fulfill various functions in the text.

1. LITERATURE REVIEW

‘Lexical phrases’, ‘lexical bundles’, ‘formulas’, ‘routines’, ‘fixed expressions’, and ‘pre-fabricated patterns’ (or ‘prefabs’) are umbrella terms used to refer to a wide range of multi-word sequences (Biber & Barbieri, 2007). In the present study, we choose to call them lexical bundles (LBs, hereafter). At the heart of the concept is the view that these fixed expressions are “important building blocks of discourse in spoken and written registers” (Biber & Barbieri, 2007, p. 263). Hyland & Jiang (2018) concentrate on LBs regarding pragmatic values in academic discourse. These recurrent expressions assist readers with particular propositional content so they can comprehend the texts in a short time. They also possess disciplinary-based norms that maintain readers’ engagement and mitigation of the author stance.

LBs are defined as “recurrent expressions, regardless of their idiomaticity, and regardless of their structural status” (Biber et al., 1999, p. 990). In this definition, idiomaticity and structural status must be explained to comprehend the concept better. LBs do not convey idiomatic meaning. Many long idioms like “kick the bucket” (meaning to die) cannot be labeled as bundles. Idioms and bundles are frequently used in fiction rather than actual face-to-face conversation. LBs are not considered to be complete structural units. Instead, they link two structural units. Although they begin at clause, the last words of them are actually the first components of a second structural unit.

Hyland (2008a) defines them as structural units of words to establish coherence in a text. LBs are sequences of words that are not combined by chance. On the contrary, they are distinctive features in a register that writers and readers must recognize as a key to engaging in a particular academic community. Naturalness reflects fluency in the use of LBs in academic communities, and the absence of such clusters may indicate the lack of competence of a novice in the community. In this sense, sensitivity to expert academics’ choices of LBs is necessary for gaining control of academic communities. Similarly, Cortes (2004) emphasizes the importance of these fixed expressions in fluent linguistic production in a specific register. Expert writers lean more on the use of fixed expressions; hence learning conventions of register use includes learning the employment of certain fixed expressions.

Cortes (2004) explains that identifying LBs builds upon two main approaches. In the first approach, groups of expressions that can be considered familiar by native speakers of the language are selected prior to the study (Nattinger & DeCarrico, 1992, Csomay & Cortes, 2010), while the second one utilizes a search tool to identify occurrences of LBs at a different length, at different cut-off frequency points. For Biber (2006), the frequency cut-off criteria used to identify LBs can be made clear depending on the number of words in the data. A multi-word sequence must occur in at least five different texts to be recognized as an LB. Hyland (2008a) states that the minimal cut-off set for recurrent sets of words to be labeled as LBs is at least ten times per million words. The use of 4-word bundles is more common in research (over ten times more frequent) since they present a wider range of structures (Cortes, 2004).

In their comprehensive study of English grammar, Biber et al. (1999) examined the most frequent “lexical bundles” in academic prose and conversation regarding structural and grammatical categorization. They observed that most of the bundles in conversation were clausal of the type (pronoun) + verb + (complement). In contrast, 60% of the bundles are phrasal, parts of noun phrases, or prepositional phrases in academic prose. In 2004, Cortes proposed a structural categorization of LBs: noun phrase with ‘of’ phrase fragment, noun-phrase with post-nominal clause fragment, prepositional phrase with embedded ‘of’ phrase, other prepositional fragments, verb (be) + complement (noun phrase), other expressions. In the same year, Biber et al. (2004) suggested a more detailed structural categorization of LBs: LBs that incorporate verb phrase fragments, LBs that incorporate dependent clause fragments, LBs that incorporate noun phrases, and prepositional phrase fragments.

Following Cortes (2004), who grouped the functions of LBs into two categories: referential bundles and text organizers, Biber et al. (2004) proposed three categories: stance expressions, discourse organizers, and referential expressions. Stance bundles indicate writers’ attitudes or evaluations of propositional certainty, and discourse organizers establish the relationship between previous and upcoming content. In contrast, referential bundles directly refer to physical or abstract entities or textual contexts. Drawing on the analysis of research articles and MA and Ph.D. theses, Hyland (2008a) developed a functional category of LBs: research, text, and ‘participant-oriented’. ‘Research-oriented’ bundles “help writers to structure their activities and experiences of the real world” (p. 49). ‘Text-oriented’ clusters are associated with the organization of the text, and ‘participant-oriented’ bundles concentrate on writer-reader interaction in texts.

The first serious discussions and analyses of LBs emerged at the beginning of the 20th century. Cortes (2004) examined LBs in terms of their structures and functions in published and student-disciplinary writing in history and biology. After identifying the most frequent bundles in journals in the two disciplines, the study attempted to determine whether these bundles were used in students’ writings. The results showed that students did not employ the bundles preferred by professional academic writers. In the same year, Biber et al. (2004) analyzed the deployment of LBs in two registers: textbooks and classroom teaching and observed the important role of LBs in the construction of stance, discourse organization, and referential status. In a corpus of written and spoken university discourse, Biber & Barbieri (2007) found that the use of LBs is grounded in writers’ or speakers’ communicative purposes. Stance bundles constituted a large proportion of

LBs in spoken university registers, while referential functions were more frequent in written registers.

In the following years, Cortes conducted many studies on LBs. In 2006, they focused on teaching LBs in history classes and found an increased awareness of students toward these fixed expressions. In their comparative analysis of LBs in history research articles in English and Spanish in 2008, they reported common employment of these structures in both academic communities. In 2013, they examined the relationship between LBs and the moves in research article introductions and observed typical LBs in specific moves. Shin et al. (2018) examined the definite article use in LBs in L2 writing. The distribution of articles was limited by the adjoining noun within the noun phrase.

Several systematic studies have also been undertaken in the Turkish academic community. Nesi & Basturkmen (2006) examined LBs in a corpus of 160 university lectures. The corpus included lectures from the Corpus of British Academic Spoken English (BASE) and the Michigan Corpus of Academic Spoken Corpus (MICASE). LBs are a means of discourse signaling in lectures. Muşlu (2018) provided an in-depth analysis of LBs in argumentative essays and reported a heavy reliance on LBs by non-native writers of English. Still, native English writers did not frequently prefer using such bundles in their essays. Similarly, Karabacak & Qin (2013) found less frequent employment of LBs by American students compared to Turkish and Chinese students. In another study, Güngör & Uysal (2016) examined the deployment of LBs in research articles and mentioned that Turkish academics used more LBs than L1 English academics.

As highlighted above, researchers have shown an increasing interest in the use of lexical bundles from different perspectives, forms, structures, and functions (Cortes, 2004; Biber et al., 2004; Hyland, 2008a); diachronic analysis (Hyland & Jiang, 2018); and variations in cultural communities and disciplines (Hyland, 2008b; Lu & Deng, 2019; Muşlu, 2018; Karabacak & Qin, 2013; Dontcheva-Navrotilova, 2012). Several attempts have also been made to identify genre variations in argumentative essays (Karabacak & Qin, 2013); BA theses (Dontcheva-Navratilova, 2012); acknowledgment in research articles (Demirel & Hesamoddin, 2013); literature reviews (Wright, 2019); and Ph.D. theses in L1 and L2 English context (Yakut, Yuvayapan, & Bada, 2021), research articles (Cortes, 2004; Güngör & Uysal, 2016), and research articles and postgraduate genres (Hyland, 2008a).

Nevertheless, these studies point to variations in different academic genres and L1 and L2 English communities; how far they vary among disciplines remains unclear (Hyland, 2008b). It is now well established that academic writing is a socially-constructed process in which writers follow the linguistic norms of their disciplines. Thus, the awareness of these norms is a prerequisite to writing in academic disciplines. As one of the most predominant academic genres, research articles are supposed to be based on cultural and disciplinary linguistic norms, for writers tend to present their arguments incorporated into the disciplinary consensus to maintain persuasion. Hence, a systematic understanding of how these norms contribute to the construction of persuasion in academic genres is essential.

As one of the most common academic genres, research articles also require an awareness of these disciplinary-based norms, one of which is lexical bundles. Drawing on the previous literature, the present study aims to compare the deployment of lexical bundles in research articles in three disciplines in the social sciences (applied linguistics, marketing, and political sciences) to reveal disciplinary variations in the use of lexical bundles. Since English is the medium of instruction in the global academic world, this study explores the employment of these structures in English academic discourse. It focuses on 4-word lexical bundles and addresses the following research questions.

1. Are there any statistical differences in the LB usage across applied linguistics, marketing, and political sciences?
2. What are the structures and functions of LBs emerging in the research articles in the disciplines of applied linguistics, marketing, and political sciences?

2. METHODS

The study adopts an automated frequency-driven approach to explore and compare the use of 4-word lexical bundles in the English language with respect to their forms and functions. The data used in this study was originally compiled by Yakut, Genç, and Bada (2021) for corpus-based research related to pronoun usage. In this study, we used a part of the corpus to analyze the sub-corpora of applied linguistics, marketing, and political sciences for LB usage across the three disciplines. The corpus for this study consisted of 60 research articles gathered from three different academic journals, all indexed in SSCI according to Web of Science's 2017 impact factor. In each sub-corpus, there were 20 articles written between 2010 and 2019. The Applied Linguistics Corpus (ALC) consisted of 210.159 words, the Marketing Corpus (MC) included 241.315 words, and the Political Sciences Corpus (PSC) was composed of 224.635 words totaling 676.109 words.

In this study, we identified and explored the use, forms, and functions of 4-word LBs emerging in research articles written in the English language as Hyland (2008b) suggests that 4-word LBs are more prevalent in English compared to 5-word LBs and their forms and functions are more apparent than 3-word bundles. In addition, 4-word LBs in English seem to offer more obvious phrasal forms and functions, constituting a more meaningful unit that can be explored in a corpus.

As all the 4-word LBs do not necessarily represent the general inclination of the academic writers regarding LB usage in a specific discipline, we narrowed our LB search according to the criteria of frequency and range to exclude LBs formed by individual authors (Biber & Barbieri, 2007). As there is not a pre-defined criterion regarding the frequency and range thresholds in LB identification, we took a conservative approach following Hyland's suggestions (Hyland, 2008b, 2012). Thus, we decided to include LBs that emerge at least 20 times in every one million words and LBs that were used in 20% of the texts. Setting a frequency and range cut-off helped us to focus on recurring word strings forming a typical usage in a specific field (Pan et al., 2016).

Using AntConc version 4.1.0 (Anthony, 2022), we identified 4-word LBs used in each sub-corpus by setting the frequency and range cut-off criteria mentioned above. The LBs that are part

of a longer word string, e.g., a 5-word LB, were removed from the list to refrain from inflating the quantitative results. After getting the LB lists ready, we divided the bundles depending on their structural forms using the taxonomy suggested by Yakut, Yuvayapan, and Bada (2021), who revised and added new categories to the taxonomy developed by Biber et al. (1999) and updated by Hyland & Jiang (2018). Taking part of speech tagging as the basis of structural tagging, we divided LBs into four main categories, i.e., noun phrase (NP), prepositional phrase (PP), verb phrase (VP), and clause-related (CR), each of which includes several sub-categories (for more discussion see Yakut, Yuvayapan, & Bada, 2021).

In the second part of the annotation, we identified the functions of LBs using the functional categories suggested by Hyland (2008a, 2008b). Taking the possibility of LB's having multiple functions into account, we determined the primary function of each LB through an integrated reading of the data, including both vertical and horizontal reading. While vertical reading provided us to decide on the frequencies of occurrences of LBs, horizontal reading helped us find out the primary function of the LBs. The two researchers conducted structural tagging and functional annotation processes to avoid possible rater bias.

Upon completing the data tagging and annotation, the results in terms of overall, structural, and functional distributions of LB usages were presented in tabular forms using descriptive statistics. We also normalized the raw frequencies per 1000 words. As this research is a corpus-based study, we compared LB usage across the disciplines using the Log-Likelihood statistics to reveal whether disciplinary variation impacts LB usage. To better understand LB usage in the research articles, we tried to strengthen our claims using examples extracted from the corpus.

3. FINDINGS AND DISCUSSION

The main interest of this study was to explore and compare research articles in applied linguistics, marketing, and political sciences with regard to 4-word LB usages. Table 1 illustrates the overall distribution of 4-word LBs across the three corpora.

Table 1. The overall distribution of 4-word LBs in the three disciplines

	ALC	MC	PSC
Corpus size in words	210159	241315	224635
LB type	90	73	115
N/1000	0,43	0,30	0,51
LB token	754	685	1136
N/1000	3,59	2,84	5,1

As shown in Table 1, 90 LB types in ALC, 73 in MC, and 115 in PSC emerged. The normalized frequency of the emergences per 1000 words indicated that the authors in the political sciences used more LB types than the authors of applied linguistics, which is in line with Hyland (2008b). In MC, LB types were not found frequently as in the other two disciplines. According to the LL test results, the difference between PSC and ALC was not statistically significant (LL=+1,62), yet a statistically significant difference between PSC and MC was observed (LL=+12,71). In addition,

the statistical comparison of ALC and MC yielded a significant difference between the two groups despite observing a relatively small LL ratio (LL=+4,90). Hence, the results with respect to the comparison of LB types in the three corpora revealed that there might be a relationship between LB type emergence and the disciplines we explored in the current study.

The comparisons of LB tokens across the three corpora showed that 754 LB tokens emerged in ALC, 685 in MC, and 1136 in PSC. Similar to the LB type density, we found that the authors of political sciences employed more LB tokens in their research articles compared to the authors of applied linguistics and marketing. The LL test results also supported the descriptive statistics as we observed statistical differences across the disciplines. To illustrate, the LL difference between PSC and ALC was +54,39; it was +147,51 between PS and MC and +19,72 between ALC and MC. The results concerning LB token comparisons showed that academic writers of English in each discipline benefited from 4-word LBs while constructing their research articles with different rates, which suggests that LB usage is an indispensable part of text construction in academic writing. However, the discipline directly impacts the LB usage rates in terms of type and token.

Table 2 below illustrates the structural categorization of 4-word LBs in each discipline regarding their type and token dispersions.

Table 2. The structural distribution of 4-word LBs in the three disciplines

Major St.	Sub-St.	Type						Token					
		ALC		MC		PSC		ALC		MC		PSC	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Noun-phrase	with embedded of-phrase	24	26,7	18	24,7	29	25,2	179	23,7	192	28,0	248	21,8
	other noun phrase	4	4,4	12	16,4	9	7,8	27	3,6	89	13,0	83	7,3
	Sub-total	28	31,1	30	41,1	38	33,0	206	27,3	281	41,0	331	29,1
Prepositional-phrase	with embedded of-phrase	22	24,4	22	30,1	37	32,2	236	31,3	232	33,9	429	37,8
	other prepositional phrase	15	16,7	7	9,6	17	14,8	149	19,8	41	6,0	209	18,4
	comparative expressions	2	2,2	1	1,4	1	0,9	22	2,9	13	1,9	10	0,9
	Sub-total	39	43,3	30	41,1	55	47,8	407	54,0	286	41,8	648	57,0
Verb-phrase	Copula be + NP/ADJP	2	2,2	4	5,5	5	4,3	10	1,3	58	8,5	36	3,2
	imperative + VP	1	1,1					6	0,8				
	Verb + to clause fragment	5	5,6	2	2,7	2	1,7	27	3,6	12	1,8	14	1,2
	with passive verb	3	3,3	2	2,7	4	3,5	20	2,7	12	1,8	24	2,1
	Sub-total	11	12,2	8	11,0	11	9,6	63	8,4	82	12,0	74	6,5
Clause-related	abstract subject			1	1,4					9	1,3		
	Anticipatory it	8	8,9	2	2,7	4	3,5	58	7,7	12	1,8	34	3,0
	as + fragments	1	1,1	1	1,4	1	0,9	5	0,7	8	1,2	8	0,7
	human subject					1	0,9					10	0,9
	if + fragments					1	0,9					5	0,4
	that + fragments	3	3,3			1	0,9	15	2,0			9	0,8
	there+fragments					2	1,7					12	1,1
	wh + fragments			1	1,4	1	0,9			7	1,0	5	0,4
Sub-total	12	13,3	5	6,8	11	9,6	78	10,3	36	5,3	83	7,3	

According to the descriptive statistics, prepositional phrase (PP) utilization in LB construction regarding the type distribution constituted 43,3% of all 4-word LBs in ALC, PP-based LBs were followed by noun phrase (NP) (31,1%), clause-related (CR) (13,3%) and verb phrase (VP) (12,2%) related bundles, respectively. This result is in agreement with those obtained by Hyland (2008b), who observed the frequent use of PP-based LBs in the social sciences, which can be tied to the discursive nature of these disciplines. Similarly, Biber et al. (2004) reported the frequent deployment of PP-based LBs in academic prose. In the social sciences, there may be more than one explanation of a result, so writers tend to identify these explanations and their relationships in the text.

In MC, however, NP and PP-based LBs constituted 82,2% of LB occurrences, each representing different forms in the data accounting for 41,1% of the type-based distribution of LBs. NP and PP-based LBs were followed by VP (11,0%) and CR (6,8%) successively. The academic authors of PS favored PP in their formulaic expressions the most, as they constituted 47,8% of all LB types, and NP (33,00%) followed PP. VP and CR were typified by the same amount of types (each of which was represented by 11 types), and each structure constituted 9,6% of LB types. As seen in the table, NP and PP-related LB type ratios constituted 74,4% of LBs in ALC, 82,2% in MC, and 80,8% which revealed the great reliance on NP and PP-related formulaic language in the disciplines explored in the study.

Regarding the token-related distributions of LB structures, which reveals how often the formulaic expressions were used in text construction, 54,0% of the LBs, constituting more than half of the total emergences, in ALC were PP-related LBs. PP-related bundles were followed by NP (27,3%), CR (10,3%) and VP (8,4%) bundles in the data. LB token distribution in PSC indicated similarities with the occurrences in ALC. PP-related LBs in PSC constituted 57,0% of all LBs, while NP-related LBs formed 29,1% of all occurrences, and these two LB categories were followed by CR (7,3%) and VP (6,5%). In MC, however, PP-related LBs constituted 41,8% of the total LB emergences, followed by NP-related LBs with 41,0%. VP and CR-related LBs emerged quite infrequently in MC compared to PP and NP-related LBs, constituting 17,3% of all LB occurrences. According to the LB token distributions across the disciplines, we can see that LBs in ALC and PSC are in the same order, while the preferences in MC with regard to VP and CR-related LB sequences were in different order compared to ALC and PSC distributions. In addition, the distinctive use of PP-related NPs in ALC and PSC is observable, while both NP and PP-related LBs were used at the same rates in MC. While CR was the third most common LB type in ALC and PSC, VP was the third most frequented LB type in MM.

Concerning the sub-categories of the structures, bundles with PP structure were mainly construed through 'with embedded of-phrase' in all the disciplines in line with Hyland (2008b), who explains that this structure reflects logical relations between the propositions. Within PP structure, 'with embedded of-phrase' were represented by 22 (56,41%) different types in ALC, 22 (73,33%) in MC, and 37 (67,27%) in PSC, suggesting that in marketing, the writers gave more prominence to create convincing links between the propositional content. In addition to type-related ratios, token distributions of PP sub-structures in each discipline supported the prominent 'with embedded of-phrase' usage as they constituted 57,99% in ALC, 81,12% in MC, and 66,20%

in PSC of all PP bundles in academic research articles. The excerpts below exemplify the most frequently employed PP-related LB ‘with embedded of-phrase’ in each discipline showing how the writers specify the context.

- (1) **At the end of** the course, students completed a feedback questionnaire, which asked them to assess the utility of individual AntConc tools. (ALC-2018)
- (2) **In the context of** the hospitality sector, Davis and Stone (1985) divide the service encounter into two elements: direct and indirect services. (MC-2010)
- (3) In fact, the United States Supreme Court struck down the Civil Rights Act of 1875 that prohibited certain non-state actors from discriminating **on the basis of** race in Civil Rights Cases (1883). (PSC-2014)

‘Other prepositional phrase’ structure was the second most common PP type in all academic disciplines, which is also supported by the token ratios. ‘Comparative expressions’ were the least frequented sub-category of PP-related bundles in the three disciplines. Excerpts between (4) and (6) illustrate ‘other prepositional phrase’ usage in each discipline, while (7) shows how the academic writers employed ‘comparative expressions’ in their research articles.

- (4) More specifically, the metaphors in the election campaign spots attest to a common metaphorical conceptualization based on the JOURNEY schema, which is motivated by basic metaphors like ACTION IS MOTION and GOALS ARE DESTINATIONS. **At the same time**, this schema allows for conceptual elements particularly relevant to political discourse [...]. (ALC-2016)
- (5) Positioning consumers as vulnerable has the potential to restrict agency through ignoring poorer consumers’ lived experiences, which may include happiness and fulfillment. **On the other hand**, some vulnerable consumers do not fit society’s views of what it means to be vulnerable [...]. (MC-2014)
- (6) Kant’s principle of positive law is characterized by its relative autonomy **with respect to the** moral law (PSC-2011)
- (7) To contribute to this emerging literature base, we use the TRI and consumer engagement frameworks **as well as the** concepts of trust and risk, which we review next. (MC-2019)

The second most common LB structure in each discipline was NPs. NPs constructed ‘with embedded of-phrase’ were the most prominent sub-structure in each discipline. With respect to their type distributions, we observed 24 (85,71%) individual types of NPs ‘with embedded of-phrase’ in ALC, 18 (60,00%) in MC, and 29 (76,32%) in PSC. According to descriptive results, authors of political sciences benefited from more varied NP types ‘with embedded of-phrase’ compared to the authors of applied linguistics and marketing. Regarding token, we observed that this sub-category emerged 179 times in ALC (86,89%), 192 in MC (68,33%), and 248 in PSC (74,92%).

In (8) and (10), the authors used the LBs with the function of describing the content at hand, while the author in (9) used the bundle to explain the quantity. The LBs in (8) and (9) emerged in all the disciplines we explored. Yet, '*the state of nature*', which refers to the actual or hypothetical state of citizens without political association, emerged only in PSC.

- (8) This may be attributed to ***the content of the*** items that were designed to evaluate learners' metacognitive control over their learning-to-write process rather than a specific writing task or a genre. (ALC-2017)
- (9) Furthermore, we investigate ***the extent to which*** certain work-context factors moderate the values-to-CO relationship. (MC-2013)
- (10) While unfamiliar as an interpretation of the relationship between ruler and ruled in Hobbes's theory, the concept of trust has figured in recent years in game-theoretic analyses of ***the state of nature***. (PSC-2013)

Concerning the sub-categories of VP-related LBs, we observed fewer types and tokens in each discipline. In (11), we observed 'verb + to clause fragment' usage employed by an author of applied linguistics to specify why ambiguous verbal utterances were used. In (12), *are more likely to* is an example of 'copula be + NP/ADJP', and it was employed to illustrate the author's stance, while *can be seen as* – a 4-word LB with the function of engagement – in excerpt (13) is an example of 'VP with a passive verb'.

- (11) One could expect that participants who used ambiguous verbal utterances ***to refer to the*** PTS might have tried to resolve this ambiguity in the gestural mode. (ALC-2017)
- (12) [...], whereas consumers with lower levels of involvement ***are more likely to*** prefer its present-based benefits. (MC-2013)
- (13) NK's approach ***can be seen as*** building capabilities in order to claim basic human rights. (PSC-2018)

As for the clause-related LBs, we observed infrequent usage of them in the data. In (14), *as one of the* which is a type of 'as + fragment' was used with the function of 'quantification'. In the excerpt (15), *I would like to*, the LB, which was employed only by political sciences authors, was used as a text-structuring device. As 'human subject' LBs were employed only by political sciences authors, we might assume that such usages can be peculiar to specific disciplines in academic writing. *As if it were* in (16) exemplifies 'if + fragments', *there would be no* in (17) is an example of 'there + fragments', *this is consistent with* in (18) is an example of 'abstract subject' and *that there is a* in (21) is a sample of 'that + fragments'. While the LBs emerging in (16), (17), (18), and (21) are formed using different structures, they all indicate the author's stance. In (19), *when it comes to* is a 'wh + fragment' with the function of framing the text, while *it might be argued* in (20), which is an engagement marker, illustrates 'anticipatory it' usage in academic writing.

- (14) At the judicial stage, courts may serve ***as one of the*** institutional devices to protect the higher law of the constitution against encroachments by the ordinary law of legislation. (PSC-2014)

- (15) Instead, *I would like to* briefly recall some theses of Schmitt’s Political Theology [...]. (PSC-2012)
- (16) The problem with these liberal responses to BLM is that they respond to the demand of the social movement *as if it were* a matter of liberal principles of equality. (PSC-2016)
- (17) Without insurance, *there would be no* air traffic, freighters would not sail, skyscrapers would not be built, the production of electricity would be only very small scale, and surgeons would not operate. (2017-PSC)
- (18) *This is consistent with* the iterative nature of service and our argument that resource integration results in resource modification that influences the value potential of an actor’s resources (see below). (MC-2012)
- (19) Appearance is a critical aspect of a campaign, and voters often make their decisions based on which candidate they like (De Landtsheer et al., 2008) particularly *when it comes to* female politicians (Carlin & Winfrey, 2009). (MC-2015)
- (20) *It might be argued* that none of the cases discussed in this section challenges the study of Information Structure. (ALC-2018)
- (21) They show *that there is a* wide range of dispersion in each group, which may be explained by the fact that there are different thesis formats, depending on the complex nature of the writer’s research topics and the varied objects that have been studied. (ALC-2014)

Table 3 displays the functional distribution of 4-word LBs by showing the type, the token, and their percentages in each discipline.

Table 3. The functional distribution of 4-word LBs in the three disciplines

		Type						Token					
		ALC		MC		PSC		ALC		MC		PSC	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Research-oriented	Description	7	7,78	10	13,70	34	29,57	67	8,89	103	15,04	318	27,99
	Location	5	5,56	2	2,74	5	4,35	68	9,02	16	2,34	34	2,99
	Procedure	12	13,33	8	10,96	3	2,61	91	12,07	50	7,30	28	2,46
	Quantification	5	5,56	6	8,22	3	2,61	33	4,38	51	7,45	29	2,55
	Topic	2	2,22	2	2,74		0,00	12	1,59	46	6,72		0,00
	Sub-total	31	34,44	28	38,36	45	39,13	271	35,94	266	38,83	409	36,00
Text-oriented	Framing	23	25,56	19	26,03	32	27,83	202	26,79	210	30,66	391	34,42
	Resultative	5	5,56	5	6,85	1	0,87	40	5,31	37	5,40	12	1,06
	Structuring	4	4,44	3	4,11	7	6,09	37	4,91	22	3,21	56	4,93
	Transition	8	8,89	6	8,22	8	6,96	84	11,14	48	7,01	104	9,15
	Sub-total	40	44,44	33	45,21	48	41,74	363	48,14	317	46,28	563	49,56
Participant-oriented	Engagement	6	6,67	1	1,37	2	1,74	41	5,44	5	0,73	11	0,97
	Stance	13	14,44	11	15,07	20	17,39	79	10,48	97	14,16	153	13,47
	Sub-total	19	21,11	12	16,44	22	19,13	120	15,92	102	14,89	164	14,44

Consistent with Hyland (2008b, 2012), the majority of the LBs with ‘text-oriented’ functions, dealing with discourse organization, emerged in each data. As the results suggest, 363 LBs were employed with ‘text-oriented’ features in ALC (48,14%), 317 in MC (46,28%), and 563 in PSC (49,56%), indicating that almost half of the LBs emerging in each data were used with ‘text-oriented’ features. ‘Research-oriented’ function, which can be realized by LBs that are used by academic writers to organize connections between the other texts and author’s research-related activities and experiences, was the second most prominent feature in each discipline as LBs with that function emerged 271 times in ALC (35,94%), 266 times in MC (38,83%), and 409 times in PS (36,00%) revealing that at least one-third of LBs emerged with the ‘research-oriented’ features in each discipline. LBs with ‘participant-oriented’ features, whose main concern is to show the author’s beliefs or assessments in the text or to engage readers in the text, were the least common group in each data as they constituted only up to 16,00% of the functions of the LBs observed in the three corpora. We found 120 LBs in ALC (15,92%) with ‘participant-oriented’ features, 102 in MC (14,89%), and 164 in PSC (14,44%).

As seen in the table, ‘text-oriented’ness was represented by four specific functions. Among the four sub-functions of ‘text-oriented’ LBs, the ‘framing’ function was the most prominent one in all disciplines despite observing fluctuating numbers of occurrences across the groups. LBs with ‘framing’ function emerged 202 times in ALC, 210 in MC, and 391 in PSC, showing that 55,65% of LBs with ‘text-oriented’ features were used for framing the text in ALC, 66,25% in MC, and 69,45% in PSC. Hyland and Zou (2020, p. 32) identify the functions of frame markers: “signal text boundaries, mark elements of text structure, label stages, announce discourse goals, sequence material or shift arguments.” Hence, successful coherent texts depend on the use of a number of related text structuring signals in writing to bring readers into the texts. In (22), *in the case of* is used to limit the scope of the main argument by connecting it to a thesis which can be accepted as a narrower variable within the main argument.

- (22) The performance standards are usually listed as assessment criteria or, ***in the case of*** a thesis, usually classified as guidelines for examiners. (ALC-2011)

‘Transition’ was the second most frequently preferred ‘text-oriented’ sub-function in each discipline. The authors of applied linguistics used 84, marketing authors employed 48, and political sciences authors used 104 LBs for transition purposes. According to the descriptive results, 23,14% of the ‘text-oriented’ LBs in ALC, 15,14% in MC, and 18,47 in PSC were used to signal transitions in the text. Apparently, the clear indication of logical links of the propositional content enables the writers to create textual cohesion. The frequent employment of transitions in the Social Sciences may be explained by the tendency of “the careful crafting of a coherent and persuasive discourse” (Hyland, 2004, p.147). The use of *in addition to the* in (23) is an example of LB with ‘transition’ function as the bundle at hand is used to add extra information within the text.

- (23) ***In addition to the*** ability to group heterogeneous phenomena, another aspect of presenting the world to the reader that merits attention is the way in which the time implied by catastrophes is rendered something that is manageable. (PSC-2017)

While ‘resultative’ function was in the third place in ALC and MC among ‘text-oriented’ LBs, ‘structuring’ function was the third most prevalent category in PSC. A prominent function of ‘resultative’ is to encode causal relations in claims and conclusions in the context, whereas ‘structuring’ helps writers announce the goals of the discourse. In (24), the author used *as a result of* to achieve coherence in the text by indicating that the sentence following the bundle will be the result of *the outburst* that the author mentioned in the previous sentences in their article. In (25), *in the next section* is a structuring bundle that draws readers’ attention to a specific part of the text.

(24) ***As a result of*** this outburst, Penn is confined to the bail-dock. (PSC-2013)

(25) As we will see ***in the next section***, features of discourse semantics become relevant in such cases, and can tilt the readings in different directions. (ALC-2019)

Concerning the sub-categories of ‘research-oriented’ function, the authors of applied linguistics employed LBs to explain a ‘procedure’ 91 times, accounting for 33,58% of ‘research-oriented’ LB usage. The procedure function was followed by ‘location’ and ‘description’ functions as they emerged 68 and 67 times in ALC, accounting for 25,09% and 24,72% of ‘research-oriented’ LBs. LBs with ‘quantification’ and ‘topic’ functions were used rather infrequently in ALC, as they emerged 33 and 12 times, constituting 12,18% and 4,43% of ‘research-oriented’ LB usage in the data. It seems that the writers in the discipline of applied linguistics tended to convey information about the processes and procedures to lead readers to particular evaluations.

The authors of marketing preferred ‘description’ function 103 times, accounting for 38,72% of ‘research-oriented’ LBs. ‘Quantification’ was in second place in MC as it appeared 51 times, totaling approximately 19,00% of ‘research-oriented’ LBs. Procedure and ‘topic’ functions were the third and fourth most common ‘research-oriented’ functions, respectively. The procedure function emerged 50 times in the data while the ‘topic’ function occurred 46 times, constituting 18,80% and 17,29% of ‘research-oriented’ LBs successively. ‘Location’ function was the least preferred function as that function was used 16 times by marketing discipline authors covering only six percent of the category. The ‘description’ function shows how the writers specify the aspects of the research, which also conveys the grounded basis of the research.

The authors of political sciences, however, did not resort to all sub-functions of the ‘research-oriented’ category. Out of 409 ‘research-oriented’ LBs, 318 were used with the function of ‘description’ accounting for 77,75% of all ‘research-oriented’ LB usages in PSC. The function of ‘location’ (8,31%) was used 34 times, and it was followed by ‘quantification’ (7,09%) and ‘procedure’ (6,85%) as they were used 29 and 28 times, respectively. As we observed an overwhelming LB usage with the ‘description’ function, the other functions within the ‘research-oriented’ category did not occupy a prominent place in the distribution of ‘research-oriented’ LBs in PSC. Contrary to the results observed in ALC and MC, we did not find any LBs with ‘topic’ function in PSC. According to the results observed within the sub-functions of ‘research-oriented’ LBs, we can mention a heterogeneous distribution of LBs in the political sciences. In contrast, the distributions in ALC and MC were relatively balanced.

In (26), the bundle at hand is used with the ‘description’ function as the statement following *in the name of* describes who is represented in the articulation of the partisans. In (27), *at the time of* is a ‘location’ marker as it indicates a specific time in the research.

- (26) Partisans articulate such commitments ***in the name of*** the whole rather than the part, even if they are aware that the views they put forward are subject to reasonable disagreement (PSC-2017)
- (27) We performed a content analysis on all briefs available ***at the time of*** the study, that is, 54 briefs from Studyka.com (552 pages) and 12 briefs from eYeKa.com (94 pages). (MC-2016)

The bundle – *in the course of* in (28) - has the ‘procedure’ feature as the following expression after the bundle explains a specific process in the text. In (29) the bundle has ‘topic’ function because the LB gives information about the field of research. ‘Quantification’ function is exemplified in (30) since the author gives information about the degree of the variety of the items following the LB.

- (28) According to Skinner, in the 1640s British republicans embraced Republican political theory, brought from the ancient to the modern world by Machiavelli ***in the course of*** his interpretation of Livy’s History of Rome. (PS-2010)
- (29) Their study discovered a consistent increase in stance features ***in academic writing in*** general with the total use of stance items increasing by approximately 50% from 1965 to 2015. (ALC-2019)
- (30) The U&G perspective has been applied to ***a wide range of*** media and communication technologies, such as video cassette recorders, cable television, [...] and mobile Internet. (MC-2017)

Bundles with the ‘participant-oriented’ function were represented by ‘engagement’ and ‘stance’. The majority of LBs with the ‘participant-oriented’ function carried ‘stance’ features in all the disciplines we explored, while LBs with ‘engagement’ features emerged rather infrequently. LBs with ‘stance’ features emerged 79 times, accounting for 65,83% of all ‘participant-oriented’ LBs in applied linguistics, whereas ‘engagement’ features were observed 41 times (34,17%). While the distribution of ‘engagement’ and ‘stance’ features were relatively balanced in the applied linguistics research articles, the usage rates of ‘stance’ features in marketing and political sciences were overwhelmingly dominant compared to the usage rates of ‘engagement’. LBs with ‘stance’ function emerged 97 times in MC and 153 times in PSC, each occupying more than 90% of all ‘participant-oriented’ LB usages. LBs with ‘engagement’ features were used only five times in MC and 11 times in PSC, accounting for 4,90% and 6,71% of all ‘participant-oriented’ LB usages in the two disciplines, respectively.

In (31), we see two strategies that provide a significant means of hedging. With the use of *could* and *argue*, the writer aimed to present an objective claim, although it was their personal evaluation. In doing so, they took a tentative stance on their claim. Example (32) indicates another

strategy of stance, explicit attitudinal stance. Here, the writer made a personal evaluation of a particular result. The use of *think* in the passive conveys an implicit strategy of pulling readers into the text and disguising the writer's presence.

- (31) While each of these four strengths interact with each other, ***it could be argued*** that engagement and agility are closely related to strategic communication decisions. (MC-2017)
- (32) However, ***it is important to*** note that some of the examples do, in fact, contain more relevant linguistic features. (ALC-2014)
- (33) But delegating monetary policy to unelected officials can also ***be thought of as*** a means of signaling a credible commitment to the price stability objective. (PSC-2019)

Clearly, 'participant-oriented' LBs were less common in the three disciplines. The writers in these disciplines seemed to be more concerned with the textual elements of the research. However, as Hyland (2005b) states, academic writing is "a persuasive endeavour involving interaction between writers and readers" (p. 173). Recall that the corpus of the present study was compiled from research articles published by noble journals indexed in Social Sciences Citation Index. Therefore, we might suppose that these writers are experts in their fields and conclude that they need to mitigate a credible representation of themselves with the use of stance LBs and claim solidarity with their readers with the employment of engagement LBs. They could only build a convincing argument by controlling the level of personality and engagement. However, they preferred to turn their attention to the textual issues of their research articles.

CONCLUSION

Academic writing is considered one of the most prominent communication means between researchers and readers with its disciplinary and cultural-based language conventions. Even though writing does seem to be more mechanical compared to speaking, we need to highlight that academic writing does not simply cover the presentation of propositional content, which focuses on the grammatical side of the interaction; it also conveys functional and pragmatic domains that are related to interpersonal features of communication between the writer and the reader. For this reason, the language used in academic writing has been one of the primary research areas in linguistics.

Keeping the textual and functional properties of writing in mind, we explored the use, the structures, and the functions of 4-word LBs in research articles within three scientific disciplines of the social sciences: applied linguistics, marketing, and political sciences. Using descriptive and inferential statistics, we figured out whether there was a relationship between LB usage and scientific discipline within the social sciences.

The overall results revealed that LB usages were more prominent in PSC compared to ALC and MC and LB usage rates in ALC were more common in ALC compared to the occurrences in MC, indicating the possible effects of disciplinary variations on overall LB usages. Depending on the results, we can postulate that the authors of political sciences and applied linguistics chose to

shape their texts using more formulaic expressions compared to the authors of marketing. According to Hyland (2004), disciplinary conventions impact how authors construct their texts and use of language while arguing their assumptions and engaging the readers in the text. Although the English language, which has been a sine qua non in academic writing for publicizing research results in academia, was used in the articles we explored in this study, we clearly observed the paramount importance of discipline-specific conventions, yielding divergence in the use of LBs, in the process of construing research articles published in high-ranked academic journals.

Concerning the structural analysis of LBs emerging in the data, we observed that PP was the most frequented LB structure in the three disciplines. Having said that, PP-related LBs constituted more than 50% of LB usage in ALC and PC, while that structure constituted some 42% of all LB usage rates in MC. According to Hyland (2008b), PP-related bundles are employed quite frequently in the social sciences to show "logical relations between propositional elements" (p. 10). Interestingly, NP-related LBs in ALC and PSC constituted less than 30% of the structural distributions of LBs, whereas that category emerged in 41% of LB usages in MC. In addition, the usage rates of clause-related LBs were more common in ALC and PSC compared to VP-related bundles, while an opposite result was observed in MC. Despite observing differences in the sequences of LB structures across the disciplines, we found that PP and NP-related bundles constituted almost 80% of LB structures in the three disciplines. As highlighted by Hyland (2008b), the common usage of PP and NP-related bundles reveal the prominence of the social sciences knowledge on "the discursive exploration of possibilities and limiting conditions, identifying and elaborating relationships in argument" (p. 11).

Regarding the functional distributions of LBs in each data, we observed heavy reliance on 'text-oriented' and 'research-oriented' bundles in the three disciplines. This result suggests that despite publishing in noble journals in each discipline, the authors in the social sciences gave more importance to the organization of the text by disguising themselves and prioritizing the research itself. Due to focusing more on text organization, the authors used fewer 'participant-oriented' bundles in their texts, directing us to deduce that the expert authors in the social sciences do not want to establish solidarity between their readers. In addition, the results suggest that the authors prioritize their research rather than spotlighting their thoughts and claims explicitly related to the research.

The high usage rates of 'text-oriented' bundles might be related to the dynamics of the social sciences as the arguments in the social sciences are constructed through more discursive and evaluative language, resulting in more interpretation-oriented persuasion. Hyland (2004) contends that the authors in the social sciences "expect readers may think to head off objections or counterclaims and to gain a more sympathetic hearing for their own views" (p. 138). For Hyland (2008b), the assumptions in the social sciences are generally based on real-world data, yet "knowledge is typically constructed as plausible reasoning rather than as nature speaking directly through experimental findings" (p. 138). Hence, observing more 'text-oriented' and 'research-oriented' LBs is an anticipated result. However, we believe that authors of master's and doctorate theses, who are accepted as novice academic writers, might refrain from explicitly stating their

claims using stance and engagement markers as their readers, e.g., supervisors, are highly qualified scholars in their fields. Yet, the authors of high-ranked academic journals could use a more explicit language, i.e., signaling stance and engaging the readers in the text, while discussing their claims and constructing their texts published in noble journals to persuade their readers about the solidity of their claims. However, we are aware of the fact that the knowledge in the social sciences is constructed as plausible reasoning.

To put it in a nutshell, the results of this study suggest that academic communities within each discipline impact overall LB usage, their structures, and functions, which results in divergences across the disciplines. In addition to differences, we also observed similarities across the disciplines which makes us consider that the social sciences as the main field of these disciplines affects the construction of the texts yielding convergence at some points, e. g. frequent usage of PP and NP-related bundles, and prioritizing 'text-oriented' and 'research-oriented' bundle usage, in the three disciplines we explored. However, there is one important limitation to this study. The data for this study were compiled from a limited number of journals, all indexed in SSCI according to Web of Science's 2017 impact factor. Thus, the results might not be generalized to the LB usage in research articles appearing in different journals with different publishers and different indexing services as other journal publishers' approaches to academic text construction might differ.

As for the implications, one of the major responsibilities of EAP teachers is to help students comprehend and enhance the correct use of LBs in academic genres. The most prominent part of this process is to develop an awareness of LBs. Recognition of LBs could be done based on specialized corpora of academic genres through concordance programs. Students may search for the certain LBs used in each academic genre from different disciplines in L1 and L2 English contexts. In this way, they improve their knowledge of the use of LBs in academic genres and explore cultural and disciplinary variations. Later, they may be encouraged to employ these fixed expressions in their own academic texts.

Conflict of Interest Statement: The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: For this research, ethical permission dated-numbered was not required.

Author Contribution Rate: The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Ädel, A. (2006). *Metadiscourse in L1 and L2 English*. John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/scl.24>
- Anthony, L. (2022). *AntConc* (Version 4.1.0) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. Available from <https://www.laurenceanthony.net/software>
- Biber, D. (2004). Historical patterns for the grammatical marking of stance: A cross-register comparison. *Journal of historical pragmatics*, 5(1), 107-136. <https://doi.org/10.1075/jhp.5.1.06bib>
- Biber, D. (2006). Stance in spoken and written university registers. *Journal of English for Academic Purposes*, 5(2), 97-116. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2006.05.001>

- Biber, D., & Barbieri, F. (2007). Lexical bundles in university spoken and written registers. *English for Specific Purposes*, 26(3), 263-286. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2006.08.003>
- Biber, D., Conrad, S., & Cortes, V. (2004). If you look at...: Lexical bundles in university teaching and textbooks. *Applied Linguistics*, 25(3), 371-405. <https://doi.org/10.1093/applin/25.3.371>
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Longman
- Cortes, V. (2004). Lexical bundles in published and student disciplinary writing: Examples from history and biology. *English for Specific Purposes*, 23(4), 397-423. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2003.12.001>
- Cortes, V. (2006). Teaching lexical bundles in the disciplines: An example from a writing intensive history class. *Linguistics and Education*, 17(4), 391-406. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2007.02.001>
- Cortes, V. (2008). A comparative analysis of lexical bundles in academic history writing in English and Spanish. *Corpora*, 3(1), 43-57. <https://doi.org/10.3366/E1749503208000063>
- Cortes, V. (2013). The purpose of this study is to: Connecting lexical bundles and moves in research article introductions. *Journal of English for Academic Purposes*, 12(1), 33-43. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2012.11.002>
- Csomay, E., & Cortes, V. (2010). Lexical bundle distribution in university classroom talk. In S. Gries, S. Wulff, & M. Davies (Eds.), *Corpus-linguistic applications* (pp. 153-168). Brill.
- Demirel, E. T., & Hesamoddin, S. A. (2013). Lexical bundles in research article acknowledgments: A corpus comparison. *Hacettepe University Journal of Education*, 28(2), 457-468.
- Dontcheva-Navratilova, O. (2012). Lexical bundles in academic texts by non-native speakers. *Brno Studies in English*, 38(2), 37-58. <https://doi.org/10.5817/BSE2012-2-3>
- Dontcheva-Navrátilová, O. (2018). Persuasion in academic discourse. In J. Pelclova and W. Lu (Eds.), *Persuasion in public discourse: Cognitive and functional perspectives* (pp. 227-258). John Benjamins.
- Güngör, F., & Uysal, H. H. (2016). A comparative analysis of lexical bundles used by native and non-native Scholars. *English Language Teaching*, 9(6), 176-188. <https://doi.org/10.5539/elt.v9n6p176>
- Hewings, M., & Hewings, A. (2002). "It is interesting to note that...": a comparative study of anticipatory 'it' in student and published writing. *English for Specific Purposes*, 21(4), 367-383. [https://doi.org/10.1016/S0889-4906\(01\)00016-3](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(01)00016-3)
- Hyland, K. (2004). Disciplinary interactions: Metadiscourse in L2 postgraduate writing. *Journal of Second Language Writing*, 13(2), 133-151. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2004.02.001>
- Hyland, K. (2005a). A convincing argument: corpus analysis and academic persuasion. In Connor, U. & Upton, T. (Eds.), *Discourse in the Professions: Perspectives from Corpus Linguistics* (pp. 87-114). Benjamins.
- Hyland, K. (2005b). Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. *Discourse studies*, 7(2), 173-192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- Hyland, K. (2008a). Academic clusters: Text patterning in published and postgraduate writing. *International Journal of Applied Linguistics*, 18(1), 41-62. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2008.00178.x>
- Hyland, K. (2008b). As can be seen: Lexical bundles and disciplinary variation. *English for Specific Purposes*, 27(1), 4-21. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.06.001>
- Hyland, K. (2012). Bundles in academic discourse. *Annual review of applied linguistics*, 32, 150-169. <https://doi.org/10.1017/S0267190512000037>
- Hyland, K., & Jiang, F. K. (2018). Academic lexical bundles: How are they changing? *International Journal of Corpus Linguistics*, 23(4), 383-407. <https://doi.org/10.1075/ijcl.17080.hyl>
- Hyland, K., & Tse, P. (2004). Metadiscourse in academic writing: A reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2), 156-177. <https://doi.org/10.1093/applin/25.2.156>
- Hyland, K., & Zou, H. J. (2020). In the frame: Signalling structure in academic articles and blogs. *Journal of Pragmatics*, 165, 31-44. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.05.002>
- Karabacak, E., & Qin, J. (2013). Comparison of lexical bundles used by Turkish, Chinese, and American university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 70, 622-628. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.101>
- Kockelman, P. (2004). Stance and subjectivity. *Journal of Linguistic Anthropology*, 14(2), 127-150. <https://doi.org/10.1525/jlin.2004.14.2.127>

- Lu, X., & Deng, J. (2019). With the rapid development: A contrastive analysis of lexical bundles in dissertation abstracts by Chinese and L1 English doctoral students. *Journal of English for Academic Purposes*, 39, 21-36. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2019.03.008>
- Mur-Duenas, P. (2018). Promotional strategies in academic writing. In J. Pelclova and W. Lu (Eds.), *Persuasion in public discourse: Cognitive and functional perspectives* (pp. 259-277). John Benjamins.
- Muşlu, M. (2018). Use of stance lexical bundles by Turkish and Japanese EFL learners and native English speakers in academic writing. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1319-1337. <https://doi.org/10.21547/jss.444386>
- Nattinger, J. R., & DeCarrico, J. S. (1992). *Lexical phrases and language teaching*. Oxford University Press.
- Nesi, H., & Basturkmen, H. (2006). Lexical bundles and discourse signalling in academic lectures. *International Journal of Corpus Linguistics*, 11(3), 283-304. <https://doi.org/10.1075/bct.17.03nes>
- Rodman, L. (1991). Anticipatory it in scientific discourse. *Journal of Technical Writing and Communication*, 21(1), 17-27. <https://doi.org/10.2190/PWJ6-AG95-MCQD-RG1W>
- Shin, Y. K., Cortes, V., & Yoo, I. W. (2018). Using lexical bundles as a tool to analyze definite article use in L2 academic writing: An exploratory study. *Journal of Second Language Writing*, 39, 29-41. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2017.09.004>
- Wright, H. R. (2019). Lexical bundles in stand-alone literature reviews: Sections, frequencies, and functions. *English for Specific Purposes*, 54, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2018.09.001>
- Yakut, I., Genç, B., & Bada, E. (2021). Epicene pronoun usage in the social sciences: The case of research articles. *Journal of English for Academic Purposes*, 52, 101005, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2021.101005>
- Yakut, I., Yuvayapan, F., & Bada, E. (2021). Lexical bundles in L1 and L2 English doctoral dissertations. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 9(3), 475-493. <https://doi.org/10.22190/JTESAP2103475Y>
- Zamel, V (1998). Questioning Academic Discourse. In V. Zamel and R. Spack (Eds.), *Negotiating academic literacies: Teaching and learning across languages and cultures* (pp. 187-197). Mahwah, NJ: Erlbaum.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

İNGİLİZ JOHN MURRAY'İN GEZİ REHBERİNDE OSMANLI TÜRKÇESİNİ
ARAMAK

Muhsin ÖNAL

Dr. Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
muhsinmengusoglu@hotmail.com

0000-0003-3329-3471

Atıf / Citation: Önal, B. (2022). İngiliz John Murray'in gezi rehberinde Osmanlı türkçesini aramak.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 11(2), 292-314

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1138439>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1138439>

Öz

Toplumsal iletişimin sağlanmasında en güçlü vasıta dildir. İnsanların gerek sözel gerekse yazılı olarak birbirleriyle irtibat kurmalarının temel aktörü olan dil bilgisinin, gündelik hayatın şekillenmesinde ciddi bir işlev üstlendiği bilinmektedir. Üstelik bu durum sadece aynı ülke topraklarını paylaşan insanlar için geçerli değildir. Nitekim dış dünya ile münasebete geçmenin en temel ihtiyaçlarından birisi de muhatap alınan ülkenin dili hakkında bilgi sahibi olmaktır. Günümüz dünyası için daha geçerli olan bu durumun, tarihsel bağlamda da hayli önem arz ettiği bilinmektedir. Tıpkı bugünkü gibi geçmiş dönemlerde de dil bilgisi bilhassa da gezgin merakıyla farklı coğrafyalara yolculuk gerçekleştiren gezginlerin ziyaret ettikleri bölgelerde işlerini kolaylaştıracak vazgeçilemez unsurların başında yer almaktadır. Halkla doğrudan temas kuran, şahsi gayretleriyle işlerini yürütüp sorunlarını çözen bu kimselerin sadece kişisel ihtiyaçlarını daha rahat giderebilmek için değil aynı zamanda bilgi toplamak için de dil bilmeleri gerekmektedir. Çünkü ziyaret ettikleri toprakların dili hakkında bilgi sahibi olmak, onlara geniş imkânlar sunacaktır. Gezginler bu sayede misafir oldukları ülkenin dini ve siyasi yapısı, gelenek ve görenekleri, adet ve alışkanlıkları ile kültürel değerleri hakkında daha detaylı ve ilmi tahliller yapabilme fırsatını yakalayacaklardır. Bütün bu bilgiler ışığında, bu çalışmada, 19. yüzyılda İngiltere'de John Murray Yayınları tarafından basılmış bir gezi rehberi doğrultusunda Osmanlı Türkçesi hakkında bilgilendirme yapılmaya çalışılacaktır. Çalışmada ayrıca söz konusu gezi rehberinin ışığında Türkçedeki bazı temel kavramlar ile bu kavramların Batılıların zihninde uyandırdığı çağrışımlara yer verilecektir. Netice itibarıyla bu çalışma, Batı'nın Doğu dünyasının temel figürlerinden olan Osmanlı Devleti'ni belirli yönleriyle nasıl algıladığını ortaya koymak hedefiyle kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gezi rehberi, Gezgin, Osmanlı Türkçesi, Dil bilgisi, Osmanlı Devleti

SEARCHING OTTOMAN TURKISH IN BRITISH JOHN MURRAY'S TRAVEL GUIDE

Abstract

The most powerful means of ensuring social communication is language. It is known that knowledge of the language, which is the primary actor of both oral and written communication of people with each other, undertake a serious function in shaping everyday life. Moreover, this situation is not valid only for the people sharing the same country's lands. Thus, one of the most basic necessities of getting in touch with the outer world is having information about the language of the addressee country. It is known that this situation which is more valid in today's world also had great importance in historical context. Just as today, knowledge of language was one of the essential matters facilitating the works of travelers who travel to different lands with curiosity of wanderers in the past eras. These people, who contacted directly with the public, carried out their work and solved their problems with their own efforts, needed to know the language not only to meet their personal needs more easily but also to gather information. Because having information about the language of the country they visited would give them a vast opportunity. By this means, travelers would take the opportunity of making more detailed and scientific analyses about the religious and political structure, customs and traditions, habits, and cultural values of the country they visited. In the light of all this information, in this study, it will be tried to provide information about Ottoman Turkish in line with a travel guide published by John Murray Publications in England in the nineteenth century. In addition, some basic concepts in Turkish and the connotations of these concepts evoke in the minds of Westerners will also be included in the study in the light of aforesaid travel guide. As a result, this study is written to reveal how the West perceived the Ottoman Empire, which is one of the main figures of the Eastern world, in certain aspects.

Keywords: Travel guide, Traveler, Ottoman Turkish, Grammar, Ottoman State

GİRİŞ

Yüzyıllardır Müslüman Türk nüfusuna ev sahipliği yapan Anadolu topraklarının sunduğu imkânlar, tarihin her döneminde farklı devlet ve toplumlar için son derece dikkat çekici olmuştur. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin egemenliği dönemine denk gelen süreçte bu ilginin doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. En büyük tazyikin ise Osmanlı devlet ve toplum yapısına yönelik bambaşka bir zihinsel kurgu ve idrake sahip Batı dünyasından kaynaklandığını ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Batılılar daha doğru bir tabirle Avrupalılar, kendilerine ait olandan farklı gördükleri her şeye karşı büyük bir merak duymuş ve tanıma konusunda son derece hassas bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu konuda en büyük hevesi de Osmanlı Devleti'nin sırlarını keşfetme yönünde göstermeleri gayet anlaşılır ve makul bir durumdur. Zira Müslüman unsurlara ilaveten, asırlarca dini anlayış, inanç, kültür ve geleneksel normlar bağlamında kendisinden olmayanları da büyük ölçüde ötekileştirmeden, tek bir çatı altında sorunsuz ve sıkıntısız bir biçimde toplamayı başarmış bir devletin merak uyandırması kaçınılmazdır (Doğan, 2018: 209-212; Baykara, 2016: 116-118; Bütüner, 2016: 255-256).

Diğer taraftan söz konusu alaka ve heyecanı besleyen bir diğer husus da aidiyet psikolojisidir. Zira bir Batılı'nın zihninde bugün ve elbette ki tarihin hiçbir döneminde Müslüman Türk nüfusunun üzerinde yaşadığı topraklar kendilerine ait olmamıştır ve olmayacaktır. Orta Asya'nın bozkır ve steplerinden kopup gelmiş bir topluluğu ne kadar yüksek idealler taşısa ve yıkılmaz imparatorluklar tesis etmiş olsa da ait olduğu kadim yurduna geri göndermek hedefi (Hamilton, 1842: 429) aynı zamanda oryantalizm fikrinin ana damarlarından birisini teşkil etmektedir. Gerçekte varolanın dışında imgesel ve kurgusal bir inşa süreci neticesinde Batılı zihinlere

aşlanmış olan akıl dışı bir Doğu tasavvurunun böylesine bir netice üretmesi de son derece anlaşılır bir durumdur (Doğan, 2018: 210; Mertcan, 2007: 16-17; Yeğenoğlu, 2003: 15; Konrad, 2016: 45-53).

Aidiyet edebiyatı konusunda bilhassa 19. yüzyıl Batı literatüründen çok sayıda örnek verilebilir. Bununla birlikte söz konusu literatürü besleyen en önemli kaynağın seyahatnameler olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Kimi zaman gizli diplomat, kimi zaman sıradan araştırmacı, bazen misyoner bazen gezmekten başka herhangi bir amaç taşımayan gezginler tarafından kaleme alınan farklı türden çalışmalarda adeta bir Batı saplantısına dönüşen bu travmanın sayısız örneğine şahit olmak mümkündür. Müslüman toplumun bulunduğu coğrafyadaki varlığının meşruiyeti ile başlayan bu söylem, Anadolu diyarının kesinlikle Türklere ait olmadığını aşikâr bir biçimde dillendirme cüretine kadar varmıştır (Yıldız, 2009: 33). “*Türk’e yakışan anayurduna geri dönmektir. Bu sayede Anadolu toprakları başta Rum ve Ermeniler olmak üzere farklı Hristiyan cemaatler arasında bölüştürülecek ve öze dönüş gerçekleşmiş olacaktır*” (Hamilton, 1842: 429). “*Türkler cahildir, kabadır ve daha da mühimi kirlidir*” (Blunt, 1878: 156-157). Dolayısıyla bu toprakların temizlenebilmesi için derhal gerçek sahiplerine geri verilmeleri gerekir.

Tanıma ve aidiyet aşamalarının ardından rekabet etme ve etki altına alma safhasına geçilmiştir. Bu vesileyle Batılı araştırmacılar Osmanlı Devleti’ne dair her türden detayı büyük bir titizlik ve ciddiyetle gözlemlemiş, elde ettikleri bulguları ayrıntılı bir biçimde kaleme alarak hayli zengin bir yazılı kaynak bütününe ulaşmışlardır. Bu makalede söz konusu edilen dört önemli etmenin beslediği ve şekil verdiği bir İngiliz gezi rehberinin ışığında Türk dili hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır. Bahsi geçen gezi rehberi 1854 yılında John Murray yayınları tarafından *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia* adıyla basılmıştır.

Osmanlı Devleti’ne yönelik seyahatlere dair kaleme alınan rehber kitaplar konusunda adı bilinen bir yayınevi olan ve kurucusu ile aynı ismi taşıyan John Murray, 1768 senesinde Londra’da yayın hayatına başlamıştır (Arslan, 2014: 153). Murray aslen İskoçya’nın başkenti Edinburgh’da dünyaya gelmiş bir deniz subayıdır. Ancak yayıncılık alanında ciddi bir başarı yakalayarak Lord Byron, Jane Austen, David Livingstone, Arthur Conan Doyle, Charles Darwin gibi dönemin önemli ve tanınmış isimlerinin eserlerini yayımlama imkânı elde etmiştir. (İnal, 2014: 278) Dolayısıyla eşinden ödünç aldığı 700 sterlin gibi son derece mütevazı bir bütçeyle yayın hayatına başlayan Murray’in Fleet Caddesindeki mağazası kısa sürede edebi yaşamın merkezi haline gelmiştir (John Murray Press, t.y.). Kitap basımı kadar gazetecilik faaliyetleriyle de ilgilenen yayınevi, 1788 yılında Londra’da çıkarılmaya başlanan akşam gazetesi *The Star*’ın sermayedarlarından olmuştur. (The Victorian Web, t.y.) İkinci kuşaktan gelen ve dedesinin yolunu takip eden II. John Murray zamanında yayınevi daha da büyümüş ve döneminin en önemli ve etkili basın yayın kuruluşu haline gelmiştir. II. Murray, dönemin önde gelen birçok yazarıyla dostluk kurmayı başarmış ve 1809 yılında önemli bir süreli yayın olan *Quarterly Review*’i çıkarmaya başlamıştır (Smiles, 1891: 143). Aynı zamanda şirketin bugün de faaliyetlerini sürdürdüğü Albemarle Caddesine taşınması da bu süreçte gerçekleşmiştir (Boyle, 1914: 6). Diğer taraftan III. John Murray 1808 yılında Londra’da doğmuş henüz 18 yaşındayken üniversite eğitimi almak için Edinburgh’a gitmiştir. Yayıncılık faaliyetlerini sürdürme kararını da burada almıştır (Murray, 1919: 2). Yayınevinin 1836 yılı itibarıyla gezi rehberleri hazırlamaya başladığı süreç onun dönemine denk gelmektedir (Castello, 2020: 75). *Handbook for Travellers* adıyla dizi halinde yayımlanan bu ilk gezi

rehberlerinin Avrupa'dan Asya'ya hatta Kuzey Afrika'ya uzanan bölgedeki farklı turist noktalarını tanıtmak amacıyla kaleme alındıkları bilinmektedir. (İnal, 2014: 278) Yayınevinin Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatler için hazırladığı rehber kitapların ilki ise 1840 yılında basılmıştır. Söz konusu eser 1845 ve 1854 senelerinde tekrar yayımlanmıştır. İlk iki baskı arasında ciddi bir fark bulunmamakla birlikte üçüncü baskı dönemin koşulları göz önüne alınarak güncellenip genişletilmiştir. John Murray'in gezi rehberinin Balkanlar'dan Suriye ve Irak'a kadar uzanan hayli geniş bir coğrafyayı kapsamına aldığı bilinmektedir. (Yalçınkaya, 2016: 126-147). Murray yayınlarının hedef kitesinin 19. yüzyılın ortalarında at arabaları ve kısıtlı imkânlarla seyahat etmeyi arzu eden orta sınıf İngiliz vatandaşları olduğu söylenebilir. Yayınevi rotaları ve turistik yerleri haritalandırarak, gezi öncesinde gezginlerin işini kolaylaştırma ve rahat hareket etmelerini sağlama hedefi gütmektedir (McNees, 2007: 225). İlk baskılarının güvenilirliği konusunda ciddi şüpheler bulunsa da zamanla kullanışlı ve hayli faydalı gezi rehberleri üreten yayınevinin önemli oranda popülerite kazandığı bilinmektedir (Schaff, 2009: 107).

Netice itibarıyla bu çalışmada, son derece anlaşılır ve akıcı bir üslupla kaleme alınan bir gezi rehberinin 1854 tarihli üçüncü baskısı temel alınarak Avrupalıların daha doğru bir ifadeyle İngilizlerin, Türk diline yönelik kanaatlerine yer verilecektir. Dilin semantiği, gramer yapısı gibi hususların yanı sıra söz dağarcığı ile bazı önemli ad ve kavramların Batılıların zihninde nasıl bir karşılık bulduğuna da değinilecek ve Osmanlı Türkçesinin peşine düşülecektir. Önemli ve prestijli bir yayınevi olarak turistlere ziyaret edecekleri bölgeler hakkında bilgi veren Murray'in gezi rehberinin Türkçeye dair kanaat bildirirken kimi durumlarda nasıl hatalı çıkarımlarda bulunduğu vurgu yapılacaktır. Benzer şekilde gezi rehberinin içeriği bağlamında zaman zaman Osmanlı Türkçesinin İngilizceyle mukayesi yapılacak ve yazarın belirli konularda Türkçeye gösterdiği ilgi ve hayranlık gözler önüne serilecektir. Dolayısıyla bu çalışma Murray'in görüşlerini aktarırken belirli oranda onların yorumlanmasını da hedeflemektedir.

1. TÜRK DİLİ ÜZERİNE BAZI GENEL MÜLAHAZALAR

Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancıların önemli bir kısmı, kısa vadeli seyahatler tertip etmekte ve misafirlikleri boyunca ihtiyaçlarını giderme ve halkla temas kurma konusunda yerli ulak ve rehberlerden yararlanmaktaydılar. Bu rehberler, belirli bir plan dahilinde geziyi organize etmekle birlikte ecnebi ziyaretçi ile yerli halk arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla tercümanlık faaliyetlerini de yürütmekteydiler (Kaya & Yetgin, 2021: 39). Resmi görevle ülkeye gelen yabancı devlet temsilcileri için de benzer bir durum söz konusu olmakla birlikte, bu kimselere eşlik edenlere *mihmandar* denilmekteydi. Bir tür memuriyet olarak değerlendirilebilecek mihmandarlık, sıradan rehberlik hizmetleriyle mukayese edildiğinde çok daha nitelikli ve profesyonel bir hizmet vasıtası olarak tatbik edilmekteydi (Can, 2019: 267-268). Osmanlı Devleti'nin üçüncü bir grup ziyaretçisi daha vardı ki bu kimselerin misafirlikleri çok uzun bir zaman dilimini, ayları hatta yılları kapsayabilmekteydi. Kuşkusuz sınırı ve vakti belli olmayan bu tip ziyaretlerin gerektirdiği bazı ön koşullar vardı. Bu koşulların en önemlilerinden birisi dil öğrenmekti. Bilhassa da seyahat edecekleri coğrafyanın inanç, kültür ve geleneklerine hayli uzak bir yaşam süren Batılılar için bu durum daha da elzemdi. Nitekim ziyaret edeceği toprakların yabancı olan bir Avrupalı, o ülkenin dili hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadığı zaman iyice yabancılaşıyor ve ziyaretinin de herhangi bir manası kalmıyordu (Çelik, 2017:41).

John Murray bütün bu hususların farkında olarak Osmanlı Devleti'ne seyahat edecek

Avrupalılar özellikle de İngilizler için kaleme aldığı gezi rehberinde ziyaretçilerin işini kolaylaştırmak adına Osmanlı Türkçesinin inceliklerine belirli oranda yer vermiştir. Bu doğrultuda Murray (1854: 44), konuyla alakalı kanaatlerine Türkçenin tüm Doğu ve Batı dillerinden farklı olduğunu yalnızca Kuzey Avrupa ve Orta Asya'nın akraba dilleriyle paralellik arz ettiğini söyleyerek başlamıştır. Bu durum dilin kendine özgü ters yüz edilmiş gramer ve sözdizimi yapısından kaynaklanmaktadır. Ancak ilk kez Orhun Abideleri'nde yazılı formuna rastlanan Türkçenin, Murray'in iddia ettiği şekliyle sadece Orta Asya dillerine akraba olduğunu söylemek yeterli bir izah olmayacaktır. Zira Türkçe, Oğuzlar, Uygurlar, Özbekler ve Azerilerin konuştukları dillerle birlikte Çağatay Türkçesine kaynak teşkil etmekte adeta onların omurgasını oluşturmaktadır (Ergin, 2000: 9). Diğer taraftan Türkçenin Altay dil grubu içerisinde yer aldığı (Demir & Yılmaz, 2002: 394-402), Moğol dili ve Mançuca ile birlikte bu gurubu temsil ettiği bilinmektedir. Bu üç dil içerisinde adı en çok öne çıkanın Türkçe olması da bahsi geçen dile, akrabalığın ötesinde bir misyon yüklemektedir (Ercilasun, 2013: 18). Gezi rehberinde konu edilen Kuzey Avrupa dillerine yakınlık hususu ise muhtemeldir ki Türkçenin Balkanlar'dan Doğu Sibirya'ya uzanan geniş bir hat boyunca konuşuluyor olmasından kaynaklanmaktadır (Selen, 1957: 55). Özellikle Volga diyarında ve Sibirya bölgesinde hakim olan Türk lehçelerinin, Kuzey Avrupa hattında konuşulan dilleri çağrıştırdığı (Aksan, 2015: 111) göz önüne alındığında, bu iddianın kısmi bir haklılık payı taşıdığı sonucuna varılabilecektir.

Murray (1854: 44), Arapça ve Farsçadan önemli oranda etkilendiğini düşündüğü Türkçenin canlı, ahenkli, etkileyici, hoş, konuşulması kolay fakat yazımı güç bir dil olduğunu ifade etmektedir. Gezi rehberinde de değinildiği gibi Arapça ve Farsçanın Osmanlı Türkçesi üzerindeki etkisi bazı çevrelerce dilin özgünlüğünü tartışacak kadar belirgindir. Özellikle 15 ile 19. asırlar arasındaki süreçte bu etkileşimin çok daha yoğun olarak hissedildiği bilinmektedir (Ak, 2017: 16). 19. yüzyılda ise bambaşka bir gelişmeye şahit olunmuştur. Kökleri 18. yüzyıla kadar uzanan bu gelişme, Fransız İhtilalinin etkisiyle kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlayan ulusalcılık fikrine, bürokraside devşirme sistemi yerine Anadolu halkını vazifelendirme çabalarının eklenmesiyle vücut bulmuştur. Buna göre idari mekanizmada ciddi bir Türkleşme hareketi başlatılmıştır. Siyasi iradenin Türkleşmesi dil sahasında da ciddi bir sadeleşme fikrinin doğmasına neden olacaktır (Özyurt, 2004: 159). Bu sayede özellikle divan edebiyatında kendisini fazlasıyla hissettiren Arapça ve Farsçanın şekillendirdiği kulağa hoş gelmekle birlikte ağırdal ve anlaşılması güç bir dil yerine daha sade ve kullanışlı bir Türkçe tercih edilmeye başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda bürokraside, eğitimde ve edebi eserlerde egemen olan dil anlayışını, gündelik hayatta kullanılan Türkçeye yakınlaştırmıştır (Ortaylı, 2001: 71-72).

Murray (1854: 44), Türkçe karakterlerin, küçük farklarla Arapça ve Farsça ile benzer özellikler taşıdıkları ve harflerin sağdan sola doğru eğik bir tarzda yazıldıkları gerçeğinden hareketle Türkçenin yapay ve taklidi bir yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir. Ne var ki yukarıdaki bilgiler de göz önüne alındığında, Osmanlı Türkçesinin tek bir parçadan oluşan yani bütünlük arz eden bir dil olmadığını belirtmekte yarar vardır. İlk etapta yazı ve konuşma dilleri şeklinde ikiye bölünebilecek olan Osmanlı Türkçesinin aynı zamanda saray ve halk dilleri ana başlıklarıyla başka bir ayrıma daha tabi tutulması gerektiğini ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Yazı dili ve kuşkusuz buna bağlı olarak da sarayın kullandığı Türkçe, hayli ağır bir üslupta Farsça ve Arapça terkiplerin bolca kullanıldığı bir yapı arz ederken daha çok halkın dili olarak adlandırılabilir konuşma dili ise tam tersi özelliklere haizdir (Kartalhoğlu, 2017: 105-150).

Murray (1854: 44), matbaa ile 16. yüzyılda tanışan Osmanlı Devleti'nde, Kur'an nüshalarının büyük oranda hâlâ el yazısı ile çoğaltıldığını ayrıca Türkçede gözde kitapların hukuk ve teoloji alanında olduğunu söylemektedir. Aslında Osmanlı Devleti burada zikredilenden daha erken bir tarihte matbaa ile tanışma fırsatını yakalamıştır. Nitekim 1492 senesinde İspanya'da yaşadıkları zulümden kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudiler yanlarında matbaayı da getirmişlerdir (Ersoy, 1959: 18, akt. Altunek, 1993: 192). Büyük bir olasılıkla gezi rehberinde 16. yüzyıla işaret edilmesinin nedeni, söz konusu asırda yine Yahudiler vasıtasıyla Selanik ve Edirne'de yaklaşık kırk yıl arayla iki farklı matbaa kurulmuş olmasındandır (Mistakidis, 1910: 65-80, akt. Durmuş, 2017: 957). Bu noktada, Türkçe eserler basacak ilk Türk matbaasının 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulduğunu hatırlatmakta yarar vardır (Uzunçarşılı, 1983: 159-161, akt. Korkmaz, 1999: 290). Yine matbaanın varlığına rağmen Kur'an nüshalarının büyük oranda hâlâ el yazısı ile çoğaltılmalarının iktisadi nedenler ve dini gerekçelerden kaynaklandığı yönündeki tartışmalar (Berkes, 2003: 50-63) bir yana asıl neden başkadır. Babıali'nin ve kuşkusuz ulemanın, mushafların matbaa yoluyla çoğaltılmasına mesafeli bir yaklaşım sergilemeleri, yazım hatalarını asgari düzeye indirmek ve bu hataların daha geniş kitlelere ulaşmasının önüne geçme çabasından kaynaklanmaktadır (Karpat, 2001, akt. Polat, 2018: 100). Seri üretimle her kesim ve zümreden geniş halk kitlelerinin şahit olabileceği yazım hataları, erişebilirliğin sınırlılığı göz önüne alındığında el yazması mushaflara kıyasla çok daha fazla tehdit içermektedir.

Murray (1854: 44), Türklerde her biri farklı maksatlar için kullanılan muhtelif yazı türleri bulunduğu bahsetmektedir. Bunların arasında nesih diğerlerinin temelini oluşturur. Bu yazı biçimi aynı zamanda Kur'an ve diğer kutsal metinlerin kopyasını çıkarmak için kullanılmaktadır. Bir diğer yazı çeşidi olan divani, fermanlar ve resmî belgelerde sıkça rastalanan bir türdür. Rika ise gündelik yazışmalarda tercih edilmektedir. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'ndeki yazı çeşitleri burada zikredilenlerden çok daha fazladır. Gezi rehberinde sadece öne çıkan üç farklı yazım stiline vurgu yapılmış ve küçük bir örneklem sunulmuştur. Nesihin kitap yazımında öne çıkan en belirgin tür olması Murray'in de dikkatini çekmiştir. Nesih aynı zamanda para, levha, mühür gibi farklı malzemelerin süslenmesinde de kullanılan yazı çeşididir. Diğer taraftan divani türü adını Divanı Hümayundan almıştır. Rika yazısı ise tıpkı Murray'in de ifade ettiği gibi daha çok özel yazışmalarda tercih edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde basılmış bazı eserlerde de bu yazı türünün kullanıldığına şahit olunmuştur (Yıldız, 2012: 47-53).

Murray (1854: 48), Osmanlı Türkçesi üzerine son derece sade ve kabataslak bir genel değerlendirme yaptıktan sonra ziyaret ettiği bölgenin dili hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen bir gezginin yetersiz, verimsiz ve sıradan bir eğitim metoduna tamamen sadık kaldığını ispatlarcasına hareket eden ve Avrupa dilleri hakkında neredeyse hiçbir fikri bulunmayan klasik bir hocadan ders almak yerine, halk arasında konuşma pratiği yapmayı tercih etmesinin daha doğru sonuçlar üreteceğini söylemektedir. Ayrıca Murray'in (1854: 48) ifadesiyle gezgin sadece içinden çıkılmaz bir kafa karışıklığı yaratacak, öğrenilse bile, orta sınıf Türkler ile Hristiyan unsurlar tarafından pek de bilinmeyen yazı diline mahsus kelimelere kafa yormamalıdır. Zira büyük bir bölümünün gündelik konuşma için oldukça yararsız olacağı edebi Türkçeyi ciddi mahiyette öğrenmeye yönelik herhangi bir girişim zihni meşgul etmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Murray burada tarihten bugüne devam eden önemli bir tartışmaya dâhil olmuş ve dil

ediniminde kuralcı ve şablonik bir yöntem yerine, pratik yapmayı ve yerinde öğrenmeyi tercih etmenin önemine vurgu yapmıştır. Bugün dilbilim çevrelerinde son derece haklı bir tespit neticesinde ileri sürülen dil ediniminde tüm imkân ve koşullar sağlıklı bir biçimde işletilse de hedef dile yeterli düzeyde maruz kalmayan ve onu kullanmayan birisinin yetersiz ve sağlıksız bir öğrenme süreci yaşayacağı iddiasının (Uçak, 2016: 67), bir İngiliz gezi rehberinde henüz 19. yüzyılda tespit edilmiş olması hayli manidardır. Bu aynı zamanda yerinde öğrenimi zorunlu kılan bir durumdur. Yerinde öğrenme ise dil edinimi kadar hedef dilin konuşulduğu toplumu tanımak gibi bir sonuç üretir. Zira dil öğrenmek sadece kelimeleri kavramak demek değildir. Aynı zamanda, dilin konuşulduğu toplumun hayat tarzını, düşünme biçimlerini ve daha da mühimi kültürünü anlamak demektir (Çakır, 2011: 249-250). Başka bir ifadeyle dil içinde doğduğu toplumun aynasıdır ve bu ayna hiç bir zaman kırılmamalıdır.

Murray (1854: 48) bu noktada, kendilerinden istifade edilebilecek bazı kitaplar da tavsiye etmektedir. Bunlardan ilki William Burckhardt Barker tarafından kaleme alınan küçük ama hayli popüler bir Türkçe gramer kitabıdır. Babasının İngiliz elçisi olarak görev yaptığı Halep'te, 1810 yılında doğan Barker, doğu dillerinden Türkçe, Farsça ve Arapçayı çok küçük yaşlarda öğrenmiş, bir müddet İngiltere'de yaşadktan sonra doğduğu topraklara, bugünkü Suriye'ye dönerek bu yöndeki gayretlerini daha da ilerletmiştir (Doğan & Ayaz, 2017: 63). Murray'in kendisinden bahsettiği eser de bütün bu gayretler neticesinde *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary* adıyla 1854 yılında kaleme alınmıştır. Burckhardt'ın çalışması üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Osmanlı Türkçesinin gramer yapısından bahsedilmektedir. İkinci kısım, başlangıç seviyesinden ileri düzeye doğru sıralanmış okuma parçaları ihtiva etmektedir ki bunların önemli bir kısmını Nasrettin Hoca fıkraları oluşturmaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son kısmı ise ikinci kısımdaki metinlerin önemli kelimelerinin yer aldığı sözlük bölümüdür (Özkurt, 2019: 7). Kitabı Batılıların nazarında popüler kılan husus da ikinci kısımda yer alan fıkralar olsa gerektir.

Murray (1854: 48), ikinci olarak Redhouse'ın gramer kitabını tavsiye etmektedir. Ancak bu eser ileri düzeydeki kişiler içindir. Türkiye'de İngilizce-Türkçe sözlüğü hâlâ yaygın bir biçimde kullanılan Sir James William Redhouse'ın yabancılara Türkçe öğretimi için çok sayıda gramer kitabı kaleme aldığı bilinmektedir. Üstelik bu eserler arasında İngilizcenin yanı sıra Türkçe ve Fransızca olanlar da bulunmaktadır (Karagöl, 2019: 2145). Murray'in de belirttiği gibi Redhouse'ın eserleri farklı dillerde ve mukayeseli olarak kaleme alındıkları için başlangıç seviyesindeki öğrencilere çok uygun değildir.

Gezi rehberinde kendisinden bahsedilen bir diğer isim ise Pierre François Viguier'dir. Murray (1854: 48), Viguier'in gramer kitabının bir kopyası bulunabilirse, kitapta yer alan Türk hayatından farklı kesitlerin dramatik bir şekilde tasvir edildiği eğlenceli diyaloglar ile yararlı kelime dağarcığının faydalı ve verimli bir öğrenme imkânına kapı aralayacağını söylemektedir. Viguier'in *Elemens de la Langue Turque* adıyla 1790 yılında Fransızca olarak İstanbul'da kaleme aldığı gramer kitabı, Osmanlı Türkçesinin yapısı ve öğretim tekniklerinden bahsetmektedir. Genel olarak Türk diline yönelik müspet bir yaklaşım biçimi sergileyen eserin muhtevası da hayli dikkat çekicidir (Yağmur, 2014: 6). Murray'in kendisinden bahsettiği eğlenceli diyaloglar kitabın onuncu bölümünde yer almakta ve gerçek hayattan esinlenerek kaleme alınan bu diyaloglar, İstanbul'da iki Türk tarafından dolandırılan İtalyan bir tüccarın maceralarından bahsetmektedir (Gümüşkılıç,

2000: 51-52). Murray'ın Türk dili üzerindeki genel kanaatleri bahsi geçen gramer kitaplarının tavsiyesi ile neticelenmektedir. Bu bilgilendirmenin ardından sırada Osmanlı Türkçesinin harf yapısı ve harflerin kullanımına dair çıkarımlar vardır.

2. OSMANLI TÜRKÇESİNDE HARF YAPISI VE HARFLERİN KULLANIMI

Dil hakkında belirli düzeyde fikir sahibi olan ecnebilerin Türkçeyi daha rahat kavrayabilmeleri için dilin harf yapısı ve harflerin kelime içerisindeki kullanım şekilleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir. Murray (1854: 44), bu hususla alakalı olarak söze Osmanlı Türkçesinde tüm ünsüzlerin İngilizcedekine benzer bir şekilde telaffuz edildiklerini söyleyerek başlamıştır. Mesela *g* harfi her zaman sert, *ch* ise yumuşak olarak seslendirilmektedir. Bu konuda İngilizce *girl* (kız) ve *church* (kilise) kelimeleri örnek olarak verilmiştir. Murray'ın burada *g* harfinden kastı غ (gayn)'dır. Gezi rehberinde de ifade edildiği gibi bu harf kalın ünlülerle kullanılır ve gırtlaktan seslendirilir. Ne var ki ince yahut yumuşak bir karşılığı da vardır ki bu da kâf-ı yâî olarak adlandırılan ك (kef) harfidir. Bu durumda ك harfi Türkçeye mahsus bir biçimde ğ veya y şeklinde seslendirilir. دكر (değer), اكر (eğer), بك (beğ veya bey kelimeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Kurt, 2012: 41). Diğer taraftan Murray, İngilizcede ç harfi bulunmadığı için bu harfin seslendiriliş şeklini *ch* ile ifadelendirmiştir.

Murray (1854: 44), *e, i, eu, ü*, gibi ince ünlülerden önce gelen *g* ve *k* harflerinin damaktan seslendirildiğini ifade etmektedir. *Eu*'dan kasıt ö harfidir. Tıpkı ç harfi gibi İngilizcede ö ünlüsü de yoktur ve ö sesi *eu* harfleriyle sağlanmaktadır. Ayrıca Murray'ın *g* ve *k* harflerinin damaktan seslendirildiği bilgisi doğru olmakla birlikte eksiktir. Zira Türkçede bu iki harfe ilaveten *l, r* ve *y* harfleri de tıpkı *g* ve *k* harfleri gibi damak ünsüzleri olarak adlandırılmaktadırlar (Dursunoğlu, 40-42). Murray (1854: 44) ayrıca *p, ch, t, k* harflerinin heceler ve kelimelerin sonunda yer aldıklarında ve herhangi bir bağlama ya da çekim durumunda sırasıyla *b, c, d, g* (*gh*) harflerine dönüştüklerini söyleyerek bir kaç örnek vermiştir. Bu örnekler şu şekildedir: *Git-gider, kalpag-kalpaghi, gelecek-geleceğim*. Örneklerin gelişigüzel seçilmesi ve yetersiz olması bir yana, sert ünsüz olarak adlandırılan *p, ç, t, k* harflerinin belirli durumlarda yumuşayarak *b, c, d, g* yahut ğ ünsüzlerine dönüştükleri bilgisi doğrudur. Bu değişim için kelime ünlü harfle başlayan bir ek almalı ve sert ünsüz harf iki ünlü harfin arasında bulunmalıdır (Efendioğlu & İşcan, 2010: 132).

Murray (1854: 44-45), bir İngiliz'in yabancı dil konuşurken anlaşılma zorluğunun en önemli nedenlerinden birisinin *r* harfinin doğru telaffuzuna yeterince ehemmiyet göstermemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Zira İngilizcedeki bu tek karakter, Türkçede iki farklı sese karşılık gelmektedir. Bunlardan ilki tıpkı *ring* (yüzük, halka) kelimesinde olduğu gibi ünsüz bir harf biçiminde kelime başında yer aldığı hâldir. Diğeri ise *horn* (boynuz), *cur* (it) gibi ortada ya da sonda yer alarak yarı ünlü bir hâl arz etmesidir ki bu olgu dil uzmanları tarafından ihmal edilmiştir. Bu yarı ünlü kullanım, harfin ayrı bir ses olarak kabul edildiği Sanskritçe ve İliya bölgesi dilleri dışında yabancı dillerde görülen bir durum değildir. Buna göre ünsüz harf dikkatlice telaffuz edilmelidir. Dolayısıyla şayet bir Türk'ün İngilizleri anlaması arzu ediliyorsa Türkçedeki *ferman* kelimesi İngilizcedeki *sermon* (vaaz) kelimesine benzer bir seste telaffuz edilmemelidir (Murray, 1854: 45). Burada Murray'ın ifade etmek istediği husus İngilizcede *r* harfinin kelime başında her durumda telaffuz edildiği, sonda yer aldığı ise kendisinden önceki ünlü harfin sesine dönüştüğü ve adeta yutulduğudur. Bahsi geçen harfin ortada bulunduğu durumlarda seslendirilmesi için ise kendisinden önce mutlaka ünsüz bir harf bulunması gerekmektedir.

Türkçe için benzer bir durum söz konusu olmadığı için İngilizlerin *r* harfini seslendirirken daha dikkatli davranmaları ve Türk dilinin yapısına uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Kuşkusuz tersi bir durumda da benzer sıkıntılar yaşanmaktadır. Üstelik bu sadece geçmiş dönemlerin sorunu değildir. Dil edinimi konusundaki zorluklar günümüz insanını da ciddi mahiyette etkilemektedir (Özer & Akay, 2022: 713).

Murray (1854: 45), İngilizler'in *gh* harfini telaffuz ederken de hayli zorlandıklarını söylemektedir. Nitekim Türkçede *gh* kelimenin başında yer aldığına sade *g* harfi gibi kullanılmaktadır. Ortada yahut sonda bulunduğu ise belli belirsiz bir biçimde gırtlaktan çıkarılan bir sese dönüşmektedir. İşin gerçeği böyle bir durumda bu harfi seslendirmek tamamıyla güçleşmektedir. *Agha* ve *doghru* kelimeleri bu hususla alakalı örnek olarak verilebilecektir (Murray, 1854: 45). Murray'in kelime ortası yahut sonunda yer aldığını düşündüğü *gh* harfinden kastı *ğ*'dir. İngilizcede böyle bir ünsüz harfin bulunmamasına bağlı olarak İngilizlerin bu harfi seslendirirken sıkıntı yaşamaları son derece anlaşılır ve makul bir durumdur.

Murray (1854: 46), Türkçede ünlü harflerin sert ve yumuşak şeklinde ikiye ayrıldıklarını ifade etmektedir. Her iki grupta da dörder harf bulunmaktadır. Bu harfler birbirlerinin karşılığı şeklindedir. Daha doğru bir ifadeyle her yumuşak ses için bir sert ünlü mevcuttur. Sert ünlüler *a*, *ı*, *o* ve *u* harfleridir. Yumuşak olanlar ise *e*, *i*, *eu* ve *ü*'dür. Karşıt gruplardan iki farklı ünlü harf içeren çok az kelime vardır. Eklerin kullanımı kelimenin kökünün karakteri tarafından belirlenir. Bu önemli kural ister isimlerde ister zamirlerde veya fiillerde olsun, kökün tüm eklemelerine uygulandığı için her zaman akılda tutulmalıdır. Mesela kökteki *a* harfi sert olduğu için *adam* kelimesi ek aldığına *adamin*, sert *o* harfinden dolayı *top* kelimesi *topun* şeklinde kullanılır. Öte yandan ek aldığına yumuşak ses veren *e* harfi ile yazılan *sherbet-sherbetin*, *eu* harfi bulunan *geuz-geuzün* kelimesine dönüşür (Murray, 1854: 46).

Murray'in sert ve yumuşak şeklinde isimlendirdiği sesler Türkçede olağan şekliyle kalın ve ince ünlüler olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Ayrıca daha önce de ifade edildiği üzere *eu* sesi İngilizcede bulunmayan *ö* harfine karşılık gelmektedir. *Sh*'nin Türkçedeki karşılığı ise *ş* harfidir. Bu anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla gezi rehberi Türkçenin belirgin özelliklerinden birisi olarak öne çıkan büyük ünlü uyumuna da özel bir vurgu yapmıştır. Kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü harf bulunması durumunda sonraki hecelerin de kalın olması ince ünlü harf hecesiyle başlayan kelimelerin ise ince ünlü harflerle tamamlanacağı ilkesine dayanan bu kural ekler için de geçerlidir (Buran, 2017: 4-5).

Bu arada Türkçede ünlü harfler İtalyancadaki *i* ve *u* harfleri gibi kısa olarak seslendirilmektedir. Burada *machine* (makine) ve *prude* (iffet) kelimelerinde gözlenen bir söyleyiş değil *pin* (iğne) ve *bull* (boğa) kelimelerindeki gibi bir seslendirme söz konusudur. *Ü* ve *eu* (*ö*) Fransızcadaki *u* ve *eu* harfleri gibidir. *Y*, *i* ve *u* harfleri arasında kendine mahsus bir tür kalın ünlü harfi çağırıştırır. Bu, Batı Avrupa dilleri için tuhaf ama bazı Slav lehçelerinde iyi bilinen bir durumdur. Bu harfi *i* ile karıştırmamak için özel bir dikkat gösterilmesi gerekir. Aksan, tıpkı Ermeni ve Rumların yaptığı gibi dili yeni öğrenen İngilizlerce de son heceye atfedilmelidir. Bu uygulama, bir kelimenin tüm hecelerini eşit olarak seslendiren ve hiçbir heceye özel bir önem atfetmeyen Türkler tarafından kaba ve dikkatsiz bir kullanım olarak ayıplanmaktadır. Yine de bir İngiliz'in kendisine bırakılırsa kaçınılmaz bir biçimde sondan bir önceki heceyi vurgulayarak diğerlerini geçiştirmesi eğilimine karşı koymak için bu kullanım hayli önem arz etmektedir

(Murray, 1854: 45).

Murray, son derece sığ aynı zamanda da gelişigüzel bir üslup ve bakış açısıyla değerlendirdiği Osmanlı Türkçesindeki harf yapısı ile harflerin kullanımı bahsini telaffuza dair bir dizi çıkarımla neticelendirmiştir. Ancak gezi rehberinde üzerinde durulan bir husus olarak ne kelimelerin seslendiriliş biçimiyle ne de Türkçede hecelere atfedilen önemle alakalı satırlar tam manasıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Daha doğru bir ifadeyle her iki hususta böyle basit bir şekilde izah edilemeyecek kadar ehemmiyet arz eden durumlardır. Benzer durum İngilizce için de geçerlidir. Zira tıpkı her dilde olduğu gibi Türkçede de farklı yapısal özellikler sonucu ortaya çıkmış çok sayıda ses birimi ve ses uyumu kuralı bulunmaktadır (Eker, 2007: 28-39). Ayrıca kelimenin yapısına veya sözcüğe getirilen eklerin özelliğine göre vurgunun yeri ilk, orta veya son hece olarak değişebilmektedir (Börekçi, 2005: 188-189). Her şeye rağmen bir Batılı seyahat rehberinde Osmanlı Türkçesiyle ilgili olarak harflerin yapısı ve kullanımlarına dair çıkarımlarda bulunulması dikkate değer ve üzerinde durulması gereken bir durumdur.

3. OSMANLI TÜRKÇESİNDE KELİMELERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Gezi rehberinde Osmanlı Türkçesinin kullanım özellikleriyle alakalı kendisinden bahsedilen bir diğer husus gramer yapısını oluşturan bazı temel hususiyetlerdir. Murray'ın turist rehberi sırasıyla bazı çekim ekleri, zamirler ve fiillerden bahsederek genel bir çerçeve sunmaya çalışmıştır. Aslında bu çok kaba bir tariflendirmedir. Ayrıca bir dili tam manasıyla tanımak ve hakkında yorumlar yapmak için yeterli değildir. Ne var ki Türkiye coğrafyasına yönelik düzenlenecek bir seyahat için genel ve pratik bilgiler sunmak maksadıyla kaleme alınmış bir çalışmanın bu konuda yüzeysel bir bakış açısına sahip olması hayli anlaşılır bir durumdur. Diğer taraftan rehberin hazırlanmasındaki hedefin tek başına Türk dilini tanımak ve tanıtmak olmadığı gerçeği de göz önüne alındığında, bu durum daha da anlaşılır hale gelmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında müteakip kısımlarda gezi rehberinin değerlendirmeleri üzerinden Osmanlı Türkçesindeki kelimelerin bazı yapısal özelliklerine vurgu yapılacaktır.

3.1. Çekim Ekleri

Gezi rehberindeki yapısal özelliklere dair bahislerden ilki çekim ekleridir. Murray (1854: 45) çekim ekleriyle ilgili bilgilendirmeye Türkçede, İngilizcede olduğu şekliyle belirli bir tanım edatı bulunmadığını söyleyerek başlamıştır. Bu yapısal özelliğin yerine çoğu durumda bir çekim eki kullanılmaktadır. Kuşkusuz bir İngiliz'in Türkçe öğrenirken dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan birisi de budur. İngilizcede *the* kavramıyla ifade edilen bu özelliğin belirli tanımlık olarak isimlendirilmesinin nedeni geçmişe gönderme yapması yani bilinen varlıkları vurgulamasıdır (Hamamcı, 2020: 84). Diğer taraftan Türkçede, İngilizcedeki kullanımıyla tamamen eşdeğer olmasa da belirsiz tanım bildiren *a* ve *an* kavramları *bir* kelimesiyle ifade edilmektedir (Murray, 1854: 45). Gezi rehberinde de belirtildiği üzere, Türkçede belirsiz tanımlık ön ad olarak kabul edilebilecek *bir* rakamıyla gerçekleştirilmektedir (Banguoğlu, 2007: 324-325).

Murray (1854: 45), çekim eklerine örnek olarak tamlayan ve hâl eklerine yer vermiş ve bu ekleri İngilizcedeki karşılıklarıyla birlikte okuyucuya sunmuştur. Buna göre tamlayan durumunda Türkçede *-in*, *-in*, *-un*, *-ün* ekleri kullanılmaktadır. Ancak ünlü harfle biten bir isimden sonra ses özelliğine göre *-nın*, *-nin*, *-nun*, *-nün* ekleri tercih edilmektedir. Hâl ekleriyle ilgili olarak ise

Türkçede yönelme için kullanılan *-a*, *-e* ya da ünlü bir harf ile biten kelimelerden sonra gelen *-ya*, *-ye* ekleri verilmiştir. Belirtme için kullanılan *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* ve yine ünlü bir harften sonraki *-yı*, *-yi*, *-yu*, *-yü* ekleri için İngilizcede bir karşılıktan söz edilmemiştir. Türkçede bulunma bildiren eklerin *-da*, *-de*, ayrılma bildirenlerin ise *-dan*, *-den* olduğu ifade edilmiştir (Murray, 1854: 45). Murray'ın son derece öz ve sade bir üslupla okuyucuya aktarmaya çalıştığı hâl ekleri konuşma dilinde yaygın bir kullanıma sahiptir (Alkayış, 2012: 277). Söz konusu eklerin gezi rehberinde kendilerine yer bulmalarının nedeni bu olsa gerektir.

Murray (1854: 46) çekim ekleriyle ilgili olarak çoğul eklerinden de bahsetmektedir. Buna göre çokluk, kelimenin köküne *-lar*, *-ler* eklenerek oluşturulmaktadır. Bu durumda ekler, *adamlar-adamların* örneğindeki gibi çoğul kelimeye ilave edilir. Sıfatlar çekimsizlerdir ve her zaman niteledikleri varlıklardan önce gelirler. *Güzel karı* bir sıfat tamlamasıdır ve görüldüğü üzere sıfat, isimden önce gelmektedir. Diğer taraftan sıfatlar ek almadıkları için *güzelin karının* değil *güzel karının* şeklindeki kullanım doğrudur. Ayrıca sayılar çoğul olmamaktadırlar. Misal vermek gerekirse *yüz adamlar* değil *yüz adam* şeklinde bir kullanım doğrudur (Murray, 1854: 46). Murray'ın de ifade ettiği gibi Türkçede çok eski tarihlerden itibaren kelimelere çokluk anlamı katmak için *-lar* ve *-ler* ekleri kullanılmaktadır (Yılmaz, 2003: 126). Ne var ki çoğul eklerinin kimi zaman farklı anlamlarda kullanıldığı da bilinmektedir. Bu ekler aile adlarını vurgulamak, saygı bildiren durumlara işaret etmek, topluluk isimlerini belirtmek gibi durumlarda da karşımıza çıkabilmektedirler (Çelik 2020: 28). Bununla birlikte verdiği örnekten de anlaşılacağı üzere, Murray sayılar çoğul eki almazlar derken kendisinden önce bir sayı sıfatı bulunan adların çoğullaştırılmayacağını kast etmiştir. Gezi rehberinde yer alan Türkçede sıfatların isimlerden önce geldiği yönündeki bilgi İngilizce için de geçerlidir. Ancak sıfatların ek alması konusunda iki dil arasında belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Zira İngilizcede, Türkçenin aksine iki veya daha fazla varlığın mukayesesi söz konusu olduğunda sıfatların çekim ekleri aldığı bilinmektedir (Özalan, 2008: 73).

3.2. Zamirler

Gezi rehberinde Osmanlı Türkçesinin yapısal özellikleriyle ilgili olarak değinilen ikinci husus zamirlerdir. Oldukça kısa ve öz bir biçimde ele alınan zamirler konusuna değinilmesinde maksadın öğretmekten ziyade haberdar etmek olduğu aktarılan bilgilerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Murray (1854: 46), söze şahıs zamirlerinin sahiplik bildirirken bazı özel ekler aldıklarını söyleyerek başlamıştır. Çekim gerekli olduğunda ise umumiyetle kelimeye hâl ekleri ilave edilmektedir. Gezi rehberinde zikredilen özel ekler iyelik ekleridir. Varlıkların şahıslara aidiyetine işaret eden iyelik eklerinin altı farklı çeşidi bulunmaktadır (Karaağaç, 2012: 327-329, akt. Kürüm, 2015: 84). Kimi kaynaklarda söz konusu eklere iyelik zamiri de denilmekle birlikte bu adlandırmayla alakalı olarak ciddi ihtilaflar söz konusudur (Ergin, 1962: 265, akt. Erten, 2007: 221-222).

Murray (1854: 46), İngilizcede *relative pronoun* olarak adlandırılan bağlama zamirlerinin Türkçede bulunmadığını söylemektedir. İlgili zamirleri olarak da bilinen bağlama zamirleri yan cümleyi temel cümleyle irtibatlandırarak bir çeşit birleşik cümle oluşturmak için kullanılmaktadırlar (Ergin, 1962: 265, akt. Erten, 2007: 223). Türkçede ilgili zamirlerinin yerine karmaşık bir yapı arz eden ve iyelik ekleri alan bağfiil yani zarf-fiiller kullanılır. Buna bağlı olarak da soru edatları Frenkler tarafından ilgili zamirlerinde yanlış bir şekilde kullanılabilir. Dili

yeni öğrenmeye başlayanların da onları taklit etme ihtimalleri vardır. Kimi durumlarda *adam ki gördüm, ne zaman geldim* gibi anlamsız cümleler kurulabilmektedir (Murray, 1854: 46). Murray'ın verdiği örneklerin anlamlı kılınabilmesi için İngilizcedeki ilgi zamirlerinin Türkçe karşılığının *-ki* eki olduğunu ayrıca iyelik eklerinin İngilizler tarafından kavranmasında güçlükler yaşandığını bilmek gerekir.

3.3. Fiiller

Gezi rehberinde Osmanlı Türkçesinin özelliklerine dair değinilen üçüncü ve son konu fiillerdir. Murray (1854: 46-47), fiillerin mastar hallerinin *-mak, -mek* ekleriyle gösterildiğini ve bu durumdaki eylemlerin isimler gibi çekim eki aldıklarını ifade etmektedir. Yine fiillerin kökleri yahut yalın halleri emir bildirmektedir. Murray'ın de ifade ettiği gibi Türkçede mastar ekleri fiilleri isimleştirmektedir. İsim-fiil şeklinde adlandırılan bu dönüşüm fiilden isim yapan bazı eklerin eyleme ilave edilmesiyle de sağlanabilir (Gedizli, 2013: 3). Murray (1854: 47) fiillerle ilgili aktarım yaparken önemli bir yanılığa düşmüş ve çekimli fiilleri sıfat-fiil olarak tanıtmıştır. Onun ifadesiyle *gelmek* mastar fiiline zaman ve şahıs kipleri eklenerek oluşturulan *gelirim, gelirsin, gelir, gelirsiniz, gelirlir* eylemleri zamanı belli olmayan sıfat-fiillerdir. Murray (1854: 47) yanılığını devam ettirerek zamanı belli olan sıfat-fiillerden de bahsetmiştir. Buna göre *geliyor* zamanı şimdiye ait bir sıfat-fiildir. *Geleceğim* ifadesi ise zamanı geleceğe ait bir sıfat-fiildir. Geçmiş zamanda *geldim, -din, -di, -dik, -diniz, -diler* şeklinde bir kullanım söz konusuysen geçmişte zamanı belirsiz yapı *-miş* ekiyle sağlanmaktadır. Diğer taraftan geniş zamanda ve geçmiş zamanda dilek kipi *geleyim ve geleydim* şeklindedir. Öte yandan *gelsem, -sen, -se, -sek, -seniz, -seler* şart durumunu bildirmektedir (Murray, 1854: 47). Yukarıda da ifade edildiği üzere Murray, çekimli fiilleri sıfat-fiil başlığı altında değerlendirerek hata yapmıştır. Zira Türkçede zaman kipi ve şahıs eki alan eylemler sıfatlaşmamakta sadece çekimli hâle gelmektedirler (Şahin, 2003: 165).

Murray (1854: 47), kökünde kalın ünlü bulunan bir eylemin sonunda da kalın ünlünün yer alacağını ifade ederek büyük ünlü uyumuna bir kez daha dikkat çekmiştir. Ayrıca olumsuzluk anlamı ünlü uyumuna uygun olarak *-ma* veya *-me* ekleriyle sağlanmaktadır. Yine kökteki ünlü harfe bağlı olarak bir *-a* veya *-e* harfi ekleyerek olumsuz eylem, imkânsızlık bildirecektir. *Gelmem-gelemem* gibi. Fiilin bu takdire şayan yapısı baştan sona mükemmel bir kurallılık ile işlemektedir. Ayrıca benzer bir yöntemle farklı tek heceli kelimeler getirerek oluşturulan dönüşlü, ettirgen, karşıt fiil çekimleri de mevcuttur (Murray, 1854: 47). Murray, sözleriyle en azından fiillerin yapısal özelliklerinin kendisini etkilediğini itiraf etmiştir.

Onu etkileyen bir diğer husus da soru eklerinin kullanım şeklidir. Sorular kelimelerin sonuna *-mı, -mi, -mu* ya da *-mü* eklenerek oluşturulurlar (Murray, 1854: 47). Soru ve şahıs eklerinin doğrudan eylemin içerisinde eylemle bütünleşik bir yapı arz ederek kullanılmaları yönüyle İngilizceden tamamen farklılaşan Türkçenin bu özelliği (Kılıç, 2019: 23), dikkat çekici olduğu için gezi rehberinde zikredilmiştir. Ancak Murray'ı etkileyen asıl husus bu değildir. Yazar söz konusu eklerin isimlere veya konuşmanın farklı kısımlarına eklenerek soruyu vurgulu bir biçimde ve kesin olarak birleştiği kelimeye ait kıldığını ifade etmektedir. Murray'e (1854: 47) göre bu çok az dilde görülen harikulade bir kolaylıktır. Gezi rehberinde bu özellikle alakalı örnekler de verilmiştir ki bunlar sırasıyla şu şekildedir: "*Sen İstanbul'a gitdin mi?*", "*Sen mi İstanbul'a gitdin?*" "*Sen İstanbul'a mı gitdin?*". (Murray, 1854: 47). Türü konusunda tartışmalar söz konusu olmakla birlikte (Bulak, 2019: 324) iki harfli son derece sade bir ekin, soru vurgusunu eklendiği kelimeye

göre değiştirecek bir elastiki yapı arz etmesi Murray' i adeta cezbetmiştir.

Diğer taraftan gezi rehberinde Türkçenin kullanışlılığıyla alakalı bazı övgüler bulunduğu gibi bir dizi yergiye de şahit olunmaktadır. Murray (1854: 47), kişi eklerinin son derece yalın olmaları ve farklılaşmamaları, fiillerde zaman sayısının azlığı, kelime kökünün asla değişmemesi ve cümle içerisinde gizlenememesi gibi hususların Türkçenin sorunlu yönleri olduğunu iddia etmektedir. Murray'in, kişi eklerinin yalınlığı ve farklılaşmamalarından duyduğu rahatsızlığı dilin fakirliğine bağladığı varsayılabilir. Halbuki sadelik dili yoksun ve yoksul kılmamakta aksine daha anlaşılır ve kullanışlı hale getirmektedir. Diğer taraftan kişi eklerinin farklılaşmaması da Türkçenin kurallı bir dil olduğunu ve sistematik bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Yine eklemeli bir dil olması itibarıyla Türkçede kelime köklerinden sürekli yeni kelimeler türetme imkânı bulunmaktadır. Dolayısıyla kelime kökleri, kök özelliğini kaybetmeyip herhangi bir değişikliğe uğramasalar da ekler vasıtasıyla kendi anlamlarının dışına çıkabilmekte ve dili zenginleştirmektedirler. Üstelik eklerin köklerden rahatlıkla ayrılmaları dilin kullanışlılığını arttırmakta, okuma yazma becerileri konusunda ciddi kolaylık sağlamak ve kelimelerin hafızada kalıcı olmaları sonucunu doğurmaktadır (Güneş, 2016: 109).

4. OSMANLI TÜRKÇESİNDE GÜNDELİK HAYATTAKİ BAZI TEMEL İFADELER

Gezi rehberinde Türkiye coğrafyasına seyahat edeceklerin sıklıkla karşılaşacakları bazı ifadeler de yer verilmiş ve bu ifadelerin İngilizcedeki karşılıkları okuyuculara sunulmuştur. Bu kısımda bahsi geçen ve bir İngiliz'in gözüyle Osmanlı topraklarında yaygın kullanıma sahip olduğu düşünülen ifadeler bir tablo halinde sunulacaktır.

Tablo 1. Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Bazı Temel İfadeler ve Murray'in Bu İfadelere Dair Çıkarımları

İfade	Çıkarım
Selam	Huzur, barış, refah
Selamünaleyküm	Bolluk, huzur ve esenlik seninle olsun
Hoş geldin	Sefa geldin
Aleykümselam	Bolluk, huzur ve esenlik seninle de olsun
İyi misiniz efendim?	Sihhatiniz nasıl?
Keyfiniz iyi mi?	Ruh durumunuz iyi mi?
Maşallah!	Tanrı'nın adıyla
İnşallah!	Tanrı'nın izniyle
Allah kerim	Tanrı yüce ve merhametlidir
Estağfurullah	Allah muhafaza

Bakalım	Bekleyip göreceğiz
Afiyet olsun!	Hayrını gör!
Allah razı olsun!	Tanrı senden memnun kalsın!
Kaç kuruş?	Kaç para ödemem lazım?
La İlahe İllallah Muhammeden Resulullah	Tanrı tektir ve Muhammed O'nun elçisidir

Kaynak: Murray (1854: 43).

Bir Batılı gezginin Türk topraklarında sokakta dolaşırken sıklıkla işiteceği varsayılan bu ifadelerin ne tür bir kıstasa göre belirlendiği bilinmemekle birlikte Türk misafirperverliğini fazlasıyla yansıttığı söylenebilir. Zira ifadelerin önemli bir kısmı selamlama ve hâl hatır sormakla ilgilidir. Bu tablo aynı zamanda Türk insanının İslam inancına bağlılığına dair bazı ipuçları da sunmaktadır. Aslında Murray (1854: 43) de bu durumun farkında olarak İslam inancının dini mahiyetinin ve her durumda Tanrı'ya doğrudan atıfta bulunulmasının en çarpıcı kanıtının teşekkür bildiren hiçbir kavram kullanılmaması olduğunu söylemektedir. Onun yerine Türkler “şükür Allah”, “evelallah”, “Allah razı olsun”, “Allah bereket versin” gibi ifadeler kullanarak kendilerine verilen nimetlere şükranlarını sunmaktadırlar (Murray, 1854: 43).

İngilizler için kaleme alınmış bir turist rehberinde Türklerin diline yerleşmiş ve yaygın biçimde kullanılan bütün bu ifadelerin yansıttığı bir diğer gerçek de nezaket, tevazu ve sağduyudur. Özellikle karşılıklı münasebetlerde saygı ve kibarlığın göstergesi olan selamlama ve hâl hatır ifadelerinin listenin başında yer almaları manidardır. Bunun yanı sıra gezi rehberinde yer alan ve Türkler arasında yaygın olarak kullanıldığı iddia edilen ifadelerde herhangi bir kötü söz, argo kelime veya bedduanın yer almaması da sadece Murray'in Türklere yönelik iyimser ve hoşgörülü bakış açısından kaynaklanmıyor olsa gerektir. Elbette ki Türkçede de küfür kabilinden pek çok söz ve ifade bulunmaktadır. Ancak gezi rehberinde de ortaya konulduğu üzere bu söz ve ifadeler yaygın bir kullanım alanına sahip değildir. Üstelik ecnebilere karşı hele bir de ülkeyi ziyaret maksadıyla gelen Frenk gezginlere yönelik sarfedilme olasılıkları çok daha düşüktür. Bu durum Türk misafirperverliğini bir kez daha gözler önüne sererken Murray'in de bu gerçeğin farkında olduğunun en bariz göstergesidir.

Öte yandan tablodaki ifadelerin, bir İngiliz'in zihninde nasıl bir çağrışıma sahip olabileceği yönündeki çıkarımlar da büyük oranda isabetlidir. Murray Türkçe ifadelerin İngilizce karşılıklarını verirken hayli basit ve anlaşılır bir üslup kullanmış, gerçek maksadının rehberlik yapmak olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. İyi olmayı sıhhat ile, keyifli olmayı ise ruh durumu ile izah ederek ne derece titiz bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde *inşallah* ifadesinin Tanrı'nın iznini ima ettiği, *Allah razı olsun* yönündeki temenninin ise Tanrı'nın memnuniyetini arzu etmeyi çağrıştırdığı yönündeki açıklamaları son derece yerindedir. *Bakalım* şeklindeki ifadenin ise bekleyip görmek anlamında kullanıldığı yönündeki izah yeterince tatmin edicidir. Ne var ki tabloda manasını anlamlandırılmakta zorlanılabilecek bazı çıkarımlar da mevcuttur. *Afiyet olsun* ifadesinin *hayrını gör* şeklinde bir çağrışım oluşturması çok anlamlı durmamaktadır. Batı dilleriyle mukayese edildiğinde yemek ve sofraya kültürüyle alakalı kalıplaşmış söz öbeklerinin Türkçede daha yaygın kullanıldığı bilinmektedir (Boylu & Başar,

2018: 36). Ancak hiçbir husus kalıplaşmış bir sözün anlamını çağrıştırmakta zorlanabilecek bir şekilde tercüme edilmesine bahane oluşturmayacaktır. Bununla birlikte *maşallah* ifadesinin Tanrı'nın adıyla şeklinde yorumlanması Allah'ın dilediği olur manasında bir anlam taşımasından kaynaklanıyor olsa gerektir (Ayverdi, 2005: 1951). *Estağfurullah* ifadesinin ise Allah muhafaza şeklinde yorumlanması ilginçtir. Günümüzde çağrıştırdığı anlamı dışında sinir anlarında yahut tevazu gerektirecek durumlarda da kullanılan (Odabaşı, 2014: 143) aynı zamanda bir kabahat veya kusur neticesinde Allah'tan bağışlanma dilendiğinde bir tür yakarış şeklinde seslendirilen (Haşimi, 2021: 598) *estağfurullah* ifadesinin Allah'ın muhafazasını talep etmek gibi bir manası yoktur.

5. OSMANLI TÜRKÇESİNDE BAZI BELİRGİN UNVAN VE KAVRAMLAR

Türkiye coğrafyasını ziyaret eden bir ecnebinin gündelik hayatta kullanılan bazı temel ifadelerin yanı sıra ülkedeki kavram ve unvanlar konusunda da fikir sahibi olması işini hayli kolaylaştıracaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerinin unvanları ve bunların çağrıştırdığı anlamlar, Batı Avrupa'dakilerden oldukça farklıdır. Dolayısıyla bunların bir listesinin yapılması gezginlere çok büyük yararlar sağlayacaktır (Murray, 1854: 33). Bu kısımda gezi rehberi bağlamında söz konusu unvan ve kavramlardan adı en çok duyulanların, bir İngiliz'in zihninde uyandırdığı tasavvurun ne olduğu hakkında kısa bilgiler verilecektir. Murray (1854: 33) söze *padişah* kavramının sultanın baş unvanı olduğunu söyleyerek başlamıştır. Bu tabir, dünyanın tüm hükümdarlarının babası manasında kullanılmaktadır. *Padişah* aynı zamanda Tanrı'nın vekili olarak da adlandırılır. Müslümanların imamı, ruhani lideri, cihanın sığındığı makam anlamına gelen alem penah, Tanrı'nın gölgesi olarak tanımlanabilecek zillullah, hünkâr, insan celladı gibi kavramlar padişahı tanımlayabilecek diğer sıfatlardır (Murray, 1854: 33). Padişahın bu derece önemli sıfatlara haiz bir portre çizmesi Osmanlı Devlet teşkilatının büyük oranda sultanın mutlak otoritesi üzerine kurulduğu gerçeği ile izah edilebilir. Devletin mutlak sahibi sultandır ve o gücünü doğrudan Tanrı'dan almaktadır (Atay, 2022: 9). Ne var ki Murray'in burada padişaha yakıştırmış olduğu insan celladı sıfatı yerinde bir tanımlama değildir. Nitekim sultan Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu bu yetkiyi keyfi bir biçimde kullanma hakkına haiz değildir. Bu bir tür emanettir ve Tanrı adına hareket edecek olan sultan halkına adaletle muamele etmekle mükelleftir. Aksi takdirde sorumlu olacak ve Tanrı onu cezalandıracaktır. Kuşkusuz mütekabiliyet esası doğrultusunda halkın da sultana karşı isyankâr bir tutum sergilememesi gerekmektedir (Armağan, 2011: 142).

Murray (1854: 33) bu noktada padişahın validesinden de söz ederek sultanın annesinin, oğlu tahta çıkar çıkmaz *Valide Sultan* unvanıyla onurlandırıldığını söylemektedir. Gezi rehberinde *sadrızamlık* makamından da bahsedilmekte, bir tür başbakan veya başvekil olan sadrazamın aynı zamanda *vezir-i azam* olarak tanındığı ifade edilmektedir. Sultan II. Mahmut'un hükümlerine kadar devletin en önemli, aslında neredeyse tek sorumlu nazırı sadrazam iken merhum padişahın sonra bir dizi değişikliğe şahit olunmuştur. Aslında *sadrızamlık* II. Mahmut'tan sonra da nüfuzlu ve itibarlı bir makam olarak kabul edilmiştir. Hatta sadrazamların devlet toplantılarında büyük bir ihtişamla karşılanmalarına devam edilmiştir. Ancak eski güçleri yoktur ve nüfuzları sınırlandırılmıştır (Murray, 1854: 33-34). Osmanlı tarihinin en reformcu padişahlarından birisi olarak tanınan ayanlarla Sened-i İttifak belgesini imzalayan, Osmanlı ordusunun omurgasını teşkil eden Yeniçeri Ocağını 1826 yılında lağveden II. Mahmut'un,

sadrızamlık makamının yetkilerini sınırlandırdığı bilgisi doğrudur. Zira II. Mahmut dönemine kadar padişahların mutlak vekili olan sadrazamlar bundan böyle bu nüfuzlarını kaybedecek ve sadece başvekillik vazifesiyle etkisiz kılınacaklardır (Berkes, 2003: 174).

Gezi rehberinde kendisinden söz edilen bir diğer makam da *şeyhülislam*lıktır. Şeyhülislam, namı diğer baş müftü sadrazam ile denk bir makamı işgal etmektedir. Kendisi yargıyı ve dini kurumsallaşmayı teşkil eden ulema sınıfının başındadır ve şahsında her türden gücü toplamıştır. Onun yüceliği kanunları yorumlama konusunda yegâne merci olmasından kaynaklanmaktadır. Sultan müphem konularda ona danışır ve yeni kanun ya da reformlar için her daim onun onayına ihtiyaç duyulur. Padişaha tahta çıkış töreninde kılıcı o takar. Vaktiyle nüfuzu çok daha fazla olan şeyhülislamın zamanla gücünde azalmaya şahit olunmuştur (Murray: 1854: 34). Gezi rehberinde şeyhülislam için kullanılan müftü benzetmesi yerinde bir tespittir. Ancak şeyhülislamın yetkilerini dini saha ile sınırlandırmak çok doğru olmayacaktır. Bahsi geçen din adamının daha geniş bir otoriteye sahip olduğu hatta eğitim ve öğretimin tanzim ve işleyişinde rol aldığı ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Doğrudan padişah tarafından vazifelendirilen şeyhülislamın güç ve otoritesinin asıl kaynağı devletin hukuki ve idari işleyişini, şeri hükümler çerçevesinde temin etmesinden kaynaklanmaktadır (Yurdaydın, 1982: 101). Diğer taraftan gezi rehberinde ifade edildiği üzere tıpkı *sadrızamlık* gibi *şeyhülislam*lık makamının etki ve gücünde de II. Mahmut'un saltanatı döneminde kısmi bir gerileme söz konusu olmuştur (Berkes, 2003: 174-175).

Gezi rehberinde yukarıda zikredilen temel unvanların yanı sıra Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden turistlerin sıklıkla karşılaştıkları bazı belirgin kavramlardan da söz edilmiştir. Bunlardan ilki *şeyhülislam*lık makamıyla doğrudan ilintili olan *ulema* sıfatıdır. Kelime anlamı itibarıyla alim kişi anlamına gelen *ulema* başında şeyhülislamın bulunduğu hiyerarşik yapıyı ifade eder. Bu sınıf içerisinde *molla*, *kadı*, *naip* gibi yargıçlarla birlikte *müçtehit* yani *müftü*, *şeyh* ve *hatip* gibi ibadethane görevlileri bulunmaktadır. Aslında bu hiyerarşik yapı üç farklı sınıftan teşkil edilmiştir. İlki mollalardır ki içlerinden ikisi Rumeli ve Anadolu kazaskeri olarak tayin edilirler. Ayrıca bazı önemli şehirlerin baş mollaları da bu grup üyeleri arasından seçilmektedir. İkincisi *müderris*, sıradan *mollalar*, *müftü* ve *şeyhlerin* teşkil ettiği sınıftır. Üçüncü sırada ise *mülazımlar* vardır ki *kadılar*, *naipler* ve *hatipler* bu sınıfta yer alan kimseler arasından seçilirler. *İmamlar* ve ibadethanelerde görevli alt seviyedeki din adamları ulema sınıfında yer almazlar (Murray, 1854: 42). Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde son derece önemli bir yer işgal eden ulema sınıfının bir İngiliz turist rehberinde Türkçe kavramlar içerisinde özellikle zikredilmiş olması, bilinçli bir tercihin neticesidir. Seyfiye ve kalemiyenin yanı sıra Osmanlı idari yapılanmasının üç ana unsurundan birisini teşkil eden ilmiye sınıfının temel dinamik unsuru olan ulemanın (Kılıç, 2018: 153) etki ve nüfuzunu tartışmaya gerek yoktur. Zira modernleşme süreciyle birlikte her ne kadar kısmi bir güç kaybına uğramışsa da ilmiye sınıfı kavramının tıpkı Murray'in de ifade ettiği gibi başta şeyhülislam olmak üzere kazaskerlikten kadılığa, medrese hocalığından vakıf ve belediye hizmetlerine kadar uzanan çok geniş bir sahada karşılık bulduğu ifade edilebilir (Tekin, 2004: 230).

Gezi rehberinde ulemayla doğrudan ilintili olarak *fetva* makamına da kısaca vurgu yapılmıştır. *Fetva*, Murray (1854: 37) tarafından şeyhülislam veya molla tarafından verilen bir tür yargı kararı, aynı zamanda müftü tarafından belirli bir ücret karşılığında kanunların yorumlanması bağlamında arz edilen hukuki görüş olarak tanımlanmıştır. Burada ihtilafı olan konu fetvanın

tanımından ziyade ücreti hususudur. Zira İslam geleneği müftülerin fetva yayınlarken herhangi bir bedel talep etmemelerini salık vermektedir. Zira hizmetlerinin karşılığı onlara misliyle Tanrı tarafından bahşedilecektir. Ancak ulemadan bir grup, en azından yazılı fetvalar için müftülere belirli bir ücret alma ruhsatının verildiğine inanmaktadır (Heyd, 1969: 52). Her ne olursa olsun genel görüş aksi istikamettir ve müftülerin herhangi bir karşılık beklemeksizin fetva vermeleri yönünde bir ilke belirlenmiştir (Çataloluk & Gürler, 2006: 331).

Ferman, gezi rehberinde söz konusu edilen bir diğer önemli kavramdır. Murray (1854: 37) *fermanı* sultanın tuğrası veya imzasıyla yayımlanan ve geçerlilik kazanan imparatorluk bildirisi olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, *fermanlar* arasında seyyahın talebiyle elçilikler tarafından Babialı'ye hitaben verilenler de bulunmaktadır. Devlet artık umuma mahsus pasaport veya tezkere çıkardığı için, padişahın tuğrasının hâlâ dini bir mesele gibi addedildiği merkezden uzak ücra bölgeler dışında *fermanlar* çok fazla işlev görmemektedirler (Murray, 1854: 37). Gezi rehberinde bahsi geçen ve elçilikler tarafından seyyahlara tevdi edildiği söylenen fermanlardan kasıt seyahat izinleri olsa gerektir. Zira bir ecnebinin Osmanlı topraklarında serbest bir biçimde seyahat edebilmesi yönündeki yasal izinler, mensubu olduğu ülkenin elçiliği üzerinden alınabilmektedir. Elçilik seyahat edecek kimsenin kimlik bilgilerini, ziyaret maksadını ve takip edeceği güzergahı içeren bir dilekçe ile resmi mercilere başvuru yapmakta ve bu talep üzerine seyahat izin belgesi düzenlenmektedir (Sezer, 2003: 109).

Bahsi geçen izin talepleriyle alakalı Osmanlı arşiv kayıtlarında da pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Burada örnek kabilinden birkaç tanesini zikretmekte yarar vardır. İlk belge Fransa Fevkalade Komiserliği'nin Bursa'daki ticaret mallarına sahip çıkmak isteyen Leon Moss'a seyahat izni verilmesi talebiyle ilgilidir (BOA, HR.İM., 26:8). Bir diğer örnek ise İstanbul'a seyahat için gelmiş olan Madki de Dörkoda'ya, büyük camileri gezerken gerekli kolaylığın sağlanması talebine dair Fransa elçiliğinin taktıriridir (BOA, A.DVN.DVE., 8: 6). Benzer şekilde İngiltere Sefareti de seyahat için muhtelif mahallere gidecek olan Bay Charles'a yol hükmü verilmesine dair bir taktırir yayınlanmıştır (BOA, A.DVN.DVE., 4: 35).

Gezi rehberinde ismi zikredilen ve Batılı gezginler için önem arz eden bir diğer kavram *gâvur* kelimesidir. Murray'in (1854: 37) deyimiyle *gâvur* bir aşağılama ifadesidir. Yoldan bir Hristiyan geçerken tek başına zikredildiğinde kâfir kimse anlamı taşır. Fakat herhangi bir sohbet esnasında genel itibarıyla Hristiyanları adlandırmak için de kullanılabilir. Bu durumda kavramı hakaret içeren veya küçük düşürücü bir anlam ifade ediyormuş gibi düşünmemek gerekir. Ayrıca Türkler bu ifadeyi şaka kabilinden *gâvur oğlu gâvur* şeklinde de kullanabilmektedirler (Murray, 1854: 37). Murray'in de ifade ettiği gibi Osmanlı Türkçesinde *gâvur* tabirinin kızgınlık anında hakaretimiz bir biçimde sarf edildiği söz konusu olmuşsa da bu ifade daha çok Müslüman olmamayı nitelemek maksadıyla kullanılmıştır (Papila, 2008: 118). Arşiv belgelerinde de söz konusu kavramın farklı mekanlar için yahut da şahıslara lakap kabilinden kullanılması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir (BOA, A.MKT.UM., 3: 87; HR.MKT., 10: 42; C.ZB., 20: 994).

SONUÇ

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Batılı ülkelerden Türkiye topraklarına gerçekleştirilecek seyahatler için bir tür kılavuz kitap olarak kaleme alınan Murray'in gezi rehberi ekseninde Osmanlı Türkçesinin bazı dil özellikleriyle kullanımları itibarıyla yabancıların dikkatini

celbedecek önemli unvan ve kavramlara yer verilmiştir. Osmanlı Türkçesinin Orta Asya dil grubunda Arapça ve Farsça karışımı bir dil olduğu iddiasıyla söze başlayan Murray, Türk dilinin yapay ve taklidi bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek hayli tartışmalı bir iddiada bulunmuştur. Ayrıca yazı dilinden ziyade konuşmaya ve halkın arasına karışarak pratik yapmaya ehemmiyet vermenin gereğini vurgulayan Murray, Osmanlı Devleti'nin matbaa ile 16. yüzyıl gibi erken sayılabilecek bir tarihte tanışmış olmasına rağmen Kur'an nüshalarının büyük oranda el yazısı ile çoğaltılması geleneğini terk etmememesine binaen Osmanlı Türkçesinin farklı yazım türleriyle alakalı eksik ama doğru sayılabilecek bazı bilgiler vermiştir. Buna rağmen Türk dili üzerine kafa yoran bir gezgin için en ciddi tehditin hedef dilin ince nüans ve ayrıntılarıyla boğuşmak olduğunu ifade eden yazar, bu konuda adeta öğrencilerine hitap eden bir öğretmen edasıyla uyarılarda bulunmaktadır. Murray'in eğitimcilik vazifesi bu kadarla da sınırlı kalmamış, kendisi Osmanlı Türkçesinin öğrenimiyle alakalı bazı kaynak kitap önerilerinde de bulunmuştur. Söz konusu kitapların tamamının Batı menşeli olması dikkat çekicidir.

Gezi rehberinde konu edilen bir diğer husus da Osmanlı Türkçesindeki harf yapısı ve harflerin kullanımınıdır. Bu noktada ünlü ve ünsüz harflerin kelime içerisindeki yapısal özelliklerini Batı dilleriyle bilhassa İngilizce ile mukayese ederek olumlu olumsuz yönleriyle değerlendirmeye çalışan Murray'in net bir sonuca ulaşamadığı söylenebilir. Ancak yazar, İngilizlerin Türkçede hayli vurgulu bir biçimde seslendirilen *r* ile kendilerinde bulunmayan *ğ* harflerini telaffuz etmekte ciddi sıkıntı yaşadıklarını ifade ederek, bu konuda yaşanabilecek sıkıntıları gözler önüne sermiştir. İngiliz vatandaşların dikkat etmesi gereken bir diğer husus ise noktalı ünlü harflerin seslendirilmesinde yaşanabilecek sıkıntılardır. Harflerin telaffuzu ve yapısal özellikleriyle alakalı son derece basit ve yüzeysel çıkarımlarda bulunan gezi rehberinin asıl maksadının dil öğretmekten ziyade kılavuzluk yapmak olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu tarz bir yaklaşım biçiminin isabetli olduğu düşünülebilir.

Bilinçli ve titiz bir konu seçimiyle Osmanlı Türkçesine dair çıkarımlarda bulunan Murray, harflerin yapısal özellikleri ve seslendirilişlerinin hemen ardından kelimelerle alakalı bazı belirgin yapısal kullanımlardan bahsetmiştir. Bunlar sırasıyla çekim ekleri, zamirler ve fillerdir. Ancak bu konuda da bir dilin temel unsurlarını anlamaya yönelik yeterli bir bilgilendirmenin yapılmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Murray'in değindiği bir diğer konu da kelime daha doğru bir ifadeyle kavram bilgisidir. Yazar, Osmanlı Türkçesinde gündelik hayattaki bazı temel ifadelerden bahsederek bu ifadelerin İngilizcedeki karşılıklarını okuyuculara sunmuştur. Bu ifadelerin seçiminde temel kıstas gündelik hayattaki kullanım sıklıkları olmuştur. Bu noktada görece doğru bir tespitte bulunulduğu söylenebilir. İfadelerle alakalı dikkat çeken bir diğer husus da neredeyse tamamının Anadolu insanının hürmet ve saygısına dair ciddi ipuçları taşımalarıdır.

Gezi rehberinin Türk diline dair izlenimleri bazı belirgin unvan ve kavramların izahı ile neticelenmektedir. Bu çalışmada söz konusu unvanlardan devlet teşkilatının temel kurumları olarak kabul edilebilecek dört tanesine yer verilmiştir. Kavramların tercihinde ise çalışmanın kapsamına giren unvanları tamamlayıcı nitelikte olmaları ölçütü göz önüne alınmıştır. Sonuç itibarıyla 19. yüzyılda Batılı gezginlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik seyahatlerine kılavuzluk yapma iddiasıyla kaleme alınan Murray'in turist rehberi, her ne kadar Osmanlı Türkçesiyle alakalı zengin ve detaylı bilgiler içermese de bir ecnebinin nazarından Türk diline dair farklı bir perspektif sunması yönüyle değer arz etmektedir. Üstelik bu rehberin temelde Osmanlı

Türkçesini Batı dünyasına tanıtmaya maksadıyla kaleme alınmadığı gerçeği de göz önüne alındığında bu kıymet ziyadesiyle artmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The Anatolian lands, also known as Asia Minor, have attracted the attention of Westerners in every period of history. This interest stems from the fact that Anatolia has hosted different ethnicities for centuries. Especially during the rule of the Ottoman Empire different Christian communities were melted in the same pot and this situation increased the aforementioned interest. There are other motives increasing this interest. The first of these is the idea that Anatolia does not belong to Muslims. This region should be named in Asia Minor and be handed over to its real owners immediately. To achieve this goal, it was necessary to compete with Muslims. After competing, Westerners had to establish dominance over Muslims. On this occasion, Western researchers observed all kinds of details about the Ottoman Empire with great care and seriousness, and by writing down the findings they obtained in detail, they reached a very rich set of written sources.

This article has tried to make some inferences about the Turkish language in the light of a British travel guide inspired and shaped by these four important factors defined as recognition, belonging, competition and domination. The aforementioned travel guide was published in 1854 by John Murray publications under the title of *A Handbook for Travelers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia*. John Murray, which is a well-known publishing house in the field of guidebooks about travels to the Ottoman Empire and bearing the same name as its founder, began its publishing life in London in 1768. Murray was a naval officer who was born in Edinburgh, the capital of Scotland. However, by achieving serious success in the field of publishing, he had the opportunity to publish the works of important and well-known names of the period such as Lord Byron, Jane Austen, David Livingstone, Arthur Conan Doyle, and Charles Darwin.

The publishing house, which was interested in journalism activities as well as book printing, became one of the shareholders of *The Star*, the evening newspaper that started to be published in London in 1788. In the time of John Murray the second, who followed the path of his grandfather, the publishing house grew even more and became the most important and influential pressing organ of its time. The period when the publishing house started to prepare travel guides as of 1836 coincides with the time of John Murray the third. It is known that these first travel guides, published in a series called *Handbook for Travelers*, were written to introduce different tourist destinations in the region stretching from Europe to Asia and even to North Africa. The work in question was republished in 1845 and 1854. Although there is no significant difference between the first two editions, the third one was revised considering the conditions of the period.

In this study, the opinions of the British about the Turkish language were given based on the third edition of the travel guide published by the Murray publishing house in 1854. First of all, the semantics of the language and grammatical structure were touched upon. Then, it was emphasized how the vocabulary and some important names and concepts find a response in the minds of the Westerners.

Murray began with the claim that Ottoman Turkish was a mixture of Arabic and Persian in the Central Asian language group. According to him, the Turkish language has an artificial and imitative structure. In addition, Murray emphasized the need to give importance to speaking rather than writing, and to practice by mingling freely with the public. He states that the Ottoman Empire met the printing press as early as the sixteenth century. Despite this, the tradition of reproducing copies of the Qur'an largely in handwriting has not been abandoned. Considering this situation, Murray has given some incomplete but accurate information about the different writing types of Ottoman Turkish. According to Murray, the most serious threat for a traveler who is pondering the Turkish language is to struggle with the subtle nuances and details of the target language. He also made some suggestions for reference books related to Ottoman Turkish. It is noteworthy that all of these books are of Western origin.

Another issue discussed in the travel guide is the letter structure and the use of letters in Ottoman Turkish. At this point, Murray tried to evaluate the structural features of vowels and consonants by comparing them with English. The main purpose of the travel guide, which makes extremely simple and superficial inferences about the pronunciation and structural features of the letters, is to guide rather than to teach the language. Therefore, it can be considered that such a point of view is correct. Murray also mentions some obvious structural uses of words. These are inflections, pronouns, and verbs respectively. Another issue that Murray touches on is the knowledge of the expressions. The main criterion for choosing these expressions is the frequency of their use in everyday life.

As a result, Murray's tourist guide, which was written with the claim of guiding the travels of Western travelers to the Ottoman lands in the 19th century, is valuable even though it does not contain rich and detailed information about Ottoman Turkish. Because this study offers a different perspective on the Turkish language from the eyes of a foreigner. Moreover, this value increases greatly considering the fact that this guide was not written mainly to introduce Ottoman Turkish to the Western world.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2017). Dilde birlikte yaşama tecrübesi olarak Osmanlı Türkçesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(43), 15-34.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dil bilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkayış, M. F. (2012). Türkçenin hâl ekleri ve fiil kiplerinde çok terimlilik sorunu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 276-287.
- Altunek, N. S. (1993). İlk Türk matbaasının kuruluşu ve İbrahim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat*

- Fakültesi Dergisi*, 10(1), 191-204.
- Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 139-156.
- Arslan, A. (2014, 4-5 Nisan). 19. yüzyıl Türkiye gezi rehberleri: John Murray yayınları. III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Atay, E. E. (2022). Osmanlıda devlet anlayışı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-20.
- Ayverdi, İ. (2005). Maşallah. İçinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2. bs., s. 1951).
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı* (HR.İM.), nr. 26/8.
- Baykara, T. (2016). Seyyahlar (gezinler), yeni yerler görmeye meraklı insanlar mı? devletlerinin haber-alma görevlisi mi? -gözlemler düşünceler-. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 111-125). Türk Yurdu Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Blunt, F. J. S. (1878). *The people of Turkey: Twenty years’ residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*. John Murray.
- Bütüner, Z. (2016). Alman seyyah A. David Mordtmann ve Yozgat. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 111-125). Türk Yurdu Yayınları.
- BOA. *Cevdet Zabtiye* (C.ZB.), nr. 20/994.
- BOA. *Düvel-i Ecnebiye Evrakı* (A.DVN.DVE.), nr. 4/35, 8/6.
- BOA. *Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı* (HR.MKT.), nr. 10/42.
- BOA. *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı* (A.MKT.UM), nr. 3/87.
- Boyle, A. (1914). *John Murray (1778-1843)*. J. M. Dent & Sons LTD.
- Boylu, E., & Başar, U. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutu: Türkçe kalıp sözlerin Farslara öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (43), 31-52. <https://doi.org/10.17133/tubar.326752>
- Börekçi, M. (2005). Türkçe’de vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 187-207.
- Bulak, Ş. (2019). Türkçede “-mı/mu” soru unsuru. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (66), 309-330. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4196>
- Buran, A. (2017). Kırgız Türkçesinde ses uyumlarının sebep olduğu ses değişimleri. *Türklad Dergisi*, 1(1), 1-11. <https://doi.org/10.30563/turklad.318145>
- Can, M. (2019). Osmanlı diplomasisinde mihmandar geleneği. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 267-285.
- Castello, E. (2020). Dicken’s pictures from Italy and Murray’s handbook to Northern Italy. *Nordic Journal of English Studies*, 19(2), 74-93. <https://doi.org/10.35360/njes.560>
- Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(190), 248-255.
- Çataloluk, G., & Gürler, S. (2006). Müftüler, fetvalar ve İslam hukukunda yorum. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 309-358.
- Çelik, E. (2017). Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancıların Türkçe öğrenme deneyimleri: Bir mektubun peşinde (1882). *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3(3), 40-54.
- Çelik, T. (2020). Asıl sayı sıfatlarıyla oluşturulan yer adlarında çokluk ekinin kullanımı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-33.
- Demir, N., & Yılmaz, E. (2002). Ural-Altay dilleri ve Altay dilleri teorisi. İçinde *Türkler* (cilt 1, ss. 394-402). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğan, M. (2018). Batı muhayyilesindeki Doğu ve İstanbul’da bir gezgin: Adelaide Müller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (12), 209-231. <https://doi.org/10.29000/rumelide.472766>
- Doğan, S., & Ayaz, H. (2017). XIX. yüzyılda Batı’da yabancılarla Osmanlı Türkçesi öğretimi: W. B. Barker örneği. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (1), 62-84.
- Durmuş, B. T. (2017). Matbaa teknolojisinin Osmanlı Devletine giriş koşulları ve tartışmalar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 950-968. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.285754>
- Dursunoğlu, H. (2017). Adlandırma, terimler ve sınıflandırma açısından Türkiye Türkçesinde ünsüzlere bir bakış. *Bellekten*, 65(1), 27-59.
- Efendioğlu, S., & İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 121-143.

- Eker, S. (2007). Türkçenin ses birimleri ve belirgin alt ses birimleri. *İlmi Araştırmalar*, (24), 23-42.
- Ercilasun, A. B. (2013). Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri. *Dil Araştırmaları*, 12(12), 17-22.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Erten, M. (2007). İlgî zamiri ve iyelik zamiri terimleri üzerine. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 221-228.
- Gedizli, M. (2013). Türkiye Türkçesindeki türemiş kök fillerin yapı ve anlam özellikleri. *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 1-16.
- Gerçek, S. N. (1939). *Türk matbaacılığı I Müteferrika matbaası*. İstanbul Devlet Basımevi.
- Gümüşkılıç, M. (2000). Viguier ve Elemens de la Langue Turque adlı eseri. *İlmi Araştırmalar*, (10), 39-64.
- Güneş, F. (2016). Türkçenin öğretim üstünlükleri ve zenginlikleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(210), 93-113.
- Hamamcı, Z. (2020). Türkçe ve İngilizce tanımlık sistemi edinimine dair alanyazın taraması. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 83-91.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*. John Murray.
- Haşimi, A. (2021). Türkiye Türkçesinde kullanılan Arapça kelime grupları ve cümleler hakkında bazı değerlendirmeler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 591-618. <https://doi.org/10.34083/akaded.892246>
- Heyd, U. (1969). Some Aspects of the Ottoman Fetvâ. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32(1), 35-56.
- İnal, O. (2014, 27-29 Mayıs). 19. yüzyıl seyahat rehberlerinde İstanbul. İçinde F. M. Emecen, A. Akyıldız & E. S. Gürkan (Ed.), *II. Osmanlı İstanbullu Sempozyumu* (ss. 277-286). 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- John Murray Press. (t.y.). About John Murray Press. <https://www.johnmurraypress.co.uk/imprint/john-murray/page/about-john-murray-press/>.
- Karagöl, E. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde tarihî bir eser: Redhouse'un muhtasar Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi adlı eseri. *Teke Dergisi*, 8(4), 2143-2161.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı konuşma dili*. Kesit Yayınları.
- Kaya, A., & Yetgin, D. (2021). Seyahatnamelerde turist rehberleri. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(2), 37-55.
- Kılıç, C. (2018). Osmanlı ilmiye teşkilatında kariyer sistemi. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), 153-170. <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>
- Kılıç, R. (2019). Yabancı dil öğretiminde anadil-hedef dil yapılarının başarıya etkisi. *Anasay*, (7), 11-28. <https://doi.org/10.33404/anasay.504243>
- Konrad, F. (2016). Türk tehlikesi söyleminden egzotizm ve oryantalizme (1453-1914: İslamiyet Avrupalının antitezi mi?. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 43-73). Türk Yurdu Yayınları.
- Korkmaz, Ş. (1999). İbrahim Müteferrika ve ilk Türk matbaası. *Dini Araştırmalar*, 2(5), 285-297.
- Kurt, Y. (2012). *Osmanlıca dersleri I*. Akçağ Yayınevi.
- Kürüm, M. (2015). Türkçede iyelik eklerinin ele alınışı ve çağdaş lehçelerde kullanılışı. *Mavi Atlas*, (4), 76-95.
- Mcnees, E. (2007). Reluctant source: Murray's handbooks and pictures from Italy. *Dickens Quarterly*, 24(4), 211-229.
- Mertcan, H. (2007). Oryantalizm-sömürgecilik ilişkisi: Batılı fatihlerin kılıcından Alaaddin'in lambasına uzanan aşkın bitmeyen kanlı serüveni. *Milel ve Nihal*, 4(2), 11-28.
- Murray, J. (1854). *A handbook for travellers in Turkey describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*. John Murray.
- Murray, J. (1919). *John Murray III 1808-1892, a brief memoir by John Murray IV*. John Murray.
- Odabaşı, F. (2014). Dindarlık göstergesi olarak dil/din dindarlığı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(1), 123-154.
- Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İletişim Yayınları.
- Özalan, U. (2008). Anlamli dil unsurlarının diziminde görülen bazı evrensel dilbilgisi kuralları. *Dil Araştırmaları*, 3(3), 63-86.
- Özer, S., & Akay, C. (2022). Ortaokul öğrencilerinin İngilizce öğrenme zorlukları: Bir durum çalışması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(1), 711-747. <https://doi.org/10.17152/gefad.949137>
- Özkurt, E. (2019). *William Burckhardt Barker'in gramer ve sözlüklü Türk dili okuma kitabı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Kırklareli Üniversitesi.

- Özyurt, C. (2004). Osmanlı'da resmi ulusçuluk ve dil politikası. *Selçuk İletişim*, 3(3), 155-165.
- Papila, A. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma döneminde resim sanatının ortaya çıkışı ve Osmanlı kimliğinin resimsel anlatımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 117-134.
- Polat, A. (2018). Osmanlı'da matbu İslam'ın onay ve denetimi: Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (11), 87-120. <https://doi.org/10.16947/fsmia.47696>
- Schaff, B. (2009). John Murray's handbooks to Italy: Making tourism literary. In N. J. Watson (Ed.), *Literary Tourism and Nineteenth-Century Culture* (pp. 106-118). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230234109_10
- Selen, H. S. (1957). Eski dünyada dil meseleleri ve Türkçe. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 12(1), 51-58. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000286
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat izinleri (18-19. yüzyıl). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 105-124. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000146
- Smiles, S. (1891). *Memoir and correspondence of the late John Murray with an account of the origin and progress of the house, 1768-1843*. John Murray.
- Şahin, H. (2003). Birleşik çekimli fiillerin zaman ve anlam açısından gösterdiği çeşitlilikler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 157-168.
- Tekin, M. (2004). Osmanlı'da ulemadan aydına dönüşüm süreci-sosyolojik bir yaklaşım. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 227-234.
- The Victorian Web. (t.y.). Scottish publishers and English literatue: John Murray. <https://victorianweb.org/history/scotland/6.html>.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Ünlülerin nitelikleri. <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/unlulerin-nitelikleri/>.
- Uçak, S. (2016). Dil öğrenimi ve edinimi üzerine bir tartışma. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 1(1), 65-80.
- Yağmur, Ö. (2014, 11-13 Kasım). XVII. Ve XIX. yüzyıllar arasında Avrupalılar tarafından yazılan Türkçe gramerlerde izlenen metot üzerine. XI. Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yalçınkaya, M. A. (2016). John Murray'ın seyahat rehberlerine göre Trabzon'u iç kısımlara bağlayan seyahat güzergâhları. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 125-151). Türk Yurdu Yayınları.
- Yeğenoğlu, M. (2015). *Sömürgeci fantaziler, oryantalist söylemde kültürel ve cinsel fark*. Metis Yayıncılık.
- Yıldız, A. V. (2012). Osmanlılar'da yazı çeşitleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(28), 47-62.
- Yıldız, Ö. (2009). *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2003). Çokluk eki: "-lar/-ler" üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (15), 125-130.
- Yurdaydın, H. G. (1982). *İslâm tarihi dersleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

JOHN LOCKE'UN SİYASET FELSEFESİNDE MÜLKİYET VE DEVLET

Önder TİLCİ

Dr. Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, ondertilci@gmail.com

0000-0002-3447-8630

Abdül Samet ÇELİKÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, sametcelikci@hotmail.com

0000-0001-7203-9957

Atıf / Citation: Tilci, Ö. & Çelikçi, A. (2022). John Locke'un siyaset felsefesinde mülkiyet ve devlet.
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 11(2), 315-327

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1137158>

Öz

On yedinci yüzyılın önemli düşünürlerinden olan ve toplumsal sözleşme kuramını merkeze alan düşünürlerden biri olan John Locke, siyasi düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Locke'un insan doğasını barışçıl ve eşitlikçi bir şekilde değerlendiren yaklaşımı ile mülkiyet ve devlet konularındaki fikirleri liberal düşüncenin inşasında önemli bir rol üstlenmiştir. Locke açısından devletin kurulma amacı, insanın doğal hakları olan hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarının korunmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, Locke'un düşüncesinde devlet, sınırsız yetkilerle donatılmış bir aygıt değil, aksine, sınırlı yetkilere sahip, minimal bir devlet olarak belirmektedir. Yine, Locke'a göre bu devlet, önceden belirlenmiş ve kalıcı nitelikte yasalar ile yönetilen bir işleyişe sahip olmalıdır. Ayrıca devletin işleyişinde kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmelidir. Bu açıdan Locke, liberal demokratik rejimlerin en önemli yönetim ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığı prensibini sistematik bir şekilde ele alan ilk düşünür olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmanın konusu John Locke'un düşüncesinde mülkiyet ve devlettir. Mülkiyet meselesi, Locke'un devlete ilişkin düşünceleri için merkezi bir yere sahiptir. Bu noktadan hareketle bu çalışma, Locke'un siyaset felsefesinde önemli bir yere sahip olan devlet konusundaki düşüncelerini, mülkiyet meselesine yönelik düşüncelerinden hareketle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Locke'un fikirleri için bir kalkış noktası oluşturan doğa durumuna ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Daha sonra ise mülkiyet ve devlet konularındaki düşünceleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: John Locke, Devlet, Mülkiyet, Doğa durumu, Kuvvetler ayrılığı

THE PROPERTY AND STATE IN JOHN LOCKE'S POLITICAL PHILOSOPHY

Abstract

John Locke, one of the important philosophers of the seventeenth century and known as one of the philosophers who centered the theory of social contract, has an important place in the history of political thought. Locke has played an important role in the construction of liberal thought with his approach that evaluates human nature in a peaceful and egalitarian way, as well as his ideas on property and state. According to Locke, the aim of the establishment of the state is the protection of the natural Rights; life, liberty and property. For this aim, in Locke's thought, the state emerges not as equipped with unlimited

Received / Geliş Tarihi: 28.06.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 27.09.2022

powers, but as a minimal state with limited powers. Again, according to Locke, this state should have a functioning governed by predetermined and permanent laws. In addition, the principle of separation of powers should be adopted in the functioning of the state. In this respect, Locke draws attention as the first philosopher who systematically examined the principle of separation of powers, which is one of the most important administration principles of liberal democratic regimes. In this framework, the subject of this study is property and state in John Locke's thought. The issue of property is central to Locke's thoughts on the state. From this point of view, this study aims to reveal Locke's thoughts on the state, which has an important place in his political philosophy, based on his thoughts on the property issue. In the study, first of all, Locke's views on the state of nature, which constitutes a starting point for his ideas, will be discussed. Then, his thoughts on property and state will be examined.

Keywords: John Locke, State, Property, State of nature, Separation of Powers

GİRİŞ

Toplum sözleşmesi kuramını merkeze alan “sözleşmeci” düşünürlerden John Locke (1632-1704), Thomas Hobbes (1588-1679) ve Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) gibi siyasal düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Locke da Hobbes ve Rousseau gibi devletin ortaya çıkışını toplum sözleşmesine bağlı olarak açıklar ve devletin meşruiyetini tanrı katından indirip halkın verdiği yetkiye dayandırır. Locke, yine Hobbes ve Rousseau’da olduğu gibi “doğa durumu” ve “toplum sözleşmesi” varsayımını siyaset teorisinin kuruluşunda sadece bir çıkış noktası olarak ele alır. Çünkü bu düşünürlerin asıl göstermek istedikleri şey, devletin kaynağının ne olduğu değil, devlet denilen politik topluluğun nasıl bir işleve ve işleyişe sahip olması gerektiğidir. Öte yandan bu üç isim, kendilerinden sonraki siyasal düşünce geleneğini farklı istikametlerde tayin eden düşünürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde çıkış noktaları aynı olsa da Locke, Hobbes ve Rousseau’nun, toplulukların bir arada yaşaması ve siyasal bir birliktelik olarak toplumun imkânı konularında birbirlerinden zıt bir pozisyonda konumlandığını ifade etmek mümkündür.

On yedinci yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Locke’un dünyadaki bütün yönetimlerin sadece güç ve şiddet ürünü olmadığını ve insanların belirli kurallarla bir arada yaşayabildiklerini ve yaşadıklarını göstermek için çabaladığı ifade edilebilir. Locke’un bu çabasında siyasal topluluğa, yani devlete yüklediği anlam, devletin ortaya çıkış amacı ve işleyişi son derece önemli bir yer tutmaktadır. Devletin ortaya çıkış amacına ve işleyiş biçimine ilişkin görüşleri dolayısıyla Locke, yalnızca kendi çağının değil aynı zamanda günümüz liberal düşüncesinin de büyük oranda esin kaynağı ve kurucu isimlerinden biri olarak gösterilmektedir.

Bu çalışmanın araştırma konusu, esas olarak on yedinci yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan John Locke’un mülkiyet ve devlet meseleleri ile fikirleridir. Mülkiyet meselesinin Locke’un devlete ilişkin düşünceleri için merkezi bir rolü bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmanın temel amacı, siyasal toplumun yani, devletin ortaya çıkış amacına ve nasıl bir işleyişe sahip olması gerektiğine ilişkin fikirlerini, mülkiyet meselesine yaklaşımı ile ilişkili olarak ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmada öncelikle Locke’un siyaset felsefesinin çıkış noktası olan doğa durumuna yönelik düşüncelerine yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Locke’un devlet meselesine ilişkin düşüncelerinin şekillenmesi açısından merkezi bir öneme sahip olan mülkiyet konusuna yaklaşımı incelenecektir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Locke’un devlet hakkındaki görüşleri ele alınacaktır. Bu bölümde, Locke’un liberal düşünce içerisindeki konumunda da belirleyici olan devletin temel işlevlerinin ne(ler) olduğu ve işleyiş biçiminin nasıl

olması gerektiği gibi meseleler incelenecektir.

1. JOHN LOCKE VE DOĞA DURUMU

Toplum sözleşmesi kuramını merkeze alan düşünürlerin siyaset felsefesine dair düşüncelerinin hareket noktasını *doğa durumu* oluşturmaktadır. Buna göre, şayet insanların doğal durumda hangi özgürlük ve eşitlik koşullarında yaşadıkları ortaya koyulabilirse bu, devlet denen siyasal topluluğun temelinde neyin olması gerektiği sorusuna yanıt vermeyi olanaklı kılacaktır. Modern dönemdeki toplum sözleşmesi kuramcılarının ilki olan Hobbes (2010: 99-101) insanların doğa durumunda doğuştan eşit olduğunu ifade eder. Bununla beraber, bu eşitlik zamanla güvensizlik, güvensizlik ise savaş doğurur. Bunun temel nedeni ise doğa durumunda devletin olmamasıdır. Devlet olmadığı sürece insanlar daima savaş halinde olacaktır. Dolayısıyla doğa durumu Hobbes'un düşüncesinde bir savaş durumu olarak belirginleşir.

Locke, Hobbes'in yaptığı gibi doğa durumu ile savaş durumunu eşitlemez (Goldwin, 1987: 478). Başka bir ifadeyle, Locke, doğa durumunu Hobbes'un düşüncesinde olduğu gibi bir "savaş durumu" olarak değerlendirmeyi (Önal & Çapkın, 2019: 206). Bütün insanların eşit olduğu bir "düzen" olarak değerlendirir. Çünkü doğa durumu, Locke açısından farklı yönetim biçimlerini değerlendirirken başvurulacak bir ölçüttür, gerek mutlak monarşiye yönelik eleştirilerin gerekse siyasal iktidarın sorumluluklarının ve uygulaması gereken temel ilkelerin belirlenmesi için merkezi bir öneme sahiptir (Cevizci, 2009: 343). Yani doğa durumu, siyasal topluluğun nasıl ortaya çıktığı sorusuna bir cevap niteliği taşımaktadır (Çilingir, 2019: 36). Dolayısıyla Locke'nin siyasal topluluğa ilişkin tüm fikirlerinin aslında doğa durumu üzerine inşa edildiği ifade edilebilir (Strauss, 1953: 215). Kısacası, Locke'a göre (2012a: 9) siyasal iktidarı doğru bir şekilde anlamak ve kendi ifadesiyle "onu kökeninden türetmek" için bütün insanların doğal olarak nasıl bir durumda olduğunu düşünmek önemli bir hareket noktasıdır.

Bu çerçevede, doğa durumu Locke (2012a: 9) tarafından iki biçimde karakterize edilir. Bunlardan birincisine göre doğa durumu "insanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük" durumudur. İkincisine göre ise doğa durumu "hiç kimsenin diğerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olmadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir eşitlik" durumudur. Locke (2012a: 9-10), bu yaklaşımını şu şekilde izah etmektedir:

"Çünkü tümünün lordu ve efendisinin açık irade bildirisi, birini diğerinin üzerine koymayı gerektirmediği ve açık ve seçik bir yetkilendirmeye kuşku götürmez bir hükümlerlik ve egemenlik hakkı tanımadığı sürece, doğanın aynı nitelikteki bütün nimetleri ve aynı yeteneklerin kullanımı bakımından ayrımsız doğanın aynı tür ve sınıftaki yaratıklardan her birinin, tabii kılma ve tabii olma ilişkisi olmaksızın, diğerine eşit olması gerektiğinden daha açık bir şey olamaz."

Öte yandan doğa durumu, her ne kadar Locke tarafından her insanın yetkin bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşadığı bir durum olarak tasvir edilse de, bu eşit ve özgür olma hali sınırsız bir nitelikte değildir. Yani doğa durumu, her isteyen her istediğini yapabildiği, bir kimsenin bir başkasına ya da bir aradallığa karşı hiçbir sorumluluk taşımadığı, ya da isteyen istediğine zarar verebildiği bir "başbozukluk" durumu anlamına gelmez. Locke (2012a: 10), insanın kendi kişiliği

ve mülkiyetleri üstünde karar verme konusunda dizginlenemeyen bir özgürlüğü bulunduğunu, ancak bu özgürlüğün de bir sınırı olduğunu ifade eder. Locke'a göre, eğer kendini korumaktan daha önemli bir amacı yoksa insan ne kendini ne de sahipliğinde bulunan herhangi bir varlığı yok etme özgürlüğüne sahiptir.

Locke'un düşüncesinde doğa durumundaki bu özgür olma hali temel referansını akıldan alan bir doğa yasası tarafından tanzim edilir. Locke'a göre (2012a: 10-11) doğa durumunu yöneten, herkesi bağlayan bir doğa yasası bulunmaktadır ve bu yasa akıldan başka bir şey değildir. Bu doğa durumu "sadece kendisine danışacak olan tüm insanoğluna, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da sahiplenmelerine zarar vermemesi gerektiğini öğretir." Locke (2012a: 11) şöyle devam etmektedir:

"Her insan kendi varlığını korumak ve mevcut konumunu isteyerek terk etmemekle yükümlü olduğundan, benzer neden dolayısıyla, kendi varlığını korumayı tehlikeye atmıyorsa, yapabildiği kadar, insanoğlunun geriye kalanının varlığını korumak zorundadır ve amaç, bir suçluya adaleti uygulamak değilse, insan başkasının yaşamına son veremez ya da yaşamını kötüleştiremez ya da başka birinin yaşamının korunmasına, özgürlüğüne, sağlığına, organlarına ya da mallarına yönelemez."

Dolayısıyla Locke'a göre insanlar doğa yasasına tabi olurken esasen akla tabi olmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse doğa yasasına uygun olarak hareket etmek, aslında akla uygun bir şekilde hareket etmek anlamına gelmektedir (Kuyurtar, 2017: 241). Yani doğa durumunun yöneticisi olan ve insanlara bir takım ödevler yükleyen yasa akıldır. Akıl ise hayat, özgürlük, sağlık ve mülkiyet hakları açısından bakıldığında, bir insanın başka bir insana zarar vermemesi gerektiğini, insanların "bağımsız" ve "eşit" varlıklar olduğunu ifade etmektedir (Zabunoğlu, 2016: 436; Koç, 2019: 343).

2. DEVLET'İN KAYNAĞI: MÜLKİYET

Locke, doğa durumunu aklın öncülüğündeki doğa yasası ile tanzim edilen bir eşitlik ve özgürlük ortamı olarak tanımlayıp açıkladıktan sonra "mülkiyet" meselesini ele alır. Mülkiyet meselesinin, Locke'un siyaset felsefesi için merkezi bir öneme sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü mülkiyet meselesine yaklaşımı, ilerleyen satırlarda da gösterileceği gibi Locke'un hem devlete neden ihtiyaç olduğu hem de devletin nasıl olması gerektiği hususundaki düşüncelerini şekillendiren temel unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Locke (2012a: 23-24) her şeyden önce, mülkiyet üzerinde herkesin ortak bir hakka sahip olduğunu ifade eder ve ister akıl isterse doğrudan tanrı buyruğunun kendisi referans alınsın, bu durumun değişmeyeceğini savunur. Locke'a göre dünyadaki bütün nimetler herkese aittir. Çünkü dünya, insanoğluna tanrı tarafından "ortaklaşa" verilmiştir. Doğa durumunda olunması dolayısıyla da hiç kimse, diğer insanları dışlayacak şekilde onlar üzerinde egemenliğe sahip değildir. Öte yandan Locke tarafından "ortak" kavramının kullanılması, ilk etapta ilkel komünal toplumlarda olduğu gibi ortak mülkiyeti çağrıştırmaya karşın, Locke'un düşüncesinde ortak sahiplik, aslında sahipliğin olmaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle de Locke, yeni bir sosyal örgütlenme modelini değil uygar toplumun oluşmasından önce, örgütlenmenin hiç olmadığı bir dönemi tarif eder (Birdal, 2007: 42).

Bununla birlikte, Locke açısından dünyanın insanoğluna tanrı tarafından ortaklaşa verilmiş

olması, mülkiyetin kökeninin ne olduğu ve insanların mülkiyete nasıl sahip oldukları sorusuna bir yanıt niteliği taşımaz. Locke'a göre (2012a: 23-24), Tanrı insanlara dünyayı ortaklaşa vermekle beraber, dünyada en verimli ve konforlu bir hayatın nasıl sağlanacağını keşfetmeleri için akıl da vermiştir. Dahası dünya nimetleri insanların kullanımı için verildiğinden, bir insanın bunları kullanmaya veya bunlardan faydalanmaya başlamasından önce, zoraki olarak bu nimetleri bir şekilde mülk edinilebilmesinin bir yöntemi olması gerekmektedir. Tam bu noktada Locke "emek" kavramını öne sürer ve tanrının her insana ortaklaşa verdiği dünyayı, insanların kendi emeklerini kullanarak mülkleştirebileceklerini savunur. Buna göre tanrı, dünyayı daha verimli bir hale getirmeleri ve iyileştirmeleri için çalışkan ve aklını kullanan insanlara vermiştir. Bu çalışkan ve aklını kullanan insanların yapması gereken ise emekleri aracılığıyla dünyaya değer, fayda ve üretkenlik katmaktır (Wood, 2012, 267). Yani insanın, ona verilenleri emeğinin vasıtasıyla biçimlendirerek kendi mülkiyetine kazandırması, Locke'un mülkiyet anlayışında son derece önemli bir yere sahiptir. Locke (2012a: 24) emek ve mülkiyet ilişkisini şöyle açıklamaktadır.

"Yeryüzü ve diğer bütün ast yaratıklar insanların tümüne ortaklaşa ait olmasına rağmen her insan yine de kendi kişisi üzerinde bir mülkiyete sahiptir. Bunda kişinin kendisinden başka hiç kimsenin hakkı yoktur. Kişinin bedeninin emeği ve ellerinin işi diyebiliriz ki tam anlamıyla kendisindedir. Doğanın sağladığı ve içinde muhafaza ettiği şeylerden, insan, emeğini kattığı ve kendi özüne ait olan bir şeyleri birleştirdiği şeyi bu durumun dışına çekip çıkarır ve bu yolla bu şeyi mülkiyeti haline getirir. Bu şey doğanın içine koyduğu ortaklaşa durumdan bu kişi tarafından çıkarıldığından, bu emekle bu şeye diğer insanların ortaklaşa hakkını dışlayan bir şeyler eklenmiştir. Bu emek emekçinin tartışılmaz mülkiyeti olduğundan, en azından başkaları için de yeterli miktar ve nitelikte ortaklaşa şeyin kaldığı yerde, emeğini bir kez katan dışında hiçbir insan bu şeye ilişkin hakka sahip olamaz."

Locke, insanların doğa durumunda ortak mülkiyetten pay almalarının ve onu özel mülkiyet haline getirmelerinin haklı gerekçeleri olduğunu ifade eder. Locke'a göre insanlar her şeyden önce, yemek yemeden hayatlarına devam edemez. Yemek ihtiyacının giderilmesi için de insanların söz konusu ortak mülkiyete el koyması ve bu mülkiyeti özel mülkiyet haline getirmeleri gerekmektedir. Yani özel mülkiyet hakkı, aslında öncelikle insanların yaşama hakkının doğal bir sonucu olarak belirir. İkinci olarak, Locke açısından, ortak mülkiyetin insanlar tarafından özel mülkiyet haline getirilmesi, başka insanların hakkının gasp edilmesi anlamına gelmez. Doğada kullanılmamış halde bırakılan mülkiyet, eğer insanların kullanımına sunulmuyorsa heba olmaktadır. Ortak mülkiyet şeklinde kalan toprak, özel mülkiyet haline gelen topraktan daha az verimlidir. Çünkü toprağın verimliliği, tanrının ihsanıyla değil onun nasıl işleneceğiyle ilgilidir. Bu yüzden, eğer ortak mülk olan toprak, bir insanın özel mülkiyeti haline gelirse her zaman çok daha verimli olur ve bu durumdan herkes yararlanır. Yani, insanların toprak sahibi olmasını haklı kılan şey emektir. İnsanlar kendi bedenlerinin, yani emeklerinin mülkiyetine sahiptir; eğer emeği toprakla birleştirirlerse onu kendi mülkiyetleri yapar ve ancak böylelikle yaşanabilir toprağın verimini artırabilirler (Birdal, 2007: 43-44).

Emek kavramı ile doğrudan ilişkili olan mülkiyet, Locke açısından insanlar için doğal bir haktır (Akipek, 1953: 264; Geçit, 2014: 100). Bu çerçevede Locke (2012a: 57) tarafından bir insanın "yaşamı, hürriyet ve serveti" olarak tanımlanan mülkiyet, yine Locke'un (2012b: 32) düşüncesinde en geniş anlamıyla da "sivil çıkarlar" şeklinde; yani "hayat, özgürlük, sağlık ve bedenin dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi maddî şeylerin mülkiyeti" olarak ifadesini bulur. Bu noktada Locke'un, mal sahipliğini, hayatın ve özgürlüğün birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütün şeklinde değerlendirmesi, bunun da ötesinde yine bunların

hepsini mülkiyet kavramı ile izah etmesi önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir (Eroğlu, 2010: 5). Özgürlük, hayat ve mal sahipliği arasında kurulan bu ayrılmaz bütünlük ve bu bütünlüğün mülkiyet kavramı ile açıklanması, mülkiyet meselesinin Locke'un düşünce dünyasındaki merkezi önemine işaret etmektedir.

Öte yandan, Locke'un düşüncesinde emek ile de olsa, hiçbir insanın mülk edinme hakkı sınırsız değildir. Özgürlük meselesinde olduğu gibi mülk edinmenin belirli sınırları bulunmaktadır. Bu sınırlar, Locke'a göre (2012a: 26) doğa yasasıyla tayin edilmiştir: *"Yeryüzünün meşe palamutlarını ya da öteki yemişlerini vs. toplamak bunlara ilişkin bir hak doğuruyorsa birileri dilediği kadar stoklayabilir. Bu itiraza bunun böyle olmadığı şeklinde cevap veririm. Bize bu yolla mülkiyeti vermiş olan doğa yasası aynı zamanda bu mülkiyeti aynı şekilde sınırlar."* Bu noktada Locke, yeryüzünün insanlara kullanmaları için nereye kadar verildiği sorusunu sorar ve bir insanın mülk edinmesi konusundaki temel ilkeyi, diğer insanlar için yeterli miktarda ortak mülkiyet kalması olarak belirler. Bu durum, Locke'un (2012a: 26) düşüncesinde şu şekilde ifadesini bulur:

"Birileri, kullanabileceği miktarda, yaşamsal yarar sağlayan herhangi bir şeyin içine çürümeden önce bu miktardaki emeğiyle mülkiyet yerleştirebilir. Bunun ötesindeki her şey kişinin payına düşenden fazladır ve başkalarına aittir. Hiçbir şey Tanrı tarafından insanın çürütmesi ya da yok etmesi için yapılmamıştır. Bundan dolayı da dünyada uzun süredir var olan doğal erzak bolluğu ve az sayıdaki tüketici ile bir insan çalışmasının, özellikle akıl tarafından öngörülen bu insanın kullanımına yarayan şeyler sınırlamaları dâhilinde bu erzakın ne kadar küçük bir bölümüne erişebildiği ve bunu başkalarının aleyhine biriktirebildiği düşünüldüğünde bu şekilde kurumsallaşmış mülkiyete ilişkin kavgalara ve çekişmelere en küçük şekilde yer olamazdı."

Locke'un belirttiği gibi insanların mülk edinmesinin sınırları doğa yasasına göre belirlenmiştir. Buna göre mülk edinirken olması gereken sınırlamaların başında, bolluk durumunun devam ettirilmesi ve çürümenin olmaması gelmektedir (Bakırcı, 2004: 300). Bunun yanı sıra insanlar mülk edinirken doğada herkes için eşit kullanımda bulunan mülkü kendi üzerine geçirme hakkına sahip olmadıklarından, Locke'un da ifade ettiği gibi başkalarına yetecek miktarı bırakmalıdır (Ağaoğulları & Zabcı & Ergün, 2009: 181). Son olarak mülkiyet hakkını insan emeği ile doğrudan ilişki olarak izah eden Locke, bir kişinin -emeğini katsa dahi- ihtiyacından fazla mülk edinmesini doğa yasasına aykırı bulmaktadır (Geçit, 2014: 105).

3. MÜLKİYETİN KORUYUCUSU: DEVLET

Toplum sözleşmesi kuramını merkeze alan diğer düşünürler gibi, Locke için de temel mesele doğa durumunun nasıl olduğunun açıklanmasından daha çok, düşünürün kendi çağı ve gelecek için ideal olarak tanımladığı siyasal topluma dair bir modelin nasıl olması gerektiğidir. Kısacası, Locke'un geçmişi değil, geleceğin siyasal toplumunu ortaya koyma çabasında olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu noktada devlet meselesiyle ilgili Locke, iki temel sorunun yanıtını aramaktadır. Bunlardan biri insanların neden bir devlete ihtiyaç duydukları sorusu, diğeri ise bu devletin nasıl olması gerektiğidir.

Bu çerçevede, ilk olarak doğa durumundaki özgürlük halinin insanlar tarafından terk edilip bir sözleşme etrafında siyasal bir birlikteliğe neden ihtiyaç duydukları sorusu, yanıt bulunması gereken önemli bir soru olarak belirir: *"İnsan doğa durumunda söylenmiş olduğu kadar özgürse,*

kendi kişisinin ve sahiplenmelerinin mutlak efendisiyse, en büyüğe eşitse ve hiç kimseye tabii değilse özgürlüğünü neden terk edecektir? Bu imparatorluğu neden bırakacak ve kendisini başka bir iktidarın hükümlerine ve denetimine tabii kılacaktır?” (Locke, 2012a: 81). Locke’un düşüncesinde bu sorunun cevabı son derece net bir şekilde verilir: Mülkiyetin korunması. Locke (2012a: 81) bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Doğa durumunda insan bu tür bir hakka sahip olmasına rağmen, bu hakkın kullanımı oldukça belirsiz ve sürekli olarak başkalarının tecavüzüne maruzdur. Herkes diğeri kadar kral, her insan diğeri kadar eşiti olduğundan ve hakkaniyet ve adaletin kuvvetli gözetleyicileri olmayanlar daha büyük bölümü oluşturdıklarından, insanın bu durumda sahip olduğu mülkiyetin kullanımı oldukça güvenliksiz, oldukça emniyetsizdir. Bu durum insanı, özgür olmakla birlikte korku ve sürekli tehlikelerle dolu olan bu durumu terk etmeyi istemeye zorlar ve dolayısıyla insanın, benim genel olarak mülkiyet adıyla adlandırdığım, yaşamlarının, hürriyetlerinin ve servetlerinin karşılıklı korunması için önceden birleşmiş bulunan ya da birleşme fikrine sahip olan diğer insanlarla birlikte bir topluma katılmayı amaçlaması ve bunu istiyor olması nedensiz değildir. Dolayısıyla insanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini yönetim altına koymalarının asıl ve ana amacı, mülkiyetlerinin korunmasıdır. Doğa durumunda ise bu konuda pek çok şey eksiktir.”

İnsanlar doğa durumunda özgür olmalarına karşın, özgürlüğün daha anlamlı hale geldiği, adaletli bir yönetimin olduğu ve mülklerinin güvenliklerinin teminat altına alındığı bir düzeni arzu etmektedirler (Arslan, 2013: 197). Tam bu noktada devlet fikri devreye girer. Çünkü devlet, Locke’un düşüncesinde “hayat, özgürlük, sağlık ve beden dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi maddî şeylerin mülkiyeti” olarak ve “sivil çıkarlar” ifadesiyle tanımlanan mülkiyetin korunması için gereklidir ve “sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumu” olarak tanımlanmaktadır (Locke, 2012b: 32). Locke (2012a: 64) devletin, yani siyasal topluluğun ortaya çıkış gerekçesini ve amacını şöyle detaylandırmaktadır:

“İnsanların tümü doğa tarafından özgür, eşit ve bağımsız kılınmış olduklarından hiç kimse kendi onayı olmaksızın servetinden yoksun bırakılamaz ve başka birinin siyasal iktidarına tabii kılınmaz. Birinin kendisini doğal hürriyetinden yoksun kılmasının ve sivil toplum bağları içine koymasının tek yolu, mülkiyetlerinin güvenli bir kullanımı ve sivil toplumun üyesi olmayanlara karşı daha büyük güvenlik içinde birbirleriyle rahat, güvenli ve barışçıl bir yaşam sürdürmeleri için diğer insanlarla bir topluluğa katılma ve birleşme konusunda anlaşmaktır... Herhangi bir sayıdaki insan bir topluluk ya da yönetim oluşturmak üzere uzlaştıklarında bu yolla derhal bütünleşir ve tek siyasal bütün oluştururlar ki bu siyasal bütün içindeki çoğunluk diğerleri adına eylemde bulunma ve karar verme hakkına sahiptir.”

Locke’un de açık bir şekilde ifade ettiği gibi mülkiyetlerinin korunması, insanların siyasal topluluklar oluşturmalarının, yani devletlerde birleşmelerinin temel amacıdır. Zira, doğa durumu bunu sağlamak için pek çok açıdan yeterli değildir. Locke, insanların devletlerde birleşmek ve kendilerini yönetim altına koymak zorunda kalmalarını, doğa durumunun üç temel eksikliğine bağlar. Locke’a göre (2012a: 81-82) her şeyden önce “ortak onayla, doğru ve yanlışın standardı olması ve insanlar arasındaki bütün uzlaşmazlıkların karara bağlanmasında ortak bir ölçü olması kabul edilmiş ve izin verilmiş, oluşturulmuş, yerleşik, bilinen bir yasa eksikliği” bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, ikinci eksik, “doğa durumunda, yerleşik yasaya göre bütün ihtilafları karara bağlama yetkisine sahip, bilinen ve tarafsız olan bir yargıç eksikliği”dir. Son olarak ise “doğa durumunda doğru olduğunda hükmün arkasında durma, destekleme ve ona gerekli yürütmeyi sağlama iktidarının çoğu kez eksikliği” hissedilir. Çünkü herhangi bir şekilde haksızlık yapanlar ve suç işleyen kimseler, genellikle haksızlıklarını haklı göstermek konusunda başarılı olurlar. Bu nedenle insanlar, doğa durumunun bütün ayrıcalıklarına rağmen bu eksikliklerin giderilmesi için

siyasal toplum oluşturma ihtiyacı duyarlar.

Locke için yanıtı aranan bir diğer önemli soru bu siyasal topluluğun, yani devletin nasıl olması gerektiğidir. Daha önce de ifade edildiği gibi Locke, devletin ortaya çıkış amacını mülkiyetin korunması ile izah etmektedir. Bu çerçevede de devlet, temel olarak Locke'un düşüncesinde mülkiyet kavramı ile ifadesini bulan ve bir bütün olarak görülen hayat, özgürlük ve mülk edinme haklarını garanti altına alması gereken bir aygıttır. Dolayısıyla Locke açısından devlet, sınırsız yetkileri bulunan bir aygıt değil, aksine sınırlı yetkilere sahip olan bir aygıt, yani minimal devlet olarak tasavvur edilir (Evren, 2021: 978). Nitekim Locke, gerek hayat özgürlük ve mülk edinme haklarına gerekse devlete ilişkin bu yaklaşımı nedeniyle liberal düşüncenin kurucularından biri olarak gösterilmektedir.

Locke için bir devletin yönetim biçimi, her şeyden önce kesinlikle monarşi olmamalıdır. Çünkü monarşi, kanun yapma ve bu yasaları yürütme iktidarının tek kişinin elinde olduğu yönetim biçimi demektir (Locke, 2012a: 88). Bu da "mutlak keyfi iktidar" anlamına gelir ki böyle bir yönetim biçimi toplumun amaçları ile bağdaşmaz. Bu tip yönetimlerin insanların hayatlarını, özgürlüklerini ve mülklerini koruma amacı yoktur. Ayrıca barış ve huzurlarını teminat altına almak için hak ve mülkiyete dair belirlenmiş kuralları da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tip yönetimler, insanların doğa durumu özgürlüklerinden vazgeçip altına gireceği yönetimler değildir. Yönetici iktidar; toplumu önceden belirlenmiş, ilan edilmiş ve kabul edilmiş yasalar çerçevesinde yönetmeli, anlık kararlar ve belli olmayan kararnameler ile yönetmemelidir (Locke, 2012a: 90-91). Locke (2012a: 91) şu şekilde devam etmektedir:

"Çünkü insanlar tek adamı ya da birkaç adamı, kendilerini anlık düşüncelerinin sonucu olan aşırı ve sınırsız ya da denetimsiz kararlarına keyfi olarak itaat etmeye zorlamaları için bir kalabalığın birleşik iktidarıyla silahlandırılmış olurlarsa ve eylemlerine yol gösterebilecek ve meşrulaştırabilecek nitelikte kurumsallaştırılmış herhangi bir ölçüye sahip olmayan belirsiz iradelerinin sürdüğü ana kadar insanoğlu doğa durumunda olduğundan çok daha kötü bir durumda olacaktır. Çünkü yönetimin sahip olduğu iktidarın tümü sadece toplum yararına olduğundan, keyfi ve arzuya dayalı olmaması gerekir, bundan dolayı da kurumsallaşmış ve yayınlanmış yasalarla yürütülmesi gerekir: Böylece hem halk görevlerini bilebilir ve yasanın sınırları içinde emniyette ve güvende olabilir, hem de yöneticiler kendi görev sınırları içinde tutulur ve ellerindeki iktidarı, bilemeyecekleri ve kendileri tarafından da istenmeyen amaçlar için ve bu tür ölçülerle kullanma eğiliminde olmazlar."

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi Locke devlet yönetimi konusunda keyfi iktidara, dolayısıyla monarşiye net bir şekilde karşı çıkmakta ve mutlaka önceden belirlenmiş ve ilan edilmiş yasalar çerçevesinde hareket eden bir yönetimin tesis edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan Locke için bir devletin işleyişinde benimsenmesi gereken önemli ilkelerden biri de kuvvetler ayrılığı prensibidir. Bu açıdan, demokratik yönetim biçimlerinin vazgeçilmez bir prensibi olan kuvvetler ayrılığını sistematik bir şekilde ele alan ilk düşünürün John Locke olduğunu ifade etmek mümkündür (Arslan, 2013: 198; Yayla, 2001: 22; Doğan ve Çakır, 2018: 584). Locke'a göre bir devletin yönetiminde üç temel güç bulunur. Bunlar yasama gücü, yürütme gücü ve federatif güç olarak ifade edilir (Yayla, 1998: 46-47; Zabunoğlu, 2016: 449). Locke açısından uygar bir toplumda devleti yönetenler, insanlara birkaç şekilde tehlike oluşturabilir. Bunlardan birincisi, yasama gücünü elinde bulunduranların yürütme gücünü de ellerine geçirmeleri veya bu durumun tersinin gerçekleşmesi. Yani yürütme yetkisine sahip olanların yasama gücünü de ele geçirmeleri. İnsanların karşılaşabileceği diğer tehlike, kanunları

yapanların ve bu kanunları uygulayanların kendilerini bu yasalardan muaf tutmalarıdır. Son olarak ise devleti yönetenlerin kendilerine özel kanunlar çıkarıp uygulamaları, insanlar için bir tehlike unsurudur. Locke'a göre bu tip tehlikelerin oluşmaması ve yönetilenlerin kendilerini bu tehlikelerden koruyabilmesi için yasama ve yürütme erklerinin mutlaka ayrılması gerekmektedir (Şenel, 2010, 374-375).

Locke (2012a: 87) yasamayı, bir devletin yönetimindeki en üstün iktidarı olarak tanımlar. Locke'a göre "bütün devletlerin ilk ve temel pozitif yasası, yasama iktidarının oluşturulmasıdır" çünkü insanların bir toplum oluşturmalarının esas amacı mülkiyetlerini barış ve güven içerisinde kullanmaktır ve bunun sağlanması için de en önemli araç o toplumda oluşturulmuş yasalardır. Öte yandan, yasama gücünü yönetecek ilk ve temel doğa yasası ise toplumun ve toplumun içerisinde yer alan her bir bireyin korunmasıdır. Bir devletin yönetimindeki en üstün güç olarak yasama ve yürütmenin keyfiliklerinin önüne geçilmesi, diğer güçlere kaynaklık etmesi açısından son derece önemlidir. Gerek yürütme gücü gerekse federatif güç, kaynağını yasamadan alır ve yasama iktidarı tarafından çıkarılan yasalar çerçevesinde faaliyetlerini sürdürür. Bir devlette egemenliğin temsilcisi konumunda olan yasama organının kendi görevlerini ve yetkilerini başka bir organa devretmesi söz konusu olamaz. Ayrıca, yasama organı keyfi bir şekilde yasalar çıkartamaz ve yine mülkiyet hakkının ortadan kaldırılmasına yönelik yasal düzenlemeler yapamaz (Zabunoğlu, 2016: 449).

Yönetimde keyfiliklerin önlenmesi ve kamu yararının gözetilmesi, daha önce de ifade edildiği gibi Locke açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden, yasamayı bir devlet yönetimindeki en üstün iktidar olarak tanımlamasına rağmen, Locke yasamanın da bağlı kalması gereken temel prensiplerini özellikle vurgular. Bu çerçevede en üstün iktidar olan yasama, anlık keyfi kararların alınıp uygulandığı bir yönetim tesis edemez, etmemelidir. Aksine yasama, iktidara adalet dağıtmakla ve önceden yayınlanmış sürekli yasalar çerçevesinde ve bilinen yetki sahibi yargıçlar eliyle kararlarını aldırarak yükümlüdür (Locke, 2012a: 89). Son olarak bu yasaların, halkın yararı dışında hiçbir bir amaç doğrultusunda düzenlenmemesi gerekmektedir (Locke, 2012a: 94).

Yasama, en üstün iktidar olarak tanımlanmakla beraber, Locke'un düşüncesinde yasama organının çalışması süreklilik arz etmez. Yani yasama organı, yönetime esas teşkil edecek ve her zaman yürürlükte kalacak olan yasaları oluşturmak görevini üstlenir. Bu yüzden de yasama organının sürekli toplanmasına ihtiyaç yoktur. Ancak yasama organı tarafından oluşturulan ve kalıcı bir geçerliliğe sahip olan bu yasaların aralıksız bir şekilde uygulanması için başka bir güce ihtiyaç vardır. Bu da yürütme iktidarındır (Locke, 2012a: 95-96). Yürütme iktidarının, her şeyden önce yasamaya bağlı kalması ve yasaların sürekli uygulanması için de her zaman var olması gerekmektedir (Şahin, 2017: 51).

Yasama ve yürütme iktidalarının dışında, Locke'un sözünü ettiği bir diğer güç federatif iktidardır. Locke'a göre (2012a: 96) federatif iktidar, savaş ve barış kararları alma, çeşitli birlikler ve ittifaklar kurma gibi bir devletin uluslararası arenada uygulayacağı politikaları belirleme ve bu politikaları yürütme görevini üstlenecek olan iktidardır. Locke açısından doğa durumu, toplum sözleşmesi ve siyasal topluluğun kurulması ile ülke içerisinde son bulmasına karşın, uluslararası alanda devam etmektedir. Çünkü uluslararası alanda devletlerin anlaşmazlıklarını çözecek ortak

bir yargı organı mevcut değildir. Dolayısıyla uluslararası alanda “savaş durumu” doğma riski çok daha fazladır. Bu yüzden de bir devletin dış politika meseleleriyle ilgilenecek bir gücünün, yani federatif iktidarının bulunması gerekmektedir (Şenel, 2010: 375). Öte yandan her ne kadar Locke’un düşüncesinde yürütme gücü ve federatif güç birbirinden ayrı olarak formüle edilse de aslında yürütme yürürlükte olan hukukun ülke içerisinde uygulanmasından, federatif iktidar ise yine yürürlükteki hukukun dış politikadaki uygulanmasından sorumludur (Toku, 2003: 120).

Son olarak Locke, yönetilenler için söz konusu olabilecek direnme ve ihtilal haklarından bahsetmektedir. Eğer yöneticiler, toplumu yasalara göre yönetmeyip keyfi bir yönetim sergilerse halkın onay verdiği yöneticiler olmaktan çıkar. Böylesi bir durumda, hem yöneticilerin sözlerini halka dinletme hakları hem de yönetilenlerin bu tip yöneticilere uyma görevi ortadan kalkar (Şenel, 2010: 376). Locke’a göre adil ve meşru olmayan yönetimler ortaya çıktığında, insanlar buna karşı çıkararak direnebilir. Bir yönetim, toplum üzerinde meşruiyeti hukuktan kaynaklanmayan bir otorite tesis edemez. Dolayısıyla, meşru olmayan bir şiddet uygulamasının karşısında insanlar, meşru bir direnme hakkına sahiptir (Toku, 2003: 104-105). Öte yandan Locke’un ihtilal hakkını savunmasının temel gerekçesi; “toplumun çözülmesi” ve “yönetimin çözülmesi” arasında yaptığı ayırmadır. Bir yönetimin çözülmesi, toplumun çözülmesi anlamına gelmemektedir. Ancak toplumun çözülmesi, aynı zamanda yönetimin çözülmesi ile sonuçlanır (Locke, 2012a: 138).

Locke’un sözünü ettiği ihtilal hakkı, özellikle yönetimin çözülmesi durumları için geçerlidir. Locke (2012a: 138-143), yönetimin çözülmesinin farklı şekillerde gerçekleşebileceğini ifade eder. Buna göre bir yönetim, dış güçler tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda çözülebilir. Bunun dışında yine bir yönetim, yasama veya yürütme organlarının toplumun güvenine aykırı şekilde hareket etmesi dolayısıyla da çözülebilir. Mesela yasama gücü, insanların hayatlarını, özgürlüklerini ve servetlerini ortadan kaldırırsa toplumun güvenine aykırı hareket etmiş olur. Ayrıca yürütme gücü, seçim konusunda toplumu zorlarsa veya türlü vaatlerde bulunup onların iradelerine el koymaya çalışırsa yine güvene aykırı davranmış olur. İşte ortaya çıkabilecek bu tip durumlarda, toplum ihtilal hakkını kullanabilir ve tekrar bir yasama gücü oluşturabilir (Zabunoğlu, 2016, 452).

SONUÇ

Siyaset felsefesindeki ve siyasi düşünce tarihindeki sözleşmecî düşünürlerin en önemlilerinden olan John Locke’un, daha en başta, insan doğasını barışçıl ve daha eşitlikçi bir nitelikte karakterize etmesi sebebiyle ayrı bir yerde konumlandığını ifade etmek mümkündür. Locke’un siyaset felsefesindeki devlet düşüncesinin şekillenmesinde doğal haklar olarak tanımladığı hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarından biri olan mülkiyet hakkına merkezi bir değer atfettiği görülmektedir. Mülkiyetin korunması, Locke açısından her şeyden önce siyasal toplumun; yani devletin kuruluş amacı olarak belirlemektedir. Öte yandan, mülkiyeti de belirli sınırlar çerçevesinde ve emek ile elde edilen bir şey olarak göstermesi bakımından Locke, diğer sözleşmecî düşünürlerden ayrıcalıklı bir yerde konumlandırılabilir.

Mülkiyetin korunması amacını devletin temel işlevi olarak belirleyen Locke, yaşadığı dönem de dikkate alındığında, devletin nasıl bir işleyişe sahip olacağı meselesine getirdiği yorumlar ile

dikkat çekmektedir. Locke, benimsenmesi gereken devlet modelinin, her şeyden önce monarşi olmaması gerektiğini savunur. Bu düşüncesinin arkasında keyfi bir iktidarın yaratacağı sorunlar bulunmaktadır. Çünkü mutlak keyfi bir iktidarın toplumun kuruluş amacıyla bağdaşması, dolayısıyla da insanların hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarını teminat altına alması mümkün değildir. Bununla beraber Locke, devlet yönetiminde kuvvetler ayrılığı prensibinin benimsenmesinin gerekliliğini, özellikle de yasama ve yürütme güçlerinin ayrılığı konusuna yaptığı vurgu ile daha şeffaf ve adil bir yönetimin tesis edilmesi arzusunu güçlü bir şekilde dile getirir.

Devlet meselesine mülkiyeti merkeze alarak yaklaşması, Locke'un liberal düşüncenin kurucu isimleri arasında yer almasının temel nedenlerinden biridir. Ayrıca mülkiyet ve devlet arasında kurduğu ilişkinin yanında, egemenin sınırsızlığına sınır getirilmesini ve devletin minimize edilmesini savunması da Locke'un liberal düşünce içerisindeki önemli yerini gösterir bir niteliğe sahiptir. Son olarak Locke, modern liberal demokratik rejimlerin en temel yönetim ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığı prensibini savunması ve hatta bu prensibin sistematik bir şekilde ifade bulduğu ilk isim olması açısından liberal düşünce içerisindeki önemini hâlâ korumaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

John Locke, one of the philosophers who centered the theory of social contract, has an important place in the history of political thought. The subject of this study is property and state in John Locke's thought. The issue of property is central to Locke's thoughts on the state. From this point of view, this study aims to reveal Locke's thoughts on the state, which has an important place in his political philosophy, based on his thoughts on the property issue. The starting point of the political philosophy of the thinkers who center the social contract theory is the state of nature. Locke does not consider the state of nature as a state of war. He considers it as an order where all people are equal. Because the state of nature is a criterion to be used when evaluating different forms of government and it has a central importance both for the criticism of absolute monarchy and for determining the responsibilities and basic principles of political power. The state of nature is characterized by Locke in two ways. Accordingly, the state of nature is both a state of freedom and equality within certain limits. On the other hand, in Locke's thought, this state of freedom in the state of nature is regulated by a natural law that takes its main reference from the mind. The issue of property is central to Locke's political philosophy. Because his approach to the property issue stands out as the main element that shapes Locke's thoughts on both why the state is needed and how the state should be. According to Locke, everyone has a common right to property and all the blessings in the world belong to everyone. Because the world was given to human beings by God in common. Locke argues that the world, which God has given to every human being in common, can be appropriated by people using their own labor. Man's shaping what is given to him through his labor and making it his own property has an extremely important place in Locke's understanding of property. Locke states that people have justified reasons for taking a share from common property and making it private property in the state of nature. Property, which is directly related to the concept of labor, is a natural right for people for Locke. In this framework, Locke defines property as life, liberty and wealth of a person. Again, in Locke's thought, property is in the broadest sense as civil interests; that is, life, liberty, health and rest of the body, and the

ownership of material things such as money, lands, houses, goods and so on. Locke sees property as an inseparable whole between life and freedom. Moreover, he explains all of this with the concept of property. According to Locke, although people were free in the state of nature, they desire a system where freedom becomes more meaningful, where there is a just administration and where the security of their property is guaranteed. The protection of their property is the main purpose of people forming political communities. Because the state of nature is not sufficient in many respects to provide this. In other words, for Locke, the purpose of the establishment of the state is the protection of the natural rights of life, liberty and property. For Locke, the form of government of a state should never be a monarchy. Because monarchy means a form of government in which the power to make laws and execute these laws is in the hands of a single person. This means absolute arbitrary power, which means that such a form of government is incompatible with the goals of society. This type of government doesn't aim to protect people's lives, freedoms and property. In addition, they have no rules on rights and property to guarantee peace and tranquility. Thus, in Locke's thought, the state emerges not as equipped with unlimited powers, but as a minimal state with limited powers. Again, according to Locke, this state should have a functioning governed by predetermined and permanent laws. In addition, the principle of separation of powers should be adopted in the functioning of the state. In this respect, Locke draws attention as the first philosopher who systematically examined the principle of separation of powers, which is one of the most important administration principles of liberal democratic regimes. According to Locke, there are three basic powers in the administration of a state. These are expressed as legislative power, executive power and federative power. Locke defines the legislation as the supreme power in the administration of a state. In Locke's thought, the legislation undertakes the task of creating laws that will form the basis of government and will always remain in force. Therefore, there is no need for a continuous meeting of the legislative body. But for the continued enforcement of the law, another force is needed. This is executive power. The executive power must always hold to the legislation and work for continuous implementation of the laws. Another power that Locke talked about is federative power. According to Locke, federative power is the power that will undertake the task of determining the policies that a state will implement in the international arena, such as making war and peace decisions, establishing various unions and alliances, and executing these policies. Locke talks about the rights of resistance and revolution that may be in question for the governed. According to Locke, when unjust and illegitimate governments emerge, people can resist by opposing them. The right to revolt is valid especially in the cases of dissolution of government. Locke's approach that evaluates human nature in a peaceful and egalitarian way and his ideas on property and state have played an important role in the construction of liberal thought. His approach to the state issue by centered on property is one of the main reasons why Locke is among the founding names of liberal thought.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışma için etik kurul onayı alınması gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı: Her iki yazar da eşit düzeyde katkı vermiştir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., Zabcı, F. Ç., & Ergün, R. (2009). *Kral-devletten ulus-devlete*. İmge Kitabevi.
- Akipek, İ. (1953). John Locke'un siyasi fikirleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 255-268.
- Arslan, H. (2013). John Locke'un siyaset felsefesinin temelleri üzerine bir deneme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 181-204.
- Bakırcı, F. (2004). *John Locke'ta mülkiyet anlayışı*. Babil Yayıncılık.
- Birdal, M. (2007). Locke's theory of property and it's Marxist critique: Locke and Marx on property rights and individual liberties. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 57(1), 39-61.
- Cevzici, A. (2009). *Felsefe tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. Say Yayınları.
- Çilingir, L. (2019). Locke'un toplum sözleşmesi kuramı. *Temâşâ Felsefe Dergisi*, 11, 31-43.
- Doğan, K. C., & Çakır, C. (2018). Bir devlet kuramı inşası: John Locke'ta siyasal liberalizmin temelleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 580-585.
- Eroğlu, M. (2010). John Locke'un devlet teorisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 21, 1-15.
- Evren, M. (2021). John Locke'da siyasal liberalizmin inşası üzerine bir değerlendirme. *Marife*, 21(2), 963-988.
- Geçit, B. (2014). John Locke'da mülkiyet hakkının sınırları: Doğal hukuk temelinde bir değerlendirme. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 4(1), 91-113.
- Goldwin, R. A. (1987). John Locke. L. Strauss & J. Cropsey (Ed.), *History of political philosophy* içinde (476-512 ss.). The University of Chicago Press.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Koç, Y. (2019). Yeniçağda kavram olarak egemenliğin analizi: Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau üzerine. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(12), 333-350.
- Kuyurtar, E. (2017). John Locke. A. Tunçel & K. Gülenç (Ed.), *Siyaset felsefesi tarihi: Platon'dan Zizek'e* içinde (239-252 ss.). Doğu Batı Yayınları.
- Locke, J. (2012a). Yönetim üzerine ikinci inceleme: Sivil yönetimin gerçek kökeni boyutu ve amacı üzerine bir deneme. (F. Bakırcı, Çev.). Ebabel Yayınları.
- Locke, J. (2012b). *Hoşgörü üstüne bir mektup*. (M. Yürüşen, Çev.). Liberte Yayınları.
- Önal, M., & Çapkın, S. (2019). John Locke'da özgürlük-doğa durumu ve mülkiyet hakkı bağlamında-. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 8(1), 203-215.
- Strauss, L. (1953). *Natural law and history*. The University of Chicago Press.
- Şahin, K. (2017). John Locke'un toplum ve devlet anlayışı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52(1), 41-55.
- Şenel, A. (2010). *Siyasal düşünceler tarihi: Tarihöncesinde ilköğretimde ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Toku, N. (2003). John Locke ve siyaset felsefesi. Liberte Yayınları.
- Wood, E. M. (2012). *Liberty and property: Social history of western political thought from renaissance to enlightenment*. Verso.
- Yayla, A. (1998). *Liberalizm*. Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2001). *Demokrasiyi koruma kılavuzu*. Liberte Yayınları.
- Zabunoğlu, H. G. (2013). Toplum sözleşmesi bağlamında John Locke'un devlet anlayışı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 431-456.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ODAKSILLIK PARAMETRESİ ÇERÇEVESİNDE GÜNEYBATI ANADOLU
AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ*

Oğuz KISA

Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
oguzkisa@aku.edu.tr
0000-0001-9238-0116

Atıf / Citation: Kısa, O. (2022). Odaksılık parametresi çerçevesinde güneybatı anadolu ağızlarında şimdiki zaman işaretleyicileri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 328-346

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1140496>

Öz

Türkçenin takip edilebilir tarihi dönemlerinden bu yana çeşitli eklerle veya kelimelerle şimdiki zaman anlatılmıştır. Türkçede dilbilgisel zaman işaretleyicileri için *-Iyor, -mAdA, -mAkTA*; geçmiş *-mIş, DI*; gelecek *-AcAk* ve geniş *-Ar//r* biçimbirimlerini sayabiliriz. Zaman anlatan bu biçimbirimler ve leksik ögeler bir dilin tümcesindeki temel yapılarıdır. Dilsel zamanla bireyin içerisinde bulunduğu konuşma anına, olay anına ve referans olarak gönderim noktasına ilişkin bilgilere sahip olabiliriz. Türkçede zaman işaretleyicileri olarak bilinen yapılar sadece zamanı değil bunun yanında dilbilgisel görünüş (bakış) ve kiplik ulamlarını da işaretlemektedir.

Standart dilden farklı olarak ağızlar, şimdiki zaman işaretleyicileri bakımından çeşitlilik gösterir. Bu çalışmada, Güneybatı Anadolu Ağızlarından betimleyici yöntemle tespit edilen şimdiki zaman eklerinin envanteri tanıtılacak ve sonrasında araştırma bölgesi içinde tespit edilen ve odaklılık gösteren yapılar dilbilimsel bir yaklaşımla ele alınacaktır. Odaksılık parametresi ile anlatılmak istenen bir olayın oluş süreci ile konuşma anının gerçekleşme anı noktasında örtüşmesidir. Bu süreçte bir biçimbirim yüksek odaklı veya düşük odaklı bir değeri yansıtabilir. Odaksılık parametresi beraberinde eylemdeki kılınış ve görünüş kategorileriyle de ilişkilidir. Çalışmamızda kılınış kategorisi hariç tutularak elde edilen verilerde görünüş perspektifleri de ele alınarak, tümcedeki olay *intraterminal* “başlangıç ve bitiş sınırları sürecinde bir olayın gözlemlenmesi”, *postterminal* “olayın kritik sınır aşıldıktan sonra gözlemlenmesi” ve *terminal* “olay sadece kritik sınıra ulaşırsa gözlemlenir” bakış açıları bakımından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Odaksılık, şimdiki zaman, Güneybatı Anadolu Ağızları, Görünüş, Zaman

* Bu makale Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Ocak, 2018 tarihinde kabul edilen “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

PRESENT TENSE MARKERS IN SOUTHWESTERN ANATOLIAN DIALECTS WITHIN THE FRAMEWORK OF FOCAL PARAMETER

Abstract

The present tense has been described with various suffixes or words since the historical periods of Turkish, which can be followed. We can assume *-I yor*, *-mAdA*, *-mAktA* morphemes as grammatical time markers in Turkish; *-mIş*, *DI* for the past tense; *-AcAk* for the future tense and *-Ar/Ir* for the simple present tense. These morphemes and lexical items that indicate time are the basic structures in a sentence of a language. In linguistic time, we can have information about the moment of speech, the moment of the event, and the reference point as a reference. Structures known as time markers in Turkish indicate not only time but also grammatical aspects (view) and modality categories.

Dialects vary from standard language when it comes to present tense markers. The inventory of present tense suffixes determined by descriptive method from Southwestern Anatolian Dialects will be presented in this study and then the focal structures detected in the area researched will be discussed with a linguistic approach. What is meant by the focal parameter is that the process of occurrence of an event and the moment of speaking overlap at the moment of its realization. A morpheme may reflect a highly focused or low focused value in this process. The focal parameter is also related to the categories of manner of action and aspect. In our study, the category of manner of action will be excluded and the event in the sentence will be evaluated from the *intra-terminal* "observation of an event in the process of start and end boundaries", *postterminal* "observation of the event after the critical limit is exceeded" and *terminal* "the event is only observed if it reached the critical limit" perspectives, by taking into account the perspectives of aspects in the data.

Keywords: Focal, Present tense, Southwestern Anatolian Dialects, Aspect, Time

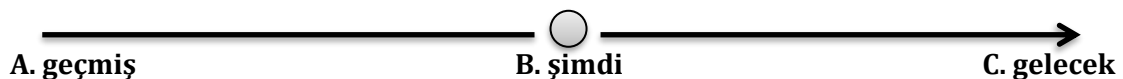
GİRİŞ

İnsanın zamanı anlamlı kılması hem yarattığı hem de ait olduğu kültürle doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkinin görünür hâle gelmesi de ancak dil sayesinde mümkündür. Yani zaman ve insan ilişkisi, kurmaca bir iletişim sistemi olan dil içinde yeni bir boyut kazanır. Dilbilgisi çalışmalarının büyük çoğunluğunu, dildeki zaman kategorilerinin belirlenip tasnif edilmesi ve öğretilmesi oluşturur. Bilindiği üzere 'zaman' kavramı, kabul gören anlayışa göre geçmiş, içinde bulunulan an ve gelecek olmak üzere üçe ayrılır. Türkçe, zaman ifade eden yapılar bakımından çeşitlilik gösterir. Bu çeşitliliği Anadolu ağızlarında da görmek mümkündür. Zaman ifade eden ögeler için eklerden ve kelimelerden yararlanır. Bu yolla cümlenin anlamı zaman bakımından belirlenir.

Çalışmamızın amacı, ağız sınıflandırmalarında temel ölçütlerden biri olan şimdiki zaman işaretleyicilerinin Batı Grubu ağızları içerisinde bulunan; Afyon, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ile sınırlandırdığımız ve Güneybatı Anadolu ağızları şeklinde adlandırdığımız bu bölgelerde tespit edilen şimdiki zaman işaretleyicileri ve odaklılık değeri taşıyan biçimbirimlerin gösterimidir. Bu sayede Güneybatı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman işaretleyicilerinin dağılımları ve kullanım farklılıkları da ortaya çıkacaktır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE: ZAMAN KAVRAMI VE İŞARETLEYİCİLERİ

Zaman kategorisi dilbilimciler tarafından ilgi çekici bir konudur. Bu alanda en fazla kabul gören anlayış zamanı düz bir çizgi üzerinde gösteren Jespersen'e (1924) aittir.

Yukarıdaki gösterime göre Jespersen, *şimdiyi* sıfır noktasıyla, *geçmiş* şimdiden önce, *gelecek*'i de şimdiden sonra ile eş zamanlı bir gösterimle açıklamıştır. Bu durum, konuşma zamanı ile referans zamanı arasındaki ilişki düşünüldüğünde zamanların daha ayrıntılı olarak ifade edilmesine imkân verir: *Geçmiş > şimdi > gelecek* gösterimindeki sıraya bakarak, *geçmiş öncesi > geçmiş > geçmiş sonrası > şimdi öncesi > şimdi > şimdiden sonrası > gelecek öncesi > gelecek > gelecek sonrası*. Hem günlük hayatımızda hem de dilbilgisinde sıklıkla kullandığımız *şimdi*, *geçmiş* ve *gelecek* kavramları konuşucuya ve konuşma zamanına bağlıdır. Olayların geçmiş zamanda, şimdiki zamanda ya da gelecek zamanda belirlenmesi ise yüklemleştirciler aracılığıyla sağlanır.

“Dilsel zaman” (tense), **speech** (Konuşma anı), **Event** (Olay anı), **Referance** (Referans anı, gönderim noktası) arasındaki ilişkilerden doğar (Reichenbach, 2005: 71). Yani zaman ekseninde, içerisinde bulunulan anın konumunun dilbilgiselleşmesi dilsel zamanı açıklar. (Comrie, 1985: 7; Akşehirli, 2010: 21-22) Ancak, dilsel zamana işaret eden biçimbirimlerle (morpheme) dilsel zaman gösterimlerini karıştırmamak gerekir. Çünkü aralarında her zaman doğrudan bir ilişkiden bahsetmek mümkün değildir. Örneğin; “Akşam Uşak’a geliyor” tümcesinin yüklemleştircisinde şimdiki zaman anlatan “-yor” biçimbirimi kullanılsa da dilsel zaman kategorisi olarak “akşam” sözcüğü eylemin gelecek zamanda yapılacağını anlatır. Aynı durum geçmiş zaman gösteriminde de mümkündür. Bu nedenle dilsel zaman kategorileri ve bunlara işaret eden biçimbirimleri ya da işaretleyicileri birbirinden ayrı düşünmek gerekmektedir. Dilsel zamanın belirlenmesinde, konuşma zamanı ve eylem ilişkisinin yanı sıra, bağlam tarafından verilen ikinci bir gösterim merkezi ya da referans alınan ikinci bir zaman noktasının daha bulunduğu düşüncesi; daha karmaşık zaman ifadelerinin çözümlenmesine de imkân sağlamıştır.

Türkçede dilbilgisel zaman işaretleyicileri için *-Iyor, -mAda, -mAktA*; geçmiş *-mİş, DI*; gelecek *-AcAk* ve geniş *-Ar/Ir* biçimbirimlerini sayabiliriz (akt. Karaoğlu, 2020: 106). Ancak *-mİş, -Ar/Ir* biçimbirimlerinin dilbilgisel zaman işaretleyicisi olmadığı yönünde görüşler de vardır (bk. Zeyrek, 1990; Uzun, 1998). Türkçede zaman işaretleyicileri olarak bilinen yapılar sadece zamanı değil bunun yanında dilbilgisel görünüş (bakış) ve kiplik ulamlarını da işaretlemektedir. Türkçede yüklemleştircilerin zaman işlevlerinin yanında, görünüş işlevlerinin de olduğu gerçeği Johanson sayesinde kabul edilmeye başlanmıştır¹. Dil bilimsel bir terim olarak *görünüş* (Lat. *Aspectus*, ‘bakış, bakış açısı’, Rus. *vid*), fiillerin taşıdığı anlamların zamansal yapısını veya diğer içerik özelliklerini ifade eden gramerleşmiş fiil kategorisidir (akt. Aydemir, 2019: 16). Johanson’a göre görünüş, olayları kendi sınırları içerisinde gözlemlemeyi mümkün kılan, öznel bakış açılarını yansıtan dil bilgisel bir kategoridir. Bu bakış açıları konuşura referans noktasından hareketle olayları kendi sınırları içerisinde gözlemeleme imkânı vermektedir. Buna göre Türkçe için üç farklı görünüş perspektifinden bahsedilebilir: *intraterminallik* (sınırlararası bakış), *postterminallik* (sınır ötesi bakış) ve *terminallik* (sınır bakış) (akt. Aydemir, 2019: 16-17). “Bakış” terimini kullanmayı tercih eden Alan’a göre görünüş *kip* (mood) ve *dilsel zaman* (tense) ile bir bütünlük gösteren, zamansal bakış açısına göre anlamlandırılan dilbilgisel bir ulamdır (2020: 36-37).

¹ Geniş bilgi için bk. Johanson (1971).

1.1. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman konuşma zamanını, geçmiş zaman konuşma zamanı öncesini, gelecek zaman da konuşma zamanından sonrasını ifade eder. Diğer bir deyişle geçmiş ve gelecek zaman, konuşma zamanı (K) ile olay zamanı (O) arasında gösterilen zaman eksenindeki farktan doğar. Diller de işte bu noktada birbirlerinden ayrışırlar; konuşma zamanından öncesinin ve sonrasının, hem konuşma zamanına olan göreceli yakınlığı hem de dile getirilen olay ya da durumun konuşur tarafından algılanma biçimine göre farklı şekillerde bölümlenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken yukarıdaki bölümde kısaca değindiğimiz görünüş kategorisidir.

Şimdiki zaman işaretleyicileri, ortaya çıkışları ve işlevleri açısından eskiden beri inceleme alanı olmuştur. Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde işlev ve anlam bakımından kendisine en yakın olan geniş zaman ile ifade edilmiştir. Harezmi Türkçesi dönemine gelindiğinde geniş zaman ve şimdiki zaman yapılarının birbirinden ayrıldığı görülmektedir (Türk, 1999: 291-331; Bulak, 2017: 229-248).

Günümüz Türk lehçelerinin tamamında şimdiki zaman için *otur-*, *dur-*, *yat-*, *yürü-* fiillerinin varyantları kullanılmıştır. Bu eylemler kendilerinden önceki zarf-fiil ekini ve kendilerinden sonraki geniş zaman ekini de bünyelerine alarak şimdiki zamanı işaretleyen bir yapıya dönüşmüşlerdir. Bu değişim, Türkçede zaman ifade eden yapıların ortaya çıkışına dair ipuçları barındıran ilgi çekici dilbilgiselleşme örneğidir. Bununla birlikte standart dilden farklı olarak ağızlar şimdiki zaman işaretleyicileri noktasında dikkat çekici bir çeşitliliğe sahiptir. Ağızlarda, yukarıda bahsi geçen yapılardan gelişen biçimbirimlerin yanı sıra farklı yapılardan gelişmiş şimdiki zaman işaretleyicilerinin zengin bir çeşitliliğini bulmak mümkündür. Öyle ki standart dile göre ağızlarda tek bir konuşurun bile pek çok şimdiki zaman işaretleyicilerini kullandığı görülür.

1.2. Odaksılık Parametresi

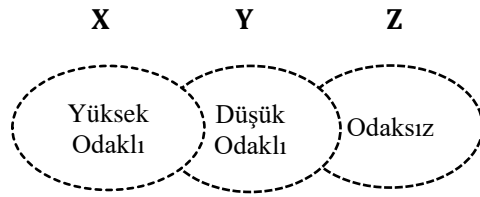
Johanson'a göre odaksılık;

Sayılabılır veya sayılamaz eylemler arasındaki yapay sınır, elbette odaksılığı zorunlu kılacak işlev tipine esas oluşturmaz. Gerçekte eylem öbeği tarafından ifade edilen olayın, cevap verilen öznel anla, yani odakla ilintili olması belirleyicidir. Sözlüksel veya bağlamsal olarak ifade veya işaret edilen tek bir zaman dilimi kastediliyor ve söz konusu an, yeri açısından oluş olarak gerçekleşen eyleme ve onun geçerlilik maksimumuna, eylem zaman dilimi için karakteristik görünecek biçimde davranıyorsa odaksılık mevcuttur (Johanson, 2016: 139).

Odaksıl şimdiki zamanı, bir olayın oluş sürecinin konuşma anıyla zamansal olarak örtüşmesi şeklinde de açıklayabiliriz. Yani olayın belirleme noktası (B) ile konuşma anı (K) eş zamanlıdır. Zaman ilişkisinde ise, (K) noktası referans olarak alındığından, mutlak zaman (*absolute time*) anlamında bir şimdiki zaman söz konusu olmalıdır (Comrie, 1985: 36; Aydemir, 2011: 55). Johanson'a göre odaksıl şimdiki zaman, yönelme noktası ile (K) noktasının eş zamanlı olmasıdır ve yönelme noktasında bakış açısına göre yüksek bir odaklılık söz konusudur (1994: 255; akt. Aydemir, 2011: 55).

Odaksızlık parametresinde olayın başlaması sırasındaki an, onun en üst geçerlilik seviyesinde bulunuyorsa *yüksek odaklılık*, yakınında bulunuyorsa eylem tek bir an için somut anlamda belirleyicidir, bu da *düşük odaklılık* göstergesidir. Eylem, kılınış bakımından öngörülebilir bir sona doğru gidebilir aynı zamanda başka nedenlerle açık bir maksimuma da erişebilir. Yüksek odaklılık, bakış noktasındaki en yüksek eylemsel konsantrasyonu gösterir. Düşük odaklılık ise, tek bir zaman noktasında geçerli olmak zorunda değildir; bir ya da birden fazla gerçekleşme noktasında olabilir (Johanson, 2000: 87; Aslan Demir, 2016: 37).

Bir eylemin odaklılık değeri yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere değişkenlik sağlar. Johanson (2016), bu değişkenliği şu şekilde açıklamaktadır; odaklılık gelişimsel bir parametre olduğu için art zamanlı olarak değişim gösterir. Biçimbirimlerdeki bu değişim genellikle yüksek odaklıdan düşük odaklıya doğrudur. Bir biçimbirimdeki odak kaybı, görünüş sisteminde odaklılık yenilenmesine yol açabilir. Başka bir ifadeyle, bir unsur "*odaksızlaşma*" (defocalization) sürecine girerse o dilde, bu yönde bir ihtiyacı karşılamak üzere yüksek odaklı yenilenme olabilir. Bu bakımdan odaklılık parametresi gelişimsel olmasından dolayı, bir biçimbirimin alt ya da üst skaladaki değeri de yansıtılabildiği eş zamanlı kesişim alanlarına sahip olabilir (Johanson, 1994: 255; Aslan Demir, 2016: 39).

Yukarıda yansıtılan görünüme göre; düşük odaklı Y biçimbirimi, dil içi bağlamı sayesinde yüksek odaklı görünüm gösterebilir.

Türkiye Türkçesinde odaksızlık + sınırlar arası bakış *-makta*, *-(I)yor* ve *-(I/A)r*, eklerinde görülmektedir. Fakat *-mAktA* ve *-(I)yor* odaksızlık bakımından, odaksız durumdaki *-(I/A)r*'dan ayrılmaktadır (Johanson, 1971: 134; Aslan Demir, 2016: 37). Bunların dışında yardımcı fiillerde oluşturulan (*-ıp yatı:r*, *-ıp otu:r*, *-ıp yör:ü*, *-ıp du:r* *-ıp ba:r* vb.) işaretleyiciler de odaksızlık gösterir. Ağızlarda bu varyantlardan gelişen yapılar çeşitlilik göstermektedir. Bu yapılar, Güneybatı Anadolu Ağızlarında Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicileri alt başlığı altında detaylı olarak ele alınacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada esas alınan, nitel araştırma biçimlerinden "*betimleyici*" (descriptive) yöntemdir. Bu doğrultuda Güneybatı Anadolu ağızlarındaki şimdiki zaman işaretleyicilerinin kullanımları ve dağılımları mevcut ağız çalışmalarındaki derleme metinlerinden seçilmiştir. Ayrıca bu çalışmada aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır.

- Şimdiki zamanla anlatılmak istenen nedir?
- Odaksızlık parametresi nedir?
- Güneybatı Anadolu ağız bölgesi içerisinde kullanılan şimdiki zaman işaretleyicileri

nelerdir?

- Araştırma bölgesi içerisinde tespit edilen odaklıl şimdiki zaman işaretleyicileri, kullanımları ve işlevleri nelerdir?

3. BULGULAR

3.1. Güneybatı Anadolu Ağızlarında Tespit Edilen Şimdiki Zaman İşaretleyicileri

Bu bölümde, öncelikle ağız çalışmalarında önemli bir yeri olan sınıflandırma çalışmaları kısaca tanıtılacaktır. Daha sonrasında inceleme bölgesi olarak seçtiğimiz Güneybatı Anadolu Ağızlarında tespit edilen şimdiki zaman işaretleyicileri hakkında bilgi verilecektir. Anadolu ağızlarını sınıflandırma çalışmaları geçmişten günümüze pek çok araştırmacı tarafından konu edilmiştir². Ancak yapılmış olan ağız sınıflandırması denemelerine bakıldığında eldeki en derli toplu çalışma Karahan'ın (1996) hazırladığı *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eseridir. Karahan, Anadolu ağızlarını üç ana gruba (Doğu Grubu Ağızları, Kuzeydoğu Grubu Ağızları, Batı Grubu Ağızları) ayırmış ve bunları alt grupları oluşturan bölümleriyle birlikte göstermiştir.

3.1.1. Şimdiki Zaman İşaretleyicileri

Batı Grubu ağızları içerisinde bulunan *Afyon, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak* illerinden oluşan ve Güneybatı Anadolu Ağız bölgesi olarak nitelendirebileceğimiz coğrafyada tespit edilen şimdiki zaman işaretleyicileri şu şekildedir:

3.1.1.1. -yo, -yö, -yö

Pek çok ağızda, bilhassa Güneybatı Anadolu Ağızlarında yaygın olarak görülen *-lyo* şimdiki zaman işaretleyicisi, Anadolu Oğuzca'sının kuruluşu döneminde *-Iyori-* fiilinin 3. teklik şahıs geniş zaman çekiminden önceki zarf fiil ekini de bünyesine alarak gramer unsuru haline gelmiştir (<*-A yori-r*). Ünlüsü geniş yuvarlak olan bu ekin sonundaki 'r' ünsüzü, genellikle kaybolmuştur. Çokluk kişilerde 'o' sesindeki hece açık duruma geldiğinde, genellikle uzun telaffuz edilir.

Örnekler:

- *geliyom, keyiyöla* (Uşak)
- *dokuyö, etdirmiyoS* (Afyon)
- *āhyosuñ, ğalkıyoz* (Muğla)

² Anadolu ağızlarını sınıflandırma denemesi ilk olarak, İ. Kúnos tarafından yapılmıştır. Kúnos 1896 yılında yapmış olduğu *Kisázssiai Török Dialektusairal* adlı çalışmasında, Anadolu ağızlarını 7 gruba ayırmıştır (Karahan, 1996: 9).

Anadolu ağızları hakkında birçok çalışması bulunan Caferoğlu, 1946 yılında hazırlamış olduğu "*Anadolu Dialektolojisine Dair Bir Deneme*" adlı makalesinde, Anadolu ağızlarını 9 gruba ayırmıştır. 1959 yılında yayımlanan *Fundamenta*'daki makalesinde ise, Rumeli ağızlarını Anadolu ağızlarından ayrı tutmuş ve Anadolu ağızlarını 6 gruba ayırmıştır (1959: 239).

- *oluyollā, isdäyösāñ* (Aydın)
- *duruyoñ, gidiyon* (Denizli),
- *deyo, aliyolā* (İzmir)
- *diyoz, yapıyorsunuz* (Manisa)

3.1.1.2. -yorur/-yorú/-yorǔ

Özellikle Aydın ve Muğla ağız bölgelerinde sıkça görülen şimdiki zaman işaretleyicisi; Denizli (Acıpayam), Kütahya, Afyon (Bolvadin), Manisa (Kula, Gördes, Alaşehir) bölgelerinde de kullanılır.

Örnekler:

- *gédiyorun, ūrluyorulā* (Muğla)
- *biliyorusun, gāliyoruz* (Aydın)
- *oluyoru* (Denizli)
- *galdırıyoru* (İzmir)
- *biliyorú* (Kütahya)
- *alıyoru* (Manisa)

3.1.1.3. -ya/-ye, -yā/-yē

Güneybatı Anadolu ağızlarında Uşak bölgesinde kullanılmaktadır. Sadece Uşak ağızında tespit edilen bu yapının varlığı belki de konuşurun (kaynak kişi) Türkiye'nin kuzeyindeki bir bölgeden göç etmiş olabileceğini ve ağız özelliklerini bu bölgeye taşımış olabileceğini gösterir. Çünkü ağızlardan derlenen metinlerde bahsi geçen şimdiki zaman işaretleyicisi Türkiye'nin kuzey bölgelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Örnek; *deniliye, almiyelā*

3.1.1.4. -or, -yer

Sadece Manisa ve yöresinde kullanılmaktadır.

Örnekler:

- *okuyar, dokuyerle, durörz, geçölmüş* (Manisa)

3.1.1.5. -iy, -yı/-yi, yu/-yü, -yır/-yir, -yur/-yür

Aydın Çine ilçesinin Taşoluk ve Kirazderesi köyleri, Germencik ilçesinin Çarıklar ve Dampınarı köyleri, Koçarlı ilçesinin Orhaniye ve Gözyakası köyleri ile Yenipazar ilçesinin Karaçakal köylerinde rastlanmaktadır. Aydın dışında Uşak, Manisa'nın Yunt dağları bölgesi,

Afyon (Dinar, Emirdağ) ve Balıkesir ili Çepni ve Türkmen ağızlarında da tespit edilmiştir (Yapıcı, 2013: 224).

Örnekler:

- *utandırıyın* (utandırıyorsun), *güdüyüm* (koyun güdüyorum) (Uşak)
- *geliyiler, biliy miñ* (Muğla)
- *yuğuruyuz, kırkımyılaş* (Aydın)
- *ermi, gediği* (Afyon)
- *söliyn* (Manisa)

3.1.2. Şimdiki Zamanı İşaretleyen Diğer Yapılar

3.1.2.1. -lp bar, -lk gel, -lp otur, -lp dur, -l batı, -lp börü

Güneybatı Anadolu Ağızlarında bazı yardımcı fiiller, birleşik fiil kuruluşu içerisinde şimdiki zaman ifade ederler. İnceleme alanı içerisinde özellikle Aydın ve Muğla'da bu yapılar oldukça sık kullanılmaktadır. Ses değişmelerine uğrayarak yeni gibi görünen aslında sadece asıl yardımcı fiildeki ses değişmesinden ibaret olan şimdiki zaman işaretleyicileri de vardır (*lp bat-/vat-, l bat-/var-, lp börü-, lp batır, l batır, l vatır, -lp bakır, lp bar-*)³. Yukarıdaki ağız bölgeleri dışında Denizli ve Kütahya'da da yardımcı fiillerle oluşturulan şimdiki zaman işaretleyicilerine rastlamak mümkündür.

Örnekler:

- *nédibatın, bakıPduru, gidiPbarın, getirikgeli, dëyiboturumu* (Muğla)
- *durupdurun, büyüyüpatı, alıbatılā* (Aydın)
- *biliPduruyn, gidipbarılādır, gäzipbörü, geliKgelisiniz* (Kütahya)
- *gidipbasıñız, ediPbatı, oturuPduru* (Denizli)

3.2. Güneybatı Anadolu Ağızlarında Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicileri

3.2.1. Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicileri

3.2.1.1. -(X)yo(r) - (<-A yorı-r)

Kullanımları

Anadolu ağızlarında -A yorır biçiminden gelişen şimdiki zaman işlevli biçimler oldukça yaygındır. Sekiz ağız bölgesi ile sınırladığımız Güneybatı Anadolu Ağızları içerisinde sadece

³ Yardımcı fiillerle oluşturulan şimdiki zaman ekleri için (bk. Akar, 2013; Yapıcı, 2013; Ay, 2009).

Kütahya, Denizli ve Afyonkarahisar'da odaklılık belirten $-(X)yo(r)$ şimdiki zaman işlevli kullanımlar tespit edilmiştir. Odaklılık değeri yansıtan bu kullanımların diğer bölgelerde tespit edilmemesi ya da sadece bu üç bölgede tespit edilmesi ölçünlü dilin etkisiyle gelişmiş olabilir:

(1) *āmed ā ge, asgēlikden aānad-ıyon gē!* (Gülensoy, 1988: 165)

“Ahmet Ağa gel, askerlikten anlatıyorum gel!”

(2) *“bān İzmīrā gid-ıyon, bi şe ismarlēcān-mi”* (Korkmaz, 1994: 57)

“Ben İzmir’e gidiyorum bir şey ismarlayacak mısınız?”

(3) *nası olcağ anam davul olūrdu dūdū olūrdu nası olcağ. Sōletdir-ıyo bunnā bizi şīye al-ıyō hā. he len vallā şīye al-ıyōllār len. al-ıyōñuz al-ıyōñuz ben bil-ıyōm.* (Solmaz, 2007: 216)

“(düğünleriniz nasıl olurdu?) “nasıl olacak annem (yavrum, evladım) davul olurdu, zurna olurdu nasıl olacak. konuşturuyor bunlar bizi kayda alıyorlar ha. he lan valla kayda alıyorlar len. alıyorsunuz alıyorsunuz ben biliyorum.”

İşlevleri

Güneybatı Anadolu ağızlarında $-(X)yo(r)$ eki karakteristik olmamakla birlikte odaklı şimdiki zamanı işaretler. Şimdiki zamanın bu özelliği için ölçünlü dilin etkisinden bahsedebiliriz. Bu arada Anadolu ağızlarının büyük çoğunluğunda odaklı bir işlevi bulunmayan $-(X)yo(r)$ şimdiki zaman biçiminin aktarılması daha yaygındır. Bu kullanımlar daha çok konuşma anında gerçekleşmek durumunda olmayan olayların anlatımında sıklıkla kullanılır. Ayrıca geçmiş ve gelecek zaman anlatımında da işlektir.

Şimdiki zaman için en yaygın kullanılan yapı olan $-(X)yo(r)$ biçiminin temel görevi bağlam içerisindeki oluş ve kılışları anlatır. (1), (2) ve (3) numaralı cümlelere baktığımızda görünüş noktasında sözün söylendiği anda gerçekleşmekte olan fiilin zamanını $-(X)yo(r)$ ekinin belirlediğini ve yüksek odaklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Yukarıdaki bölümlerde kısaca değindiğimiz gibi konuşmacının belli bir sınır noktasından hareketle olayı gözlemlemesine ve olay anına yönelik öznel bakış açısını gösteren görünüş kategorisi işaretleyiciler (yüklemleştirciler) aracılığıyla belirginlik kazanır. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki örneklerde $-(X)yo(r)$ eki, olayı oluş sürecinde göstermeye imkân veren intraterminal bir perspektif yansıtmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden hareketle ekin *zamansal* yönü ile ilgili ise şu çıkarımlar yapılmıştır:

- Eylem tarafından belirtilen işin şu anda gerçekleştiğini bildirir.
- Sınırlandırılmamış bir zamanı yani geçmişte başlayan bakış noktasında da devam eden bir süreklilik ifade eder.
- Eylemin konuşma anında yani sözceleme anında gerçekleştiğini bildirir.

3.2.1.2. *-iy, -yı/-yi, -yu/-yü, -yır/-yir, -yur/-yür*

Kullanımları

Ek ünlüsü, karakteristik olarak dardır ve Uşak, Manisa, Muğla, Aydın bölgelerinde odaklılık belirten kullanımlarına rastlanmıştır. Karahan, şimdiki zamanı işaretleyen bu yapının dar ünlülü kullanımlarının Batı Grubu ağızlarının VII. gruptan Gaziantep bölgesinde kullanıldığını (*gel-iy, söyli-yi*), Gaziantep'in Kahramanmaraş'a yakın köylerinde ve Kilis'te ise geniş ünlülü kullanımların varlığından bahseder (2011: 144-145).

(1) *hemşerim, utandır-ıyın beni* (Gülsevin, 2002: 105)

"Hemşerim utandırıyorsun beni."

(2) *gözüm görmeyi gözlerim işe görüyó. zorlayın éyi kötü bak-ıyın.* (Yapıcı, 2013: 793)

"Gözüm görmüyor, gözlerim işte (olduğu kadar) görüyor. Zorla iyi kötü bakıyorum."

(3) *ayaklarım_āriyı da. kaybetdim kändimĩ ğāri éyicem. bakınama-yın kändi kändimä. yaşlandımız belli ğāri.*

"Ayaklarım ağrıyor da. Kaybettim kendimi artık iyice. kendi kendime bakamıyorum, yaşlandığımız artık belli."

(4) *ben tutayım ona sen irātsiz ol-uysun* (Akyol, 2006: 268)

"Ben tutayım onu sen rahatsız oluyorsun"

İşlevleri

Yukarıdaki cümlelerin tamamında konuşma anı ve olayın gerçekleşme anı eş zamanlı bir gösterimle sağlanmaktadır. (2) numaralı cümlede belirli bir zaman noktasına gönderme yapılmadan alışkanlık ya da kalıcı hale gelen bir olay anlatılmıştır ve bakış açısı noktasına göre düşük odaklı bir görünüm sağlanır. (3) numaralı cümlede ise odaklılık şimdiki zaman işaretleyicisi bir gösterim (deixis) aracılığıyla belirginlik kazanmıştır. Burada dilsel bir birim olan "artık" odaklılığı pekiştirmektedir. Ayrıca ağızlardaki bu şimdiki zaman işaretleyicilerinin standart Türkçedeki *-Iyor* ve *-Ar/Ir* arasında bir ara semantik değer taşıdığını da söyleyebiliriz. Çalışmamızda açıklama gereği duymadığımız olumsuz şimdiki zaman yapıları ekle gösterimlerde *-mA* ile sağlanmaktadır. (3) numaralı örnekte olumsuz biçimbirim ögesiyle kurulmuş şimdiki zaman işaretleyicisinden bahsedebiliriz, bu cümlede olumsuz fiil tabanına *-yI* şimdiki zaman eki getirilerek olumsuz anlam sağlanmıştır.

3.2.1.3. *-āri, -āri, -ēri*

Kullanımları

Bu ek, *-yuru-* şimdiki zaman işaretleyicisinin ünlü uyumuna girmesi sonucu düzleşme yoluyla meydana gelmiştir. Son sesinde ünlü bulunan fiiller bu ekle çekime girdiğinde, şimdiki zaman eki

ünlü uyumuna girer ve iki ünlü arasında kalan /y/ ünsüzü düşer, bunun sonucunda uzun ünlü meydana gelir (İlker, 1997: 107; Özışık, 2007: 269-270).

(1) *bi şē işlim-ērin meñ yārum gāri bi şē de. bayı bēlim dutmēri, dizlerim dutmēri.* (Yapıcı, 2013: 720)

“Akşam üstü orda kalıyorum, sabahleyin evime geliyorum. Oturuyorum, yatıyorum oğlum bir iş yapmıyorum ben artık yavrum. Belim tutmuyor, dizlerim tutmuyor.”

İşlevleri

Yukarıdaki cümlede odaklıl şimdiki zaman bir gösterim (deixis) aracılığıyla belirginlik kazanmıştır. Buradaki gösterim “artık” aracılığıyla sağlanmıştır ve konuşulan olay ile anlatılan olay eşzamanlıdır. Kısaca olay (K) noktası itibariyle oluş sürecinde aktarılmaktadır ve yüksek odaklılık gösterir.

3.2.2. Odaklıl Şimdiki Zamanı İşaretleyen Diğer Yapılar

3.2.2.1. *-lp batır-ır, -l batı-r, -l bakır, -lp börü-r, -lp bar-ı, -lp vatı-r*

Kullanımları

Karahan, Batı Grubu ağızlarında bazı yardımcı fiillerin birleşik fiil kuruluşu içinde şimdiki zaman ifade ettiğini ve bunlar arasında *bat-* fiiliyle oluşturulan şimdiki zaman şekillerinin de olduğunu belirtir (1996: 146). Sonrasında bu yardımcı fiillerle sağlanan şimdiki zaman kullanımları için Türkiye'nin farklı bölgelerinden şu örnekleri verir: *cağılay-ıp batır (Adana), gel-ibatı, durum-u batı (Bilecik), domuş-u batır (İçel), yiy-ıp batır (Karaman), el-ep batırlamış, al-ı bat (Manisa), di-yibatırız, gel-ibatı (Muğla)*

Bu tarz analitik şekillerle oluşan şimdiki zaman işaretleyicilerinde, temel fiil gerçek anlamını korurken, yardımcı fiil anlamındaki *-yat-* leksik anlamındaki değerini yitirerek zarf fiil yapılarıyla birlikte (*-lp yat + ır*) şimdiki zamanda anlatılan hareketi ve zamanı gösterir. Diğer kullanımlar da *-yat-* yardımcı fiilin sesçe değişmelerinden ibarettir.

Ercilasun, *-yat-* yardımcı fiilinden gelişen bu kullanımların gösterimini şu şekilde açıklar: “*-ip zarf fiili ve bat (<yat?)* yardımcı fiilinin geniş zamanı ile teşkil edilen şimdiki zaman. Yardımcı fiilde meydana gelen ses olayını *-lp* ekindeki *p*'nin etkisiyle “*bat-*” açıklar (1983: 262). Örneğin *yoğurup-batırın* “yoğuruyorum” *gızardı-batımış* “kızartıyormuş”⁴.

(1) *harım yap-ıP batılla* (Akar, 2013: 146)

“Harım (tarla sınırı) yapıyorlar.”

(2) *dēzeñ oru dē-P vatı* (Akar, 2013: 146)

“Teyzen orada diyor”

(3) *anam öl-üP batır* (Akar, 2013: 146)

“Annem ölüyor”

⁴ Gülensoy (1985), da (*-lp bat + ır*) yapısındaki yardımcı fiilin *yat-* yardımcı fiilinden geldiğini belirtir.

(4) *hayillah çavuş da gel-iP batırı* (Akar, 2013: 146)

“Hayrullah çavuş da geliyor”

(5) *nédi-batın déyoru* (Akar, 2013: 259)

“Ne yapıyorsun diyor.”

(6) *bubam odun édi-batı* (Akar, 2013: 191)

“Babam odun yapıyor.”

(7) *benim konuşuvēdīm bu. kendi dādīmī aḡnad-ı vatırın.* (Yapıcı, 2013: 756)

“benim konuşacağım bu. kendi derdimi anlatıyorum.”

(8) *anā! sen benim sesimī aldir-ı baķī miñ? ġaş, ben konuşmacam o zaman.* (Yapıcı, 2013: 511)

“Anaa! Sen benim sesimi kaydediyor musun? O zaman ben konuşmayacağım.”

(9) *iscā çıķdım mī tāsīyon. hindi māmādiñ āviñ yannī nahal varın dē-P bōrūn.* (Yapıcı, 2013: 721)

“Sıcağa çıkınca tansiyonum (yükseliyor). Şimdi (Mehmet) in evinin yanına nasıl gideceğim diye düşünüyorum.”

İşlevleri

Güneybatı Anadolu Ağızlarında en fazla odaklılık değerine sahip işaretleyicilerdir. Muğla ve Aydın bölgelerinde sıklıkla kullanılan bu yapılar analitik yolla çeşitlilik kazanmıştır. Yani buradaki işaretleyicilerin her birinin ayrı bir şimdiki zaman işaretleyicisi olduğunu düşünmüyoruz.

Olumsuz biçimleri bulunmayan bu işaretleyiciler ile anlatılan olay, konuşma anında gerçekleşebileceği gibi o anda gerçekleşmek zorunda olmaya da bilir. Genel itibariyle eylemlerin süreğine ait bir kesiti dar bir perspektifle yansıtımları sayesinde sınırlar arası bakış noktasında yüksek odaklıdırlar. Bu işaretleyiciler eylemin iç safhasını gözlemleyebilmektedir, (5) numaralı cümle hariç diğer örnekler bu açıklamaya örnek verilebilir. Konuşma anı noktasının çok yakınında olmasa da konuşma anını içine alan bir noktada gerçekleşen veya geçerli eylemlerin iç safhasını gösterirler. (3) ve (4) numaralı cümleler bu açıklamaya örnek gösterilebilir. Ayrıca (4) numaralı cümlede şimdiki zaman işaretleyicisi son sınırı vurgulamaktadır. Buradaki şimdiki zaman işaretleyicisi “ölmek” son sınırı vurgulayan fiilin kritik sınırının hemen öncesinde konumlanmıştır ve hareketin gerçekleşmeye çok yakın olduğunu bildirir.

3.2.2.2. -(y)lk gelir

Kullanımları

gel- fiilinin yardımcı fiil olarak işlev görmesiyle oluşan bir şimdiki zaman işaretleyicisidir. *-(I)p* zarf fiili kendisinden sonra gelen yardımcı fiil ve geniş zaman ekiyle birleşerek şimdiki zaman işaretleyicisinin oluşmasında kullanılmıştır. Ancak kullanım sırasında *G-* ile başlayan fiillerden önce *p > k* değişmesi sonucu *-(y)Ip > -(y)Ik* olabilmektedir (Demir, 2007).

(1) *hindi dādan inik-geliyolla bu çocu^{klā}.* (Akar, 2013: 191)

“şimdi dağdan iniyorlar bu çocuklar.”

(2) *siz nēden beri geK-gelīsiniz? çavdardan beriyī mi gelīK-gelīsiniz?* (Yapıcı, 2013: 760)

“Siz nereden (doğru) geliyorsunuz? Çavdar köyünden mi geliyorsunuz?”

İşlevleri

Yukarıdaki (1) numaralı cümlede eylemin süreğine ait bir kesit “şimdi” zaman ifadesiyle süreç noktasında bir belirginlik gösterir ve dar bir bakış açısı göstermesi bakımından yüksek odaklılık değerine sahiptir. (1) ve (2) numaralı cümlelerin her ikisi de bakış noktasında eylemin devam eden iç safhasını gözlemleme imkânı sunar ve yapılmakta olan eylem konuşma anında gerçekleşir. Ayrıca olayların konuşma anının çok yakınında olmasa bile konuşma anını içine alan bir zaman diliminde gerçekleştiğini de anlayabiliriz.

-(y)Ik ekine görünüş perspektifinden bakıldığında, bu ekin konuşma anında süren, başlayan veya sonlanan durumu bildirme ya da sorup öğrenme göreviyle kullanıldığı görülmektedir. -(y)Ik ekiyle çekimlenmiş bir eylem, aslında geçmiş zamanda meydana gelen veya başlayan bir olayın konuşma anındaki sonucunu ifade eder. Burada eylemden sonra oluşan olay, olgu, durum söz konusudur; bu ekle anlatılan aslında geçmiş bağlantılı şimdiki zamandır.

Konuşma anından önce meydana gelen ve tanık olunan olaylar için de şimdiki zaman anlatımı sırasında yüklemleştircide -(y)Ik eki görülebilir. Yani konuşulan ortamdan uzak olursa bile, konuşma konusu bilinmese bile, hatta cümlede herhangi bir zaman belirteci kullanılsa da konuşurun anlatımından olayın şimdiki zamana ait olduğu anlaşılır. Yukarıdaki her iki örnek ile görünüş perspektifiyle açıklanan bu ifadeler somutlaştırılabilir.

3.2.2.3. -Ip durur (< turur)

Kullanımları

Şimdiki zaman anlatımında kullanılan (*asıl fiil + zarf fiil eki -(y)Ip + turur + şahıs eki*) gösterimiyle sağlanan bu işaretleyiciye sıklıkla rastlamak mümkündür. Özellikle Batı grubu ağızlarında bazı yardımcı fiiller birleşik fiil kuruluşu yönünden çeşitliliğe sahiptir. Bunlar arasında “bat-, var-, gel-, dur-” gibi yardımcı fiilleri sayabiliriz⁵.

Ay, bu işaretleyicinin Türkiye Türkçesi ağızlarının batı bölümünde şimdiki zamanı anlatmak için gelişmiş yeni bir şekil olduğunu, Eski Anadolu Türkçesindeki ve bugünkü Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu ağızlarındaki -(y)IP (< -(y)IP DUrU(r)) ekinden farklı olduğunu belirtir (2009: 248).

Caferoğlu, işaretleyicinin -p zarf-fiil ve yardımcı fiil dur-, tur- karmasıyla oluştuğunu ifade eder ve şu örnekleri verir: sorupturun < sor-up-tur(ur)-un, veripdurusunuz < ver-ip-dur-ū(ur)-sunuz (1963: 109; Ay, 2009: 248)⁶.

⁵ Türkçenin Tarihi ve Çağdaş Lehçelerinde -Ip durur (< turur) yapısı hakkında detaylı bilgi için bk. Türk, 1999: 301-302; Bulak, 2017.

⁶ Konu ile ilgili yabancı dilde yayımlanmış çalışmalar da mevcuttur bk. Demir, 1990; V. Gabain, 1953.

(1) *sizlê nahalsınız? n işley-îp durusunuz? evli miñ, bekar mıñ? anañ vâ mı, bubañ vâ mı? sağ_olsunnâ çocüm sağ_olsunnâ. çolūñ çocūñ_ oldu mu? yeñi mî_ evlendiñ? gülê durusunuz benim nafları ğayri dē mi?* (Yapıcı, 2013: 760)

“sizler nasılsınız? ne iş yapıyorsunuz? evli misin, bekar mısın? anan var mı baban var mı? sağ olsunlar çocuğum sağ olsunlar. çoluğun çocuğun oldu mu? yeni mi evlendin? gülüyorsun benim laflarıma değil mi artık?

(2) *hindî hūdan vādıñ mî_ ödü_ otur-üp durülâdır hindî_ isannâ*

“şimdi şurdan gittin mi orada oturuyorlardır insanlar.” (Yapıcı, 2013: 615)

(3) *herif darınıñ gözüne bakıP-duru. yiyceK ğış gelince.* (Akar, 2013: 188)

“herif darının gözüne bakıyor. Kışın yiyecek”.

(4) *ğızım biz sana çō seviP-duruz, ğızımız olumadından nēden bōle edī-batıñ dedikçe “sizin sevmeñiz önemli dāl, olun sevsin yēterli” dēdi bizi.* (Akar, 2013: 293)

“ğızım biz seni çok seviyoruz, kızımız olmadığından neden böyle yapıyorsun dedikçe “sizin sevmeniz önemli değil, oğlun sevsin yeterli” dedi bize”

İşlevleri

(1) numaralı cümlede konuşma anı ile olay anı aynı süreç içerisinde yer almaktadır. Yani olay konuşma anı ile eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle olayın, bakış noktasında gerçekleşme zorunluluğu vardır diyebiliriz. (1) numaralı cümlede odaklılık kalıplaşmış soru (ne yapıyorsunuz?) ifadesinden kaynaklanır. (2) numaralı cümlede şimdiki zaman işaretleyicisi algısal ve çıkarımsal bir bilgiyi işaretlediğinden tanımlayıcı, teşhissel ve yüksek odaklı bir görünüm sergiler. (3) numaralı cümlede ise şimdiki zaman işaretleyicisinin yapılmakta olan eylemin çıkarımsal bir bilgiyi işaretlediğini söyleyebiliriz. Olaylar, görünüş sisteminde intraterminal bir perspektifle açıklanabilir yani süreç safhasında meydana gelmektedir. -Ip durur işaretleyicisi, (2) ve (3) numaralı cümlelerde ise eylemin kritik sınırı aşıldıktan sonraki safhayı gözlemler. Sınır sonrası görüntülenen eylem, kısmen de olsa görünüş alanından uzaklaşmıştır. Bu sebeple kritik sınırın aşılma anına işaret eden bilgi, doğrudan değil, eylemin gerçekleşme sonucuna, izlerine göre dolaylı olarak elde edilir. (4) numaralı cümlede eylemin süreğine ait kesit dar bir perspektifle sunulmuştur. Konuşma anında meydana gelen ve devamlı yapılan bir olay anına yönelik durum anlatılır. Bu işaretleyici genel itibariyle sınırlar arası sistemde yüksek odaklıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Güneybatı Anadolu Ağızlarında tespit edilen şimdiki zaman işaretleyicileri ve odaklılık değerleri incelenmiştir. Çalışmada, öncelikle zaman kavramı ve şimdiki zaman ele alınmış sonrasında inceleme alanı içerisindeki bölgelerde tespit edilen şimdiki zaman işaretleyicilerinin envanteri verilmiştir. En sonda ise odaklılık parametresi çerçevesinde bu kategoriye giren işaretleyiciler ele alınmıştır. Yine bu bölümle ilişkili olarak görünüş perspektifi

içerisinde *intraterminal* (başlangıç ve bitiş sınırları sürecinde bir olayın gözlemlenmesi), *postterminal* (olayın kritik sınır aşıldıktan sonra gözlemlenmesi) ve *terminal* (olay sadece kritik sınıra ulaşırsa gözlemlenir) bakış açıları örnek cümlelerle ve dilbilimsel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Yani geleneksel gramerlerde “zaman ekleri” veya “şekil ve zaman ekleri” adı altında ele alınan yapılardan *-(X)yor, -mXş, -(y)AcAk* gibi), diğer bir deyişle yüklemleştircilerden şimdiki zaman işaretleyicileri hem zaman işlevleri hem odaklılık değerleri hem de görünüş işlevleri açısından detaylıca incelenmiştir. Görünüşle ilgili ölçüsel bir parametre olan odaklılık, yüksek, düşük veya odaksız şeklinde derecelendirilmektedir. Her ne kadar zaman-görünüş olguları çalışmada ele alınsa da eylemlerin kılınış biçimleri değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır. Çünkü böyle bir çalışma daha kapsamlı bir incelemeyi hak etmektedir.

Çalışmada dikkat çeken durumlardan biri odaklılık gösteren şimdiki zaman işaretleyicilerinin Güneybatı Anadolu Ağızlarında yaygın bir dağılıma sahip olmamasıdır. Özellikle bu yapılardan en fazla zarf fiil ve yardımcı fillerle sağlanan işaretleyiciler odaklılık değeri bakımından ön plana çıkmaktadır. Bu işaretleyiciler daha çok Muğla ve Aydın bölgelerinde tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın dilbilim araştırmaları noktasında ağızların da bu alana dâhil edilmesi gerektiğini ve geleneksel çalışmalardan ziyade dilbilim odaklı çalışmaların ön plana çıkması gerektiğini gösterir. Ağızlar bu yönde yapılacak çalışmalar için zengin bir çeşitliliğe sahiptir.

Çeviri Yazı İşaretleri

- (-) : Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
- (~) : Ünlüler üzerinde kısalık işareti
- (´) : Ünlüler üzerinde yarı incelme / kalınlaşma işareti
- (°) : Ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti
- (^) : Ünlüler üzerinde bulanıklık işareti
- (~) : Ünlüler üzerinde nazallık işareti
- (˘) : Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti
- (˘) : Diftong
- (ä) : açık e
- (ħ) : Hırıltılı h sesi
- (ħ) : Nefesli h sesi
- (ƙ) : Arka damak k’si
- (ğ) : Arka damak g’si
- (ğ) : Patlayıcı gırtlak g’si

- (ñ): Damak n'si
- (ş): Peltek s sesi
- (ı): Yarı tonlu dişeti-diş ünsüzü
- (ı̇): Yarı ünlü dişeti-diş ünsüzü
- ('): Ünsüzler üzerinde telaffuz noktasının daha önce kaydığını gösteren işaret
- (K) : k-g arası ünsüz
- (K̇) : kğ arası ünsüz
- (P) : p-b arası ünsüz
- (S) : s-z arası ünsüz
- (T) : t-d arası ünsüz
- (') : Kendinden sonraki hecenin standart Türkçeden farklı vurgu yaptığını gösterir.
- (_) : Bağlantı (laison) işareti
- (>, <) : Kelimelerin yapı bakımından (etymologique) gelişme yönlerini gösterir.

EXTENDED ABSTRACT

The present tense has been described with various suffixes or words since the historical periods of Turkish, which can be followed. We can assume *-I yor*, *-mAdA*, *-mAktA* at the present time morphemes as grammatical time markers in Turkish; *-mİş*, *DI* for the past tense; *-AcAk* for the future tense and *-Ar/Ir* for the simple present tense. These morphemes and lexical items that indicate time are the basic structures in a sentence of a language. In linguistic time, we can have information about the moment of speech, the moment of the event, and the reference point as a reference. Structures known as time markers in Turkish indicate not only time but also grammatical aspects (view) and modality categories.

The standard criteria determined by societies and related institutions in order to make people's time meaningful have been reflected in literary texts, especially grammar books of languages. However, unlike the standard written language, dialects are in an important position in terms of reflecting the linguistic richness of societies. This study, is limited to the Southwest Anatolian dialect region. The borders of this region are based on the dialect regions in Leyla Karahan's work titled "*Classification of Anatolian Dialects*" in 1996. After dividing Anatolian dialects into three main dialect regions as *Eastern Group Dialects*, *Northeastern Group Dialects* and *Western Group Dialects* in his classification, Karahan, classified these dialect regions as lower dialect regions. The boundaries of this study were determined according to the lower mouth regions. Although classification efforts are based on much older times, some of the prominent

classification studies are as follows; The first studies, on vernacular forms of speech were made by V. A Maksimov in St. He started with his essay “*Oput ızslėdovanija tjurskich dialektov v Chudavendgarė i Karamanii*” which was published in St. Petersburg. The works of J. Thury, I. Kúnos, M. Hartmann, K. Foy, V Pisarev, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze, who are known as orientalist linguists after Maksimov, can be mentioned. The attempt to classify the Anatolian dialects specifically was done for the first time by made İ. Kúnos. Kúnos, divided Anatolian dialects into seven groups in his work “*Kisázssiai Török Dialektusairai*” published in 1896. Looking at the local studies, a classification attempt was made by Ahmet Caferoğlu. Caferoğlu, divided Anatolian dialects into nine groups in his article titled “*An Essay on Anatolian Dialectology*” that he prepared in 1946. As a result, many linguists have worked in this direction. However, the classification study by Karahan is considered among the most modern and comprehensive studies. What is common in classification studies is the development of various criteria to determine the boundaries of dialects by linguists. Although these criteria differ, there are also standard criteria that do not change in terms of basic language features. The most used of these criteria is the sound changes that occur in the present tense suffix.

Dialects, vary from standard language when it comes to present tense markers. The inventory of present tense suffixes determined by descriptive method from Southwestern Anatolian Dialects will be presented in this study and then the focal structures detected in the area researched will be discussed with a linguistic approach. What is meant by the focal parameter is that the process of occurrence of an event and the moment of speaking overlap at the moment of its realization. A morpheme may reflect a highly focused or low focused value in this process. The direction of this change seen in morphemes is from high focus to low focus. A loss of focus may also occur within a morpheme. In such a case, the linguistic structure, which enters the defocalization process, undergoes a highly focused renewal process with the renewal of focus in the aspect system. In this respect, simultaneous intersection areas that enable the renewal of a morpheme exist in the lower or upper scale of that linguistic structure.

The focal parameter is also related to the categories of manner of action and aspect. In our study, the category of action will be excluded, and the present tense markers will be discussed within the perspective of appearance. In other words, the event in the sentence will be evaluated in terms of *intraterminal* “observation of an event in the process of start and end boundaries”, *postterminal* “observation of the event after the critical limit is exceeded” and *terminal* “the event is only observed if it reached the critical limit” perspectives. In addition, present time markers with focality value will also be displayed in context.

Johanson's work “*Aspekt im Türkischen*” pioneered the studies on time and aspect system. This study, is important in that it shows that predicates in Turkish have aspect functions as well as temporal functions. Our study, will show that predicators have not only temporal functions, but also aspect functions. In fact, carrying this point of view to dialect studies and analyzing linguistically reflects the main purpose of our study.

As a result, the aspect (view) system is an important grammatical category in that it makes visible the inner phase structure of the action in the linguistic structure, a section related to its boundaries. In other words, we can say that gaze or appearance processors open perspectives on

the phases of actions. When these markers are considered on the axis of focus, they are evaluated in relation to the narrowness of the viewing area marked by aspect morphemes, the surrounding of the point of view and, accordingly, the psychological intensity.

The present tense markers in the Southwest Anatolian Dialects, which we discussed in our study, vary within the dialect regions we have determined. Present tense markers with focal value are mostly provided with adverbs and auxiliary verbs. These markers have a great distribution and diversity, especially in the Muğla and Aydın dialect regions. There have been many studies on dialects from various angles. What makes this study different from the others is that it shows that their dialects can be included in this field at the point of linguistic research and studies can be carried out in more specific fields. Because dialects have a rich variety for the studies to be done in this direction.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2013). *Muğla ve yöresi ağızları*. TDK Yayınları.
- Akşehirli, S. (2010). Türkçede konuşma zamanı, olay zamanı ve referans zamanı ilişkileri. *Turkish Studies*, 5(4), 15-73.
- Alan, N. (2020). Bakış. E. Boz, (Ed.), *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar*, (ss. 35-56), Gazi Kitabevi.
- Aslan Demir, S. (2012). Türkiye Türkçesinde ol- yardımcı fiilli yapıların görünüş-zaman bildirimindeki işlevleri. *Bilig*, 63, 11-30.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi: Türkmençe örneği*. Grafiker Yayınları.
- Ay, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekimi*. TDK Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede zaman ve görünüş sistemi*. Grafiker Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kiplik*. Kabcacı Yayınevi.
- Bulak, Ş. (2017). Tarihi Türk yazı dillerinde şimdiki zaman. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 223-258.
- Caferoğlu, A. (1988). Muğla ağızı. *TDAY Belleten*, 107-130.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge University Press.
- Demir, N. (1996). Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan şimdiki zaman eki -ik gelir. *Uluslararası Türk Dili Kongresi*. 43-56.
- Demir, N. (2016). *Türkçede görünüş*. Grafiker Yayınları.
- Doğan, T., & Usta, Ç. (2015). Türkiye Türkçesinde sınır öncesi bakış açısı ve yaklaşma. *Türkiyat Mecmuası*, 25, 167-192.
- Doğan, T. (2018). Konya yerli ağızında odaklı şimdiki zaman işaretleyicileri. *Türk Dünyası*, 45, 55-75.
- Gülensoy, T. (1985). Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, 281-296.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak ili ağızları (Dil özellikleri-Metinler-Sözlük)*. TDK Yayınları.
- İlker, A. (2008). Manisa ağızlarında şimdiki zaman. *Uluslararası Ağız Araştırmaları Çalıştayı*.
- Jespersen, O. (1924). *The philosophy of grammar*. University of Chicago Press.

- Johanson, L. (2009). Türk dillerinde odaklıl şimdiki zaman işaretleycisi ve Kıbrıs Türkçesinde eksikliği. *Bilig*, 49, 93-101.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. TDK Yayınları.
- Karaoğlu, S. (2020). Zaman. E. Boz, (Ed.) *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar*, (ss. 91-124), Gazi Kitabevi.
- Reichenbach, H. (1947). The tenses of verbs. *Elements of Symbolic Logic*, 287-98.
- Tok, T. (2002). *Denizli ili Güney ve Güneybatı bölgesi ağızları*. [Basılmamış Doktora Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Uzun, N. E. (1998). Türkçede görünüş, kip, zaman üçlüsü. *Dil Dergisi*, 5-22.
- Tor, G. (2009). Mersin ağızlarında {-(y)Ik} ekinin kullanımı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 107-165.
- Türk, V. (1999). Türkçede şimdiki zaman kavramı, çekimleri ve ekleri. *TDAY Belleten*, 291-340.
- Yapıcı, Ali İ. (2013). Aydın ve yöresi ağızlarında kullanılan şimdiki zaman şekilleri. *Türük*, 2, 1-48.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

RUS KOLONİZASYONUNA KARŞI KENESARI KASIMOV'UN
BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ (1837-1847)*

Hadi AVA

Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.İ
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
hadiava@ksu.edu.tr

0000-0001-8278-3966

Orhan DOĞAN

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
odogan@ksu.edu.tr

0000-0002-9404-7752

Atıf / Citation: Ava, H. & Doğan, O. (2022). Rus kolonizasyonuna karşı kenesarı Kasımov'un bağımsızlık mücadelesi (1837-1847). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 347-362.

<https://doi.org/10.54282/inijoss>.

Öz

17. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Kazak Türkleri üç Cüz'e (Orda) bölünerek yönetilmiştir. Küçük Cüz Hanı Ebulhayr, dâhili anlaşmazlıklar ve dış baskılar neticesinde Rus Çarlığı'nın himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Rus Çarı I. Petro'dan (1682–1725) itibaren Rusya'nın Batı Türkistan topraklarına doğru yayılması aşamalı olarak gerçekleşmiştir. 1744 yılında Orenburg'un kurulması, Rusların Kazak bozkırlarına nüfuzunu hızlandırmıştır.

18. yüzyılın başlarına doğru Orta ve Küçük Cüz hanları, Rus Çarlığına yarı bağımlı bir siyaset izlemişlerdir. Ancak Kazak hanlıkları üzerindeki etkisini artırmak isteyen Rus Çarlığı, idari ve hukuki bir takım dayatmalarda bulunmuş, özellikle 1822 ve 1824 yıllarında çıkarılan tüzüklerle hanlık sistemini ortadan kaldırarak "vekil sultan" veya "yönetici sultan" makamı ihdas etmiştir. Buna benzer uygulamalar, yerel halk nezdinde büyük tepkilere neden olmuştur. Aynı zamanda Orenburg Kalesi'nin kuruluşu Kazak coğrafyasının askeri bir üs haline getirmiş ve Kazakların millî bağımsızlıklarını gölgelemiştir. Bu nedenle pek çok isyan çıkmış, Bunlardan en önemlilerinden olan ise Kenesarı Kasımov isyanıdır. Rus yayılmacılığına karşı büyük bir mücadele veren Kenesarı, askeri açıdan bazı başarılar elde etse de Kazaklar arasındaki çekişmeler ve Kırgızlara karşı izlediği yanlış politika nedeniyle öldürülmüştür.

Bu çalışmada, Sultan Kenesarı Kasımov (Kenesarı Han) liderliğinde, Kazak halkının Rus yayılmacılığına karşı verdiği milli mücadelenin askeri ve siyasi aşamaları Rus arşiv belgelerine dayandırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Kazak Türkleri, Kenesarı, Bağımsızlık.

* Bu çalışma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Haziran 2022' de tamamlanmış olan "Orenburg Genel Valiliği İdaresindeki Kazak Ordaları (1744-1881)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

KENESARI KASIMOV'S STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AGAINST RUSSIAN COLONIZATION (1837-1847)

Abstract

Kazakh Turks were ruled by dividing into three big Horda (Jüz) until the second quarter of the 17th century. Ebulhayr, Khan of Small Horda (kíshí jüz), had to accept the patronage of the Russian Tsarist as a result of internal disagreements and external pressures. From the time of the Peter the Great (reigned 1682–1725), the expansion of Russia towards the West Turkestan lands took place gradually. The establishment of Orenburg in 1744 accelerated the penetration of the Russians into the Kazakh steppes. Towards the beginning of the 18th century, the Middle and Small Horda khans followed a semi-dependent policy to the Russian Tsarist. The Russian Tsarist, which wanted to increase its influence on the Kazakh khans, made a number of administrative and legal impositions. For example, with the regulations issued in 1822 and 1824, the khanate system was abolished and the titles of "deputy sultan" or "administrator sultan" were created. Similar practices had caused great reactions from the local people. At the same time, the establishment of the Orenburg Castle made the Kazakh geography a military base and overshadowed the national independence of the Kazakhs. For this reason, many rebellions broke out, the most important of which is the Kenesari Kasimov, rebellion. Kenesari, who had a great struggle against Russian expansionism, was killed due to the conflicts among the Kazakhs and the wrong policy he followed against the Kyrgyz although he achieved some military success. In this study, the military and political stages of the national struggle of the Kazakh people against Russian expansionism under the leadership of Sultan Kenesari Kasimov (Kenesari Khan) were examined based on Russian archive documents.

Keywords: Turkistan, Kazakh Turks, Kenesari, Independence.

1. GİRİŞ

Türkistan¹ (Türk Yurdu) coğrafyasında Rus kültürünün yayılmasına ve kurumsallaşmasına aracı olan Genel Valilikler, yeni ele geçirilen ya da daha önce sınırlara dâhil edilen çoğunluğu Rus olmayan nüfusa sahip kenar bölgelerinde ihdas edilmiştir. Kazak² topraklarında *Genel Valilik Kurumu*³ ve bünyesindeki idari yapıları Rus politikasının en önemli uygulayıcıları olarak görmek mümkündür (Kerimov & Topsakal, 2019: 365). Çarlık Rus iktidarının dikte ettiği bu idari ve siyasi reformların uygulanması birçok soruna zemin hazırlamıştır (Abdirov, 2000: 38). En verimli otlaklar/meralar göçebe Kazaklardan zorla alınmış, Kazak bozkırlarının müstahkem noktalarında Rus tahkimat kaleleri kurulmuş ve yeni yerleşim birimleri (köyler, distantsiya vb.) inşa edilmiştir. (Sabol, 2003: 237). Ayrıca Çarlık Rus idarecileri, Kazak halkından usulsüz ağır vergiler talep etmişler, yasa dışı uygulamalara yönelmişler ve asayişin sağlanmasında yetersiz kalmışlardır (Prmanov, 2010: 321-328). Bölgedeki Rus varlığının güçlenmesiyle keyfi uygulamaların artması Kazak halkında isyan hareketlerine ve sosyal tepkiye neden olmuştur (Hodarkovskiy, 2019: 242-247). Bu halk hareketleri, Gubaydulla Valihanov, Sartay Çingizov, Kasım Abılayhanov, Sarcan Kasimov, Kenesari Kasimov, Kudaymendı Gazin Sultan ve diğer önemli şahsiyetler tarafından yönetilmiştir (Masanov, 2000: 172-187; Kozgambayeva, 2020: 46). Rus Çarlığına karşı ilk ayaklanma, Küçük Cüz'de çıkmıştır. 1785-1797 yıllarında Sırım Batır'ın (Bahadır) önderliğinde

¹ Türkistan adını ilk defa İranlılar, Orta Asya da yaşayan Türk toplumun yoğun olarak yaşadıkları tarihi bölgeyi tanımlamak için kullandıkları bilinmektedir. Bk. (Togan, 1981: 1-3; Hayıt, 1995: 1; Doğan & Erdoğan, 2017: 10; Taşağıl, 2002: 556; Ahmetbeyoğlu, 2017: 35).

² Tarihsel süreçte *Kazak* teriminin etimolojisine dair çok sayıda görüşün ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Milli bir birlik adı olarak kabul edilen *Kazak* terimi hakkında detaylı bilgi için bk. (Samoyloviç, 1927: 5-17; Samoyloviç, 1957: 95-104; İbragimov, 1960: 66-71; Komekov, 2007: 45; Yudin, 2001: 384; Doğan, 2021: 15-22; Oraltay, 1976: 29; İsmagulov, 2007: 36; Togan, 1981: 37-38; Doğan, 2019: 16-27).

³ Ruslaştırma siyasetinin önemli bir aracı olan Genel Valilik Kurumu hakkında detaylı bilgi için bk. (Kerimov & Topsakal, 2019: 365-382).

Küçük Cüz'de patlak veren silahlı ayaklanma yukarıda bahsedildiği gibi Rus hâkimiyetinin tatbik ettiği metotlar ve halkın yabancı müstevlilere karşı gösterdiği doğal bir tepkinin sonucu olarak çıkmıştır (Vyatkin, 1947: 178). Sırım Batır'dan sonra Arıngazi Sultan (1816-1821), İsatay Tayman ve Mahambet Êtemis (1836-1837) ve Colaman Tilenci önderliğinde çeşitli isyanlar meydana gelmiştir (Ölçekçi, 2009: 127).

2. RUS İŞGALİ ÖNCESİ KAZAKLARIN SİYASİ DURUMU

16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başında göçebe Kazak toplumunun temel özeliği üç Cüz'e bölünerek yönetilmiştir. Bunlar: Büyük (Ulu), Küçük (Kiçi) ve Orta (Orta) olarak bilinmektedir (Materialı po istorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII vekov, 1969: 242; Moidabayeva, 2002: 27; Doğan, 2007: 357). Araştırmacılar tarafından Cüzlerin ne olduğu, ne zaman ortaya çıktığı ve neden üçe bölündüğü kesin olarak ortaya çıkarılamamıştır (Gotlib, 1779: 120). Bundan dolayı Kazak tarihi açısından Cüzler hâlâ tartışılmakta olan mühim konular arasında yer almaktadır. *Cüz* kelimesi genel olarak, bir kabile birliğinin toprakları olan, ekonomik ve coğrafi açıdan belli bir topluluğun yerleştiği ayrı bir bölge "dal", "parça", "taraf" veya "kesim" anlamlarını ihtiva etmektedir (Moidabayeva, 2002: 27; Doğan, 2007: 357). *Cüzlerin* oluşum süreci; muhtelif *urug*'ların birleşerek *boyları*, *boyların* da *cüzleri* oluşturmasıyla şekillenmiştir (Vostrov & Mukanov, 1968: 15; Moidabayeva, 2002: 28; Şimşir, 2008: 116; Yetişgin & Özdamar, 2016: 168). Öte yandan Kazakların bu şekilde üç *cüz'e* bölünmesi Rus yönetiminin Kazak bozkırlarını işgal etmesini daha da kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

18. yüzyılın başlarında kolonizasyon faaliyetlerinin hız kazanmasıyla birlikte, büyük devletler egemenlik kurmuş oldukları topraklarda üs kurmak ve kendi topraklarının güvenliğini sağlamak için büyük bir rekabete girmişlerdir (Tansü & Özdemir, 2017: 210). Bu dönemde, İngiltere sömürgecilik konusunda en aktif ve güçlü olan devlet olarak ön plana çıkmıştır. İngilizlerin Orta Doğu ülkeleri üzerinde egemenlik kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Türkistan bölgesine doğru yönelmeleri dönemin diğer bir güçlü devleti olan Rus Çarlığı, kendi hinterlandının güvenliğini sağlamak için teyakkuza geçirmiştir. Böylelikle Rus Çarlığı, Türkistan bölgesine İngiltere'den önce hâkim olmak için harekete geçmiştir (Tansü & Özdemir, 2017: 208). Ayrıca 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Kazakların sürekli Cungar Hanlığı⁴ baskısı altında kalması ve diğer taraftan Çin imparatorluğunun yayılmacı politikası, Kazak Hanlıklarının Çarlık yönetiminin idari himayesini kabul etmesine neden olmuştur (Tansü & Özdemir, 2017: 208). Rus idari sisteminin egemenliğinde kalan Kazak Cüzleri, ilk etapta iç işlerinde bağımsızlıklarını muhafaza etmişlerdir. Dış siyasette ise Rus Çarlığına bağlı kalmışlardır. Rus Çarlığı bu durumu devam ettirmek için kararname çıkartarak Orta Cüz Hanı Abılay'a⁵ (Abilmansur) yıllık 300 ruble maaş ve 212 pud⁶ ekmek harçlığı bağlanmasını kararlaştırmıştır. Rus Çarlığı, bu desteğe karşılık Abılay'dan Rusya'ya karşı düşmanlık veya herhangi bir olumsuz davranışta bulunmamasını talep etmiştir. Bu durum Abılay Han'a bir nevi memuriyet tevdi etmiştir (Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekah, 1961: 609). Abılay Han 1781 yılında öldükten sonra, Kazak toplumunda asırlardır devam

⁴ Cungar Hanlığı, Batı Moğolistan'da 17. yüzyılın 30'lu yıllarında dört Oyrat kabilesinin birleşmesi temelinde kurulan hanlıktır. Bk. (Yücel, 2001: 267-268).

⁵ Abılay hakkında detaylı bilgi için bk. (Doğan, 2011: 65-92; Ava, 2017: 123).

⁶ Pud, Ruslarda bir dönem 16,3 kiloluk ağırlığa denk gelen bir kütle birimi olarak kullanılmıştır. (Mustafayev & Şerbinin, 1996: 740).

eden han seçimi yapılmıştır. Abılayın oğlu Sultan Vali, ahun ve diğer din adamları tarafından dualar ve Kuran'ı kerimden sureler okunduktan sonra Orta Cüz'ün yeni hanı olarak seçilmiştir (Ava, 2017: 102). Vali Han'ın 1819 yılında vefatı üzerine hanlığa oğlu Ubaydolla geçmiştir. Ubaydolla Han, Kazak Hanlarının birliğini yeniden tesis etmek istediği ve Rus Çarlığın himayesini açıkça tanımadığı için Rus yönetimi tarafından esir alınarak hapsedilmiştir. Orta Cüz, Kenesari'nın Han ilan edilmesine kadar Rus Çarlığının idaresinde kalmıştır Rus Çarlığı, Orta Cüz Hanlığının iç siyasetinde de etkin konumunu korumak için yoğun askeri faaliyet yürütmüştür. Rus Çarlığının izlediği bölme siyaseti, hanlık topraklarına el konulması, Kazak topraklarında kale inşa etmeleri, yerel halktan toplanan haksız vergiler gibi başlıca sebepler Abılay'ın torunları Sarcan, Esengeldi ve Kenesari'nın ayaklanmasına neden olmuştur (Tansü & Özdemir, 2017: 213).

3. KENESARI İSYANIN SEBEPLERİ VE İSYAN ÖNCESİ KAZAKLARIN DURUMU

18. yüzyılın başlarında Batı Kazakistan ile Rusya arasında diplomasi trafiği hızlanmıştır. Rus Çarlığı, eskiden beri bu bölgeyle yakından ilgilenmiş, Korkunç İvan döneminde, 1552 yılında Kazan ve 1556 yılında Astrahan'ın ele geçirilmesiyle ilgisi yoğunlaşmıştır. I. Petro'nun tahta çıkması ve Rusya'yı imparatorluğa dönüştürmesi, Rusların Türkistan bölgesine yaklaşımını ve siyasetini de emperyal eksene taşımıştır. (Bennigsen, 1985: 330; Saray, 2014: 98; Kurat, 2014: 168; Karımov, 2020: 99; Nogayeva, 2013: 131; Orhan Doğan, 2021: 194; Yetişgin, 2010: 214; Yorulmaz, 2005: 117; Ünal, 2015: 87; Yetişgin & Özdamar, 2021: 3; Saray, 1993: 16; Ziyayev, 2007: 41; Engel & Martin, 2020: 49). Türkistan hanlıklarından gelen elçilerin verdikleri bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti buna engel olmak için harekete geçmiş, bu vesile ile Don ile Volga nehirlerini birleştirme projesini hayata geçirmeyi denediye de muvaffak olamamış ve ağır bir zayıflık vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır (Kurat, 2014:174; İnalçık, 1948: 349- 402; Ünal, 2015: 3).

Tarih boyunca süregelen Rus yayılma anlayışında, geleneksel Rus politikası olan "sıcak denizlere inme" politikası başarısızlığa uğramasından sonra Rus çarlığı yönü Kazak topraklarına çevirmiştir. Türkistan'ın jeopolitik konumu Ruslar için her zaman önemli olmuş ve "vazgeçilmez bölge" olarak nitelendirilmiştir (Ünal, 2008: 238-239; Suavi, 1977: 31; Demirağ, 2006: 1-17; Yorulmaz, 2005: 117). Özellikle Rus çarı I. Petro'nun "Kazak toprakları doğunun kapısı ve anahtarındır" sözü ile Türkistan ve Kazak bozkırlarının Rus dış politikasındaki önemini bir kez daha ortaya koymaktadır (Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekah, 1961: IV-V; Doğan, 2005: 709-748; Doğan, 2004: 155- 180; Saray, 2014: 98; Kayabalı & Arslanoğlu, 1978: 32; Ziyayev, 2007: 58; Terentev, 1875: 7; Nogayeva, 2013: 131; Poçekaev, 2020: 36).

Yukarıda bahsedildiği üzere 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar ki 150 yıllık süreç içerisinde Batı Kazakistan'da Cungan baskısı ve boy reislerinin arasındaki iç çekişmeler Kazak Cüzlerinin hızla Rus etki alanına girmesine neden olmuştur (Bennigsen, 1985: 337; Orunbayev, 2012: 9; Yerofeyeva, 2007: 74-75; Doğan, 2021: 118; Yetişgin, 2010: 214). Netice itibarıyla Rus hükümeti, ilk önce Batı Kazakistan'ı daha sonra Orta ve Büyük Cüz olmak üzere tüm Kazak topraklarını işgal ederek genişleme imkânı bulmuştur (Özkan, 2019: 68; Yetişgin, 2010: 195; Adilbayev, 2002: 83). Çarlık iktidarının gayesi, itaat altına alınan Kazak Cüzlerinin geleneksel, toplumsal ve siyasal dokusunu bozarak Rus kültürünü hâkim kılmak, müstahkem noktalarda askeri kaleler yaparak baskı unsuru oluşturmaktır (Orynbayev, 2012: 9; Kesici, 2003: 87; Kayabalı

& Arslanoğlu, 1978: 34-35). Bu doğrultuda, 19. yüzyılın 60'lı yıllarında Arıs kenarındaki Yedisu bölgesinin tamamen ele geçirilmesiyle Kazak bölgelerinin koloniye dönüşme süreci tamamlanmıştır (Donnelly, 1987: 205). Kazak Cüzlerinin Rus idaresine dâhil olmaları, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde biçimlenen ve tek gayesi Türkistan ve Güney Asya zenginliklerine erişmek olan Rusya için önemli bir fırsat doğurmuş oldu (Özkan, 2019: 68; Donnelly, 1987: 205). Böylelikle Orta ve Küçük Cüz'ün geniş bozkırlarında Ruslar tarafından yeni idari birimler tesis edilmesi Kazakların geleneksel göçebe hayat tarzını engellemiştir (Sultangalieva, 2018: 39; Bennigsen, 1985: 337; Yorulmaz, 2013: 285; Kerimov, 2019: 29). Çünkü Kazak bozkırları Rus kaleleriyle dolup taşmış, ayrıca bu kalelerin etrafında Rusya'nın iç kısımlarından getirilen Rus köylüleri yerleştirilmiştir (Saray, 1975: 198). Bu durum 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Kazak toprakları ve halkı, söz konusu Rus faaliyetleri sonucu yavaş ve aşamalı olarak Rusya'nın etkisi altına girmeye başlamıştır (Ölçekçi, 2009: 124-125).

Rus hükümeti, sosyal-ekonomik ve politik değişikliklere giderek 1822 yılında⁷ Orta Cüz'de, 1824 yılında⁸ ise Küçük Cüz'de hanlık iktidar sistemine son vermiş ve Han seçimi tamamıyla yasaklanmıştır (Kara, 2021, 373-384; Sultangalieva, 2018: 39; Adilbayev, 2002: 68). Böylelikle Orta ve Küçük Cüz'ün geniş topraklarında yeni idari birimler tesis edilmiş ve Kazak toprakları ilhak edilerek Rusya'nın bir parçası haline getirilmiştir (Sabol, 2003: 237; Sultangalieva, 2018: 39; Bennigsen, 1985: 337; Yorulmaz, 2013: 285; Kerimov, 2019: 29; Yetişgin, 2010: 214, 195).

Kazak halkının Rus yönetimine karşı giriştiği halk hareketi, Rus İmparatorluğunun, yeni topraklar ele geçirme ve yeni halkları sömürme faaliyetlerine dayanmaktadır. Nitekim 1824 - 1847 yılları arasında Kazak Rus kolonizasyonuna karşı dört önemli ve büyük ayaklanma meydana gelmiştir (Sabol, 2017: 106). Kenesari'nin liderliğindeki millî bağımsızlık mücadelesi ile Rus Çarlığı'nın çıkarlarının birbirine ters düştüğü orta çıkmıştır. Şöyle ki, Rus Çarlığı, doğal kaynakları zengin olan Kazak topraklarını ele geçirerek ekonomik kazanımlar sağlama peşindeyken Kazak halkı, vatan topraklarını sömürü işgaline karşı savunma gayretindeydi (Ölçekçi, 2009: 126). Bu durum Kenesari isyanının başlamasına önemli etken olmuştur.

4. KENESARI İSYAN'IN BAŞLAMASI

Rus reformlarına ve idari yapısına karşı Kazak mücadelesinin en kitlesel, örgütlü ve uzun süreli halk direnişlerinden biri Kenesari isyanı olmuştur. Bu direniş hareketine Rus Çarlığı'nın emperyalist emellerine karşı Küçük, Orta ve Büyük Cüz'ün bir kısmından oluşan yaklaşık 20 binden fazla kişiyi tek bir çatı altında birleştiren, Abılay Han'ın torunu olan sultan (1841 yılında han olmuştur), Kenesari Kasımov (1837-1847)⁹ önderlik etmiştir (Ünal, 2010: 284; Aseyev, 2004: 226; Doğan & Erdoğan, 2017: 125-140; Tansü & Özdemir, 2017: 208-220; Sabol, 2003: 231-

⁷ Rus hükümetinin Kazak bozkırlarında izlediği reform politikasındaki kilit nokta, başlangıçta Orta Cüz'de hanlık gücünün kaldırılmasıydı. 22 Temmuz 1822 tarihinde "Sibirya Kazakları Tüzüğü"nü onaylanmasıyla Orta Cüz hanlık sistemi tamamen kaldırıldı. Detaylı bilgi için bk. (*Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii s 1649 goda (1822-1823)*, Tom 38/ 417-4333 (No. 29127); Kara, 2021: 373-384).

⁸ Orta Cüz'de hanlık sisteminin kaldırılmasından iki yıl sonra 31 Ocak 1824 tarihinde ise Küçük Cüz'de hanlık sistemi kaldırıldı. Bk. (*Materiali po istorii političeskogo stroya Kazahstana*, 1960: 209). Ayrıca Çarlık Rusya tarafında idari reformlar ve neticeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. (Kara, 2021: 373-384).

⁹ Kenesari Kasımov Ayaklanması ile ilgili olarak sürecin tüm belgelerine ulaşmak için bk. (*Natsionalno-osvoboditelnaya borba kazahskogo naroda pod predvoditelstvom Kenesari Kasimova: Sbornik dokumentov*, 1996: 512).

252; *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannie ofitserami Generalnogo ştaba*, 1868: 167-333. Bennigsen, 1985: 338; Hayıt, 1975: 182-192).

19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Rus idari yönetimine karşı Kazak nüfusunun büyük bir kısmında memnuniyetsizlik olması Kuzey, Kuzeydoğu ve Batı Kazakistan'ın geniş bölgelerinin idari-bölgesel yönetimindeki değişikliklerle doğrudan ilişkiliydi. 1822-1824 yıllarında yapılan reformun sonucunda Orta ve Küçük Cüz hanlık iktidarı kaldırılmış ve bunun yerine Cüz'de genel imparatorluk sistemine benzeyen yeni sistem oluşturulmuştur. Ayrıca Bozkırda Rus emirlerin dayatılması ile Orta Cüz Kazakların direnişi daha da artmıştır. Rus iktidarına karşı çıkan Abılay Han'ın küçük oğullarından Kasım ve onun oğulları Sarcan, Esengeldi, Kenesarı, Navrızbay başkanlığındaki sultanlar etkili olmuşlardır (Bijanova, 1992: 7; Bennigsen, 1985: 338).

Kasım Sultan, 1825'ten beri, emirlerin kaldırılması ve askerlerin geri çekilmesi talebiyle şikâyetlerini düzenli olarak Batı Sibiryaya yönetimine göndermiştir. Ancak bu şikâyetler cevapsız kalmıştır, dahası silahlı müfrezeler Kazak köylerine saldırılarını artırarak devam etmişlerdir. Buna karşılık bölgede yaşayan Kazaklar, kısa süre içinde kendi silahlı gruplarını oluşturmaya başlamışlardı. Rus kolonizasyon siyasetine karşı ilk başlarda ayaklanmaya Kasım'ın oğlu Sarcan (1824-1836) önderlik etmiştir (Prmanov, 2010: 321-322). Çarlığın düzenli askeri birliklerine karşı bir müttefik bulma çabası içinde olan Sarcan, Hokand Hanlığı'nın etkili valisi Taşkent ku begisine (bölge yöneticisi) güvenerek ittifak kurmuştur. Ancak bu ittifak Sarcan için yararlı olmamış ve hatta sonuçları itibari ile hayatına sebep olmuştur. Nitekim 1836 yılında Sarcan ve ku begi arasındaki çatışma, Sarcan ve onun kardeşleri olan Ercan ve Esengeldi'nin ölümüne neden olmuştur (Prmanov, 2010: 321-322).

Sarcan'ın ölümünden sonra mücadeleyi onun kardeşi Kenesarı devam ettirmiştir (Yerofeyeva, 1997:140). İsyan hareketi, Kazak bozkırının önemli bir bölgesini kapsayan ulusal öneme sahip bir ayaklanmaya dönüşmesi onun önderliği altında gerçekleşmiştir (Sabol, 2017: 101-102). Kenesarı, Rus emirlerinin ortadan kaldırmasını sağlamak ve Abılay Han döneminde olduğu gibi Kazakların toprak bütünlüğünü yeniden kurup bu topraklarında bağımsız ve hür bir devletin kurulmasını kendisine amaç edinmiştir (Kasımbayev, 1993: 90-100).

1837 yılından 1847 yılına kadar süren ayaklanmanın seyri üzerinde Kenesarı'nın olağanüstü örgütsel ve askeri yetenekleri, belirleyici bir etkiye sahip olmuştur (Steblyn-Kamenskaya, 1942: 235-254). 1837 yazından başlayarak Kenesarı, en yakın çevresi ve köyleri ile Aktav'nun eteklerindeki iç bölgelere ve isyancıların çekirdeğini oluşturan Turgay'ın üst kısımlarına göç etmiştir (Tolıbekov, 1959: 272). 1838 yılında Omsk camisinin ahunu (imamı) Abdrakhimov'un, Kenesarı Kasımov'un karargâhının yeri hakkında Akmola idaresi şu bilgiler vermiştir: “..., *Kasımov sultanlarının başını çektiği asi çete hakkında güvenilir istihbarat için Karaağaç bölgesine, oradaki Kırgız göçebelerinin niyeti hakkında ve girişimlerini ikna yoluyla oradan uzaklaşmaları için ilçe yöneticisi Aythoca-Karıpkovskoy ve ilçe beyi Salak Tanırbergenov'a gittim. Dörtüncü gün Tanırbergenov'un köyelerine gelip, onlara dini öğreterek, sadık olmak ve verdiği yeminin kutsallığını ve içeriğini beyinlerine oturtmuştuk, onlar, Kasımov'un ayaklanmasına hiç katılmayacaklarını ve ilçeden hiçbir yere gitmeyeceklerine beni inandırdılar. Onlar, bu isyan yüzünden kendi refahlarından ayrıldıklarını söylediler. Bu arada Karaağaç'tan 35 verst olan Kazıkurt ve Amantav patikalarında iki parçadan oluşan önemli sayıda kötü niyetli grubun yerleştiğini öğrendim. Biri Koçen, diğeri de*

Kenesarı Kasımov liderliği tarafından yönetilmiştir...” (Tsentralny gosudarstvennyy arhiv Respubliki Kazahstan (TsGARK), Fond 338, Opis 1, Delo 66, List 476-477).

Kenesarı Han önderliğinde başlayan isyan hareketi, 1838 yılının baharında Akmolâ komuta merkezinin yakılması ve kuşatılmasıyla başlamıştır. İsyân hareketi, Orta Cüz boylarının katılması dışında Küçük Cüz'ün Ekti, Cagalbaylı, Tabın, Alşın, Şomekey, Cappas boylarının ve Büyük Cüz'ün Uysun, Dulat, Şapıraştı vb. saygın boylarının katılması ile birlikte en başından beri milli ve kitlesel karakter kazanmıştır (Bekmahanov, 1946: 82-105). Kenesarı ve onun taraftarları bir süre boyunca Çarlığın düzenli askeri gücüne karşı vur-kaç (gerilla) taktiği yürütmüşlerdir. Kenesarı'nın savaş stratejisine karşın Ruslar, birkaç Kozak¹⁰ müfrezesi kurmuştur. Ancak, Kozaklar sahadaki Rus imajını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Çünkü her ortaya çıkışlarında Kazak köylerine büyük bir zarar ve şiddet uygulamışlardır. Böylece Kenesarı'nın tarafını tutanlarının sayıları günden güne artmıştır (Prmanov, 2010, 347).

1838 yılında Kenesarı, Rus İmparatoru I. Nikolay'a yazdığı mektupta, *“Majestelerine şunları açıklamaktan onur duyuyorum: atalarınız ve büyükbabamız Abılay Han'ın hükümdarlığı sırasında insanlar arasında huzur ve sukunet vardı ve hiçkimse bir diğeri tarafından rahatsız edilmedi. Her iki tarafın da sukuneti bozulmadan karşılıklı ticareti vardı; halkımızdan herhangi bir vergi alınmadı. Daha sonra farklı bir süreç takip edildi halkımızdan vergi toplamaya ve çeşitli zulümlere başladılar. Önceki barış antlaşmasını ihlal eden küçük yöneticiler, tebaanız, sanki tüm Kazak halkının, merhum dedem Abılay'a ait yerlerde sekiz divan kuruluş Rus vatandaşlığına girmiş gibi yanlış bir şekilde gösterildi. Özellikle vergi getirilmesi nedeniyle bu halkımız için son derece üzücü bir durum. Ama tüm Kazak halkımız ezilmesin ve özgür bir hayat yaşasın diye, sizden Büyük Hükümdar, onu ilkel haliyle bırakmanızı, bozkırımında bulunan sekiz ilçe divanını ve diğerkurumları yıkmanızı istemekten onur duyuyorum”* (TsGARK, Fond 374, Opis 1, Delo 25, List 14). diye ayaklananların temel taleplerini açıkça belirtmiştir.

Kenesarı bu isyan hareketi ile birlikte aynı zamanda, Türkistan hanlıklarının yöneticilerine karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda 1841 yılının ağustos ayında Sozak, Janakorgan, Akmesçit, Jilek'de gibi Hokand kaleleri kuşatılmıştır. 1841'de, Küçük Cüz'ün doğu kısmının yöneticisi Ahmed Canturin, Kenesarı ile Hive hanı Allakul arasındaki ilişki hakkında Orenburg sınır komisyonu başkanı Tümgeneral Gens'e verdiği raporda: *“Hive yöneticisi geçen yıl güzün Kenesarı'ya mektup göndererek onu Hive'liler tarafından Seyhun nehrinin ağzına yakın yerde inşa edilen kalede yaşamalarını tavsiye etmiştir ve ona o kalenin kenarında yaşayan, Hive'ye vergi ödeyen Kırgızların üzerinde yönetici yapacağına söz vermiştir. Ancak Kenesarı bu mektuba Hive hanının istediği gibi cevap vermemiştir, çünkü o kalede sürekli yaşayamayacağını, Kırgız bozkırlarının merkezinde kalarak Hive ile dostluk içinde kalacağını belirtir. Bu cevabı Kenesarı'nın verdiği doğrudur, Allakul han yerel yönetiminden koruma isteyeceğini umarak ondan çok şey beklemişti, bundan dolayı Hive hanı Kenesarı'dan memnun olmamış olabilir. Dahası, daha önce kışın Seyhun kenarında göç eden ve bu toprağın sahibine vergisini ödeyen Çumekey ve Dyurtkarin aşiretlerinden*

¹⁰ Rusya tarihinde önemli yer tutan Kozaklar, sınır bölgelerinde askerlik hizmeti veren ve savaşçı kimliğiyle ortaya çıkan bir halktır. Daha geniş bilgi için bk. (Erdoğan, 2020: 1426)

birçok Kazak, Kenesarı ile birlikte kışı geçirmişler ve Hive'ye hiç vergi ödememiştir” (TsGARK, Fond 4, Opis 1, Delo 349, List 2). ifadelerine yer verilmiştir.

Kenesarı, 1841 yılında üç Kazak Cüz temsilcilerinin de bulunduğu büyük kurultayda beyaz keçe hasır üzerinde oturtuldu ve han olarak ilan edildi (Steblyn-Kamenskaya 1942: 247). 14 Haziran 1841 tarihinde Kulebay Kukanov, “...Üçüncü gün sağ-salim sultan Kenesarı'ya ulaştığımızda, Karaçatav dağlarındaki Irgız nehrinin başlarında göç eden Kenesarı beni iyi karşıladı. Onun köyü yaklaşık 40 çadırdan fazla değildi, ama çok sayıda Kazak'ı kendi yönetimi altında toplamış, özellikle: Seyhun nehrinin yanlarında göçebelik hayat süren Cappaslılar, Çumekeyevliler, Diurtkarınlılar, Alçinliler ve Çililililer vardı. Fakat Kazakların Cagalbay boyundan gelenler yoktu. Benim anladığım kadarıyla bunların hepsi Kenesarı'nın çağırısıyla gelmişlerdir. O, bunları kendi aralarında barıştırmaya çalışıyordu. Ayrıca Kazaklar, Kenesarı'yı tüm soyun hanı seçme konusunu tartışmaktaydı...Ancak onlar 20 yıl öncesine ait talepleri belirttiğinden Kenesarı'dan olumsuz cevap almışlardır ve o onların birbiriyle barışmasını tavsiye etmiştir. Ancak onlar onun tavsiyesini kabul etmemiştir ve Kayran-Tallık deresinde bulunan kendi köylerine dönmüşler. Sınır kenarında göç eden Kırgızlardan hiçbirini Kenesarı'nın köyünde göremedim. Onun köyünde toplanan Kazakların hepsi onların söylediklerine göre kendi aralarında anlaşarak ve Kenesarı'nı han yapmakta anlaşmışlardı...” (TsGARK, Fond 4, Opis 1, Delo 1997, List 2). diye ifade etmiştir. Mektupta da anlaşıldığı üzere Kazak boylarının temsilcilerinin kurultayında Kenesarı Kasımov'un han olarak seçildiği geçmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere görüldüğü üzere belirtilen yıllarda Kenesarı Han, Kazak milli birliğini sağlayıp, hanlığının idari, askeri, ekonomik ve ticari alt yapısını oluşturmakla uğraşmıştır. Bu bağlamda Kenesarı, düzenli askeri müfrezeler oluşturmuş, mahkeme ve vergi sistemi düzenlemiş ve diplomatik görüşmeleri yürüten diplomatlar atamıştır. Ayrıca iktisadi hayatı canlandırmak için tarımsal ve ticari teşvikler verilmiştir (Valihanov, 2004:162; Bekmahanov, 1992: 19-26). Bu durumdan rahatsız olan Rus Çarlığı, 1843'ten başlayarak, isyancılara karşı çok sayıda düzenli askeri birlik göndermiştir. Aynı zamanda Rus iktidarı, Orta ve Küçük Cüz topraklarından isyancıları kovma çabasıyla Turgay ve Irgız nehirlerinde yeni kalelerin inşasına başlamıştır. 1843-1844 yıllarında her iki tarafın askeri mücadelesi şiddetlenmiştir. Rus birlikleri, daha önce Rus sömürge idarelerine bazı Kazak soylularınca desteklenmişti. Orenburg ve Omsk tarafında hükümet saldırılarının yoğunlaşması, düzenli birlikler ve isyancılar arasındaki şiddetli çatışmalar, Kenesarı Kasımov'un Sarıarka'daki üssünü terk etmesine ve merkezini Büyük Cüz'e taşınmasına neden olmuştur. Bu dönemlerde Kenesarı'nın yönetimi altında 20 bin insan olduğu tahmin edilmektedir (Bekmahanov, 1947: 278-313).

1844 yılında özel görevli olan eyalet sekreteri Sotnikov, Kenesarıya bağlı köylerin Rus askeri müfrezesi tarafından yenilgiye uğratılması hakkında ayrıntılı bir rapor göndermiştir. Bu raporda; “...Bu sefer çok başarılı geçmiştir: Mamay ve Karatal topraklarındaki kışı geçiren Aleke-Baidal ve Turtugul ilçelerinin bir kısmı, müfrezenin varlığından yararlanarak, Kurgaldcin'e göç etti ve burada, yukarıda belirttiğim ilçelerin Kırgızları ile birlikte durarak tüm tabunları Nura nehrine ve Korgaljn ve İşim nehrinin arasındaki göle sürmüşlerdir. Mamay'a gelen Esaul Ribin, ifadeleri daha sonra üstlendiğim seferin temelini oluşturan Kenesarı'nın iki tulengutu Kocebek Kiyikbayev ve

Elden'i yakalamayı başardı... 18 Aralık 1843'te olan üstünlüğünüzün avantajıyla, Taikoshkar Kadırov ile Kenesarı'ya hükümetin iktidarına boyun eğmesini, yaptığı soygunları durdurmasını ve samimiyet taahhüdü olarak geçen yıl halkı tarafından Çingiz Valiev'den çalınan 500 atı iade etmesini teklif ettim. Ekselansınızın bildiği gibi, bu mektubun amacı, Kenesarı Kasımov'u Rus hükümeti ile yeni bir uzlaşma olasılığı konusunda özel olarak ikna etmek ve böylece uyanıklığını yatıştırmaktı. Kenesarı Kasımov ile görüşmeye devam ederek müfrezeyi kış seferine hazırlamak için gerekli zamanı kazanabileceğimi görüyorum..." (TsGARK, Fond 374, Opis 1, Delo 1290, List 233-247). diye belirtmiştir.

Bu tür saldırılar ve köy basmalarına karşılık Kenesarı Han, akrabalarını kendi tarafına çekmeye ve ayaklanmaya katılmalarını sağlamak için ikna etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Kenesarı, 1844 yılında Orenburg Kazaklarının batı kısmının sultanı olan Albay Baymagambet Ayuvakov'a bir mektup yazar. Bu mektupta Kenesarı, *"Saygıdeğer Albay Baymuhammed'e ben boyun eğerek selamıyorum. Ben çok iyi, mutlu-mesut hayat sürüyorum. İki yıldır Ruslara itaat ediyor, bana karşı tutum sergiliyor ve beni incitiyorsunuz. Ben buna önem vermemiştim. Çünkü kim sana kötülük yaparsa, ona iyilik yap denmiştir. Bana zarar versen de seni unutmuyorum. Orenburg'daki yeni generale bir mektupla bir haberci gönderdim. Eğer bana değer veriyorsanız, yukarıda belirtilen mektubu ulaştırın. Baymuhammed-hocanın size söyleyeceğine inanın"* (TsGARK, Fond 374, Opis 1, Delo 4347, List 13.) ifadelerine yer vermiştir. Aynı dönemde, Rus yönetimi isyancılara karşı eylemlerini hızlandırmıştı. 1845 yılında Kornet Krasnoyrtsev'in raporunda Orenburg Sınır Komisyonunun başkanı, Sultan Kenesarı'nın Büyük Cüz'e gittiği ile ilgili haber vermiştir. Bu haberde; *"... Sibiry müfrezesinin Dcita-Kungur nehri yakınında 30 Kenesarı köyünün mağlup ettiğini bildirmekten onur duyuyorum, Kenesarı ise Büyük Cüz'e gitti..."* (TsGARK, Fond 4, Opis 1, Delo 2333, List 247). ifadeleri yer almıştır.

Kenesarı ve taraftarları için 1846 sonbaharı ve 1847 kışı en zor dönemler olmuştur. 1847 baharında Rus yönetiminin baskısı altında kalan Kenesarı'dan Rus yönetimi teslim olmasını talep etmiş ve Rus güçleri Kırgız topraklarına girmiştir. 1847'de Kırgız manaplar Cantay ve Sagatay Rus yetkililerine yazdıkları bir mektupta; *"...Bizim şikâyetimiz Uysun halkı nasıl boyun eğmişse, biz de aynı onlar gibi boyun eğmiştik. Sizlerden bize hiç elçilik gelmedi, ancak sizin yönetiminiz altındaki halkın sakinliğini siz biliyorsunuz. Bize yaklaşan, Çu nehrinin kenarlarında göç eden Karabek Cantay'ın oğlu ve sultan Kenesarı üç senedir bize düşman oldular. Geçen yıl köylerimizi yıktılar ve yüz kişiyi öldürdüler ama biz Allah'ın yardımıyla Sultan Boke önderliğinde kendimizi koruduk, 4.000 kişiyi öldürdük. Bu yıl üç aydır savaşarak yine Allah'ın yardımıyla Kenesarı, Navruzbay, Erjan ve Kudaymende'yi ele geçirerek 3400 kişi öldürdük. İki sene içerisinde öldürülenlerin arasında 30 sultan olmuştur..."* (TsGARK, Fond 374, Opis 1, Delo 1921, List 4). ifadeleriyle Kenesarı'nın Kırgız manaplarıyla olan savaşı hakkında bilgi vermektedir.

Kenesarı ve Kırgızlar arasında yapılan son savaş, Maytobe bölgesindeki bir Hokand kalesi olan Tokmak yakınlarında gerçekleşmiştir. Nitekim Kenesarı'ya karşı tüm Kırgızlar birleşerek sayıları 100 bin kişiyi bulan önemli bir güç haine gelmiştir (Bekmahanov, 1947, 313-340). 1847 Nisan ayı sonunda Kenesarı birkaç arkadaşı ile birlikte Kırgız manapları tarafından esir alınarak 32 Kazak sultanıyla birlikte öldürülmüştür. Kenesarı'nın vefatı ile Kazak hanlığı ve Kazak bozkırları Rusya'nın işgali altına girmiştir (Sarsembaev, 2015, 34; Magavin, 1995: 203-205; Sabol,

2017: 119). 15 Ekim 1847 tarihinde Kırgızların baş manaplarından olan Cantay Karabekov, Sibirya Kazaklarının sınır komutanına yazdığı bir mektupta; “... kayıplarımız Kenesarı'ya karşı gelmemize yetti: ilk olarak, asi Kenesarı 7 bin askeri ile bize saldırdığında, benim kardeşlerim, kahraman askerlerim hayatını kaybettiler, Tanrının yardımıyla 7 bin askerinin birçoğunu öldürdük, ancak Kenesarı kaçarak kendi canını kurtardı; ikinci olarak, 1847 yılında onlar tekrar bize yaklaşınca, ona karşı savaşmak için gittik ve üç gün onları kuşattık. Bu sırada, orduyu ele geçiren Spatay Alibekov, Rüstem Sultan geri döndüler ve beni kendi takdirime göre Kenesarıyla ilgilenmeye bıraktılar. Orman kardeşimiz geride kaldığı için haklı olarak onu görmedi. Asi Kenesarı'yı benim adamım Kalça yakaladı ve bununla ilgili ilk bana haber verdi. Ondan sonra o yağmalanan tüccarlardan balya yüklü 60 deve salıverilirse Kenesarı'yı serbest bırakacağını belirtti, ama ben birçok halka yaptığı zulmü, onların refahını bozan birisini af etmeden öldürerek devletin hizmetini de yerine getirdim. Sonra benim kardeşim Kalıgul'a onun kafasını mühürlü mektubumla birlikte verip, bununla ilgili Siz bay generali bilgilendirsinler diye Rustem Sultan ve Supatay'a gönderdim...” (TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 2930, List 40-41). ifadeleriyle Kenesarı'nın mağlubiyeti ve ölümü hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Kırgız manapları sadece Kenesarı'yı öldürmemiştir (Rossiyskiy gosudarstvenniy istoričeskiy arhiv (RGİA), Fond 483, Opus 1, Delo 20, List 1-256). 16 Mart 1848 tarihinde Sibirya Kazakları Rus Sınır başkanı, kendi ofisine Kenesarı Sultanın ve onun akrabalarının öldürüldüğü hakkında haber göndermiştir. Bu haberde; “... asi sultan Kenesarı Kasımov Kırgızlarla savaşarak, onlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve bir kardeşi, 2 oğlu, 15 sultan ile birlikte rehin alındı. Onların hepsi Kırgızlar tarafından işkence edilerek öldürüldüler” (TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 1890, List 7-8;). ifadelerine yer vererek açıklama yapmıştır.

Netice itibarıyla Rus kolonizasyonuna ve idari reformlarına karşı Kenesarı Kasımov'un önderliğinde gelişen en kapsamlı ve örgütlü Kazak millî bağımsızlık mücadelesi sona ermiştir.

5. SONUÇ

Kenesarı Ayaklanmasında öne çıkan iç ve dış dinamikler, Kenesarı'nın Ruslar karşısında başarıya ulaşmasını engellemiştir. Bu faktörlerin başında Rus düzenli ordusunun teçhizat ve tecrübesi açısından iptidai silahlar kullanan düzensiz Kazak birliklerine büyük üstünlük kurması gelmektedir. Ayrıca Kazak coğrafyasındaki kabileci anlayışın körüklediği iç çekişmeler ve güç mücadeleleri Rus Çarlığının Kazak bozkırları üzerinde hâkimiyet tesis etmelerini kolaylaştırmıştır. Kazaklar arasında tüm bu olumsuzlukların yanında Kenesarı'nın bazı uygulamaları ve tavırlarının hatalı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu hatalar özellikle Kırgızlarla olan savaşta açıkça ortaya çıkmıştır. Fakat tüm bu gelişmeler, Kazak halkının bağımsızlık hareketine gölge düşüremeyecek ölçüde, ikincil hususlardır. Çünkü Kenesarı Han'ın asıl gayesi ülkesinin toprak bütünlüğünü korumak, Kazak halkını Rus hâkimiyetinden biran önce kurtarmak ve en önemlisi de büyükbabası Abılay Han'ın millî şîârını takip ederek Kazak hanlığını yeniden tesis etmektir.

Kenesarı, 1837- 1847 yılları arasında Kazak toprakları üzerinde Rus sömürgeciliğine karşı çıkararak Rusların Türkistan'a nüfuz etmesini bir süreliğine yavaşlatmıştır. Kenesarı Han, mağlup olmasına rağmen, mücadelesinin hatırası Kazak halkının tarihsel bilincinde derin bir iz

bırakmıştır. Gururlu, mert ve cesur olan Kenesarı Han ile sadık batırları, Kazakların yazılı ve sözlü geleneklerinde hak ettiği yeri almıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Tsarist Russia developed a new foreign policy targeting the wide steppes of Kazakh Turks after the failure of the policy of “reaching to the ports of warm waters of the Mediterranean” with the Prut Campaign by the Ottoman Empire in 1711, because the geostrategic position of the Kazakhs always was important for Tsarist Russia. It was seen as an “indispensable region”. In this regard, the Russian Tsar Peter I (1682-1725)'s utterance “Kazakh lands are the door and key to the east”, reveals the importance of Turkestan and Kazakh steppes in Russian foreign policy.

In the second quarter of the 17th century, the rule of the Kazakh Turks in Turkestan in three Zhuz (also translated as “Horde”) as the Junior, the Middle, and the Senior caused the weakening of the Kazakhs in terms of political and military as well as the increase in internal conflicts. This development also paved the way for the Kazakh Turks to be exposed to external attacks by the Cungar and Bashkirs. Due to these internal conflicts and external attacks, the Small Zhuz khan, Ebulhayr, who was already following a semi-dependent policy on the Russian Tsardom, began to be influenced by the Russian policy.

For Tsarist Russia, whose main purpose was to access the economic and logistical riches of Turkestan and South Asia, the inclusion of Kazakh Zhuz in the Russian administration created a historical opportunity. As a result of these developments, Tsarist Russia found the opportunity to gradually colonize the Kazakh lands and rule this region. In this regard, the Junior and the Middle Zhuz Kazakhs ruled their Khanate by remaining semi-dependent on the Russian Tsarist until the beginning of the 18th century. The Tsarist Russian government issued by-law in 1822 and 1824 to change the social life in the wide steppes of the Middle and Junior Zhuz. According to this by-law, the Tsarist Russian government aimed to rule and protect the region of the Kazakh Zhuz completely. The establishment of new administrative units made it difficult for the Kazakhs to continue their traditional nomadic lifestyle. As a result of this expansionist policy, Russian military fortresses were established in the fortified points of the Kazakh steppes. Tsarist Russia's use of the Kazakh geography as a military base, its seizure of the Kazakh steppes, and most importantly, the restriction of national independence caused the Kazakhs to revolt. Also, the Tsarist Russian government brought peasants from the inner parts of Russia and placed them around these military fortresses, and thus tried to change the demographic structure of Kazakhs. The Tsarist Russia's main aim with this policy was to influence the region politically and culturally by disrupting the traditional, social, economic, and political fabric of Kazakh Zhuz in the long term.

By enacting by-laws in 1822 and 1824 to implement social-economic and political changes in the region, the Tsarist Russian government put an end to the khanate system and banned the election of Khan completely in the Middle and Junior Zhuz. Tsarist Russia, which wanted to increase its influence on the Kazakh Middle and Junior Zhuz, established the “executive sultan” by making some administrative and legal impositions. Thus, by establishing new administrative units in a large part of the Middle and Junior Zhuz, Kazakh lands were gradually became a part of Tsarist Russia. In this regard, the annexation process of the Kazakh regions was completed in a short

period with the complete invasion of the Yedisu region on the Aris side. However, the policy of Tsarist Russia on the Kazakh Zhuz, in particular the imposition of its own administrative structure on the people, caused the reaction of the Kazakh people and this reaction turned into a great rebellion in a short time. As a result, between 1824 and 1847, four major uprisings took place against the Kazakh Russian colonization. One of the most important of these was the revolt that developed under the leadership of Kenesari Kasimov. This revolt was also one of the biggest, most organized, and long-lasting revolts of the Kazakhs against the Russian reforms and administrative structure, because Kenesari managed to unite more than 20 thousand people, who were part of the Junior, the Middle, and the Senior Zhuz, under one roof in this revolt. In this struggle, the Russian Tsardom's aim was economic, in this regard they tried to seize the Kazakh lands which were huge reserves of natural resources. On the other hand, Kazakh people struggled to defend their homeland against the exploitation policy of Russians. The person who had a great struggle against the expansionist policy of Tsarist Russia was Abılay Khan's grandson Kenesari Khan. Although Kenesari achieved some military successes against both Tsarist Russia and the executive Sultans and Beys, he was killed due to the division among the Kazakhs, internal conflicts, and the wrong policy he followed against the Kyrgyzs. This study aims to reveal the Kazakh national struggle for independence under the leadership of Sultan Kenesari Kasimov and the politics and reforms that Sultan Kenesari Kasimov followed in this struggle. At this point, the main sources of the study are Russian archival documents.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul izinine ihtiyaç yoktur.

Yazar Katkı Oranı: Çalışmada yer alan yazarların çalışmaya katkı düzeyleri şekildedir. %60 oranında Prof. Dr. Orhan DOĞAN, %40 oranında Arş. Gör. Hadi AVA'dır.

KAYNAKÇA

- Abdirov, M. (2000). *Zavoevanie kazahstana tsarskoy Rossiey i borba kazahskogo naroda za nezavisimost: iz istorii voenno-kazaçey kolonizatsii kraya v kontse xvi -naçale xx vekov*. Elorda.
- Adilbayev, A. (Güz 2002). Çarlık döneminde Kazak topraklarında yürütülen Ruslaştırma faaliyetleri. *Bilig*, (23), 67-89.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2017). *Sorularla eski Türk tarihi*. Yeditepe Yayınevi.
- Aseyev, A. A. (2004). *Politika Rossii v otnoşenii vosstaniya Kenesari Kasimova 1837-1847 gg.: (regionalny aspekt)*. Altayskogo gosudarstvennogo Üniversiteta, kafedre vostokovedeniya.
- Ava, H. (2017). *R. B. Suleymanov ve V. A. Moiseev " İz istorii kazahstana xviii veka (o vneyşney i vnutrenney politike Ablaya)" = "XVIII. yüzyıl kazak tarihinde (Abılay'ın iç ve dış politikası)"*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Bekmahanov, E. B. (1946). K voprosu o massovosti vosstaniya Kenesarı. İzvestiya Kaz. FAN SSR, Seriya istoričeskaya, Vıpusk 2, 82-105.
- Bekmahanov, E. B. (1947). *Kazahstan v 20-40-h godah XIX veka*, Kazahstan obedineniya gosudartsvo İzdatelstvo.
- Bekmahanov, E. B. (1992). *Vosstanie hana Kenesarı (1837—1847 gg.)*. Gılım.
- Bennigsen, A. (1985). Çarlık ve Sovyet hâkimiyeti altındaki Türkler. çev. Kemal Aytaç, *Türk Kültürü*, (270), 330-343.
- Bijanova, M. R. (1992). Predşestvovalo vosstaniyu (O priçinah natsionalno- osvoboditelno go dvijeniya kazahskogo naroda pod predvoditelstvom Kenesarı Kasımova v XIX v.. *Stepnoy Mayak*, 12 İyunya 1992.
- Demirağ, Y. (2006). I. Büyük oyun: 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da rekabeti. *Değişen Dünya Düzeninde Orta Asya ve Kafkasya*, (der.) Yelda Demirağ- Cem Karadeli, Palme Yayınevi, 1-17.
- Doğan O. & Erdoğan, A. (2017). *Batı Türkistan Hanlıkları (kuruluştan yıkılışa)*. Berikan Yayınevi.
- Doğan, O. (2004). Orta Asya hanlıklarının Çarlık Rusya'nın tabiiyetine girmeleri hakkında bazı belgeler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (39). 155- 180.
- Doğan, O. (2005). Türkistan (Orta Asya) tarihi ile ilgili belgeler (belgelerin özellikleri, değerlendirilmesi, önemi ve özetleri). *Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını* 582, 709-748.
- Doğan, O. (2007) *Orda. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, TDV Yayınları, 357.
- Doğan, O. (2011). Abılay Han'ın Kazak halkının bağımsızlığı için Çin ve Çarlık Rusya arasında yürüttüğü diplomatik ilişkiler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97(192), 65-92.
- Doğan, O. (2019). Kazak adının menşei, Kazak halkının ve hanlığı'nın oluşumu ve faaliyetleri (XVI. yüzyıla kadar). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1(1), 16-27.
- Doğan, O. (2021). *Kazak hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla ilişkileri (Rus ve Kazak kaynaklarına göre)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Donnelly, A. S. (1987). The mobile steppe frontier the russian conquest and colonization of bashkiria and kazakhstan to 1850. *Russian Colonial Expansion to 1917*, Mansell Publishing Limited.
- Engel B. A., & Martin, J. (2020). *Rusya tarihi*, (çev.) Feyyaz Şahin, İnkılâp Kitabevi.
- Erdoğan, H. (2020), Kozaklar: milli kimlik ve sosyo-kültürel yaşam. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13(32), 1426-1440.
- Yerofeyeva, İ. V. (2007). Rus imparatorluğu yönetiminde Kazakistan. *Kazakistan Tarihi Makaleler*, (rap.) Mehmet Saray, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gotlib, G. İ. (1779). Opisanie vseh obitayuşih v Rossiyskom gosudarstve narodov, ih jiteyskih obryadov, obıknoveniy, odejd, jiliş, uprajneniy, zabav, veroispovedaniy i drugih dostopamyatnostey. Çestyah 2. pri İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Hayıt, B. (1975). *Türkistan Rusya ve Çin arasında*. (çev.) Abdülkadir Sadak, Otağ Yayınları.
- Hodarkovskiy, M. (2019). *Stepnie rubeji Rossii Kak sozdavalas kolonialnaya imperiya 1500-1800. per. A. Tereşenko*, Novoe literaturnoe obozrenie.
- İbragimov, S. K. (1960). Eşe raz o termine "kazah" *Novie materialı po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana*. red. Sapar Kamaloviç İbragimov, Viktor Fedoroviç Şahmatov, 66-71. Trudi Instituta istorii, arheologii i etnografii AN KazSSR,

- İnalçık, H. (1948), Osmanlı- Rus rekabettinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü (1569). *Bellekten*, 12(46), 349- 402.
- İsmagulov, O. (2007). Kazak halkının etnik yapısı. *Kazakistan tarihi makaleler*. (rap.) Mehmet Saray, (35-45). Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Kara, G. (2021). 19. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Kazak jüzlerinde gerçekleştirdiği idarî reformlar ve neticeleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3(6), 373-384.
- Karimov, H. (2020). Rus şarkiyatçı A. L. Kunt'un gözüyle Hudayar Han devrinde Hokand hanlığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 97-113.
- Kayabalı, İ., & Arslanoğlu, C. (1978). *Ortaasya Türklüğünün tarihi ve bugünkü durumu*. Kömen Yayınları.
- Kazahsko-russkie otnoşeniya v XVI-XVIII vekah (Sbornik dokumentov i materialov)*. sost. Fthu Bayan Nurlı Gayanoviç Kireyev- Georgiy İvanoviç Semenyuk, İzdatelstvo Akademiya nauk Kazahskoy SSR, 1961.
- Kerimov, H. (2019). *Türkistan Genel Valiliği'nde idari sistemin oluşumu ve gelişim süreci (1865-1897)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kerimov H., & Topsakal İ. (2019). İmparatorluk dönemi Ruslaştırma siyasetinin bir aracı olarak genel Valilik kurumunun tarihi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(239), 365-382.
- Kesici, A. K. (2003). *Dün bugün ve hedefteki Kazakistan*. IQ Kültürsanat Yayıncılık.
- Komekov, B. (2007). "Kazak" terimi hakkında. *Kazakistan tarihi makaleler*. (rap.) Mehmet Saray. (45-53). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kozgambayeva, G. (2020). *Moğolistan Kazaklarının tarihi, kültürü ve bugünü*. (çev.) Assel Lakhayeva, Akçağ Yayınları.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Steblin-Kamenskaya, M. İ. (1942). K istorii vosstaniya sultana Kenesarı Kasımova. *İstoriçeskie zapiski*, 13, 235-254.
- Masanov, N. E. (i dru.) (2000). *İstoriya Kazahstana narodi i kulturi*. Dayk Press.
- Materiali dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami Generalnogo ştaba. Oblast Sibirskih kirgizov*. sost. Nikolay İvanoviç Krasovskiy, Tom 2. Tipografiya Tranşelya, Retgera i Şneydera, 1868.
- Materiali po İstorii Kazahskih Hanstva XV-XVIII Vekov (İzvleçeniya iz Persidskih i Turkskih Soçineniy)*. sost. Sapar Kamaloviç İbragimov i dru., İzdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, 1969.
- Materiali po istorii političeskogo stroya Kazahstana (so vremeni prisoedineniya Kazahstana k Rossii do Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyutsii)*. sost. Margarita Genrihovna Maseviç, Tom 1. İzdatelstvo Akademii nauk Kazahskoy SSR, 1960.
- Moidabayeva, D. (Bahar 2002). Kazaklardaki cüzlük sistemi ve tarihçesi üzerine bir inceleme. *Bilig*, (21), 27-44.
- Magavin, M. (1995). *Kazak tarihinin alıppesi*. Kazakistan.
- Mustafayev, E. M. E., & Şerbinin, V. G. (1996). *Russko-Turetskiy slovar, Büyük Rusça-Türkçe sözlük*, Multilingual Yayınları.
- Natsionalno-osvoboditelnaya borba kazahskogo naroda pod predvoditelstvom Kenesarı Kasımova: sbornik dokumentov. otv. red. Manaş Kabaşeviç Kozıbaev, sost V. Z. Galiev-B. T. Janaev, Gılım, 1996.
- Nogayeva, A. (2013). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin stratejik denge arayışları*. Usak Yayınları.

- Oraltay, H. (1976). *Kazak Türkleri*. Türk Kültür Yayını.
- Orunbayev, Z. (2012). *Geçmişten günümüze Kazakistan-Kırgızistan ilişkileri*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ölçekçi, T. (2009). Kazak halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun başkanlığında Ruslara karşı verdiği milli bağımsızlık mücadelesi (1837-1847). *Bilig*, (51), 123-138
- Özkan, M. (2019). Rus emperyal yayılmasının bir vasıtası olarak: Orenburg Neplüeyev Askerî Okulu. 4. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 – 17 Şubat 2019 / Yalova)*, ed. Behsat Karaca vd., Ubak, 65-82.
- Poçekaev, R. Y. (2020). *Rossiyskiy faktor pravovogo razvitiya Sredney Azii: 1717–1917 Yuridiçeskie aspekti frontirnoy modernizatsii*. İzdatelski dom Vısşey şkoli ekonomiki.
- Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii s 1649 goda (1822-1823)*. Tom 38, Peçatano v Tipografii II Otdeleniya Sobstvennoy Ego İmperatorskogo Veliçestva Kantselyarii, 1830.
- Prmanov A. (ed.) (2010). *İstoriya Kazahstana (s drevneyşih vremen do naşih dney) v 4- h tomah* Atamura.
- Rossiyskiy gosudarstvenniy istoriçeskiy arhiv (RGİA), Fond 483, Opis 1, Delo 20, List 1-256.
- Sabol, S. (2003). Kazak resistance to Russian colonization: interpreting the Kenesary Kasymov revolt, 1837–1847. *Central Asian Survey*, 22(2-3), 231-252.
- Samoyloviç, A. N. (1927). "O slove Kazak" *Kazaki antropologiçeskie oçerki, Materialı osobogo komiteta po issledovaniyu soyuznih i avtonomnih respublik Seriya Kazahstanskaya*, Tom 11. red. Sergey İvanoviç Rudenko, İztedelya Akademiya Nauk SSSR, Leningrad, 5-17.
- Samoyloviç, A. N. (1957). Kazak kelimesi hakkında. çev. Saadet Çağatay, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 5, 95-104.
- Saray, M. (1975). *Rusya'nın Türk illerinde yayılması*. Boğaziçi Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Özbek Türkleri tarihi*. Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi -4.
- Saray, M. (2014). *Yeni Türk Cumhuriyetleri tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarsembaev, M. A. (2015). *Kazahskoe hanstvo kak Suverennoe gosudarstvo srednevekovoy epohı*, GU İstitut zakonodatelstva Respubliki Kazahstan.
- Suavi, A. (1977). *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus yayılması*. haz. M. Abdulhalik Çay, Orkun Yayınları.
- Sultangalieva G. S. (otv. red.) (2018). *İnstitut volostnih v sisteme upravleniya Kazahskoy stepyu (XIX – načalo XX vv.): monografiya v dokumentah*. sost. Gulmira Salimjanovna Sultangalieva i dr., Kazak Üniversitesi.
- Şimşir, N. (2008). *Kazak Tarihi ve kültürü araştırmaları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tansü Y. E., & Özdemir, R. (2017). Kenesarı İsyanı (1837-1847). *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3(3), 208-220.
- Taşağıl, A. (2012). Türkistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, TDV Yayınları, 556-560.
- Terentyev, M. A. (1875). *Rossiya i Angliya v Sredney Azii*. Tipografiya P. P. Merkuleva.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. Enderun Kitabevi.
- Tolıbekov, S. E. (1959). *Obşestvenno-Yekonomiçeskiy Stroy Kazahov v XVII-XIX vekah*. Kazahskoe gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- Tsentrálny gosudarstvenniy arhiv Respubliki Kazahstan (TsGARK), Fond 338, Opis 1, Delo 66, List 476-477.

- TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 25, List 14.
- TsGARK, Fond 4, Opus 1, Delo 349, List 2.
- TsGARK, Fond 4, Opus 1, Delo 1997, List 2.
- TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 1290. List 233-247.
- TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 4347, List 13.
- TsGARK, Fond 4, Opus 1, Delo 2333, List 247.
- TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 1921, List 4.
- TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 2930, List 40-41.
- TsGARK, Fond 374, Opus 1, Delo 1890, List 7-8.
- Ünal, F. (2008). Geçmişten günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan). *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (38), 227-252.
- Ünal, F. (2010). *Rus emperyalizmine karşı stepte büyük başkaldırı Sultan Kenesarı*. İlgi Kültür Sanat.
- Ünal, F. (2015). *XVIII. yüzyıl Türk-Rus ilişkilerinde Neplüjev (İstanbul'dan Orenburg'a)*. Gece Kitaplığı.
- Valihanov, E. (2004). *Kenesarı*. Molodaya gvardiya.
- Vostrov, V. V., & Mukanov, M. S. (1968). Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov (Konets XIX-naçalo XX veka). İzdatelstvo "Nauka" Kazahskoy SSR.
- Vyatkin, M. P. (1947). *Batır Srim: Osvoboditelnoe dvijenie v Kazahstane v kontse 18 v.* İzdatelstvo Akademii nauk SSSR.
- Yetişgin, M., & Özdamar, T. (2021). Osmanlı-Rus savaşları bağlamında Artvin ve çevresi (1828-1878). *Artvin Araştırmaları 3*, (ed.) Nuri Yavuz, Uzun Dijital Matbaa.
- Yetişgin, M. (2010). Yirminci asra girerken Rusya ve Rusların Türklere yaklaşımı. *Bilig*, (52), 195-230.
- Yetişgin, M., & Özdamar, T. (2016). Türk devlet yönetme geleneği: Osmanlı Devleti ve Azınlıklar. *OTAM*, 40, 167-190.
- Yorulmaz, O. (2005). Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev (şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak tarihindeki rolü). *Bilig*, (34), 117-144.
- Yorulmaz, O. (2013). *Başlangıcından hanlığın feshine kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası arasındaki siyasî ilişkiler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yudin, V. P. (2001). *Tsentralnaya Aziya v XIV-XVIII vekah glazami vostokoveda*. Dayk-Press.
- Yücel, M. U. (2001). Kalmuklar, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 24, (267-268). TDV Yayınları,
- Ziyayev, H. (2007). *Türkistan'da Rus hâkimiyetine karşı mücadele*. (çev.) Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

MATEMATİK DERSİ İÇİN BECERİ TEMELLİ SORU YAZMAYA YÖNELİK BİR KONTROL LİSTESİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Ferda YILMAZ

Samanköy Buhara Ortaokulu (Matematik
Öğretmeni)

yilmazferda123@gmail.com

0000-0002-5478-3691

Süleyman Nihat ŞAD

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi,3

nihat.sad@inonu.edu.tr

0000-0002-3169-2375

Atıf / Citation: Yılmaz, F. & Şad, S. N. (2022). Matematik dersi için beceri temelli soru yazmaya yönelik bir kontrol listesi geliştirme çalışması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 363-395.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1068753>

Öz

Bu çalışmada, “Matematik Dersi İçin Beceri Temelli Soru Yazmaya Yönelik Kontrol Listesi” geliştirmek ve ayrıca geliştirilen Kontrol Listesindeki maddelere uyan ve uymayan soru örneklerine yer verilerek matematik dersi bağlamında bu tür sorular geliştirirken nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda bir rehber sunulması amaçlanmıştır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçme aracının nitelikli beceri temelli soru yazma ve mevcut olan beceri temelli soruları değerlendirme açısından başta matematik öğretmenleri olmak üzere beceri temelli soru hazırlayan ve değerlendiren uzmanlara geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçme aracı olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ölçme aracının kapsam geçerliliği sağlamak amacıyla öncelikle literatür taraması yapılmış, ardından matematik alanında beceri temelli soru yazma deneyimine sahip sekiz uzmandan görüş alınmıştır. Uzman görüşleri “Uzman Değerlendirme Formu” ile toplanmıştır. Uzman görüşü ile taslak kontrol listesinin kapsam ve yapı geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Uzmanlardan gelen görüşler doğrultusunda kontrol listesinin maddelerinin geçerlilik oranını hesaplamak için Lawshe formülü kullanılmıştır. Lawshe formülüne göre kapsam geçerlilik oranı .750 altında kalan maddeler kontrol listesinden çıkarılmış Kontrol Listesinin kapsam geçerlilik oranı .900 olarak bulunmuştur. Ayrıca kontrol listesinin puanlama güvenilirliğini sınamak amacıyla Fliess Kappa katsayısı (k) hesaplanmıştır. Bunun için üç uzman geliştirilen Kontrol Listesini kullanarak örnek beceri temelli soruları değerlendirmiştir ve uzmanların değerlendirmelerine yönelik k değeri 0,840 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçme aracının puanlayıcı güvenilirliğinin istenilen düzeyde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Matematik, Kontrol listesi, Beceri temelli soru

DEVELOPMENT OF A CHECKLIST TO WRITE SKILL-BASED QUESTIONS IN MATHEMATICS

Abstract

The purpose of this study is to develop a "Checklist for Writing Skill-Based Questions for the Mathematics Lesson" and also to provide a guide on what to pay attention to when developing such questions in the context of mathematics lesson by giving examples of questions that match and do not match the items in the Checklist. It is believed that this instrument developed by the researcher will be a guide for experts who prepare and evaluate skill-based questions, especially mathematics teachers, in terms of writing qualified skill-based questions and evaluating existing questions. In order to ensure the content validity of the instrument, first, a literature review was conducted, and then opinions were received from eight experts experienced in developing skill-based questions in the field of mathematics. Expert opinions were collected with the "Expert Evaluation Form". With the expert opinion, it was aimed to ensure the content and construct validity of the draft checklist. The Lawshe formula was used to calculate the validity rate of the items of the checklist in line with the opinions of the experts. According to the Lawshe formula, the items with a content validity rate below .750 were excluded from the control list, and the content validity rate of the Checklist was found as .900. In addition, the Fliess Kappa coefficient (k) was calculated to test the scoring reliability of the checklist. For this, three experts evaluated sample skill-based questions using the developed Checklist, and the k value for the experts' evaluations was found to be 0.840. This value shows that the rater reliability of the measurement tool is at the desired level.

Keywords: Maths, Checklist, Skill-based questions

1. GİRİŞ

Türk Milli Eğitim sisteminde, 2005 yılından itibaren matematik dersi öğretim programında yapılandırmacı eğitim anlayışına geçilmesiyle beraber matematik dersinde öğrencilere üst düzey düşünme becerisi kazandırılması amaçlanmaktadır (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB], 2005). Ortaokul matematik dersi öğretim programlarının hedeflerinde; öğrenciye bilgiyi ezberletmek yerine, öğrencinin bilgiyi günlük hayata transfer edebilmesi, öğrencinin problem çözme stratejileri geliştirip bu stratejileri günlük hayatta kullanmasını sağlamak; öğrencinin araştırma yapma, bilgi üretme gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirmek yer almaktadır (TTKB, 2005, 2018). 2005 öncesinde uygulanan matematik dersi öğretim programlarının ölçme değerlendirme boyutu genel olarak mantıksal düşünmeyi sağlayan üst düzey düşünme becerilerini ölçmeye ağırlık vermek yerine, işlemsel becerilerin yetkinliğini ölçmeyi önemsemektedir (MEB, 1998). Yenilenmiş matematik dersi öğretim programının ölçme değerlendirme boyutunda, öğrencinin problem çözme becerisinin geliştirilmesi, matematiği günlük hayat problemlerinde rahatlıkla kullanabilmesi, ölçme değerlendirmenin öğrencinin üst düzey düşünme becerilerini ölçecek nitelikte olması gerektiği belirtilmektedir (TTKB, 2005, 2018). Fakat genel olarak ulusal sınavlar, Bloom Taksonomi'nin bilişsel alanının alt basamaklarına yönelik sorular içermiş olup bu sınavlar öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini yeterince ölçmemektedir. Örneğin TEOG (Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi) sınavında yer alan sorular kazanım temelli sorulardan oluştuğu için bu sınav en fazla işlemsel akıcılık (Bloom Taksonomisi'nde uygulama basamağı) ve en az mantıksal düşünme yeterliliğini (Bloom Taksonomisi'nde analiz, sentez basamağı) ölçen bir sınavdır (Aydoğdu İskenderoğlu vd., 2013; Güler vd., 2012; Şad ve Şahiner, 2015).

Türkiye uluslararası düzeyde yapılan PISA (The OECD Programme For International Student Assessment) ve TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) gibi sınavlarda özellikle matematik alanında düşük başarı sergilemektedir. Türkiye 1999, 2007, 2011, 2015 ve 2019 yıllarında katıldığı TIMSS sınavlarında, orta düzeyde (500 puan) ya da orta düzeyin altında başarı göstermiş; PISA (2015 uygulamasına 79 ülke katıldığı sınavda Türkiye matematik alanında puan ortalaması olarak 40. sırada yer almıştır (MEB, 2019).

Gerek PISA gerekse de TIMSS sınavları, üst düzey düşünme becerilerini ölçen sorulardan oluşan sınavlardır. PISA'da Matematik okuryazarlığı, Fen Bilimleri okuryazarlığı ve Okuma becerileri alanlarına yönelik sorular vardır. Öğrencinin matematik okuryazarlığını ölçmek için bağlam temelli sorular kullanılmaktadır. Matematik okuryazarlığını sınavabilmek için öğrencinin okulda öğrendiklerini günlük hayat problemlerinde kullanmasını gerektiren çoktan seçmeli ya da açık uçlu bağlam temelli sorular kullanılır. Bağlam temelli sorular, öğrencinin okulda öğrendiklerini bir bilimsel bağlam çerçevesinde hayatta kullanmasında ne düzeyde başarılı olduğunu tespit eden sorulardır (Berberoğlu ve Kalender, 2005). TIMSS sorularının %25'lik kısmı rutin olmayan problemlerden yani; problemlerin çözümü için üst düzey düşünme becerileri gerektiren, gerçek hayat problemlerini içeren, sadece bir cevabı olmayan açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Geri kalan soruların %40'ı Bloom Taksonomisi'nin bilişsel alanının uygulama basamağındaki sorulardan ve geri kalanı da bilme basamağındaki sorulardan oluşur (EARGED, 2003; Latterell, 2011).

MEB'in (2018a) yayınladığı 2023 Eğitim Vizyonunda eğitim sistemindeki tüm sınavların amacı, içeriği, soru tiplerine göre yeniden düzenleneceği belirtilmiştir. Buna bağlı olarak matematik dersi öğretim programının hedeflerini değerlendirme yönünden yetersiz kalan ulusal değerlendirme sisteminde 2018 yılında değişikliğe gidilmiş ve öğrencilerde üst düzey düşünme becerilerini ölçmeyi amaçlayan Liselere Giriş Sistemi (LGS) sınavına geçilmiştir. LGS, 8. sınıf öğrencilerine uygulanan öğrencilerin matematiği günlük hayat problemlerine uygulayabilme, okuduğunu anlama, yorum yapma, sonuç çıkarma, problem çözme, analiz yapma gibi becerilerini ölçen soruların yer aldığı sınav sistemidir (Ormancı, 2019). LGS ile öğrencilere üst düzey düşünme ve matematiği günlük hayatta da etkin kullanabilme becerisi kazandırmak amaçlanmaktadır (MEB, 2018a).

LGS'ye geçilmesi ile birlikte sınav sisteminin sorularına yönelik fazlaca kavramsallaştırma hatası ve beceri temelli soruların yazımıyla ilgili sorunlarla karşılaşmıştır. LGS sorularına yönelik sınav sisteminin değiştiği ilk yıllarda yapılan bazı bilimsel çalışmalarda soru tiplerinin üst düzey düşünme becerilerini ölçecek nitelikte olduğundan bahsedilmiş, fakat soru tiplerinin bu çalışmalarda herhangi bir isimle tanımlanmadığı tespit edilmiştir (Biber vd.,; Kuzu vd., 2019). Daha sonraki yıllarda LGS sorularının yeni nesil soru (Çepni, 2019; Ünal, 2019), bağlam temelli soru (Gürbüz, 2019; Güler ve Ülger, 2019), rutin olmayan problemler (Kablan ve Bozkuş, 2021) olarak adlandırıldığı çeşitli çalışmalar alanyazında yer almıştır. 2019 yılından itibaren MEB'in yayınladığı beceri temelli sorular ile LGS sorularının özellik ve nitelikleri açısından büyük ölçüde uyum gösterdiği ve alanyazın taraması yapıldığında, LGS sorularının beceri temelli soru olarak adlandırılması gerektiği sonucuna varılmıştır (Erden, 2020; Karakaya vd., 2020; MEB, 2019; Sanca vd., 2021; Ünal ve Eroğlu, 2021).

Beceri temelli matematik soruları; matematik kazanımlarını günlük hayata uygulayabilme, öğrencilerin okuduğunu anlama, yorum yapma, sonuç çıkarma, problem çözme, öğrencilerin analiz yapma gibi becerilerini ölçen sorulardır (Ormancı, 2019). Matematik dersi beceri temelli sorularında bir bağlam, bilgi ya da günlük hayata uyarlanmış matematik kavramı verilir. Bu kavram yazılı materyal tablo, grafik, harita ve şema gibi görsellerle desteklenir. Beceri temelli sorunun çözümü için üst düzey düşünme becerilerinin işe koşulması gerekir (Kertil vd., 2021; Küçükgençay vd., 2021). Beceri temelli soru tipleri uluslararası literatürde yer alan yorumlama alıştırmaları (*interpretive exercises*) ile büyük oranda benzerlik göstermektedir, bu yüzden uluslararası literatürde beceri temelli soru tipi, yorumlama alıştırmaları olarak kabul edilebilir (Kertil vd., 2021; Miller vd., 2009). Beceri temelli soruların yorumlama alıştırmaları ile benzerliğinden dolayı beceri temelli sorular açık uçlu ya da çoktan seçmeli olarak hazırlanabilen soru türleridir (Kertil vd., 2021). Fakat ülkemizde beceri temelli sorular LGS'ye geçilmesi ile beraber eğitim sisteminde daha fazla yer aldığından dolayı gerek MEB'in gerekse de özel yayınevlerinin hazırladığı beceri temelli sorular genelde çoktan seçmeli olarak hazırlanmaktadır.

Beceri temelli matematik soruları bazı çalışmalarda bağlam temelli soru ya da rutin olmayan problemler olarak adlandırılmaktadır (Kablan ve Bozkuş, 2021; Gürbüz, 2019; Güler ve Ülger, 2019). Beceri temelli sorularla; bağlam temelli ve rutin olmayan problemler üst düzey düşünme becerileri, öğrenilen bilgilerin günlük hayattaki kullanımını ölçmesi ve problemin çözümü için strateji geliştirme, tahmin ve kontrol etme vb. stratejileri kullanması açısından benzerdir. Fakat beceri temelli matematik soruları, PISA uygulamalarında yer alan matematik okuryazarlığını ölçen bağlam temelli sorularla bağlam konusunda farklılık göstermektedir. Bağlam temelli sorularda verilen soru öyküsü bankacılık, beslenme, mimarlık vb. özel alanlara yönelik uzun metinlerden oluşur ama beceri temelli sorulardaki bağlam günlük hayat matematiğine uygun olan özel alana yönelik bilgi içermeyen daha kısa metinlerden oluşan sorulardır. Ayrıca bağlam temelli sorularda soru metni; bankacılık, mimarlık vb. farklı alanlara yönelik bağlamlardan oluşturulduğu için bağlam temelli sorular genelde disiplinlerarası yaklaşımla hazırlanmış sorulardır. (Ahmed & Pollit, 2007; Akın ve İlhan, 2020; Demir, 2015; Saenz, 2009). Beceri temelli sorularda ise daha çok günlük hayat matematiğini uygulamaya yönelik soru kökleri yazıldığından dolayı bu soruların hazırlanmasında, disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmesi genellikle gerekmemektedir (Kertil vd., 2021; Kırnay ve Dede, 2020). TIMSS uygulamalarında kullanılan rutin olmayan problemler genelde açık uçlu sorular olarak yazıldığı için birden fazla yanıtı olabilmektedir ya da açık uçlu sorunun çözümüne ulaşabilmek için beceri temelli sorulardan daha fazla işlem basamağı içerebilmektedir. Fakat beceri temelli sorular genelde çoktan seçmeli olarak hazırlandığı için sadece bir tane doğru yanıt bulunmaktadır ve rutin olmayan problemlere göre daha az işlem basamağı içermektedir (London, 1993; Mullis ve Martin, 2017; MEB-Ölçme Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü/ Beceri Temelli Testler, 2022).

LGS'ye geçilmesiyle beraber LGS'ye yönelik hazırlanan ve sorulan beceri temelli matematik sorularına yönelik öğretmen ve öğrencilerin eleştirileri bulunmaktadır. Matematik dersi beceri temelli soruları yazılırken zaman zaman bağlam temelli sorular ya da rutin olmayan problemler örnek alınarak yazıldığı için öğretmen ve öğrencilerin; sorularda bağlamı anlatmak için çok fazla bilgi olduğundan dolayı soruların çok uzun olduğuna, soruların çözümü için çok fazla işlem yapılması gerektiğine yönelik eleştirileri literatürde bulunmaktadır. Beceri temelli soruların

nitelikli olarak yazılmamasına yönelik ise öğretmen ve öğrencilerin soruda anlatılmak istenenin anlaşılır olmadığına, soru ile sorunun hazırlandığı kazanımın Bloom Taksonomisi'nin aynı bilişsel alanına yönelik olmadığına, soruların çok zor olduğuna yönelik eleştiriler bulunmaktadır (Kablan ve Bozkuş, 2021; Kertil vd., 2021; Obay vd., 2021). Beceri temelli sorulara yönelik bu eleştiriler, beceri temelli sorularının bulundurma gereken niteliklerin belirlendiği belirlenen kriterlerin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yapıldığı bilimsel bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Üst düzey düşünme becerisini ölçen beceri temelli sorularla benzerlik gösteren fakat aralarında bazı farklılıklarında bulunduğu bağlam temelli ve rutin olmayan problem türlerinin nasıl olması gerektiği, bu soru türlerinin sınırlarının çizildiği, sorularda hangi kriterlerin bulunması gerektiğine yönelik alana kaynak sağlayan çalışmalar bulunmaktadır (Demir, 2015; Elmas ve Eryılmaz, 2015; Leavy ve Hourigan, 2020; Stickles, 2011). Alan yazınında farklı çalışmalarda (Erden, 2020; Kablan ve Bozkuş, 2021; Karakaya vd., 2020; Kertil vd., 2021; Küçükgençay vd., 2021; Obay vd., 2021; Sanca vd., 2021; Ünal ve Eroğlu, 2021) beceri temelli soruların az sayıda özelliklerine yer verilmiş olmasına rağmen bir çalışmada matematik dersi beceri temelli soruların bulundurma gereken özelliklerin toplandığı standart ölçüt belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmanın bulunmadığı fark edilmiştir. Bundan dolayı beceri temelli soruların taşınması gereken özellikleri belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmanın, beceri temelli soru yazımında geçerlilik ve güvenilirlik açısından belli standartlar çerçevesi sağlayacağı düşünülmektedir. Böylece bu çalışma ile sağlanan matematik dersine yönelik beceri temelli soru ölçütleri ile hangi soruların beceri temelli soru olduğu yönünde netlik kazanacaktır. Bu çalışma ile soruların yeni nesil soru, bağlam temelli soru, rutin olmayan problemler, PISA, TIMSS tarzı soru gibi yanlış adlandırmanın önüne geçileceği düşünülmektedir. Bu bilimsel çalışma ile nitelikli beceri temelli soru yazma ve/veya beceri temelli bir sorunun bilimsel ölçütlere göre değerlendirme konusunda başta matematik öğretmenleri olmak üzere uzmanlara rehber olacağı ve alana önemli bilimsel veriler sunması açısından önemlidir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma ile alanyazın taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda beceri temelli soruların sahip olması gereken özellikleri ölçmek amacıyla kullanılacak bir kontrol listesinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıca kontrol listesinde belirlenen özelliklere sahip olan ve olmayan soru örneklerine yer verilerek matematik dersi bağlamında beceri temelli sorular geliştirirken nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda bir rehber sunulmaya çalışılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma bir ölçme aracı geliştirme çalışması olarak desenlenmiştir. Nicel araştırmaların bilimselliği öncelikle ölçme araçlarından elde sonuçların geçerliliği ve güvenilirliğine bağlıdır. Genel olarak sosyal bilimlerde, özelden de eğitim alanında yürütülen nicel araştırmalarda anket, ölçek, başarı testi, dereceli puanlama anahtarı, kontrol listesi vb. dolaylı ölçme araçları yaygın olarak kullanılmaktadır (Kan, 2011). Bu araştırmada gerek ortaokul matematik öğretmenleri

gerekse özel yayınevlerinde veya MEB il ölçme değerlendirme merkezlerinde matematik dersi kapsamında beceri temelli soru hazırlayan uzmanlar için bir kontrol listesi hazırlanmıştır. Bu çalışma alanyazın taramasına ve uzman görüşlerine dayalı bir kontrol listesi geliştirme çalışması olduğu için etik kurul onayı alınması gerekmemektedir.

3.2. Ölçme Aracının Geliştirilme Süreci

Kontrol listeleri herhangi bir ürün, performans, davranışın vb. belirlenen ölçütlere ne derece uyumlu olduğu belirlemek amacıyla kullanılır (Demirtaşlı, 2014; Doğan, 2019). Kontrol listeleri, beklenen özelliklere ilişkin detaylı bilgileri içeren ve değerlendirilen eksik noktalarını belirleme amacıyla kullanılan araçlardır. Kontrol listeleri 'evet' 'hayır'; 'var' 'yok' veya 0-1 şeklinde değerlendirilir. Kontrol listesi sayesinde kontrol edilecek durum, ürünlerde bulunabilecek hatanın en aza indirilmesi sağlanır ya da kontrol edilen ürün, durumların hata ve eksiklikleri hızlıca tespit edilir. Kontrol listesi hazırlanırken kontrol edilmesi gereken ölçütler önem sırasına göre sıralanabilir. Böylece önemli olan özelliklerin olup olmadığı kontrol edilerek eğer önemli özelliklerde eksiklik varsa diğer maddelere geçmeden ürün, durum ile ilgili karar verilmesi sağlanabilir (Demirtaşlı, 2014). Üründe aranılan özelliğe göre evet/hayır cevapları ile kontrol listesi doldurulabilir olduğu için bu çalışmada kontrol listesi için evet/hayır seçenekleri kullanılmıştır. 2005 yılından itibaren eğitim programlarında yapılandırmacı eğitim anlayışının benimsenmesi ile MEB programlarında da alternatif bir ölçme değerlendirme aracı olarak kontrol listeleri yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Öğrencilerin eğitim öğretim süreci boyunca ortaya çıkardıkları ürünleri, süreç temelli olarak değerlendirebilmek için ürünlerin istenilen özelliklere sahip olup olmadığını değerlendirmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (TTKB, 2009).

Kontrol Listesinin geliştirilebilmesi için öncelikle alanyazın taraması yapılmıştır. Alanyazın taranırken "(matematik dersi) beceri temelli soru", "yeni nesil soru", "bağlam temelli soru", "LGS sınavı soruları", "rutin olmayan problemler" anahtar kelimeleri ve İngilizce karşılıkları Google Akademik, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Tarama Merkezi, Dergipark, EBSCO, Web of Science, ScienceDirect, Scopus, SAGE Knowledge ve ERIC veri tabanlarında taranmış ve birbirinden farklı 15 araştırmaya ulaşılmıştır (Akyol vd, 2013; Atasoy, 2019; Batur vd., 2019; Biber vd., 2018; Calp ve Akkaya, 2021; Güler vd., 2019; Gürbüz, 2019; Karakaya vd., 2020; Kertil vd., 2021; Kırnay ve Dede, 2020; Kızılcı ve Nacaroglu, 2019; Korkmaz vd., 2020; Kuzu vd., 2019; London, 1993; MEB, 2018b; Miller vd.,2009; Nitko ve Brookhart, 2016; Sanca vd., 2021; Silver vd., 1996; Stickles, 2011; Ulusoy, 2020).

Araştırmalar incelendikçe matematik dersi beceri temelli sorularının TIMSS, PISA ve yorumlama araştırmaları ile bağlantısının olduğu ya da TIMSS, PISA soruları ile beceri temelli soruların benzerliklerinin olduğu yönünde çalışmalara ulaşıldığı için "PISA matematik soruları", "TIMSS matematik soruları", "matematik okuryazarlığı" anahtar kelimeleri de alanyazın taraması için anahtar kelimeler arasına eklenmiştir. Bu kapsamda yapılan tarama sonucunda sayıca fazla kaynağa ulaşılmış olmasına rağmen ulaşılan kaynaklar arasından özellikle matematik okuryazarlığına yönelik sorular hazırlamayı temel alan çalışmalar bu araştırmaya dahil edilmiştir (Ahmed & Pollit, 2007; Çepni, 2019; Demir, 2015; Güler ve Ülger, 2019; London, 1993; Mullis ve Martin, 2017; Saenz, 2009; Uysal ve Yenilmez, 2011; Ünal, 2019).

Beceri temelli soruların sahip olması gereken özellikler ya da bu tür soruların hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken kuralları sistematik bir şekilde kaydebilmek için literatür derleme formu kullanılmıştır. Literatür derleme formu için iki sütun oluşturulmuş ve sütunlardan birine literatür araştırması ile elde edilen kontrol listesini oluşturacak olan aday maddeler, diğer sütununa ise aday maddelerin oluşmasını sağlayan bilimsel araştırmaların künyeleri yazılmıştır. Literatür taraması kapsamında ölçme değerlendirme bağlamında soru/madde yazımı sürecinde dikkat edilmesi gereken genel özelliklerden (sorunun açık, net, anlaşılır bir şekilde yazılması, soruda dilbilgisi kurallarına uyulması, bilimsel hata içermemesi vb.) ayrı olarak özelden matematik dersine özgü beceri temelli soruların ayırt edici özellikleri (örneğin matematik kazanımlarını günlük hayata uygulayabilme, öğrencilerin okuduğunu anlama, yorum yapma, sonuç çıkarma, analitik düşünme, problem çözme, analiz yapma, çok adımlı işlem yapabilme gibi üst düzey düşünme becerilerini ölçme; tablo, resim, diyagram, grafik gibi görsel materyallerle destekleme vb.) belirlenmeye çalışılmıştır. Forma işlenen bilgiler araştırmacılar tarafından analiz edildikten sonra benzer maddeler birleştirilerek gerekli düzenlemeler yapıldıktan taslak kontrol listesindeki madde sayısı 12'ye indirilmiştir ve uzman görüşü için hazır hale getirilmiştir. Taslak kontrol listesinin maddeleri ve maddelerin geliştirilmesinde faydalanılan kaynaklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Taslak Kontrol Listesinin Maddeleri ve Maddelerin Geliştirilmesinde Faydalanılan Kaynaklar

Madde	Kaynak
Soru ezber bilgileri ölçmeye yönelik değildir, en az uygulama basamağındaki bir kazanımı ölçmektedir.	Akyol vd., 2013; Biber vd., 2018; Calp ve Akkaya, 2021; Ekinci ve Bal, 2019; Karakaya vd., 2020; Korkmaz vd., 2020; Kuzu vd., 2019
Soruda anlatılmak istenenleri daha anlaşılır hale getiren grafik, tablo, resim gibi görsellere yer verilmiştir.	Erden, 2020; Kertil vd., 2021; Miller vd., 2009; Obay vd., 2021; Mullis ve Martin, 2017
Sorunun uzunluğu ne öğrencinin motivasyonunu azaltacak kadar uzun, ne de sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar kısadır.	Atasoy, 2019; Erden, 2020; Kablan ve Bozkuş, 2021; Kertil vd., 2021
Soru öğrencinin problem çözme stratejilerini (problemi basitleştirme, örüntü arama, muhakeme etme, diyagram çizme, tablo yapma) kullanmasına uygundur.	Ahmed & Pollit, 2007; Biber vd., 2018; Çepni, 2019; Ersoy, 1997; Karakaya vd., 2020; Kızılkapan, Nacaroğlu, 2019; Saenz, 2009
Soru okuduğunu anlama, sonuç çıkarma, yorumlama, analitik düşünme, problem çözme, akıl yürütme becerilerinden en az birini kullanmaya yöneliktir.	Ahmed & Pollit, 2007; Batur, Ulutaş ve Beyrut, 2019; Erden, 2020; Kertil vd., 2021; Kızılkapan ve Nacaroğlu, 2019; Güler vd.,

Madde	Kaynak
	2019; Ünal, 2019; Sanca vd., 2021; Şıvkın vd., 2020
Soru, ölçülmek istenen matematiksel işlem becerisini ölçebilecek niteliktedir.	Altun, 2009; Baki, 2008; Kablan vd. 2021; Obay vd., 2021; Kırnay ve Dede, 2020
Soruda bulunan matematiksel kavramlar öğrencinin günlük yaşamında karşılaşılabileceği deneyimlerle ilişkilendirilmiştir.	Erden, 2020; Kertil vd., 2021; London, 1993; Obay vd., 2021; Uysal ve Yenilmez, 2011
Soru, ölçülmek istenen kazanım ile uyumludur.	Ekinci ve Bal, 2019; Obay vd., 2021; Ulusoy, 2020; Kırnay ve Dede, 2020
Sorunun güçlüğü öğrencinin sınıf düzeyine uygundur.	Biber vd., 2018; Karakaya vd., 2020; Kertil vd, 2021; Kuzu vd., 2019; Obay vd., 2021; Öztürk ve Masal, 2020
Soruda matematik dersi dışında diğer disiplinlere yönelik bilgilerde yer almaktadır.	Ahmed & Pollit, 2007; Demir, 2015; Ersoy, 1997; Saenz, 2009; Uysal ve Yenilmez, 2011
Soruda verilen bilgi, bağlam ya da günlük hayata uyarlanmış olan matematiksel kavramlar yanlışlık içermemektedir.	Ahmed & Pollit, 2007; Demir, 2015; Elmas ve Eryılmaz, 2015; Gürbüz, 2019; Miller vd., 2009; Nitko ve Brookhart, 2016
Soruda merak uyandırıcı, ilgi çekici bilgiler yer almaktadır.	Kertil vd., 2021; London, 1993; Miller vd., 2009; Mullis ve Martin, 2017; Saenz, 2009

3.2.1. Uzman Görüşlerinin Alınması ve Analizi

Literatür taraması sonucunda ilk aşamada kapsam geçerliliği sağlanmaya çalışılan kontrol listesinin kapsam geçerliliğinin teyit edilmesi ve yapı geçerliliğinin sağlanması amacıyla uygulama ve/veya araştırma düzeyinde matematik alanında beceri temelli soru yazma deneyimine sahip 8 uzmandan görüş alınmıştır. Bu uzmanlar; MEB Ölçme Değerlendirme ve Sınav Hizmetlerinde çalışan Eğitim Yönetimi Bilim Dalı doktora programı mezunu 15 yıllık mesleki deneyime sahip matematik öğretmeni, ölçme değerlendirme alanında yayınlanmış araştırmaları olan Eğitim Programları ve Öğretim Dalı doktora programı mezunu 8 yıllık mesleki deneyime sahip öğretim üyesi, İstanbul ili MEB Ölçme Değerlendirme Merkezi'nde çalışan Matematik Eğitimi Dalı yüksek lisans programı mezunu olmak üzere 10 ve 13 yıllık mesleki deneyime sahip iki matematik öğretmeni, Malatya ili MEB Ölçme Değerlendirme Merkezi'nde çalışan 18 ve 15 yıllık mesleki deneyime sahip iki matematik öğretmeni, Kayseri ili MEB Ölçme Değerlendirme Merkezi'nde çalışan 13 yıllık mesleki deneyime sahip matematik öğretmeni ve özel yayınevlerine beceri temelli soru yazan 6 yıllık mesleki deneyime sahip matematik öğretmeninden oluşmaktadır.

Uzman grubuna e-posta yolu ile “Uzman Değerlendirme Formu” gönderilmiştir ve formda, uzman grubunda bulunan kişilerin kontrol listesine yönelik fikirlerini almak için her bir maddenin “gerekli”, “kısmen gerekli” ve “gereksiz” olduğu yönünde fikirlerini belirtmeleri için seçenekler oluşturulmuştur. Ayrıca eğer uzman, bir maddenin “kısmen gerekli” ya da “gereksiz” olduğunu düşünüyorsa değerlendirme formunun açıklama kısmına, bu fikrine yönelik açıklama yazması istenmiştir. Uzmanların kontrol listesinde bulunan maddeleri değerlendirmesi sonucunda her bir maddenin kapsam geçerlilik oranını (KGO) hesaplamak için Lawshe tekniği kullanılmıştır (Lawshe, 1975).

Kontrol listesinin yapısı gereği kontrol edilecek üründe bulunması gereken en önemli özelliklerin bulunduğu maddelerin önem sırasına göre sıralanması gerekir (Demirtaşlı, 2014; Doğan, 2019). Bu nedenle uzmanlardan taslak kontrol listesindeki maddeleri, en önemli maddeden başlayarak önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. Her bir maddenin önem sırasını belirlemek için uzmanlarca bir maddeye verilen önem sıra sayısı toplanıp bulunan toplam madde sayısına bölünerek her bir maddenin önem sırası belirlenmiştir.

3.2.2. Kontrol Listesinin Puanlama Güvenilirliği

Maddelerin KGO'ları belirlenip ve Kontrol Listesi'ne son hali verildikten sonra, ölçme aracının puanlama güvenilirliğini (objektiflik) hesaplamak amacıyla üç uzman değerlendirmeciden, biri nitelikli biri de düşük nitelikte iki beceri temelli matematik sorusunu Kontrol Listesi'ni kullanarak değerlendirmeleri istenmiştir. Uzmanların değerlendirmeleri arasındaki uyumu tespit etmek için Fliess Kappa katsayısı hesaplanmıştır (Fleiss, 1971).

4. BULGULAR

4.1. Kontrol Listesinin Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Uzman grubundan alınan görüşler sonucunda “kısmen gerekli” olan maddelere yönelik düzenlemeler yapılmış ve taslak kontrol listesinin “Soruda matematik dersi dışında diğer disiplinlere yönelik bilgilerde yer almaktadır.” ve “Soruda merak uyandırıcı, ilgi çekici bilgiler yer almaktadır.” maddeleri Lawshe tekniğine göre KGO'nun .75 altında kalmasından dolayı taslak kontrol listesinden çıkarılmıştır, fakat “Soruda verilen bilgi, bağlam ya da günlük hayata uyarlanmış olan matematiksel kavramlar yanlış içermemektedir.” maddesi yapılan düzenleme ile uzman grubunun görüşü tekrar alınarak kontrol listesi'ne dahil edilmiştir. Maddelerin kapsam geçerlilik oranlarının ortalaması alınarak Kapsam Geçerlilik İndeksi (KGİ) bulunmuştur. Kapsam geçerlilik indeksi, kapsam geçerlilik oranına eşit ya da büyükse ölçme aracının kapsam geçerlilik oranı istatistiksel anlamlı kabul edilmektedir (Lawshe, 1975), Kontrol Listesi'nin KGİ .900 olarak bulunmuştur. Bu yüzden ölçme aracının kapsam geçerliliği istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca kontrol listesinde bulunan maddelerin önem sırası, uzmanların maddelere atfettikleri önem sıralarının ortalaması alınarak belirlenmiştir. Taslak kontrol listesinde yer alan ölçütler uzman grubundan gelen görüşler doğrultusunda düzenlenerek 10

maddeden oluşan nihai Kontrol Listesi elde edilmiştir. Nihai kontrol listesindeki (bkz Ek-1) maddeler, geçerlilik oranları ve madde önem sırası ortalamaları aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Nihai Kontrol Listesindeki Maddelere Ait Kapsam Geçerlilik Oranları ve Önem Sırası Ortalamaları

Madde No	Kontrol Listesinin Maddeleri	KGO	Maddenin önem sıralaması ortalama değeri
1	Soru, öğrencinin okuduğunu anlama, yorumlama, akıl yürütme, sonuç çıkarma, analitik düşünme, problem çözme becerilerinden en az birini kullanmasını gerektirir.	1	3
2	Soru, ölçülmek istenen kazanım ile uyumludur.	1	3.1
3	Sorunun güçlüğü, hedef öğrenci grubunun düzeyine uygundur.	1	3.5
4	Soru ezber bilgileri değil, en az uygulama basamağındaki bir kazanımı ölçmektedir.	.75	4.9
5	Soru öğrencinin problem çözme stratejilerini (problemi basitleştirme, örüntü arama, muhakeme etme, diyagram çizme, tablo yapma) kullanmasına uygundur.	.75	5.3
6	Soru, öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşmaları mümkün olan bir bağlamı, olayı veya durumu içermektedir.	1	6
7	Soru, öğrencilerin çok adımlı işlem yapma matematiksel becerilerini ölçecek niteliktedir.	1	6.3
8	Sorunun uzunluğu ne öğrencinin soruyu çözmeye yönelik motivasyonunu azaltacak kadar uzun, ne de sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar kısadır.	1	6.3
9	Sorunun anlaşılmasına ve çözümüne katkı sağlayan grafik, resim, tablo gibi görsellere yer verilmiştir.	.75	6.4
10	Soruda verilen bilgi, bağlam ya da günlük hayata uyarlanmış olan matematiksel kavramlar madde yanlılığı içermemektedir.	.75	10

KGO değeri 1 olan maddeler 8 uzmandan da Kontrol Listesinde bulunması yönünden “gerekli” cevabını almış maddelerdir. Buna göre Madde 1, 2, 3, 6, 7 ve 8 alan yazınında bulunan Batur vd. (2019), Biber vd. (2018), Calp ve Akkaya (2021), Ekinci ve Bal (2019), Erden (2020), Güler vd. (2019), Kablan ve Bozkuş (2021), Karakaya vd. (2020), Kertil vd. (2021), Kuzu vd. (2019), Obay vd. (2021), Nitko ve Brookhart (2016), Sanca vd. (2021), Stickles (2011)’nın yaptığı çalışmalarla uyum göstermektedir. Madde 4’e uzmanlardan bir kişi “gereksiz” cevabını vermiş ve açıklamasında uzman “Üst düzey düşünme becerilerini ölçtüğü için en az analiz basamağından başlar.” demiştir. Fakat bu görüş Şıvkin vd. (2020), Ormancı (2019)’ın yaptığı çalışmalarla uyum göstermemektedir. Madde 10’e uzmanlardan bir kişi “kısmen gerekli” cevabını vermiş ve açıklamasında uzman “Madde yanlılığını bertaraf etmek zordur. Kime göre, neye göre madde yanlılığını sorudan kaldırmak sağlanabilir. Çünkü soruların günlük hayat problemlerin alınması

da söz konusu iken madde yanlılığını kaldırmak güçleşebilir.” demiştir. Bu görüş Demir (2019), Elmas ve Eryılmaz (2015), Miller vd. (2009)’ın yaptıkları çalışmalarıyla örtüşmemektedir.

4.2. Kontrol Listesinin Puanlama Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Kontrol listesini kullanan üç uzman değerlendirmecinin, değerlendirmeleri arasındaki güvenilirliği tespit etmek için Fliess Kappa katsayısı kullanılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda kontrol listesinin maddelerine yönelik uzmanlar arasındaki en az uyum .72, en fazla uyum değeri .94 olarak bulunmuştur. Nitelikli soru için kontrol listesini kullanarak sorunun değerlendirilmesi sonucunda uzmanlar arasındaki uyum .88, nitelikli olmayan soru için ise uzmanlar arasındaki uyum değeri .80 bulunmuştur. Fliess Kappa Katsayısı’nın .60’dan büyük olması önemli derecede, .80’den büyük olması ise mükemmel uyuma olduğunu göstermektedir (Fliess, 1971). Bu yüzden Kontrol Listesini kullanan değerlendirmeciler arasındaki uyuşmanın mükemmel olduğu ve ölçme aracından elde edilen sonuçların yeterince güvenilir olduğu söylenebilir.

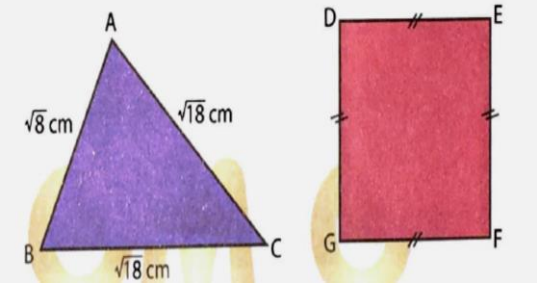
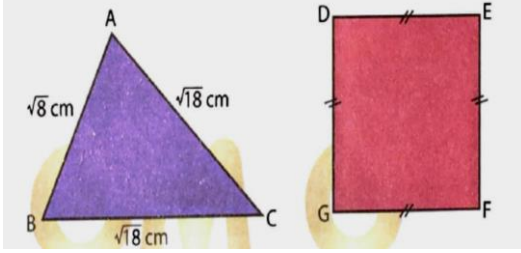
4.3. Örnek Sorular Üzerinden Kontrol Listesinin Maddelerine Yönelik Açıklamalar

Bu bölümde uygulamacılara rehber olması amacıyla Kontrol Listesinin önem sırasına göre her bir maddesine yönelik açıklamalar ve ilgili maddeye uymayan bir soru örneği ile sorunun revize hali açıklamalarıyla birlikte sunulmuştur. Soru örnekleri seçilirken ilgili sorunun Kontrol Listesinin en az 8 maddesini sağlayan özellikte ve sorunun ilgili kazanıma yönelik olmasına dikkat edilmiştir. Bundan dolayı bazı sorular revize edilirken örnek sorunun bulunduğu Bloom taksanomisi basamağı değiştirilmiştir. Ayrıca soru örnekleri sadece 8. sınıf düzeyindeki sorulardan seçilmiştir, çünkü beceri temelli soru kavramı LGS ile beraber Türk eğitim sistemine girmiş olup alanyazınında beceri temelli matematik soruları ile ilgili araştırmalar daha çok 8. sınıf düzeyinde yürütülmüştür (Karakaya vd., 2020; Kertil vd, 2021; Kuzu vd., 2019; Obay vd., 2021; Uysal ve Yenilmez, 2011). Soruların 8. sınıf düzeyinden seçilmesinin diğer bir sebebi ise LGS’ye hazırlanma süreci bu sınıf düzeyinde yoğunlaşıp öğrencilerin nitelikli beceri temelli soruya 8. Sınıfta daha fazla ihtiyaç duymasıdır.

Madde 1: Soru; öğrencinin okuduğunu anlama, yorumlama, akıl yürütme, sonuç çıkarma, analitik düşünme, problem çözme becerilerinden en az birini kullanmasını gerektirir. (Önem Sıra Ortalaması: 3)

Beceri temelli soru hazırlanırken dikkat edilmesi gereken en önemli ölçüt; sorunun okuduğunu anlama, yorumlama, akıl yürütme, sonuç çıkarma, analitik düşünme, problem çözme becerilerinden en az birini kullanmaya uygun şekilde hazırlanmış olmasıdır. Beceri temelli soruların okuduğunu anlama (Batur vd., 2019; Erden, 2020; Güler vd., 2019; Kertil vd., 2021; Şıvkın vd., 2020), yorumlama, sonuç çıkarma (Obay vd., 2021), analitik düşünme, problem çözme, akıl yürütme (Kablan ve Bozkuş, 2021; Kızkapan ve Nacaroğlu, 2019; Nitko ve Brookhart, 2016; Sanca vd., 2021; Stickles, 2011; Obay vd., 2021) gibi üst düzey becerileri ölçmesi gerektiği alanyazınında vurgulanmaktadır. Aşağıdaki tablonun sol sütununda, beceri temelli sorulardan oluşturduğu belirtilen 8. sınıf kamp denemeleri çalışmasından alınan örnek bir soruya (Gündoğdu, 2020, s. 11) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 1. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 3. Kontrol Listesinin Birinci Maddesine İlişkin Soru Örneği

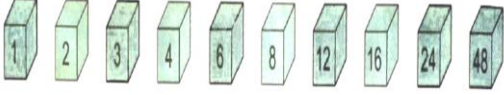
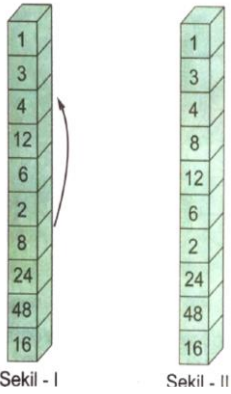
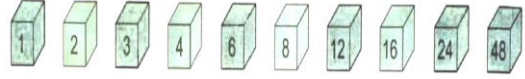
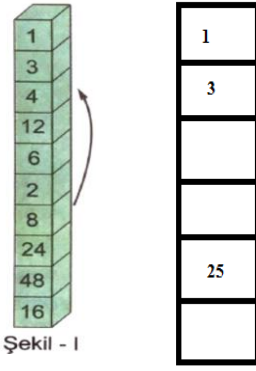
İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
<p>Aşağıda gösterilen ABC üçgeniyle DEFG karesinin çevreleri birbirine eşittir.</p> <p>Buna göre DEFG karesinin alanı kaç cm²'dir?</p> <p>A) 8 B) 9 C) 10 D) 11</p>	<p>Aşağıda gösterilen ABC üçgenin çevresi DEFG karesinin çevresinden daha uzundur.</p> <p>DEFG karesinin kenarlarının değeri tam sayı olduğuna göre DEFG karesel bölgesinin alanı <u>en fazla</u> kaç cm²'dir?</p> <p>A) 16 B) 9 C) 8 D) 4</p>

Sorunun özgün hali incelendiğinde sorunun üst düzey düşünme becerilerini ölçmeye yönelik olmadığı söylenebilir. Çünkü soru, Bloom Taksonomisi'nin kavrama basamağına yönelik bilişsel becerileri kullanarak çözülebilir. Bu eksiği gidermek için sorunun revize halinde, soruyu çözen kişinin okuduğunu anlama, muhakeme etme gibi üst düzey düşünme becerisini kullanarak çözüme ulaşması sağlanmıştır. Sorunun düzeltilmiş halinde; ABC üçgeninin çevresi ile DEFG karesinin çevresini karşılaştırmak okuduğunu anlama becerisini, tam sayı değerinde olan karenin bir kenarını bulmaya çalışmak ise soruyu çözen kişide muhakeme etme becerilerini işe koşmayı gerektirmektedir.

Madde 2: Soru, ölçmek istediği kazanım ile uyumludur. (Önem Sıra Ortalaması: 3,1)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri, kazanım ile hazırlanan sorunun bilişsel alanın aynı basamağını ölçmesidir (Nitko ve Brookhart, 2016). Kontrol Listesinde yer alan bu madde geleneksel ölçme değerlendirme yaklaşımları için geçerli bir madde gibi görülmektedir. Fakat Ekinci ve Bal (2019)'ın, Obay vd. (2021)'in ve Ulusoy (2020)'un yaptıkları çalışmalarda, beceri temelli soruların genelde ilgili kazanımın ölçmek istediği bilişsel alana ait basamaktan daha üst düzey basamakları ölçtüğüne yönelik eleştiriler yer almaktadır. Aşağıdaki tablonun sol sütununda, MEB örnek sorularıyla benzer sorular içerdiğini belirten 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Koca, Kurtaran ve Aytan, 2019, s.19) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 2. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 4. Kontrol Listesinin İkinci Maddesine İlişkin Soru Örneği

İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
<p>48 sayısının doğal sayı çarpanları bulunduktan sonra her biri küpün numarası olarak adlandırılıyor.</p> <p>Bu küpler eşit büyüklükte olup aşağıda şekil-1'deki gibi üst üste konulmuştur:</p> <p>Örnek: 8 numaralı küp yerinden çıkarılıp 4 ve 12 numaralı küpler arasına yerleştirildiğinde şekil-2'deki görünüm oluşmuştur. Her bir küpün yer değiştirmesi bir adımdır.</p> <p>Buna göre şekil-1'deki küplerden oluşmuş yapıdan en az kaç adımda 48 sayısının doğal sayı çarpanları yukarıdan aşağıya küçükten büyüğe doğru sıralanmış olur?</p> <p>A) 6 B) 4 C) 3 D) 2</p>	<p>48 sayısının doğal sayı çarpanları bulunduktan sonra her biri küpün numarası olarak adlandırılıyor.</p> <p>Bu küpler eşit büyüklükte olup aşağıda şekil-1'deki gibi 48 sayısının çarpanları yukarıdan aşağı doğru sırasıyla verilmiştir. Şekil-2'de ise şekil-1'deki gibi bir tam sayının doğal sayı çarpanlarının yazıldığı küpler aşağıdaki gibi sıralanmış olup sıralamada sonuncu küp de dahil olmak üzere bazı küplerin üzerinde yazan sayılar görülmektedir.</p> <p>Buna göre en altta bulunan küpte hangi doğal sayı yazmaktadır?</p> <p>A) 45 B) 50 C) 75 D) 150</p>

Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini düşüren durum sorunun 8. sınıf “Verilen pozitif tam sayıların pozitif tam sayı çarpanlarını bulur, pozitif tam sayıların pozitif tam sayı çarpanlarını üslü ifadelerin çarpımı şeklinde yazar.” kazanımına yönelik hazırlanmış olmasına rağmen kazanım ve sorunun aynı bilişsel alana yönelik olmamasıdır (TTKB, 2018). Kazanım, Bloom taksonomisinin uygulama basamağına yönelik iken soruda 48 sayısının çarpanları verilerek soruyu çözen kişinin, uygulama basamağına yönelik uygulamalar yapılması ortadan kaldırılmıştır. Nitelikli olmayan soruda yapılan revize ile sorunun aslından uzaklaşmamak için çarpanları verilen bir sayının kendisini bulmaya yönelik, uygulama basamağına ait olan beceri temelli soru yazılmıştır.

Madde 3: Sorunun güçlüğü, hedef öğrenci grubunun düzeyine uygundur. (Önem Sıra Ortalaması: 3,5

Sınavdaki bir maddeyi doğru cevaplayanların sayısının, sınava giren kişi sayısına bölünmesi ile elde edilen değere maddenin güçlük düzeyini vermektedir. Bu yüzden sınavda birçok beceriyi (okuduğunu anlama, işlem becerisi, problem çözme becerisi) aynı anda ölçen soruların güçlüğü artmaktadır. Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri, sorunun güçlüğüne hedef öğrenci düzeyine uygun olmasıdır (Nitko ve Brookhart, 2016; Silver vd., 1996). Çoktan seçmeli başarı testlerini hazırlarken madde güçlük düzeyi dikkat edilmesi gereken en önemli ölçütlerden biri olsa da, bu ölçüt beceri temelli soruların hazırlanışında daha da önem kazanmaktadır. 2018 ve 2020 yıllarında uygulanan merkezi LGS sınavının matematik dersi testine ait soruların ortalama madde güçlük indeksi sırasıyla 0.24 ve 0.26'dır (MEB, 2018b; 2020). Çok sayıda öğrenci arasından, nitelikli öğrenciyi seçmeyi amaçlayan bir sınavda soruların aşırı kolay olması işlevsel olmadığı gibi güçlük düzeyinin ayırtehdiciliği etkileyecek kadar zor olmaması da gerekir. Aşağıdaki tablonun sol sütununda, beceri temelli sorular içerdiği belirtilen 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Atlı, Kocaman, Turgut ve Bahadır, 2020, s.127) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 3. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 5. Kontrol Listesinin Üçüncü Maddesine İlişkin Soru Örneği

İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali																																																																																																																																												
<p>1. satır</p> <table border="1"> <tr><td>1</td><td>8</td><td>15</td><td>22</td><td>29</td><td>36</td><td>43</td><td>50</td><td>57</td><td>64</td></tr> <tr><td>2. satır</td><td>71</td><td>78</td><td>85</td><td>92</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>3. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>4. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>5. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>6. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td></tr> </table> <p>Yukarıda birim karelerden oluşan ve aralarında doğrusal ilişki bulunan bir tablo</p> <p>ol nu Fatih, kenar uzunlukları 4 ve 5 birim olan bir kartonun içini şekildeki gibi keserek bir şablon elde etmiştir.</p> <p>Şablon tabloda çevrilmeden aşağı-yukarı ve sağa-sola hareket ettirilmektedir. Fatih'in şablonda gördüğü sayılardan biri 295 olduğu anda diğer sayılardan biri aşağıdakilerden hangisi olabilir?</p> <p>A) 425 B) 233 C) 310 D) 373</p>	1	8	15	22	29	36	43	50	57	64	2. satır	71	78	85	92						3. satır										4. satır										5. satır										6. satır										⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	<p>1. satır</p> <table border="1"> <tr><td>1</td><td>8</td><td>15</td><td>22</td><td>29</td><td>36</td><td>43</td><td>50</td><td>57</td><td>64</td></tr> <tr><td>2. satır</td><td>71</td><td>78</td><td>85</td><td>92</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>3. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>4. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>5. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>6. satır</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td><td>⋮</td></tr> </table> <p>Yukarıda birim karelerden oluşan ve aralarında doğrusal ilişki bulunan bir tablo oluşturulmuştur.</p> <p> Fatih, kenar uzunlukları 4 ve 5 birim olan bir kartonun içini şekildeki gibi keserek bir şablon elde etmiştir.</p> <p>Şablon tabloda çevrilmeden aşağı-yukarı ve sağa-sola hareket ettirilmektedir. Fatih'in şablonunun en üst kutusunda gördüğü sayı 295 olduğuna göre Fatih'in şablonunu yerleştirdiği satırlardan en büyüğü kaçınıcı sıradadır?</p> <p>A) 4 B) 5 C) 6 D) 7</p>	1	8	15	22	29	36	43	50	57	64	2. satır	71	78	85	92						3. satır										4. satır										5. satır										6. satır										⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
1	8	15	22	29	36	43	50	57	64																																																																																																																																				
2. satır	71	78	85	92																																																																																																																																									
3. satır																																																																																																																																													
4. satır																																																																																																																																													
5. satır																																																																																																																																													
6. satır																																																																																																																																													
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮																																																																																																																																				
1	8	15	22	29	36	43	50	57	64																																																																																																																																				
2. satır	71	78	85	92																																																																																																																																									
3. satır																																																																																																																																													
4. satır																																																																																																																																													
5. satır																																																																																																																																													
6. satır																																																																																																																																													
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮																																																																																																																																				

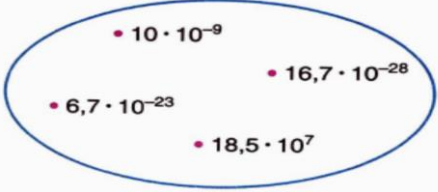
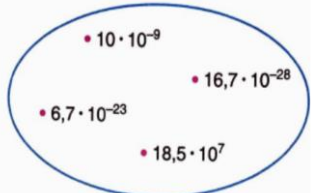
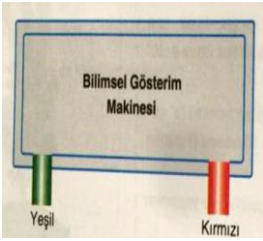

Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini olumsuz etkileyen sorun, çözüm için doğrusal ilişkinin bulunmasından sonra şablonu nereye yerleştirileceğinin bulunup şablon içindeki tüm

sayıların bulunmasının beklenmesidir. Sorunun “Aralarında doğrusal ilişki bulunan iki değişkenden birinin diğerine bağlı olarak nasıl değiştiğini tablo ve denklem ile ifade eder.” kazanımına yönelik olmasından dolayı, öğrenci iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi kursa dahi nitelikli olmayan soruda, çözüm için öğrencinin birçok üst düzey düşünme becerisini kullanması gerekir. Bu durumda öğrenci ilgili kazanımı kazanmış olsa dahi sorunun çözümüne ulaşamayacaktır. Bu yüzden sorunun revize halinde şablonun tabloda nereye yerleşeceği sorularak sorudaki aşırı zorluk düzeyinin ortadan kaldırılması sağlanmıştır.

Madde 4: Soru ezber bilgileri değil, en az uygulama basamağındaki bir kazanımı ölçmektedir. (Önem Sıra Ortalaması: 4,9)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri, beceri temelli soruların Bloom Taksonomisi’ndeki uygulama basamağına ya da daha üst bilişsel alanlara yönelik hazırlanmış olmasıdır (Ormancı, 2019). Uygulama basamağı, öğrenilen bilgileri kullanabilmeyi ifade eder. Beceri temelli sorularda öğrenilen bilgilerin farklı durumlara, günlük hayat problemlerinin çözümüne transfer edilmesi hedeflenmekte olduğundan beceri temelli soruların en az uygulama basamağından başlaması uygundur (Biber vd., 2018; Calp ve Akkaya, 2021; Ekinci ve Bal, 2019; Karakaya vd., 2020; Korkmaz vd., 2020; Kuzu vd., 2019; London, 1993; Saenz, 2009). Beceri temelli sorularda, LGS sorularındaki gibi sorunun çözümü için ezber bilgi gerekiyorsa, bu bilgi sorunun üst kısmında italik yazı ile yazılmalıdır (MEB, 2018b, 2020). Aşağıdaki tablonun sol sütununda, muhakemeyi ölçen yeni nesil sorulardan oluşturduğu belirtilen 8. sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Yakınoğlu vd., 2019; s. 34) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 4. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 6. Kontrol Listesinin Dördüncü Maddesine İlişkin Soru Örneği

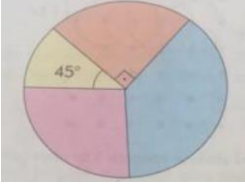
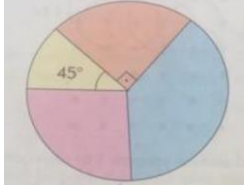
İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
 <p>Yukarıda verilen ondalık gösterimler aşağıdaki Bilimsel Gösterim makinesine atılıyor. Atılan sayılar bilimsel gösterime uygun ise yeşil, değilse kırmızı yanmaktadır.</p>	<p><i>10’un kuvvetleri ile yapılan gösterimlerden katsayının tam kısmı tek basamaklı ve 0’dan farklı olan gösterime bilimsel gösterim denir.</i></p> <p>Yanda verilen ondalık gösterimler aşağıdaki Bilimsel Gösterim makinesine</p>
 <p>Buna göre atılan ondalık gösterimlerin kaç tanesi yeşil ışığı yakar?</p> <p>A)1 B) 2 C) 3 D) 4</p>	 <p>Atılan sayılar bilimsel gösterime uygun ise yeşil, değilse kırmızı yanmaktadır.</p> <p>Buna göre atılan ondalık gösterimlerden kırmızı yanmamasını sağlamak için kaç tane sayı bilimsel gösterime çevrilmelidir?</p> <p>A) 1 B) 2 C) 3 D) 4</p>

Örnek sorunun beceri temelli olmasını engelleyen durum sorunun Bloom Taksonomisi'nden bilme basamağına yönelik olmasıdır. Sorunun revize halinde, ezbere bilinmesi gereken bilgi soruda verilmiş ve verilen bilgiyi kullanarak sorunun çözümüne ulaşılması sağlanmıştır. Böylece sorunun düzeltilmiş hali uygulama basamağına yönelik hale getirilmiştir.

Madde 5: Soru, öğrencinin problem çözme stratejilerini (problemi basitleştirme, örüntü arama, muhakeme etme, diyagram çizme, tablo yapma) kullanmasına uygundur. (Önem Sıra Ortalaması: 5,3)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri, sorunun çözümü için öğrencinin problem çözme stratejilerini (problemi basitleştirme, örüntü arama, muhakeme etme, diyagram çizme, tablo yapma) kullanmasını sağlamaktır. Bazı beceri temelli matematik soruları, sadece okuduğunu anlama ile çözülebilecek sorular olup problemin çözümü için basitleştirme, örüntü kurma, denklem çözme gibi stratejileri kullanmaya gerek kalmaması sorunun beceri temelli olmasına yönelik niteliğini düşürmektedir. Beceri temelli sorularda problem çözme becerilerinin kullanılması gerektiğine Karakaya vd. (2020); Kızıkan ve Nacaroğlu (2019); London (1993) çalışmalarında yer verilmiştir. Aşağıdaki tablonun sol sütununda, beceri temelli sorular içerdiği belirtilen 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Atlı vd., 2020, s.127) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 5. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 7. Kontrol Listesinin Beşinci Maddesine İlişkin Soru Örneği

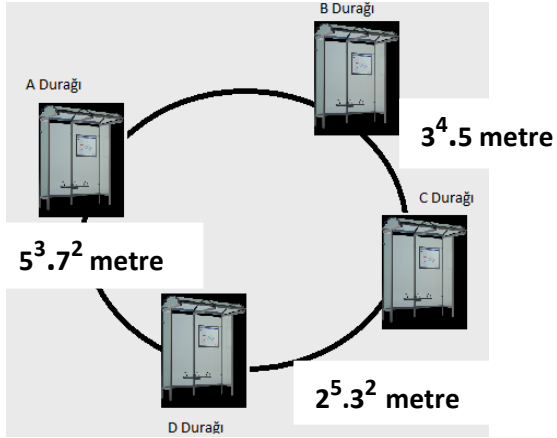
İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
Grafik: Kartların renklerine göre dağılımı	Grafik: Kartların renklerine göre dağılımı
	
Yukarıdaki daire grafiği bir kutuda bulunan renkleri dışında özdeş kartların renklerine göre sayılarının dağılımını göstermektedir.	Yukarıdaki daire grafiği bir kutuda bulunan renkleri dışında özdeş kartların renklerine göre sayılarının dağılımını göstermektedir.
Buna göre bu kutudan rastgele seçilecek bir kart için;	Kutuya turuncu renkli kartların sayısı kadar sarı kart eklenirse son durumda kutudan sarı renkli kartın çekilme olasılığı aşağıdakilerden hangisi olabilir?
1. Turuncu olma olasılığı sarı olma olasılığından fazladır.	A) $\frac{7}{8}$ B) $\frac{6}{11}$ C) $\frac{5}{9}$ D) $\frac{1}{3}$
2. Pembe olma olasılığı turuncu olma olasılığından azdır.	
3. Mavi olma olasılığı ile pembe olma olasılığının toplamı, turuncu olma olasılığı ile sarı olma olasılığının toplamından fazladır.	
İfadelerinden hangilerine kesinlikle ulaşılır?	
A) Yalnız 1 B) 1 ve 3 C) Yalnız 3 D) 1,2 ve 3	

Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini zayıflatan durum sorunun sadece okuduğunu anlayarak, herhangi bir problem çözme becerisini kullanmadan çözülebilmesidir. Soruda yapılan revize ile okuduğunu anlama dışında ilişki kurma, mantık yürütme gibi problem çözme becerileri de soruya katılarak, öğrencinin sorunun çözümünü yapabilmesi için problem çözme becerilerini kullanması sağlanmıştır.

Madde 6: Soru, öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları mümkün olan bir bağlamı, olayı veya durumu içermektedir. (Önem Sıra Ortalaması: 6)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri sorunun öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları mümkün olan bir bağlam, olay ya da durumu içermesidir. Beceri temelli soruları, öğrencinin öğrendiklerini günlük hayatta karşılaşılabilecekleri problemlere transfer etmesini ölçer, ayrıca sorunun daha anlaşılır olması için soru görsellerle desteklenir (Erden, 2020; Kertil vd., 2021, Obay vd., 2021; Saenz, 2009). Tablonun sol sütununda, MEB sorularına benzer, üst düzey düşünme becerilerini ölçen sorulardan olduğu belirtilen 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Bi Not Yayınları, 2019, s.33) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 6. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 8. Kontrol Listesinin Altıncı Maddesine İlişkin Soru Örneği

İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
<p>$A=2^4 \cdot 5^2$ $B=3^4 \cdot 5$</p> <p>$C=2^5 \cdot 3^2$ $D=5^3 \cdot 7^2$</p> <p>Yukarıda A, B, C ve D sayılarının asal çarpanlarına ayrılmış şekli verilmiştir.</p> <p>Buna göre hangi ikisi aralarında asaldır?</p> <p>A)A ve B B)B ve D C)A ve C D)C ve D</p>	<p>Aşağıdaki şekilde bir yerleşim yerinde bulunan A, B, C ve D durakları ve duraklar arasındaki mesafeler verilmiştir.</p> <p>Bu yerleşim yerinde herhangi bir duraktan diğerine giden bir dolmuş herhangi iki durak arasında metre cinsinden ve 1 metreden fazla olacak şekilde eşit aralıklı mesafede yolcu almak için durmaktadır.</p> <p>Buna göre peş peşe gelen hangi duraklarda dolmuşun durduğu mesafe birbirine eşit <u>olamaz</u>?</p> <p>A)A-B B) B-C C) B-C D)C-D</p>

Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini zayıflatan durum, soruda çözüm için öğrencinin öğrendiği bilgiyi günlük hayata transfer edileceği bir bağlam olmamasıdır. Sorunun düzeltilmiş halinde soruya günlük hayatta karşılaşılabilecek bir bağlam (dolmuşun, otobüs durağı arasında eşit mesafeli uzunlukta durması) eklenmiştir. Ayrıca problem senaryosunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için soruya görsel eklenerek soru, beceri temelli matematik sorusuna dönüştürülmüştür. Ayrıca revize edilmiş hali “Verilen iki doğal sayının aralarında asal olup olmadığını belirler.” kazanımına uygun hale getirilmiştir (TTKB, 2018).

Madde 7: Soru, öğrencilerin çok adımlı işlem yapma matematiksel becerilerini ölçecek niteliktedir. (Önem Sıra Ortalaması: 6,3)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri; sorunun, ölçülmek istenen matematiksel işlem adımlarının neler olduğunu bilen, bu adımları hatasız bir şekilde uygulayabilen öğrenciler ile bu konuda henüz istenilen düzeye gelememiş öğrencileri ayırt edebilmesidir (Baki, 2008). Beceri temelli sorularda, sorunun çözümü için basit işlemler yerine çok adımlı işlemler yapılarak problemin çözümüne ulaşılır. Böylece öğrencilerin işlem yapma becerisi ölçülür (Ahmed ve Politt, 2007; Pesen, 2003). Aşağıdaki tablonun sol sütununda, akıl yürütme becerisini ölçen ve yeni nesil sorulardan oluştuğu belirtilen 8. sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Tazecan ve Tazecan, 2019, s.64) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 7. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 9. Kontrol Listesinin Yedinci Maddesine İlişkin Soru Örneği

İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
 <p>Şekildeki kovanın içerisine aşağıda kütleleri verilen cisimler ayrı ayrı konularak yukarıdaki yayın ucuna takılıyor.</p> <p>Cisimler ayrı ayrı yayın ucuna takıldığında yayın uzama miktarları arasında</p> <p>Büçiminde sıralama yapılıyor.</p> <p>Buna göre, cisimler yaya hangi sıra ile takılmış olabilir?</p>	 <p>Şekildeki kovanın içerisine aşağıda kütleleri verilen cisimlerden iki tanesi konularak yukarıdaki yayın ucuna takılıyor.</p> <p>Cisimlerin iki tanesi yayın ucuna takıldığında yayın uzama miktarları arasında</p> <p>Büçiminde sıralama yapılıyor.</p> <p>Buna göre cisimler yayın uzama miktarına göre hangi sıra ile ikili olarak kovaya konulmuş olabilir?</p>

A) Tahta, demir, cam, taş	1.Uzama Miktarı	2. Uzama Miktarı
B) Taş, tahta, cam, demir	A) Cam, tahta	Taş, demir
C) Demir, cam, taş, tahta	B) Taş, tahta	Cam, demir
D) Taş, cam, demir, tahta	C) Taş, cam	Tahta, demir
	D) Taş, demir	Cam, tahta

Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini düşüren durum sorunun, sadece kareköklü ifadenin yaklaşık tam sayı değerini belirlemeye yönelik tek adımlı bir işlem içermesidir. Sorunun revize halinde çözüm için kareköklü ifadenin yaklaşık tam sayı değerini belirlemeye yönelik çok adımlı işlemlerin yapılması gerekmektedir.

Madde 8: Sorunun uzunluğu ne öğrencinin soruyu çözmeye yönelik motivasyonunu azaltacak kadar uzun, ne de sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar kısadır. (Önem Sıra Ortalaması: 6,3)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri; sorunun uzunluğunun, ne öğrencinin soruyu çözmeye yönelik motivasyonunu azaltacak kadar uzun, ne de sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar kısa olmasıdır. Beceri temelli sorularda günlük hayat problemine, bir bağlama ya da bir duruma yönelik sorular yazıldığı için soruların uzunluğu bazen bir sayfayı kaplayacak kadar uzunlukta olabilmektedir. Öğrencilerin çok uzun soru görünce beceri temelli soru çözme isteklerinin azaldığına yönelik eleştiriler alanyazında bulunmaktadır (Erden, 2020; Kertil vd., 2021). Yapılan bilimsel çalışmalarda beceri temelli sorulara yönelik getirilen eleştirilerden biri de soruların ne anlatmak istediğini açık bir şekilde ifade etmiyor olmasıdır (Erden, 2020; Kaban ve Bozkuş, 2021; Kertil vd., 2021). Aşağıdaki tablonun sol sütununda, beceri temelli sorular içerdiği belirtilen 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soru (Atlı vd., 2020, s.103) yer almaktadır. Örnek sorunun kontrol listesinin 8. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo 10. Kontrol Listesinin Sekizinci Maddesine İlişkin Soru Örneği

İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali																																																						
<p>Şifreleme sistemlerinde belirlenen şifrenin belli bir güçlük değeri vardır. Aşağıdaki tabloda bir şifrenin güçlük değerinin şifrelemede kullanılan karaktere göre nasıl hesaplandığı açıklanmıştır.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Karakter</th> <th>Büyük harf</th> <th>Küçük harf</th> <th>Sayı</th> <th>Noktalama işareti</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Rakam</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Çarpan</td> <td>10^2</td> <td>10^3</td> <td>10^4</td> <td>10^5</td> </tr> <tr> <td>Hata payı</td> <td>%5</td> <td>%1</td> <td>%4</td> <td>%3</td> </tr> </tbody> </table> <p>4 haneli bir şifrede soldan sağa doğru ilk iki karakterin tablodaki rakam karşılıkları aynı sıra ile yazılarak oluşan iki basamaklı sayı, üçüncü karakterin tablodaki çarpan karşılığı ile çarpılarak şifrenin güçlük değeri hesaplanır. Dördüncü karakterin ise tablodaki hata payı karşılığı, şifrenin güçlük değerinde hesaplanan bu değere göre hangi oranda sapma olabileceğini gösterir.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Sayı</th> <th>Büyük harf</th> <th>Küçük harf</th> <th>Noktalama işareti</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>→</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>Buna göre yukarıdaki gibi oluşturulan şifrenin güçlük değeri aşağıdakilerden hangisine eşit olabilir?</p> <p>A) $3,94 \cdot 10^3$ B) $3,17 \cdot 10^4$ C) $4,05 \cdot 10^4$ D) $5,13 \cdot 10^5$</p>	Karakter	Büyük harf	Küçük harf	Sayı	Noktalama işareti	Rakam	0	1	2	3	Çarpan	10^2	10^3	10^4	10^5	Hata payı	%5	%1	%4	%3	Sayı	Büyük harf	Küçük harf	Noktalama işareti	→				<p>Şifreleme sistemlerinde belirlenen şifrenin belli bir güçlük değeri vardır. Aşağıdaki tabloda bir şifrenin güçlük değerinin şifrelemede kullanılan karaktere göre nasıl hesaplandığı açıklanmıştır.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Karakter</th> <th>Büyük harf</th> <th>Küçük harf</th> <th>Sayı</th> <th>Noktalama işareti</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Rakam</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Çarpan</td> <td>10^2</td> <td>10^3</td> <td>10^4</td> <td>10^5</td> </tr> <tr> <td>Hata payı</td> <td>%5</td> <td>%1</td> <td>%4</td> <td>%3</td> </tr> </tbody> </table> <p>3 haneli bir şifrede soldan sağa doğru ilk iki karakterin tablodaki rakam karşılıkları aynı sıra ile yazılarak oluşan iki basamaklı sayı, üçüncü karakterin tablodaki çarpan karşılığı ile çarpılarak şifrenin güçlük değeri hesaplanır. Ayrıca hesaplanan güçlük değerinin %10'luk bir hata payı bulunmaktadır.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Sayı</th> <th>Büyük harf</th> <th>Küçük harf</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>→</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>Buna göre yukarıdaki gibi oluşturulan şifrenin güçlük değeri aşağıdakilerden hangisine eşit olabilir?</p> <p>A) $2,2 \cdot 10^4$ B) $2,1 \cdot 10^5$ C) $2 \cdot 10^5$ D) $1,5 \cdot 10^5$</p>	Karakter	Büyük harf	Küçük harf	Sayı	Noktalama işareti	Rakam	0	1	2	3	Çarpan	10^2	10^3	10^4	10^5	Hata payı	%5	%1	%4	%3	Sayı	Büyük harf	Küçük harf	→		
Karakter	Büyük harf	Küçük harf	Sayı	Noktalama işareti																																																			
Rakam	0	1	2	3																																																			
Çarpan	10^2	10^3	10^4	10^5																																																			
Hata payı	%5	%1	%4	%3																																																			
Sayı	Büyük harf	Küçük harf	Noktalama işareti																																																				
→																																																							
Karakter	Büyük harf	Küçük harf	Sayı	Noktalama işareti																																																			
Rakam	0	1	2	3																																																			
Çarpan	10^2	10^3	10^4	10^5																																																			
Hata payı	%5	%1	%4	%3																																																			
Sayı	Büyük harf	Küçük harf																																																					
→																																																							

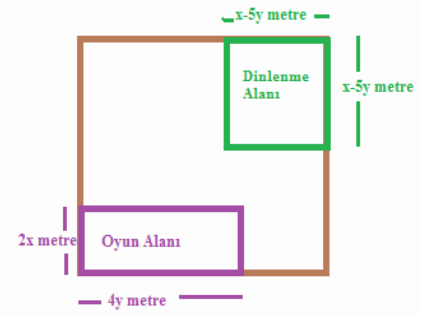
Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini zayıflatan durum soruda ifade edilmek istenenlerin, sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar uzun olmasıdır. Soruda uzun ifadelerin bulunması sorunun anlaşılmamasına, okunmak istenmemesine sebep olmuştur. Sorunun revize halinde sorunun uzun olmasına neden olan ifadeler çıkarılarak soru; daha anlaşılır, çözülmeye ve "Üslü ifadelerle ilgili temel kuralları anlar, birbirine denk ifadeler oluşturur." kazanımının bilişsel basamağına uygun hale getirilmiştir (TTKB, 2018).

Madde 9: Sorunun anlaşılmasına ve çözümüne katkı sağlayan grafik, resim, tablo gibi görsellere yer verilmiştir. (Önem Sıra Ortalaması: 6,4)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri, sorunun anlaşılmasına ve çözümüne katkı sağlayan grafik, resim, tablo gibi görsellere yer verilmiş olmasıdır. Beceri temelli sorular öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşmaları mümkün olan

bir bağlam, olay ya da durumu içermesinden dolayı sorunun daha anlaşılır olması için de soru görsellerle desteklenir (Kertil vd., 2021; London, 1993; Obay vd., 2021). Fakat her beceri temelli soruya görsel eklemek zorunlu değildir. Eğer sorunun anlaşılmasını daha kolaylaştırıyor ise soruda görsellere yer verilmelidir. Tablonun sol sütununda, muhakemeyi ölçen yeni nesil sorulardan oluştuğu belirtilen 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Yakınoğlu vd., 2019, s. 114) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 9. maddesine göre revize hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo11. Kontrol Listesinin Dokuzuncu Maddesine İlişkin Soru Örneği

İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru	Örnek Sorunun Revize Hali
<p>Bir kenar uzunluğu $(x+5y)$ metre olan kare şeklindeki bir araziye, çocuklar için her birinin kısa kenarı (x) metre, uzun kenarı (y) metre olan dikdörtgen şeklindeki farklı oyun alanları oluşturulacaktır.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ailelerin dinlenmesi ve temel ihtiyaçların karşılanması için bir kenar uzunluğu $(x-5y)$ metre olan kare şeklindeki bir bölge ayrılmıştır. Ayrıca çocukların farklı oyun alanlarına rahatça gidebilmeleri için $(8xy)$ metre karelik kısım boş bırakılacaktır. <p>Buna göre bu araziye en fazla kaç tane oyun alanı yapılabilir?</p> <p>A) 2 B) 12 C) 13 D) 17</p>	<p>Bir kenar uzunluğu $(x+5y)$ m olan kare şeklindeki araziye dinlenme ve oyun alanı yapılacaktır.</p> <p>Arazinin sağ üst köşesine bir kenar uzunluğu $(x-5y)$ m olan kare şeklinde dinlenme alanı,</p> <p>Arazinin sol alt köşesine kenar uzunlukları $(2x)$ ve $(4y)$ m olan dikdörtgen şeklinde bir oyun alanı yapılacaktır.</p> <p>Arazinin kalan kısmına kısa kenarı (x) metre, uzun kenarı (y) metre olan dikdörtgen şeklindeki havuzlar yapılacaktır. Buna göre araziye en fazla kaç tane havuz yapılabilir?</p> <p>A)2 B) 12 C) 13 D) 17</p>

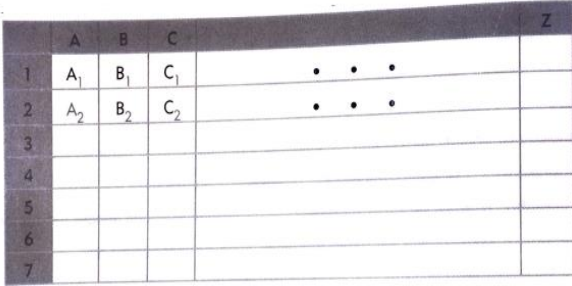
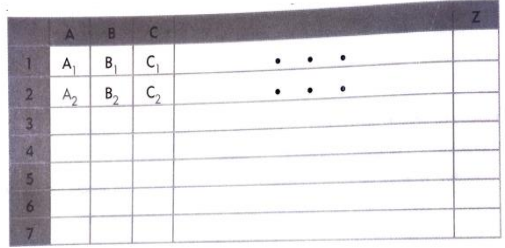
Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini zayıflatan durum, soru metninde verilenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan görselleştirmeye soruda yer verilmemiş olmasıdır. Sorunun revize halinde, bu sorunu gidermek için soru metninde ifade edilenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayan görsel soruya eklenmiştir.

Madde 10. Soruda verilen bilgi, bağlam ya da günlük hayata uyarlanmış olan matematiksel kavramlar madde yanlılığı içermemektedir. (Önem Sıra Ortalaması: 10)

Beceri temelli soru hazırlarken dikkat edilmesi gereken önemli ölçütlerden biri sorunun madde yanlılığı içermemesidir. Madde yanlılığı belli bir dini/etnik grup, coğrafi bölge, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey vb. gibi gruplardan geliyor olmanın o gruba ait ortak deneyimlerden

dolayı sorunun çözümünde bir avantaj sağlaması durumudur (Hambleton ve Rogers, 1994). Yanlılıkların ortadan kaldırılmasıyla belirli bir grubun sorunun çözümüne yönelik daha yüksek performans göstermesi engellenmiş olur (Demir, 2015; Elmas ve Eryılmaz, 2015; Miller vd., 2009; Nitko ve Brookhart, 2016). Aşağıdaki tablonun sol sütununda, beceri temeli sorular içerdiği belirtilen 8. Sınıf matematik dersi soru bankası çalışmasından alınan örnek bir soruya (Atlı vd., 2020, s. 80) yer verilmiştir. Örnek sorunun kontrol listesinin 10. maddesine göre revize edilmiş hali ise tablonun sağ sütununda verilmiştir.

Tablo12. Kontrol Listesinin Onuncu Maddesine İlişkin Soru Örneği

	İlgili Maddeye Uymayan Örnek Soru				Örnek Sorunun Revize Hali			
	Aşağıda Excel programı sayfasının bir kısmının görüntüsü verilmiştir.				Aşağıda Irmak'ın oluşturduğu bir tablo sisteminin bir kısmının görüntüsü verilmiştir.			
								
	Yukarıdaki görselde Excel sayfasının 1'den 7'ye kadar tam sayıların yazılı olduğu satırları için A'dan Z'ye kadar Türk alfabesinin harflerinin tamamını kullanılmıştır. İç bölgedeki her bir dikdörtgenel bölge içerisine o bölgenin kodu yazılmaktadır.				Yukarıdaki görselde Irmak'ın oluşturduğu tablo sisteminde 1'den 7'ye kadar tam sayıların yazılı olduğu satırlar için A'dan Z'ye kadar alfabemizin harflerinin tamamını kullanmıştır. Tablonun iç bölgesindeki her bir dikdörtgenel bölge içerisine o bölgenin kodu yazılmaktadır.			
	Örneğin, 1. satıra A ₁ , B ₁ , C ₁ ...				Örneğin, 1. satıra A ₁ , B ₁ , C ₁ ...			
	2. satıra A ₂ , B ₂ , C ₂				2. satıra A ₂ , B ₂ , C ₂			
	Buna göre bu görselde beyaz bölgeden rastgele seçilen bir dikdörtgen kodunun V ₅ olma olasılığı kaçtır?				Buna göre bu görselde beyaz bölgeden rastgele seçilen bir dikdörtgen kodunun V ₅ olma olasılığı kaçtır?			
	A) $\frac{7}{207}$ B) $\frac{7}{203}$ C) $\frac{1}{207}$ D) $\frac{1}{203}$				A) $\frac{7}{207}$ B) $\frac{7}{203}$ C) $\frac{1}{207}$ D) $\frac{1}{203}$			

Örnek sorunun beceri temelli olma niteliğini zayıflatan durum soruda Excel programının adının geçmesidir. Soruyu çözebilecek olan fakat Excel programını kullanmamış, ne işe yaradığını, nasıl çalıştığını bilmeyen öğrenci için bu durum öğrenci de soruya karşı önyargı oluşturabilir. Bundan dolayı sorunun revize halinde, Excel programı yerine bir kişi tarafından hazırlanan tablo sistemi yazılarak soru düzeltilmiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de yenilenen öğretim programının amaçları ile ulusal ölçekte uygulanan sınavların birbiri ile paralellik göstermemesi üzerine TEOG’dan LGS’ye geçilmiştir. Değişen sınav sistemi ile beraber sınavda çıkan soru tipleri de değişmiştir. Beceri temelli olarak kabul edilen soru tipi bir bağlam, bilgi ya da günlük hayata uyarlanmış matematik kavramlarının yer aldığı yazılı materyalin tablo, grafik, harita ve şema gibi görsellerle desteklendiği, sorunun çözümü için üst düzey düşünme becerilerinin işe koşulması gerektiği soru tipleridir. Yeni sınav sistemi, bu yeni soru tipini gündeme getirmişken, yeni soru tipleri kavramlaştırma hatalarını da beraberinde getirmiştir (Erden, 2020, Kertil vd., 2021; Obay vd., 2021). Üst düzey düşünme becerilerini ölçtüğü için beceri temelli sorular bağlam temelli soru ya da rutin olmayan problemler olarak da adlandırılabilmiştir. Bağlam temelli soru ve rutin olmayan problemlerin özelliklerinin tespit edildiği çalışmalar incelendiğinde beceri temelli soru tiplerinin daha farklı sistem üzerine kurulduğu görülmüştür (Ahmed & Pollit, 2007; Elmas ve Eryılmaz, 2015; Leavy ve Hourigan, 2020; London, 1993; Mullis ve Martin, 2017; Saenz, 2009; Stickles, 2011). Yapılan araştırmalar sonucunda matematik dersi için geliştirilen Kontrol Listesi ile özelde beceri temelli soruların karşılaması gereken ölçütler belirlenmiştir.

Kontrol Listesinin en önemli maddesi “Soru; okuduğunu anlama, yorumlama, akıl yürütme, sonuç çıkarma, analitik düşünme, problem çözme becerilerinden en az birini kullanmaya yöneliktir.” olmuştur. Bu ölçüt, sadece matematik dersinde değil diğer disiplinlere yönelik beceri temelli soruların hazırlanmasında da en temel ilkeyi oluşturmaktadır (Batur vd., 2018; Erden 2020). Kontrol Listesinde yer alan “Soru öğrencinin problem çözme stratejilerini (problemi basitleştirme, örüntü arama, muhakeme etme, diyagram çizme, tablo yapma) kullanmasına uygundur.” ölçütü her ne kadar kontrol listesinin en önemli ölçütü ile benzerlik gösterse dahi aslında birbirinden ayrı ölçütlerdir. Çünkü matematik dersinde hazırlanan nitelikli olmayan beceri temelli sorularda, sadece okuduğunu anlama yolu ile herhangi bir problem çözme stratejisini kullanmaya gerek kalmadan çözülebilecek sorular mevcuttur, bu durum da matematik disiplinine aykırıdır (Altun, 2009). Beceri temelli soruların çözümü için öğrencinin çok adımlı matematiksel işlemlerin doğru yapabilmesi ve mantığa uygun bir şekilde işlemleri devam ettirilerek sorunun çözümüne ulaşılması beklenir (Kablan ve Bozkuş, 2021; Obay vd., 2021). Basit işlemleri yapma yerine işlem zincirini hangi işlemlerle yapmaya karar vermek ve o işlemleri eksiksiz yapmak matematik dersi için önemli bir beceridir (Altun, 2009; Baki, 2008; Pesen, 2003). Bu çalışmada, sadece okuduğunu anlama ile çözülebilecek soru ya da Bloom Taksonomisi’nin uygulama basamağından daha alt seviyelerindeki basamaklara yönelik beceri temelli soru olarak hazırlandığı iddaa edilen sorularda yapılan revizyon ile sorunun çözümü için muhakeme etme, problem çözme becerileri de sorulara eklenmiştir.

Kontrol Listesinde bulunan ölçütlerin bazıları, çoktan seçmeli test hazırlama ölçütlerini içerse dahi, ortak gibi görünen bu ölçütlerin gerekliliği nitelikli beceri temelli soru hazırlamada kendine has bir şekilde daha da önemli hale gelmiştir. Örneğin, kontrol listesinde bulunan “Soru, ölçmek istediği kazanım ile uyumludur.” ya da “Sorunun güçlüğü, hedef öğrenci grubunun düzeyine uygundur.” ölçütü zaten çoktan seçmeli test hazırlarken göz önünde bulundurulması gereken klasik ölçütler gibi görünse de, bu ölçütler beceri temelli soru hazırlanırken genelde ihlal

edildiğinden ayrı bir öneme sahiptir. Literatürde öğretmenlerin LGS ya da beceri temelli sorulara yönelik görüşlerinin alındığı çalışmalarda kazanım ile beceri temelli soruların aynı bilişsel alana hitap etmediği beceri temelli soruların kazanıma kıyasla daha üst bilişsel alanda bulunduğuna yönelik eleştiriler sorunun ilgili kazanımla uyumlu olması gerektiği klasik ölçme değerlendirme ölçütünü daha önemli hale getirmektedir (Ekinci ve Bal, 2019, Miller vd., 2009; Nitko ve Brookhart, 2016; Obay vd., 2021, Ulusoy, 2020). Ayrıca 2018 ve 2020 LGS matematik testlerinin madde güçlük indekslerinin ortalaması sırasıyla 0.24 ve 0.26'dır (MEB, 2018b; 2020). Bu değerlerin ortalama bir değer göz önüne alınırsa ortalamanın altında kalan yani çok zor soru kategorisine giren soruların bulunması beceri temelli soruların öğrenci düzeyine uygunluğunun ihlal edildiğinin göstergesidir. Bu çalışmada "Soru, ölçmek istediği kazanım ile uyumludur." ya da "Sorunun güçlüğü, hedef öğrenci grubunun düzeyine uygundur." özelliklerine uygun olarak revize edilen sorularda soru kazanım ile uyumlu hale getirilmiş ve soru güçlüğü, öğrenci düzeyine uygun hale getirilmiştir. Bu özelliklere uygun olarak hazırlanmamış birçok sorunun literatürde olmasının sebebi rutin olmayan problemler ya da PISA tarzı sorulardan etkilenecek hazırlanan sorulardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Rutin olmayan problemlerin birden çok cevabı olabildiği ya da PISA soruları 15 yaşındaki öğrencilere yönelik hazırlandığı için bu tarz sorular, ortaokul düzeyinde hazırlanan beceri temelli sorulara göre çözümü daha zor olan sorulardır.

LGS'den önce uygulanan sınavlarda bulunan sorular, öğrenilen bilginin günlük hayata ya da bağlamlara transfer edilmesini sağlayacak soru tipleri değildi. Beceri temelli soruların yapısı gereği sorularda öğrencinin günlük hayatta karşılaşabileceği bağlam, olay ya da durumlar yer almaktadır (Erden, 2020; Kertil vd., 2021, Obay vd., 2021). Bu durumda öğrenilen bilginin kullanılmasını, yeni problem durumlarına çözüm üretebilmeyi gerektirmektedir (Biber vd., 2018; Calp ve Akkaya, 2021; Ekinci ve Bal, 2019; Karakaya vd., 2020; Korkmaz vd., 2020; Kuzu vd., 2019). Bu sebeplerden dolayı Kontrol Listesinde "Soru, öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşmaları mümkün olan bir bağlamı, olayı veya durumu içermektedir." ve "Soru ezber bilgileri değil, en az uygulama basamağındaki bir kazanımı ölçmektedir." ölçütlerine yer verilmiştir.

Beceri temelli sorular günlük hayatta karşılaşılabilecek problemlere yönelik yazılması, bazı ölçme değerlendirme hatalarını da beraberinde getirmiştir. Soruda günlük hayata yönelik problemler yer alırken soruyu daha iyi ifade etmek için gerekli olmayan detaylara girilebilmektedir, bu durumda bazen bir sayfayı kaplayan uzun sorular yazılabilmektedir. Beceri temelli soruların uzunluğunun fazla olması, öğrenci için avantaj değil dezavantaj olduğu yapılan bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur (Erden, 2020; Kablan ve Bozkuş, 2021). Çok uzun sorular öğrencinin soruyu daha iyi anlamasını sağlamasından ziyade, öğrenci de sorunun çözümünü yapmaya yönelik olumsuz algı oluşturmaktadır (Kertil vd., 2021). Bundan dolayı Kontrol Listesinde "Sorunun uzunluğu ne öğrencinin soruyu çözmeye yönelik motivasyonunu azaltacak kadar uzun, ne de sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar kısadır." ölçütüne yer verilmiştir. Ayrıca beceri temelli sorularda eğer gerekli ise görsellere yer verilmesi gerekmektedir (Kertil vd., 2021). Günlük hayat problemlerinin daha anlaşılır olması için görsellere başvurulurken sorunun anlaşılmasına katkı sağlamayan görseller beceri temelli sorularda yer almamalıdır. Beceri temelli olarak hazırlandığı iddia edilen soruların genelinde gerekli olmadığı halde görsellerin kullanılması ya da soru metnini görselleştiren görsellerin kullanılmaması "Sorunun anlaşılmasına

ve çözümüne katkı sağlayan grafik, resim, tablo gibi görsellere yer verilmiştir.” ölçütünün Kontrol Listesinde yer alması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca beceri temelli sorulara günlük hayat problemleri entegre edilirken sadece belli bir sosyo-ekonomik düzeye, belli bir cinsiyete hitap edebilecek soruların oluşturulması ölçme değerlendirmenin temel kurallarından olan “Soruda madde yanlılığı olmamalıdır.” ilkesini ihlal ettiğinden ve beceri temelli soru hazırlayanların bu ilkeyi göz ardı etmemesi gerektiği düşünülerek kontrol listesine “Soruda verilen bilgi, bağlam ya da günlük hayata uyarlanmış olan matematiksel kavramlar madde yanlılığı içermemektedir.” ölçütü eklenmiştir (Nitko & Brookhart, 2016). Bağlam temelli sorular özel bir alana yönelik (bankacılık, beslenme, mühendislik vb.) hazırlanan sorulardır. Bu sorularda özel alana yönelik bağlamın daha iyi anlaşılabilmesi için genellikle uzun metinlere yer verilir. Beceri temelli soru olarak hazırlandığı düşünülen bazı sorular, bağlam temelli soru tiplerinden esinlenerek hazırlandığı için beceri temelli soruların soru metinleri uzamakta ve bu durumda beceri temelli soru tipinin niteliğini düşürmektedir. Özel alana yönelik hazırlanan bağlam temelli sorularda bazı durumlarda “madde yanlılığı” gözlenebilmektedir. Çünkü sorunun hazırlandığı alana yönelik bazı öğrencilerin merakı bulunurken bazı öğrencilerin bu alanla ilgili hiçbir bilgisi dahi olmayabilir. Bu çalışmada bağlam temelli soru tiplerinden esinlenerek hazırlanmış uzun metinli ya da madde yanlılığı içeren sorular revize edilerek beceri temelli soru haline getirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

Türkiye’de genel olarak beceri temelli soruların çözümüne ortaokul seviyesinde ve yoğun olarak 8. Sınıf düzeyinde başlanmaktadır. Öğrencilerin beceri temelli sorulara yönelik farkındalıklarını arttırmak için ilkökul düzeyinde ve ders kitaplarında ya da yardımcı kaynaklarda bulunan beceri temelli soruların nitelik ve nicelikleri araştırılabilir.

Ortaokul düzeyindeki ders kitaplarında yeteri kadar nitelikli beceri temelli sorulara yer verilmemektedir (Erden,2020). Ders kitaplarında ya da yardımcı kaynaklarda yer alan beceri temelli soruların Kontrol Listesinde yer alan kriterlere uygunluğu araştırılabilir.

Bu araştırma sonucunda oluşturulan Kontrol Listesi genel olarak matematik dersine yöneliktir, diğer disiplinlere yönelik olarak da kontrol listesi araştırmacılar tarafından geliştirilebilir.

Geliştirilen Kontrol Listesinin kapsamı genişletilerek gerek lisans öğrencilerine ya da öğretmenlere beceri temelli soru yazmaya yönelik hizmet içi eğitim verilebilir.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose of the Study: In this study, it is aimed to develop the "Checklist for Writing Skill-Based Questions for the Mathematics Lesson". In addition, it is aimed to specify the features that should be included in the questions while writing skill-based questions within the scope of the mathematics course by giving place to the questions that do or do not comply with the items in the checklist developed in the study.

Literature Research: There are studies that provide resources for the field about how context-based and non-routine problem types should be, which are similar to skill-based

questions that measure high-level thinking skills, but which have some differences between them, the boundaries of these question types are drawn, and which criteria should be found in the questions (Demir, 2015; Elmas and Eryılmaz, 2015; Leavy and Hourigan, 2020; Stickles, 2011). In different studies in the literature (Erden, 2020; Kablan and Bozkuş, 2021; Karakaya et al., 2020; Kertil et al., 2021; Küçükgençay et al., 2021; Obay et al., 2021; Sanca et al., 2021; Ünal and Eroğlu, 2021), although few features of skill-based questions are included, it has been observed that there is no study aimed at determining standard criteria that collects the features that skill-based questions should have in mathematics.

There are criticisms of teachers and students on skill-based mathematics questions prepared according to LGS (High School Entrance System). On skill-based questions in math course, sometimes the teachers and students claim that there is too much information to explain the context in the questions, that the questions are too long, and that too much action needs to be taken to solve the questions. As for skill-based questions not being written in a qualified manner, teachers and students have criticisms that what is meant to be explained in the question is understandable, and that the question and the question are not related to the same cognitive domain of Bloom's Taxonomy, and that the questions are very difficult (Kablan & Bozkuş, 2021; Kertil et al., 2021; Obay et al., 2021). These criticisms show that there is a need for a scientific research in which the validity and reliability studies of the criteria, which determine the qualifications that skill-based questions should have, are determined.

Importance of the Study: It is thought that this study, which aims to determine the characteristics that skill-based questions should have, will provide a framework of certain standards in terms of validity and reliability in writing skill-based questions. Thus, with the skill-based question criteria for the mathematics course provided by this study, it will be clear which questions are skill-based questions. It is thought that with this study, misnaming questions such as new generation questions, context-based questions, non-routine problems, PISA, TIMSS-style questions will be prevented. This scientific study is important in that it will guide experts, especially mathematics teachers, in writing a qualified skill-based question and/or evaluating a skill-based question according to scientific criteria, and presenting important scientific data to the field.

Method: In order to develop the checklist and ensure content validity, a literature review was conducted first. As a result of the literature review, a literature review form was used to systematically record the features that skill-based questions should have or the rules that should be considered in the preparation of such questions. The number of items in the draft checklist is 12 after the information entered on the form is analyzed by the researchers and the necessary arrangements are made by combining similar items. In order to ensure the construct validity of these items, expert opinions were received from 8 experts via e-mail. In order to get the opinions of the people in the expert group about the checklist, options were created for each item to enable the experts to express their opinions about whether the item is "necessary", "partially necessary" or "unnecessary". As a result of the experts' evaluation of the items in the checklist, the Lawshe technique was used to calculate the content validity ratio (CVR) of each item (Lawshe, 1975).

Results: As a result of the opinions received from the expert group, 2 items were excluded from the draft checklist because the CVR was below .75 according to the Lawshe technique, and

thus the 10-item Checklist was developed. The Content Validity Index (CGI) was found by averaging the content validity rates of the items. If the content validity index is equal to or greater than the content validity rate, the content validity rate of the measurement tool is considered statistically significant (Lawshe, 1975), the CGI of the Checklist was found to be .900. Therefore, the content validity of the measurement tool was found to be statistically significant. In addition, the order of importance of the items in the checklist was determined by taking the average of the order of importance attributed by the experts to the items.

The Fliess Kappa coefficient was used to determine the reliability between the evaluations of three expert evaluators using the checklist. As a result of the evaluations, the least agreement between the experts for the items of the checklist was found to be .72, and the maximum agreement value was found to be .94. As a result of the evaluation of the question using the checklist for the qualified question, the agreement among the experts was found .88, and the agreement between the experts was found as .80 for the non-qualified question. A Fliess Kappa Coefficient greater than .60 indicates significant agreement, and a value greater than .80 indicates perfect agreement (Fliess, 1971). Therefore, it can be said that the agreement between the evaluators using the Checklist is excellent and the results obtained from the measurement tool are sufficiently reliable.

Conclusion and Evaluation: The most important item of the Checklist is “The question is aimed at using at least one of the skills of reading comprehension, interpretation, reasoning, inference, analytical thinking, and problem solving”. This item constitutes the most basic principle not only in the mathematics course but also in the preparation of skill-based questions for other disciplines (Batur et al., 2018; Erden 2020). “The question is suitable for the student to use problem solving strategies (simplifying the problem, searching for patterns, reasoning, drawing diagrams, making tables) in the checklist.” Although the criterion in the checklist is similar to the most important criterion of the checklist, they are actually separate criteria.

Even though some of the criteria in the checklist include multiple choice test preparation criteria, the necessity of these criteria, which seems to be common, has become even more important in preparing quality skill-based questions. For example, in the checklist, although the criterion seems “The question is compatible with the outcome it wants to measure.” or “The difficulty of the question corresponds to the level of the target student group.” Although the criterion seems to be classical criteria that should be taken into account when preparing a multiple-choice test, these criteria have a special importance as they are often violated when preparing a skill-based question.

Due to the structure of skill-based questions, the questions include the context, event or situations that the student may encounter in daily life (Erden, 2020; Kertil et al., 2021, Obay et al., 2021). In this case, it requires the use of learned knowledge and being able to produce solutions to new problem situations (Piber et al., 2018; Calp and Akkaya, 2021; Ekinçi and Bal, 2019; Karakaya et al., 2020; Korkmaz et al., 2020; Kuzu et al., 2019). For these reasons, the criteria are added to the Checklist states that “The question includes a context, event or situation that students may encounter in their daily lives.” and “The question does not measure memorization knowledge, it measures an achievement at least in the application step.”

While skills-based questions include problems for daily life, details that are not necessary to better express the question can be entered, in this case long questions that sometimes take up one page can be written. Very long questions create a negative perception towards solving the problem, rather than helping the student to understand the question better (Kertil et al., 2021). Therefore, in the Checklist, "The length of the question is neither long enough to reduce the student's motivation to solve the question, nor is it short enough to impede the understanding of the question" criterion is included.

Across the questions claimed to be skill-based, the use of visuals even though it is not necessary, or the nonuse of visuals that visualize the text of the question cause to add the criterion to the checklist. In addition, while integrating daily life problems into skill-based questions, creating questions that can address only a certain socio-economic level and a certain gender, which is one of the basic rules of measurement and evaluation, "There should be no item bias in the question." "The information given in the question, the context or the mathematical concepts that are adapted to daily life do not contain item bias" criterion has been added.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışma literatür taramasına ve uzman görüşlerine dayalı bir kontrol listesi geliştirme çalışması olduğu için etik kurul onayı alınması gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı: Ferda YILMAZ ve Prof. Dr. Süleyman Nihat ŞAD ile makaledeki yazarlık katkı payları %50'dir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, A. & Pollitt, A. (2007). Improving the quality of contextualized questions: An experimental investigation of focus. *Assessment in Education*, 14(2), 201-232.
- Akın, M. F. & İlhan, A. (2020) İlköğretim matematik öğretmen adaylarının bağlam temelli problemi Benckert kriterlerine göre değerlendirmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 739-753.
- Akyol, H., Yıldırım, K., Seyit, A., Ateş & Çetinkaya, Ç. (2013). Anlamaya yönelik nasıl sorular soruyoruz? *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 41-56.
- Altun, M. (2009). *Liselerde matematik öğretimi*. Aktüel Alfa Akademi.
- Atasoy, Ö.G.D. (2019). *Mantıksal akıl yürütme sorularının daha kolay çözülebilmesi üzerine bir çalışma*. 6. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi bildirisi (s.416-432).
- Atlı, İ., Kocaman, A., Turgut, H., & Bahadır, K. (2020). *8 Sınıf matematik soru bankası*. Eksen Yayıncılık.
- Aydoğdu İskenderoğlu, T., Erkan, İ., & Serbest, A. (2013). 2008-2013 yılları arasındaki SBS matematik sorularının PISA matematik yeterlik düzeylerine göre sınıflandırılması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 4 (2), 147-168.

- Baki, A. (2008). *Kuramdan uygulamaya matematik eğitimi*. Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Batur, Z., Ulutaş, M., & Beyret, T. (2019). 2018 LGS Türkçe sorularının PISA okuma becerileri hedefleri açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 595-615.
- Berberoğlu, G. ve Kalender, İ. (2005). Öğrenci başarısının yıllara, okul türlerine, bölgelere göre incelenmesi: ÖSS ve PISA analizi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 4 (7), 21-35.
- Biber, A., Tuna, A, Uysal, R., & Kabuklu, Ü. (2018). Liselere geçiş sınavının örnek matematik sorularına dair destekleme ve yetiştirme kursu matematik öğretmenlerinin görüşleri. *Asya Öğretim Dergisi*, 6 (2), 63-80.
- Calp, M., & Alpkaya, C. (2021). LGS Türkçe sorularının Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarına uygunluğu üzerine bir çalışma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9 (2), 632-654.
- Çepni, S. (2019). *PISA ve TIMSS mantığını ve sorularını anlama*. Pegem A Yayıncılık.
- Demir, F. (2015). Matematik okuryazarlığı soru yazma süreç ve becerilerinin gelişimi. [Doktora tezi, Uludağ üniversitesi]
- Demirtaşlı, R.N. (2014). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Edge Akademi.
- Doğan, N. (2019). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. PegemAkademi.
- Dönmez, S. M. K., & Dede, Y. (2020). Ortaöğretime geçiş sınavları matematik sorularının matematiksel yeterlikler açısından incelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 7 (2), 363-374.
- EARGED (2003). *Üçüncü uluslararası matematik ve fen bilgisi çalışması*. MEB.
- Ekinci, O., & Bal, A. (2019). 2018 yılı Liseye Geçiş Sınavı (LGS) matematik sorularının öğrenme alanları ve yenilenmiş Bloom Taksonomisi bağlamında değerlendirilmesi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (3), 9-18.
- Elmas, R., & Eryılmaz, A. (2015). How to write good quality contextual science questions: criteria and myths. *Journal of Theoretical Educational Science*, 8(4), 564-580.
- Erden, B. (2020). Türkçe, matematik ve fen bilimleri dersi beceri temelli sorularına ilişkin öğretmen görüşleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 270-292.
- Ersoy, Y. (1997). Okullarda matematik eğitimi: Matematikte okur-yazarlık. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13.
- Fleiss, J. L. (1971). "Measuring nominal scale agreement among many raters." *Psychological Bulletin*, Vol. 76, No. 5 pp. 378-382.
- Güler, G., Özdemir, E. & Dikici, R. (2012). İlköğretim matematik öğretmenlerinin sınav soruları ile sbs matematik sorularının Bloom Taksonomisi'ne göre karşılaştırmalı analizi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 41-60.
- Güler, M., Arslan, Z., & Çelik, D. (2019). 2018 Liselere Giriş Sınavına ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 337-363.
- Güler, H.K., & Ülger, B.B. (2019). *PISA, TIMSS ve TEOG sınavlarının temel aldığı öğrenme kuramları*. S. Çepni (Ed.) PISA ve TIMSS mantığını ve sorularını anlama (2. baskı, ss. 111-153) Pegem Akademi.

- Gündoğdu, L. (2020). *8. sınıf tüm dersler kamp denemesi*. Altınnokta Yayınevi.
- Gürbüz, M.Ç. (2019). *Uluslararası sınavların ve bazı ülkelerin merkezi sınav sistemlerinin ve soru örneklerinin tanıtımı*. S. Çepni (Ed.), PISA ve TIMSS mantığını ve sorularını anlama (2. baskı, ss. 45-110) içinde. Pegem Akademi.
- Hambleton, R., & Rogers, J. (1994). Item bias review. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 4 (1), 6.
- Kablan, Z., & Bozkuş, F. (2021). Liselere giriş sınavı matematik problemlerine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 211-231.
- Kan, A. (2011). Ölçme aracı geliştirme, Satılmış Tekindal (Editör). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme (3. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Karakaya, F., Bulut, A. E., & Yılmaz, M. (2020). Fen lisesi öğretmenlerinin TEOG ve LGS sistemlerine yönelik görüşleri. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 116-126.
- Kertil, M., Gülbağcı Dede, H., & Ulusoy, E. (2021). Beceri temelli matematik soruları: Ortaokul matematik öğretmenleri ne düşünüyor, nasıl uyguluyor? *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12 (1), 151-186.
- Kırnap, M., S. & Dede, Y. (2020). Ortaöğretime Geçiş Sınavları matematik sorularının (2016, 2017 ve 2018 yılları) matematiksel yeterlikler açısından incelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 7 (2) 363-374.
- Kızılkapan, O. & Nacaroglu, O. (2019). Fen bilimleri öğretmenlerinin merkezi sınavlara (LGS) ilişkin görüşleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2), 701-719.
- Koca, S., Kurtaran, V. & Aytan, S. (2019). *8. Sınıf matematik soru bankası*. Gama Okul Yayınları.
- Korkmaz, E., Tutak, T., & İlhan, A. (2020). Ortaokul matematik ders kitaplarının matematik öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 18, 118-128.
- Kuzu, Y., Kuzu, O., & Gelbal, S. (2019). TEOG ve LGS sistemlerinin öğrenci, öğretmen, veli ve öğretmen velilerin görüşleri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 112-130.
- Küçükgençay, N., Karatepe, F., & Peker, B. (2021). LGS ve örnek matematik sorularının öğrenme alanları ve pisa 2012 çerçevesinde değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50 (232), 177-198.
- Latterell, C.(2011). *Matematik Savaşları*. Doruk Yayıncılık.
- Lawshe, C.H. (1975). "A quantitative approach to content validity." *Personnel Psychology*, 28, 563-575.
- Leavy, A., & Hourigan M. (2020). Posing mathematically worthwhile problems: developing the problem-posing skills of prospective teachers. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 23, 341-361.
- London, R. A (1993). Curriculum of Non-routine Problem. *Annual Meeting of the American Educational Research Association*, 44, 12-16.
- MEB (1998). İlköğretim okulu matematik dersi öğretim programı: 1.-8. sınıflar. Milli Eğitim Basımevi.

- MEB (2018a). 2023 eğitim vizyonu. Milli Eğitim Bakanlığı. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf, 5.05.2021, 05/05/2021.
- MEB (2018b). *2018 Liselere Geçiş Sistemi (LGS) merkezi sınavla yerleşen öğrencilerin performansı*. Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi.
- MEB (2020). *2020 Liselere Geçiş Sistemi (LGS) merkezi sınavla yerleşen öğrencilerin performansı*. Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi.
- MEB (2019). *PISA 2018 Türkiye ön raporu*. Ankara: Ölçme Değerlendirme Sınav Hizmetleri Müdürlüğü.
- MEB-Ölçme Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü / 7. Sınıf Beceri Temelli Sorular (2022,Ocak,7). https://cdn.eba.gov.tr/yardimcikaynaklar/2022/01/odsgm/beceri/testler/1920/mat/7_mat_1.pdf
- Miller, D. M., Linn, R., & Gronlund, N. E. (2009). *Measurement and assesment in teaching*. Pearson.
- Mullis, I. V., & Martin, M. O. (2017). *TIMSS 2019 assessment frameworks*. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. Herengracht 487, Amsterdam, 1017 BT, The Netherlands.
- Nitko, A. J., & Brookhart, S. M. (2016). Değerlendirme ve öğretimin entegrasyonu için planlama (ss. 105-129, çeviren: S. Özel), *Öğrencilerin eğitsel değerlendirilmesi* (6. Basımdan çev. ed. Bıçak, B, M. Bahar, S. Özel). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Obay, M., Demir, E., & Pesen, C. (2021). Difficulties in the preparation process of high school pass entrance (lgs) and their reflections on education in the framework of mathematics teachers' views. *Turkish journal of computer and mathematics education*, 12 (1), 221-243.
- Ormancı, Ü. (2019). *Türkiye'deki ulusal sınavların tanıtımı*. S. Çepni (Ed.), PISA ve TIMSS mantığını ve sorularını anlama (2. baskı, ss. 45-110) içinde. Pegem Akademi.
- Öztürk, N., & Masal, E. (2020). Sınavla öğrenci alacak ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezi sınav matematik sorularının PISA matematik okuryazarlığı yeterlilik düzeyleri açısından sınıflandırılması. *Journal of Multidisciplinary Studies in Educatio*, 4 (1), 17-33.
- Pesen, C. (2003). Eğitim fakülteleri ve sınıf öğretmenleri için matematik öğretimi. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tazecan, Ö., & Tazecan, B. (2019). *Yeni nesil soru kitabı matematik*. Nitelik Yayınları.
- TTKB (2005). *İlköğretim matematik dersi öğretim programı ve kılavuzu*. MEB, Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- TTKB (2009). *İlköğretim matematik dersi öğretim programı*. MEB, Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- TTKB (2018). Ortaöğretim matematik dersi (5-8. Sınıflar) öğretim programı. Mili Eğitim Basımevi.
- Saenz, C. (2009). The role of contextual, conceptual and procedural knowledge in activating mathematical competencies (PISA). *Educ Stud Math*, 71, 123- 143.
- Sanca, M., Artun, H, Bakırcı, H., & Okur, M. (2021). Ortaokul beceri temelli soruların yeniden yapılandırılmış bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 219-248.

- Silver, E. A., Mamona-Downs, J., Leung, S. S., Kenney, P.A. (1996). Posing mathematical problems: an exploratory study. *Journal for Research in Mathematics Education*, 27 (3), 293-309.
- Stickles, P. R. (2011). An analysis of secondary and middle school teachers' mathematical problem posing. *Investigations in Mathematics Learning*, 3(2), 1-34.
- Şad, S.N., & Şahiner, K. (2016). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş (TEOG) sistemine ilişkin öğrenci, öğretmen ve veli görüşleri. *İlköğretim Online*, 15 (1), 53-76.
- Şivkın, S., Aksoy, V., & Gür Erdoğan, D. (2020). LGS' de sorulan PISA tarzı matematik sorularını doğru cevaplama ile okuduğunu anlama arasındaki ilişkinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 148-159.
- Ulusoy, B. (2020). 8. sınıf öğrencilerinin Liselere Geçiş Sınavı (LGS)'na ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2).
- Uysal, E., & Yenilmez, K. (2011). Sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik okuryazarlığı düzeyi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 1-15.
- Ünal, M. (2019). PISA sınavlarının özelliklerinin fen bilimleri öğretmenlerinin hazırlamış oldukları sınav soruları ile karşılaştırılması: PISA kültürünü yaygınlaştırma model önerisi [Yüksek lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Ünal, C., & Eroğlu, D. (2021). LGS'de yer alan matematik sorularının ortaokul matematik öğretim programının çeşitli bileşenleriyle uyumluluğunun incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (60), 510-536.
- Yakınoğlu, S., Kaya, B., Orakçı, M.F., & Taşdemir, Ö. (2019). *8. Sınıf mantık muhakeme serisi*. Beyin Takımı Yayıncılık.

EKLER

EK-1

MATEMATİK DERSİ İÇİN BECERİ TEMELLİ SORU YAZMAYA YÖNELİK KONTROL LİSTESİ

Madde no	Kontrol Listesinin Maddeleri	Evet	Hayır	Açıklama
1	Soru, öğrencinin okuduğunu anlama, yorumlama, akıl yürütme, sonuç çıkarma, analitik düşünme, problem çözme becerilerinden en az birini kullanmasını gerektirir.			
2	Soru, ölçmek istediği kazanım ile uyumludur.			
3	Sorunun güçlüğü, hedef öğrenci grubunun düzeyine uygundur.			
4	Soru ezber bilgileri değil, en az uygulama basamağındaki bir kazanımı ölçmektedir.			
5	Soru öğrencinin problem çözme stratejilerini (problemi basitleştirme, örüntü arama, muhakeme etme, diyagram çizme, tablo yapma) kullanmasına uygundur.			
6	Soru, öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşmaları mümkün olan bir bağlamı, olayı veya durumu içermektedir.			
7	Soru, öğrencilerin çok adımlı işlem yapma matematiksel becerilerini ölçecek niteliktedir.			
8	Sorunun uzunluğu ne öğrencinin soruyu çözmeye yönelik motivasyonunu azaltacak kadar uzun, ne de sorunun anlaşılmasını engelleyecek kadar kısadır.			
9	Sorunun anlaşılmasına ve çözümüne katkı sağlayan grafik, resim, tablo gibi görsellere yer verilmiştir.			
10	Soruda verilen bilgi, bağlam ya da günlük hayata uyarlanmış olan matematiksel kavramlar madde yanlılığı içermemektedir.			

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OSMANLI SON DÖNEMİNDE BERBERLİK

İbrahim YILMAZ

Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü
ibrahim.yilmaz70@hotmail.com

0000-0002-5332-1663

Atıf / Citation: Yılmaz, İ. (2022). Osmanlı son döneminde berberlik. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 396-408

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1135743>

Öz

Saç ve sakalların kesilip düzenlenmesi insan ihtiyaçlarındandır. Osmanlı toplumunda bu ihtiyacı karşılamak amacıyla, Kanuni Dönemi'nde ortaya çıkan kahvehanelerin bir köşesi berberlere ayrılmıştı. Ayrıca seyyar olarak hizmet veren berberler de bulunmaktaydı. Tarihi süreçte kahvehanelerin yasaklanmasıyla müstakil berber dükkânları ortaya çıkmıştır. Bu çalışma genel olarak XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Söz konusu dönemdeki berber dükkânlarının ne tarz mekânlar olduğu, berberlerin günümüzde de bilinen hizmetlerinin yanı sıra sağlık alanındaki faaliyetlerinin nelerden oluştuğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca toplum ve devletin berberlerin sağlık alanındaki faaliyetlerine nasıl yaklaştığı incelenmektedir. Çalışmanın sonunda berberlerin saç ve sakal tıraşı yanında diş çekme, hacamat yapma, sünnet etme gibi cerrahi operasyonlar yaptıkları, hasta muayene ederek tedaviler uyguladıkları ortaya çıkarılmıştır. Berberlerin sağlık alanındaki çalışmalarının toplum tarafından kabullenilmiş olmasına rağmen herhangi bir tıp eğitimi almadan bu hizmetleri yerine getirmelerinden dolayı insanların çeşitli zararlara uğradıkları tespit edilmiştir. Tedavi olmak amacıyla berberlere başvuran insanların zarar görmeleri üzerine devletin, bir takım düzenleyici ve denetleyici tedbirler aldığı görülmüştür. Bu tedbirler kapsamında tıbbiye mezunu olmayanların doktor gibi hasta muayene ederek tedaviler uygulaması yasaklanırken, diş çekme, sünnet etme, hacamat yapma gibi tıbbi konularda hizmet vermek isteyen berberlere imtihandan geçmek şartıyla izin verilmeye başlandığı açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Berber, Diş çekme, Sünnet etme, Tıbbi müdahale

BARBERING DURING THE LATE ERA OF THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

Hair and beard-cutting and styling is a basic human needs. In order to address this demand in Ottoman society, a part of the coffeehouses that emerged during the Kanuni period was reserved for barbers. There were also barbers serving as mobile barbers. With the prohibition of coffee houses, standalone barber shops have emerged in the historical process. The present study mainly spans the nineteenth and the early twentieth century, and the Ottoman Archive documents of the Presidency of the State Archives and

second-hand sources were utilized. It focuses on what kind of places the barber shops in question were at the time and what the barbers' practices in the field of health consisted of in addition to the services known today. Moreover, the study investigates the approaches of society and the state toward barbers' practices in the field of health. At the conclusion of the study, it was revealed that barbers performed surgical procedures such as tooth extraction, cupping, and circumcision, in addition to hair and beard shaving, and administered treatments by examining patients. Although the barbers' practices in the field of health were recognized by society, it has been determined that people were harmed due to their lack of medical expertise when performing these services. It has been observed that the state had adopted regulatory and supervisory measures after people who applied to barbers for treatment were harmed. Within these measures, it was revealed that non-medical graduates were forbidden from examining patients and administering treatments like doctors; however, barbers intending to offer medical services such as tooth extraction, circumcision, and cupping were permitted, provided they passed the exam.

Key Words: Ottoman, Barber, Tooth extraction, Circumcision, Medical intervention

GİRİŞ

Berber kelimesi İtalyancadan dilimize yerleşmiş olup kökü *barbier*dir. Günümüzde *berber* kelimesiyle hem saç ve sakal kesip düzenlemeyi meslek olarak yapan kişi, hem de bu kişinin iş yeri ifade edilmektedir (Aksu, 1996: 1). Saçların kesilip şekle sokulabilmesi için bir başka kişiye gereksinim duyulmakta olup bu ihtiyacın tarihin eski çağlarından itibaren profesyonelce olmasa bile bir şekilde giderilmiş olması gerekir.

Milattan önceki dönemlerde Fenikeliler, Asurlular ve Medlerin berberlik sanatında oldukça mahir oldukları bilinmektedir. O dönemlerde berberler seyyar olarak mesleklerini icra etmekteydiler. Eski Mısırlılar ve Helenlerde de saç kesim ve yapımına büyük önem atfedilmekteydi (Aksu, 1996: 3, 4). Antik medeniyetlerde berberler rahiplerden oluşmaktaydı ve temel görevleri insan bedenine saç ve kıllardan giren kötü ruhları uzaklaştırmaktı (Perk, 2017: 7). Bu dönemlerde hükümdarların özel berberleri bulunmaktaydı ki Frigya kralının özel berberi bir efsaneye de konu olmuştur. Efsaneye göre kralın özel berberi, Kral Midas'ın saçlarını kulaklarının üstüne kadar uzatmasının nedenini, kulaklarının eşekkulağına benzemesi olduğunu ifade etmekteydi (Aksu, 1996: 3, 4).

Divanü Lügat-it Türk'te berber kelimesi geçmemesine rağmen saç kesimiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı dönemine kadar Türklerdeki berberlik mesleğiyle ilgili net bilgiler olmasa da bazı Türk boylarında kadınların saçlarını uzatarak örgü yaptıkları, kimi zaman erkeklerin de saç uzattıkları, bazı dönemlerde ise saçların kısa kesildiği bilinmektedir. Dolayısıyla saçlar gelişmiş güzel bırakılmamakta ve bakımlı olmasına dikkat edilmekteydi (Aksu, 1996: 1).

Evliya Çelebi İstanbul'daki berberleri dükkânında çalışan ve seyyar olarak hizmet verenler olarak iki kısımda incelemekte ve dükkânı olan berberlerin sünnet de yaptıklarını belirtmektedir. Buna göre, İstanbul'da 300 berber dükkânı bulunmakta ve buralarda 400 berber çalışmaktaydı. Seyyar berberlerin ise 2.000 civarında oldukları ifade edilmektedir (Aksu, 1996: 12).

Bu çalışma genel olarak XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup Osmanlı toplumundaki berberlik mesleği incelenmektedir. Berberlerin esnaf sınıfı içerisindeki yerlerinin belirlenmesi, mesleklerini icra ettikleri dükkânların nasıl mekânlar olduğunun ortaya konulması, seyyar berberlerin çalışma şekillerinin açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Ayrıca bir sağlık personeli gibi hizmet veren dönemin berberlerinin bu alanda hangi işleri icra ettiklerinin, toplum

ve devletin bu hususa nasıl baktığının, bu alanda ne tür sıkıntılar yaşandığının aydınlatılması amaçlanmaktadır.

1.BERBERLİK ve BERBER DÜKKÂNLARI

Kanuni döneminde kahve içme alışkanlığının yaygınlaşması üzerine açılan kahvehanelerin bir köşesine berberler yerleşmiş ve kahveci esnafına yamak sayılmışlardı. Osmanlı esnaf sisteminde uygulanmakta olan gedik usulüne göre berber esnafı kahvehane gediklerine tabi idi (Koçu, 2002: 47, 48). Bu dönemde berberler tıraş hizmetinin yanı sıra bir nevi cerrahlık hizmeti de vermekteydiler. Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Stephan Gerlach, 1576 yılında, boğazına bıçak saplayan bir kişinin Sultan Süleyman külliyesindeki hastaneye götürülmeden önce, yaralarının bir berber tarafından dikildiğini ifade etmektedir (Gerlach, 2017: 379).

Es'ar defterlerinden Osmanlı dönemi berberlerinin uyması gereken kurallar hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. 1640 tarihli bir deftere göre berberler tıraş ettikleri kişilerden 1 akçe ücret almalı, 1 akçeden fazla veren müşterilere gül suyu ikram etmeliydiler. Ayak berberleri (seyyar berberler, sokak berberleri) dışında, dükkânlarında berberlik yapanların ibrişim peştamal kuşanmaları ve temiz giysiler giymeleri zorunlu idi. Kullandıkları leğen, ibrik gibi malzemeleri kalaylayarak kullanmaları ve usturalarının gayet keskin olması şarttı. Berber olmak isteyenler iki sene çıraklık yapmak zorundaydı. Fakat hünerli olup daha kısa sürede mesleği öğrenenlere de icazet verilebilmekteydi. Berberliğin yanı sıra hacamat vb. cerrahi alanlarda hizmet vermek isteyenlerin ise en az 5 yıl çıraklık yapmaları gerekmekteydi (Yücel, 1992:116).

Ayak berberleri olarak adlandırılan ve ekteki fotoğrafta görülen berberlerin dükkânları olmayıp bazen yol kenarları veya duvar diplerinde müşteri beklerler bazen de çarşı pazarda dolaşarak buldukları müşterileri tıraş ederlerdi. Ayak berberleri genel olarak dükkân açacak kadar ustalaşmamış kişilerden oluşmaktaydı. Yaptıkları tıraş da pek ustaca olmadığından müşterilerin yüzlerinde kesikler kalmaktaydı (Aksu, 1996: 14). Ayak berberleri, ruhsatsız olarak çalışmalarından dolayı sıklıkla belediye çavuşlarının baskınına uğrarlardı. Bu durumda iskemle ve diğer malzemelerini alarak kaçır, müşterinin tıraşını yarım bırakırlardı (Koçu, 2002: 59). Müşteri profilleri farklı olduğundan dükkân sahibi berberler ile ayak berberleri arasında herhangi bir rekabet söz konusu değildi. Ayak berberlerine taşra vilayetlerde de rastlanmakta olup sadece şehirlerde değil köylerde de hizmet vermekteydiler. XX. yüzyıl başlarında da varlıklarını devam ettiren ayak berberleri (BOA.DH.MKT.1231/91) bazen bir köy, bazen de birkaç köy halkıyla anlaşır ve zaman zaman köyleri gezerek insanları tıraş ederlerdi. Köye giden ayak berberleri her defasında ücret almaz, genellikle harman sonunu beklerlerdi (Aksu, 1996: 19). Köyleri gezen berberlerin yanı sıra bazı köy kahvehanelerinde berberlik yapan kişiler de bulunmakta olup bu kişiler aynı zamanda çiftçilik de yapmaktaydılar (Kıa, 2013: 111).

Dükkânı olan veya seyyar olarak çalışan berberlerin dışında bir de hamamlarda mesleklerini icra eden berber grubu bulunmaktaydı. Bu kişiler müşterilerini hem tıraş eder, hem de önemsiz, küçük yaraların tedavisini yaparlardı (Kıa, 2013: 98; Aksu, 1996: 14). Fakat asıl işleri hacamatçılık olup İstanbul'un büyük hamamlarında dört, beş berber çalışırdı (Koçu, 2002: 59).

Padişah IV. Murat döneminde kahvehanelerin kapatılması müstakil berber dükkânlarının ortaya çıkmasını sağlamasına rağmen padişahın ölümüyle bu yasak ortadan kalkınca berberler tekrar kahvehanelerin içine girdiler. Yeniçeri Ocağının son dönemlerinde kahveci ve berberlerin bir kısmı ocağa kayıtlı olup ocak ileri gelenlerinin de kahvehaneleri bulunmaktaydı. Yeniçeri Ocağının 1826 yılında kaldırılmasıyla İstanbul'daki tüm kahvehaneler kapatılınca şehir aniden berbersiz kaldı. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla berber gedikleri ihdas edilerek müstakil berber dükkânları açılmaya başlandı (Koçu, 2002: 47, 48). Fakat devlet, berber dükkânlarının kapatılan kahvehanelerin yerini almaması için kadı, mimar ve kâtiplerden oluşan bir komisyon marifetiyle dükkânları kontrol ettirerek kahvehane gibi kullanılmaya müsait büyüklükte olmamasına özen gösterdi (Turna, 2012: 182). Yine de bazı berber dükkânlarının arka kısımlarında kahve ve nargile içilen yerler bulunması tam olarak engellenemedi (Gedikler& Tekin, 2019: 58). Bir müddet sonra kahvehanelerin tekrar açılmasıyla bazı berberler kahvehane köşelerine yerleşirken bazıları ise müstakil olarak çalışmaya devam ettiler (Koçu, 2002: 47, 48).

Genellikle bir kahvehanenin bir köşesinden ibaret olan berber dükkânlarının zemininin taş veya tuğla döşenmiş olması şarttı (Koçu, 2002: 49). XX. yüzyıl başlarındaki kahvehaneleri resme döken ressam Ali Rıza Bey'in resimlerinden de bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Ali Rıza Bey'in Üsküdar sahilinde Kıvırcık Ahmet Ağa'nın kahvehanesini çizdiği resimde, köşedeki masa ve aynaların duruşundan eskiden berber köşesi olduğu anlaşılmaktaydı (Ünver, 1967: 14).

Berberler bir kahvehaneye yerleşmemişlerse dükkânı mahallenin hareketli yerlerinden birisinde olurdu. Devamlı olarak mangalda bir çaydanlık kaynar ve müşterilere çay, kahve ikram edilirdi. Gayrimüslim berberler ise çay, kahve yerine likör, konyak gibi alkollü içecekler ikram ederlerdi. Berberler genellikle temizliği ve titizliği ile meşhurdular. Yalnızca dükkânlarının temizliğine değil kendilerinin ve çıraklarının elbiselerine de dikkat ederler, bir müşteriye kullandıkları havluyu başka bir müşteriye kullanmazlardı (Koçu, 2002: 56).

Yeniçerilik döneminde kahvehanelerde uğur ya da kazanç tılsımı olarak bir florya kuşu veya kanarya bulundurulurdu. Yeni bir kahvehane açıldığında en makbul hediye, güzel bir kafes içinde bir kuş olurdu. Berberlerin kahvehaneler içinde bulunmasından dolayı bu gelenek berber dükkânlarına da geçerek her berberde bir kuş bulundurulmaya başlandı (Koçu, 2002: 53). XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde, berber dükkânlarında, kolonya, saç ve elbise fırçaları, sabun, tarak, saç boyası, baston, şemsiye gibi malzemeler de satılmaktaydı (Koçu, 2002: 57).

II. Abdülhamid döneminde Avrupalı tarzda açılan berber dükkânları kendilerini geleneksel berberlerden ayırt etmek için *perukâr* ismini kullanmaya başladılar. Bu dönemdeki değişiklik sadece isimle sınırlı kalmamış, dükkânlara büyük aynalar asılmaya, dolaplar yaptırılıp kullanılan malzemeler buralara konulmaya başlanmıştır. Dönemin en lüks berber dükkânları Sirkeci'de bulunmakta olup aralarında en meşhur olanı Selanikli Matoş'un dükkânıydı (Koçu, 2002: 48, 49, 57).

Bu dönemde devlet, berberlerin sağlık kurallarına uyup uymadıklarını da yakından takip etmiştir. Dâhiliye Nezareti, 9 Şubat 1908 tarihinde Şehremanetine yazdığı yazıda, başta cilt hastalıkları olmak üzere bir takım hastalıkların yaygınlaşmasını önlemek amacıyla berberlerin sıkı bir şekilde denetlenmesi emrini vermektedir. Bu yazıda berberler tarafından alınması

gereken tedbirler de izah edilmektedir. Buna göre, dükkânı bulunan veya seyyar çalışan berberler işe başlamadan önce ellerini sabunla iyice yıkamalıdır. Ayrıca, kullanılan alet ve edevatın her kullanım sonrası temizlenmesi şarttır. Tarak ve fırçalar 100 dirhem suya 5 dirhem soda konularak elde edilecek karışımla temizlenmeli, makas, ustura ve saç makineleri de sabunlu su içinde 10 dakika kaynatılmalıdır. Sapı kemik, fildişi veya selülozdan mamul usturalar uzun süre kaynatılamayacağından bunların yerine madeni saplı olanlar tercih edilmeli, bunlar tedarik edilinceye kadar ispirotoda ıslatılmış pamuk veya bezlerle kuvvetlice silinmelidir. Havlular her gün kaynar suyla yıkanmalı, kesilen ve yerlere düşen kıl veya saçlar, ıslatılmış ince talaş veya kum ile toplanmalıdır (BOA.DH.MKT.1231/91).

Yeni tarzda berber dükkânlarının açılması berberlik mesleğinde büyük değişimler getirdi. Bu dönemde berberler bellerine bağladıkları peştamallardan vazgeçerek beyaz iş gömlekleri giymeye başladılar. Önceleri, leğende sabun köpürtüp, sakalları elle ovarak yumuşatırken, sabun taşları ve tıraş fırçaları kullanmaya başladılar. Yine önceki dönemde müşteriler duvara bitişik, alçak, tahta sedirlere oturtularak tıraş edilirken bu dönemde berber koltukları devreye girmiştir. Berber dükkânlarının yeni bir şekle girmesi ücretleri de etkilemiş, saç ve sakal tıraşı 5 kuruşa çıkmıştır. Berber dükkânlarının sayısı artınca rekabet de artmış, bu ortamda bazı berberler müşterileri daimi kılmak adına indirimli abonman kartları çıkarmıştır (Koçu, 2002: 48, 49, 57). Tıraştan sonra saçlar mutlaka yıkanır. Saçların yıkanabilmesi için, tavana veya duvara asılı bulunan ve altında bir musluğu olan *sitil* ismi verilen bir su kabı kullanılırdı. Saçın yıkanması berber tarafından yapılır, çırak ise suyun yere akmaması için leğen tutardı. Sitiller, berberlik yapılan mevki ve müşterilerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre toprak, bakır veya gümüşten imal edilmiş olabilirdi (Aksu, 1996: 12).

2.SAĞLIK GÖREVLİSİ OLARAK BERBERLER

Osmanlı döneminde berberler saç ve sakal tıraşının yanısıra sünnetçilik, dişçilik, hacamatçılık yapmakta, sülük yapıştırarak veya şişe çekerek tedavi uygulamakta, uyuz, egzama, göz ağrısı, soğuk algınlığı, frengi gibi hastalıklar ile kelliğe karşı ilaç ve merhemler vermekte, kırık-çıkıklarla uğraşmakta ve bazı cerrahi müdahalelerde bulunmaktaydılar (BOA.A.}MKT.MHM.216/100 ; ZB 40/41, 347/64; Koçu, 2002: 49, 56; Aksu, 1996: 25; Zorlu, 2017: 171). Tabi ki bir berber, sayılan tüm bu işlerle uğraşmamakta içlerinden bir kısmında maharet kazanarak o alanda hizmet vermekteydi.

Berberlerin dişçilikle ilgili maharetleri diş çekmekten ibaretti. Genellikle ağrıyan dişi tespit edemezler, hastanın gösterdiği dişi çekerlerdi. Bazı berberler çektikleri dişleri atmamaya biriktirir, yeterince topladığında bu dişlerle, örneğin, "*Berber Ali Usta*" yazarak dükkânının önüne asardı (Koçu, 2002: 55, 56; BOA.A.}MKT.UM.69/28). Diş çeken berberler, bu maharetlerinin bilinmesi için feslerine diş çekmede kullanılan kerpeten işareti takarlardı (BOA.A.}MKT.UM. 69/28; Aksu, 1996: 25).

Osmanlı toplumunda hacamat sıklıkla başvurulan bir uygulamaydı. Toplumdaki inanişe göre, yaz başlarında kan eskimiş ve koyulaşmış olduğundan akıtılarak yenilenmesi gerekirdi. Bu işi yapanlar da berberlerdi (Göktaş, 2014: 105). Dahiliye Nezaretinin 3 Mart 1891 tarihli yazısına

göre, daha önceki tarihlerde hacamat sıklıkla uygulanan bir tedavi yöntemi idi ve birçok hastada olumlu etkileri gözlenmekteydi (BOA.DH.MKT.1814/150).

Berberler diş çekme, hacamat yapma, sünet etme vb. tıbbi müdahalelerde bulunurken devlet, insanların zarar görmemesi adına bu alanda bir takım tedbirler almaktaydı. Bu tedbirlerden birine 1840'lı yılların başlarında şahit olunmaktadır. Bu yıllarda İstanbul'da sağlık alanında da hizmet veren berberler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de imtihandan geçirilerek başarılı olanlara şahadetname verilmiş (BOA.A.}MKT.MHM.216/100) böylece devlet kendilerini resmen tanımıştı. Devam eden süreçte sağlıkla ilgili hizmet vermek isteyen berberlerin bireysel başvuru üzerine imtihandan geçirildiğine şahit olunmaktadır. Örneğin, Erzurumlu berber İstefan, hacamat ve diş çekme konusunda kendisine ruhsat verilmesi için başvurmuştu. İstefan'ın, Mekteb-i Tıbbiye'de yapılan imtihanında beyan etmiş olduğu hususlarda maharetli olduğu tespit edilmiş ve kendisine 12 Ağustos 1851 tarihinde ruhsat verilmişti. Verilen ruhsatta İstefan'ın sadece belirtilen konularda çalışabileceği, hekimlik ve cerrahlık gibi işlere karışmaması gerektiği kayda alınmış, ayrıca emsallerinde olduğu gibi fesine nişan takabileceği ifade edilmişti (BOA.A.}MKT.UM.69/28; BOA.A.}MKT.DV.39/75).

Devlet, sağlık alanında hizmet vermek isteyen berberleri imtihandan geçirmesine rağmen zaman zaman ehliyetsiz berberlerin müdahalelerinden zarar gören insanların şikayetleri söz konusu olmaktadır (BOA.İ.MVL.321/13637, 265/10070). Örneğin, Ayşe Hatun, Temmuz 1847'de verdiği arzualde, berber Ohannis'in, oğluna hacamat yaptıktan sonra oğlunun kolunun şişerek yatağa düştüğünü, Ohannis'ten şikayetçi olduğunu ifade etmişti (BOA.A.}MKT.89/30).

Bu aşamada, devletin şikayetler karşısında nasıl tavır aldığı önem kazanmaktadır. Margarita isimli kadının 1853 yılındaki şikâyeti üzerine yapılan soruşturma, bu konuya verilen önemi ortaya koymaktadır. Margarita, Beyoğlu'nda manavlık yapan kocası Dimo'nun hastalanması üzerine berber Kirkor'u muayene etmesi için çağırdıklarını, verdiği hapı kullanan kocasının daha da kötüleştiğini, hapı kullanmayı bırakarak başka doktorlara da muayene ettirdilerse de birkaç gün içinde vefat ettiğini, berber Kirkor'dan şikayetçi olduğunu ifade etmişti. Taraflar, konunun havale edildiği Meclis-i Tıbbiye'ye celp edilerek sorguları yapılmıştır. Berber Kirkor sorgusunda, hastayı muayene ettiğini kabul etmekle birlikte hap verdiğini inkâr etmiştir. Şikayetçinin, berber Kirkor'un verdiği haplardan geriye kalanlar olarak gösterdiği hapların Mekteb-i Tıbbiye'de tahlilleri yapıldığında muhteviyatında, göz taşı olarak bilinen kimyasalın bulunduğu anlaşılmıştı. Berber Kirkor'un verdiği hapları kullanmayı bıraktıktan sonra hastayı muayene eden doktor da Mekteb-i Tıbbiye'ye çağrılıp ifadesi alınmıştı. Doktor verdiği ifadede, hastada bazı alametler görse de bunların, verilen haplardan kaynaklandığını kesin olarak söyleyemeyeceğini ifade etmişti (BOA.İ.MVL.265/10070).

Tahkikat esnasında bir taraftan tarafların ifadesi alınırken diğer taraftan da Dimo'nun ölüm sebebinin belirlenmesi amacıyla otopsi yapılmıştı. Otopsi, Galata mahkemesi tarafından görevlendirilen katip, Bab-ı Âli tarafından görevlendirilen memur, çavuş ve zaptiye ile mahalleden lazım gelenler hazır olduğu halde zaptiye hekimi tarafından icra edilmişti. Yapılan otopside cesette darp cebir izine rastlanmamış, fakat birkaç gün evvel yapışturulmuş olan 15 sülük bulunmuştu. Midesi kontrol edildiğinde, hap veya hapla ilgili bir sıvı bulunamamış olup midenin doğal halinde olduğu, mide üstünde bir iltihap bulunduğu tespit edilmişti. Zaptiye hekiminin

verdiği raporda, Dimo'nun hastalığına doğru teşhis konulmadığı, yanlış ilaç kullanılması dolayısıyla şiddetlenen hastalık dolayısıyla vefatın gerçekleştiği ifade edilmekteydi (BOA.İ.MVL.265/10070). Görüldüğü gibi berber Kirkor'un, basit tıbbi müdahalenin de ötesine geçerek hastaya ilaç verme noktasına kadar gittiği ve bu durumun bir ölüme sebebiyet verdiği iddia edilmekteydi.

Tahkikatta elde edilen veriler incelendiğinde manav Dimo'nun, berber Kirkor tarafından verilen hapların tesiriyle öldüğü kesin olarak belirlenememiş olsa da Kirkor'un yetkisi olmaksızın doktorluk yaptığı ortaya çıkmıştı. Fakat bu gibi fiilleri işleyenlere yönelik olarak Kanun-u Tıbbiye veya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mevzuatında herhangi bir hüküm bulunmadığından berber Kirkor'a bir ceza verilememişti. Bu durumda konu Meclis-i Vala'ya intikal etmiştir. Burada yapılan müzakereler sonucunda berber Kirkor'a bir sene pranga cezası verilmesi kararlaştırılmıştı (BOA.İ.MVL.265/10070). Soruşturma süreci göz önüne alındığında, Margarita'nın şikayeti üzerine tarafların dinlendiği, hastanın kullandığı iddia edilen hapin tahlilden geçirildiği, otopsi yapıldığı ve konunun Meclis-i Vala'ya kadar ulaştığı görülmektedir. Tüm bu süreçler, konuyla ilgili şikâyetlerin en ince ayrıntısına kadar soruşturulduğuna delalettir.

Berberlerin hatalı uygulamaları cezai sorumluluk doğurmakla kalmamış, zararların tazmini de gündeme gelmiştir. Bu hususun fetvalara da konu olduğu görülmektedir. Bu fetvalardan birinde, berberin hatalı müdahalesi sonucu ölen hastanın mirasçılarının ilgili berberden, yarı nispetinde diyet alabilecekleri ifade edilmekteydi (Zorlu, 2017: 312).

Manav Dimo tekil bir örnek olmayıp yetkisiz berberlerin, hatta attarların doktor gibi davranıp hastaları muayene ederek ilaç vermelerine zaman zaman rastlanmaktaydı. Bu tür uygunsuzluklardan insanlar zarar görmekte hatta ölümler meydana gelmekteydi (BOA.İ.MVL.321/13637, 265/10070). Bu sıkıntıların saraya kadar ulaşması üzerine konuyla ilgili olarak 18 Aralık 1854 tarihinde bir irade çıkmıştır. Söz konusu iradede Mekteb-i Tıbbiye doktorlarından ve Meclis-i Tıbbiye azasından Miralay Hafız Bey'in, refakatine verilecek zaptiye çavuşu ile birlikte, İstanbul'da teftişe çıkması ve şahadetnamesiz olarak hacamat ve sünnet yapan, diş çeken, insanlara ilaç veren berberleri tespit etmesi emredilmekteydi. Bu kişiler tespit edildiğinde ise kullandıkları ilaçlara el konularak konunun Bab-ı Zaptiye'ye bildirilmesi, oradan da Mekteb-i Tıbbiye'ye intikal ettirilmesi emri verilmekteydi (BOA.İ.MVL.321/13637; BOA.A.}MKT.MVL.70/41).

Yapılan denetimlere rağmen ehliyetsiz kişilerin insanlara tıbbi müdahaleler yapmasının önü alınamamış olacak ki devlet, 30 Nisan 1861 tarihinde bir kez daha harekete geçmişti. Bu tarihte Sadaret, Şehremanetine bir yazı yazmış ve bu tür işler yapan berberlerin denetlenerek, şahadetnamesi olmayanların imtihandan geçirilmek üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye gelmelerinin sağlanması emrini vermişti (BOA.A.}MKT.MHM.216/100).

Ülkede imtihandan geçmemiş berberlerin insanlara tıbbi müdahalelerde bulunmalarına engel olacak hukuki düzenleme ihtiyacını gören idare, 12 Ekim 1861 tarihinde *Memalik-i Mahruse-i Şahanede Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname* ismiyle bir düzenleme yapmıştır (Düstür, 1 /2, s. 814-816). Bu düzenleme ile yeterlilikleri olmayan kişilerin tıp alanında faaliyette bulunmaları yasaklanmaktaydı. İlgili düzenlemenin 1. maddesiyle, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den

veya yabancı bir ülkenin tıp okulundan mezun olmayanların doktorlukla ilgili iş ve işlemler yapmaları yasaklanmaktadır. Aynı nizamnamenin 12. maddesiyle de bu yasağı ihlal edenlere 2 mecdiye altınından 7 mecdiye altına kadar para cezası verileceği belirtilmekteydi. Bu suçun tekrarı halinde ise para cezası iki katına kadar artırılacağı gibi 2 aydan 6 aya kadar hapis cezası da verileceği kayıt altına alınmaktaydı (Düstür, 1 /2, s. 814-816; Zorlu, 2017: 62, 64).

Tıp okullarından mezun olmayanların insanlara tıbbi müdahaleler yapmalarından sadece bu işten zarar görenler değil berberlerin meslek örgütleri de rahatsızdı. Üsküdar ve Kadıköy Berber Kethüdası Kadri Efendi, 1901 yılında Dahiliye Nezaretine başvurarak bölgesindeki berberlerin imtihandan geçirilerek başarılı olanlara belge verilmesini, imtihanı geçemeyenlerin ise meslekten men edilmelerini talep etmişti (BOA.DH.MKT.2544/96).

Yapılan hukuki düzenleme ve denetimlere rağmen, imtihandan geçmemiş berberlerin insanlara tıbbi müdahaleler yapması örneğine başkent dışındaki şehirlerde de rastlanmaktadır. Örneğin, 1889 yılında Diyarbakır'da berber Kigork, dizinden rahatsız olan bir hastayı ameliyat etmişti. Ameliyattan sonra hastanın dizi şişmiş ve hastalığı daha da şiddetlenerek hayati tehlikesi ortaya çıkmıştı. Hasta yakınlarının şikayeti üzerine konudan haberdar olan Dahiliye Nezareti, 22 Nisan 1889 tarihinde Tıbbiye Nezaretine konuyu ileterek gereğinin yapılmasını talep etmişti (BOA.DH.MKT.1621/4, 1659/87).

Devlet, ehliyetsiz kişilerin insanlara tıbbi müdahalelerde bulunmalarının önüne geçmeye çalışırken bir taraftan da taşrada bizzat devlet görevlilerinin ehliyetsiz berberleri sağlık alanında görevlendirdiklerine şahit olunmaktadır. Örneğin, 1895 yılında Burdur sancağında berberler ile bazı ihtiyar kadınlar aşı yapmaktaydılar. Konunun ulaştığı Dahiliye Nezareti, 17 Aralık 1895 tarihinde, aşı uygulamasının ehliyetli kişiler tarafından yapılması için ilgililere gerekli emri vermişti (BOA.DH.MKT.414/5). Berberlere aşı yaptırılması uygulamasına bir kez de Beyrut vilayetinde rastlanmaktadır. Vilayette 1912 yılında görülen çiçek hastalığının önlenmesi amacıyla aşı uygulanmaktaydı. Beyrut Belediyesine, 200 kuruş maaşla diplomalı bir sıhhiye memurunun istihdam edilebilmesi için gerekli ödenek gönderilmesine rağmen belediye meclisi bir berberi bu işle görevlendirmişti. Durumdan haberdar olan Dahiliye Nezareti, 27 Temmuz 1912 tarihinde Beyrut vilayetine bir yazı yazarak berbere aşı yaptırılmasına son verilmesi ve diplomalı bir sıhhiye memuru istihdam edilmesi emrini vermişti (BOA.DH.İD. 48/44).

Devlet görevlilerinin berberlerin sağlıkçı yönlerinden faydalanmaları bazen tercihten öte zorunluluktan kaynaklanmaktaydı. Üstelik bu faydalanma sünnet, hacamat gibi basit tıbbi müdahalelerde değil adli otopsi gibi bizzat doktorlarca yerine getirilmesi gereken konularda olmaktaydı. 1879 tarihli *Usulü Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu*, şüpheli ölümlerde adli otopsi işleminin bir veya iki doktor tarafından savcı huzurunda yapılmasını hüküm altına almıştı (Zorlu, 2017: 186,188). Buna rağmen 1908 yılında Anamur'da doktor bulunmaması sebebiyle, adli olaylarda yaralananların muayene, tedavi ve raporlarının hazırlanması berberlerce yapılmakta, hatta öldürülen kişilerin otopsisinin yapılarak raporlarının hazırlanmasını bile berberler yerine getirmekteydi. Böylesi önemli görevlerin berberler eliyle icra edilmesi, adli süreçleri de etkileyebilecek olan bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi (BOA.DH.MKT.1257/11).

Devletin berberlerin sağlıkçı yönlerinden faydalanmasına, savaşa hazırlık kapsamında da rastlanmaktadır. Bu babdan olmak üzere Ocak 1909'da Bulgaristan Komiserliği Burgaz'da bulunan ve çıkabilecek bir savaşta yaralıların tedavisinde doktorlara yardım edebilecek olan berber esnafının tespitini yaparak kendilerine gerekli tebligatı yapmıştı (BOA.A.}MTZ.(04).174/8).

Görüldüğü gibi hem toplum hem de devlet, berberlerin sağlıkçı yönlerinden istifade etmektedir. Bu durumu zorunlu kılan temel sebep, devletin sunduğu tıbbi hizmetlerin yetersizliği idi. İhtiyaç duyduğu tıbbi hizmete ulaşamayan insanlar, geleneksel olarak bu tür işleri yapan kişilerden faydalanmaktaydılar (Özdemir, 2016: 123). Devlet de sağlık hizmetini doktorlar vasıtasıyla sunamadığı durumlarda berberlerin bu yönlerinden istifade etmeye çalışmaktaydı.

Tıbbiye mezunu olmayan kişilerin imtihandan geçirilerek kendilerine şahadetname verilmesi uygulamasına XX. yüzyıl başlarında da devam edilmiştir. Örneğin, Beyoğlu'nda kahvecilik ve berberlik yapan Mehmet Ağa, 1907 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye başvurarak dükkânında dış çektiğini, imtihanının yapılarak tarafına şahadetname verilmesini talep etmişti. Mektep, 2 Temmuz 1907 tarihinde Zaptiye Nezaretine bir yazı yazarak berber Mehmet'in ruhsatsız olarak dış çektiğinin anlaşıldığını, imtihanının yapılarak ruhsat verilmeye kadar bu işten men edilmesini ve kefaletle bağlanmasını talep etmişti. Zaptiye Nezareti, berber Mehmet'i dış çekmekten men ettiği gibi kahveci esnafından İsmail Hakkı'yı da kefil almıştı. 14 Temmuz 1907 tarihli kefalet senediyle İsmail Hakkı, berber Mehmet'in ruhsat alıncaya kadar dış çekmeyeceğini, çektiği takdirde kendisinin derhal yetkililere bilgi vereceğini, aksi takdirde Mehmet'e verilecek cezanın kendisine ait olacağını ifade etmekteydi (BOA.ZB.40/59, 347/95).

Şahadetnamesiz kişilerin zaptiye güçleri tarafından men edilmeleri ve kefaletle bağlanmaları örneğine aynı yıl bir kez daha şahit olunmaktadır. Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti, Zaptiye Nezaretine yazdığı 19 Mayıs 1907 tarihli yazısında, Beyoğlu Ağa Camii karşısında bulunan kahvehane ve berber dükkânında, Mehmet Osman ve Hakkı bin Hacı isimli kişilerin dış çektiklerini, hacamat yaptıklarını, frengi tedavisi uyguladıklarını hatta küçük cerrahi operasyonlar yaptıklarını bildirmekteydi. Nezaret, yazısını "...mezkûr tabiplik taslayanların icra-yı sanattan meniyle kefalet-i kuvviyeye rabtları" cümlesiyle bitirmekteydi. Bu talep üzerine zaptiye görevlileri ilgili kişileri men ettikleri gibi ayrıca kefaletle bağlamışlardı (BOA.ZB 40/41, 347/64).

Doktorluk yapmak için tıp okullarından mezun olmak, hacamat yapmak, sünnet etmek, dış çekmek gibi basit tıbbi müdahaleleri yapmak için imtihandan geçerek şahadetname almak gerekirken zaman zaman ehil olmayan insanların ellerinde de şahadetnameler bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Halep'te bazı berberlerin, hatta bazı attar, kahveci ve semercilerin ellerinde şahadetnameler bulunmakta ve bu insanlar göz doktorluğu yapmaktaydılar. Tedavi olmak amacıyla bu kişilere müracaat eden birçok hasta çeşitli sıkıntılara düşmekteydi. Durumdan haberdar olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıda "...böyle birtakım şarlatanların yedine tasdiknameler virilmesi şayan-ı dikkat bulunmuş olup..."diyerek gereğinin yapılması talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, 22 Ağustos 1903 tarihinde Halep Valiliğine konunun incelenerek gereğinin yapılması emrini vermişti (BOA.DH.MKT.753/69).

Berberlerin izinli veya izinsiz olarak doktorluk alanına girmelerinin yanı sıra doktorların da zaman zaman berber kethüdası olarak berberlik alanına girdiklerine şahit olunmaktadır. Örneğin, 1882 yılında Cerrah Osman Ağa irade-i seniyye ile berber kethüdası olarak görevlendirilmişti (BOA.MB.İ.109/209). Osman Ağa'nın mesleği fiilen icra ettiğiyle ilgili bir bilgi bulunmasa da kethüdalık makamının, mesleği hükümete karşı temsil etme, hükümet emirlerini üyelere bildirerek uygulanmasını sağlama, üyeler arasındaki anlaşmazlıkları çözme, mesleğe giriş ve yükseliş konularını düzenleme gibi görevleri olduğu (Canatar, 2002: 333) göz önüne alındığında mesleğin baş idarecisi olduğu anlaşılmaktadır. Yine, Galata bölgesi berber kethüdalığı 1893 yılında sarayda görevli Cerrah Bayram Efendi'ye verilmişti. Bir müddet sonra İstanbul berber kethüdalığı da aynı kişiye verilince berber esnafı bu atamaya itiraz etmiş, neticede Bayram Efendi İstanbul berber kethüdalığından alınmıştı (BOA.Y.PRK.ŞH.4-68; BOA.İ.DH. 1235/96721). Ayrıca bazı kazaların berberler kethüdası da hassa cerrahbaşısı tarafından atanmaktaydı. Bu yetkinin cerrahbaşına verilmesinin, bazı berberlerin bir takım cerrahi operasyonlar yapmasından kaynaklandığı açıktır (Turna, 2012: 174; Perk, 2017: 28). Görüldüğü gibi berberlik ve doktorluk arasındaki ilişkide sadece berberler karşı alana müdahalede bulunmamakta, idari sıfatla da olsa doktorlar da berberlik alanına girmektedirler. Bu durum, toplum tarafından kabul edilmiş olan berberlik ve doktorluk arasındaki geçişkenliğin devlet tarafından da özümsemişliğine işarettir.

SONUÇ

İnsanın doğal ihtiyaçlarından olan berberlik hizmetlerinin tarihin en eski çağlarından itibaren bir şekilde yerine getirilmiş olması gerekir. Berberliğin Osmanlı toplumunda görünür hale gelmesi Kanuni Sultan Süleyman döneminde kahvehanelerin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Bu dönemde berberler kahvehanelerin bir köşesine yerleşmiş ve süreç içerisinde kahveci esnafının gediği halini almıştı. Buna rağmen seyyar berberler de varlıklarını devam ettirmişlerdi. Kahvehanelerin bir takım sebeplerle zaman zaman kapatılması, bu usulü değiştirmiş ve zamanla müstakil berber dükkânları ortaya çıkmıştır.

Osmanlı toplumunda berberler saç ve sakal tıraş etmeye ilave olarak sağlık alanında da hizmet vermekteydiler. Bu alanda diş çekme, hacamat yapma, sünnet etme gibi bir takım basit tıbbi müdahaleler yapmakta, hasta muayene ederek ilaç vermekte ve diz ameliyatı gibi daha ileri cerrahi operasyonlar icra etmekteydiler.

Berberlerin sağlık alanındaki faaliyetlerine başkent de dâhil olmak üzere ülkenin birçok bölgesinde rastlanmaktadır. Bu durum, Osmanlı toplumunun, ihtiyaç duyduğunda kolayca ulaşabileceği ve geleneksel olarak sağlık sektöründeki faaliyetlerine aşına olduğu berberlerin bu alandaki hizmetlerini kabullenmiş olduğunun göstergesidir. Devlet ise tıp eğitimi görmemiş olan berberlerin sağlık alanındaki faaliyetlerini daima yakından izlemiş, bu konuda denetimler yapmış, irade ve kanunlar çıkarmıştır. Ayrıca insanların konuyla ilgili şikâyetleri, mahkemeler, Meclis-i Tıbbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Şehremaneti, Zaptiye Nezareti, Sadaret, Meclis-i Vala gibi devletin en üst makamlarının da dâhil olduğu soruşturma süreçleriyle titizlikle sonuçlandırılmıştır. Osmanlı Devleti, berberlerin tıbbiyeden mezun bir doktor gibi hasta muayene ederek tedavi uygulamasını yasaklamış olmasına rağmen yapılacak imtihanda başarılı olmak şartıyla diş çekme, sünnet etme, hacamat yapma gibi tıbbi müdahaleler yapmalarına izin vererek belli alanlarda onları resmen tanımıştı.

EXTENDED ABSTRACT

Cutting and shaping the hair and beard, which is one of the most basic needs of man, have been fulfilled even if not professionally since the oldest ages of history. In Ottoman society, barbers settled in one corner of the coffeehouses opened during the reign of Suleiman the Magnificent. In the process, the closure of coffee houses for various reasons led to the emergence of detached barber shops. Evliya Celebi states that there are 300 barber shops in Istanbul, that 400 barbers practice their profession in these shops, and mobile barbers who do not have a shop also serve people. It is known that mobile barbers continued their services until the beginning of the 20th century.

During the reign of II. Abdulhamid, a modernization process began in barber shops. While customers were shaved by sitting on sofas in the previous periods, barber chairs were now being used. In addition, innovations were made in areas such as the clothing of the employees, the materials used in shaving services, and the furnishings of the shops. In the Ottoman period, barbers were also working as health personnel in addition to shaving service.

While examining the barbering profession in the last period of the Ottoman Empire, one of the issues that should be emphasized should be their services in the field of health. In this period, barbers practiced dentistry, circumcision, cupping, gave medicines against diseases such as scabies, eczema, eye pain, cold, syphilis, and baldness, intervened in fractures and dislocations, applied treatments with leeches and bottles, and performed some surgical operations. However, a barber was not dealing with all the listed jobs, he was working in that field by gaining skills in some of them.

The state has taken some measures to prevent people from being harmed by the activities of the barbers in the field of health. In the 1840s, barbers who wanted to serve in the field of health were tested at the Ottoman Medical School and certificates were given to those who were successful. In addition, inspections were carried out in Istanbul and barbers who provided health services without a certificate were banned and the drugs and tools they used were confiscated. The state carefully examined the complaints of the people who were harmed as a result of the medical interventions of the barbers, punished the barbers who were found to be faulty, and also ordered the payment of compensation when necessary.

Despite the legal regulations and inspections, the activities of the barbers who did not pass the examination in the field of health could not be stopped. This situation could be seen not only in the capital Istanbul, but also almost everywhere in the country. In fact, barbers were not only limited to simple medical interventions, but also performed surgical operations that had to be done by doctors themselves. For example, in 1889, a barber in Diyarbakir operated on a patient with knee discomfort. After the operation, the patient's knee swelled, and his disease became more severe and life-threatening.

While the state was trying to prevent unqualified people from giving medical interventions to people, it is also witnessed in the provinces that state officials themselves assigned unqualified barbers in the field of health. For instance, barbers were administering vaccines in Burdur in 1895 and in Beirut in 1912. The central administration, aware of the situation, ordered that the vaccine

be administered by a healthcare professional. It was sometimes out of necessity that the state officials in the provinces benefited from the health care aspects of the barbers. For example, since there was no physician in Anamur in 1908, the forensic autopsy procedure, which had to be performed by the physicians according to the relevant legal regulation, was carried out by barbers. It is seen that the state was in an effort to benefit from the health care aspects of barbers within the scope of preparation for war. For example, in Burgas in 1909, barbers who could assist doctors in the treatment of the wounded in a possible war were identified and registered, and the necessary notification was made to them.

As it is seen, both the society and the state benefited from the health aspects of barbers. The main reason for this situation was the inadequacy of the health services that the state could provide to the society. When people could not access the health services they needed, they resorted to barbers with whom they were familiar with such services. The state also tried to benefit from these aspects of barbers when they could not provide health services through doctors.

In the relationship between barbering and medicine, not only barbers intervene in the opposite field, but it is witnessed that doctors also enter the field of barbering, albeit in an administrative capacity. For example, it is witnessed from time to time that some doctors are appointed to the position of chamberlain, which serves as the chief administrator of the barbering profession. This indicates that the transition between being a barber and a doctor is not only internalized by society but also by the state.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

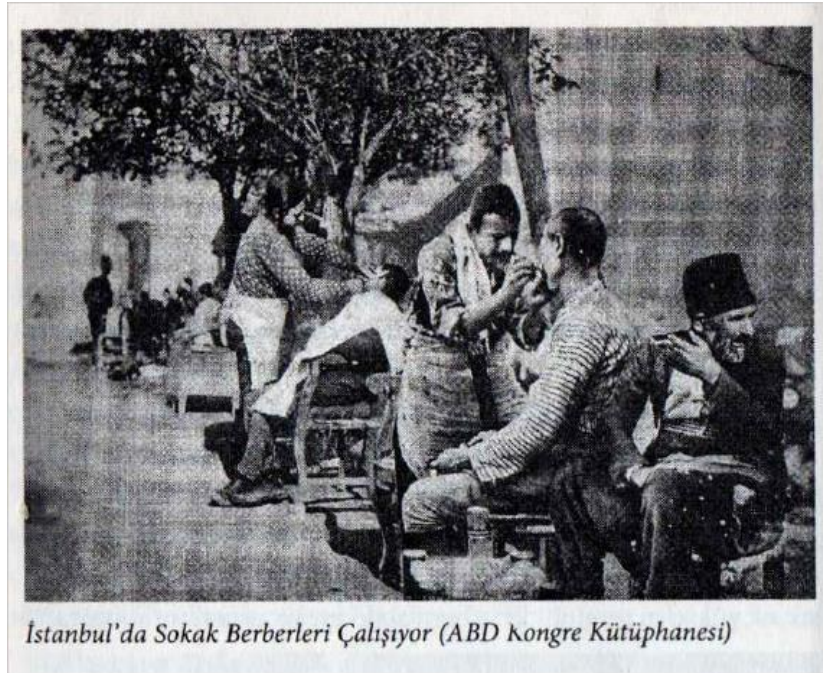
KAYNAKÇA

- Aksu, F.A. (1996). *Geleneksel erkek berberliği*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BOA.(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi).A.}MKT.(Sadaret Mektubi Kalem Belgeleri) 89/30.
- BOA.A.}MKT.DV. (Sadaret Mektubi Kalem Deavi Yazışmalarına Ait Belgeler)39/75.
- BOA.A.}MKT. (Sadaret Mektubi Kalem Belgeleri) MHM. (Mühimme Kalem Odası Belgeleri) 216/100.
- BOA.A.}MKT.MVL. (Sadaret Mektubi Kalem Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler)70/41.
- BOA.A.}MKT.UM. (Sadaret Mektubi Kalem Umum Vilayat Evrakı)69/28.
- BOA.A.}MTZ.(04).(Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı) 174/8.
- BOA.DH.İD. (Dahiliye Nezareti İdare Evrakı) 48/44.
- BOA. DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem) 414/5, 753/69, 1231/91, 1257/11, 1621/4, 1659/87, 1814/150, 2544/96.
- BOA.İ.DH. (İrade-Dahiliye)1235/96721.

- BOA.İ.MVL. (İrade Meclis-i Vala Belgeleri) 265/10070, 321/13637, 265/10070.
BOA.MB.İ. (Mabeyn-İrade Belgeleri)109/209.
BOA. Y.PRK.ŞH. (Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı) 4/68.
BOA.ZB (Zaptiye Nezareti Belgeleri) 40/41, 40/59, 347/64, 347/95.
Canatar, M. (2002). Kethüda. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 332-334.
Gedikler, H.G., & Saadet T. (2019). Osmanlı'dan günümüze İzmir kahvehane kültüründen kesitler. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 55-82, <https://doi.org/10.18354/esam.555596>
Gerlach, S. (2017). *Türkiye günlüğü 1573-1576*. Cilt 1, 3. basım (Ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan). Kitap Yayınevi
Göktaş, H. (2014). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hekim hasta ilişkileri ve diplomasız hekimler. *History Studies*, 6(6), 99-105.
Kıa, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik hayat*. Pozitif Yayınları.
Koçu, R.E. (2002). *Tarihte İstanbul esnafı*. Doğan Kitapçılık.
Ünver, A.S. (1967). *Ressam Ali Rıza Bey'e göre yarım asır önce kahvehanelerimiz ve eşyası*. Sanat Yayınları.
Memalik-i mahrus-i şahane'de tababet-i belediye icrasına dair nizamname, *Düstur*, 1/2, s. 814-816, Matbaa-i Amire.
Özdemir, M. (2016). *Osmanlı fetva mecmualarında tıp*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).
Perk, H. (2017). *Mahallemizin ilk sağlıkçıları: Berberler*. Kültür Sanat Basımevi.
Turna, N. (2012). Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da berber olmak, berber kalmak. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (9), 171-188.
Yücel, Y. (1992). *Osmanlı ekonomi kültür uygarlık tarihine dair bir kaynak es'ar defteri (1640 Tarihli)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Zorlu, S.E. (2017). *Osmanlı tıp hukuku*. Adalet Yayınevi.
Zorlu, S.E. (2017). *İslam ve Osmanlı hukukunda tıbbi müdahaleden doğan hukuki sorumluluk*. [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].

EKLER

Ek: İstanbul'da Sokak berberleri

(Kıa, 2013: 58)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL TEKNOLOJİK İNOVASYONLAR EKOLOJİK AYAK İZİNİ AZALTIYOR MU? ARDL SINIR TESTİ ANALİZİ

Bahar OĞUL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF

baharogul@yahoo.com

0000-0002-4335-9086

Atıf / Citation: Oğul, B. (2022). Türkiye'de çevresel teknolojik inovasyonlar ekolojik ayak izini azaltıyor mu? ARDL sınır testi analizi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2) 409-427

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1116874>

Öz

Küreselleşmenin hızlanması; nüfus artışı, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ekonomik etkilerin yanı sıra çevresel etkilere de yol açmaktadır. Çevre sorunlarının geleceği tehdit altına almasıyla gerek ulusal gerek uluslararası önlemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu önlemler sonucunda sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik; ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan kaynak dağılımında etkinliğin gelecek nesiller için de sağlanması ve gelecek nesillerin günümüz imkanlarından faydalanmasını sağlamak anlamına gelmektedir. Çevresel tahribata yol açmadan büyümenin sağlanması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedef edinilmektedir. Bunun için teknolojik gelişme ve inovasyon araçları gündeme gelmektedir. Çevresel sorunların artması sonucunda geleceğin tehdit altında olması ve ne tür önlemlerin alınması gerektiği bu alandaki çalışmaları artırmaktadır. Bu çalışmada 1990-2018 dönemine ait yıllık verilerle çevresel teknolojik inovasyonlar, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çevresel teknolojik inovasyonların göstergesi olarak çevreyle ilgili patentlerin sayısı alınırken çevresel kirliliğin göstergesi olarak ekolojik ayak izi ölçümünden yararlanılmaktadır. Çevreye tahribatın en önemli göstergelerinden biri olan ekolojik ayak izi kavramı, kapsamlı bir şekilde çevresel kirliliği ölçmektedir. Ampirik analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi ARDL sınır testi ile sınanmaktadır. ARDL sınır testi sonucunda hem kısa hem de uzun dönemde çevresel teknolojik inovasyonlar ve yenilenebilir enerji tüketimindeki artışların ekolojik ayak izini azalttığı; fakat ekonomi büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı bulgusuna ulaşılmaktadır. Çevre kalitesinin artırılması için çevresel teknolojik inovasyonların artırılması ve yenilenebilir enerji tüketiminin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre kirliliği, Çevresel inovasyonlar, Yenilenebilir enerji tüketimi, ARDL sınır testi, Türkiye ekonomisi

DO ENVIRONMENTAL TECHNOLOGICAL INNOVATIONS REDUCE THE ECOLOGICAL FOOTPRINT IN TURKEY? ARDL BOUNDS TEST ANALYSIS

Abstract

The acceleration of globalization, population growth, industrialization and technological developments cause environmental effects as well as economic effects. As environmental problems threaten the future, both national and international measures have begun to emerge. As a result of these measures, the concept of sustainability has emerged. Sustainability means ensuring efficiency in resource distribution in terms of economic, social and environmental aspects for future generations and ensuring that future generations benefit from today's opportunities. It is aimed to achieve growth and sustainable development without causing environmental damage. For this, technological development and innovation tools come to the fore. In this study, the effects of environmental technological innovations, renewable energy consumption and economic growth on environmental pollution are examined with annual data for the period 1990-2018. While the number of patents related to the environment is taken as an indicator of environmental technological innovations, ecological footprint measurement is used as an indicator of environmental pollution. The concept of ecological footprint, which is one of the most important indicators of environmental damage, measures environmental pollution in a comprehensive way. In this study, in which the empirical analysis method is used, the cointegration relationship between the variables is tested with the ARDL bounds test. As a result of the ARDL bounds test, environmental technological innovations and increases in renewable energy consumption both in the short and long term reduce the ecological footprint; however, it is found that economic growth increases the ecological footprint. In order to increase environmental quality, it is recommended to increase environmental technological innovations and increase renewable energy consumption.

Keywords: Environmental pollution, Environmental innovations, Renewable energy consumption, ARDL bounds test, Turkish economy

GİRİŞ

1980'lerden günümüze dek ortaya çıkan bazı faaliyetlerin gerek ekonomik gerek çevresel etkileri bulunmaktadır. 1980-90'lı yıllarda hızlanan küreselleşme faaliyetleri, sanayileşme, nüfus artışı, kentleşme ve teknolojik gelişmeler sonucunda üretim ve tüketim faaliyetlerinin değişimi gerçekleşmiştir. Tüm bu sebepler çevresel kalite üzerinde de etkiler meydana getirmiştir. Çevresel sorunların artarak geleceği tehdit etmesi bu alandaki çalışmaları ve uluslararası önlemleri artırmıştır (Erden Özsoy ve Dinç, 2016: 36).

Ekonomik büyüme gerek bireysel gerek toplumsal refaha yol açtığı için ülke ekonomileri açısından önemli bir hedef olmaktadır. Fakat bu kavramın gerçekleştirilmesi noktasında refahın bir göstergesi olarak hasıla artışına odaklanılarak refah düzeyinin asgari unsurlara sahip olan bir çevre gerektirdiği çok dikkate alınmamaktadır. Oysa kaliteli bir çevrenin sunabileceği pek çok unsur göz ardı edilmektedir. Ekonomik büyüme isteği ise çevrenin fonksiyonlarını kısıtlamaktadır. Ekonomik büyüme için gerekli olan tüketim ve üretim artışı hem çevrenin sağladığı kaynakların miktarını azaltmakta hem de tüketim ve üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan atıklar nedeniyle çevreye zarar vermektedir (Ulucak ve Erdem, 2017: 117). Çevreye zarar vermeden ekonomik büyümenin sağlanması, doğaya zarar vermeden ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi ve gelecek nesillere doğayı temiz bırakmak için sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gerekmektedir.

1972 yılında Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'nda küresel anlamda ilk olarak ekonomik büyüme ve kalkınmayla ilişkilendirilen sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde resmi olarak ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" (Brundtland Raporu) adlı raporda yer almıştır. Sürdürülebilirlik, bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeden karşılamak anlamına gelirken ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan kaynak dağılımında etkinliğin gelecek nesiller için de sağlanması ve gelecek nesillerin günümüz imkanlarından faydalanmasını sağlamaktır (Tosunoğlu, 2014: 138; Erden Özsoy ve Dinç, 2016: 36).

Çevresel tahribata yol açmadan büyümenin sağlanması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için teknolojik gelişme ve inovasyona yönelimin olup olmaması konusu tartışmalara yol açmaktadır. Schumpeter (1934)'te ekonomik kalkınmanın inovasyon tarafından yönlendirildiğini ifade ederken Romer (1986) içsel ekonomik büyüme modelinde araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin, beşerî sermayenin ve teknik bilginin kullanımı ile teknolojik yeniliklerin ortaya çıkarılabileceğini ifade etmiştir. Teoride, Ar-Ge faaliyetlerindeki artışın teknolojik yenilikle beraber faktör verimliliği ve üretimde artışa yol açacağı fakat söz konusu teknolojik yeniliklerin çevreye olan etkisinin belirsiz olduğu da belirtilmiştir. Çevre-teknolojik inovasyonlar arasındaki ilişkinin belirsizliği bu alandaki çalışmaların yoğun bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Teknolojik yenilik, üretim ya da üretim teknolojisindeki yeniliği, yeni fikirlerin ortaya çıkmasını, yeni patentlerin ve teknolojilerin geliştirilmesini ve tüm bunların uygulanmasını ifade etmektedir (Akyol ve Mete, 2021: 573-574). Çevresel inovasyonların ölçümü olarak Ar-Ge harcamaları, patent sayıları, inovasyon sayıları ve verimlilik değişimleri gibi unsurlar ele alınabilmektedir (Bal, 2019: 17).

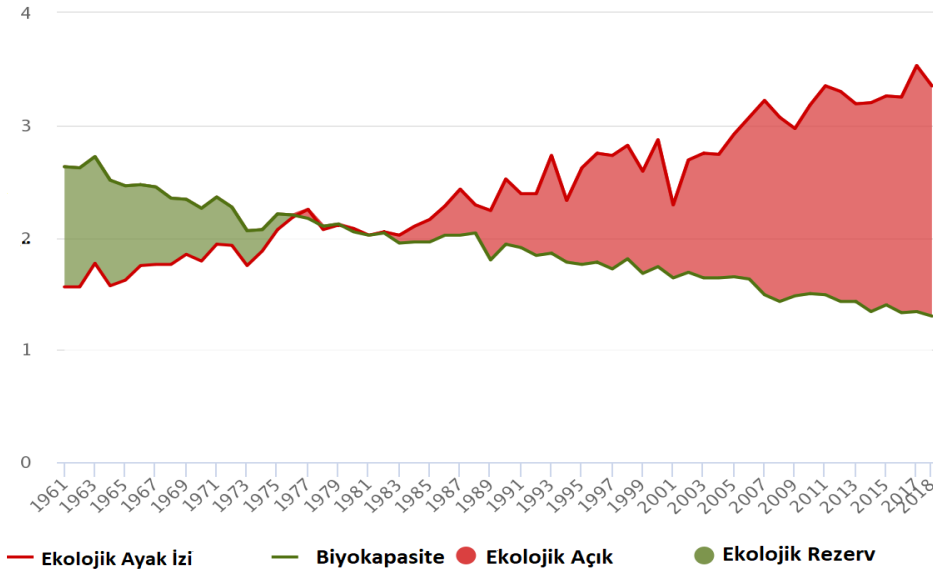
Çevreye tahribatın en önemli göstergelerinden biri ekolojik ayak izi kavramı, çevresel sorunlara yönelik bir değerlendirme ölçütü olarak ortaya çıkmıştır. Ekolojik ayak izi; bir bireyin, topluluğun veya faaliyetin mevcut teknoloji ve kaynak yönetimi uygulamalarını kullanarak tüketmiş olduğu bütün kaynakları üretmek ve üretilen bu atıkları bertaraf etmek için biyolojik olarak ne kadar verimli toprak ve su alanına ihtiyaç olduğunu ölçmektedir. Biyokapasite, ihtiyaç duyulan kaynakları üretme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Kişi başına düşen biyolojik kapasite ve kişi başına düşen ekolojik ayak izi farkı sonucunda rezerv veya açık ortaya çıkmaktadır (Küresel Ayak İzi Ağı, 2022). Bu ölçümler ortak bir hesaplama olarak küresel hektar üzerinden hesaplanmaktadır. Küresel hektar, dünyanın ortalama verimliliği üzerinden 1 hektar arazinin üretim kapasitesini temsil etmektedir (Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, 2012: 6). Tüketim, üretim alanı ve nüfusun çarpımı ile ekolojik ayak izi ölçülmektedir.

Ekolojik ayak izi, doğanın arz ve talebini ölçen bir unsurdur. Ekolojik ayak izinin bileşimleri; karbon tutma ayak izi, orman ayak izi, tarım arazisi ayak izi, otlatma alanı ayak izi, yerleşme alanları ayak izi ile su ürünleri ve balıkçılık sahası ayak izi olarak meydana gelmektedir (TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, 2021). Ekolojik Ayak İzi, iklim değişikliğini başka bir deyişle çevresel faktörleri karbon emisyonlarını ölçmenin ötesinde kapsamlı bir şekilde ele alan bir değerlendirmedir. Hatta ekolojik ayak izinin önemli bir bileşimini karbon ayak izi oluşturmaktadır. İnsanlığın ekolojik açığının yarısından çoğunu oluşturan ve en hızlı büyüyen bileşimidir. Karbon ayak izi, bir faaliyet ya da kuruluş tarafından salınan karbon emisyonu olarak

bilinmektedir. 1961'den bu yana dek karbon ayak izi yaklaşık 11 kat artış göstermiştir. Bu durum ise gezegen için küresel bir önlem alınması gerektiğini göstermektedir (Küresel Ayak izi Ağı, 2022).

Yenilenebilir enerjiye geçiş, ülke ekonomileri açısından ekolojik ayak izini azaltmanın en güçlü yollarından biridir (Küresel Ayak izi Ağı, 2022). Yeşil ve alternatif enerji kaynakları (Güneş, rüzgar, biyoenerji vb.), enerji kaynaklarını dengeli kullanmak, enerji verimliliğini sağlamak gibi önlemler ekolojik ayak izini önleyebilmektedir (TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, 2021). Hatta yenilenebilir doğal kaynakların neden kullanılması gerektiği ve sonuçları ekolojik ayak izi raporlarında ortaya koyulmaktadır (WWF (Türkiye Doğal Hayatı Koruma Vakfı), 2022). Türkiye'de ilk kez WWF-Türkiye tarafından, Küresel Ayak İzi Ağı ile işbirliği içinde hazırlanmış olan Ekolojik Ayak İzi Raporu, çözüm önerileri sunarak sürdürülebilir kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik açısından hedefler ortaya koymaktadır (Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, 2012: 4). Türkiye'ye ait olan ekolojik ayak izi, biyokapasite, ekolojik açık ve ekolojik rezerv verileri 1961-2018 dönemine ait verilerle gösterilmiştir.

**Şekil 1. Türkiye Ekonomisinde Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasite Verileri (1961-2018)
(Kişi Başına Küresel Hektar)**

Kaynak: Global Footprint Network, 2022.

Şekil 1 incelendiğinde Türkiye'nin ekolojik açığının 1980'li yılların ortasından sonra ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Ekolojik rezervi ise 1980'lere kadar azalış gösterirken sonraki dönemlerde ortadan kalkmıştır. Ekolojik ayak izinin ise yine bu dönemlerde artış seyri izlediği fakat biyokapasitesinin azaldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi açısından ekolojik ayak izi üzerinde etki yaratan ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve çevreyle ilgili teknolojik inovasyonların etkisi 1990-2018 dönemine ait yıllık verilerle ele alınmaktadır. Çalışmanın özgünlüğü hem son dönemlerde çevresel

kirliliği daha geniş bir şekilde kapsayan ekolojik ayak izi değişkeninin kullanılması hem de son dönemlerde gittikçe önemi artan çevresel teknolojik inovasyonların ele alınmasıdır. Bu değişkenlerle ilgili sınırlı sayıda çalışma mevcut olup özellikle Türkiye ekonomisi açısından bu açığın kapatılması gerektiği düşünülmektedir. Çalışmadaki amaç literatürdeki bu açığı kapatmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde çevresel inovasyonlarla çevre ilişkisine dair yapılmış olan bazı ampirik çalışmalara yer verilecektir. Ampirik analiz bölümünün ilk kısmında veri seti ve model tanıtılacaktır. İkinci kısmında yöntemle ilgili bilgiler sunularak üçüncü kısmında ampirik bulgulara yer verilecektir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile sonlandırılacaktır.

1. LİTERATÜR

Küreselleşme sürecinin artması, nüfus artışı, ülke ekonomilerindeki büyümeye yönelik atılan adımlar ve teknolojik yenilikler sonucunda dünya üzerinde pek çok değişimler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ekonomik faaliyetlerin yanı sıra çevresel faktörlerin üzerinde de etkilere sebep olmuştur. Bu durumun böyle devam etmesi sonucunda çevresel etmenlere yönelik adımlar atılmıştır. Gerek çevreyle ilgili teknolojik inovasyonlar gerek bu alana yönelik araştırma geliştirme faaliyetlerinin artışı bunlara örnek teşkil etmektedir. Çevresel faktörler kaynakların azalmasına sebep olduğu için bu yönde önlemler alınmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimine yönelim de bu süreçte meydana gelmiştir. Ayrıca çevreye zarar vermeden ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ülke ekonomileri açısından birer hedef haline gelmiştir. Çevresel inovasyonlar ve çevre ile ilgili çalışmaların sayısı da son zamanlarda artış göstermeye başlamıştır. Bu bölümde çevresel inovasyonlar ve çevre kirliliği ile ilgili alan yazında yer alan bazı ampirik çalışmalara değinilmiştir.

Tablo 1. Çevre Kirliliği ve Çevresel İnovasyonların İlişkisini İnceleyen Ampirik Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülke	Değişken	Yöntemler	Sonuç
Wang vd. (2012)	1997-2008	Çin	Enerji teknoloji patentleri, ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonları	Pedroni, Kao ve Fisher eşbütünleşme testleri ve Panel VECM	Karbonsuz enerji teknoloji patentlerinin artışı CO ₂ emisyonunu azaltmaktadır.
Zhou vd. (2013)	1995-2009	Çin	Toplam faktör verimliliği, teknoloji, endüstriyel yapının iyileştirilmesi ve optimizasyonu, kişi başına düşen gelir, nüfus, ticari açıklık, kentleşme, altyapı, yerel yönetimlerin ekonomik katılımı, ölçek verimliliği, teknik etkinlik, enerji ve CO ₂ emisyonu	Panel GMM	Çevresel erişim politikaları, endüstriyel yapının gelişimi ve enerji verimliliğindeki iyileştirmeler CO ₂ emisyonunu azaltmaktadır.
Zhao vd. (2013)	1980-2010	Çin	Teknolojik İnovasyonlar ve CO ₂ emisyonu	Granger nedensellik ve ARDL sınır testi	Teknolojik inovasyonlar CO ₂ emisyonlarını azaltmaktadır.
Ahmad vd. (2016)	1980-2010	24 Avrupa ülkesi	Ekonomik büyüme, teknoloji göstergesi olarak patent başvuruları, yenilenebilir enerji kaynağı olan biyomas ve CO ₂ emisyonu	ARDL üç modeli (PMG, MG ve DFE)	Teknolojik ilerlemeler CO ₂ emisyonunu azaltmaktadır. Uzun vadede ekonomik büyüme ile CO ₂ emisyonu arasında ters-U ilişkisi vardır.

Tablo 2. Çevre Kirliliği ve Çevresel İnovasyonların İlişkisini İnceleyen Ampirik Çalışmalar (Devamı)

Yii ve Geetha (2017)	1971-2013	Malezya	Ekonomik büyüme, elektrik tüketimi, enerji fiyatı, teknolojik inovasyon ve CO ₂ emisyonu	VECM ve TYDL Granger nedensellik	Teknolojik inovasyonlar CO ₂ emisyonunu azaltırken; kısa dönemde teknolojik inovasyonlar CO ₂ emisyonunun nedenidir.
Zhang vd. (2017)	2000-2013	Çin'de 30 eyalet	Ekonomik büyüme, enerji tüketimi, Ar-Ge harcamaları, patentler, teknolojik inovasyonlar, internet kullanımı, çevreyle ilgili kamu politikaları, kirlilik denetimi ve CO ₂ emisyonu	Panel regresyon	Pek çok çevresel yenilik önlemleri karbon emisyonunu azaltmaktadır.
Fernandez (2018)	1990-2013	15 Avrupa Birliği ülkesi, ABD ve Çin	Ar-Ge harcamaları, enerji tüketimi ve CO ₂ emisyonu	Panel regresyon	Ar-Ge harcamalarındaki artış CO ₂ emisyonunu azaltırken; enerji tüketimindeki artışlar ise artırmaktadır.
Dinda (2018)	1963-2010	ABD	Gelir, faydalı patentler (teknolojik ilerleme) ve CO ₂ emisyonu	Johansen-Juselius eşbütünleşme ve VECM	Artan gelir üretim teknolojisindeki ilerlemeyle birlikte CO ₂ emisyonunun artışını azaltmaktadır.
Mensah vd. (2018)	1990-2014	28 OECD ülkesi	Ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemez enerji tüketimi, patent başvuruları, Ar-Ge harcamaları ve CO ₂ emisyonu	STIRPAT modeli ve ARDL	İnovasyonlar çoğu ülkede CO ₂ emisyonunu azaltırken; çoğu ülkede ekonomik büyüme CO ₂ emisyonunu artırmaktadır. Yenilenemez enerji tüketimi CO ₂ emisyonunu artırırken; yenilenebilir enerji tüketimi azaltmaktadır.

Tablo 3. Çevre Kirliliği ve Çevresel İnovasyonların İlişisini İnceleyen Ampirik Çalışmalar (Devamı)

Erdoğan vd. (2019)	1971-2017	14 adet G20 ülkesi (Arjantin, Fransa, Brezilya, Kanada, Japonya, Kore, Güney Afrika, Almanya, Hindistan, Endonezya, Meksika, Türkiye, UK ve ABD)	Ekonomik büyüme, enerji tüketimi, patent başvuru sayısı ve CO ₂ emisyonu	Westerlund ve Egerton (2008) Panel LM eşbütünleşme ve CCE ile AMG tahmincileri	Sanayi sektöründeki inovasyon artışları karbon emisyonunu azaltırken inşaat sektöründe ise artırmaktadır.
Hashmi ve Alam (2019)	1999-2014	OECD ülkeleri	Nüfus, gelir, çevreyle ilgili vergiler, çevresel patentler, çevresel olmayan patentler ve CO ₂ emisyonu	Panel regresyon analizi, Kao (1999), Pedroni (1999, 2004) ve Westerlund (2005) panel eşbütünleşme testleri, Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ve STIRPAT modeli	Çevresel patent sayıları ve çevreyle ilgili vergiler karbon emisyonunu azaltmaktadır.
Gu vd. (2019)	2005-2016	Çin	Enerji tüketimi, enerji teknolojik ilerleme, kişi başına düşen gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, ensütriyel yapı ve CO ₂ emisyonu	GMM yöntemleri	Enerji teknolojik ilerleme ve enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında ters-U ilişkisi vardır.
Dauda vd. (2021)	1990-2016	9 Afrika ülkesi	Ekonomik büyüme, toplam patent başvuruları, yenilenebilir enerji tüketimi, beşeri sermaye, ticari açıklık, kentleşme ve CO ₂ emisyonu	Johansen (1988) eşbütünleşme, Westerlund (2007) eşbütünleşme, panel GMM ve OLS	İnovasyon ve CO ₂ emisyonu arasında ters-U ilişkisi varken; yenilenebilir enerji tüketimi panel geneli için CO ₂ emisyonunu azaltmaktadır.

Tablo 4. Çevre Kirliliği ve Çevresel İnovasyonların İlişisini İnceleyen Ampirik Çalışmalar (Devamı)

Akyol ve Mete (2021)	2005-2018	OECD kurucusu 18 ülke (Türkiye, ABD, Yunanistan, Avusturya, Kanada, İtalya, İngiltere, İsveç, Fransa, Hollanda, Almanya, Belçika, İspanya, Danimarka, İrlanda, İsviçre, Norveç, Portekiz)	Çevresel inovasyon (iklim değişikliğini önleyici patent sayıları), enerji tüketimi, gelir ve CO ₂ emisyonu	Panel GMM	Çevresel inovasyonlar CO ₂ emisyonunu azaltırken; ekonomik büyüme ve enerji tüketimi artırmaktadır.
----------------------	-----------	---	---	-----------	--

Literatürde yer alan hem zaman serisi hem de panel çalışmalarında çeşitli göstergelerin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin incelendiği görülmektedir. Elde edilen bulguların farklılık gösterdiği ve bunun dönem, ülke, yöntem veya değişkenlerden kaynaklı olduğu söylenebilmektedir. Özellikle çevre kirliliğinde önde olan ülke veya ülkelerin tercih edilmesi durumu dikkat çekmektedir. Çevresel inovasyonlar ve çevre ilişkisi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde farklı göstergelerin kullanıldığı görülmektedir. Çevresel teknoloji ile ilgili olarak çeşitli patent başvuruları, Ar-Ge harcamaları, enerji teknoloji patentleri, verimlilik, teknolojik ilerleme göstergesi olarak faydalı patentler ve çevreyle ilgili patentlerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ele alınan çalışmalarda çevresel kirliliğin göstergesi olarak CO₂ emisyonunun kullanıldığı görülmektedir.

Alan yazındaki Wang vd. (2012); Zhao vd. (2013); Zhou vd. (2013); Ahmad vd. (2016); Yii ve Geetha (2017); Zhang vd. (2017); Fernandez (2018); Dinda (2018); Mensah vd. (2018); Hashmi ve Alam (2019); Akyol ve Mete (2021) çalışmalarında çevreyle ilgili ilerlemeler veya teknolojik gelişmelerdeki artışların CO₂ emisyonunu azalttığı görülmektedir. Gu vd. (2019) ile Dauda vd. (2021) çalışmalarında inovasyon ile CO₂ emisyonu arasında ters-U ilişkisinin olduğu görülmektedir. Mensah vd. (2018) ile Dauda vd. (2021) çalışmalarında yenilenebilir enerji tüketimindeki artışların CO₂ emisyonunu azalttığı görülmektedir. Ekonomik büyüme değişkeninin ise CO₂ emisyonu üzerinde genellikle artış yarattığı görülmektedir.

2. AMPİRİK ANALİZ

Bu bölümde çevresel teknolojik inovasyonların çevre kalitesi üzerindeki etkisi incelenmektedir. Öncelikle veri seti ve model tanıtılacaktır. Modelde yer alan değişkenlerin birim kök düzeyi sılandıktan sonra eşbütünlük ilişkisine ait bulgulara yer verilecektir.

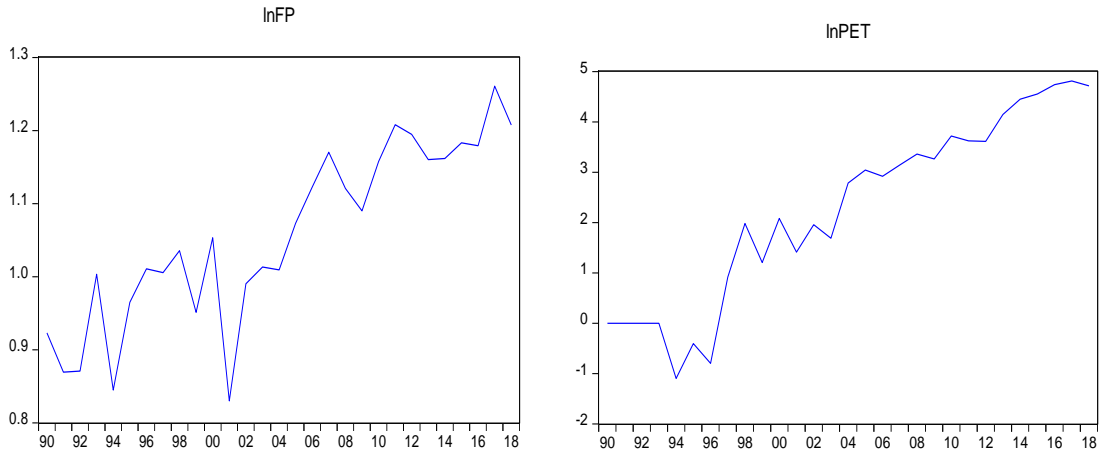
2.1. Veri Seti ve Model

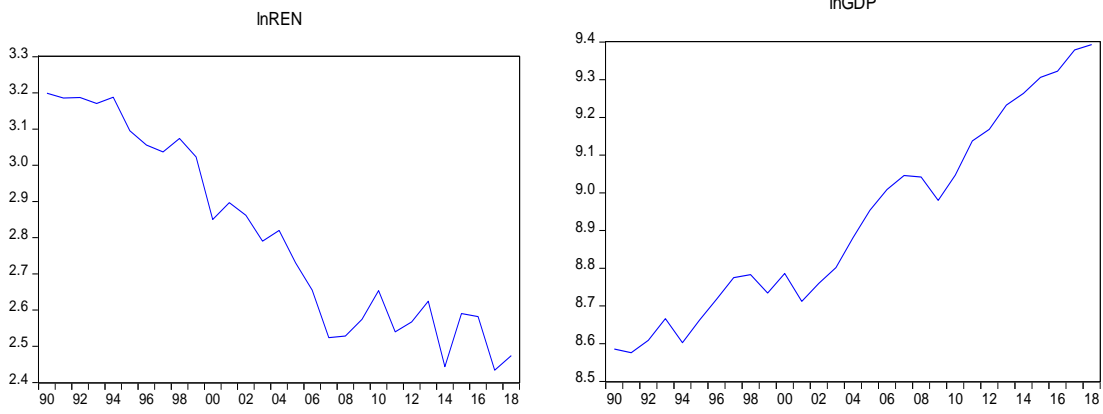
Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi açısından kişi başına düşen gelir (2015 sabit fiyatlar US\$), yenilenebilir enerji tüketimi (toplam enerji tüketimi içindeki payı) ve çevreyle ilgili teknolojik inovasyonların (çevreyle ilgili teknolojik patentler) ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi 1990-2018 dönemine ait yıllık verilerle incelenmektedir. Kişi başına düşen gelir ve yenilenebilir enerji tüketimine Dünya Bankası (WDI) veri tabanından, çevreyle ilgili teknolojik inovasyonlara OECD veri tabanından ve ekolojik ayak izine Global Footprint Network veri tabanından erişilmiştir. Öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiyi ampirik yöntemle ele almak için bir model oluşturulmuştur. Bu modelde değişkenlerin logaritmik dönüşümlerinden yararlanılmıştır.

$$\ln FP_t = a_0 + a_1 \ln PET_t + a_2 \ln REN_t + a_3 \ln GDP_t + \mu_t \quad (1)$$

Denklemden (1) yer alan $\ln FP_t$; Ekolojik ayak izinin logaritmik formunu, $\ln PET_t$; Çevreyle ilgili teknolojik patentlerin (inovasyonlar) logaritmik formunu, $\ln REN_t$; Yenilenebilir enerji tüketiminin logaritmik formunu, $\ln GDP_t$; Kişi başına düşen gelirin logaritmik formunu, a_0 ; Kesme terimini, a_1 , a_2 ve a_3 ; Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etki katsayısını ve μ_t ; hata terimini göstermektedir. Değişkenlere ait çizgi grafikleri Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Değişkenlerin Çizgi Grafikleri

Şekil 2 incelendiğinde ekolojik ayak izi, çevresel teknolojik inovasyonların ve ekonomik büyümenin yıllar itibari ile artan bir seyir izlediği; fakat yenilenebilir enerji tüketiminin azalış trendinde olduğu görülmektedir.

2.2. Yöntem

Modeldeki serilerin birim kök düzeyini sınamak için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testinden faydalanılmıştır. Birim kök düzeyinin tespiti sonucunda değişkenlere zaman serisindeki ampirik yöntemlerin uygulanıp uygulanamayacağına karar verilmektedir. Ayrıca hangi testin uygulanabileceği de değişkenlerin birim kök düzeyine bakılarak belirlenmektedir.

Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi çeşitli testlerle incelenebilmektedir. Fakat bu klasik eşbütünlük testlerinden olan Johansen- Juselius (1990) ve Engle-Granger (1987) eşbütünlük testleri hem sınırlı gözlem sayısına sahip olan örneklem durumlarında hem de aynı dereceden eşbütünlük değişkenlerin olması durumunda uygulanabilmektedir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testinde ise bu kısıtlamalar söz konusu değildir. Küçük gözlem sayısına sahip örneklerde daha güvenilir sonuçlar veren bu testte, değişkenlerin aynı dereceden ya da farklı dereceden bütünlük olma şartı bulunmamaktadır. Teknik bir ifade ile değişkenlerin $I(0)$ - $I(0)$, $I(1)$ - $I(1)$ ya da $I(0)$ - $I(1)$ olduğu tüm durumlarda uygulanabilmektedir. Ancak değişkenlerin $I(2)$ olduğu durumlarda uygulanması mümkün değildir. Bu testte birim kök testlerinden yararlanılmasının sebebi de bu durumun tespit edilmesidir. ARDL sınır testinde gerek kısa gerek uzun dönem yorumu yapılabilirken katsayı yorumu da söz konusudur. Bu testte öncelikle değişkenler arasındaki eşbütünlük modeli kurulmaktadır.

$$\Delta \ln FP_t = a_0 + \sum_{j=1}^m a_j \Delta \ln FP_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_j \Delta \ln PET_{t-j} + \sum_{j=0}^k \sigma_j \Delta \ln REN_{t-j} + \sum_{j=0}^l \theta_j \Delta \ln GDP_{t-j} + \gamma_1 \ln FP_{t-1} + \gamma_2 \ln PET_{t-1} + \gamma_3 \ln REN_{t-1} + \gamma_4 \ln GDP_{t-1} + \mu_t \quad (2)$$

Denklem (2)'de yer alan γ_1 , γ_2 , γ_3 ve γ_4 katsayıları uzun dönem; a_j , β_j , σ_j ve θ_j katsayıları kısa dönem etkilerini göstermektedir. Modelde uygun gecikme uzunlukları uygun bilgi kriterlerince tespit edilmektedir. Bu testte değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin tespiti

hipotezlere göre karar verilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilememesi eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını, reddedilmesi ise eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

$$H_0 = \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = 0 \quad (3)$$

$$H_1 = \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq 0 \quad (4)$$

Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenmiş olan I(0) ile I(1) değerleriyle bulunan F istatistik değerinin karşılaştırılması yapılmaktadır. Hesaplanan F istatistik değerinin I(1) değerinden büyük olması halinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Başka bir ifadeyle modelde eşbütünleşme ilişkisi vardır şeklinde yorum yapılabilir. Hesaplanan F istatistik değerinin I(0) değerinden küçük olması halinde eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsayan sıfır hipotezi kabul edilmektedir. F istatistik değerinin I(0) ve I(1) kritik değerler arasında olması halinde ise eşbütünleşme ilişkisiyle ilgili karar vermek için Banerjee vd. (1998)'e göre hata düzeltme terimi anlamlılığına bakılarak eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına karar verilmektedir. Kısa dönem ilişkilerinin tespiti için hata düzeltme modeli oluşturulmaktadır.

$$\Delta \ln FP_t = a_0 + \sum_{j=1}^m a_j \Delta \ln FP_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_j \Delta \ln PET_{t-j} + \sum_{j=0}^k \sigma_j \Delta \ln REN_{t-j} + \sum_{j=0}^l \theta_j \Delta \ln GDP_{t-j} + \varphi ECM_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

Modelde uzun dönemli ilişkisinin tespitinden sonra kısa dönemde meydana gelebilecek sapmaların ne kadar zamanda düzeltileceğini gösteren yani düzeltme katsayısını veren hata terimi φ katsayısıdır. Bu katsayının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olması beklenen bir durum olarak yorumlanmaktadır.

2.3. Bulgular

Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) birim kök testi, zaman serisi analizlerinde sıklıkla kullanılan bir testtir. Bu test, DF (1979) testinin daha yüksek dereceden otoregresif süreçlere uygulanabilmesi amacıyla modifiye edilmiş halini göstermektedir. Tablo 5'te ADF birim kök testinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 5. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler		<i>lnFP</i>	<i>lnPET</i>	<i>lnREN</i>	<i>lnGDP</i>
Sabitli	Düzyey	-0.986879	-0.503447	-1.023164	0.402939
	Fark	-9.694194***	-7.175868***	-5.895503***	-5.421471***
Değişkenler		<i>lnFP</i>	<i>lnPET</i>	<i>lnREN</i>	<i>lnGDP</i>
Sabitli ve Trendli	Düzyey	-5.315792***	-3.507641	-2.868748	-2.334681
	Fark	-9.477911***	-7.028407***	-5.891292***	-5.408709***

Not: "****" ifadesi %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Birim kök testinde uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde değişkenlerin düzeyde ve birinci farkında birim kök düzeylerinin sınıandığı görülmektedir. Tüm değişkenlerin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde birinci farkında durağanlaştığı başka bir ifade ile I(1) olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Değişkenlerin birim kök düzeyi ARDL sınır testinin uygulanabileceğini göstermektedir. Modelin optimum gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Tablo 6'da F istatistik değerine göre eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığına karar verilmektedir.

Tablo 6. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model	k	F istatistiği	%5 Kritik Değerler		%1 Kritik Değerler	
			I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
ARDL (4,4,4,4)	3	7.481454***	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
			3.23	4.35	4.29	5.61

Not: "****" ifadesi %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6'ya göre F istatistik değerinin alt ve üst kritik değerlerden daha büyük olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğunun bir kanıtı niteliğindedir.

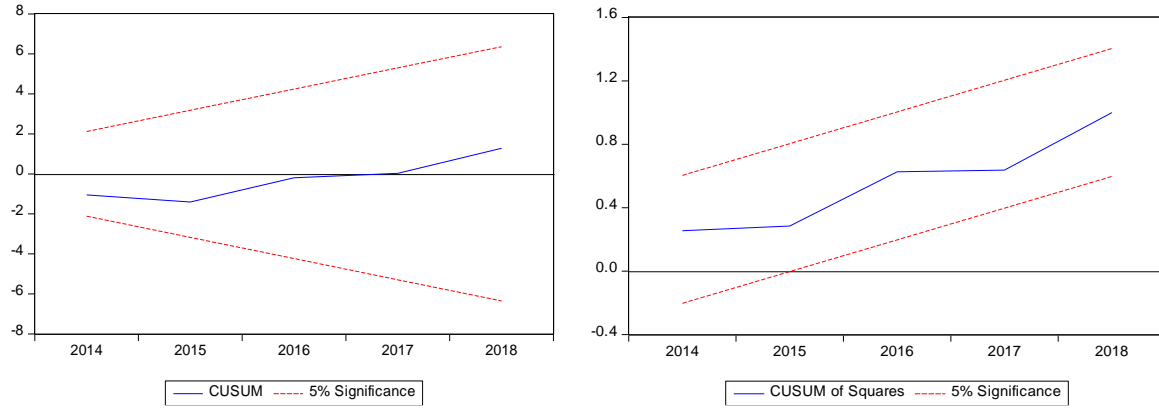
Eşbütünlük ilişkisinin tespitinden sonra modelin uygunluğunu test eden tanısal (teşhis, diagnostik) testlere Tablo 7 ve Şekil 3'te yer verilmiştir.

Tablo 7. Tanısal Testlerin Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
Ramsey RESET	1.896447	0.2405
Jarque-Bera Normallik	0.907449	0.635258
Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM	0.460325	0.6693
Heteroskedasticity: ARCH	0.063824	0.8029
Cusum	İstikrarlı	
Cusum of Squares	İstikrarlı	

Tablo 7'de yer alan tanısal testlere göre; modelin değişen varyans, otokorelasyon ile spesifikasyon sorunun olmadığı ve hata teriminin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Şekil 3. Cusum ve Cusum of Squares Testi

Şekil 3'te modelin istikrarlı olup olmadığı bulgusu elde edilmektedir. Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen Cumulative Sum (CUSUM) ve Cumulative Sum of Squares (CUSUMQ) sonuçları modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8 ve 9'da bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini gösteren ARDL sınır testine ait sonuçlar verilmektedir.

Tablo 8. ARDL Katsayı Tahmini Sonuçları

	Katsayı	Olasılık Değeri
Değişkenler	Uzun Dönem	
<i>lnPET</i>	-0.127090**	0.0102

Tablo 9. ARDL Katsayı Tahmini Sonuçları (Devamı)

<i>lnREN</i>	-0.641273***	0.0054
<i>lnGDP</i>	0.680539***	0.0076
Değişkenler	Kısa Dönem	
<i>D(lnPET)</i>	-0.082340***	0.0043
<i>D(lnREN)</i>	-0.196511*	0.0953
<i>D(lnGDP)</i>	1.311563***	0.0004
<i>ECM(-1)</i>	-1.363343***	0.0010

Not: "****" ifadesi %1, "***" ifadesi %5 ve "**" ifadesi %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 8 ve 9'da ARDL sınır testine göre kısa ve uzun dönem katsayı sonuçları verilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi ARDL sınır testine göre hem kısa hem de uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlıdır. ARDL uzun dönem sonuçlarına göre; çevresel teknolojik inovasyonların ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi negatif iken ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi pozitiftir. Uzun dönemde çevresel teknolojik inovasyonlarda meydana gelen %1'lik artış ekolojik ayak izini %0.12

azaltırken; yenilenebilir enerji tüketimindeki %1’lik artış ekolojik ayak izini %0.64 azaltmaktadır. Ekonomik büyümede meydana gelen %1’lik artış ise ekolojik ayak izini %0.68 artırmaktadır.

ARDL kısa dönem sonuçlarına göre; çevresel teknolojik inovasyonların ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi negatif iken ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi pozitiftir. Kısa dönemde çevresel teknolojik inovasyonlarda meydana gelen %1’lik artış ekolojik ayak izini %0.08 azaltırken yenilenebilir enerji tüketimindeki %1’lik artış ekolojik ayak izini %0.19 azaltmaktadır. Ekonomik büyümede meydana gelen %1’lik artış ise ekolojik ayak izini %1.31 artırmaktadır.

Tablo 9’da yer alan $ECM(-1)$ ise kısa dönemli bir sapmanın ne kadar sürede giderileceğini göstermektedir. Bu katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

3. SONUÇ

Ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkması sonucunda çevresel etkiler de görülmeye başlanmıştır. Çevresel etkiler göz ardı edilerek sadece refah artışının sağlanmaya çalışılması ise günümüzde bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. İklim değişikliği ve hava ve su kirliliği gibi problemler nedeniyle küresel çapta olumsuzluklar meydana gelmiştir. Bu sorunu önlemek için stratejilere yönelim olmuştur. Bu çalışmada Türkiye ekonomisi açısından 1980-2018 dönemindeki çevresel inovasyonlar ve çevre kirliliği ilişkisi ele alınmıştır. Çevresel teknolojik inovasyonların göstergesi olarak çevreyle ilgili patentler ve çevresel kirlilik göstergesi olarak ise ekolojik ayak izi alınmıştır. Ekolojik ayak izi, çevresel kirliliği geniş bir şekilde kapsamaktadır. Çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi ARDL sınır testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre hem kısa hem de uzun dönemde çevreyle ilgili teknolojik inovasyonlar ve yenilenebilir enerji tüketimindeki artışların ekolojik ayak izini azalttığı ve ekonomik büyümenin ise ekolojik ayak izini artırdığı görülmüştür. Çevresel teknolojiler ve yenilenebilir enerji tüketimi çevre kalitesinin azalmasını engellerken ekonomik büyüme çevre kalitesinin azalmasına yol açmaktadır.

Yenilenebilir enerji tüketimindeki artışlar ekolojik ayak izini görünse de toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerji tüketiminin payı hala çok düşüktür. Yenilenebilir enerji tüketiminin kullanımına yönelik adımların atılması gerekmektedir. Çevreye daha az zarar veren ve verimliliği yüksek olan enerji kaynaklarına yönelik eğilim gerçekleştirilmelidir. Bu enerjilerin kullanımının maliyeti düşürülmelidir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ekolojik ayak izinin azalması, teknolojiye yönelik daha iyi adımların atılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle son dönemlerde artan patent sayılarının artışı teşvik edilmelidir. Çevre teknolojileri ile ilgili Ar-Ge harcamaları artırılmalı ve inovasyonların sayısı yükseltilmelidir. Hem kamu hem de özel sektör yatırımlarının bu alanlara doğru dönüşümü sağlanmalıdır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın ekolojik ayak izini artırmaya karşılık ortak bir işbirliği içinde politikalar geliştirilmelidir. Düşük karbon emisyonu hedef alınarak çevre kirliliği minimize edilmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the effects of economic growth, renewable energy consumption and environmental technological innovations that have an impact on the ecological footprint of the

Turkish economy are discussed with annual data for the period 1990-2018. The originality of the study is both the use of the ecological footprint variable, which covers environmental pollution more broadly, and the handling of environmental technological innovations, which have recently become increasingly important. There are a limited number of studies on these variables, and it is thought that this gap should be closed, especially in terms of the Turkish economy. The aim of the study is to fill this gap in the literature. Many changes have occurred in the world as a result of the increase in the globalization process, population growth, steps taken towards growth in the country's economies and technological innovations. These changes have had effects on environmental factors as well as economic activities. As this situation continued, steps were taken to address environmental factors. Both technological innovations related to the environment and the increase in research and development activities in this field are examples of these. Since environmental factors cause a decrease in resources, measures have been taken in this direction. The trend towards renewable energy consumption has also occurred in this process. In addition, ensuring economic growth and development without harming the environment has become a target for national economies.

The number of environmental innovations and studies on the environment has also started to increase recently. In the literature, it has been observed that the effect of various indicators on CO₂ emissions has been examined in both time series and panel studies. When the studies on environmental innovations and the relationship between the environment are examined, it is seen that different indicators are used. It has been observed that various patent applications, R&D expenditures, energy technology patents, efficiency, utility patents as an indicator of technological progress, and environmental patents are used in relation to environmental technology. In addition, it has been observed that CO₂ emission is used as an indicator of environmental pollution in the studies discussed.

In this study, the effects of per capita income (2015 fixed prices US\$), renewable energy consumption (share in total energy consumption) and environmental technological innovations (environmentally related technological patents) on the ecological footprint of the Turkish economy are analyzed annually for the period 1990-2018 analyzed with data. Per capita income and renewable energy consumption were accessed from the World Bank Indicators (WDI) database, environmental technological innovations from the OECD database, and ecological footprint from the Global Footprint Network database. First of all, a model was created to deal with the relationship between the variables empirically. In this model, logarithmic transformations of the variables were used.

$$\ln FP_t = a_0 + a_1 \ln PET_t + a_2 \ln REN_t + a_3 \ln GDP_t + \mu_t$$

$\ln FP_t$ in equation; Logarithmic form of ecological footprint, $\ln PET_t$ Logarithmic form of environmental technological patents (innovations), $\ln REN_t$; Logarithmic form of renewable energy consumption, $\ln GDP_t$; Logarithmic form of income per capita, a_0 ; Cut off term, a_1 , a_2 and a_3 ; The effect coefficient of the independent variables on the dependent variable and μ_t ; indicates the error term. Augmented Dickey Fuller (ADF) unit root test developed by Dickey and Fuller (1979) was used to test the unit root level of the series in the model. The cointegration relationship between the variables was handled with the ARDL bounds test.

According to ARDL long-term results, while the effect of environmental technological innovations and renewable energy consumption on the ecological footprint is negative, the effect of economic growth on the ecological footprint is positive. While the 1% increase in environmental technological innovations in the long term reduces the ecological footprint by 0.12%, 1% increase in renewable energy consumption reduces the ecological footprint by 0.64%. The 1% increase in economic growth increases the ecological footprint by 0.68%. According to ARDL short-term results, while the effect of environmental technological innovations and renewable energy consumption on the ecological footprint is negative, the effect of economic growth on the ecological footprint is positive. In the short term, 1% increase in environmental technological innovations reduces the ecological footprint by 0.08%, while 1% increase in renewable energy consumption reduces the ecological footprint by 0.19%. The 1% increase in economic growth increases the ecological footprint by 1.31%. According to the findings, it has been seen that technological innovations related to the environment and increases in renewable energy consumption both in the short and long term reduce the ecological footprint, and economic growth increases the ecological footprint. While environmental technologies and renewable energy consumption prevent the decrease in environmental quality, economic growth leads to a decrease in environmental quality.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahmed, A., Uddin, G. S., & Sohag, K. (2016). Biomass energy, technological progress and the Environmental Kuznets Curve: Evidence from selected European Countries. *Biomass and Bioenergy*, 90, 202-208.
- Akyol, M., & Mete, E. (2021). Çevresel teknolojik inovasyonların CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri örneği. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(2), 569-590.
- Bal, E. (2019). Çevresel inovasyon faaliyetlerinin işletmelerin uluslararası rekabetçiliğine etkisi: Marmara Bölgesi kimya sektörü örneği. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.

- Dauda, L., Long, X., Mensah, C. N., Salman, M., Boamah, K. B., Ampon-Wireko, S., & Dogbe, C. S. K. (2021). Innovation, trade openness and CO₂ emissions in selected countries in Africa. *Journal of Cleaner Production*, 281, 125143.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.
- Dinda, S. (2018). Production technology and carbon emission: Long-Run relation with short-run dynamics. *Journal of Applied Economics*, 21(1), 106-121.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 55(2), 251-276.
- Erden Özsoy, C., & Dinç, A. (2016). Sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik ayak izi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53(619), 35-55.
- Erdoğan, S., Yıldırım, S., Yıldırım, D. Ç., & Gedikli, A. (2019). *G20 ülkelerinde inovasyon ve CO₂ emisyonu*. S. Erdoğan ve diğerleri (Ed.), Uluslararası Enerji Ekonomi ve Güvenlik Kongresi (193-202).
- Fernández, Y. F., López, M. F., & Blanco, B. O. (2018). Innovation for sustainability: The impact of R&D spending on CO₂ emissions. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3459-3467.
- Global Footprint Network (Küresel Ayak İzi Ağı), (2022). <https://www.footprintnetwork.org/>
- Global Footprint Network (Küresel Ayak İzi Ağı), (2022). <https://www.footprintnetwork.org/our-work/climate-change/>
- Gu, W., Zhao, X., Yan, X., Wang, C., & Li, Q. (2019). Energy technological progress, energy consumption, and CO₂ emissions: Empirical evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 236, 117666.
- Hashmi, R., & Alam, K. (2019). Dynamic relationship among environmental regulation, innovation, CO₂ emissions, population, and economic growth in OECD countries: A panel investigation. *Journal of Cleaner Production*, 231, 1100-1109.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Likelihood estimation and inference on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Mensah, C. N., Long, X., Boamah, K. B., Bediako, I. A., Dauda, L., & Salman, M. (2018). The effect of innovation on CO₂ emissions of OCED countries from 1990 to 2014. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(29), 29678-29698.
- OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), (2022). <https://stats.oecd.org/>
- Pesaran, H. M., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Romer, P. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002- 1037.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry in to profits*. Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle.

- Tosunoğlu, B. (2015). Sürdürülebilir küresel refah göstergesi olarak ekolojik ayak izi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 132-149.
- TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Özlem Kılıç Ekici, 644.
https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/posterler/54x80_poster_dogadaki_ayak_izlerimiz_temmuz_2021.pro_1.pdf
- Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu (2012).
https://www.footprintnetwork.org/content/images/article_uploads/Turkey_Ecological_Footprint_Report_Turkish.pdf
- Ulucak, R., & Erdem, E. (2017). Ekonomik büyüme modellerinde çevre: Ekolojik ayak izini esas alan bir uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(4), 115-147.
- Wang, Z., Yang, Z., Zhang, Y., & Yin, J. (2012). Energy technology patents-CO₂ emissions nexus: An empirical analysis from China. *Energy Policy*, 42, 248-260.
- World Bank (WDI), (2022). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- WWF (Türkiye Doğal Hayatı Koruma Vakfı), (2022).
<https://www.wwf.org.tr/?1412/turkiyeninekolojikayakizibilancosu>
- Yii, K. J., & Geetha, C. (2017). The nexus between technology innovation and CO₂ emissions in Malaysia: Evidence from Granger causality test. *Energy Procedia*, 105, 3118-3124.
- Zhang, Y. J., Peng, Y. L., Ma, C. Q., & Shen, B. (2017). Can environmental innovation facilitate carbon emissions reduction? Evidence from China. *Energy Policy*, 100, 18-28.
- Zhao, X., Ma, Q. & Yang, R. (2013). Factors influencing CO₂ emissions in china's power industry: Co-Integration analysis. *Energy Policy*, 57, 89-98.
- Zhou, X., Zhang, J., & Li, J. (2013). Industrial structural transformation and carbon dioxide emissions in China. *Energy Policy*, 57, 43-51.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

KAMU POLİTİKALARI VE YASA(LAŞTIR)MA: TÜRKİYE'DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ ÜZERİNDEN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Veysel ERAT

Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi
İİBF, SBYK, veyselerat@hotmail.com

0000-0002-0735-5432

Yahya DEMİRKANOĞLU

Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi
İİBF, SBYK, yahyadmrkngl@hotmail.com

0000-0002-0219-3657

Atıf / Citation: Erat, V. & Demirkanoğlu, Y. (2022). Kamu politikaları ve yasa(laştır)ma: Türkiye'de hükümet sistemleri üzerinden kavramsal bir çerçeve. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 428-442

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1123052>

Öz

Yasalar kamu politikalarının amaçlarının gerçekleştirilmesi için önemli bir araçtır. Kamu politikalarının resmi bir dayanağının olması durumu, yasalaştırma aşamasını kamu politikaları sürecinde kritik aşamalardan biri; bir organ olarak yaşamayı da kamu politikalarının kritik bir aktörü yapmıştır. Yasalaştırma aşamasının işleyişini etkileyen birçok faktör olmasına rağmen genel olarak hükümet sistemleri daha belirleyicidir. Her hükümet sisteminde yasalaştırma faaliyeti farklı şekillerde tezahür etmektedir. Modern hukuk devletlerinde başlıca hükümet tipleri olan parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sisteminin herbirisinde yasalaştırmanın temel aktörü parlamentolar olsa da yasa niteliğinde kararlara veya kararnamelere izin veren düzenlemeler mevcuttur ve farklı aktörler yasalaştırma aşamasında yer edinebilmektedir. Kuruluşundan günümüze farklı hükümet sistemlerinin benimsendiği Türkiye'de de yasalaştırma aşamasının birbirinden farklı şekillerde gerçekleştiği görülmüştür. Bu çalışmada Türkiye'de uygulanmış olan hükümet sistemlerinde yasalaştırma aşamasının nasıl işlediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümde, yasa ile kamu politikası arasındaki ilişki; yasa-araç, yasama-aktör ve yasalaştırma-aşama ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde genel olarak hükümet sistemleri ve yasalaştırma arasındaki bağ üç ana hükümet sistemi üzerinden değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin kuruluşunda benimsenen meclis hükümeti sisteminden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine kadar hükümet sistemleri-yasalaştırma ilişkisi ortaya konulmuş ve son bölümünde cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yasalaştırmanın aktörleri üzerinden incelenmiştir. Sonuç olarak, parlamenter sistemde yasamanın temel aktör olduğu, başkanlık sistemine kayıdııkça yürütmenin de önemli bir aktör haline geldiği ve bir kamu politikası aracı olarak yasalaştırma aşamasında daha aktif rol alabilecek bir konuma geldiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kamu politikası, Yasalaştırma, Hükümet sistemleri, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi.

THE PUBLIC POLICY AND LEGISLATION/ LEGISLATIVE: A CONCEPTUAL FRAMEWORK THROUGH GOVERNMENT SYSTEMS

Abstract

Laws are an important tool for the realization of the goals of public policy. Having a formal basis for public policies, enactment is one of the critical stages in the public policy process and has made the legislature as a body a critical actor in public policies. Although there are many factors that affect the functioning of the enactment phase, government systems in general are more decisive. Although parliaments are the main actors of enactment in each of the main government types in modern states, the parliamentary system, the presidential system and the semi-presidential system, there are regulations that allow decisions or decrees in the nature of law, and different actors can take part in the legislative process. In Turkey, where different government systems have been adopted since its establishment, it has been observed that the enactment phase takes place in different ways. In this study, it is aimed to reveal how the enactment phase works in the government systems implemented in Turkey. In the first part of the study, the relationship between law and public policy (law-tool, legislature-actor and enactment-stage) is examined. In the second part of the study, the link between government systems and enactment in general is evaluated through three main government systems. In the third part, the relationship between government systems and enactment, from the parliamentary government system adopted in the establishment of Turkey to the presidential government system, is revealed, and in the last part, the presidential government system is examined through the actors of enactment. As a result, it has been seen that enactment is the main actor in the parliamentary system, the executive has become an important actor as the presidential system has shifted, and it has come to a position where it can take a more active role in the legislative process as a public policy tool.

Keywords: Public policy, Legislation, Government system, Presidential government system.

GİRİŞ

Toplum-devlet ilişkisinin hemen hemen her boyutunda bir kamu politikası söz konusudur. Sağlık, eğitim, ulaşım, çevre, kent gibi kapsamlı politikalarla birlikte boyutu çok daha dar ve yalnızca bir kez uygulama alanı bulan birçok politika mevcuttur. Küçük yada büyük farketmeksizin her kamu politikasının resmi bir dayanağı vardır. Artırımcı kararlarda politikalar var olan resmi dayanak üzerinden devam ettirildiği için genellikle yeni bir yasaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak politikalar üzerinde daha radikal kararlarla tasarrufta bulunulacağı zamanlarda yasal değişikliklere gidilmektedir. Kamu politikalarının bu pratiği kamu politikaları literatüründe bir aşama olan yasalastırmanın tanımını ve yerini belirlemektedir.

Dar anlamıyla yasalastırma yasama organının faaliyetleriyle tanımlanırken; geniş anlamda her politikanın resmi bir dayanağının olması diğer normları yasalastırmanın bir parçası haline getirmektedir. Mevcut normlara dayanılarak oluşturulan ve uygulanan kamu politikalarında yeni bir yasa yapma ihtiyacı olmadığı için literatürde yasalastırma her zaman kamu politikalarının bir aşaması olarak sayılmamaktadır. Ancak yasalastırmanın ayrı bir aşama olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan yazarlar da bulunmaktadır. Bir ülkenin siyasal sistemi, sivil toplumun gelişme düzeyi, katılımcı mekanizmalarının varlığıyla birlikte, yasama organı eliyle gerçekleştiren yasalastırma faaliyetlerinde belirleyici faktörlerden birisi hükümet sistemleridir. Yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkiye bağlı olarak isimlendirilen hükümet sistemleri türlerinde yasalastırma faaliyeti az ya da çok farklılaşmaktadır.

Ülkelerin benimsemiş oldukları hükümet sistemi türü, bir kamu politikası aracı olan yasaların ortaya çıkma sürecini belirleyeceği için önemlidir. Kamu politikalarının diğer aşamaları literatürde sıklıkla işlenmesine rağmen yasalastırma hakkında çok az çalışma vardır (Erat ve Özkaya, 2017). Bu çalışmada hem yabancı hem de Türkiye literatürü açısından diğer kamu politikaları aşamalarına nazaran ihmal edilmiş olan yasalastırma aşamasının Türkiye’de benimsenen hükümet sistemleri açısından incelenmesi ve sunulan kavramsal çerçeve ile yasalastırmanın tartışılabileceği bağlamlara referans olunması hedeflenmektedir.

Veri toplama aracı olarak kamu politikası ve siyaset bilimi alanlarına ilişkin literatür ile resmi dokümanların (anayasalar) kullanıldığı çalışmada, tarihsel ve betimsel yöntem kullanılmış ve çalışma dört kısım olarak planlanmıştır. Birinci kısımda yasalastırmanın analize konu olabilecek boyutlarını ortaya koymak amacıyla; yasalar kamu politikalarının bir aracı, yasama bir aktörü ve yasalastırma bir kamu politikası aşaması olarak ele alınacak ve bu kapsamda kamu politikaları ile yasa(laştır)ma arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Çalışmanın diğer kısımlarında hükümet sistemleri ve yasalastırma ilişkisine değinilecektir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci kısmında hükümet sistemleri ve yasalastırma arasındaki ilişki teori ve pratik açıdan ele alınacaktır. Üçüncü kısımda tarihsel açıdan Türkiye’de benimsenen hükümet sistemlerinde yasalastırma konusu ortaya konulacak ve son bölümde üzerinde hala tartışmaların devam ettiği cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasalastırma konusu incelenecektir.

1. KAMU POLİTİKALARININ BİR AŞAMASI-AKTÖRÜ-ARACI OLARAK YASA(LAŞTIR)MA

Kamu politikaları ile yasa arasındaki ilişki üç temel boyutta ele alınabilir. (i) Öncelikle kamu politikalarında yasalastırma, ardışık ve parçalardan oluşan politika sürecinin bir parçası, aşamasıdır (Jordan, 2001; Benson ve Jordan, 2015). Politika sürecinin döngüsel karar verme modelinde bir dizi adım olarak düşünülebileceği fikri, ilk olarak Chicago Üniversitesi ve Yale’de politika bilimlerinin gelişiminde öncü olan Harold Lasswell’in çalışmalarıyla ortaya atılmıştır (Howlett ve Giest, 2015). Lasswell’den sonra politika süreci için ardışık model, aşamacı model, politika döngüsü, keşifsel model, doğrusal süreç, linear model gibi birçok kavramlaştırma geliştirilmiştir (Erat ve Arap, 2015:79). Aşamaların nelerden oluştuğu yönünde henüz bir ittifak söz konusu değildir. Literatürün sıklıkla başvurulan yazarlarından biri olan Dye (2013: 34), beş aşamalı bir model öngörmüştür. Politika yapım süreci olarak adlandırdığı model; sorunu tanımlama ve gündem belirleme, formüle etme/tasarlama, yasalastırma, uygulama ve son olarak değerlendirme/izleme aşamalarından oluşmaktadır.

Yasalastırmayı ayrı bir aşama olarak gören başka yazarlar da bulunmakla birlikte (Anderson, 1994), bazıları yasalastırmayı ayrı bir politika aşaması olarak saymamıştır (Lasswell, 1971; Parsons, 2001: 77; Jenkins, 1978; 36; Howlett ve Ramesh, 1995). Yasalastırmanın, formüle etme ile karar verme aşamalarıyla birlikte ortaya çıkması ve her kamu politikasının herhangi bir norma dayanması bu tercihin muhtemel nedenleridir. Nitekim Vaison (1973: 663), kamu politikalarını; yasama organları tarafından yapılan yasalar, mahkemelerin almış olduğu kararlar ve diğer resmi aktörler tarafından hazırlanan mevzuat ve kararlar olarak tanımlamaktadır.

Yasalastırma sonucunda ortaya çıkan çıktılar kamu politikalarının birer aracıdır. (ii) Bu da kamu politikası ile yasa arasındaki ikinci boyutu oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile yasalar önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak için yönetim makamları tarafından kullanılan teknikler olarak tanımlanan politika araçları (Hettiarachchi ve Kshourad, 2019) içerisinde yer almaktadır. Kamu politikalarında araçları inceleyen birçok yazar vardır ve bu kapsamda geliştirilen birbirinden farklı tipolojiler bulunmaktadır. Ancak genel olarak düzenlemeler (Salamon, 2001: 1645) ve özeldir yasalar kamu politikalarının bir aracı olarak görülmektedir. Bunların temel özelliği kamu otoritesinin, uyulmaması durumunda yaptırımların ortaya çıkacağı bağlayıcı gereklilikler belirlemesidir. Bunlar yasaklayıcı (örneğin, belirli davranışları yasaklamak) veya kuralcı (örneğin, belirli davranışları gerektiren) olabilir (Bouwma vd., 2015: 20). Alıcılar yasal olarak belirlenenlere uymak zorunludur. Bu nedenle düzenlemeler sert kamu politikası araçlarından sayılmakta ve sopa (sticks) olarak anılmaktadır (Vedung, 2010: 31-34).

Geniş anlamda yasalastırma, bir devletin veya resmi bir organının otorite gücüne sahip olan düzenlemeler yapmasıdır. Bu yönüyle mahkemeler ve bürokrasi gibi aktörlerde yasalastırma aşamasının bir parçasıdır. Ancak yasalastırma ile kastedilen birinci anlam yasa ve yasalar dizisinin ortaya çıkması (Cambridge Dictionary, 2022) olduğundan hareketle, birincil aktörün yasama olduğu söylenebilir ve (iii) bu ilişki kamu politikası ile yasa arasındaki üçüncü boyuttur. Bir aktör

olarak yasama, hükümet sürecinde vatandaşları temsil eden bir kurumdur. Günümüzde karmaşık ve hızla değişen toplumlarda doğrudan demokrasi pratiğinin olmaması, insanların yönetim sorumluluklarını düzenli seçtikleri temsilcilere devretmesini gerekli kılmaktadır. Yasamanın halkı temsil etmenin yanı sıra kamu politikası ile ilişkili olarak asli vazifelerinden birisi de yasa yapmaktır (Lui, 2007: 45).

Politika sürecinde yasama organının rolünü birçok faktör etkilemektedir. Hem faktörler hem de bunların etkileri her sistemde farklılık göstermektedir. Yasama organlarının sembolik statüleri, faaliyet gösterdikleri rejim türü ve iç örgütlenmeleri yasamanın işleyişini etkileyen yapısal faktörlerdir. Bununla birlikte başta parti sistemi olmak üzere, ülkenin siyasi kurumlarına vatandaşlar tarafından ve hatta bazen siyasi sistem içindeki rollerin sahipleri tarafından verilen desteğin derecesi ve siyasi liderliğin doğası gibi çevresel faktörler de yasamayı etkilemektedir (Turan, 1984). Bu çalışmanın bağlamlarından biri olan hükümet sistemleri de yasa(laştır)mayı etkileyen hem yapısal hem de işlevsel bir faktördür.

2. ANA HATLARIYLA HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE YASA(LAŞTIR)MA

Devlet içindeki kuvvetlerin (yasama-yürütme-yargının) dağılışı biçimi ve birbiri arasındaki ilişki hükümet sistemlerini sınıflandırmada kullanılan başlıca etkidir (Hekimoğlu, 2009: 5; Tercioğlu, 2011: 13). Özellikle yasama ile yürütme organlarında bulunan yetki ve görevler ile her iki organın birbiri ile olan ilişkisi hükümet sisteminin temelini oluşturmaktadır (Hakyemez, 2012:271). Hükümet sistemlerindeki ilk tasnif kuvvetlerin birliği ve ayrılığı şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetler birliğinde; birleşme, yasama organında ise yönetim meclis rejimi (veya hükümeti); birleşme yürütme organında ise monokrasi, mutlak monarşi, teokrasi veya günümüz isimlendirmesi ile diktatörlük söz konusudur (Kaboğlu, 2016:44).

Anayasa teorisinde yerleşik bir gelenek olarak kabul edilen (Hekimoğlu, 2009: 7), bireysel özgürlükleri korumayı ve suistimalleri en az seviyeye indirmeyi amaçlayan kuvvetler ayrılığında (Arslan, 2015:25) yasama ve yürütme kuvvetleri ayrı organlarda bulunmaktadır. Kuvvetler ayrılığında yasama ve yürütmenin aldığı konuma göre birçok türden bahsedilebilir. Ancak bunların tamamı en yaygın üç hükümet türü üzerinden değerlendirilmektedir (Buran, 2009: 92-93). Bunlar başkanlık, parlamenter ve yarı başkanlık sistemleridir. Başkanlık sisteminde kuvvetlerin sert ayrılığı; parlamenter sistemde ise yumuşak ayrılığı söz konusudur (Gözler, 2020: 82). Yarı başkanlık sistemi ise tarihsel olarak her iki sistemden sonra ortaya çıkmış ve başkanlık sistemi ile yarı başkanlık sisteminin bazı unsurlarını birleştiren “ara” ya da “melez” rejim olarak nitelendirilmektedir (Atar, 2017:167).

Başkanlık sisteminde anayasada belirlenen görev süresince ya doğrudan ya da seçilmiş delegeler kanalıyla seçilen başkan yürütmenin başı olarak görev yapar. Bu sistemde suç teşkil eden bazı fiiller gibi istisnaları olmakla birlikte yasama organının, başkanı güvensizlik oyu ile görevden alması mümkün değildir (Lijphart, 2006:119). Teorik olarak yürütme yetkisinin tek sahibi olan başkan da yasamayı feshedemez. Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nden (ABD) etkilenen Latin Amerika ve başkanlık sistemini tercih eden Orta Asya ülkelerinin bir kısmında başkanlık sistemi daha fazla güçlendirilerek başkana tek taraflı fesih yetkisi tanınmıştır (Tunçkaşık, 2017 12). Başkanlık sisteminde başbakan yoktur. Ancak “sekreter” olarak adlandırılan bakanlar, danışmanlar ve diğer görevliler sistemde başkanın yürütme yetkisinin kullanılmasına katılırlar (Atar, 2017: 165-166).

Başkanlık sisteminin saf bir biçimde uygulandığı ülke ABD’dir (Esen, 2016a: 84). Fren ve denge sistemine dayanan ABD başkanlık sisteminde yasama yetkisi Senato ve Temsilciler Meclisi’nden oluşan Kongre’ye verilmiştir (Vernon, 1961:131). Hem Senato’nun hem de Temsilciler Meclisi’nin yasa teklif etme hakkı vardır (Gözler, 2011:575-576). Bu nedenle Kongre oldukça etkin çalışmaktadır. Kongre’nin yasama faaliyeti karmaşık bir şekilde işlemektedir. Senato ya da Temsilciler Meclisi üyelerinden biri bağlı bulunduğu meclise kanun önerisinde bulunmasıyla yasalaşma işlemi başlamaktadır. Yasa tasarısı ilgili komisyonda rafa kaldırılmaz ise

ilk olarak tasarının çıkmış olduğu mecliste görüşülür. Kabul edilmesi durumunda diğer meclise gönderilir. Mutabakat sağlanamaması durumunda uzlaşma komisyonu oluşturulur (Zengin, 2016: 5). ABD Anayasası'na göre her iki meclisin kabul ettiği tasarılar için son aşama başkanlık sisteminin bir tezahürü olarak başkan onayıdır. Başkanın veto yetkisi bulunmaktadır. Başkanın on gün içerisinde veto etmesi durumunda her iki meclisin üçte iki çoğunluk ile kabulü gereklidir (md. 7). Kanun tekliflerinin yasallaşabilmesi öncelikle, önerinin her iki mecliste ayrı ayrı kabul edilip daha sonra başkanın onaylaması ile mümkündür. Şayet başkan Kongre tarafından kabul edilmiş olan bir yasa 10 gün içerisinde veto etmez ya da onaylamaz ise tasarılar kendiliğinden yasallaşarak yürürlüğe girer (Akın, 2012).

Başkanlık sisteminin benimsendiği diğer ülkelerde de (Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya) başkana veto hakkı tanınmıştır. ABD'de başkana tanınmayan yasa teklifinde bulunma yetkisi Arjantin, Azerbaycan ve Brezilya devlet başkanlarına tanınmıştır (Solak ve Bilgin, 2017: 299-300). Ancak ABD'de yine başkanlık sisteminin bir yansıması olarak, başkanlar "executive order" olarak adlandırılan yürütme kararname/emirleri çıkarabilmektedir. Tarihsel olarak, William J. Clinton 1994-2001 yılları arasında 254; George W. Bush 2001-2009 arasında 291; Barack Obama 2009-2017 arasında 276; Donald Trump 2017-2021 arasında 220 ve Joseph R. Biden 2021-2022 (Mayıs) arasında 89 yürütme kararnamesi çıkarmıştır (Federal Register, 2022). ABD Anayasası'na göre yürütme yetkisi sadece başkandadır. Başkanın kararname çıkarma yetkisi anayasada hüküm altına alınmamışsa da başkan bu maddeye dayanarak bağlayıcı kararlar alabilmekte ve kararname çıkarabilmektedirler. Özellikle son yıllarda başkanların yürütme kararnamelelerini sıklıkla kullanmaları tartışmalı olan kararnamelelerin durumunu normalleştirmiştir (Solak ve Bilgin, 2017: 300-301)

Kuvvetler ayrılığının yumuşak olduğu *parlamentar sistemde*, yasama ve yürütme erkleri arasında bir kuvvetler kaynaşması vardır (Ayan Musil, 2013: 190). Yasama üyeleri arasından seçilen hükümetin başı (başbakan) ve oluşturduğu hükümeti, yasama organının güvenine dayanmaktadır. Aynı zamanda hükümet, yasama organına karşı sorumlu olup, güvensizlik oyu ile görevden düşebilir (Lijphart, 2006:119). Ancak yasama organı sistemin kalbi konumundadır (Yayla, 2014: 70). Parlamentar sistemde yasalar parlamento tarafından çıkarılır. Parlamento üyelerinin yanı sıra yürütme organının da kanun teklif etme hakkı bulunmaktadır. Parlamentar sistemlerin kabul edildiği ülkelerde yasama organının kabul ettiği kanunlar devlet başkanı tarafından yürürlüğe konulmaktadır. Ancak devlet başkanının kanunu bir kez daha görüşülmesi için geciktirici veto olarak nitelendirilen geri gönderme hakkı bulunmaktadır (Gözler, 2020:95-96). Özellikle parlametonun çoğunluğa dayanmadığı dönemlerde zayıf ve istikrarsız hükümetlerin oluşması ihtimalini içeren parlamenter sistemlere istikrar kazandırmak için bir takım hukuki araçlar geliştirilmiştir. Tasarıların kabul ve redde dayalı olarak "blok" halinde kabul edilmesi; kanunun kabulü ya da hükümetin düşmesi seçeneğini içeren "giyotin" ve kanunun kabulü, hükümetin düşmesi veya kanun koyma yetkisinin askıya alınmasını içeren "teşrii zorunluluk" olarak anılan mekanizmalardan bazılarıdır (Gözler, 2020: 99-100; Gözler, 2011: 627-629). Parlamentar sistemlerde hükümetlere, yasamanın bir başka boyutu olan, "özerk" ya da "kanun hükmünde kararname (KHK)" çıkarma yetkisinin tanındığı görülmektedir. İstisnai bir durum olan özerk kararname çıkarma yetkisi anayasadan; yaygın olarak başvuru olan KHK çıkarma yetkisi ise yasama organından kaynaklanır. Yasama organının vermiş olduğu yetkiye dayanılarak hükümet tarafından kararlar çıkarılmakta ve yürürlüğe giren kararlar yasama organına sunulmaktadır (Gözler, 2011: 630-631).

Parlamentar yönetim sistemi ilk defa İngiltere'de şekillenip gelişmiş ve daha sonra birçok ülkeye örnek olmuştur (Arslan, 2015:36). İngiltere'de parlamentoyu oluşturan Avam Kamarası ya da Lordlar Kamarası'na bir yasa teklifinin sunulması yasallaştırma sürecini başlatır. Sunulan teklif ve tasarılar yasallaşmadan önce "Public Bills" denilmektedir. Public Bills'ler hükümet tarafından sunulan teklif ve tasarılar (Government Bills) ile milletvekilleri tarafından sunulan teklif ve tasarılar (Private Members Bills) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki türün yasallaşma oranı oldukça yüksek iken sadece "Private Bills" olarak isimlendirilen ve yurttaşların Avam Kamarası'na

bizatihi sunmuş olduğu tekliflerin yasalaşma ihtimali oldukça düşüktür. Her üç türün de yasalaşma aşamaları aynıdır (Arslan, 2015: 58). Yasalaştırma süreci; tasarı ya da tekliflerin meclis bilgisine sunulması (first reading), tasarının ayrıntılı olarak tartışılması (second reading), uygun bulunanların komisyona sevk (committee stage), raporlama ve kamaraya sevk (report stage), genel kurulda görüşülmesi (third reading) şeklinde beş aşamadan oluşmaktadır. Kamaralar tarafından kabul edilen bir tasarı, Taç'ın onayı ile yürürlüğe girmektedir. Ancak Taç'ın onaylamaması gibi bir durum söz konusu değildir. Benzer bir şekilde Lordlar Kamarası'nın yasa tasarıları üzerindeki yetkisi sadece geciktirme esaslıdır. Yasamanın birincil aktörü Avam Kamarası'dır (Demirkanoglu, 2020: 92).

Yasa(laştır)manın farklılaştığı başat hükümet sistemlerinden bir diğeri de *yarı başkanlık rejimidir*. Bu sistemin temelinde parlamenter sistem olmakla birlikte cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanının güçlü yönünü oluşturan bu durum, hükümetle birlikte yürütmenin diğer başında yer almasını sağlamıştır. Yasama organına karşı sorumlu olan hükümet güvensizlik oyu ile görevden alınabilmektedir (Gözler, 2011:585-586). Daha 1900'lerin ilk yarısında birkaç ülke (Finlandiya, Avusturya, İzlanda) tarafından benimsenen yarı başkanlık rejiminin rol modeli 1962 yılında yarı başkanlık sistemine geçen Fransa'dır (Erdem, 2017a: 6-7).

Fransa'da yasama organı Millet Meclisi ve Senato'nun oluşturmuş olduğu parlamentodur. Başkanın ve parlamento üyelerinin yasa teklifi yapabildiği Fransa'da her iki meclisten biri ile başlayacak yasalaştırma girişiminin sonuçlanması iki meclisin onayına bağlıdır. Meclislerden geçen yasa teklifleri cumhurbaşkanının onayı ile yürürlüğe girmektedir. Ancak cumhurbaşkanı tekrar görüşülmesi için yasa tekliflerini geri gönderebilir. Geciktirici veto yetkisiyle birlikte cumhurbaşkanı toplumsal, iktisadi ve siyasal alanda gerçekleştirilecek kamu hizmetleriyle ilgili yasa tasarılarını referanduma götürebilmekte ve bu kapsamdaki antlaşmaları onaylayabilmektedir. Diğer taraftan hükümetin yetki yarasasında belirlenen süre içerisinde parlamentonun onayına sunulmak koşulu ile KHK çıkarma yetkisi vermiştir. Kararnameler cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmektedir (Şencan, 2017: 45, 59-61). Cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisi yoktur ancak neden göstermeksizin Millet Meclisi'ni feshetme ve herhangi bir onaya (parlamento, bakanlar kurulu) bağlı olmaksızın olağanüstü hal ilan etme yetkisi bulunmaktadır (Erdem, 2017b :246-249).

3. TÜRKİYE'DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ (1921-2018) VE YASA(LAŞTIR)MA

Yasa(laştır)ma faaliyetinin ve organlarının farklılaştığı hükümet sistemlerinde yasama organının yetkileri ve işlevleri genellikle anayasal bir belge veya sözleşmelerde yer almaktadır (Lui, 2007: 45). Türkiye Cumhuriyetinin ilk hükümet sistemi olan meclis hükümeti sistemi de 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dayanmaktadır. Bu sistemde meclis, hem yasama hem de yürütme erkini kendisinde toplamıştır. Hükümet meclisin denetimi altındadır ve meclis başkanı hükümetin doğal başkanıdır (Yamaç, 2020: 215). Meclisin daha ağırlıklı olması beklenen bu sistemde, yürütme işleri ile sorumlu olan İcra Vekilleri Heyeti, hem siyasi liderlik açısından hem politika konularında etkin bir konumda olmuştur. Heyetin kanunların yapılması konusunda da oldukça güçlü bir konumda olduğu görülmektedir. BMM açılışından 28 Şubat 1921 tarihine kadar ki geçen süreçte kanunlaşan 104 metinden yalnızca 21'i meclis üyelerinin teklifleri iken, 83'ünün kökeni İcra Vekilleri Heyeti tasarılarıdır (Özbudun, 2008:72).

Yürütmenin yasama üzerinde karşı güç olarak fesih yetkisinin bulunmadığı bu sistemde 29 Ekim 1923 tarihine kadar devlet başkanlığı olmamıştır (Tahmazoğlu Üzeltürk, 2016: 184). Anılan tarihte anayasada yapılan bir takım değişiklikler ile hükümet başkanı ve devlet başkanı ayrımı kabul edilerek sistem teorik olarak parlamenter sisteme kaymıştır (Kaynar, 2015: 323). 24 maddelik bir çerçeve anayasası olan 1921 Anayasası 1924 tarihinde yeni anayasanın kabulü ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni anayasa parlamenter sistem ve meclis hükümeti sisteminin özelliklerini taşıdığı için "karma" bir sistem olarak nitelendirilmiştir. Anayasada Türkiye Büyük

Millet Meclisi'nin (TBMM), hem milletin temsilcisi hem de egemenlik hakkının tek kullanıcısı olarak belirtilmesinin yanı sıra; hükümeti denetleme ve düşürebilme hakkına (ancak hükümet meclisi feshetme hakkına sahip değildir) sahip olması, meclis hükümet sisteminin özellikleri olarak görülmektedir. Diğer taraftan yasama yetkisinin TBMM'de, yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunda olması; başbakanın meclis içerisinde cumhurbaşkanı tarafından, bakanların başbakan tarafından seçilmesi; başbakanın ve bakanların cumhurbaşkanı tarafından onaylanması ve meclisin güvenoyuna başvurulması; bakanlar kurulunun siyasi sorumluluğu parlamenter sistemin özellikleridir (Özbudun, 2009: 31-32; Atar, 2017: 46-47).

Anayasada yasama yetkisi meclise verilmiştir (md. 26). Buna göre meclis yeni bir yasa yapabilir, kaldırabilir veya mevcut bir yasayı değiştirebilir. Yasa teklif etme hakkı meclisin üyeleri ile bakanlar kuruluna aittir (md. 15). Meclisin kabul etmiş olduğu yasalar cumhurbaşkanı tarafından onaylanır. Ancak cumhurbaşkanı isterse gerekçesini belirterek geri gönderebilir (10 gün). Meclisin yasayı aynı şekilde kabul etmesi durumunda cumhurbaşkanı onaylamak zorundadır (md. 35). Ayrıca meclise birinci madde hariç, anayasayı değiştirme/kuruculuk yetkisi verilmiştir. Anayasasının 102. maddesine göre, meclisin üçte birinin imzası ve üçte ikisinin oyu ile anayasada değişiklik yapılabilir.

1924 Anayasası 1960 darbesi ile kaldırılmış ve 1961'de yeni bir anayasa yürürlüğe girmiştir. İki meclisin (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu) benimsendiği 1961 Anayasası'nın hükümetin meclis içerisinde çıkması, meclisin cumhurbaşkanını seçmesi, bakanlar kurulunun bulunması, güvenoyu koşulu, karşı imza kuralı ve parlamentonun bakanlar kurulunu denetleyebilmesi şeklindeki kuralları parlamenter sistemin benimsendiğini göstermektedir (Tahmazoğlu Üzeltürk, 2016:185-186). Anayasada devredilemeyecek olan yasama yetkisinin TBMM'de olduğu ifade edilmiştir (md. 6). 1924 Anayasasında olduğu gibi kanunlar konusunda tasarrufta bulunma yetkisi meclistedir. Hem meclis üyelerinin hem de bakanlar kurulunun yasa teklif etme hakkı bulunmaktadır. Bir tasarı ya da teklif ilk önce Millet Meclisi'nde görüşülür. Meclis bu tasarı ya da teklifi kabul edebilir, reddedebilir ya da değiştirerek kabul edebilir. He üç durumda tasarı Senato'ya gönderilir. Senato'nun değişiklik yapmadan kabul etmesi durumunda tasarı yasalır. Eğer Senato değişiklik yaparsa Millet Meclisi'nin değişikliği kabul etmesi gerekir. Meclis değişikliği kabul etmezse her iki meclisin ilgili komisyonlarından seçilen üyelerin oluşturduğu ortak bir komisyon yeni bir metin hazırlar. Bu durumda meclis ilk metin, Senato'nun değiştirerek sunduğu metin ya da komisyonun hazırladığı metinlerden birini kabul etmek zorundadır. Meclisin kendi metnini seçmesi için iki koşul bulunmaktadır. Öncelikle Senato, değişikliği salt çoğunluk ile kabul etmiş olmalıdır. Buna karşın meclisin de üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kendi metnini kabul etmesi gerekir. Senatodan gelen ve meclisçe değiştirilen metinler de aynı kurala tabidir. Her iki meclisin reddettiği teklif ya da tasarılar düşer. Senato'nun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile reddettiği teklif ya da tasarıların yasalması için meclisin üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabulü; Senato'nun üçte iki çoğunluk ile reddettiği metinler de meclisin üçte iki çoğunluğu ile kabulü gerekir (md. 92). TBMM tarafından kabul edilen kanunlar cumhurbaşkanı tarafından yayımlanır. Ancak cumhurbaşkanı veto yetkisini devreye sokma hakkına sahiptir (md. 92). Yasalaştırmanın bir diğer yönü olarak, bakanlar kuruluna 1971 yılında temel hak ve hürriyetler ile siyasi haklar konuları hariç olmak üzere, Resmi Gazete'de yayımlandığı gün meclise sunulmak koşulu ile, kararname çıkarma yetkisi verilmiştir (md. 64). Bu durum yürütmeyi yasama karşısında güçlendirmiştir (Köküarı, 2018: 850).

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen darbe ile birlikte 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmış olup 1982 tarihinde yeni bir anayasa kabul edilmiştir. 1982 Anayasası'nda benimsenen hükümet sistemi, biçimsel anlamda parlamenter sistem olarak nitelendirilmektedir. Anayasada cumhurbaşkanının sorumsuz ve bakanlar kurulunun meclise karşı sorumlu olması benimsenmiştir. Diğer taraftan yürütme yetkisinin bakanlar kurulu ile birlikte cumhurbaşkanı tarafından yerine getirilmesi yasama ile yürütme arasında eşitlik ve denge sağlarken etkili bir kontrol mekanizması olarak cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi tanınmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012:208). Otoriteyi vurgulayan bir anayasa olarak da nitelendirilen 1982 Anayasası

güçlü bir yürütme anlayışı benimsemiştir. Yürütmenin güçlendirilmesi hususunda dikkat çeken nokta ise cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesidir. Cumhurbaşkanının yeni yetkilerle donatılması, yeni anayasa ile kurulan düzenin ve geçiş süresince ortaya çıkan düzenlemelerin koruyucusu konumuna getirilmesi (Soysal 1997: 112), sistemin rasyonelleştirilmiş parlamenterizm olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Özdemir, 2020: 379). Ancak literatürde parlamenter sistem içerisinde ele alınmaya devam edilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 437).

1982 Anayasası'nda yasama yetkisinin TBMM'ye verildiği ve bu yetkinin devredilemeyeceği hüküm altına alınmıştır (md. 7). Anayasanın ilk halinde milletvekillerinin yanı sıra bakanlar kuruluna da kanun teklif etme hakkı tanınmıştır (md. 88). Meclis İçtüzüğü'nde kanun teklif ve tasarılarının önce başbakanlığa sunulacağı, buradan da komisyonlara gönderileceği belirtilmiştir (md. 74-75). Komisyon tarafından bir rapor hazırlanır. Komisyonun reddettiği ve buna ilişkin düzenlenen raporun benimsendiği teklif ve tasarılar reddedilirken, raporu benimsenmeyen raporlar komisyona tekrar havale edilir (md. 81). Meclise gelen tasarı veya teklifler için söz hakkı verilir (md. 82). Anayasaya göre meclis üye tam sayısının en az üçte biri ile toplanır ve -karar yeter sayısının üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından az olmamak koşulu ile- katılanların salt çoğunluğu ile karar verilir (md. 96). Meclis tarafından kabul edilen kanunlar, cumhurbaşkanı tarafından yayımlanır. Ancak onbeş gün içerisinde cumhurbaşkanı veto hakkını kullanabilir (md. 89).

Yasalaştırmanın bir diğer boyutunda KHK'ler vardır. Meclisin vermiş olduğu yetkiye dayanılarak bakanlar kurulu tarafından çıkarılan KHK'lerin amacı, kapsamı, ilkeleri, süresi ve belirtilen süre içinde başkaca KHK'nin çıkıp çıkmayacağı yetki kanununda belirtilmelidir. KHK'ler önce Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer, ardından aynı gün içerisinde TBMM'ye sunulur. Meclisin reddettiği KHK'ler Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlükten kalkar (md. 91). Yürütmenin KHK çıkarma yetkisine sahip olması, her ne kadar yasamanın izin vermesine bağlı olsa da bir nevi yasamanın devri niteliğindedir. Bu yönüyle, 2017 tarihli anayasa değişikliği, 1990'larda yoğun bir şekilde gündeme gelen başkanlık ve yarı başkanlık rejim önerileri yönündeki talepler (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 438) noktasında önemli bir gelişmedir. Konu ile ilgili ilk ciddi adım 2007 yılında cumhurbaşkanı seçim sürecinde ortaya çıkan siyasi ve hukuksal krizin aşılması için anayasada cumhurbaşkanının seçilme usulünün değiştirilmesiyle olmuştur. Parlamenter sistemden kopuşun ilk aşamasını sağlayan değişikliğe göre, cumhurbaşkanını halk seçecektir. Yeni sistem hem başkanlık hem de parlamenter sistemin özelliklerini taşır hale gelmiştir. Bu nedenle yeni hükümet sisteminin başkanlı parlamenter sistem olduğu iddia edilmiştir (Erat, 2015; Esen, 2016b:189). Ancak değişiklikler bununla sınırlı kalmamış 16 Nisan 2017 tarihinde halkoylamasına başvurularak cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir (Ülgen Adadağ, 2019: 106). Sistem 9 Temmuz 2018 tarihinde bütün hükümleriyle yürürlüğe girmiştir (Gözler, 2019).

4. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE YASA(LAŞTIR)MA

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte yasama açısından milletvekili sayısı ve seçilme yeterliliği gibi bir takım değişiklikler yapılmıştır. Ancak bunlar hükümet sistemine ve yasamanın işleyişine doğrudan etki eden düzenlemeler değildir. Yasama organı ile yürütme organının seçimlerinin aynı gün (beş yılda bir) yapılması (md. 77) düzenlemesi ise her iki erkin işleyiş açısından önemlidir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bir sonucu olan bu düzenleme, yasama ve yürütme erklerinin aynı siyasi partiden olması durumunda aynı süre içerisinde uyumlu çalışmalarını sağlayacaktır. Meclis çoğunluğunun cumhurbaşkanından farklı bir siyasi partiden olması durumunda ise sert kuvvetler ayrılığına dayanılarak istikrarın korunması öngörülmüştür (Akçakaya ve Özdemir, 2018: 927). Diğer bir ifade ile yasama ve yürütme birbirlerinin onayına tabi olmamaları ve karşılıklı olarak seçimlerin yenilenmesine gidebilmeleri (md. 116) farklı siyasi partilerden olma durumunda dengeleyici bir unsur olarak düşünülmüştür.

Yasamaya ilişkin önemli değişikliklerden birisi, yasamanın TBMM’de olduğunu ve bu yetkinin devredilemeyeceğini düzenleyen maddenin korunması (md. 7), ancak yürütme yetkisinin sadece cumhurbaşkanında olduğunu düzenlenmesidir (md. 8). Bakanlar kurulunun kaldırılmasıyla, TBMM kanun teklif etmeye yetkili tek merci haline gelmiştir (md. 88). Ancak cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Bu yetki KHK’lerde olduğu gibi temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile siyasi haklar ve ödevler konularında sınırlandırmalara tabi tutulmuştur. Bununla birlikte anayasasının özel olarak kanunla düzenlenmesini öngördüğü konular ile kanunlar eliyle açıkça düzenlenen alanlarda kararname çıkarılamayacağı belirtilmiştir. Aynı maddedeki, kararnameler ile kanunlar arasında farklı düzenlemeler var ise kanunların esas alınacağı ve meclisin kararname ile aynı konuda kanun çıkarması durumunda kararnamenin hükümsüz kalacağı şeklindeki düzenlemeler (md.104), kararnameleri anayasal açıdan normlar hiyerarşisinde kanunların altına yerleştirmiştir. Ancak uygulama açısından kararnameler ile kanunlar eşdeğerdir. Diğer bir ifade ile idari işlemlerde ve mahkeme kararlarında kararnamelere kanunlar gibi uyulma zorunluluğu vardır. Ayrıca kararnamelerin sadece Anayasa Mahkemesi tarafından denetiminin yapılabilmesi, kanunlara uygunluğunun denetlenememesi, kararnameler için yönetmelik çıkarılabilmesi ve kararnamelerin kanunlara dayanmaması uygulamada kendisini kanunlarla eşdeğer kılmaktadır (Atar, 2019: 243-244).

Cumhurbaşkanının “yürütme yetkisine ilişkin” her konuda kararname çıkarma yetkisi de muğlaklığı nedeniyle tartışmalı konulardan biridir. Yürütme organı kısaca kamu politikalarını uygulayan organdır (Ghai, 2022). Devletlerin yapmayı ya da yapmamayı tercih etmiş olduğu herşey de kamu politikası (Dye, 2013) tanımı kapsamında olduğu için kararnamelerin her konu hakkında düzenlenebileceği belirtilebilir. Yürütme organıyla ilişkili olmayan neredeyse hiçbir konu yoktur. Bu nedenle anayasasının “yürütmeye ilişkin” şeklindeki ifadesi, yoruma açık ve sınırları belirli olmayan bir alanı kapsamaktadır (Sezer, 2019: 372). Cumhurbaşkanı bu yetki ile yasamanın istemiş olduğu her konuda doğrudan doğruya kanun çıkarabilmesi olarak tanımlanan asli düzenleme yetkisine sahip olmuştur. Yürütmenin yasama içerisinden çıkmayarak ve onun onayına tabi olmayarak seçime göreve gelmesi, kendisini yasama gibi asli bir organ haline getirirken kararname çıkarma yetkisi de asli düzenleme yetkisini sağlamıştır. Böylece yürütme yasama karşısında daha güçlü bir konuma gelmiştir (Yeniay ve Yeniay, 2019).

Kamu politikalarının birinci bölümde sayılan aşamalarda (problemi tanımlama ve gündem belirleme, formüle etme, karar verme, yasalaştırma, uygulama ve değerlendirme) yürütmenin gücü artmıştır. Birçok kamusal sorun olmasına rağmen problem olarak tanımlanan ve gündeme alınan çok az problem vardır. Karar vericiler sorunun boyutu, genelliği, önemi ve çözüm maliyeti gibi birçok faktörü gözetererek sadece belirli problemleri çözmeye yanaşmaktadırlar. Literatürde buna ilişkin teoriler bulunmakla birlikte problemin tanınması ve gündem belirleme, yasamanın da yürütmenin de önemli birer aktör olduğu bir alandır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte yürütmenin bu alanda gücü artmıştır. Çünkü yürütme erki yasama gibi belirli bir çoğunluk koşuluna bağlı olmaksızın karar alma gücüne sahiptir. Bu durum belirli sorunları daha kolay gündemine alabilmesine olanak tanıyacaktı. Diğer taraftan politika formüle etme aşamasında önemli aktörler olarak -cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle kurulan ve istişari nitelikte organlar olan- politika kurulları ile birlikte düşünüldüğünde yürütmenin bu aşamada organlar arasında daha fazla öne çıkacağı malumdur. Karar verme açısından da aynı yaklaşım geçerlidir. Yasamadan daha hızlı karar verme olanağına sahip olan yürütme erki bu aşamada da yasama erkinin önüne geçmiştir. Yürütmenin kanun düzeyinde kararname çıkarma yetkisiyle birlikte yasama organı, yasalaştırma aşamasının asli organı iken yürütme organı uygulama aşamasının temel aktörüdür. Cumhurbaşkanına tanınan kararname çıkarma yetkisi ile yürütme erki, yasama alanına girmiş ve yasalaştırma aşamasının yasama erki ile birlikte temel aktörlerinden biri haline gelmiştir. Uygulama aşamasının da başat aktörü olması nedeniyle yürütme erki kamu politikalarında genel olarak birincil aktör konumuna gelmiştir. Sonuç olarak cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile kararnameler önemli bir kamu politikası aracı, yürütme yasama alanına dahil olarak yasalaştırma aşamasının temel aktörlerinden biri olmuştur.

SONUÇ

Yasalaştırma ve kamu politikası arasında üç temel ilişki mevcuttur. Yasama kamu politikalarının bir aktörüdür. Yasa kamu politikalarının aracı ve yasalaştırma ise önemli bir aşamasıdır. Bu nedenle yasama organının konumunda etkili olan hükümet sistemi hem yapısal hem de fonksiyonel anlamda yasa(laştır)ma üzerinde belirleyicidir. Kuvvetler ayrılığının parlamenter sistem ve başkanlık sistemi olmak üzere iki baskın türü bulunmaktadır. Yarı başkanlık sistemi de bunlara sonradan dahil olmuştur. Her üç sistemde de çift ya da tek meclis olması fark etmeksizin yasama organı yasalaştırma aşamasının önemli bir aktörüdür. Ancak her hükümet sisteminde yasalaştırmanın tek aktörü yasama organı değildir. Başkanlık sisteminin benimsendiği ülkelerde yasama organı tarafından kabul edilen bir yasa başkan tarafından veto edilebilmektedir. Başkanlık sisteminde tanınan veto hakkı zorlaştırıcıdır. Bu durumda başkan, meclis(ler)in yasama sürecinde oldukça aktif rol oynamakta ve yasalaştırma faaliyetini fonksiyonel olarak etkilemektedir. Diğer taraftan başkanlık sistemini benimseyen ülkelerde başkana yasa teklif etme veya kararname çıkarma yetkisi tanınmaktadır. Böylece başkan yapısal olarak yasalaştırma sürecinin önemli bir aktörü haline gelmektedir.

Parlamenter sistemde yasama, yasalaştırmanın asli organıdır. Bu sistemde meclisin kabul etmiş olduğu yasaları devlet başkanının veto etme hakkı bulursa da bu nitelikli çoğunluk isteyen bir veto değil sadece geciktirici vetodur. Bu durumda yürütme fonksiyonel olarak yasama kadar etkili değildir. Ancak parlamenter sistemin benimsendiği ülkelerde bakanlar kuruluna KHK çıkarma yetkisi tanınmaktadır. Bu durum yürütmeyi yasalaştırmanın bir aktörü haline getirirse de kararnamelerin hangi konuda çıkarılacağına çerçevesinin önceden belirlenmesi ve kararnamelerin yayımlandıktan sonra yasama organının onayına tabi olması, yasalaştırmanın belirleyici aktörünün yasama organı olduğunu göstermektedir. Yarı başkanlık sisteminde hem başkanın hem de parlamentonun yasa teklif etme hakkı bulunmaktadır. Başkanın (geciktirici) veto ve bazı konularda referanduma gitme gibi yasalaştırmada etkili olduğu yetkileri bulunmaktadır. Ancak başkanlık sisteminde olduğu gibi tek başına kararname çıkarma yetkisi bulunmamaktadır. Bu yetki bakanlar kuruluna aittir. Kararnamelerin yürürlüğe girmesinde genellikle parlamenter sistem koşulları geçerlidir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ilk olarak benimsenen meclis hükümeti sisteminde hem yasama hem de yürütme mecliste birleşmiştir. Sistemin uygulandığı dönemde (1920-1923), İcra Vekilleri Heyeti yasalaşan metinlerin neredeyse beşte dördünü yapmıştır. Ancak İcra Vekilleri Heyetini meclisin belirlemesi ve bir devlet başkanının olmaması durumları ile yasalaştırmanın tek aktörünün meclis olmasını sağlamıştır. Karma bir sistemin benimsendiği 1924 Anayasası'nda yasalaştırma, parlamenter sistem teorisine uygun olarak düzenlenmiştir. Kanun teklif etme hakkı milletvekilleri ve bakanlar kuruluna verilmiştir. Kararname yetkisinin olmadığı bu sistemde bakanların meclis içerisinde çıkması ve cumhurbaşkanının kanunları yeniden görüşülmesi üzere geri gönderme yetkisinin olması karşısında nitelikli çoğunluğun aranmaması, yasama organını yasalaştırma sürecinin asli aktörü yapmaktadır. Parlamenter sisteme geçişi sağlayan 1961 Anayasası'nda da yasalaştırmanın temel aktörü yasamadır ve 1924 Anayasasının anılan koşulları geçerlidir. 1971'de çerçevesi belirlenerek bakanlar kuruluna KHK çıkarma yetkisi tanınmış, böylece yürütmenin yasama karşısında gücü artarak yasalaştırmanın bir aktörü haline gelmiştir. Ancak kararnamelerin meclis onayına tabi olması nedeniyle, yasama başat aktör olarak devam etmiştir. 1982 Anayasası yasalaştırma açısından değişikliğe gitmemiş, cumhurbaşkanının yeniden görüşmek üzere geri gönderme ve bakanlar kurulunun kararname çıkarma yetkisi aynen kalmıştır.

Asıl değişiklik cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile olmuştur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile cumhurbaşkanı yürütmenin tek yetkilisi olmuştur. Cumhurbaşkanına kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Bu yetkinin çeşitli sınırlamalara tabi tutulması, kararnameleri normlar hiyerarşisinde kanunların altına yerleştirmiştir. Ancak uygulamada yürütme yetkisine ilişkin her konuda kararname çıkarılabileceği şeklindeki düzenleme, kararnameler ile kanunları eşdeğer kılmıştır. Diğer taraftan mecliste yasalaştırma faaliyeti belirli bir süreç ve çoğunluğa tabi olarak

işlemekte iken cumhurbaşkanı tek başına karar alarak yasalaştırma aşamasını daha hızlı işletebilecektir. Böylece kararnameleri önemli bir kamu politikası aracı haline getiren cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, yürütme yasama alanına dahil olarak yasalaştırma aşamasının temel aktörlerinden biri olmuştur. Cumhurbaşkanının kamu politikalarının uygulanmasında yürütmenin başı olarak tek yetkili olması, politika üretme ve karar verme aşamalarındaki etkin rolü düşünüldüğünde yürütme erki yasama karşısında oldukça güçlenmiştir. Sonuç olarak benimsenen hükümet sistemi genel olarak tüm politika sürecini özelde yasalaştırma aşamasını etkilemiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Although other phases of public policy are frequently covered in the literature, there is little work on legislation. In this study, it is aimed to examine the legislation stage, which has been neglected compared to other public policy stages in terms of both foreign and Turkish literature, in terms of the government systems adopted in Turkey. Thus, with the conceptual framework presented, it is aimed to refer to the contexts in which enactment can be discussed. In the study, public policy and political science literature and official documents (constitutions) were used as data collection tools. In the study, historical and descriptive method was used and the study was planned as four parts.

In the first part, the relationship between laws and public policies was evaluated in order to reveal the dimensions of legislation that could be the subject of analysis. Accordingly, there are three basic relationships between legislation and public policy. Legislature is an actor of public policies. Law(legislation) is an instrument of public policy and legislation is an important stage. For this reason, the governmental system, which is effective in the position of the legislature, is determinative on legislation both structurally and functionally.

In the second part of the study, the relationship between government systems and legislation was discussed in terms of theory and practice. In this section, three systems of government that are frequently covered in the literature are referenced (presidential, parliamentary and semi-presidential systems). In countries where the presidential system is adopted, a law passed by the legislature can be vetoed by the president. The veto right recognized in the presidential system is difficult. In this case, the president plays a very active role in the legislative process of the parliament(s) and influences the legislative activity functionally. On the other hand, in countries that adopt the presidential system, the president is given the authority to propose laws or decrees. In the parliamentary system, the legislature is the primary organ of legislative. In this system, although the head of state has the right to veto the laws adopted by the parliament, this is not a veto requiring qualified majority, but only a delaying veto. In a semi-presidential system, both the president and the parliament have the right to propose laws. The president has powers such as (delaying) veto and holding a referendum on some issues. However, as in the presidential system, it does not have the authority to issue decrees on its own. This authority belongs to the council of ministers. Parliamentary system conditions generally apply to the enactment of decrees.

In the third part of the study, the issue of legislation in the government systems adopted in Turkey from a historical perspective was put forward. In the first assembly government system adopted in Turkey, both the legislature and the executive were united in the parliament. In the period when the system was implemented (1920-1923), the only actor of legislative was the parliament. In the 1924 Constitution, in which a mixed system was adopted, legislative was arranged in accordance with the parliamentary system theory. In the 1961 Constitution, which provided the transition to the parliamentary system, the main actor of enactment is the legislative body. In this period, the conditions of the 1924 Constitution are valid. In 1971, the council of ministers was given the authority to statutory decree. The 1982 Constitution did not change in terms of enactment. The president's authority to send back the law proposals for reconsideration and statutory decree of the council of ministers remained intact.

In the last part of the study, the issue of legislation in the Presidential Government System has been examined. The main change in legislation has been with the Presidential Government System. With the Presidential Government System, the president has been the sole executive authority. The president is empowered to decrees. Subjecting this authority to various limitations has placed decrees below the law in the hierarchy of norms. However, in practice, the regulation that decrees can be issued on any subject related to the executive power has made the decrees and laws equivalent. Thus, decrees have become an important public policy tool. The executive body has become one of the main actors of the legislative stage by being included in the legislative field. Considering that the President is the sole authority as the head of the executive body in the implementation of public policies, and his active role in policy making and decision-making, the executive power has become quite strong against the legislature. As a result, the adopted government system has affected the entire policy process in general, especially the legislative stage.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışma için etik kurul onayı alınması gerekmektedir.

Yazar Katkı Oranı: Her iki yazar da eşit düzeyde katkı vermiştir.

KAYNAKÇA

- Akın, D. (15 Mayıs 2012). 20 Soruda Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem. T24. <https://t24.com.tr/yazarlar/bilinmeyen/20-soruda-baskanlik-sistemi-ve-parlamenter-sistem,5120>. (Erişim Tarihi: 05.04.2022).
- Anderson, J. E. (1994). Public Policymaking. Boston: Houghton Mifflin.
- Arap, İ. & Erat, V. (2015). Bir Kamu Politikasının Analizi: Türkiye’de Geçici Köy Koruculuğu. Mülkiye Dergisi, 39(4), 73-108.
- Arslan, R. (2015). Demokratik Yönetim Sistemleri. Bursa: Dora Yayınları.
- Atar, Y. (2017). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Atar, Y. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi. Anayasa Yargısı Dergisi, 36(1), 241-259.
- Ayan Musil, P. (2013). Hükümet Sistemleri: Başbakanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem. Sabri Sayan ve Hasret Dikici Bilgin (Der.). Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar içinde (189-207 ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Benson, D. & Jordan, A. (2015). The Policy Process. N. J. Smelser & P. B. Baltes, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Waltham: Elsevier Ltd.
- Bouwma, I. M., Gerritsen, A.L., Kamphorst, D.A. & F.H. Kistenkas (2015). Policy Instruments and Modes of Governance in Environmental Policies of the European Union; Past, Present and Future. Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment (WOT Natuur & Milieu), WOT-technical report 60, Wageningen.
- Buran, H. (2009). Siyasal Rejimin Sınıflandırılması Yeniden Gözden Geçirilmesi Üzerine.

- Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 69-97.
- Cambridge Dictionary, Legislation (2022).
<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/legislation>, Erişim tarihi: 22.05.2022.
- Demirkanoğlu, Y. (2020). Hükümet Sistemleri ve Yasalaştırma: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), 89-96.
- Erat, V. & Özkaya, Y. (2017). Kamu Politikalarında Yasalaştırma Süreci: 6360 Sayılı Yasa Üzerinden Bir İnceleme. DEÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(6), 263-288.
- Erdem, K. (2017a). Yarı-Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. Semra Gökçimen (Ed.). Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri) içinde (1-21 ss.). Ankara: TBMM Basımevi.
- Erdem, K. (2017b). Sonsöz. S. Gökçimen (Ed.). Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri) içinde (245-252). Ankara: TBMM Basımevi.
- Esen, S. (2016a). Başkanlık Rejimi Nedir?. İbrahim Ö. Kaboğlu (Der.). Türkiye'nin Anayasa Gündemi (27 Uzman, 66 Soru-Yanıt) içinde (84-88 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, S. (2016b). 1982 Anayasası Nasıl Bir Siyasal Rejim Öngörmektedir?. Der. İbrahim Ö. Kaboğlu (Der.). Türkiye'nin Anayasa Gündemi (27 Uzman, 66 Soru-Yanıt) içinde (188-189 ss.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Federal Register (2022). Executive Orders, <https://www.federalregister.gov/presidential-documents/executive-orders>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.
- Gözler, K. (27.12.2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Uygulamadaki Değeri: Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço, www.anayasa.gen.tr/cbhs-bilanco.htm, Erişim tarihi: 22.05.2022.
- Gözler, K. (2011). Anayasa Hukukunun Genel Teorisi (Cilt:1). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2020). Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2021). Türk Anayasa Hukuku. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hakyemez, Y. Ş. (2012). Hükümet Sistemi Arayışları ve Yeni Anayasa. Haz. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler içinde. (270-297 ss.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hekimoğlu, M. M. (2009). Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hekimoğlu, M. M. (2009). Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hettiarachchi, H. ve Kshourad, C. (2019). Promoting Waste-to-Energy: Nexus Thinking, Policy Instruments, and Implications for the Environment. S. Kumar, R. Kumar & A. Pandey (Eds.), Current Developments in Biotechnology and Bioengineering (pp. 163-184), Elsevier.
- Howlett, M. & Giest, S. (2015). The Policy Cycle Model of the Policy Process. N. J. Smelser & P. B. Baltes, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Waltham: Elsevier Ltd

- Howlett, M. ve Ramesh, M. (1995), *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy Subsystems*, Oxford University Press, New York.
- Jenkins, W. (1978). *Policy Analysis: A Political and Organisational Perspective*. London: Martin Robertson.
- Jordan, A. (2001). *The Policy Process*. J. D. Wright & J. Neil (Eds.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Waltham: Elsevier.
- K. K. Ghai (t.y.). *Executive: Definition, Functions and Types of Executive*.
<https://www.yourarticlelibrary.com/political-science/executive-definition-functions-and-types-of-executive/40360>, Erişim tarihi: 22.05.2022.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2016). Başlıca Siyasal Rejimler Hangileridir?. İbrahim Ö. Kaboğlu (Der.). *Türkiye'nin Anayasa Gündemi (27 Uzman, 66 Soru-Yanıt) içinde (44-48 ss.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2015). *Anayasa, Yasama, Yürütme ve Yargı*. Yüksel Taşkın (Ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler içinde (285-334 ss.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köküarı, İ. (2018). *Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Yasama Yorumu ve Uygulaması*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 67(4), 807-855.
- Lasswell, H. D. (1971). *A Pre-View of Policy Sciences*. American Elsevier Publishing.
- Lijphart, A. (2006). *Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsun (Çev.). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Lui, P. L. (2007). *The Legislature. Contemporary Hong Kong Government and Politics: Expanded*. Wai-man L., P. Luen-tim Lui & W. Wong, Hong Kong: Hong Kong University Press, ss. 45-66.
- Özbudun, E. (2008). *1921 Anayasası*. Ankara: AKDHYK Atatürk Araştırma Merkez.
- Özbudun, E. (2009). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, H. (2020). *Türkiye'nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(20), 373-400.
- Parsons, W. (2001). *Public Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Salamon, L. M. (2001). *The New Governance and The Tools of Public Action: An introduction*. *Fordham Urban Law Journal*, 28(5), 1641-1674.
- Şencan, H. (2017). *Çatışmacı Parlamentarizmden Melez Bir Çözüme: Fransa'da Yarı Başkanlık Sistemi*. Semra Gökçimen (Ed.). *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri) içinde (25-100 ss.)* Ankara: TBMM Basımevi.
- Sezer, A. (2019). *Normlar Hiyerarşisi Ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri [Çok Boyutlu Normlar Piramidi Yaklaşımı]*. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(1), 353-412.
- Solak, M.& Bilgin, M. (2017). *Sonsöz*. Semra Gökçimen (Ed.). *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri) içinde (297-304 ss.)* Ankara: TBMM Basımevi.
- Soysal, M. (1997). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tahmazoğlu Üzeltürk, S. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Geleneğinde Başkanlık Rejimine Yer*

- Var mı?. İbrahim Ö. Kaboğlu (Der.). Türkiye'nin Anayasa Gündemi (27 Uzman, 66 Soru-Yanıt) içinde (182-187 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. & Yüzbaşıoğlu, N. (2012). 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Terzioğlu, S. S. (2011). Anayasa Hukuku. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.
- Thomas R. D. (2013). Understanding Public Policy. NJ: Pearson Education.
- Tunçkaşık, H. (2017). Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. Semra Gökçimen (Ed.), Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri) içinde (1-18 ss.). Ankara: TBMM Basımevi.
- Turan İ. (1984). The Role of Legislatures in Policy Processes. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. 38(3-4), 267-289.
- Ülgen Adadağ, Ö. (2019). Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler. Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen (Ed.). Türk Siyasal Hayatı içinde (91 -113). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Vaison, R. (1973). A Note on Public Policy. Canadian Journal and Political Science, 6(4), 661 – 664.
- Vedung, E. (2010). Policy Instruments: Typologies and Theories. M. L. Bemelmans-Videc, R. C. Rist, E. Vedung (Eds.), Carrots, Sticks and Sermon, Transaction Publishers (21-58), New Jersey: New Brunswick.
- Vernon, M. C. (1961), Devlet Sistemleri: Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş. Mümtaz Soysal (Çev.). Ankara: Sevinç Basımevi.
- Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti'nin ilk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 204-220.
- Yayla, A. (2014). Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler. Ankara: Adres Yayınları.
- Yeniay, L. & Yeniay, G. (2019). Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi Ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Anayasa Yargısı Dergisi, 36(1), 105-138.
- Zengin, M. A. (2016). ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme, TAAD, 28, 1-28.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

SOCIAL SPACES AND AGENDA: A REVIEW OF TRADITIONAL AND
NEW GENERATION COFFEEHOUSES

Onur ÖNÜR MEN

Doç. Dr. Erciyes Üni. İletişim Fakültesi
onurmen@erciyes.edu.tr

0000-0001-7500-2869

Faruk TEMEL

Doç. Dr. Erciyes Üni. İletişim Fakültesi
faruktemel@erciyes.edu.tr

0000-0001-7103-0790

Atıf / Citation: Önürmen, O. & Temel, F. (2022). Social spaces and agenda: A review of traditional and new generation coffeehouses. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 443-456

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1129165>

Abstract

The spaces that have the identity of public spaces function as mechanisms of meaning production. This study examines the differences between the spaces in producing meaning and the role of the media in the production of meaning to the extent of the relationships of space users with media through the example of traditional coffee shops and Starbucks as an example of modern coffee shops in Türkiye. The main purpose of this study is to determine the distinctive structure of the two public spaces, the demographic characteristics of the people who prefer these two spaces, and the differences in their relations with the media. In this context, the study was carried out on the coffeehouses and new generation coffee shops in Kayseri Province in order to understand the two different public spaces, and the relations of the people in this area. The study uses the method of observation and semi-structured interview technique to understand the traditional neighborhood coffeehouses and the Starbucks, which represent the modernity and is located in the more active points of the city. The results of the research show that both public spaces have an effective position as a tool to determine public agenda as media differentiates according to the space in the using form of social media and traditional media, while the demographic characteristics of the people have decisive features to choose coffeehouses and new generation coffee shops.

Keywords: Media, New Generation of Coffee Shop, Public Space, Public Agenda, Traditional Coffeehouse.

SOSYAL MEKANLAR VE GÜNDEM: GELENEKSEL VE YENİ NESİL KAHVEHANELERİN İNCELENMESİ

Öz

Kamusal alan hüviyeti taşıyan mekânlar, anlam üretme mekanizmaları olarak işlev görmektedirler. Anlam üretme mekânlarına ilişkin farklılıklar ve mekânı kullananların medya ile ilişkileri ölçüsünde medyanın anlam üretimindeki rolü, bu çalışmada, Türkiye'deki geleneksel kahvehaneler ile modern kafelerin örneğini oluşturan Starbucks'lar üzerinden incelenmektedir. İki kamusal mekânın kendine özgü yapısının, bu iki mekânı tercih eden insanların demografik özelliklerinin ve medyayla ilişkilerindeki farklılaşmaların tespit edilmesi çalışmanın temel amacıdır. Bu bağlamda çalışma, iki farklı kamusal alanı ve bu alandaki insanların ilişkilerini anlamak için Kayseri ilindeki geleneksel kahvehaneler ve yeni nesil kahvehaneler üzerinde yapılmıştır. Araştırmada görece geleneksel mahalle kahvehanelerinde ve şehrin daha çok hareketli noktalarında konuşlanan modernliğin temsili Starbucks'larda zamanını geçiren insanların, iletişim teknolojileri ve medyayla ilişkilerini anlamak üzere gözlem ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, kahvehane ve yeni nesil kahve dükkânlarını tercih etmede, insanların demografik özelliklerinin belirleyici nitelik taşıdığını gösterirken, medyanın da sosyal medya ve geleneksel medya şeklinde mekâna göre farklılaşmak üzere, her iki kamu mekânında, kamusal gündemi belirleyen araç olarak etkin konumda olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Kahve Dükkânı, Kamusal Alan, Kamusal Gündem, Medya, Yeni Nesil Kahve Dükkânı

INTRODUCTION

Every place where people come together for such reasons as worship, trade, socialization, entertainment, etc. in the historical process has the feature of building an environment for them to communicate with each other and convey their feelings and thoughts about daily events. The place that allows people to come together also ensures the formation of thoughts, messages, and public opinion. With the feature of being together and reflecting the exchange of emotions, ideas, and styles; these platforms, referred to as the public sphere, also function as public opinion mechanisms for producing and constituting social meaning. In this sense, the space presents a situation related to publicity and public production.

Habermas (2015, p. 95) describes the concept of the public sphere as “*an area where, above all, something similar to the public can be formed in social life*”. For him; in every conversation in which private individuals gather by forming a public body, a part of the public sphere becomes an existence. Habermas, who states the public sphere, can be a body when the citizens discuss the issues of general interest without using their rights and freedoms that are guaranteed by the constitution, emphasizes that mass media like newspapers, magazines, radio, TV, etc. are the instruments that provide communication within this body. The public space, which meets the press in the 18th century, has a quality that touches culture, politics, and everyday life, with the ability to transmit messages, which are mediated in various spaces and different communication tools, and also to the private area (Macek, 2005 p.4,6). In this respect, coffeehouses, as public spaces where the voice of communication tools echo, stand out as public spaces where message circulation takes place from the 18th century to the modern society.

During this period, a new kind of civil society area also appeared with the emergence of the nation-state phenomenon. Individuals have encountered new social spaces where they can build their language and identity in this area. Thus, coffeehouses, halls, art galleries, theaters, concert halls, publishing houses, social clubs, academies and universities have become the platforms

where public space has been formed since the first period they appeared. Due to its structure, Keane (2002, pp. 312-313) refers to such platforms as “micro-public spaces”. In these spaces serving as a laboratory for the emergence of social movements, the communication tools are also used to question and change various codes of daily life.

The emergence process shows that coffeehouses are spread as ‘places’ specific to the Eastern societies. According to Yildiz (2007, pp. 34-36), coffeehouses were first opened in 1511 near a mosque in Mecca, and then spread to the Arab geography. It was opened for the first time in Istanbul in 1555 and took their place in the cultural life according to the official records. In the Ottoman period, coffeehouses were not only a place of socialization but also places where thoughts and opinions about the state and government were expressed. S, they were sometimes banned and sometimes functioned as centers of intelligence gathering. Afterwards, the increasing number of coffeehouses became a tradition from the past to the present and formed its regulars. The regulars of the first coffeehouses in the Ottoman Empire mainly had been the state bureaucrats and elite classes (cited in Çağlayan, 2012). When evaluated from today's point of view; this situation shows that the “white collar” segments of the period saw coffeehouses as a ‘socializing space’. According to the study conducted by Koç (2016), it is determined that the consumption of Turkish coffee decreased -especially among young people, and tended more towards instant coffee products. Here, it is possible to say that coffeehouses where coffee is sold are also indicators of social transformation processes. E.g., the study of Henningsen (2012) on Starbucks customers in China states that customers are aware of the false authenticity resulted from the place. The author concludes that its reason is that the Chinese society, having away from consumption for many years, prefers this relative authenticity that is offered by the outsider instead of insider, due to the difference and security, in the increasing consumption as a result of the recent developments.

The social significance of such these coffeehouses also continues during the newly established Republic of Türkiye. In 1935, the Ministry of Internal Affairs began efforts to transform coffeehouses into its European experiences. So, it is aimed to combine and reduce the number of neighborhood coffees under the name of “Modern Coffeehouses” (*Asrî Kahvehaneler*), and to influence the others by these spaces, establishing several examples coffeehouses by the municipalities. The “Modern Coffeehouses” are also planned to be spaces equipped with radio, smoking, playing games, and reading newspapers (Ozturk, 2006, pp. 116-117).

The prominent features of the coffeehouses opened in different geographies of the world in the historical process can be listed as follows:

- It allows people to communicate face-to-face.
- It is the place where communication and talks occur. Here, games are played, and newspapers and magazines are read. TV is watched, and political, religious, and current events are discussed.
- It is entertainment place.

- It is the place where news (weddings, deaths, etc.) is transmitted among small communities such as villages or neighborhoods (Yildiz, 2007, p. 66).

While this is the case in traditional coffeehouses, the coffeeshops (cafes) in the western world date back to England in the early 18th century. The main purpose of socializing and talking, without any class or economic differences in these spaces, was based on the exchange of information on the situation and business issues in the city or on the roads of the city (Sennett, 2008, p. 310).

The early examples of new-generation chain coffeeshops were found in the early 1900s under the leadership of an entrepreneurial woman, named *Alice Foote MacDougall*, in New York. She had started selling hot coffee and waffles in the coffeehouses, built in a similar style to the decoration of the European cafes, and soon opened venues in different parts of the city (Rodriguez, 2018). By the establishment of Starbucks in Seattle in 1971, the new generation coffeehouses, presenting themselves as 'local stores' for a long time, started to change their organizational shape and become chain stores (starbucks.com.tr, 2019).

Howard Schultz, the managing director of Starbucks who made it a global chain, says that the product of Starbucks is not only coffee but also "Starbucks Life". Schultz, who uses this concept to express a comfortable, easily accessible, stylish, attractive, and rich environment in the stores, states that "guests" are looking for an attractive and emotional resting place away from work and pressure at home, and emphasizes that every store is meticulously planned and such details as drawings, music, fragrances, taste, etc. have the aim of conveying a subconscious message "everything here is the best in its class" (Schultz & Yang, 2011, p. 271). Therefore, it is possible to say that an image rather than the sale of a product of the new generation chain coffeeshops, special to Starbucks as a planned space, is sold.

Elliot (2001, p. 370), stating it is a socio-cultural situation, says that coffee, which is the most preferred beverage among the American and Canadian people, -with its coffeeshops, packaging and marketing and its place in business life as an imported product-, has now become a symbol of the western culture of consumer and western identity. When this symbolization is viewed from the "the east", it is possible to define it as a kind of "simulacra"¹. Because the coffee is a cultural product of eastern origin. It shows that the West takes this product and presents it, as 'rebranding'. However, it is possible to say that the images of coffee and its shops have similar socialization places even if having different indicators in the East and West. However, this similarity can become a difference in the time when the purpose of space use is mediated by the media. The media has become one of the main components of these spaces as a service (Sennet, 2008, p. 310). The states encouraged their peoples to talk to each other and provided them with new events and topics to talk about with the introduction of newspapers in coffeeshops and shelves at the end of the 17th century in Europe. From this view, the media emerges as a force that sets the agenda in like these public spaces.

¹ The concept expressed by Jean Baudrillard and described as "the view that seeks to be perceived as a reality".

Addedly, when looked at how the coffeehouses are shaped intellectually -borrowing from Foucault- from a *heterotopic*² view; it can be possible to state that coffeehouses have a function beyond the visible one. Because the coffeehouses are often related to time periods as a heterotopic space. While coffeehouses are such places as museums and libraries where time accumulates, mentioned in Foucault's fourth principle of the description of heterotopia (2014, p. 299), in the classical sense, the new generation coffeehouses are the places where the time flies and remains unstable that are mentioned in the same principle. That is; when this function and the mass of the coffeehouses in Türkiye are considered, we can say that it has become a social space today that has decreased already. On the other hand, the new generation coffeeshops appear as places where time is accelerated due to their layout plan, opportunities, and service structure, and which belongs to (the being) "*now*".

Moreover, Schultz (2011, p. 271), who says people prefer Starbucks to spend a different time in their busy days and to receive special treatment, also reinforces the idea that the next-generation coffeehouses are the spaces designed to make the customer feel him/herself special, - as mentioned above, contrary to the socialization and interaction as the main purpose of the traditional coffeehouses. This situation which can be considered as a direct reflection of the Western lifestyle and the idea of individuality also confirms the proposition of Sennet;

"In the middle of the 19th century, an understanding which emerged first in Paris and London and then spread throughout the world, where foreigners had no right to speak to each other and had the right to have a shield where everyone could hide behind and to remain alone" (2013, p. 46).

Standards in the new generation coffeeshops (small tables, lack of traditional mass media such as radio, TV or newspaper, free internet use, etc.), individual or small groups spending time practices, large shopping malls, plazas with intensive workflow and their nested position are also a reflection of them totally. Here, it is possible to say the new generation coffeeshops represent the city completely in the context of standardized decoration, product variety, and sales, presentation, distribution, and customer group while traditional coffeehouses continue to exist even in the villages. Sevinc (2013) relates these types of places to be urban and in the focus of everyday life with effective areas in shaping (and reproducing) perceptions and practices of socialization.

New generation coffeeshops can be described as 'places' where everyday life passes in the city in this respect. Solak (2017) states these spaces as "*places where life's subjective and psychological processes pass, and perceptions and experiences turn into consciousness, personality, and memories*". Stating that the identity of the city is also affected by the different identities that people place on the space, Solak emphasizes that it both forms its identity and shapes the identity and personality of the people and that it is a manifestation of the civilization in which is survived. However, it is possible to say that the concept of immobilized socialization, introduced by Bakardjieva (2003) and characterizing an online intersubjectivity, is seen in the new generation

² The concept, which is given a place firstly in the work "*Words and Things*" of Foucault and states the space where the otherness takes place.

coffeeshops. Thus, the subjects use the various physical possibilities provided by the space and perform socialization in virtual environments.

When people come together for various reasons in traditional coffeehouses and new generation coffeeshops, they talk about the events that take place in the country and the world in addition to individual issues and convey their thoughts to each other from this point of view. At this point, it can be said that the main source of such conversations is mostly through information obtained from the media. Therefore, the media is an effective force in the public sphere as in other spheres of life as Habermas stressed above. However, it is a noteworthy question whether the content presented by the media changes according to the nature of the public space used by individuals.

1. RESEARCH DESIGN

Today the communication technologies have come forward as an important factor affecting these relations, while the human factor is the main determinant in the emergence of social relations and the quality of social environments. Public space, social relations, social life, and social environment patterns seem to have changed due to the significant impact of communication technologies. While space and human being are seen as the subjects and objects of this change, communication technology and changing living conditions with the modern world have made the qualitative distinctions of these actors evident. In this manner, coffeehouses emerging as events changing or resisting to a certain extent with modern life in the triangle of space, human and communication technologies, and the Starbucks-style cafes, -among the meeting places of modern life-, constitute the examination step of this research in order to analyze social environments.

The other dimensions of the study consist of people who spend time in two different places, and it examines the differences occurring with the messages received from the communication tools that they use and in the effects of these messages. Interviews are conducted to understand the communication technologies and media relations of people who spend their time in Starbucks cafes that are seen as a representation of modernity, and those are located in relatively traditional neighborhood coffeehouses and more active points of the city. The main purpose of this study is to determine the distinctive structure of the two public spaces, the demographic characteristics of the people who prefer these two spaces, and the differences in people's relations with the media. In this context, the study is carried out in the coffeehouses and new generation coffeeshops of Kayseri Province in order to understand the differences between two different public spaces and the relations of the people in this area with the media, the extent to which the media determines the agenda of the people belonging to two different places, and the techniques of observation and interview to understand the differences.

1.1. Method

This qualitative study reaches the randomly selected individuals in the traditional coffeehouses and Starbucks called 'next or new-generation coffeeshops' by using the methods of participant observation and semi-structured interview. The study prefers a phenomenological approach to understand the experiences of the people going to both places. So, it is aimed to interpret similar behavioral practices between both groups. As Neuman (2010) stated; comparing

analogy-based analyzes of contexts constructed over ideal types that include models of social relations and processes or mental abstractions provides connections to deep, underlie structures, and make sense of them. In this direction, observation and semi-structured interview techniques are used to obtain the data. Additionally, the data obtained by this way are classified; the data to be excluded from the evaluation (with issues other than media use and venue preference) are separated, and the remaining ones are evaluated based on those that presented a meaningful result.

While the method of observation is preferred by the aim of understanding the processes, which Goffman says, *“The degree to which one expresses himself (and thus his ability to leave impressions) contains two very different kinds of signaling activities: impression it gives and impression it spreads. The first includes oral symbols or substitutes; one uses them only to convey the meanings that he and others have uploaded to these symbols. It is communication in a narrow meaning of what we know. The second involves a wide range of actions that are evaluated with the expectation that observers can provide evidence about the perpetrator (2014, p. 16)”*, the semi-structured interview method is used to allow participants to express themselves freely without moving away from media use.

The research was carried out on 22.04.2019 and 29.04.2019 in the Kicikapi neighborhood coffeehouse in Talas District of Kayseri, -the open space coffeehouse in Talas-, and the Harman coffeehouse in Harman District. These are two Starbucks in Kayseri Mix and Kayseri Park shopping malls in the district of Melikgazi and they represent new generation coffeehouses. The research determined the characteristics of the spaces and how people spent their time through observations. Besides, it interviewed with five randomly identified people in the neighborhood coffeeshops and the Starbucks. The participants were asked why they came to their place, how much time they spent, their relations with the media, whether they are aware of the media’s agenda, how they access the media’s agenda, and the purposes of using the means of communication. So, the study tries to determine the relationship between the place-human and the media agenda.

2. RESEARCH FINDINGS

2.1. Neighborhood Coffeehouse

There are newspapers, television, and radio in this place. Wi-Fi is not available. People sit together and often chat or play board games. In the coffeehouse, tea or other drinks are served to the tables by the owner, but there is only one employee. While the customers of the place are full of men, there is no women. It consists of classes that are very close to each other in terms of income characteristics, occupational groups, and age.

While the income level of the people in the coffeehouses is at a moderate level, the customers generally consist of retired people and mosque communities. The rate of knowing each other among the customers is quite high. In one aspect, unity is important and dominant. It is very rare for foreign people to participate in the venue where more people are present during the day.

The food and beverage variety of the place is limited. There is no menu showing fees. The tables are positioned to accommodate four people.

2.2. Starbucks

There is no newspaper, television, and radio in the place, but Wi-Fi. People usually live alone; sit alone, and use their own smartphones or laptops. While all of the coffee or other beverages are purchased by the customers themselves, there is no service provided despite the presence of more than one employee. The customers of the place are men and women. The participants have a cosmopolitan structure in terms of their income characteristics, occupational groups, and age.

People in Starbucks are complex in terms of low incomes and high incomes. Customers are mostly university students, businessmen, and unemployed people. There is hardly any level of customer recognition. Individuality is at the forefront. It is very unlikely that people who know each other attend the space where different people visit during the day.

The variety of food and drinks is quite varied. There is a menu showing food and beverage charges. A kind of fastfood style is dominant. The tables can accommodate up to two people, while there are corners with comfortable seats.

2.3. Neighborhood Coffee Shop-Goers and Media

The participants (APP.1) were asked how much time they spent in the place where they are, P-1 came 5 days a week; P-2, 3 days a week; P-3, 5-6 days a week; and P-4 and P-5 came every day, while all participants (P) spent time on average four times a day or five hours. The participants stated that they came to the coffeehouse for fun, play, chat, and socialize.

The questions were asked about the frequency of using mass media, how much time they devote to media content, and what kind of news they follow in order to determine the relations of the participants with the media:

While P-1 stated to use the internet daily and regularly and watched TV for 5-6 days a week, P-1 said never to use newspapers and radio. P-2 and P-3 follow TV and newspapers every day and never use radio and internet. P-4 regularly watches TV daily and does not follow internet and newspaper, while watching radio 5 or 6 days a week. P-5 follows TV, newspaper, and internet every day and never uses the radio. P-6 watches TV and uses internet every day, follows radio 5 or 6 days a week and does not read any newspapers.

Among the media content that the participants followed, the highest number of TV and newspaper news, while the social media contents (Twitter, Facebook, YouTube, Instagram) are among those followed at the least. Among the types of news that the participants followed the most were political and economic news, while sports news was moderate and magazine news was hardly followed. Documentary and series films are among the content that the participants follow at a moderate level.

When the participants were asked whether they were interested in any communication tool in the place where they are, they said to spend time chatting and playing games more. However,

only P-1 said to use internet via mobile phone, while other participants stated that they were interested in TV, radio, and newspaper in the place.

When the participants were asked about the agenda in the place where they are during the day, P-4, P-1, P-2, and P-5 said that the attack attempt on the Leader of the Main Opposition Party (CHP) Kilicdaroglu³ was discussed. While P-3 stated that personal issues were discussed, P-6, who was talked on 29.04.2019, said that the traffic accident⁴ of Alanyaspor players was the subject. When asked about where they learn first the subject that they talk; while P-1 said to learn on internet, P-2, P-5 and P-6 from television, and P-3 from the place. Additionally, P-4 left unanswered.

When asked if they would follow any matter from the media when they learned it in the coffeehouse, all of the participants stated that they absolutely followed the matter that they learned from the media in the coffeehouse. While P-1, P-3 and P-5, who are among the participants expressing that they feel the need of discussing it in the coffeehouse when they learned any matter from the media, stated that their ideas did not change in the coffeehouse after discussion, P-2, P-4, and P-6 expressed that their ideas could change.

All of the participants answered that the media is a reliable source for the question “*Is the information obtained in the coffeehouse or the information in the media more reliable for you?*” P-1 answered “*The information I get from the media is important*”, P-2 and P-3; “*The media is more important*”, P-4; “*I trust the media*”, P-5; “*The media is more important, I trust the media as a news source*”, and P-6; “*The media is reliable*”.

2.4. Starbucks Customers and Media

The participants (APP.-2) were asked how much time they spent in their place: almost all of the participants stated that they came to the place 1 or 2 days a week and S-3 said 5 days a week. When asked how much time they spent in the place, it was stated that S-1, S-4, S-5 spent 4-5 hours a day, S-2 spent 10 hours, S-6 spent 8 hours, and S-3 spent one or two hours. Participants stated to prefer Starbucks because they felt comfortable in the space and enjoyed the space, while they stated their purpose of coming to the space as studying and doing a project.

The questions were asked about the frequency of using mass media, how much time they devote to media content, and what kind of news they follow in order to determine the relations of the participants with the media: The findings determined in this framework are as follows:

While all participants use internet regularly every day, S-5 and S-2 do not follow TV, radio, and newspaper at all. As S-1 follows TV and radio once or twice a week, S-3 reads newspaper 5-6

³ The attack on the CHP Leader Mr. Kemal Kilicdaroglu during the funeral of the martyrs on 22.04.2019 was on the agenda of the media.

⁴ A news of traffic accident had taken place in the news media agenda, which some players of Alanyaspor, from the Soccer Premier League teams of Turkey, while returning from Kayseri Province to Alanya Province by their private cars.

days a week, watch TV one or two days a week, and never listen to radio. S-4 and S-6 do not follow any TV or newspaper, while S-4 listens to radio one or two days a week. As for S-6 listens to radio 3 or 4 days a week.

While all of the participants follow the contents of Twitter, YouTube, and Instagram every day of the week, the contents of TV, newspaper, and radio news are among the ones they least follow. While only S-4 followed the Facebook contents 5-6 days a week while the Facebook contents are not followed by other participants at all. While the most magazine-thematic news is followed by the participants, politics, economy, and sports are followed at a level below the middle level.

When the participants were asked whether they were interested in any communication tools in the place where they were, the participants stated that they were interested in social media contents (*WhatsApp, Instagram, etc.*) via their laptops and mobile phones.

When asked about the agenda in the place, S-1, S-2, S-4, S-5 and S-6 said that personal subjects were discussed among them while S-1 stated to learn the matter, discussed among their friends, on WhatsApp. S-3 stated to encounter the attack for Kemal Kilicdaroglu on social media that is also on the traditional media agenda.

The participants stated that the contents of WhatsApp, Twitter, and other social media tools were the source of their current agenda. The participants said that their attitudes towards the news they learned in the media might change via researches that they do on social media. In the face of the question whether the information acquired through the place or the information acquired through the media would be more important for them, all the participants stated that the information acquired from the media was more important and a reliable source. When they have any discussion with each other because of the information that they obtain from media, S-1, S-2, and S-3 stated that the information that they received from the media would be reinforced. And S-4 and S5 could change their ideas, but S-6 would not.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Media in today's world is one of the basic elements that shape the individual's communication processes. The use of media establishes a strong connection with the space in the communication process. Particularly, the communicative dimension of shared spaces is more prominent. According to Eris (2001), these concepts first of all are different from each other. While the crowd is a psychological perception, density is a physical condition. The result is that these two concepts may have some negative effects on people. After the increasing crowd and intensity with the various problems and obligations brought by modern life today, the loneliness of individuals increases and hence, people build higher walls around them due to the consumption culture and the new social identity and roles imposed by this culture, changing (transforming) production tools, and relationships.

The public space (coffeehouse) and media gathering, which Sennett bases its history on at the end of the 17th century, continues today with changing and diversifying forms of both public spaces and media. While the traditional coffeeshops nowadays offer the opportunity to use traditional media as a service, new media is preferable to use as a natural extension of the space

in the new generation coffeeshops. Here this point shows that the demographic characteristics of people are among the factors that determine the places where they prefer. The goals of being in the places differ in the same rate. In this context, it is seen that the new generation coffeeshops are preferred places of generations Y and Z for socializing and spending time, while traditional coffeehouses mostly address the middle age and over age group. In other words; it seems that digital natives have shown a clear interest in the new generation coffeeshops. While the coffeehouses are used as gathering and socialization centers, the new generation coffeeshops stand out as the only places to spend time. This situation is also seen in the preference behavior of the place. *E.g.*; those who go to traditional neighborhood coffeehouses continue to these places with their friends, almost every day and become regulars of there. In the new generation coffeeshops, the use of space is not the same frequency and longness; another branch of the same place can easily be preferred to another -because of the standardization of decoration, products, and services.

While people in traditional and modern places differ in terms of communication technology products and media usage, they meet at a common point in terms of viewing media content and being influenced by the content. In this sense, the media are effective in determining the agenda of both places, while traditional media (TV, radio and newspaper) are effective in coffeehouses but social media tools in new generation coffeeshops. The physical possibilities offered by the place have a great effect on the emergence of this difference.

Media agenda is also very effective to determine the agenda of people in public spaces. Although face-to-face communication is common in traditional coffeehouses, media messages are more decisive and reliable. The use of social media via smartphone and laptop is common in the new generation coffeeshops, while social media messages are effective on people. In one aspect, those in the new generation coffeeshops are far away from the traditional media agenda, form their own agendas through social media, or may be influenced by the intersection of traditional media with social media. This also constitutes a space of relative protection and freedom against the unidirectional messages of traditional media.

In the new generation coffeeshops, the issues provided by relatively softer media tools and interpersonal relations are prominent and on the agenda, while the agenda of coffeehouses consists of more general issues related to the country and the world agenda such as politics, economy, and sports. In this respect, the media significantly determines the agendas of the people in the areas they socialize and it is still accepted by people as an effective and reliable source.

Although the people in traditional coffeeshops and new generation coffeeshops have relationships with the media, there are differences in terms of the contents they are interested in and the resources they reach. While traditional media elements are influential in coffeehouses, people trust the media more than each other. In the new generation coffeeshops, people who spend more time alone prefer to communicate with each other, they prefer social media more and feel trust the media more.

Education, social status, lifestyle, and personal preferences seem to be effective in choosing the preferred place to spend time, the purpose of choosing the place, and the means of

communication that are used. Although the educational status, social status, lifestyle, and personal preferences differ, the media appears to be an effective device to determine the agenda of the place on humans even if it realizes in different ways. The media largely determines the circulation of messages in the public sphere. As a result, the public spaces formed on the basis of coffee as a product of fast-moving consumer goods ensure socialization. Whether they carry the cultural traces of the east or the West, the main determinants of this socialization process for both parties are media access and its usage.

Conflict of Interest Statement: The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Erciyes University with the decision no. 72 dated 28.05.2019.

Author Contribution Rate: The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Anon.(n.d.) *Tarihçe*. <https://www.starbucks.com.tr/about-us/our-heritage>
- Bakardjieva, M. (2003). *Virtual Togetherness: An Everyday-Life Perspective*. Media, Culture, Society. 25(3), 291 – 313.
- Çağlayan, S. (2012). *Anadolu'nun İlk Kamusal Mekanı: Kahvehane*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (29), 95-110.
- Elliott, C., (2001). *Consuming caffeine: The Discourse of Starbucks and Coffee*. Consumption, Markets and Culture, 4(4), 369-382.
- Eriş, U. (2001). *Çevrenin ve Mekanın İletişime Etkisi*. Kurgu Dergisi. 18., 311 – 324.
- Foucault, M. (2014). Başka mekanlara dair. In *Özne ve İktidar* (4th ed.). (O. Akınhay, trans.) Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (B. Cezar, trans.), Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2015). Kamusal alan. M. Özbek, (Ed.), In *Kamusal alan*. Hil Yayınları.
- Henningsen, L. (2012). Individualism for the masses? Coffee consumption and the Chinese middle class' search for authenticity. *Inter-Asia Cultural Studies*, 13(3), 408-427.
- Keane, J. (2002). Kamusal alanın yapısal dönüşümleri. S. İrvan, (Ed.), In *Medya Kültür Siyaset*. (pp. 295-337), Alp Yayınevi.
- Koç, B. (2016). Bingöl Üniversitesi Öğrencilerinin Hazır Kahve Tüketimi İle İlgili Tutum ve Davranışları, XII. *ULUSAL TARIM EKONOMİSİ KONGRESİ*. içinde 1, s. 519-524. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü. Retrived 08 28, 2022 from <https://www.bingol.edu.tr/documents/Academic/E%202%20%C3%96%C4%9Frencilerin%20Kahve%20T%C3%BCketimi%20.pdf>
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (4 b.). (S. Özge, trans.) İstanbul: Yayın Odası Yayınları
- Öztürk, S. (2006). *Cumhuriyet Türkiye'si'nde kahvehane ve iktidar 1930-1945*. Kırmızı Yayınları.

- Rodriguez, L. (2018, 07 25). *From the stacks*. <https://www.nyhistory.org/blogs/alice-foote-macdougall-queen-of-the-coffee-shop>
- Schultz, H., & Yang, D. J. (2011). *Starbucks: Gönünü işine vermek* (3rd ed.). (Ö. F. Birpınar, trans.), Babiali Kültür Yayıncılığı.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü* (4th ed.). (S. Durak & A. Yılmaz, trans.) Ayrıntı Yayınları.
- Solak, S. (2017). *Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal Ve Kuramsal Bir Bakış*. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. 6(1), 13 - 37
- Yıldız, M. C. (2007). *Kahvehane kültürü*. Beyan Yayınları.

APPENDIX-1

Five people were interviewed in the traditional coffeehouse. The interviews with the customers in the coffeehouse were reflected through (P) to identify the participant, and numbering (P-1) to identify the code. In this context, participants were coded as P-1, P-2, P-3, P-4, and P-5.

P-1: The participant who we interviewed in Kicikapi Neighborhood Coffee House on 22.04.2019 is 52 years old, self-employed, male, graduate, and has an income of 2000- 3000 TL.

P-2: The participant who we interviewed in Kicikapi Neighborhood Coffee House on 22.04.2019 is 71 years old, retired, male, primary school graduate, and has income between 2000-3000 TL.

P-3: The participant who we interviewed in Kicikapi Neighborhood Coffee Shop on 22.04.2019 is 75 years old, retired, male, primary school graduate, and has an income between 2000-3000 TL.

P-4: The participant who we interviewed in Talas Square Coffee House on 22.04.2019 is 60 years old, retired, male, primary school graduate, and has an income between 1000-2000 TL.

P-5: The participant who we interviewed in Talas Square Coffee House on 22.04.2019 is 65 years old, tradesman, male, primary school graduate, and has an income between 2000-3000 TL.

P-6: The participant who we interviewed in Talas Harman Neighborhood Coffee Shop on 29.04.2019 is 66 years old, retired, male, primary school graduate, and has an income between 3000-4000 TL.

APPENDIX-2

Five people were interviewed at the Starbucks. The interviews with customers at the Starbucks were coded as (S) to identify the participant and the place, and (S-1) to identify the code. In this context, the participants were coded as S-1, S-2, S-3, S-4, and S-5.

S-1: The participant who we interviewed at Starbucks in Kayseri Mix Shopping Center on 22.04.2019 is 21 years old, university student, female, and has an income between 1000-2000 TL.

S-2: The participant who we interviewed at Starbucks in Kayseri Mix Shopping Center on 22.04.2019 is 20 years old, university student, female, and has an income of 1000-2000 TL.

S-3: The participant who we interviewed at Starbucks in Kayseri Mix Shopping Center on 22.04.2019 is 38 years old, bank officer, male, graduate, and has an income of 5000 TL or more.

S-4: The participant who we interviewed at Starbucks in Kayseri Mix Shopping Center on 29.04.2019 is 21 years old, university student, female, and has an income of 1000-2000 TL.

S-5: The participant who we interviewed at Starbucks in Kayseri Mix Shopping Center on 29.04.2019 is a 21years old, university student, female, and has an income of 1000-2000 TL.

S-6: The participant who we interviewed at Starbucks in Kayseri Mix Shopping Center on 29.04.2019 is 20 years old, university student, female, and has an income of 1000-2000 TL.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

XVII. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE KONAR-GÖÇER AŞİRETLERİN
HARPUT VE ÇEVRESİNDEKİ KÖYLERE VERDİĞİ ZARARLAR

Yavuz KISA

Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi
İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ykisa@firat.edu.tr

0000-0001-7101-3085

Atıf / Citation: Kısa, Y. (2022). XVII. Yüzyılın son çeyreğinde konar-göçer aşiretlerin Harput ve çevresindeki köylere verdiği zararlar. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 457-472

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1132503>

Öz

Osmanlı toplumu yerleşikler ve konar-göçerler olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Toplumun büyük bir kısmını oluşturan yerleşikler genellikle şehirler, kasabalar ve köylerde yaşardı. Konar-göçer, aşiret, göçer ve yörük gibi farklı isimlerle anılan bu sınıf ise ekonomik açıdan hayvancılıkla uğraşırken, hayat tarzı bakımından yaylak ve kışlak alanlar arasında bir hayat sürerdi. Bu topluluklarda, biz ve yurt olgusu ile ortak mülkiyet anlayışı oldukça fazla gelişmişti. Devletin idari, hukuki ve iktisadi mekanizması içerisinde konar-göçerlerin önemli bir yeri vardı.

Toplum içerisinde yerleşiklerden farklılık gösteren konar-göçerler için yaylak ve kışlaklara çıkarken kanunlar düzenlenmiştir. Ancak yaşam tarzları ve benimsedikleri anlayış doğrultusunda bu kanunlara zaman zaman uymadıkları ve yerleşik halkın malına zarar verdikleri görülmektedir. Bu çalışmada Beydili/Badıllı ve Cihanbeyli aşireti mensuplarının Harput ve çevresinde bulunan köylere verdikleri zararlardan bahsedilecektir. Bilindiği gibi konar-göçer aşiretlerin yaylak ve kışlaklara çıkarken güzergâhları bellidir. Ancak bu aşiretler kendi güzergâhlarına uymayarak, coğrafi konumundan dolayı Harput ve çevresine geldikleri ve burada 80 köye çeşitli şekillerde zarar verdiği tespit olunmuştur. Bu zararların büyük çoğunluğu başta tarım arazileri olmak üzere, hırsızlık, cana ve mala kastetme şeklinde olmuştur. Çalışma kapsamında hangi aşiretin hangi köye ne gibi zararlar verdiği ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir. Harput ve çevresindeki köylerin konar-göçer aşiretler tarafından uğradıkları zararlara değinen bu çalışma, arşiv belgeleri ve Harput Şer'iyye Sicillerinden hareketle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harput, Konar-göçer aşiretler, Köy, Yerleşikler

THE DAMAGES CAUSED BY THE NOMADIC TRIBES TO HARPUR AND THE VILLAGES AROUND HARPUR IN THE LAST QUARTER OF THE XVII. CENTURY

Abstract

Ottoman society is divided into two classes: settled public and nomads. The settled public, the largest part of them, often lived in cities, towns, and villages. While other class of people, known by different names such as nomads, tribes, nomadic and Turkish nomads in Anatolia, was engaged in animal husbandry economy-wise and led a life between summer pastures and winter quarters lifestyle-wise. The concept of common identity, homeland and common ownership had developed in these communities. Nomads had an important place in the administrative, legal, and economic mechanism of the state.

There were laws arranged for the nomads, who differed from the settled public, on their way to the summer pastures and winter quarters. However, it is seen that they occasionally did not obey these laws from and damaged the property of the settled people. The damages caused by the tribes called Beydili/Badıllı and Cihanbeyli to Harput and the villages around Harput have been discussed in this study. The routes of nomad tribes to summer pastures and winter quarters had been determined. However, it has been observed that these tribes did not follow their own routes and came to Harput because of their geographical location, and damaged 80 villages. Most of these damages were theft, damage to life and property, especially in agricultural lands. The kind of damages to caused by each tribe have been evaluated in this study. The damages caused by the nomad tribes to Harput and the villages around Harput were discussed with the reference to archival documents and Harput court records.

Keywords: Harput, Nomad tribes, Village, Settled public

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası, XI. yüzyıldan başlayarak Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan yoğun bir şekilde Türk göçleri ve yerleşimleriyle karşı karşıya kalmıştır. "Oğuz" veya "Türkmen" adıyla Anadolu'ya gelen bu göçebe Türklerin bir bölümü yerleşik yaşama geçerken, bir kısmı da konar-göçer olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir (Şahin, 1999: 132).

Yapılan araştırmalarda ve farklı incelemelerde "göçebe" kelimesine iki farklı anlamın yüklenildiği görülür. Birincisi, değişik şartlara bağlı olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değiştiren, yerleşik olmayan kişi veya topluluk; ikincisi ise mevsimlere göre ülke veya yer değiştiren kişi ya da topluluktur (Yılmaz ve Telci, 2010: 16). Göçebelerin hayat tarzlarını ifade etmek için Osmanlı Devleti'nde de bazı tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu tabirler içerisinde en yaygın kullanılanı konar-göçerlerdi. Bu konuda yapılan çalışmaları incelediğimizde bu tabirlere de farklı anlamlar yüklenilmiştir. Yılmaz ve Telci'ye göre; göçer ya da konar-göçer ifadesi göçebe ile aynı anlamda kullanılmıştır. Tufan Gündüz, Yusuf Halaçoğlu, Latif Armağan ve İlhan Şahin "konar-göçer"i kullanmayı tercih ederken, Muhtar Kutlu ve Tuncer Baykara "göçer" terimini çalışmalarında kullanma eğilimi göstermiştir. Üçler Bulduk ve Şeyda Büyükcan Sayılır ise hem "konar-göçer" terimini hem de "göçer"i birlikte kullanmayı tercih etmiştir (Sayılır, 2012: 568). Bu çalışmada da konar-göçer ve göçer terimlerin birlikte kullanılmasının daha uygun olacağı görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde toplum, yaşadıkları hayat tarzı bakımından "yerleşikler" ve "konar-göçerler" şeklinde iki ana kısma ayrılır. Genellikle şehirlerde ya da kasabalarda yaşayan yerleşik halk, geçimlerini çoğunlukla ziraat, zanaat ve ticaretle uğraşarak sağlardı. Osmanlı toplumunun diğer bir kesimini oluşturan konar-göçerler ise genellikle hayvancılıkla uğraşır, sürülerine ot ve

su bulmak için zamanlarının önemli bir kısmını yaylak-kışlak arasında geçirmek zorunda kalırdı (Uluçay, 1944: 90). Konar-göçer aşiretler, konar hale geçecekleri zaman çadırlarını yazın köyler veya eski iskân bölgeleri yakınlarına kurar; kışın ise şehir ve kasabaların yakınlarında bulunurdu (Selçuk, 2012: 2699). XVI. yüzyıla ait vergi kayıtlarından anlaşıldığı üzere Anadolu'daki nüfusun %15'ini konar-göçerler oluşturmaktaydı (Gündüz, 2002: 162). Bu oran Osmanlı sosyal, iktisadi ve idari yapısının içerisinde konar-göçerlerin önemini ortaya koymaktadır.

İl, El veya Ulus adı altında teşkilatlandırılan konar-göçerler; boy (aşiret), oymak (cemaat) ve oba (mahalle) şeklinde kendi içerisinde bölümlere ayrılmıştır. Her boyun başında, bey (boy beyi) bulunurdu. Aşiret boy beylerine "*Mir-i Aşiret*"; Arap aşiret boy beylerine ise "*Şeyh*" denilirdi. Aşiret idaresinde boy beyleri yanında kethüdalar, vergileri toplayan voyvodalar ve aşiret ileri gelenleri ile ihtiyarlar da bulunurdu (Orhonlu, 1987: 14-15).

Osmanlı'da göçebe halk, idari bakımdan yerleşik halk gibi bir eyalet içindeki sancağa bağlıdır. Göçebelerin bir sancağa bağlı olmasındaki temel neden yaylak ve kışlakların bir sancak dahilinde yer almasıdır (Şahin, 2006: 186). Toplu bir halde yaşayan ve buldukları yerler bakımından birbirlerinden ayırt edilen konar-göçerler için muhtelif kazalar da oluşturulmuştur. Belirli bir merkezi olmayan bu kazalara ya aşiretin yaşadığı yerin ismi ya da aşiretin kendi ismi verilmiştir (Orhonlu, 1963: 18). Mesela Harput ve çevresinde konar-göçerlerin çoğu köken itibariyle Cihanbeyli aşiretine mensuptur. Bunlar; Zeyve, Parçikan ve Herdi aşiretleridir. Bu aşiretlerin Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı dönemlerinde yaşadığı bölge Hersini olarak adlandırılmıştı. Harput'taki aşiretlerin yoğun olduğu köyler de bu aşiret isimleriyle anılıyordu (Çakar, 2012: 33-34, 51).

Osmanlı Devleti'nde idari bakımdan bir sancak veya sancağa bağlı kaza içerisinde yer alan konar-göçerler, mali bakımdan vergi veren bir reaya durumundadır. Konar-göçerler; sürü büyüklüğüne, hayvan ürünlerine ve insan gücüne bağlı olmak üzere üç farklı türde kanuni olarak vergi ödemekle yükümlüydüler (White, 2013: 317; Özel, 1986: 169-170). Vergi vermekle yükümlü olan mükellefler, bennak, mücerred, toprağı ile davarı olan kendi kendine yeten haneden ibarettir (Orhonlu, 1963: 22)¹.

Temel iktisadi faaliyetleri hayvancılığa dayanan konar-göçerler, kış aylarında konar hale geçerek genellikle çadırlarını şehir ve kasaba yakınlarına kurarken, yaz aylarında ise daha serin yerlere göç ederlerdi. Göçerler, başta koyun olmak üzere deve, at ve katır sürülerine sahipti (Şahin, 1999: 133). Zirai faaliyetlerden de tamamen kopmayan konar-göçerler, hayatlarını idame ettirebilmek için sınırlı bir şekilde ziraatle de uğraşmışlardı (Orhonlu, 1963: 11).

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde kurulmuştur. Coğrafi konumu itibariyle kuzey-güney, doğu ve batı istikametlerindeki şehirleri birbirine bağlamaktadır (Yıldırım, 2013: 297-298). Harput ve

¹ Konar-göçerlerden alınan ve kanunnâmelerde "*resm-i meraî, resm-i ganem*" ve koyun resmi olarak tahsil edilen ağnam resmi de farklı çeşitlerde ve farklı miktarlarda alınırdı. Mesela ağnam resminin tahsil edilmesinde kuzulu koyun kuzusuyla, oğlaklı keçi oğlağıyla beraber sayılır, koyunların sayısı 300 olduğu zaman sürü tabiri kullanılır ve bir süreden 5 akçe ağıl resmi alındığı gibi, bazı yerlerde sürü "âlâ, evsât ve ednâ olarak sınıflandırılmış ve vergisi de buna göre tahsil edilmiştir. Bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5, 1947, s. 485-486.

çevresinde, konar-göçerler için oldukça verimli yaylalar ve kışlaklar vardı. Özellikle Harput Sancağı'na bağlı köylerin birçoğu verimli ovalar üzerinde kurulmuştu. Mesela Uluabad ve Kuzabad nahiyeleri dâhilindeki ovalar ile Güneydoğuda Hazar Gölü'nün çevresinde bulunan yüksek yaylalar, Behrimaz ve Ebutahir nahiyeleri içindeki yaylalar ve bugünkü Baskil ilçesi sınırları içerisinde bulunan dağlık alanlar hayvancılıkla yaşamını idame eden konar-göçerler için son derece uygun sahalardı (Ünal, 1989: 24, 85). Harput'ta yaylak ve kışlak arasında yarı göçebe bir hayat sürdüren konar-göçerler yazın yüksek dağlar üzerindeki yaylalara, otlaklara; kışın ise kışlaklara göç ederlerdi. Daha çok hayvancılıkla uğraşan bu konar-göçerler, hayvanlarına otlak bulabilmek için zamanlarının çoğunu farklı bölgelerde geçirirlerdi. Ancak konar-göçerlerin belirli bir göç yolu olmadığı için, yaylalara geliş ve gidişlerde ahalinin köylerine ve arazilerine zarar verdikleri sık sık şikâyet konusu olmuştur.

Bu çalışma, XVII. yüzyılın son çeyreğini kapsamakta olup, Harput Şer'iyye Sicillerine ve farklı defterlerdeki belgelere dayanmaktadır. Özellikle 38244-VI numaralı Harput Şer'iyye Sicili çalışmamızın en önemli ana kaynaklarından biridir. 247 sayfadan oluşan defterde, birçok farklı konuya yer verilmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında oldukça faydalandığımız bu defterdeki kayıtlardan, Beydili/Badıllı ve Cihanbeyli aşiretine bağlı konar-göçer aşiretlerinin, Harput ve çevresindeki Müslüman ve Gayr-i Müslim köylere gelerek burada yaşayan ahalinin bağ ve bahçelerindeki mallarını zarar verdikleri ve ayrıca hırsızlık yapıp cana ve mala kast etmek suretiyle eşkıyalık yaptıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda defterdeki kayıtlardan hareketle çalışmada köylerin zararları ortaya çıkarılmış ve bu dönemde devletin konar-göçer aşiretlere yönelik aldığı tedbirler bir bütün halinde değerlendirilmiştir.

1. KONAR-GÖÇERLERİN HARPUT VE ÇEVRESİNDEKİ ZARARLARI

Tarih öncesinden beri süregelen konar-göçerler ile yerli kültür çatışması doğası gereği devam etmektedir. Biz algısının güçlü olduğu konar-göçer topluluklarda ortak mülkiyet yurt olgusu olarak algılanmıştır. Aşiret kimliğinin yarattığı "biz"lik bilincinin içerisinde coğrafi boyut önemli bir yer tutmaktadır (Soyudoğan, 2011: 142). Bu durum Harput ve çevresinde konar-göçerler ile yerli halkın çatışmasına neden olmuştur. Mesela 1681 yılında Horpenk (Holpenk) köyünden Molla Rıdvan oğlu Arslan, Süleyman oğlu Safer, Mustafa oğlu ve Cebrail oğlu Ali isimli kişiler, Karaarpa mevkiinde Herdi aşiretinden Mahmud oğlu Şeyh Emir ve yakınlarının çadırlarını basarak mal ve erzaklarını gasp etmişler; Şeyh Emir'in kardeşi Hüseyin'i darp edip ağır bir şekilde yaralamışlardır².

XVII. yüzyılın sonlarında Harput ve çevresine zarar veren konar-göçer toplulukları incelediğimizde Cihanbeyli ve Beydili/Badıllı aşiretine³ bağlı grupları görmekteyiz. Harput ve çevresine zarar veren Cihanbeyli aşiretine bağlı aşiretler: Zeyve, Parçikan ve Şahaplı aşiretleridir⁴. Bu aşiretlerin başlıca geçim kaynağı hayvancılığa dayanmaktadır. Harput ve çevresindeki aşiretlerin sahip oldukları hayvanlar arasında başta koyun olmak üzere, az sayıda at ve sığır

² BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 97/1.

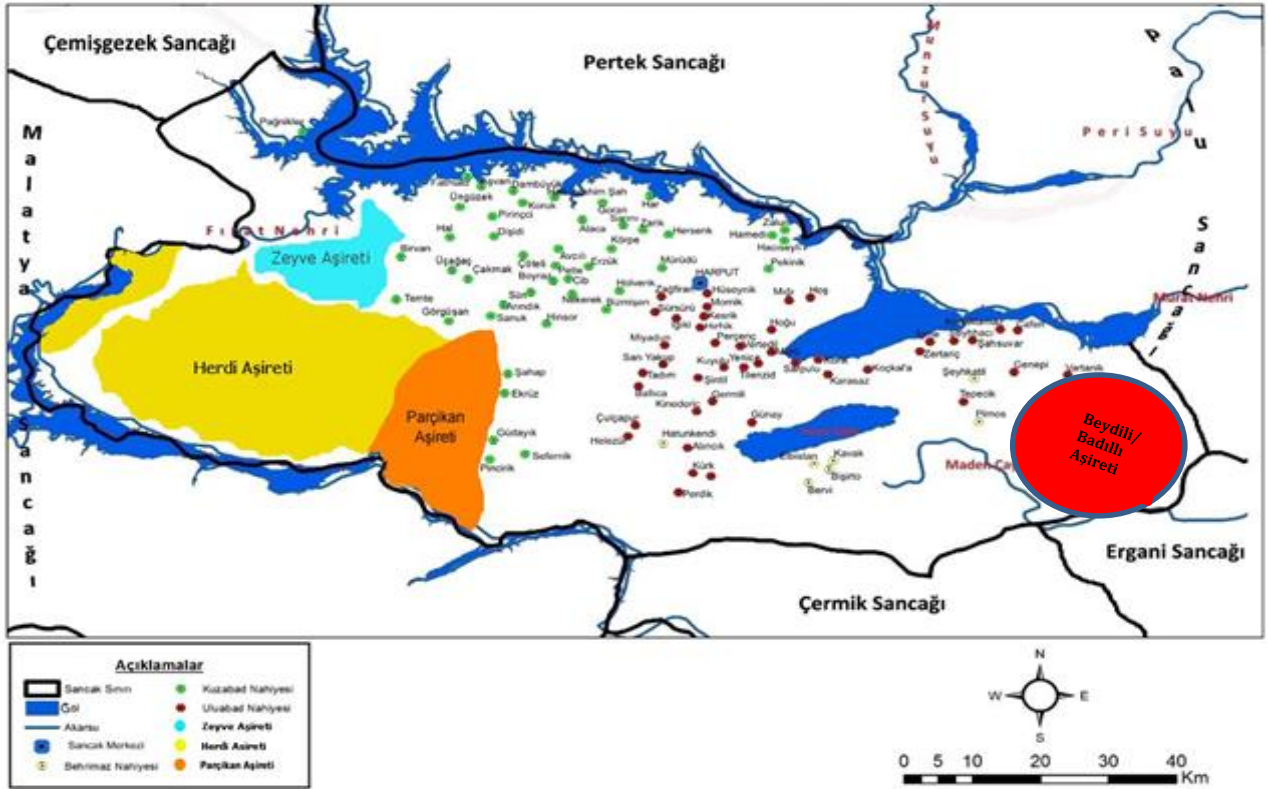
³ Aşiret, Arapça bir kelime olup "kabile" anlamında Türkçe'de ise genellikle göçebe unsurlar için kullanılmıştır. Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 9.

⁴ "Harput'a tâbi havâss-ı hümayûn karyelerinden Zeyve ve Parçikan ve Şahap karyeleri re'âyâlarından olub Cihanbey aşireti tesmiye olunub göçer oluş olan ekrâd dahi..." BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 37.

sürüleri vardır⁵. Konar-göçerlerin sahip olduğu bu büyük sürüler yaylalara ve kışlaklara giderken Harput'taki ahalinin tarlalarına, bahçelerine, bağlarına ve ürünlerine büyük zarar vermişlerdi.

Harput ve çevresine zarar veren bir diğer aşiret ise Beydili/Badıllı aşiretidir. Yazılı eserlerde Beydili kelimesi Beğdili, Beğdilli, Baydili, Baydilli, Beğdillü, Beydili, Beydilli, Badıllı, Badili ve Badilli şeklinde ifade edilmiştir. XIII. yüzyılda Moğol istilasını sebebiyle Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Beydililerin bir kısmı Suriye'ye giderek Halep'e yerleşirken bir kısmı da Anadolu'nun farklı bölgelerine gelmiştir. Doğu Anadolu'da Kars, Ağrı, Erzurum, Erzincan çevresi, Güneydoğu Anadolu'da Şanlıurfa, Gaziantep, Adıyaman, Mardin çevresi, İç Anadolu'da Ankara, Yozgat, Karaman çevresi ve Akdeniz'de Mersin, Tarsus, Çukurova çevresi Beydililerin yoğun olarak görüldükleri yerlerdi. Bu bölgeler, Beydili aşireti mensupları için göçebe hayatlarını devam ettirebilecekleri ve hayvancılıkla uğraşabilecekleri alanlara ve özelliklere sahipti. Ekonomik özellikleri buldukları coğrafyaya bağlı olarak şekillenen Beydililerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da geçimleri hayvancılığa, iç kesimlerde ise tarıma dayanırdı (Şanda, 2017: 65-67).

Harita 1. 17. Yüzyılda Harput ve Çevresine Zarar Veren Aşiretlerin Bulunduğu Yerler

(Kaynak: Celalettin Uzun, *17. Yüzyılda Harput*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2016, s. 98)

Harita'da da görüldüğü üzere, kendi bölgeleri dışına çıkan Beydili/Badıllı aşireti Diyarbakir tarafından Harput'a gelirken Cihanbeyli aşiretine bağlı Zeyve, Parçikan ve Şahab aşiretleri de Harput'un diğer tarafından gelmişlerdir. Sayıları 2.000 bulan bu aşiretler, Harput ve çevresinde

⁵ BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 37.

bulunan köylere büyük zarar vermişlerdir. Hatta bazı aşiret mensupları yerleşik halkın evlerini basıp değerlerini yakmışlar ve hayvanlarını çalmışlardır (BOA, HŞS., 38244-IV, s. 65/1).

Konar-göçerler ile yerleşikler arasındaki en ihtilafli sorunların başında konar-göçerlerin yaylak ve kışlaklara geliş gidişlerinde çevreye zarar vermeleri gelirdi. Konar-göçerlerin yaylak ve kışlakları ile göç yolları daha önceden belirlenmiş bölgelerden ibaretti. Bu bağlamda konar-göçerler, Harput Ovası'na girmeden Palu Kazası'ndan ve Çabakçur Köprüsü'nden geçip, yaylalarına giderlerdi⁶. Ancak 1681 yılında aşiretlerin bu güzergâha uymadıkları, Kığı ve Çabakçur taraflarından Harput Ovası'na doğru yayıldıkları ve burada birçok köye zarar verdikleri tespit olunmuştur⁷.

Tablo 1. Harput'taki Zarar Gören Köyler⁸

Zarar Gören Köy	Zarar Veren Aşiret	Zarar Gören Kişi ve Yerler	Tahmini Zarar
Karye-i Mıgı	Beydili/Badıllı	Hasan ve Şedid ziraatlerin harap eyledikleri müşahede olunup ve ademlerin soyup ve evlerini bastıkları dahi iddia eyledikleri.	150 kise
Karye-i Hoş	Beydili/Badıllı	Genç Ali tevâbi' ile ziraat beyninde zararları müşahede olundu.	50 kise
Karye-i Alişam	Beydili/Badıllı	Ziraatlerin harap eyledikleri müşahede olundu.	100 kise
Karye-i Habusı	Beydili/Badıllı	Ziraatleri zâyi' ve harap eyledikleri müşahede olundu.	-
Karye-i Kehni	Beydili/Badıllı	Ziraatleri harap eylemişlerdir	30 kise
Karye-i İçme	Beydili/Badıllı	Ziraat ve bağ ve bahçesin harap eylemişlerdir.	-
Karye-i Ahur	Beydili/Badıllı	Ziraatlerin harap eyledikleri vakidir.	200 kise
Karye-i Zertariç	Beydili/Badıllı	Ziraatlerin ve bağ ve bahçelerin harap edip ve evlerine teâdifleri olmuştur.	120 kise
Karye-i Gidefik (Genefik)	Beydili/Badıllı	Ziraatleri zâyi' eyledikleri zahirdir.	50 kise
Karye-i Haceri	Beydili/Badıllı	Ziraati zâyi' ve bahçesini harap eyledikleri müşahede.	50 kise
Karye-i Teluh?	Beydili/Badıllı	Ziraatleri harap eyledikleri zahirdir.	100 kise
Karye-i Şemsi	Beydili/Badıllı	Ziraatini telef eylemişlerdir.	50 kise
Karye-i Depeçik	Beydili/Badıllı	Ziraatleri telef eyledikleri vakidir.	60 kise
Karye-i İlimil	Beydili/Badıllı	Ziraati harap olduğu zahirdir.	80 kise
Karye-i Hoğı	Beydili/Badıllı	Ziraatleri telef itmişlerdir.	250 kise
Karye-i Pekinik mezraası	Beydili/Badıllı	Ziraatleri harap eylemişlerdir.	-
Karye-i Ağmezraa	Beydili/Badıllı	Ziraatleri telef eyledikleri zahirdir.	-

⁶ BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 37.

⁷ BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 65/1.

⁸ BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 37-39. Evâil-i Rebiülahir 1092/ M. 29 Nisan 1681.

Karye-i Ağınsı	Beydili/Badıllı	Bilcümle ziraatleri harap ve yebâb eyledikleri zahirdir.	400 kise
Karye-i Norşun	Beydili/Badıllı	Ziraati telef eyledikleri zahirdir.	100 kise
Karye-i Hamidi	Beydili/Badıllı	Ziraati harap eylemişlerdir.	-
Karye-i Zalını	Beydili/Badıllı	Ziraati telef eyledikleri zahir.	-
Karye-i Hacıseyli	Beydili/Badıllı	Teâdîleri vakidir.	-
Karye-i Karingid	Beydili/Badıllı	Ziraatleri bağ ve bahçe ve bostanların harap ve evlerinden cebren mal almışlar.	-
Karye-i Pekinik	Beydili/Badıllı	Ziraatleri telef olmuş.	-
Karye-i Könk kışlak?	Beydili/Badıllı	Abdal Bey ve Hasan Bey ve diğer Hasan Kethüda Küçük Ali tevâbî'leri ile altı gün çadır kurup evlerin ve emvalleri harap ve telef eyledikleri zahirdir.	500 kise
Karye-i Şehkatil (Şehhatil)	-	Kırk elli davarlarını sürmüşler.	-
Karye-i Mürü Mezraası	Beydili/Badıllı	Ziraatlerini harap eylemişlerdir.	50 kise
Karye-i Sarpulu	Beydili/Badıllı	Ziraatleri zararı	250 kise
Karye-i Koç Kal'a	Beydili/Badıllı	Şah Hüseyin ve karındaşı oğlu Veli vesairleri karyeyi basıp malları alıp götürdükleri mukarrerdir.	42 kise
Bağat-ı Şüşnaz	Beydili/Badıllı	Ziraatleri telef edip ve bağ ve bahçeleri harap ve ademlerin soyup ve merkeplerin götürmüşlerdir.	-
Karye-i Körpınar	Cihanbeyli	Ziraatleri telef eyledikleri	40 kise
Karye-i Holvenk	Cihanbeyli	Sarı Abdal ve Hacı ve Ferhad ziraatleri zararı	100 kise
Karye-i Bizmişen	Cihanbeyli	Osman ve Şahkulu ve Zülfikar ve Kartal ve Mahmud ve Dönmez (telef) eyledikleri ziraatlerin	200 kise İplik 15 kıyye Kazan ve kapıları kırdıkları vakidir.
Karye-i Çorgih	Cihanbeyli	Ziraati telef eylemişlerdir.	-
Karye-i Cib	Cihanbeyli	Deve Ali ve Palu ziraate eyledikleri zarar	70 kise
Karye-i Pelte	Cihanbeyli	Ziraatlerine eyledikleri zarar	80 kise ve merkepleri sürmüşlerdir.
Karye-i Çöteli	Cihanbeyli	Deve Ali ve Monla tevâbî' ile ziraati telef	120 kise
Karye-i Alpavud	Cihanbeyli	Ziraate zararı	50 kise
Karye-i Erzürük	Cihanbeyli	Dönmez oğlu Mahmud ve çavuş oğlu ziraatleri zâyî'	100 kise
Karye-i Körpe	Cihanbeyli	Yusuf ve Dönmez oğlu Mahmud ve Kartal oğlu ziraatleri zarar.	500 kise
Karye-i Nekerek	Cihanbeyli	Ziraatlerine eyledikleri zarar.	70 kise
Karye-i Alaca	Cihanbeyli	Dönmez ve Kartal oğlu ve Kara Osman ve Şahkulu ve Zilfo ve Çikoğlu ziraate zararları.	Evlerin basıp değirmenlerinden terekeleri almışlardır.
Karye-i Koruk	Cihanbeyli	Ziraate zararı	40 kise

Karye-i Kışlak	Cihanbeyli	Çolak Kasım oğlu ve Telo oğlu Mehmed ve Mahmud ve Dönmez ve Kartal oğlu Zilfo ve Şahkulu Osman ziraatlerine eyledikleri zarar	100 kise Evleri basıp teâdîleri nicedir.
Karye-i Üngüzek	Cihanbeyli	Sevrioğulları ziraati harap	130 kise
Karye-i Dambüyük	Cihanbeyli	Şahkulu oğlu Osman ziraate zararı	40 kise
Karye-i Hal Mezraası	Cihanbeyli	Ziraate zararı	50 kise
Karye-i Aşvan	Cihanbeyli	Şahkulu oğlu Osman ve gayrileri ziraatlerine zararı	100 kise Vesair teâdîleri zahirdir.
Karye-i Pirinççi	Cihanbeyli	Abbas oğlu ziraatine zarar	60 kise
Karye-i Dişidi	Cihanbeyli	Ziraate zararları	100 kise
Karye-i Şemsi ve Piran	Cihanbeyli	Yusuf ve Dönmez ziraati telef	40 kise
Karye-i Sarını	Cihanbeyli	Kartal oğlu ve kör ? ve Haco Hasan ziraatine	60 kise
Karye-i Endük Mezraası	Cihanbeyli	Yusuf, Çingan Hasan ve Resul ziraati telef	30 kise
Karye-i Zarık	Cihanbeyli	Şah kulu Osman ve ? ve Resul ve Korgan (?) ziraate zararları	100 kise
Karye-i Hersenk	Cihanbeyli	Kör ? ve Mahmud ziraati telef	100 kise
Karye-i Avculu	Cihanbeyli	Ziraati	100 kise
Karye-i Mornik	Cihanbeyli	Ziraati zararı	100 kise
Karye-i Kesrik	Cihanbeyli	Ziraati zararı	120 kise
Karye-i İğiki	Cihanbeyli	Ziraati telef	80 kise
Karye-i Sürsürü	Cihanbeyli	Ziraati zararı	500 kise
Karye-i Kesükköprü	Cihanbeyli	Ziraati telef ve karyeye teâdîsi zahirdir.	-
Karye-i Tadım	Cihanbeyli	Ziraati zararı telef	350 kise
Karye-i Hırhık	Cihanbeyli	Ziraati	200 kise
Karye-i Ertminik	Cihanbeyli	Bağ ve bahçelerin harap ve ziraati	300 kise
Karye-i Kuyulu	Cihanbeyli	Ziraati zâyî'	600 kise
Karye-i Helezür	Cihanbeyli	Ziraati zâyî'	50 kise
Karye-i Hoh	Cihanbeyli	Karyelerine ve tevâbî' teâdî edip ve değirmenlerin yıkıp ve ziraati telef	420 kise
Karye-i Alıncık	Cihanbeyli	Ziraati telef	60 kise
Karye-i Günay	Cihanbeyli	Ziraati zâyî'	60 kise
Karye-i Kürk	Cihanbeyli	Ziraati telef	180 kise
Karye-i Kinederiç	Cihanbeyli	Ziraati zarar	300 kise
Karye-i Germili	Cihanbeyli	Ziraati zarar	150 kise
Karye-i Cünd	Cihanbeyli	Ziraati zarar	150 kise
Karye-i Dadayıç	Cihanbeyli	Ziraati telef	90 kise

Karye-i Daldik	Cihanbeyli	Ziraati zararları	100 kise
Karye-i Şintil	Cihanbeyli	Ziraati telef	300 kise
Karye-i Tilenzid	Cihanbeyli	Ziraati telef	150 kise
Karye-i Hozekdek	Cihanbeyli	Bağ ve bahçeleri harap edip ziraatleri zararı	400 kise
Karye-i Halifecik	Cihanbeyli	Evleri yakıp yıkıp ve fukarasını dağıtıp ve ziraati zararı	20 kise
Karye-i Has-ı Malatyacık	Cihanbeyli	Ziraati zararı	30 kise
Karye-i Müridi bağları	Cihanbeyli	Ziraatleri telef ve merkepleri ahz eyledikleri zahirdir.	-
TOPLAM			9.722 kise

Yukarıdaki tabloya göre, XVII. yüzyıl sonlarında Beydili/Badıllı aşiretinin Harput'taki 29 köye; Cihanbeyli aşiretlerine bağlı grupların ise 51 köye büyük zararlar verdikleri tespit edilmiştir. Bu zararların büyük çoğunluğu tarım alanlarına yönelik olmuştur. Bunun dışında aşiretler ev basma, hırsızlık ve gasp olaylarına da karışmışlardır.

Konar-göçer aşiretlerin 1681 yılında köylere verdiği zararlar, Naib Monla İlyas ve Monla Mustafa tarafından kaydedilmiştir. Köylere verilen zararlar arşiv belgelerinde kese (kise)⁹ adı verilen para ölçüsüyle belirtilmiştir. Buna göre konar-göçer aşiretler tarafından Harput'taki köylere yapılan zararlar hesaplandığında toplam 80 köye tahmini 10.000 kuruş zarar verildiği tespit edilmiştir¹⁰. En çok zarar gören köyleri incelediğimizde; Harput Kazası'nın en büyük nahiyelerinden olan Uluabad Nahiyesi'ne bağlı köylerin olduğu görülmektedir. Bunlar: Kuyulu, Kinederiç, Şintil, Sürsürü, Tadım Hırhık, Hoğı, Könk ve Sarpulu isimindeki köylerdir. Bu köyler, bugün Uluova ve Elaziğ Ovası şeklinde isimlendirilen coğrafi sahaların içerisinde bulunmaktadır. Hazar Gölü etrafında önemli bir iskân bölgesi olan bu bölge, sahip olduğu yüksek yaylalar sebebiyle hayvancılıkla yaşamını idame ettiren konar-göçerler için her daim uygun sahalar olmuştur. Halifecik, Malatyacık, Kehni, Endük Mezrası, Dambüyük, Koruk ve Körpınar köyleri ise göçerlerin en az zarar verdiği köylerdir. Bu köyler diğer köylere göre kaza merkezine daha uzak bir konumdadır ve muhtemelen aşiretler için yeteri kadar yaylalara sahip değildir.

Harput ve çevresinde zarar veren konar-göçer aşiretlerin 1681 yılından sonra da köylere verdiği zararlar artarak devam etmiştir. Öyle ki Cihanbeyli aşiretinden olan Herdi ve Zeyve aşireti mensupları 1692 yılında Harput ve çevresinde eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde önce Cihanbeyli aşireti mensupları Elgök ve Cevlani adlı köyleri basmıştır. Bunlar; Elgök'ten 3 kişiyi öldürüp 23 kişiyi yaraladıktan sonra mal ve erzaklarını gasp etmiş; Cevlani köyünde ise 2 kişiyi öldürüp birkaçını yaraladıktan sonra davalarını çalmışlardır¹¹. Aynı tarihte Herdi Zeameti'nin Şeyhomerli oymağı başta olmak üzere, Herdi aşiretinden 200 süvari ve 50 piyade olmak üzere, toplam 250 eşkıya Çüngüş Kazası'na tabi Abatahir (Ebutahir) nahiyesine gelerek

⁹ Kise (Kese), sözlük anlamı olarak küçük torba ve kumaş ve meşin kılıf demektir. Farsça ise para çeşitlerinin belirli bir miktarını ifade etmektedir. Fatih döneminde 30.000 akçe, Kanunî döneminde ise 20.000 akçe bir kese olarak kabul edilmiştir. XVII. yüzyılda 1 kuruş 80 akçe ettiğinden 500 kuruş 1 kese ediyordu. 1720 yılında ise 1 kuruş 120 akçeye çıktığından 1 kese 50.000 akçe olmuştur. Baki Çakır, "Kese", *DİA*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 42.

¹⁰ BOA, *HŞS*, nr. 38244-VI, s. 37-39, 65/1. Bu defterde, zararlar kese olarak belirtilmiş olmasına rağmen toplam tahmini zarar kuruş olarak verilmiştir. Burada 1 kesenin kaç kuruş olduğu belirtilmemiştir. Zira 1 kesenin hesaplanması paranın değerinin zamanla değişmesiyle farklılık göstermektedir.

¹¹ BOA, *HŞS*, nr. 391, s. 126/1.

buradaki evleri basıp, 5 kişiyi öldürdükten sonra mal ve erzaklarını gasp etmişlerdir¹². Zeyveli Şahaliuşağı'ndan bazı kimseler ise, akşam vakti Görgüşan adlı köyü basarak 93 adet davarı çalıp, köy halkından 8 kişiyi yaralamışlardır. Yine 1692 yılında Zeyveli Koyunoğullarından Yazıcıoğlu Hasan, Ali Beyzade ve Memo oğlu Maksud adlı şahıslar, Hamkân adlı köyü basarak 35 evin sığır, keçi, at ve katırları ile evlerindeki eşyalarını gasp etmişlerdir¹³.

1681 yılındaki Harput ve çevresindeki köylere Beydili/Badıllı ve Cihanbeyli aşiretleri tarafından köylere verilen büyük zarardan sonra aşiretlerden zararın tanzim edilmesi yoluna gidilmiştir. Bunun için Murad Han ve Ahmed Bey adındaki mübaşirler 20 Ağustos 1681 tarihinde Diyarbakir'e gelerek köylerde ne kadar zararın olduğunu tespit etmeye çalışmıştı¹⁴. Merkezden gönderilen emirlerde ise Cihanbeyli, Beydili/Badıllı aşireti mensupları eşkıya olarak tanımlanmış ve bu eşkıyaların biran önce yakalanıp hak ettikleri cezaların verilmesi istenmiştir¹⁵. Ancak merkezden gönderilen mübaşirler yoluyla köylerde incelemeler yapılmış ve tutanaklar tutulmuşsa da zararların karşılanmasında başarılı olunduğuna dair kayıtlara ulaşılamamıştır. Bu konuda yapılan diğer çalışmaları incelediğimizde aşiretlerin verdiği zararların tespit edilemediği ve bu konunun sık sık şikâyet konusu olduğu görülür. Bazı şikâyet konularında "*kazamızda durmayın ahar yere gidin*" diye yerleşik ahalinin müdahaleleri de söz konusu olmuştur¹⁶.

Harput'a gelen aşiret mensuplarını incelediğimizde özellikle Cihanbeyli aşiretine bağlı Herdi aşiretinden "*Kartaloğlu, Şah Kulu oğlu Osman, Genç ve Abdal Ali*" isimleri ön plana çıkmıştır. Bu isimler arasında özellikle "*Kartaloğlu*" ismi dikkat çekmektedir. Zira bu ismin köylere daha çok zarar verdiği tespit olunmuştur. XVIII. yüzyılda da Cihanbeyli ve Herdi aşiret mensupları arasında "*Kartaloğlu*" ismi Diyarbakir civarında yeniden şöhret kazanmıştır. Mesela 1743 tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla Ergani Kazası Hamidli Köyü'nden Mustafa Ağa ve bazı köylüler arzuhalde bulunarak Herdi adlı köyde yaşayan eşkıya zümresinden Cihanbeyli cemaatinden Kartaloğlu Murtaza ve Tosoğlu Hüseyin köyleri basıp, birçok hayvan ve eşyayı çaldıkları, Kafiye ismindeki kadının bebeğini ve Mustafa Ağa'nın yeğeni Hüseyin'i katledip 7 kişiyi yaraladıkları görülmektedir. Bununla birlikte 1758 yılında Kartaloğlu ve beraberindeki eşkıyaların Harput ve çevresinde de eşkıyalık yapmaya devam ettikleri tespit olunmuştur (Gümüş, 2019: 295-296).

Diğer yandan XVII. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun farklı yerlerinde de konar-göçer aşiretlerin eşkıyalık yaptıkları ve reayaya zulmettikleri yönünde şikâyetler artmıştı. Konar-göçer aşiretlerin sosyal düzeni bozan davranışlarına kalıcı bir çözüm bulmak isteyen Osmanlı Devleti, aşiretleri 1691 yılında belirli yerlere iskân etme kararı aldı (Halaçoğlu, 1991: 136-137). Bu kapsamda XVII. yüzyılın sonlarında devlet genelinde başvuru metot ve tedbirler, Harput ve çevresindeki köylere zarar veren aşiretlere de uygulandı. Bu bağlamda Harput ve çevresindeki Cihanbeyli aşireti mensuplarından Herdi aşiretinden 274; Zeyve aşiretinden 70; Parçikan'dan 314 ve Direjan aşiretinden 138 hanenin Rakka Eyaleti'nin Urfa Sancağı'ndaki Harran Nahiyesi'ne

¹² BOA, HŞS, nr. 391, s. 42/1.

¹³ BOA, HŞS nr. 38244-VI, s. 227/1.

¹⁴ BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 58/2.

¹⁵ BOA, HŞS, nr. 38244-VI, s. 63/2-3.

¹⁶ Osmanlı kanunnâmelerinde konar-göçerlerin kışlakta veya yaylakta iken ekili alanlara ve köylerin yakınlarına yaklaşmaları ve kendileri için belirlenen güzergâhların dışına çıkılmasının yasak olduğu belirtilmektedir. Bkz. Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 125.

yerleştirilmesi kararlaştırıldı¹⁷. Aşiretlere yönelik 1691 yılında uygulanan bu iskânla öncelikle Anadolu ve Suriye coğrafyasındaki “*virane*” köylerin canlandırılması ve düzenli vergi toplayarak aşiretler üzerindeki hâkimiyetin korunması da amaçlanmıştır¹⁸. Ayrıca aşiret içerisindeki güvenilir kimseler aracılığıyla, aşiretlerin denetim altına alınması istenmiştir. Bu sebeplerden fesad ve düzensizlik çıkarıcılar yakalanarak toplumdaki asayişin sağlanmasına çalışılmıştır¹⁹.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti’nin XVII. yüzyılın sonlarında uyguladığı bu iskân politikasının başarıya ulaştığını söylemek oldukça zordur. Çünkü konar-göçerlerin iskân ettirildikleri yerler, öncelikle askerî şartlara göre düzenlenmiştir. Bu durum, iskâna tabi tutulan konar-göçer aşiretler tarafından hoş karşılanmamış, aşiretler buldukları yerlerden ilk fırsatta firar edip eşkıyalık yapmaya sevk etmiştir²⁰. İskândan firar eden aşiretlerin konar-göçer bir yaşama sahip olmaları da, eşkıyalık yapmalarını daha da kolaylaştırdı (Öztürk, 1990: 965). Mesela iskândan firar eden Cihanbeyli aşireti mensupları Harput’a yeniden gelerek ahaliye baskı ve zulüm yapmaya kalkışmıştır²¹.

SONUÇ

Harput ve çevresi, konar-göçer aşiretler için hem önemli bir yaylak hem de Diyarbakır ve Çabakçur taraflarına geçmek için kullanılan önemli bir güzergâhtır. Farklı şekillerde örgütlenme biçimlerine sahip olan konar-göçer aşiretler, yaşam tarzları gereği yerleşik ahali ile çatışmaya girmiş, onlara ekonomik açıdan zarar vermeye başlamışlardır. Anadolu’ya gelen Beydili ve Cihanbeyli aşireti mensupları da, XVII. yüzyılın sonlarında Harput ve çevresindeki verimli ovalarının bulunduğu köylere, ekili alanlara, bağ ve bahçelere büyük zararlar vermişlerdir. Köylerin bulunduğu mevki, zararın boyutunu etkilemiştir. Özellikle yol güzergâhı ve önemli otlaklara sahip olan köyler, göçerlerin en çok zarar verdiği yerlerdir. Konar-göçerlerin Harput ve çevresine verdiği zararların zamanla arttığı ve eşkıyalık boyutuna ulaştığı görülmektedir. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında konar-göçerler, Harput ve çevresinde sosyal düzenin bozulmasına sebep olmuşlar ve ahalinin canına ve malına kastetmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin bu dönemde içinde bulunduğu kriz ortamı da konar-göçer aşiretleri etkilemiştir. XVII. yüzyılın son çeyreğinde Harput ve çevresinde konar-göçer aşiretlerin sosyal düzenin bozulmasına yönelik hareketleri, Anadolu’nun birçok yerinde de görülmeye başlamıştır. Bunun üzerine devlet konar-göçerleri toprağa bağlamak, onları kayıt altına almak maksadıyla yüzyılın sonlarında iskân etme kararı almıştır. Ancak yurt kaygısıyla başlayan süreç, aşiretler arasındaki kültürel ilişkiler ile daha da derinleşmiş, son olarak coğrafyaya bağlı birliktelik kavramı, aşiretlerin Anadolu’nun birçok şehrine dağılarak eşkıyalık yapmalarına neden olmuştur.

¹⁷ BOA, MAD. d. 534, s. 105, 106-113; Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, s. 301.

¹⁸ BOA, A. DVNS. MHM. d. 104, s. 147/h.636.

¹⁹ “...İhtiyâr eyledikleri mu’temed adamlar, cemâatlerine baş ve buğ ta’yîn olunup, içlerinde fesâd ve şekâvet eder olur ise, kendüler ahz ve hâkime teslim eylemek üzere ihtiyârları ve iş erleri ma’rifetiyle beherlerine kefile verüp, arâzî-i mezbûreyi ma’mûr ve şen ve abâdan eylemek üzere...” BOA, A. DVNS. MHM. d. 101, s. 47/h.151.

²⁰ BOA, MAD. d. 3134, s. 160, 361. İskândan firar eden Türkmen ve Ekrad taifesinden bazı aşiretlerin Rakka valisi Yusuf Paşa’ya vermiş oldukları şu cevapta aslında iskânın başarısız olma sebebi açıkça belirtilmektedir: “Hayvanlarımıza yetecek kadar ot yok, bin kadar hayvanımız telef oldu” BOA, A. DVNS. MHM. d. 110, s. 214/h.960. (24 Aralık 1697)

²¹ BOA, MAD. d. 534, s. 104.

EXTENDED ABSTRACT

Ottoman society is divided into two classes: settled public and nomads. Settled public, formed a large part of the society, usually lived in cities, towns and villages. One of the most important factors in Ottoman social life was the tribes, called nomads and lived semi-nomadic lives. This class is mostly called by different names such as nomads, tribe, migrant and yoruk.

Tribe is defined as political and regional associations based on ancestry and as affiliated formations with strong sense of solidarity. Proximity, which creates tribal unity, is the most important factor in the strength of tribes. With these features, the tribes are very effective in spreading their influence within the empire. Tribes, expressed as Turkmen and Yoruk, are also referred to as nomads because they adopt a lifestyle between summer pastures and winter quarters.

The nomads, grouped under the name of province or nation, were organized as clan, tribe, parish, troop, neighborhood and large nomad groups, respectively. They were given the status of district or sanjak and were registered as *has*, *tımar* and *zeamet* according to their regions.

The general characteristics of the tribes, who were called nomads and live semi-nomadic life, are that they make a living from animal husbandry and thus change their place according to the seasons. In this context, the places where they stay in winter are called winter quarters, and the places where they go in summer to find better pasture for animals are called summer pastures. The main economic activities of the nomads are animal husbandry and sub-production areas related to this. The routes to be followed by the nomads, who had large herds of sheep, while traveling the long distance between the summer pastures and winter quarters had been determined by central government, and their responsibilities and privileges along the routes had also been determined. Nomadic communities, like other rayah, paid their taxes where they were subject and they were exempted from some taxes in return for their services to the state. The fact that the nomads did not stay in one place permanently lead to legal differences with the settled people.

The lands of the Ottoman Empire intersect with the zone starting from the Mediterranean coast, passing the Anatolian peninsula and the Iranian plateau, and extending to the Central Asian mountains. On this zone in the Anatolian geography, tens of thousands of Turkmen and Yoruk nomadic communities of Oghuz origin have constantly relocated by passing through high mountains, arid steppes and regions covered with deserts. Harput was an important place on the transition routes of nomads while they were traveling between the summer pastures and winter quarters. Harput, located within the borders of province of Elazığ and has a rich historical past, is one of the suitable areas for nomads who make living from animal husbandry, due to its geographical location, being at an important crossroads, fertile plains around it and having important water sources. The villages established on fertile plains in and around Harput were among the places where nomads visited.

Among the nomadic tribes, the concept of common identity and the homeland and the understanding of common ownership were highly developed. Nomads had a significant place in the administrative, legal and economic mechanism of the state. However, the lifestyle of these communities showed settled life as an integral feature. This situation caused the security problems when the nomads threatened the agricultural lands of the settled public, when the state was weakened and in turmoil.

Laws were arranged for the nomads, who differed from settled public, while they were going to the summer pastures and winter quarters. However, in line with their lifestyle and understanding, they sometimes didn't comply with these laws and damaged the property of the settled public. In this study, the damages done by the nomadic tribes to the villages in and around Harput will be examined. This study, which covers the last quarter of the XVII century, is based on the Harput court records and the books in different funds. The court records, an important source for the history of the city, is very important when it comes to provide information on different fields, especially political, military, social, legal and economic matters. Harput court record numbered 38244-VI is the most important main source in this study. This book, consisting of 247 pages, is very valuable with different subjects.

According to the books examined, the damages done by the members of Beydili/Badıllı and Cihanbeyli tribes to Harput and the villages around Harput were determined. Tribes affiliated with the Cihanbeyli tribe that damaged Harput and its surroundings: Zeyve, Parçikan and Şahaplı tribes. The routes of the nomadic tribes to the summer pastures and winter quarters had been determined. The Beydili/Badıllı tribe was also located in Eastern Anatolia around Kars, Ağrı, Erzurum and Erzincan. However, these tribes did not follow their own routes, and some came from Diyarbakir and some from the other side of Harput to Harput and the surrounding villages. It has been determined that the Beydili/Badıllı tribe, which was one of these tribes, whose number reaches two thousand, caused damage to 29 villages in Harput and the groups affiliated to the Cihanbeyli tribes to 51 villages. The damage done to the villages is stated with the money measure called *kese (kise)* in the archive documents. When the damages done to the villages in Harput by the nomadic tribes were calculated, it had been determined that an estimated 10.000 kurush was damaged in 80 villages in total. It is seen that the most damaged settlements are the villages of Uluabad subdistrict, one of the largest subdistricts of Harput district. These villages are in the geographical areas called Uluova and Elazığ Plain today. Most of damages in Harput and the surrounding villages were theft, intent on life and property, especially on agricultural lands. What tribe gave which kind of damages to which village was evaluated in this study.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul izinine ihtiyaç yoktur.

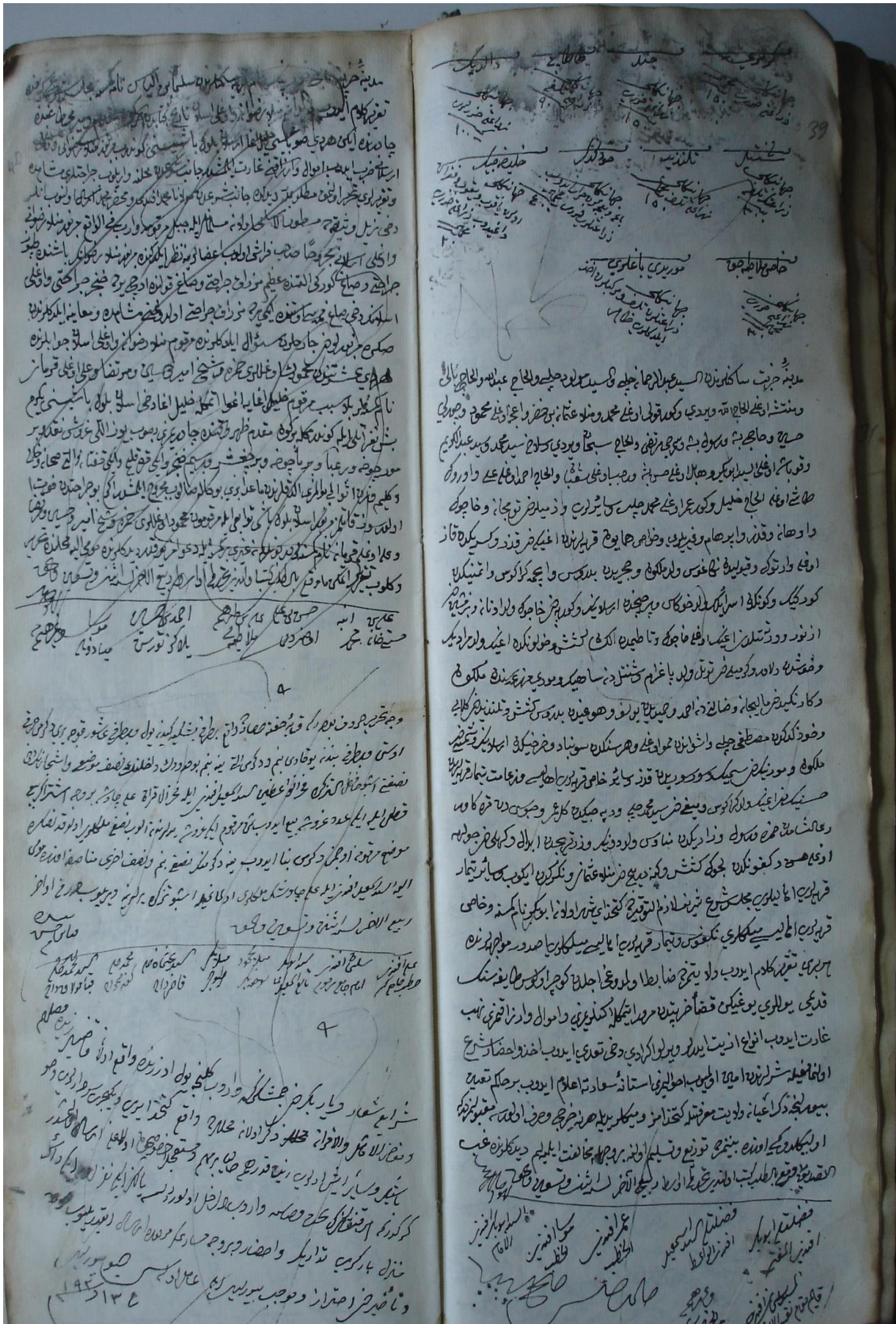
KAYNAKÇA

- BOA, A. DVNS. MHM. d. 101.
- BOA, A. DVNS. MHM. d. 104.
- BOA, A. DVNS. MHM. d. 110.
- BOA, HŞS, nr. 38244-VI.
- BOA, HŞS, nr. 391.
- BOA, MAD. d. 534.
- BOA, MAD. d. 3134.
- Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda reyadan alınan vergi ve resimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 483-511.
- Çakar, E. (2012). *Elazığ Baskil yöresi aşiretleri*. Ertem Basım.
- Çakır, B. (2019). Kese. *DİA, Ek-2*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gümüüş, E. (2019). *Devlet ve asi 18. yüzyıl ortalarında Osmanlı Diyarbekir'inde eşkiyalık*. İlâhiyât Yayınları.
- Gündüz, T. (2002). Konar Göçer. *DİA*, 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, T. (2015). *Bozkırın efendileri Türkmenler üzerine makaleler*. Yeditepe Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Aşiret. *DİA*, 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. TTK.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskân teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. Eren Yayıncılık.
- Özel, O. (1986). XV. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda hariç raiyyet. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 43, 159-171.
- Öztürk, M. (1990). XVIII. yüzyılda Antakya ve çevresinde eşkiyalık olayları. *Bellekten*, 54(211), 963-992.
- Sayılır, Ş. B. (2012). Göçebelik, konar-göçerlik meselesi ve coğrafi bakımdan konar-göçerlerin farklılaşması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 563-580.
- Selçuk, Hava. (2012). Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVIII. yüzyıllarda konar-göçer aşiretlerin sosyal ve iktisadi hayatları. İCANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 6, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2699-2706.
- Soyudoğan, M. (2011). Aşiretlerin ekonomi politikası ya da olağan şiddet: Osmanlı Ayıntab'ında aşiret eşkiyalığı üzerine. M. N. Gültekin (Der.), *Ta Ezelden Taşkındır..." Antep içinde (125-154 ss.)*. İletişim Yayınları.
- Şahin, İ. (1999). Göçebeler. *Osmanlı*, 4, Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahin, İ. (2006). *Osmanlı döneminde konar-göçerler (Nomads in The Ottoman Empire)*. Eren Yayınları.
- Şanda, M. N. (2017). Geçmişten günümüze Beydili Aşireti. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1(2), 64-75.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *XVII. yüzyılda Saruhan'da eşkiyalık ve halk hareketleri*. Manisa Halkevleri Yayınları.
- Uzun, C. (2016). *17. yüzyılda Harput*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ünal, M. A. (1989). *XVI. yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. TTK.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da isyan iklimi*. Alfa Tarih Yayıncılık.
- Yıldırım, R. (2013). Harput Elazığ yöresinin tarihi coğrafyası. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 1, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, A., & Telci, C. (2010). Türk kültür terminolojisinde göç kavramı üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 14-33.

EKLER

Ek 1. Harput ve Çevresinde Konar-göçer Aşiretler Tarafından Zarara Uğrayan Köyler

The document is a handwritten record in Ottoman Turkish, detailing the names of villages and tribes affected by attacks in the Harput region. The text is written in a cursive script and organized into columns and rows. The entries include the names of the affected villages and the tribes responsible for the attacks. Some entries also include dates and specific details of the incidents. The document is divided into several sections, each with a heading in Ottoman Turkish. The headings include 'Harput', 'Harput civarı', 'Harput yakınları', 'Harput etrafında', 'Harput bölgesinde', 'Harput çevresinde', 'Harput etrafında', 'Harput yakınları', 'Harput civarı', 'Harput bölgesinde', 'Harput çevresinde'. The entries are organized into columns and rows, with some entries including dates and specific details of the incidents. The document is a detailed record of the attacks and the villages affected.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

SİVAS YÖRESİ KIRIK HAVALARINDA MAKAMSAL VE RİTMİK YAPI

Ferdi KARAÖNÇEL

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniv.
Eğitim Fakültesi,
ferdikaraoncel@gmail.com
ID 0000-0001-9519-1003

Ersan ÇİFTÇİ

Prof. Dr., İnönü Üniv.
Eğitim Fakültesi,
ersan.ciftci@inonu.edu.tr
ID 0000-0001-9889-3078

Ayşe KARAÖNÇEL

Öğr. Gör., Hakkari Üniv.
Eğitim Fakültesi,
aysekaraoncel@gmail.com
ID 0000-0001-9519-5397

Atf / Citation: Karaönçel, F., Çiftçi, E. & Karaönçel, A. (2022). Sivas yöresi kırık havalarında makamsal ve ritmik yapı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS)*, 11(2), 473-493

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1007651>

Öz

İç Anadolu Bölgesinin en doğusunda yer alan Sivas'ın büyük bir bölümü Kızılırmak Havzasında, diğer bölümleri ise Yeşilirmak ve Fırat Havzaları içerisinde yer almaktadır. Sivas yöresinin tarihi incelendiğinde birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Zengin ve geniş kültürel çeşitlilik Sivas yöresi türkülerine de yansımaktadır. Bu çalışmada; Sivas yöresi kırık havaları makamsal ve ritmik açıdan incelenmiştir. Araştırma verilerini elde etmede literatür ve belgesel kaynak tarama yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, Sivas yöresine ait TRT Türk Halk Müziği Repertuarında yer alan nota arşivi taranarak kırık havaların notaları içerik analizi ile incelenmiştir. 314 türkü (kırık hava), 133 uzun hava ve 43 oyun havası olmak üzere toplam 490 türkü tespit edilmiştir. Tespit edilen türkülerin dağılımlarına bakıldığında; türkü (kırık hava) (119), uzun hava (43) ve oyun havalarının (33) çoğunlukla merkez ilçede yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Sivas yöresi türkülerini genel olarak ele alındığında, kırık havaların öne çıktığı görülmektedir. Kırık havalar üzerinde makamsal açıdan yapılan analizler sonucunda; Hüseyini, Uşşâk ve Hicaz makamlarının yoğun olarak kullanıldığı, ritmik açıdan yapılan analizler sonucunda ise 4/4 ve 2/4'lük usüllerin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Tempo çeşitliliği açısından yapılan analizlerde ise 4/4, 2/4, 10/8, 7/8 ve 6/4'lük usüllerdeki tempo çeşitliliğinin fazla olduğu tespit edilirken, temposu belirli olmayan usüllerde görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivas Kültürü, Sivas Türküleri, Kırık Havalar, Makam, Usül.

MAQAM AND RHYTHMIC STRUCTURE IN “KIRIK HAVALAR” OF SIVAS REGION

Abstract

A large part of Sivas, which is located in the easternmost part of the Central Anatolia Region, is located in the Kizilirmak Valley, while the other parts are located in the Yesilirmak and Euphrates Basins. When the history of the Sivas region is examined, it is seen that it has hosted many civilizations. The rich and wide cultural diversity has also reflected in the folk songs of the Sivas region. In this study, the “Kırık Havalar (metered folk songs)” of the Sivas region was investigated in terms of modal (maqam) and rhythmic. Literature and documentary source scanning methods were used to obtain the research data. In this regard, the notes archive in the TRT Turkish Folk Music Repertoire belonging to the Sivas region was scanned and the notes of the “Kırık Havalar” were examined with content analysis. A total of 490 of which 314 are “Kırık Hava” (Turkish folk songs), 133 are “Uzun Hava” (unmetered folk songs) and 43 are traditional dance music were identified. When considering the distribution of the identified folk songs, it has been determined that the “Kırık Hava” (metered folk song) (119), “Uzun Hava” (unmetered folk songs) (43), and traditional dance music (33) were mainly concentrated in the central district. When the folk songs of the Sivas region are examined, in general, it is seen that the Kırık Havalar’s comes to the forefront. As a result of the analyzes made in terms of maqam on the “Kırık Havalar” (metered folk songs); it was perceived that Huseyni, Ussak, and Hicaz " maqams are extremely used, and in consequence of the rhythmic analyzes made, 4/4 and 2/4 rhythms are predominantly used. In the analyses made in terms of tempo (speed) diversity, it was determined that while the tempo diversity is numerous in the 4/4, 2/4, 10/8, 7/8, and 6/4 rhythms, the rhythms with irregular tempo are also seen.

Keywords: Sivas Culture, Sivas Folk Songs, Kırık Havalar (Metered Songs), Maqam, Usul.

GİRİŞ

Türkiye’nin toprak büyüklüğü açısından en büyük ikinci ili olan Sivas, İç Anadolu Bölgesinin en doğusunda yer almaktadır. Sivas ilinin büyük bir bölümü Kızılırmak Havzası, diğer bölümleri ise Yeşilirmak ve Fırat Havzaları içerisinde yer almaktadır. Kuzeyinde Tokat, Ordu, Giresun, Güneşli; Malatya, Kahramanmaraş, Kayseri, Doğusunda; Erzincan, Batısında ise Yozgat ili ile komşudur. Sivas yöresinin tarihi incelendiğinde birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait eserlerin bir araya toplandığı tarihi kent meydanı, Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, Sarissa antik kenti ve Hz. Mevlana’nın da tedavi gördüğü Anadolu’nun el hamrası Sivas ili içerisinde yer alan önemli tarihi mekanlardandır (URL-1, URL-2).

Sivas yöresinin sahip olduğu kültürel çeşitlilik müzik kültürünü derinden etkilemiştir. Nacakcı (2015:28) müzik kültürünü; “insanlığın yaşam süresinde oluşturduğu, maddi manevi olgular üzerine biçimlendirdiği, geliştirdiği ve aktardığı müzikal ürünlerin tümü” şeklinde tanımlamaktadır. Bir başka tanımda ise müzik kültürü; “müziğin bütün alan ve dallarında gelişkin bir kavrayışla belli müzikal ölçütlere göre davranışta bulunma düzeyini temsil etme” şeklindedir (Say, 2005:362).

Geçmişten günümüze süregelen, üzerinde yaşamış olan medeniyetlere ait kültürel çeşitlilik ile harmanlanan Sivas yöresi’nin müzikal kimliğinin en önemli öğelerinden biri şüphesiz türkülerdir. Akdoğan (2003:161) türküyü; “daha çok hece vezni, azda olsa aruz vezni ile yazılmış Geleneksel Türk Halk Edebiyatına ait sözlerin, genel olarak, basit, kolayca anlaşılabilir ve küçük soluklu ezgilendirilmesi” şeklinde tanımlamaktadır.

1. TRT TÜRK HALK MÜZİĞİ REPERTUVARINDA BULUNAN SİVAS YÖRESİ TÜRKÜLERİNDE KULLANILAN MAKAM DİZİLERİ VE USÜLLER

Türküler ait oldukları yörenin tarihini, yaşanmışlıklarını, geleneklerini ve göreneklerini geçmişten günümüze aktarmada önemli rol oynayan öğelerin başında gelmektedir. Türküler, var oldukları yörelerin tarihini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini, özelliklerini ve içerisinde yaşayan insanların duygu durumlarını anlatan, folklor kaynaklarıdır (Çiftci, 2016). “Türkülerin konuları, ait olduğu toplumun gelenek ve görenekleri, eğlence şekilleri, hikâyeleri, inanış biçimleri, toplumsal yapısı gibi en hassas yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu konular ait olduğu toplumun geçmişten bugüne daha yakından tanınmasını sağlar” (Çiftci ve Karaönçel, 2019:79).

Sivas yöresi türküleri konu açısından incelendiğinde; aşk, sevda, kına, düğün, ayrılık, sıla hasreti, gurbet, ağıt, sitem, inanç, asker, övgü, yiğitlik, kahramanlık, tabiat ve iş ile ilgili konulara rastlanılmaktadır. Bu konular içerisinde aşk ve sevda konularının Sivas yöresi türkülerinde ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Sivas yöresi türküleri makam açısından ele alındığında; Arazbar, Bayati Şiraz, Buselik, Çargâh, Gülizar, Hicaz, Hüseyini, Karciğâr, Mahur, Muhayyer Kürdi, Nişabur, Pençgâh, Rast, Segâh, Uşşâk ve Zavil makamları görülmekle beraber, Hüseyini, Uşşâk ve Hicaz makamlarının yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sivas yöresi türküleri usül açısından ele alındığında ise; 2/2, 2/4, 3/4, 3/8, 4/4, 5/4, 5/8, 6/4, 6/8, 7/4, 7/8, 8/8, 9/8, 10/8, 11/4, 11/8, 12/4, 12/8, 13/8, 14/8, 15/4, 15/8, 18/8, 19/8, 20/8, 21/8’lik usüllerin kullanıldığı görülmektedir. Bu usüller içerisinde 2/4 ve 4/4’lük usüller yoğun olarak kullanılmıştır.

Tablo 1. Sivas Yöresine Ait Kırık Hava, Uzun Hava ve Oyun Havalarının Sayısal Olarak Dağılımı

İLÇELER	KIRIK HAVA	UZUN HAVA	OYUN HAVALARI	TOPLAM
Sivas Merkez	119*	43*	33	195
Akıncılar	-	-	-	-
Altınyayla	-	-	-	-
Divriği	37	22	-	59
Doğansar	-	-	-	-
Gemerek	1	-	-	1
Gölova	-	-	-	-
Gürün	2	-	3	5
Hafik	4	-	-	4
İmranlı	7	-	-	7
Kangal	40	13	-	53
Koyulhisar	-	-	-	-
Suşehri	3	-	2	5
Şarkışla	69	27	4	100
Ulaş	7	-	-	7
Yıldızeli	9	5	-	14
Zara	16	23	1	40
TOPLAM	314	133	43	490

* TRT Türk Halk Müziği Repertuarında, Sivas Merkez ilçeye ait 1 kırık hava Gaziantep-Adana-Sivas olarak, 1 uzun hava ise Sivas-Malatya olarak görünmektedir.

Sivas Merkez ilçe ve 16 ilçe dikkate alındığında, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarında 314 sözlü kırık hava (türkü), 133 uzun hava ve 43 oyun havası olmak üzere toplam 490 eser tespit edilmiştir.

Tablo 2. İlçelere Göre Kırık Havaların Dağılımı

İLÇELER	f	%
Sivas Merkez	119	37,90
Şarkışla	69	21,97
Kangal	40	12,74
Divriği	37	11,78
Zara	16	5,10
Yıldızeli	9	2,87
İmranlı	7	2,23
Ulaş	7	2,23
Hafik	4	1,27
Suşehri	3	0,96
Gürün	2	0,64
Gemerek	1	0,32
TOPLAM	314	100

İlçelere göre kırık havaların dağılımı incelendiğinde; 119 türkü ve %37,90 oranında Sivas Merkez ilçe'nin ilk sırada yer aldığı, Şarkışla ilçesinin 69 türkü ve %21,97 oranı ile ikinci sırada, Kangal ilçesinin 40 türkü ve %12,74 oranla üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. TRT Türk Halk Müziği Repertuvarında yapılan incelemelerde; Sivas Merkez ilçe, Şarkışla, Kangal, Divriği, Zara, Yıldızeli, İmranlı, Ulaş, Hafik, Suşehri, Gürün ve Gemerek ilçeleri dışındaki diğer ilçeler adına kayıtlı olan kırık havaya rastlanılmamıştır.

Tablo 3. İlçelere Göre Uzun Havaların Dağılımı

İLÇELER	f	%
Sivas Merkez	43	32,33
Şarkışla	27	20,30
Zara	23	17,29
Divriği	22	16,54
Kangal	13	9,77
Yıldızeli	5	3,75
TOPLAM	133	100

İlçelere göre uzun havaların dağılımı incelendiğinde; Sivas Merkez ilçe'nin 43 uzun hava ve %32,33 oranı ile ilk sırada yer aldığı, 27 uzun hava ve %20,30 oranı ile Şarkışla ilçesi uzun havalarının ikinci sırada, 23 uzun hava ve %17,29 oranı ile Zara ilçesi uzun havalarının üçüncü sırada, 22 uzun hava ve %16,54 oran ile Divriği ilçesi uzun havalarının dördüncü sırada, 13 uzun hava ve %9,77 oran ile Kangal ilçesi uzun havalarının beşinci sırada, 5 uzun hava ve %3,75 oranla Yıldızeli ilçesi uzun havalarının altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. TRT Türk Halk Müziği

Repertuarında yapılan incelemelerde; Sivas Merkez ilçe, Şarkışla, Zara, Divriği, Kangal ve Yıldızeli ilçesi dışındaki diğer ilçeler adına kayıtlı olan uzun havaya rastlanılmamıştır.

Tablo 4. İlçelere Göre Oyun Havaların Dağılımı

İLÇELER	f	%
Sivas Merkez	33	76,74
Şarkışla	4	9,30
Gürün	3	6,97
Suşehri	2	4,65
Zara	1	2,32
TOPLAM	43	100

İlçelere göre oyun havaların dağılımı incelendiğinde; Sivas Merkez ilçe'nin 33 oyun havası ve %76,4 oranı ile ilk sırada yer aldığı, 4 oyun havası ve %9,30 oranla ile Şarkışla ilçesi oyun havalarının ikinci sırada, 3 oyun havası ve %6,97 oranla ile Gürün ilçesi oyun havalarının üçüncü sırada, 2 oyun havası ve %4,65 oranla Suşehri oyun havalarının dördüncü sırada, 1 oyun havası ve %2,32 oranla Zara ilçesi oyun havalarının beşinci sırada yer aldığı görülmektedir. TRT Türk Halk Müziği Repertuarında yapılan incelemelerde; Sivas Merkez İlçe, Şarkışla, Gürün, Suşehri ve Zara ilçesi dışındaki diğer ilçeler adına kayıtlı olan oyun havasına rastlanılmamıştır.

2. SİVAS YÖRESİ KIRIK HAVALARININ MAKAMSAL VE RİTMİK ANALİZLERİ

Bu çalışmada, TRT Türk Halk Müziği Repertuarında bulunan Sivas yöresine ait kırık havalar makamsal ve ritmik açıdan analiz edilmiştir. Araştırma verilerini elde edebilmek için literatür ve belgesel kaynak tarama yöntemleri kullanılmıştır. Tespit edilen Sivas yöresi kırık havaları; makam, usül ve tempoları açısından analiz edilerek ilçelere göre ayrıştırılmıştır. Makam ve usül açısından ayrıştırılan Sivas yöresi kırık havaları tablolar halinde belirtilmiştir. Tablolara ait sayısal veriler ile ilgili bilgiler metin içerisinde verilmiştir.

Tablo 5. "Sivas Merkez İlçe" Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyni	38	31,40
Uşşâk	36	29,75
Hicaz	10	8,26
Gülizar	7	5,78
Segâh	6	4,95
Buselik	5	4,13
Karciğar	5	4,13
Çargâh	4	3,30
Mahur	3	2,47
Muhayyer Kürdi	2	1,65
Arazbar	1	0,82
Nişabur	1	0,82
Rast	1	0,82
Bayati Şiraz	1	0,82
Zavil	1	0,82
TOPLAM	121	100

Sivas merkez ilçeye ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında yer alan toplam 119 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 15 farklı makamın toplam 121 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyini makamı ve %31,40 orana sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %29,75 oranla Uşşâk makamı, üçüncü sırada ise %8,26 oran ile Hicaz makamı gelmektedir. Ayrıca Sivas merkez ilçe kırık havalarında makamsal açıdan yapılan incelemelerde iki kez 1 geçkili makam kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 6. "Sivas Merkez İlçe" Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/2	1	0,73	63
2/4	25	18,38	60-69-76
3/4	2	1,47	40
3/8	1	0,73	100
4/4	38	27,94	56-60-66-69-71-72-76-78-80-96-116
5/4	1	0,73	66
5/8	8	5,88	160-208
6/4	6	4,41	72-82
6/8	4	2,94	80
7/8	11	8,08	40-126-168
8/8	2	1,47	192
9/8	7	5,14	80-126
10/8	14	10,29	50-52-60-160
11/4	1	0,73	-
11/8	1	0,73	126
12/4	1	0,73	-
12/8	5	3,67	108
15/4	2	1,47	64-72
15/8	1	0,73	-
18/8	3	2,20	96-108
20/8	1	0,73	184
21/8	1	0,73	104

Sivas merkez ilçeye ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 119 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 22 farklı usülün toplam 136 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 4/4'lük ve %27,94 orana sahip olduğu görülmektedir. 4/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 11 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci sırada %18,38 oranla 2/4'lük usül gelmektedir. 2/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 3 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Üçüncü sırada %10,29 oranla 10/8'lik usül gelmektedir. 10/8'lik usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 4 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Sivas merkez ilçeye ait tespit edilen diğer usüllerden; 2/2, 3/4, 3/8, 5/4, 6/8, 8/8, 11/8, 12/8, 20/8 ve 21/8'lik usüllerde 1'er farklı tempo, 5/8, 6/4, 9/8, 15/4 ve 18/8'lik usüllerde 2'ser farklı tempo, 7/8'lik usülde ise 3 farklı tempo kullanılmakla beraber tespit edilen diğer usüllerde herhangi bir tempo çeşidine rastlanılmamıştır. Ayrıca Sivas merkez ilçe kırık havalarında üç kez 3 değişmeli, on iki kez ise 2 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 7. “Şarkışla İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyni	45	63,38
Uşşâk	18	25,35
Hicaz	3	4,22
Muhayyer Kürdi	2	2,81
Buselik	1	1,40
Karciğar	1	1,40
Çargâh	1	1,40
TOPLAM	71	100

Şarkışla ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 69 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 7 farklı makamın toplam 71 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyni makamı ve %63,68 orana sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %25,35 oranla Uşşâk makamı, üçüncü sırada ise %4,22 oran ile Hicaz makamı gelmektedir. Ayrıca Şarkışla ilçesi kırık havalarında makamsal açıdan yapılan incelemelerde iki kez 1 geçkili makam kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 8. “Şarkışla İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	17	19,31	60-76-100
3/4	2	2,27	-
3/8	1	1,13	-
4/4	33	37,5	48-63-66-68-70-72-74-78-80-82-88-90-92-120
5/4	1	1,13	-
5/8	7	7,95	40-120
6/4	4	4,54	72-78-92
6/8	1	1,13	-
7/4	1	1,13	74
7/8	7	7,95	40-116-224
8/8	2	2,27	-
9/8	2	2,27	224-270
10/8	2	2,27	-
12/8	4	4,54	84-88
13/8	1	1,13	-
18/8	2	2,27	52
20/8	1	1,13	-

Şarkışla ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 69 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 17 farklı usülün toplam 88 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 4/4'lük ve %37,5 orana sahip olduğu görülmektedir. 4/4'lük usüde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 14 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci sırada %19,31 oranla 2/4'lük usül gelmektedir. 2/4'lük usüde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 3 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Üçüncü sırada %7,95 oranla 5/8 ve 7/8'lik usüller gelmektedir. 5/8 ve 7/8'lik usüllerde kullanılmış olan tempo

çeşitliliğine bakıldığında ise; 5/8'lik usülde 2, 7/8'lik usülde ise 3 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Şarkışla ilçesine ait tespit edilen diğer usüllerden; 7/4 ve 18/8'lik usüllerde 1'er farklı tempo, 9/8 ve 12/8'lik usüllerde 2'şer farklı tempo, 6/4'lük usülde ise 3 farklı tempo kullanılmakla beraber tespit edilen diğer usüllerde herhangi bir tempo çeşidine rastlanılmamıştır. Ayrıca Şarkışla ilçesi kırık havalarında yedi kez 2 değişmeli, iki kez ise 3 değişmeli, bir kez 4, bir kez ise 6 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 9. “Kangal İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Uşşâk	17	41,46
Hüseyni	15	36,58
Buselik	3	7,31
Çargâh	3	7,31
Karciğar	1	2,43
Pençgâh	1	2,43
Gülizar	1	2,43
TOPLAM	41	100

Kangal ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 40 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 7 farklı makamın toplam 41 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Uşşâk makamı ve %41,46 orana sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %36,58 oranla Hüseyni makamı, üçüncü sırada ise %7,31 oran ile Buselik ve Çargâh makamları gelmektedir. Ayrıca Kangal ilçesi kırık havalarında makamsal açıdan yapılan incelemelerde bir kez 1 geçkili makam kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 10. “Kangal İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	9	21,95	63-76-112
4/4	12	29,26	66-70-72-80
6/4	2	4,87	63
6/8	2	4,87	-
7/8	3	7,31	40
8/8	1	2,43	54
9/8	1	2,41	140
10/8	5	12,19	50-60
12/8	3	7,31	80-84
15/8	1	2,43	140
18/8	2	4,87	84-100

Kangal ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 40 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 11 farklı usülün toplam 41 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 4/4'lük ve %29,26 orana sahip olduğu görülmektedir. 4/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 4 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci sırada %21,95 oranla 2/4'lük usül gelmektedir. 2/4'lük usülde kullanılmış olan

tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 3 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Üçüncü sırada %12,19 oranla 10/8'lik usül gelmektedir. 10/8'lik usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 2 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Kangal ilçesine ait tespit edilen diğer usüllerden; 6/4, 7/8, 8/8 ve 9/8'lik usüllerde 1'er farklı tempo, 10/8, 12/8 ve 18/8'lik usüllerde ise 2 farklı tempo kullanılmakla beraber tespit edilen diğer usüllerde herhangi bir tempo çeşidine rastlanılmamıştır. Ayrıca Kangal ilçesi kırık havalarında bir kez 2 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 11. "Divriği İlçesi" Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyni	17	43,58
Uşşâk	12	30,76
Hicaz	3	7,69
Karcığar	2	5,12
Gülizar	2	5,12
Buselik	1	2,56
Çargâh	1	2,56
Muhayyer Kürdi	1	2,56
TOPLAM	39	100

Divriği ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 37 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 8 farklı makamın toplam 39 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyni makamı olduğu ve %43,58 orana sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %30,76 oranla Uşşâk makamı, üçüncü sırada ise %7,69 oran ile Hicaz makamı gelmektedir. Ayrıca Divriği ilçesi kırık havalarında makamsal açıdan yapılan incelemelerde iki kez 1 geçkili makam kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 12. "Divriği İlçesi" Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/2	1	2,32	-
2/4	13	30,23	48-96
3/4	1	2,32	-
3/8	1	2,32	-
4/4	12	27,90	48-76-92-96
6/4	2	4,65	92
6/8	1	2,32	-
7/8	3	6,97	80
8/8	1	2,32	-
9/8	4	9,30	48-210
10/8	2	4,65	44-48
12/8	2	4,65	-

Divriği ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 37 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 12 farklı usülün toplam 43 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 2/4'lük ve %30,23 orana sahip olduğu görülmektedir. 2/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 2 farklı temponun kullanıldığı tespit

edilmiştir. İkinci sırada %27,90 oranla 4/4'lük usül gelmektedir. 4/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 4 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Üçüncü sırada %9,30 oranla 9/8'lik usül gelmektedir. 9/8'lik usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 2 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Divriği ilçesine ait tespit edilen diğer usüllerden; 6/4 ve 7/8'lik usüllerde 1'er farklı tempo, 10/8'lik usülde ise 2 farklı tempo çeşidi kullanılmakla beraber tespit edilen diğer usüllerde herhangi bir tempo çeşidine rastlanılmamıştır. Ayrıca Divriği ilçesi kırık havalarında bir kez 2 değişmeli, bir kez 3 değişmeli, bir kez de 4 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 13. "Zara İlçesi" Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyini	9	56,25
Uşşâk	4	25
Karciğâr	1	6,25
Mahur	1	6,25
Çargâh	1	6,25
TOPLAM	16	100

Zara ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 16 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 5 farklı makamın toplam 16 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyini makamı olduğu ve %56,25 orana sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %25 oranla Uşşâk makamı, üçüncü sırada ise %6,25 oran ile Karciğâr, Mahur ve Çargâh makamları gelmektedir.

Tablo 14. "Zara İlçesi" Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	3	16,66	64-83
4/4	6	33,33	72-92
5/8	1	5,55	-
7/8	1	5,55	-
9/8	1	5,55	-
10/8	4	22,22	-
12/8	1	5,55	96
15/4	1	5,55	-

Zara ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 16 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 8 farklı usülün toplam 18 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 4/4'lük ve %33,33 orana sahip olduğu görülmektedir. 4/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 2 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci sırada %16,16 oranla 2/4'lük usül gelmektedir. 4/4'lük usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 2 farklı temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Üçüncü sırada %22,22 oranla 10/8'lik usül gelmektedir. 10/8'lik usülde kullanılmış herhangi bir tempoya rastlanılmamıştır. Zara ilçesine ait tespit edilen diğer usüllerden; 12/8'lik usülde 1 farklı tempo

kullanımı görülürken tespit edilen diğer usüllerde herhangi bir tempo çeşidine rastlanılmamıştır. Ayrıca Zara ilçesi kırık havalarında iki kez 2 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 15. “Yıldızeli İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyni	5	55,55
Uşşâk	4	44,44
TOPLAM	9	100

Yıldızeli ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 9 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 2 farklı makamın toplam 9 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyni makamı olduğu ve %55,55 orana sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %44,44 oranla Uşşâk makamı gelmektedir.

Tablo 16. “Yıldızeli İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	3	20	-
3/4	1	6,66	-
4/4	3	20	80-108
5/8	1	6,66	200
9/8	2	13,33	200
10/8	1	6,66	-
11/8	1	6,66	-
13/8	1	6,66	-
14/8	1	6,66	-
19/8	1	6,66	-

Yıldızeli ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında yer alan toplam 9 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 10 farklı usülün toplam 15 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 2/4 ve 4/4'lük usüller olduğu, oranlarının ise %20 olduğu görülmektedir. 2/4'lük usülde kullanılmış herhangi bir tempoya rastlanılmazken 4/4'lük usülde 1 temponun kullanıldığı görülmektedir. İkinci sırada %13,33 oranla 9/8'lik usül gelmektedir. 9/8'lik usülde kullanılmış olan tempo çeşitliliğine bakıldığında ise 1 temponun kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer kullanılan usüller ise %6,66 oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu usüllerden sadece 5/8'lik usülde 1 temponun kullanıldığı görülürken diğer usüllerde herhangi bir tempoya rastlanılmamıştır. Ayrıca Yıldızeli ilçesi kırık havalarında bir kez 2 değişmeli, bir kez 3 değişmeli, bir kez de 4 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 17. “Ulaş İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyni	3	42,85
Çargâh	3	42,85
Segâh	1	14,28
TOPLAM	7	100

Ulaş ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 7 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 3 farklı makamın toplam 7 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyini ve Çargâh makamları olduğu oranlarının ise %42,85 olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %14,28 oranla Segâh makamı gelmektedir.

Tablo 18. “Ulaş İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	2	25	-
4/4	2	25	-
6/8	1	12,5	-
9/8	1	12,5	-
12/8	2	25	-

Ulaş ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 7 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 5 farklı usülün toplam 8 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 2/4, 4/4 ve 12/8’lik usüller olduğu, oranlarının ise %25 olduğu görülmektedir. İkinci sırada %12,5 oranla 6/8 ve 9/8’lik usüller gelmektedir. Kullanılmış olan usüllerde herhangi bir tempoya rastlanılmamıştır. Ayrıca Ulaş ilçesi kırık havalarında bir kez 2 değişmeli usül kullanımı tespit edilmiştir.

Tablo 19. “Suşehri İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Uşşâk	2	66,66
Hüseyini	1	33,33
TOPLAM	3	100

Suşehri ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 3 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 2 farklı makamın 3 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Uşşâk makamı olduğu oranının ise %66,66 olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %33,33 oranla Hüseyini makamı gelmektedir.

Tablo 20. “Suşehri İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	1	33,33	-
4/4	1	33,33	-
12/8	1	33,33	-

Suşehri ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 3 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 3 farklı usülün kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen 2/4, 4/4 ve 12/8’lik usüllerin oranlarının ise %33,33 olduğu görülmektedir. Suşehri ilçesi kırık havalarında değişmeli usül kullanımına rastlanılmamıştır.

Tablo 21. “İmranlı İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Uşşâk	4	57,14
Hüseyni	2	28,57
Segâh	1	14,28
TOPLAM	7	100

İmranlı ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuvarında bulunan toplam 7 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 3 farklı makamın 7 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Uşşâk makamı olduğu oranının ise %57,14 olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %28,57 oranla Hüseyni, üçüncü sırada ise %14,28 oranla Segâh makamı gelmektedir.

Tablo 22. “İmranlı İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	1	14,28	96
4/4	2	28,57	88
5/8	1	14,28	-
6/8	1	14,28	94
7/8	1	14,28	160
9/8	1	14,28	-

İmranlı ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuvarında bulunan toplam 7 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 7 farklı usülün 7 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 4/4'lük usül olduğu, oranının ise %28,57 olduğu ve 1 tempo çeşidine sahip olduğu görülmektedir. 2/4, 5/8, 6/8, 7/8 ve 9/8'lik usüllerin ise %14,28 oranla ikinci sırada yer almaktadır. 2/4, 6/8 ve 7/8'lik usüllerde 1 tempo çeşidine rastlanırken diğer usüllerde herhangi bir tempo çeşidine rastlanılmamıştır.

Tablo 23. “Hafik İlçesi” Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyni	2	50
Buselik	1	25
Uşşâk	1	25
TOPLAM	4	100

Hafik ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuvarında bulunan toplam 4 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 3 farklı makamın 4 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan makamın Hüseyni makamı olduğu oranının ise %50 olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %25 oranla Buselik ve Uşşâk makamları gelmektedir.

Tablo 24. “Hafik İlçesi” Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
7/8	1	25	210
12/8	3	75	76

Hafik ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 4 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 2 farklı usülün 4 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan usülün 12/8'lik usül olduğu, oranının ise %75 olduğu ve 1 tempo çeşidine sahip olduğu görülmektedir. 7/8'lik usülün ise %25 oranla ikinci sırada yer aldığı ve 1 tempo çeşidine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 25. "Gürün İlçesi" Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Hüseyini	1	50
Çargâh	1	50
TOPLAM	2	100

Gürün ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 2 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 2 farklı makamın kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 26. "Gürün İlçesi" Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
4/4	1	50	60
12/8	1	50	-

Gürün ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 2 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 2 farklı usülün kullanıldığı tespit edilmiştir. %50 orana sahip olan bu usüllerden 4/4'lük usülde 1 tempo çeşidi tespit edilmiştir. 12/8'lik usülde ise herhangi tempo çeşidine rastlanılmamıştır.

Tablo 27. "Gemerek İlçesi" Makam Çeşitliliği

Makam	f	%
Uşşâk	1	100
TOPLAM	1	100

Gemerek ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 1 kırık havada makamsal açıdan yapılan analizlerde; 1 makamın kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 28. "Gemerek İlçesi" Usül ve Tempo Çeşitliliği

Usül	f	%	Tempo Çeşitliliği
2/4	1	100	90

Gemerek ilçesine ait TRT Türk Halk Müziği repertuarında bulunan toplam 1 kırık havada ritmik açıdan yapılan analizlerde, 1 usülün kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen usülün 2/4'lük olduğu ve 1 tempo çeşidine sahip olduğu görülmektedir.

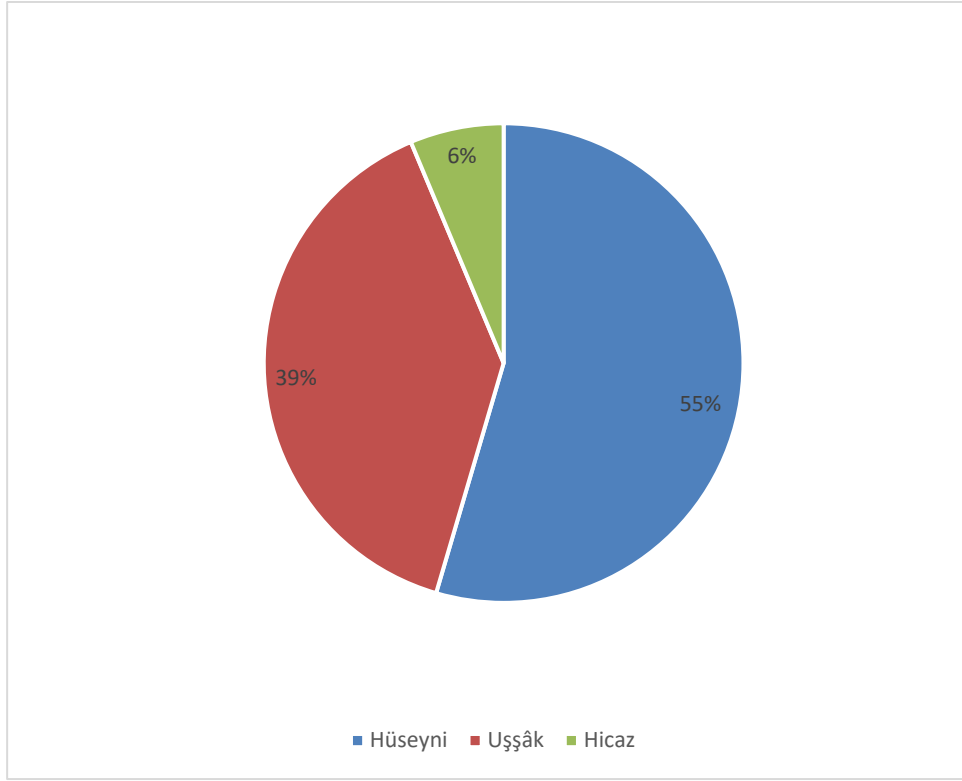
Tablo 29. İlçelere Göre Kırık Havaların Makam Açısından Genel Olarak Dağılımı

		İLÇELER																	
		Merkez	Akıncılar	Altınayyıl	Divriği	Doğansar	Gemerek	Gölova	Gürün	Hafik	İmranlı	Kangal	Koyulhisar	Suşehri	Şarkışla	Ulaş	Yıldızeli	Zara	TOPLAM
MAKAMLAR	Arazbar	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	B. Şiraz	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	Buselik	5	-	-	1	-	-	-	-	1	-	3	-	-	1	-	-	-	11
	Çargâh	4	-	-	1	-	-	-	1	-	-	3	-	-	1	3	-	1	14
	Gülizar	7	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	10
	Hicaz	10	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	16
	Hüseyini	38	-	-	17	-	-	-	1	2	2	15	-	1	45	3	5	9	138
	Karciğâr	5	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	10
	Mahur	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4
	M. Kürdi	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	5
	Nişabur	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	Pençgâh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
	Rast	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	Segâh	6	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	8
	Uşşâk	36	-	-	12	-	1	-	-	1	4	17	-	2	18	-	4	4	99
Zavil	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
TOPLAM	121	-	-	39	-	1	-	2	4	7	41	-	3	71	7	9	16	321	

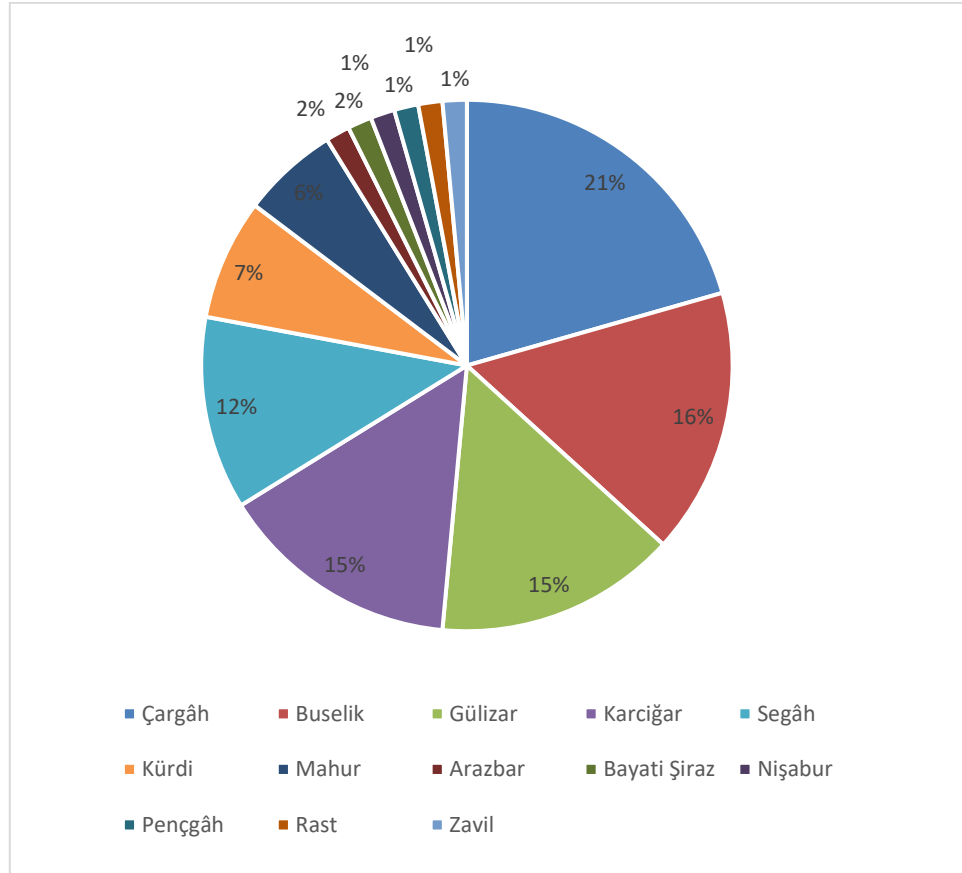
TRT Türk Halk Müziği Repertuarında tespit edilen 314 Kırık Hava makamsal açısından analiz edildiğinde Sivas Merkez ve 16 ilçeye ait 16 farklı makamın toplamda 321 kez kullanıldığı görülmüştür. Tespit edilen kırık havaların 7'sinde 2 geçkili makam kullanımı tespit edilmiştir.

Kırık Havalarda kullanılan makamlar yoğunluk açısından incelendiğinde, en fazla kullanılan makamın Hüseyini makamı olduğu ve 138 kez kullanılarak ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada 99 kez kullanılarak Uşşâk, üçüncü sırada ise 16 kez kullanılarak Hicaz makamının geldiği görülmektedir. Kırık Havalarda kullanılan diğer makamlar ise, kullanım sayısının az olmasından dolayı daha düşük oranlar ile dağılımda yer almaktadır (Bkz. Tablo 29).

Kırık Havalarda kullanılan makamların yüzdelerle dağılımları "Yoğun Olarak Kullanılan Makamlar" ve "Daha Az Kullanılan Makamlar" şeklinde kendi aralarındaki dağılımları göz önüne alınarak iki farklı şekilde grafikler ile gösterilmiştir.

Grafik 1. Yoğun Olarak Kullanılan Makamların Dağılımı

Grafik 2. Daha Az Kullanılan Makamların Dağılımı

Tablo 30. İlçelere Göre Kırık Havaların Usül Açısından Genel Olarak Dağılımı

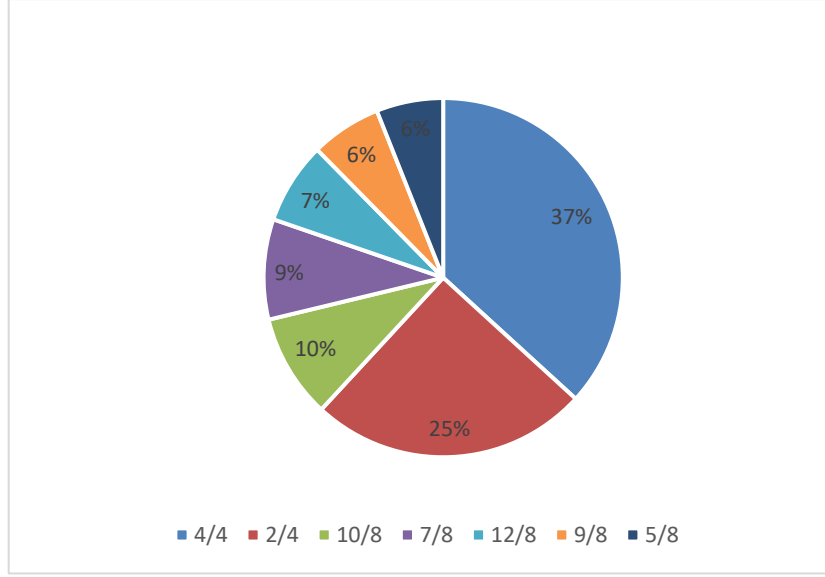
		İLÇELER																	
		Merkez	Akıncılar	Altınyayla	Divriği	Doğansar	Gemerek	Gölova	Gürün	Hafik	İmranlı	Kangal	Koyulhisar	Suşehri	Şarkışla	Ulaş	Yıldızeli	Zara	TOPLAM
USÜLLER	2/2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
	2/4	25	-	-	13	-	1	-	-	-	1	9	-	1	17	2	3	3	75
	3/4	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	6
	3/8	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
	4/4	38	-	-	12	-	-	-	1	-	2	12	-	1	33	2	3	6	110
	5/4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
	5/8	8	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	7	-	1	1	18
	6/4	6	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	4	-	-	-	14
	6/8	4	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2	-	-	1	1	-	-	10
	7/4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
	7/8	11	-	-	3	-	-	-	-	1	1	3	-	-	7	-	-	1	27
	8/8	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	6
	9/8	7	-	-	4	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	1	2	1	19
	10/8	14	-	-	2	-	-	-	-	-	-	5	-	-	2	-	1	4	28
	11/4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	11/8	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
	12/4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	12/8	5	-	-	2	-	-	-	1	3	-	3	-	1	4	2	-	1	22
	13/8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
	14/8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
	15/4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
15/8	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	
18/8	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	-	-	-	7	
19/8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
20/8	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	
21/8	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
TOPLAM	136	-	-	43	-	1	-	2	4	7	41	-	3	88	8	15	18	366	

TRT Türk Halk Müziği Repertuarında tespit edilen 314 Kırık Hava usül açısından analiz edildiğinde Sivas Merkez ve 16 ilçeye ait 26 farklı usülün toplamda 366 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen kırık havaların bazılarında 2 değişmeli (25 türkü), bazılarında 3 değişmeli (7 türkü), bazılarında 4 değişmeli (3 türkü), bazılarında ise 6 değişmeli (1 türkü) usül kullanımı tespit edilmiştir.

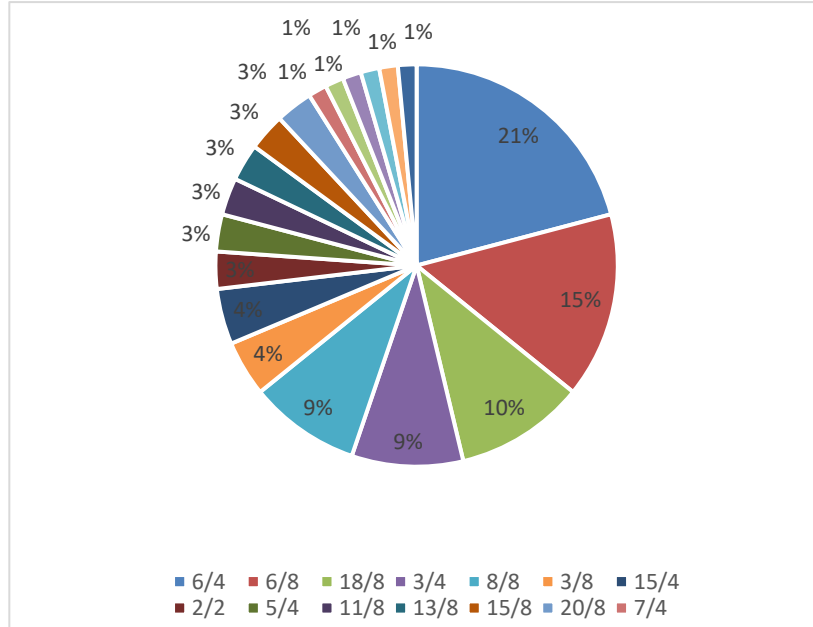
Kırık Havalarda kullanılan usüller yoğunluk açısından incelendiğinde, en fazla kullanılan usülün 4/4'lük usül olduğu ve 110 kez kullanılarak ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada 75 kez kullanılarak 2/4, üçüncü sırada 28 kez kullanılarak 10/8, dördüncü sırada 27 kez

kullanılarak 7/8, altıncı sırada 22 kez kullanılarak 12/8, yedinci sırada 19 kez kullanılarak 9/8, sekizinci sırada ise 18 kez kullanılarak 5/8'lik usülün geldiği görülmektedir. Kırık Havalarda kullanılan diğer usüller ise, kullanım sayısının az olmasından dolayı daha düşük oranlar ile dağılımda yer almaktadır (Bkz. Tablo 30).

Kırık Havalarda kullanılan usüllerin yüzdelik dağılımları “Yoğun Olarak Kullanılan Usüller” ve “Daha Az Kullanılan Usüller” şeklinde kendi aralarındaki dağılımları göz önüne alınarak iki farklı şekilde grafikler ile gösterilmiştir.

Grafik 3. Yoğun Olarak Kullanılan Usüllerin Dağılımı

Grafik 4. Daha Az Kullanılan Usüllerin Dağılımı

SONUÇ

Sivas yöresi kırık havaları genel yapısı itibarıyla; yöre halkının yaşamışlıklarının, gelenek ve göreneklerinin anlatıldığı sade ve yalın bir anlatım tarzını içermektedir. Konu olarak ele alındığında ise; aşk, sevda, kına, düğün, ayrılık, sıla hasreti, gurbet, ağıt, sitem, inanç, asker, övgü, yiğitlik, kahramanlık, tabiat ile ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Sade ve yalın sözel anlatımın geniş ses aralıklarının kullanılmadığı ezgilerle şekillendiği söylenebilir. Yöreye ait kırık havaların; merkez ilçe, Şarkışla, Kangal ve Divriği ilçelerinde, uzun havaların; Merkez ilçe, Şarkışla, Zara ve Divriği ilçelerinde, oyun havalarının ise; merkez ilçede yoğunlaştığı görülmüştür.

Sivas ve ilçelerine ait kırık havalar makamsal açıdan incelendiğinde; Arazbar, Bayati Şiraz, Buselik, Çargâh, Gülizar, Hicaz, Hüseyini, Karcığar, Mahur, Muhayyer Kürdi, Nişabur, Pençgâh, Rast, Segâh, Uşşâk ve Zavil makamları görülmekle beraber, Hüseyini (138 kez), Uşşak (99 kez) ve Hicaz (16 kez) makamlarının yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yöreye ait kırık havalar makamsal çeşitlilik açısından incelendiğinde en fazla makamsal çeşitliliğin; merkez ilçe, Şarkışla, Kangal ve Divriği ilçelerinde olduğu tespit edilmiştir.

Sivas ve ilçelerine ait kırık havalar ritmik yapı açısından incelendiğinde; usül çeşitliliği ve tempo değerlerindeki farklılıklar dikkat çekmektedir. Sivas yöresi kırık havalarındaki usül çeşitliliğine bakıldığında; 2/2, 2/4, 3/4, 3/8, 4/4, 5/4, 5/8, 6/4, 6/8, 7/4, 7/8, 8/8, 9/8, 10/8, 11/4, 11/8, 12/4, 12/8, 13/8, 14/8, 15/4, 15/8, 18/8, 19/8, 20/8, 21/8'lik usüllerin kullanıldığı görülmekle beraber 4/4, 2/4, 10/8, 7/8, 12/8, 9/8 ve 5/8'lik usüllerin yoğun olarak kullanıldığı, 6/4, 6/8, 18/8, 3/4, 8/8, 3/8, 15/4, 2/2, 5/4, 11/8, 13/8, 15/8, 20/8, 7/4, 11/4, 12/4, 14/8, 19/8 ve 21/8'lik usüllerin ise daha az kullanıldığı görülmektedir. Yoğun olarak kullanılan usüller içerisinde 4/4 (110 kez) ve 2/4 (75 kez)'lük usüllere ait toplam sayının yoğun olarak kullanılan diğer usüllere oranla daha çok tercih edilmiştir. Yöre kırık havalarındaki tempo çeşitliliğine bakıldığında 4/4, 2/4, 10/8, 7/8 ve 6/4'lük usüllerdeki tempo çeşitliliğinin fazla olduğu tespit edilirken, temposu belirli olmayan usüllerde görülmektedir.

Sivas Yöresi kırık havalarının makamsal ve ritmik yapıları üzerine yapılmış olan bu çalışmanın farklı yöreler ele alınarak yapılmasının, yörelere ait kırık havalarındaki makamsal ve ritmik yapılarıdaki müzikal özelliklerin belirlenmesi açısından etkili olacağı ve Türk Halk Müziği üzerine yapılacak olan bilimsel çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

A large part of Sivas, which is located in the easternmost part of the Central Anatolia Region, is located in the Kızılırmak River Basin, while the other parts are located in the Yeşilirmak River and Fırat River Basins. Sivas, is bordered by Tokat, Ordu and Giresun to the north, Malatya, Kahramanmaraş and Kayseri to the south, Erzincan in the east and Yozgat to the west. Sivas hosted many civilizations throughout history. Many historical buildings belonging to the Seljuk, Ottoman and Republican periods have been integrated with the city. It is seen that the rich and wide cultural diversity of the region is reflected in the folk songs of Sivas region.

In this study, the "kırık hava" folk songs (Metered folk song-Verbal and nonverbal melodies performed with a distinctive rhythm and rhythm pattern) of Sivas region was examined in terms of maqam and rhythm. Literature and documentary review methods were used to obtain the

research data. In this context, the notes archive in the TRT Turkish Folk Music Repertory of Sivas region was researched and the notes of "kırık hava" folk songs were analyzed with content analysis. The tables formed were interpreted with the frequency and percentage values.

When the study findings were examined, it was determined that there were 490 folk songs of Sivas region in the TRT Turkish Folk Music Repertoire. When the detected folk songs of Sivas region were divided according to their types, it was seen that they consisted of 314 verbal "kırık hava" (metered folk song), 133 "uzun hava" (unmetered folk song) and 43 folk dance music.

When the distribution of "kırık hava" folk songs was analyzed according to the districts, it was seen that the folk songs of Sivas Central district was on the first rank with 119 folk songs, 37.89%, the Sarkışla district was on the second rank with 69 folk songs and 21.97%, and the Kangal district was in the third rank with 40 folk songs, and with a rate of 12.73%. It was determined that the "kırık hava" folk songs of the other districts were included in the distribution with low rates.

In the examination of the distribution of "uzun hava" folk songs by districts, it was seen that Sivas Central district was on the first rank with 43 "uzun hava" folk songs and with a rate of 32.33%, and Şarkışla district was in the second rank with 27 "uzun hava" folk songs and with a rate of 20.30%, Zara district was on the third rank 23 "uzun hava" folk songs and with a rate of 17.29%, Divriği district was on the fourth rank with 22 "uzun hava" folk songs and with a rate of 16.54%, Kangal district was on the fifth rank with 13 "uzun hava" folk songs and with a rate of 9.77% and Yıldızeli district was on the sixth rank with 5 "uzun hava" folk songs and with a rate of 3.75%. In the examinations made in the TRT Turkish Folk Music Repertoire, no "uzun hava" folk songs registered in the name of other districts were found.

In the examination of the distribution of folk dance songs according to the districts, it was seen that Sivas Central district was on the first rank with 33 folk dance songs and with a rate of 76.4%, and Şarkışla district was in the second rank with 4 folk dance songs and with a rate of 9.30%, Gürün district was on the third rank with 3 folk dance songs and with a rate of with a rate of 6.97%, Suşehri was on the fourth rank with 2 folk dance songs and 4.65% and Zara was on the fifth rank with 1 folk dance songs and with a rate of 2.32%. In the examinations made in the TRT Turkish Folk Music Repertoire, no folk dance songs registered in the name of other districts were found.

In terms of their general structure, "kırık hava" folk songs of the Sivas region include a plain and simple style of expression in which the experiences, traditions, and customs of the local people are told. When discussed in terms of their subject, it was seen that subjects related to love, henna, wedding, separation, homesickness, mourning, reproach, faith, soldier, praise, bravery, heroism, nature were included. It can be said that plain and simple verbal expression was shaped by melodies that didn't use wide vocal ranges. It was seen that the "kırık hava" folk songs of the region were mostly performed in the central district and Şarkışla, Kangal and Divriği districts, the "uzun hava" folk songs were mostly performed in the central district and Şarkışla, Zara and Divriği districts, and the folk dance songs were mostly performed in the central district.

In the examination of the "kırık hava" folk songs of Sivas and its districts in terms of maqams, Arazbar, Bayati Shiraz, Buselik, Chahargah, Gulizar, Hejaz, Huseyni, Karcigar, Mahur, Muhayyer Kurdi, Nishabur, Penchgah, Rast, Segah, Ussak, and Zavil makams were determined and Hüseyini (138 times), Uşşak (99 times) and Hicaz (16 times) maqams were the most determined maqams. In the examination of the "kırık hava" folk songs of the region in terms of maqam diversity, it was

determined that the maqam diversity was mostly observed in the central district, Şarkışla, Kangal, and Divriği districts.

In the examination of the "kırık hava" folk songs of Sivas and its districts in terms of rhythmic structure, the differences in the variety of styles and tempo values attracted attention. Considering the variety of styles in the "kırık hava" folk songs of Sivas region; it was observed that the styles of 2/2, 2/4, 3/4, 3/8, 4/4, 5/4, 5/8, 6/4, 6/8, 7/4, 7/8, 8/8, 9/8, 10/8, 11/4, 11/8, 12/4, 12/8, 13/8, 14/8, 15/4, 15/8, 18/8, 19/8, 20/8, 21/8'lik were used, the styles of 4/4, 2/4, 10/8, 7/8, 12/8, 9/8 ve 5/8 were used intensively and the styles of 6/4, 6/8, 18/8, 3/4, 8/8, 3/8, 15/4, 2/2, 5/4, 11/8, 13/8, 15/8, 20/8, 7/4, 11/4, 12/4, 14/8, 19/8 ve 21/8 were used less often. It can be said that the total number of the 4/4 (110 times) and 2/4 (75 times) styles was higher than the other intensively used styles, among the intensively used styles. In the examination of the tempo diversity in the local "kırık hava" folk songs, it was determined that the tempo diversity in the styles of 4/4, 2/4, 10/8, 7/8 and 6/4 was high and it was seen that there were styles the tempos of which were not certain.

It is considered that conducting this study, which was carried out on the maqam and rhythmic structures of the Sivas Region "kırık hava" folk songs by considering different regions will be effective on the determination of the musical features in the maqam and rhythmic structures of the "kırık hava" folk songs of the regions and will contribute to the scientific studies on Turkish Folk Music.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan

Bu çalışmada bilimsel araştırma ve etik ilkelere uyulduğu ayrıca çalışma boyunca yararlanılan eserlerin tamamının kaynakçada verildiği beyan olunur.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, O. (2003). Türk Müziğinde Türler ve Biçimler, Meta Basımevi, 3. Baskı İzmir.
- Çiftci, E. (2016). Erzincan Musikisine Genel Bakış. Uluslararası Erzincan Sempozyumu, 28 Eylül-1 Ekim (ss. 143-154), Erzincan.
- Çiftci, E. ve Karaönçel F. (2019). Malatya Musikisine Genel Bakış. 1. Uluslararası Beydağı Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı (ss. 78-83) Malatya.
- Çiftci, E., Ercan, M. ve Karaönçel, F. (2019). Refahiye Halk Oyunları Üzerine Bir İnceleme. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 12, Sayı 2 (ss.351-367), Erzincan.
- Nacakçı, Z. Vd. (2015). Müzik Kültürü. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Nisan, F. (2016). Erzincan Yöresi Halk Oyunlarında Kullanılan Figürlerin İletişimsel Çözümlemesi. Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Cilt 2. (ss. 39-49), Erzincan.
- Say, A. (2005). Müzik Sözlüğü. Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
- Sivas Valiliği İnternet Sitesi, <http://www.sivas.gov.tr/tarihce> (URL-1, Erişim Tarihi 30.07.2021).
- Sivas Belediyesi İnternet Sitesi, <http://www.sivas.bel.tr/içerik/38/12/sivasimiz.aspx> (URL-2, Erişim Tarihi 30.07.2021).
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Türk Halk Müziği Nota Arşivi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE EFFECT OF SMARTPHONE ADDICTION ON EMPLOYEE PERFORMANCE: A REVIEW OF THE HEALTHCARE SECTOR DURING COVID-19 PANDEMIC

Edip DOĞAN

Dr., Adıyaman Üniversitesi, Kahta MYO

edogan@adiyaman.edu.tr

0000-0002-9820-978X

Atıf / Citation: Doğan, E. (2022). The mediating role of job satisfaction in the effect of smartphone addiction on employee performance: a review of the healthcare sector during covid-19 pandemic. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 494-511.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1142341>

Abstract

The purpose of this study is to investigate the mediating role of job satisfaction in the effect of smartphone addiction on employee performance. The study has been carried out in the health sector, which is the most crucial sector in the fight against the COVID-19 pandemic. Questionnaire forms have been prepared in accordance with the objectives of the study and they've been distributed to 400 people working in Adıyaman province and its districts through simple random sampling. 250 people have responded to the surveys. Five questionnaires with erroneous or partial answers haven't been assessed. Thus, 245 questionnaires have been assessed and tested in line with the study's objectives. IBM SPSS 25, Amos 23 and Excel programs have been utilized for data analysis. The findings indicate that smartphone addiction negatively affects employee performance and job satisfaction. On the other hand, job satisfaction positively affects employee performance. Furthermore, job satisfaction has a partial mediating role in the effect of smartphone addiction on employee performance. In the conclusion part of the study, the results of the analysis have been compiled and compared with the findings of similar studies in the literature. The literature study has revealed that there has never been a thorough investigation of the mediating role that job satisfaction plays in the effect of smartphone addiction on employee performance. Therefore, this study fills a significant gap in the literature of organizational behavior.

Keywords: COVID-19, Smartphone addiction, Job satisfaction, Employee performance, Health sector

AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞININ İŞGÖREN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞ TATMİNİNİN ARACI ROLÜ: COVID-19 SALGINI ZAMANINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR İNCELEME

Öz

Bu çalışmanın birincil ve en önemli amacı, akıllı telefon bağımlılığının işgören performansı üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracı rolünü incelemektir. Çalışma COVID-19 pandemisi ile mücadelede en önemli sektör olan sağlık sektöründe yürütülmüştür. Çalışmanın amacına uygun olarak akıllı telefon bağımlılığı, iş tatmini ve işgören performansını ölçen anket formları hazırlanmış ve anketler, Adıyaman ilinde ve ilçelerinde çalışan 400 kişiye basit tesadüfi örnekleme yoluyla dağıtılmıştır. Anketlere 250 kişi cevap vermiştir. Eksik ve/ya hatalı cevaplanan 5 anket formu elenmiş ve değerlendirmeye alınmamıştır. Bu şekilde 245 adet anket değerlendirilmiş ve araştırmanın amacına uygun bir biçimde test edilmiştir. Veri analizi için IBM SPSS 25, Amos 23 ve Excel programları kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, akıllı telefon bağımlılığı işgören performansını olumsuz olarak etkilemektedir. Benzer şekilde akıllı telefon bağımlılığı iş tatminini de negatif olarak yordamaktadır. İş tatmini ise işgören performansını olumlu olarak etkilemektedir. Akıllı telefon bağımlılığının işgören performansı üzerindeki etkisinde iş tatmini kısmi aracılık rolüne sahiptir. Çalışmanın sonuç bölümünde analiz sonuçları derlenmiştir ve literatürde bu konuda yapılmış benzer ampirik çalışmaların tespitleriyle kıyaslanmıştır. Literatür taramasında, akıllı telefon bağımlılığının işgören performansı üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracı rolünün daha önce incelenmediği görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma, örgütsel davranış literatüründe önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Akıllı telefon bağımlılığı, İş tatmini, İşgören performansı, Sağlık sektörü

INTRODUCTION

A pandemic throughout the world began around the end of 2019 as a virus known as COVID-19 spread over the world after starting in the Chinese city of Wuhan. In Turkey, the first COVID-19 case was recorded on March 11, 2020 (Budak & Korkmaz, 2020). The significance of the health sector is now everyone's top priority in our country and around the world as a result of this global disease. Once again, the COVID-19 outbreak demonstrates how closely a nation's level of development and the quality of its healthcare are related. The quality and modernity of the health sector in a country is crucial for long-term economic growth and development. This is because the most important outcomes of economic development for a nation are the welfare, peace, and happiness of its people. A key component of achieving these benefits is ensuring that citizens have access to high-quality, modern healthcare services. Because companies don't invest in places where high-quality health services and the infrastructure to provide it aren't available (Doeksen, Johnson, Biard-Holmes, & Schott, 1998). This viewpoint is further supported by studies (Lyne, 1988) investigating the relationship between effective healthcare and economic growth. This means that an effective and efficient health sector contributes to the material and moral well-being of citizens, which is a prerequisite for sustainable development. So, the most significant factor for a desired economic development is a contemporary, highly skilled health sector (Berman, 1995). Decision-makers and scientists are now concentrating considerably more on this issue as a result of the COVID-19 pandemic.

From the point of view of management and organization, in order for a sector to be successful, organizations operating in that sector must be effective and efficient. The performance of the employees, often known as human capital in firms, is significant in accomplishing this goal along

with many other factors. As employee performance is closely related to productivity and efficiency (Sarwar, Ketavan, & Butt, 2015). Employee performance can be defined as a way of showing all technical and non-technical skills (such as organizational citizenship) that an employee should exhibit for her/his organization (Williams & Karau, 1991). Employee performance as a dependent variable can be predicted by many independent variables (organizational justice, organizational identification, emotional labor, etc.) such as job satisfaction and smartphone addiction. In this study, it has been investigated how job satisfaction may operate as a mediating in the relationship between smartphone addiction and employee performance in the healthcare industry. Smartphone addiction is the use of a smartphone that negatively impacts a person's every day, social, and professional lives (Alan, Ozen Bekar, & Güngör, 2021) And today, this kind of addiction is really prevalent. The Word "Job satisfaction" is used to measure the pleasure that employees get from their jobs (Aziri, 2011).

First and foremost, this study is unique and original since a similar study hasn't been carried out before in the health sector or any other sector. Therefore, this study will provide both theoretical and practical contributions to the relevant literature and sector. In addition, illustrating the variables that affect the performance of health workers during the pandemic with scientific measurements will create an important awareness on these issues. This will support the development of the health sector in our country and hence support economic growth. Conceptual information on the aforementioned variables will be offered in the study's subsequent sections. Then, the research methodology and associated statistical results will be shared. In the last section, conclusion, discussion and suggestions titles will be included.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND HYPOTHESES

This section will include theoretical information on smartphone addiction, employee performance, and job satisfaction. Research hypotheses and important empirical studies addressing the relationship between these variables are also included in this section.

1.1. Smartphone Addiction

Since the 1990s, when mobile phones first entered the lives of the general public, their use has grown steadily. Mobile phones have evolved into smart phones as a result of recent advancements in information technologies. Information technologies have undergone significant changes in sectors like communication and education as a result of factors like the widespread usage of the internet (Tashfeen A. , 2020). People in the digital age use internet-enabled smartphones to conduct all of their financial, educational, travel, and healthcare-related transactions (Ayyagari, Grover, & Purvis, 2011). All of these reasons have led to smartphones being an essential and integral component of modern life. Today, approximately half of the world's population—nearly four billion people—own smartphones (Asit & Batur, 2021). When age, the state of the economy, and a lack of technological literacy are taken into account, this number is quite high. Falling costs, expanding infrastructure services, and the increasing usage of the internet and smart devices are the main causes of this high number (Sarıbay & Durgun, 2020).

Naturally, the widespread and ongoing use of smartphones provides many advantages for people's daily lives (Mengi, Singh, & Gupta, 2020). The advantages of smartphones include the

ability to communicate instantly and visually, spend time on social media, play games, engage in continuing education, conduct financial transactions, and use a variety of practical apps. Smartphones do, however, have certain disadvantages in addition to these advantages. Addiction to smartphones is one of these disadvantages.

The concept of addiction is originally used as a concept specific to medicine and behavioral sciences. In terms of medical science, it means being physically and mentally dependent on a substance (Kim & Kim, 2002). According to behavioral sciences, it is defined as the inability to stop a behavior such as pulling the hair on one's face (Ektiricioğlu, Arslantaş, & Yüksel, 2020). One of the most prevalent addictions in today's society is smartphone addiction. Smartphone addiction means that people spend most of their time online, on social media or using popular applications through these devices. Smartphone addiction is heavily influenced by social networking sites like Instagram, Facebook, and Twitter as well as news portals, gaming, entertainment apps, and internet browsing (Asit & Batur, 2021). According to another definition, smartphone addiction is the excessive and uncontrolled use of this device.

When a smartphone is used more frequently than intended, it becomes a very valuable and necessary item for the user, and when that device is not present, the person feels extremely lacking. The individual's psychological, professional, and social lives are all negatively impacted by this situation, which he/she is aware of yet cannot control (Chen, Zhang, Gong, & Lee, 2019; Al-Shahrani, 2020). Numerous academic disciplines continue to carry out empirical research on the negative effects of smartphone addiction. It is therefore wrong to limit these damages to certain common issues. Nonetheless, smartphone addiction in general;

- ✓ negatively affects students' academic success (Al-Shahrani, 2020),
- ✓ reduces people's personal happiness (Ozen & Topcu, 2017),
- ✓ causes major health issues like brain tumors and abnormalities of the fingers (Gökmen, Gökmen, Dilek, Gülbahar, & Akalın, 2020),
- ✓ leads people to experience unpleasant psychological issues like sadness, restlessness, and anxiety (Mir & Akhtar, 2020),
- ✓ also leads to nomophobia (Yildirim & Correia, 2015),
- ✓ Smartphone addiction negatively affects creative performance and self-regulation (Bilkay & Çiçek, 2022).

The focus of smartphone addiction will be job satisfaction and individual performance in this study.

1.2. Employee Performance

All organizations exist in order to carry out their activities in a sustainable manner and to accomplish the predetermined organizational goals. Employee performance plays a critical role in achieving this. Since employee performance is the term used to describe how employees

contribute to their organizations through their work, abilities, and productivity. Therefore, it is crucial that the employee's performance is in line with the objectives and standards of the company (Sangperm & Jermisittiparsert, 2019).

The employee's job performance demonstrates what she/he contributes to the company she/he works for and how she/he behaves. Employee performance can be thought of as the overall total of an employee's conduct. When an employee does her/his duties effectively and efficiently, she/he offers value to the company she/he works for. Employee's job performance, task performance (production, marketing, purchasing...) consists of the sum of organizational citizenship behavior and counterproductive behaviors (Call & Ployhart, 2021). Since the subject of this study is the job performance of the employee, when we say employee performance, we will mean the job performance of the employee.

The technical abilities that the employee must possess in accordance with the formally established job description are referred to as employee performance. From this point of view, employee performance actually covers all the behaviors that the organization expects from the employee. Some of these tasks (production per hour, the amount of sales made, how many customers they deal with, etc.) can be measured physically, while others (such as organizational citizenship behavior and counterproductive behavior) can only be measured indirectly (Williams & Karau, 1991). According to this, employee performance is the success of an employee in fulfilling the tasks expected from her/his in accordance with the standard job, goals or predetermined criteria during a certain period of time (Juliarti, Agung, & Sudja, 2018).

Employee performance is often used synonymously with productivity and efficiency. From this perspective, employee performance shows how efficient and productive an employee is in all work-related behaviors and work outputs compared to her/his colleagues (Sarwar, Ketavan, & Butt, 2015). Employee performance is thus a crucial factor for every firm seeking to operate effectively and efficiently. Employee performance is affected by many factors such as effective human resources management, organizational citizenship, organizational commitment, organizational climate and organizational justice (Kalay, 2016). Employee performance, as a dependent variable, will be examined together with variables such as smartphone addiction and job satisfaction in this study.

H1: Smartphone addiction affects employee performance.

1.3. Job Satisfaction

Job satisfaction is a concept with different but not contradictory definitions. One definition states that the level of job satisfaction is used to measure an employee's level of job happiness. The concept of job satisfaction also arises if an employee believes that her/his employment satisfies her/his needs. These needs are the average of all material, social and psychological needs (Saari & Judge, 2004). The fulfillment of these demands aids the worker in achieving emotional equilibrium. The perception of satisfaction that occurs in this way also causes positive organizational behaviors such as job commitment (Azeez, Jayeoba, & Adeoye, 2016). Another definition uses the term "job satisfaction" to refer to the feelings that people have regarding their jobs and other facets of their jobs (Spector, 1985). Job satisfaction is also used to indicate how

happy an employee is with her/his job (Laschinger & Finegan, 2005). In other words, the core of job satisfaction is the question of whether the employee is happy in all of her/his job-related expectations and at the end of the job.

It is feasible to describe and explain job satisfaction in all of its dimensions using some theories. These theories are basically the theories developed about motivation. In the related literature, Maslow's hierarchy of needs theory, Herzberg's motivation-hygiene theory and Locke's Affect Theory are frequently used theories to explain job satisfaction. According to Maslow (1943), an individual's motivational needs can be arranged in a hierarchical sequence. The physiological, safety, belonging-love, esteem, and self-actualization requirements can be listed from the bottom to the top of this hierarchy of needs, which is shaped like a pyramid. Accordingly, in order for the person to progress to a higher level, her/his basic needs must be satisfied. (Maslow, 1943). Therefore, for a job to be satisfying, it must meet the individual's needs at that level. According to Herzberg's motivation-hygiene theory, there are two factors that motivate an individual. These are motivators related to the content of the job (motivators) and other factors outside the job but related to the job (hygiene factors). Motivating factors are factors such as success, recognition, and appreciation. Hygiene factors are company policy, salary, supervision, management and similar factors (Fugar, 2007). While motivating factors increase the employee's desire to work, hygiene factors provide job satisfaction of the employee. According to Locke's affect theory, the difference between an employee's expectations and their actual circumstances is what determines whether they are satisfied with their job (Aldhuwaihi, Shee, & Stanton, 2012). If this difference is positive, the employee will be satisfied with her/his job. Otherwise, the employee won't have job satisfaction.

H2: Smartphone addiction affects job satisfaction.

1.4. The Relationship between Smartphone Addiction, Employee Performance, and Job Satisfaction

In this section, the basis of above-mentioned two hypotheses and the remaining ones is examined in the relevant literature. Studies examining the relationship between smartphone addiction and job satisfaction are extremely rare. Studies investigating the relationship between psychological well-being, life satisfaction, and life stress and smartphone addiction haven't been evaluated in this section because they are not relevant to our subject. For example, in an empirical study, a significant and positive relationship has been found between smartphone addiction and job satisfaction. According to this, it has been determined that "as the smartphone addiction levels increase, their job satisfaction levels increase in direct proportion" (Özdemir & Çetiner, 2021, p. 1688). However, in another study investigating the relationship between these two variables, no significant relationship was found between smartphone addiction and job satisfaction (Yılmaz, Yalçın, & Türk, 2020). Since there are few studies investigating the relationship between smartphone addiction and job satisfaction, more researches must be done on this subject.

Although the number of studies investigating the relationship between smartphone addiction and job satisfaction is few, there are many studies investigating the relationship between job satisfaction and employee performance. Workload and organizational justice are only two

examples of the many variables that might affect job satisfaction. Employee performance is one of these important factors. For example, Ramli (2018) has stated that job satisfaction is important in explaining employee performance because there is an important relationship between the two variables. People with high levels of job satisfaction are happier than those with low levels of job satisfaction. This positive mood also affects the high performance of the employees (Khalaf, Hmoud, & Obeidat, 2019). Studies investigating the relationship between job satisfaction and employee performance have proven that job satisfaction increases the productivity of employees and that there is a significant and positive relationship between job satisfaction and employee performance (Sousa-Poza, 2000; Nanda & Browne, 1977; Ali & Farooqi, 2014; Inuwa, 2016; Aziri, 2011; Yorulmaz & Karabacak, 2020). Studies on this subject mostly show that there is a relationship between two variables. However, there are also applied studies in which no relationship was found between the two variables (Crossman & Abou-Zaki, 2003).

Finally, it will be useful to examine the relationship between smartphone addiction and employee performance. However, a comprehensive review of the relevant literature reveals that there are very few studies on this subject. It has been tried, nonetheless, to benefit from some empirical studies. For example, in a study conducted on healthcare employees working in a university hospital, it has been found that there is a negative relationship between smartphone addiction and performance. This has led to the conclusion that having a smartphone addiction causes employees to waste a lot of time, which has a negative impact on their performance (Alan, Ozen Bekar, & Güngör, 2021). Another study in the literature provides support for this finding. This study ("internet" is used instead of smartphone addiction in this study) has found that employees' performance decreases when they waste time on-line (Köse, Oral, & Türesin, 2012).

According to a study that comparatively examined smartphone addiction in South Korea and the USA, it has been shown that smartphone addiction causes employees to neglect their jobs. This affects the performance of the employees (Lee & Shin, 2016). Similarly, a Turkish study has demonstrated that employee performance is negatively impacted by smartphone addiction. As a result, it has been shown that employee performance decreases as smartphone addiction increases (Yılmaz, Yalçın, & Türk, 2020). According to an empirical study that has been published this year and the results of which is so important in terms of the contributions it makes to the literature, the more students become addicted to smartphones the less creative performance they show (Bilkay & Çiçek, 2022). In spite of above-mentioned study results, the assertion that smartphone addiction always has a negative impact on employee performance is untrue. For instance, it has been discovered in a Chinese study that smartphone addiction has no impact on employee performance (Li & Lin, 2018). Therefore, it is more scientific to take these two variables into account together with other mediator or moderator variables. Apart from these studies, numerous other studies (Jamal, Sedie, Haleem, & Hafiz, 2012) have looked into the relationship between students' academic performance and smartphone addiction. The employee performance is the focus of this study; hence detailed investigations haven't been made about those studies.

H3: Job satisfaction affects employee performance.

H4: Job satisfaction has a mediating role in the effect of smartphone addiction on employee performance.

1.5. The Research Model

The model below shows the hypotheses that have been developed based on the purpose of the study.

Figure 1. Research Model

2. THE RESEARCH METHODOLOGY

In this section, there are subjects such as the purpose and boundaries of the research, population and sample, research hypotheses, data collection and analysis method, data analysis and findings.

2.1. The Purpose and Limitations of The Study

The purpose of this study is to ascertain whether job happiness plays a mediating role in the relationship between smartphone addiction and employee performance. For this, first of all, the effect of smartphone addiction on job satisfaction and the effect of job satisfaction on employee performance have been examined. In the relevant literature, there are numerous investigations on these variables. However, no research has been found in the literature that examines the mediating role of job satisfaction in the impact of smartphone addiction on employee performance. Therefore, another aim of this study is to contribute to the relevant literature by filling this important gap.

This study also has its own limitations. The most important limitation is that the research is limited to the health workers within the borders of Adıyaman province. The difficulties of the pandemic period and the intense working conditions of healthcare professionals have negatively affected reaching employees in other provinces. Employees in other regions could not be contacted online at the same time. In addition, cases such as violence against health workers, justified demands of them on issues such as working hours and wages, and death and injury, which they face almost every day, adversely affect the motivation of health workers. It's been observed that under all these difficult conditions, the participants haven't been able to respond to the questionnaire statements carefully and thoughtfully. This is a very important limitation of the study.

2.2. The Population and Sample

The population of the study is all healthcare employees working in different healthcare institutions in Adıyaman. 400 survey forms prepared for this purpose have been distributed to all relevant units by simple random sampling method. However, as stated in the previous paragraph, due to the busy schedule and lack of time, we've only got 250 surveys. 245 surveys have been evaluated after the wrong, unanswered and half-answered surveys have had been removed. The survey form contains 28 statements. This number is deemed adequate for statistical analysis because it is almost eight times as large as the total number of survey statements.

2.3. The Data Collection Tool and Analysis Methods

In this study, a face-to-face survey method has been used to examine the mediating role of job satisfaction in the effect of smartphone addiction on employee performance in healthcare workers working in different healthcare institutions in Adıyaman.

There are ten statements about smartphone addiction in the first section of the survey. The Smartphone Addiction Scale, which was developed by Kwon, Lee, Won, Park, & Min (2013) and adapted into Turkish by Noyan, Darçın, Nurmedov, Yılmaz, & Dilbaz (2015), has been used to measure smartphone addiction. The 5-item short form of the Job Satisfaction Scale, created by Judge et al., (1998), translated into Turkish by Eser & Öngen Bilir (2019), has been used to assess job satisfaction. The scale was first developed by Brayfield and Rothe (1951) and its reliability and validity analysis was done by Eser & Öngen Bilir (2019). Since two statements (3rd and 5th) in the job satisfaction scale are negative, they have been reverse coded in the SPSS program. Employee performance has been assessed using the 9-item Employee Performance Scale developed by Schepers (2008) and translated into Turkish by Özpehlivan (2015). All scales in the survey form consist of one dimension. For convenience in analyzes and prepared tables, smartphone addiction, job satisfaction, and employee performance is abbreviated SPA, JS, and EP, respectively.

Thus, there are a total of 24 statements scaled as likert type (5-point likert). Here, the answers given to the statements are 1- Never, 2- Rarely, 3- Sometimes, 4- Often, and 5- Always. The 4 questions in the last part of the questionnaire have been prepared to measure the demographic characteristics of the participants. Then, the data have been analyzed by transferring them to SPSS 25, Excel and Amos 23 programs.

Before the validity, reliability and factor analysis and the testing of the measurement model and the structural model, the suitability of the scales for factor analysis has been measured. For this, KMO and Bartlett tests have been done. The KMO value is .861 and Bartlett value ($p = .000 < 0.05$) is significant. According to the literature, "KMO test measurement result should be 0.50 and above, and Bartlett sphericity test result should be statistically significant" (Çiçek & Çiçek, 2020). These results demonstrate the suitability of the scales for factor analysis.

2.4. The Analysis of Data and Findings

Regarding the results of the research, the descriptive statistics of the people participating in the surveys and the SEM Path Analysis made to test the hypotheses put forward in the research will be examined and evaluated using tables.

2.4.1. The Descriptive Statistics

This section contains data about descriptive statistics.

Table 1. The Distributions of Descriptive Statistics

Descriptive Statistics		
Personal Information	Frequency	Percentage(%)
The Distribution of Participants by Gender		
Male	154	62,9
Female	91	37,1
Total	245	100
The Distribution of Participants by Age		
18-25	16	6,5
26-35	82	33,5
36-45	92	37,6
46-55	53	21,6
56 and above	2	0,8
Total	245	100
Distribution of Participants by Their Educational Status		
Primary Education	1	0,4
Secondary-High School	40	16,3
Associate Degree	62	25,3
Bachelor degree	126	51,4
Graduate	16	6,5
Total	245	100
The Distribution of Participants by Their Marital Status		
Single	77	31,4
Married	168	68,6
Total	245	100

Table 1 shows that the majority of the participants are male with (62.9%). Furthermore, the 36-45 age range is the highest with 37.6%, and the 56 years and above is the lowest with 0.8%. Considering the educational status, the majority of participants have bachelor's degree (51, 4) and most of them are married (68.6%).

2.4.2. Testing the Measurement Model

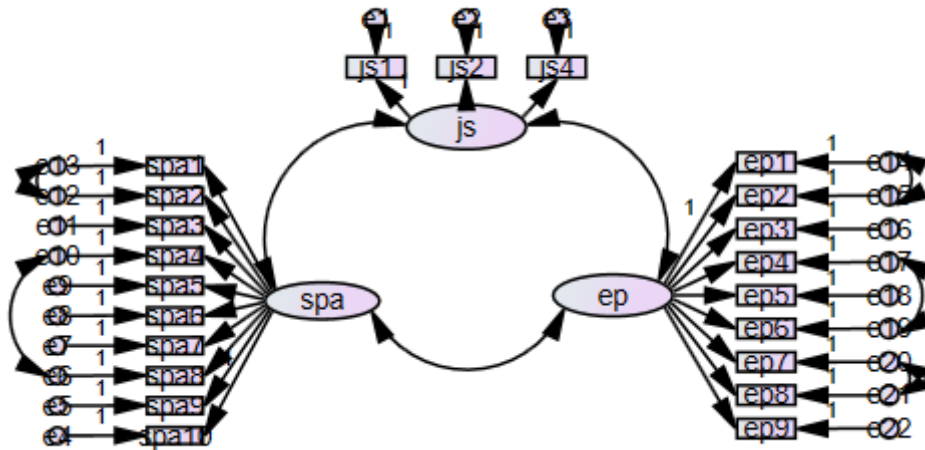

Figure 2. The Measurement Model

Before testing the research hypotheses through the implicit variable structural model, the measurement model consisting of smartphone addiction (10 items), job satisfaction (5 items) and employee performance (9 items) variables has been tested. Due to the normal distribution of the data, the covariance matrix has been created using the Maximum Likelihood calculation method (Şahin & Gürbüz, 2018). Following the analysis, the model has been repeated without the it3 and it5 items because they have low (<0.5) factor loads. As can be seen in Table 2, corrections have been made utilizing high level modification indices and the measurement model have become better. The results are shown in Table 2.

Table 2. The Measurement Model Goodness of Fit Values

Index	Good Fit	Acceptable Fit	Found Values
Cmin/DF	$0 < \chi^2/df < 3$		310,828/201=1,546
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	0,941
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,900
Rmse	$RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$	0,047

According to the results in Table 2, CMIN/DF and RMSEA values show good fit, while GFI and CFI values show acceptable fit (Hu & Bentler, 1999).

2.4.3. The Reliability and Validity Analysis

JS3 and JS5 statements have been removed from the scale as a result of the measurement model, and reliability and validity analyses have been subsequently performed. Since "the measuring model is expected to have sufficient validity and reliability prior to testing for a significant relationship in the structural model" (Çiçek & Kılınc, 2020). In this context, Cronbach's α coefficient and AVE (Average Variance Extracted) and CR (Composite Reliability) values for convergent validity have been calculated (Cronbach's α coefficient have been calculated with SPSS program and AVE and CR values have been calculated with Excel program). The results are shown in Table 3.

Table 3. The Reliability and Validity Analysis Results

Scale Expression Groups	Item Number	α	AVE	CR
SPA Dimension	10	0,880	0,42	0,880
JS Dimension	3	0,724	0,47	0,72
EP Dimension	9	0,842	0,373	0,841

When Table 3 is examined, it is observed that the scale questions and research data have medium and high reliability (Kılıç, 2016:48). It is seen that the AVE values of the scales are lower than 0.5. CR values are higher than 0.7. AVE values are required to be higher than 0.5. However, Convergent validity analysis results meet the $CR \geq 0.7$ and $CR > AVE$ condition. (Gözmen Elmas & Aşçı, 2021). In addition, AVE values's being lower than 0.5 isn't a problem in terms of the scientificity of the research, since the Cronbach's α coefficient has medium and high reliability and the goodness of fit values of the measurement model have acceptable and good fits. Since AVE value's being lower than 0.5 is acceptable after $CR \geq 0.7$ and $CR > AVE$ conditions are met (Fornell & Larcker, 1981; Eskiler & Altunışık, 2017; Gözmen Elmas & Aşçı, 2021).

2.4.4. Testing the Structural Model and Research Hypotheses

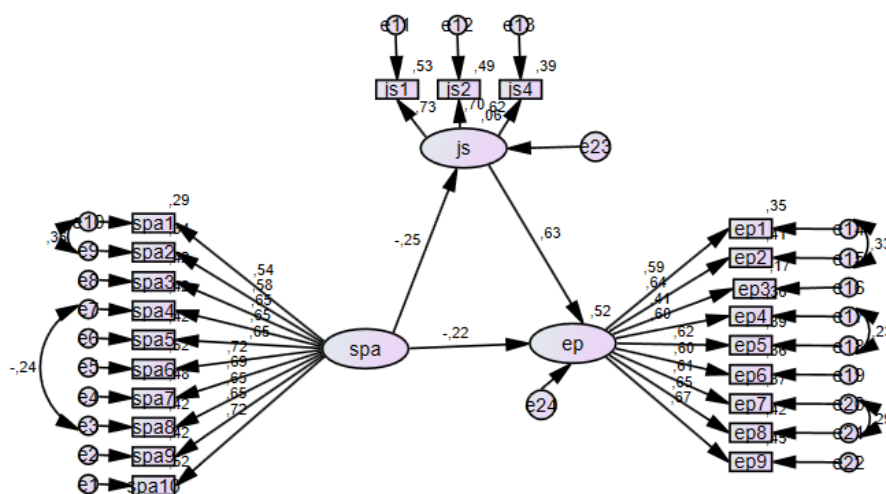

Figure 3. The Structural Model

After the verification of the measurement model, the research hypotheses have been tested on the implicit variable structural model. Analysis results are presented in Table 4.

Table 4. Testing Hypotheses with the Structural Equation Model

Prediction Variables	Result Variables			
	Job Satisfaction		Employee Performance	
	β	SE	β	SE
H1(spa→ep)	-	-	-0,38***	0,071
R ²	-	-	0,15	
H2(spa→js)	-0,28***	0,072		
R ²	0,08			
H3(js→ep)			0,635***	0,086
R ²			0,52	
H4(spa→js→ep)				
spa→ep (path c)	-		-0,22**	0,060
js→ep (path b)	-		0,635***	0,086
R ²			0,52	
Indirect Effect				
(spa→js→ep)	-		-0,160,	(-0,290,-0,042)

Note: * $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$. Values in parentheses are lower and upper confidence intervals. Bootstrap resampling=2000.

First, H1 (smartphone addiction → employee performance) has been tested and it has been found that smartphone addiction predicts employee performance ($\beta = -0.38$; $p < 0.01$) and the p value is significant (negative effect). The goodness of fit values is as follows: Cmin/df=1.92, CFI=0.90, GFI=0.881 and RMSEA=0.061 (Cmin/df is at good level, CFI and RMSEA are at acceptable levels, and GFI is very close to the acceptable level). In this case, H1 is accepted. Afterwards, H2 (smartphone addiction → job satisfaction) has been tested. According to the test results, smartphone addiction affects job satisfaction (negative effect) and the p value is significant ($\beta = -0.28$; $p < 0.01$). In this case, H2 is also accepted. After the second test, the goodness of fit values is as follows: Cmin/df=1.865, CFI=0.907, GFI=0.884, and RMSEA=0.06 (Cmin/df is good, CFI and RMSEA are acceptable, and GFI is very close to the acceptable level). In the second analysis, it is seen that the goodness-of-fit values improves. In addition, after the second analysis, $\beta = -0.40$ and $R^2 = .16$ in the spa→ep effect.

In order to test the other hypotheses of the research, a separate model in which job satisfaction is the mediating variable has been established. Accordingly, the effect of job satisfaction, which is a mediating variable, on employee performance ($\beta = 0.635$; $p < .001$) is

significant. In this case, H3 (job satisfaction → employee performance) has also been supported. The goodness of fit values is as follows: Cmin/df=1.53, CFI=0.943, GFI=0.90, and RMSEA=0.47 (all values turned out to be good and acceptable). In addition, $\beta = -.28$ in the spa→ep effect and $\beta = -.38$ in the js→ep effect. However, with the inclusion of the mediating variable job satisfaction in the model, the path coefficient from smartphone addiction to employee performance is still significant ($\beta = -0.22$; $p < .01$). However, the path coefficient (β), which was -0.38 in H1, decreased to -0.22 after the mediator variable was included in the model. In this case, a partial mediation role emerges. In other words, job satisfaction has a partial mediating role in the effect of smartphone addiction on employee performance. Job satisfaction explains 52% of the variation (variance) in employee performance with smartphone addiction. The fact that the fit indices obtained as a result of the path analysis are good and at an acceptable level (Cmin/df=1.53, CFI=0.943, GFI=0.90 and RMSEA=0.47) show that the model is compatible with the data. According to Bootstrap results, it has been determined that the indirect effect of smartphone addiction on employee performance through job satisfaction is significant ($\beta = -0.160$, Confidence Interval= 95%, Lower and Upper Confidence Limits= -0.290 , -0.042). These results prove that the job satisfaction variable has a partial mediating role in the effect of smartphone addiction on employee performance. Accordingly, H4 has been accepted.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Four hypotheses have been developed in accordance with the model that have had been developed using the variables of smartphone addiction, employee performance, and job satisfaction in this study. Accordingly, it has been investigated whether job satisfaction has a mediating role in the effect of smartphone addiction on employee performance. In the relevant literature, empirical studies using these three variables have been examined in detail (detailed information about these studies is given in the conceptual framework section) and a model with a strong scientific basis has been constructed. The assumptions of the model tested with four hypotheses are as follows: Smartphone addiction significantly affects employee performance. Smartphone addiction significantly affects job satisfaction. Job satisfaction significantly affects employee performance. Finally, job satisfaction has a mediating role in the effect of smartphone addiction on employee performance. In this study conducted on healthcare workers, there are scale expressions developed to measure three variables and demographic expressions that investigate the personal information of the participants. Research data have been analyzed using Spss, Amos and Excel programs. According to the answers given to the demographic statements, the participants are mostly male, middle-aged (36-45) and young (26-35), married and have bachelor's degree.

Then, KMO and Bartlett tests have been performed to measure whether the scales are suitable for factor analysis and the results show that they are. In the structural equation model, a measurement model must be established and tested before the structural model can be tested. For this purpose, the measurement model has been tested and according to the results of this test, js3 and js5 items have been excluded from the model as they have low factor loads. After these items have been removed and the necessary modifications have been made, the goodness of fit values of the measurement model is acceptable and shows good fit. Standardized factor loads

obtained from the measurement model have been transferred to the Excel program and AVE and CR values have been calculated for convergent validity. Accordingly, $CR \geq 0.7$ and $CR > AVE$ conditions are met. In order to calculate the reliability of the scales, Cronbach's α coefficient of the scales have been checked with Spss and the results show that the scales have medium and high reliability.

In the last part, the hypotheses of the research have been tested with the structural model. Accordingly, smartphone addiction affects employee performance (H1 is accepted). This effect is negative and significant. In other words, as smartphone addiction among healthcare professionals grows, so does their performance or it might be claimed that those with high performance are less dependent on smartphones. These results are consistent with the results of previous studies in the literature (Alan, Ozen Bekar, & Güngör, 2021). In the next step, it has been determined that smartphone addiction affects job satisfaction negatively and significantly (H2 is accepted). According to this, it can be concluded that employee job satisfaction declines as smart phone addiction increases. Contrary to this study, a study investigating the effects of smartphone addiction on job satisfaction found a positive relationship between smartphone addiction and job satisfaction (Özdemir & Çetiner, 2021). Another study found a meaningless relationship between the two variables (Yılmaz, Yalçın, & Türk, 2020).

Beside the above-mentioned results, it has been determined that job satisfaction affects employee performance positively and significantly (H3 is accepted). In other words, as job satisfaction increases, employee performance increases. The acceptance of this hypothesis is in parallel with the research results in the literature (Ramli, 2018). Finally, when job satisfaction has been included in the model as a variable, the effect of smartphone addiction on employee performance diminishes, but the relationship is still significant. In this case, it can be said that job satisfaction has a partial mediator role in the effect of smartphone addiction on employee performance (H4 is accepted). The indirect impact of smartphone addiction on employee performance through job satisfaction is significant based on Bootstrap results. There is no study investigating the mediating role of job satisfaction in the effect of smartphone addiction on employee performance in the relevant literature so this study is unique in this regard. For this reason, the assumption of H4 hasn't been compared with the results of any other study.

These findings close a significant gap in the organizational behavior literature. Because, in the relevant literature, there are empirical studies investigating the effects of smartphone addiction on job satisfaction and employee performance, and the effects of job satisfaction on employee performance. However, no study investigating the mediating role of job satisfaction in the effect of smartphone addiction on employee performance has been found. Therefore this study offers crucial information to sector managers as well as academics researching this topic. First of all, scientists who do research on this subject can retest the model, which is constructed in this research and supported by statistical data, in different sectors and populations. In addition, health sector managers can increase efficiency and productivity in their own sectors in the light of these results. Especially difficult periods such as the COVID-19 pandemic make the heavy working conditions of healthcare professionals even more unbearable. Low employee performance and job satisfaction, like in all organizations, cause low productivity in the health sector. A country's

insufficient healthcare infrastructure, as explained in the introduction section, is a significant barrier to its ability to advance economically. Smartphone addiction is an important independent variable that causes low performance and job satisfaction in health sector (of course, it is not possible to say that it is the only factor). Therefore, addressing smartphone addiction appropriately at crucial in-house meetings and training programs and spreading awareness of this issue will have a positive impact on both sector managers and employees.

Conflict of Interest Statement: The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Iğdır University with the decision no. 4 dated 07.03.2022.

REFERENCES

- Alan, H., Ozen Bekar, E., & Güngör, S. (2021). An investigation of the relationship between smartphone addiction and job performance of healthcare employees. *Perspect Psychiatr Care*, 1-7.
- Aldhuwaihi, A., & Shee, H. K., & Stanton, P. (2012). Organisational culture and the job satisfaction-turnover intention link: A case study of the Saudi Arabian banking sector. *World Journal of Social Sciences*, 2(3), 127-141.
- Ali, S., & Farooqi, Y. A. (2014). Effect of work overload on job satisfaction, effect of job satisfaction on employee performance and employee engagement (a case of public sector university of gujranwala division). *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Engineering*, 5(8), 23-30.
- Al-Shahrani, M. S. (2020). Smartphone addiction among medical students in Bisha, Saudi Arabia. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 9, 5916-20.
- Asit, G., & Batur, Ö. (2021). Examining undergraduates' smartphone addiction studying in the Turkish Republic Of Northern Cyprus. *Turkish Studies - Social Sciences*, 16(5), 1679-1714.
- Ayyagari, R., Grover, V., & Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831-858.
- Azeez, R. O., Jayeoba, F., & Adeoye, A. (2016). Job satisfaction, turnover intention and organizational commitment. *BVIMSR's Journal of Management Research*, 8(2), 102-114.
- Aziri, B. (2011). Job Satisfaction: A literature review. *Management Research and Practice*, 3(4), 77-86.
- Berman, P. (1995). Health sector reform: Making health development sustainable. *Health Policy*, 32, 13-28.
- Bilkay, S., & Çiçek, B. (2022). The Effect of Smartphone Addiction on Self-Regulation and Creative Performance. *Journal of Business Research-Turk*, 14(3), 2168-2181.
- Brayfield, A. H. & Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5), 307-311.
- Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). An Overall Evaluation for the Covid-19 Pandemic Process: The Case of Turkey. *Journal of Social Research and Management*, 1, 62-79.
- Call, M. L., & Ployhart, R. E. (2021). A theory of firm value capture from employee job performance: a multidisciplinary perspective. *Academy of Management Review*, 46(3), 572-590.
- Chen, C., Zhang, K. Z., Gong, X., & Lee, M. (2019). Dual mechanisms of reinforcement reward and habit in driving smartphone addiction: The role of smartphone features. *Internet Research*, 29(6), 1551-1570.
- Crossman, A., & Abou-Zaki, B. (2003). Job satisfaction and employee performance of lebanese banking staff. *Journal of Managerial Psychology*, 18(4), 368-376.
- Çiçek, B., & Çiçek, A. (2020). The effect of workplace incivility on employee creative performance: The mediator role of leader-member exchange. *The Journal of Human and Work*, 7(2), 267-282.
- Çiçek, B., & Kılınç, E. (2020). The mediating role of transformational leadership in the effect of technostress on presenteeism and intention to leave. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 555-570.
- Doeksen, G. A., Johnson, T., Biard-Holmes, D., & Schott, V. (1998). A healthy health sectoris crucial for community economic development. *The Journu1 of Rural Health*, 14(1), 66-72.

- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., & Yüksel, R. (2020). The disorder of the era in adolescents: Technology addiction. *Archives Medical Review Journal*, 29(1), 51-64.
- Eser, A., & Öngen Bilir, B. (2019). Turkish reliability and validity study of job satisfaction scale. *Kirklareli University Journal of Social Sciences*, 3(3), 229-239.
- Eskiler, E., & Altunışık, R. (2017). The mediation role of brand commitment on the effect of role model behavior on wom and repurchasing intention. *Int. Journal of Management Economics and Business, ICMEB17 Special Issue*, 687-696.
- Fugar, F. D. K. (2007). Frederick herzberg"s motivation-hygiene theory revisited:The concept and its applicability to clergy (a study of full time stipendiary clergy of the global evangelical church, ghana). *Journal of Science and Technology*, 27(1), 119-130.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 39-50.
- Gökmen, H. M., Gökmen, İ. G., Dilek, B., Gülbahar, S., & Akalın, E. (2020). Addiction of smartphones and related finger deformities: A case report. *Turk J Phys Med Rehab*, 66(4), 476-479.
- Gözmen Elmas, A., & Aşçı, F. H. (2021). The contesting orientations scale: Validity and reliability study. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 13(3), 470-476.
- Herzberg, F. (1959). *The motivation to work*. Wiley & Sons.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Inuwa, M. (2016). Job satisfaction and employee performance: An empirical approach. *The Millennium University Journal*, 1(1), 90-103.
- Jamal, A., Sedie, R., Haleem, K., & Hafız, N. (2012). Patterns of use of 'smart phones' among female medical students and self-reported effects. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 7(1), 45-49.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., & Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17-34.
- Juliarti, P. A., Agung, A. A., & Sudja, I. N. (2018). Effect of compensation and work environment on employee performance with employee job satisfaction as an intervening variable. *International Journal of Contemporary Research and Review*, 9(3), 20553-20562.
- Kalay, F. (2016). The impact of organizational justice on employee performance in business organizations: A theoretical review. *Kastamonu University, Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11(1), 147-158.
- Khalaf, R. K., Hmoud, H. Y., & Obeidat, B. (2019). Reviewing the mediating role of job satisfaction on the effect of employee engagement on organizational performance. *Journal of Social Sciences (COES&RJ-JSS)*, 8(1), 7-23.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's alpha reliability coefficient. *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 6(1), 47-48.
- Kim, S., & Kim, R. (2002). A study of internet addiction: Status, causes, and remedies. *Journal of Korean Home Economics Association English Edition*, 3(1), 1-19.
- Köse, S., Oral, L., & Türesin, H. (2012). Social facilitation concept in business life and its relationship with cyberloafing: A research on research assistants. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 287-295.
- Kwon, M., Lee, J. Y., Won, W. Y., Park, J. W. & Min, J. A. (2013). Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS). *Plos One*, 8(2), 1-7.
- Laschinger, H., & Finegan, J. (2005). Using empowerment to build trust and respect in the workplace: A strategy for addressing the nursing shortage. *Nursing Economics*, 23(1), 6-13.
- Lee, V. J., & Shin, S. (2016). A comparative study of smartphone addiction drivers' effect on work performance in the u.s. and korea. *The Journal of Applied Business Research*, 32(2), 507-516.
- Li, L., & Lin, T. T. (2018). Examining how dependence on smartphones at work relates to chinese employees' workplace social capital, job performance, and smartphone addiction. *Information Development*, 34(5), 489-503.
- Lyne, J. (1988). Quality-of-life factors dominate many facility location decisions. *Site Selection Handbook*, 33, 868-870.
- Locke, E. (1976). *The nature and causes of job satisfaction*. In M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organisational psychology*. Rand McNally.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 370-396.

- Mengi, A., Singh, A., & Gupta, V. (2020). An institution based study to assess the prevalence of nomophobia and its related impact among medical students in southern haryana, india. *J Family Med Prim Care*, 9(5), 2303-2308.
- Mir, R., & Akhtar, M. (2020). Effect of nomophobia on the anxiety levels of undergraduate students. *Journal of the Pakistan Medical Association*, 70(9), 1492-1497.
- Nanda, R., & Browne, J. J. (1977). Hours of work, job satisfaction and productivity. *Public Productivity Rev.*, 2(3), 46-56.
- Noyan, C. O., Darçın, A. E., Nurmedov, S., Yılmaz, O., & Dilbaz, N. (2015). Validity and reliability of the turkish version of the smartphone addiction scale-short version among university students. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16(Special Issue 1), 73-81.
- Ozen, S., & Topcu, M. (2017). The relationship of smartphone addiction with depression, obsession-compulsion, impulsivity, alexithymia among medical faculty students. *Journal of Dependence*, 18, 16-24.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi I* (5. Baskı). Kaan Kitabevi.
- Özdemir, Ç., & Çetiner, N. (2021). The effect of smartphone addiction on employees' job satisfaction. *Journal of Business Research-Turk*, 13(2), 1679-1694.
- Özpehlivan, M. (2015). The effect of cultural differences on the relationship among organization communication, job satisfaction, individual performance and organizational commitment in businesses: Turkey-Russia sampling. [Unpublished Dissertation], Okan University.
- Ramli, A. H. (2018). Compensation, job satisfaction and employee performance in health services. *Business and Entrepreneurial Review*, 18(2), 177-186.
- Saari, L. M., & Judge, T. A. (2004). Employee attitudes and job satisfaction. *Human resource management*, 43, 395-407.
- Sangperm, N., & Jermstittiparsert, K. (2019). The effect of organization learning culture, physical workplace environment, employee trust, employee satisfaction on employee performance of Thailand pharmaceutical industry. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 10(2), 303-312.
- Sarıbay, B., & Durgun, G. (2020). Phobias of touch societies: A content analysis study on netlesphobia, nomophobia and fomo. *Journal of Yasar University*, 15, 280-294.
- Sarwar, A., Ketavan, C., & Butt, N. S. (2015). Impact of elearning perception and elearning advantages on elearning for stress management (mediating role of elearning for corporate training. *Pakistan Journal of Statistics and Operation Research*, 11(2), 241- 258.
- Schepers, J. M. (2008). The construction and evaluation of a generic work performance questionnaire for use with administrative and operational staff. *SA Journal of Industrial Psychology*, 34(1), 10-22.
- Sousa-Poza, A. (2000). Well-being at work. A cross-national analysis of the levels and determinants of job satisfaction. *J. Socio-Econ*, 29(6), 517-538.
- Spector, P. (1985). Measurement of human service staff satisfaction: Development of the job satisfaction survey. *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 693-713.
- Şahin, F., & Gürbüz, S. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Tashfeen, A. (2020). Undergraduate mobile phone use in the caribbean. implications for teaching and learning in an academic setting. *Journal of research in innovative teaching & learning*, 13(2), 191-210.
- Williams, K. D., & Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 61, 570-581.
- Yildirim, C. & Correia A.P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130-137.
- Yılmaz, S., Yalçın, A., & Türk, M. (2020). Examining the effects of smartphone use at work on job performance and work attitudes. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 331-353.
- Yorulmaz, M., & Karabacak, A. (2020). The relationship between organizational trust and job performance in port employees: The role of job satisfaction and organizational commitment. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 6(2), 121-130.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

MİTOLOJİK - KÜLTÜREL VE SANATSAL BAĞLAMDA TOPLUMSAL BELLEĞİN İNŞASI

Elif ÖZHANCI

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
elif.ozhanci@atauni.edu.tr

0000-0002-2016-1333

Atıf / Citation: Özhancı, E. (2022). Mitolojik - kültürel ve sanatsal bağlamda toplumsal belleğin inşası. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 512-526.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1114562>

Öz

İnsan, doğadaki diğer canlılar gibi bulunduğu yaşam düzleminde birçok evrimsel süreçten geçmiş, ayakları üzerinde doğrulanmış, malzemeye şekil verip, üretim yapmış ve nihayetinde kendini yaptıklarıyla ifade edebilecek sanatını ve kültürünü yaratmıştır. İnsan, bilinmeyene karşı duyduğu korku ve merak duyguları sayesinde bilincinde yoğunlaştığı meseleyi dış dünyaya yansıtarak giderme yoluna girmiş ve buna “yaratım” denmiştir. Yaratıcılık bir yönüyle doğadan ilham alarak taklitle dayansa da, özünde insanın imgelem dünyasındaki yansımaları dışa vurumudur. İnsan “*Homo Faber*” olarak yaratma eylemine başlangıçta hayatını kolaylaştıracak onu güçlü kılacak çekiç, mızrak, kesici, delici vb. alet edevat yapımıyla başlar ve bedeninin haricinde bu tür enstrümanlar kullanmayı öğrenir. Dünyada insanın yaşadığı her çağda ve her yerde insana ait mitler türetilmiş bu mitler insan bedeninin ve zihninin eylemleriyle üretilen her şeyin esin kaynağı olmuştur. İnsanlık, bin yıllar boyunca mitini üretirken cevabını bilmediği konuları anlamlı kılmaya da yolunu bulmuştur. Mit ona göre bir hikâyeden öte kozmosun bir gerçeğidir. Mitos, yabanıl dünyada ortak kültürün yarattığı, simgesel yaşamla doğrudan bağlantılı ve yaşamı anlamlı kılmaya yönelik güçlü bir etkinliktir. Çalışmada, insanın evrendeki yerini/varlığını anlamlandırma çabası ve bunu yaparken kullandığı argümanlarla mit, sanat ve kültür kavramlarını yaşamsal pratikler oluş(tur)acak düzlemde hayata aktarımının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, kültürel yapılar ve toplumsal yaşayış biçimleri ile ilgili nitelikli bulgular taranarak elde edilen veriler, bilimsel bilgi ve teoriler kaynak gösterilerek yeni görüşlere ulaşmayı hedefleyen nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Mitoloji, Sanat, Antropoloji, Toplumsal bellek.

THE CONSTRUCTION OF SOCIAL MEMORY IN MYTHOLOGICAL - CULTURAL AND ARTISTIC CONTEXT

Abstract

As with other creatures in nature, human beings have gone through many evolutionary processes in their life adventure, were able to stand on their feet, shape material and make designs and as a result of all these, they have created art and culture in which they can express themselves as a whole. Thanks to his feelings of fear and curiosity about the unknown, man has started to solve the problem that he has concentrated in his consciousness by reflecting it to the outside world, and this is called "creation". Although creativity is based on imitation by being inspired by nature, it is an expression of human reflection in the world of imagination. As a human being "Homo Faber", started the act of creating with hammer, spear, cutter, penetrator, etc., which will make him/her stronger and make his/hert life easier. He begins with tool making and learns to use such instruments outside of his/her body. In every age and place, human myths were derived and these myths inspired everything produced by the actions of the human body and mind. While mankind has been producing its myth for millennia, it has also found out a way to make the issues meaningful that it does not know how to answer. For mankind myth is a fact of the cosmos rather than a story. Mythos, which is directly related to the symbolic life, is a powerful activity created by the common culture in the wild world and aims to make life meaningful. In the study, it is aimed to examine the effort of human beings to make sense of their place/existence in the universe and the transfer of the concepts of myth, art and culture to life in a way that will create vital practices with the arguments they use while doing this. In the research, the qualitative research method, which aims to reach new concepts that scientific knowledge and theories are referenced, was used in the light of the data obtained by scanning qualified findings of cultural structures and social life styles.

Keywords: Culture, Mythology, Art, Anthropology, Social Memory.

GİRİŞ

Çağlar boyunca insanın, bulunduğu çevreye ve diğer insanlara yönelik adaptasyon çabası, yaşamını formüle etmesine ve yaşadığı topluluğa/topluma uyumlanmasına yardımcı olmuştur. Tüm bu uyumlanma sürecinde doğa ve diğer insanlarla yaptığı alış veriş ve paylaşım bireyin sosyal hayata katılmasına ve kolektif yaşamı inşa etmesine olanak sağlamıştır. Toplumsal bir varlık olan insan, bu kolektif yaşam içinde inançlarını, sanatını, kültürünü ve yaşamsal normlarını organize etmiştir. Kuşaktan kuşağa başlarda sözlü olarak sonra da yazılı aktarımla, kimliğini, aidiyetini, kültürel kodlarını kapsayan toplumsal belleğini canlı tutmaya çalışmıştır. Çalışmada, kültürün sadece bir parçasını oluşturan (kültürün içinde toplumların gelenek ve görenekleri, inançları, sanatları, yeme içme alışkanlıkları, sosyal yaşamları, resmi ya da dini törenleri, eğitim şekilleri gibi folklorik birçok birim yer alır) sanat ve mit ilişkisinin her sanat dalında ayrı ayrı yansımalarına değinerek, toplumsal belleğin oluşumundaki katkısı incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ana eksenini oluşturan kolektif yaşamın dinamiklerini formüle eden inanç sisteminin (mitin) sanatsal dönüşümleri ve toplum üzerindeki yansımaları değerlendirilecektir. İlk bölümde; mitin kültürle olan ilişkisi ve kültürün sosyal antropoloji yönünden ele alınması yer alacak, dolayısıyla bu bölümde mitin ve kültürün detaylı olarak tanımı yapılacaktır. İkinci bölümde; mit ve sanat ilişkisi üzerinden toplumsal belleğin şekillenmesine değinilecektir. Bu bölümde sanatın tanımı ve her bir sanat dalının kendi anlatım olanakları ve malzemesi mit kavramı ekseninde ele alınacaktır. Genel olarak antropolojik bir inceleme barındıran çalışmada, insana dair olan sanat yaratısı mitsel öğeler çerçevesinde incelenecektir. Üçüncü bölümde, ilk iki bölümde incelenen

konular üzerinden toplumsal belleğin tanımı ve mit-sanat kavramları üzerinden inşasına değinilecektir.

Sosyal bilim dallarından biri olan antropoloji, "*insan bilimi*" insan, toplumlar ve kültür konularıyla ilgilenir. Antropoloji 16. yüzyılda artarak gelişen coğrafi keşiflerin ardından başlatılan literatür çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Antropoloji, insanı ve toplumları bütün yönleriyle (biyolojik, fiziksel, sosyal, kültürel) inceler (Özbudun, Uysal, 2015: 24). Ayrıca, kültürlerin mekân ve zaman içinde benzeşen ve farklılaşan yönlerini açıklamaya çalışır (Kottak, 2002: 23). Antropoloji, çalışma prensibi olarak, biyolojik/fiziksel ve kültürel/sosyal bakımdan ikiye ayrılır. Kültürel/sosyal alanın içinde maddi yönden, mimari, alet edevat, günlük kullanım eşyaları (seramik vb.) girerken; manevi yönden de inanç, geleneksel yapı, sanat girmektedir. Genel anlamda Antropoloji, insanlık tarihi içinde insanın geçmişini ve şimdisini incelemek, insana özgü yönlerini açıklamaya çalışmakla ilgilenir. Yabancıl insanın yaşam örüntüsünü anlayabilmek için de antropolojik inceleme gerek duyulmaktadır.

İlkel insan doğaya çağdaş insan gibi pragmatik bakmaz, o daha çok duygudaştır. Kendini doğadan ayrı düşünmediği ve doğanın bir parçası olarak gördüğü için kolektif düşünce ve hareket kapasitesine sahiptir. Bu bütüncül düşünce yapısı onu doğal ahengin içinde eritir ve bedensel olarak da ruhsal olarak da farklılıklarını yadsımaz. İlkel insanın çevresiyle olan bu ilişkisi kendini ifade etme bakımından ona kolaylık sağlamıştır. Ses ve hareketin yetersiz kaldığını gördüğü noktada görsele yönelen insan; şekiller, çizgiler ve renkler aracılığıyla kendini anlatma yoluna gitmiş. Örneğin; avlanan insan, avıyla arasında mistik bir bağ kurduğundan onu resmederek bilinçaltını somutlaştırmıştır. "İlkel insan doğayı, doğum-üreme-ölüm çevriminin düzeni ile değerlendirirdi. Doğanın bu zorunlu gelişimi, onların törenlerine de yansırırdı" (Nutku, 2000: 19). Gerek mağara resimleri gerek hareket ve sözle bütünleştirdiği anlatım biçimi bakımından insan, kendi oluşu(mu)nu gerçekleştirmeye yönelmiş ve iletişim kurmanın yanı sıra kültürünü de yaratmaya başlamıştır.

İnsanlık tarihi, büyük bölümler halinde üç önemli kültür dönemine ayrılır. Bunlar; yağma kültürü, tarım kültürü ve bilimsel teknoloji kültürüdür. İnsanlar bu kültür aşamalarının birinden diğerine geçmek için, binlerce yıl çabalamak zorunda kalmışlar ve bu geçiş dönemleri büyük savaflara, inanç değişikliklerine ve dolayısıyla büyük acılara sebep olmuştur (Turani, 1992: 10).

İnsanın bilinmeyene karşı geliştirdiği savunma ve inanma ihtiyacı, toplumların biçimlenmesi ve yapılanması bakımından da önemli bir adımdır. Mitlerin ortaya çıkmasında başlarda insanın, üyesi olduğu evren içinde karşılaştığı zorlukları aşmak için kendisinden daha güçlü olan bir varlığa ihtiyaç duyması yatmaktadır. İlk dini inanç biçimi olan animist düşüncede, doğada insandan daha güçlü olduğu düşünülen (ateş, güneş, şimşek, vahşi hayvanlar, vb.) unsurlara ibadet edildiği ve bu yolla bir çeşit iletişim kurulduğu söylenebilir. İnsanın bilinmeyene karşı olan merakı onu görmediği soyut varlıkların olabilirliğine doğru yönlendirmiştir. Bu yönelim mitler üretmesine sebep olur ve bu sayede tanrı veya yarı tanrıları, tabiatüstü varlıkları mitolojik şuurla algılayabilmiştir. Duyular âleminden bilinç düzeyine aktarım mit ile sağlanabilir ve mitler toplumsal belleğin merkezi belirleyenleri olarak, toplumsal bilinç yapısının ve toplumsal tüm pratiklerin kaynağında yer alır. Zaman döngüsü içinde kültürel, dini, ekonomik, siyasal yapıların, oluşumların kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan toplumsal bellek, toplumun kendisini yansıttığı

aynadır. Toplumsal bir varlık olan insan, hayatı boyunca karşılaştığı problemleri ya da iyi gelişmeleri üyesi olduğu toplumla deneyimler ve sonraki kuşaklara aktarımın hem üreticisi hem taşıyıcısı olarak toplumsal belleğe hizmet eder. Toplumsal yaşam döngüsünde kolektif bilincin düşleri olan mitler, kültürün de bir parçasını oluştururlar.

1.YAŞAM PRATİKLERİ İÇİNDE MİT VE KÜLTÜR

Yabanıl dünyada insan kendisini doğadaki diğer varlıklarla eşit görerek, hepsinin bir ruhu olduğuna inandığı animist düşüncüyü geliştirmiştir. Tarım dönemine geçip toplu yaşamaya başladıktan sonra bu inanış toplumların kendi içinde evrendeki kötülüklerden korunmak için sığındığı ve her toplumda benzer ya da farklı özellikler gösteren bir din hâlini almıştır. Doğadaki güçlerle iletişim kurmak ve onlara ibadet etmek ekseninde gelişen bu inanç Şamanist ritüellerin gelişimiyle hem güçlenmiş hem biçim değiştirmiştir. Hükmedemediği güçler ve olaylar karşısında yetersiz kaldığını farkederek insan, bu kez yaratılış ve evrenle ilgili mitler üretmeye başlamış ve yeni bir dini form geliştirmiştir. İlkel insanlarda hayat, düşüncelerle değil devinimlerle başlamıştır. İlkel toplumlardaki av ve büyü törenleri, insanlara fiziksel, zihinsel, pratik ve psikolojik açıdan dayanma noktası, eğitim ve güç vermeyi üstleniyordu (Şişman, 2006: 46). Bu noktada ilkel tapınma törenleri, insanların pratikle teoriyi henüz ayıramadığını ve zihinsel soyutlamanın kavranılamadığını anlamamıza olanak sağlar. Bu törenlerin büyük bölümü yansılama “öykünme” eyleminden oluşur. Özellikle Doğu kültürleri ve primitif olarak nitelendirilen toplumlarda, inanç ve ibadetlerde yaşayan büyü kavramı ve uygulamaları, çeşitli nesne, figür, fetiş ve benzeri ikonografik tiplerin yaratılmasına yol açmıştır. Buraya kadar ele aldığımız fiziki gelişimle paralel giden doğayla kurulan ruhsal bağdaşlık insanın kozmosta kendine yer edinme çabasından başka bir şey değildir. Bu çaba korkuların üstesinden gelme, bilinmeyi çözebilme ihtiyacından dolayı doğmuştur. İlkel insan, büyü, dans ve resim gibi farklı anlatım yollarıyla kendinden daha güçlü olduğunu sez(inle)diği ruhani varlıkları anla(t)maya çalışmıştır. Bilinmeyi anlamlandırma çabası ve bilinmeyene karşı yaşanan korku, insan davranışlarında önemli bir güdüdür. İlk insanlar en çok korktukları şeyleri kutsallaştırarak onlara tapınma davranışları geliştirmişlerdir. Bu nedenle de başlangıçta doğa güçlerine, yıldızlara, aya ve güneşe tapınmaya başlamışlardır (Peker, 2011: 73-74).

Dünyada insanın yaşadığı her çağda, her yerde ve her şartta, insana ait mitler türetilmiş ve mitler insan bedeninin ve zihninin eylemleriyle üretilen her şeyin esin kaynağı olmuştur (Campbell, 2010: 13). Mitler ve ritüeller, zihnin gövdeyle birlikteliğini sağlama ve hayatı doğanın zorunlu kıldığı şekle sokma araçları görevini görmüştür.

Peki, insanı bu denli yakından ilgilendiren mit nedir? Mitin farklı bakış açılarına göre yorumlana(bile)n karmaşık bir yapısının olmasından dolayı miti tek bir tanımlama ile ifade edebilmek olanaksızdır (Batuk, 2009: 27). Sözlük anlamı tanrılar hakkında hikâyeler olan mit, insandaki ruhani potansiyelin metaforudur (Campbell, 2013: 44). Yunanca Mitos “mythos”, kelimesi söz/öykü anlamında kullanılır. Mitoslar, yabanıl insanın, dünyayı, kâinatı ve doğayı bir kişiliğe büründürerek yorumlaması yoluyla, henüz sırrına vakıf olamadığı yaşamın ve kozmosun çeşitli görünümünü bir anlam dizgesine yerleştirmesi gereksiniminden doğmuş anlatılardır (Necatigil, 1988:9). Ian Watt’a göre ise mit; toplumun her katmanınca detaylı olarak bilinen ve geçmişten gelen bir inanç olarak değer verilen, toplumun temel ahlaki normlarını barındıran hatta

simgeleyen geleneksel hikâyedir (Watt, 2014: XVI). Ayrıca Ricoeur'a (1969: 5) göre mit, insanın dünyada kendisini anlamak için düşünce ve pratiğin tüm formlarını kurguladığı genelde yerel bir anlatıdır. Samuel Henry Hooke'un (1963: 11) mit tanımı; belli olayların, yaşam pratiklerinin ortaya çıkardığı hayal gücünün (imgeleminin) yaratımı olagelmesidir. "Mitler, gündüz düşleri olarak da nitelendirilebilir. Rüyanın, bilincin uykuda anında bilinçaltındakileri açığa çıkarması olarak düşünürsek mitler de uyanırken bilinçaltının açığa çıkması sayılabilir" (Batuk, 2009: 27). Mit, yaratıldığı topluluğun kültürel özelliklerini ve dinsel inanışlarını açıklarken kâinatın oluşumu, ilk insanın var oluşu, bitki ve hayvanların, denizlerin, dağların yaratılışı, üstün güçleri olan doğaüstü varlıkların kötülükle mücadelesi gibi öyküleri, benzeyen ya da ayırışan ifade biçimleriyle her toplumda farklı simgesel anlatımlarla ifade etmiştir. Bu nedenle asıl soru mitin gerçek olup olmadığı değil, onunla ne yap(ıl)mak istendiği olmalıdır. Mit her şeye rağmen dinsel bir anlatım tarzıdır ve mitler insan bilincinin daima var olan formlarıdır (Tillich, 2000: 52).

İnsanlık tarihi boyunca mitini üretirken cevabını bilmediği konuları anlamlı kılmanın da yolunu bulmuştur. Mit ona göre bir hikâyeden öte kozmosun bir gerçeğidir. Mit, çift anlamlı kullanılır, mitler anlam ifade ederken aynı zamanda şeylerin kökenini açıklayan hikâyeler olarak da bilinir (Belsey, 2013: 56). Mit yoluyla, soyut olan kavramsal olayları tanı(mla)yabilmiş, bu kavramlara biçim verebilmiştir. Mitlerle, önceden kavranılamayan kavran(ıl)abilir hale gelmiştir (Kuhn, 2011: 50). Aslında her mitoloji bir şeylerin varlık şekline gelişinin izahıdır, dünyanın, insanın, hayvanın ve daha birçok varlığın nasıl olduğunu konu alır (Eliade, 2005: 86). Mit, diğer edebi türlerden farklı olarak, sadece okunup geçilen bir metin olmanın dışında açıkla(n)maya ve yorumlanmaya ihtiyaç duyar. Herkesin kendi konjonktürüne göre anlayabildiği, insana ait bir şey söyler. Mit için sadece bunu söylemek yetersiz olacaktır çünkü mit, kutsallığına inanan insanlar arasında farklı bir anlama sahiptir (Batuk, 2006: 11). Geniş anlamda mit, dünyayı algılama yöntemi olarak bu algılamayı formülleştiren dünya görüşüdür. İnsanlık tarihi boyunca hikâye anlatmak yaşamın en temel unsurlarından biri olmuştur. Etrafta olan biteni anlama, kökenini öğrenme gibi içten gelen bir ihtiyaçla anlatılan hikâyeler mitolojinin özünü oluşturur. Mitler sırf hikâye olarak değerlendirilemez onları asıl çekici kılan dünyanın yaratımı, gökyüzü, yıldızlar, ay, güneş gibi makro kozmos olayları ve olağanüstü yaratıkları bilinç düzeyinde açıklanabilir hale getirmesidir (Dell, 2014: 7).

Mitin yapılan birçok tanımından yola çıkarak toplumlar üzerindeki etkisinin hayatın her alanında var olduğunu görmekteyiz. Çalışmanın başında da belirtildiği gibi kültürün bir parçasını oluşturan inanç, yabancı toplumlardan başlayarak tek tanrılı dinlerin kabul görmeye başladığı çağlara kadar yaşamı şekillendirmiştir. Kültürel yapı içinde mitin, yeri ve etkisine bakıldığında öncelikle kültürün tanımlanması ve mitle olan ilişkisinin açıklanması gerekir. Mit, ilkel dünyada ortak kültürün yarattığı, simgesel yaşamla doğrudan bağlantılı ve yaşamı anlamlı kılmaya yönelik güçlü bir etkinliktir. İnsan, mantık yapıtları olarak mitle, yer-gök, ölüm-hayat, doğa-kültür, gibi zıtlıklar üzerinden önemli mesajları farklı şekillerde dile getirir (Strauss, 2013: 26). Buraya kadar insanın kendini ifade etmek ve iletişim kurmak için mitin sembolik yanını kullandığını görmekteyiz. Mitlerin barındırdığı alt anlamların ve simgelerin, varoluşunu gerçekleştiren insanın zihinsel gelişimine ve toplumsal kültürünün oluşumuna sağladığı katkı yadsınamaz bir gerçektir. Toplumların belleğindeki kültür formları, onlar hakkında bilgi sahibi olabilmenin en doğru yoludur. Gerçekte kültürel figürler bir toplumun kimliğini yansıtan aynalardır. Toplum,

bünyesinde barındırdığı kültüre bağlı olarak bireyleri (kadın-erkek) belirli kalıplar üzerinden tanımlar ve hem bireyler arasındaki ilişkileri hem de toplum içindeki davranışları biçimlendirir (Candan, 2018: 300). Mitin kültürün oluşumunda ya da kültürün mitin oluşumunda sarmal bir döngüyle birbirine mutlak surette bağlı olduğu ve ikisinin birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceği açıktır.

Genellikle bir kültür mite inanarak, mit de kültürü yaratarak başlar. Mitin yoğunlaş(tırıl)mış dünya imgesi ve kutsal öğretisi olmadan, hayatı düzenleyen kurallar silsilesi olmadan kültürün yaratımı gerçekleştirilemezdi (Megill, 1998: 126). Kültür; toplulukların/toplumların onları birbirinden ayırt eden kimliklerini oluşturan özelliklerini yansıtan, simgeler, inançlar, eşyalar, nesnelere vb. değerler bütünüdür. Kültür, bazen içinde belli kuralları barındıran, bireyin aidiyetini ve kimliğini belirleyen, toplum olarak bağlayıcı ve birleştiricidir. İnsan bu noktada inanç ve kültürünü tam olarak şekillendirmeye başlayarak, kendini güvene almanın yolunu bulmuştur. Toplumun devamlılığını ve varlığını sağlayan kültür, toplumların oluşumunda önemli yere sahiptir. Toplum ve kültür birbirinden ayrı düşünülemez. “Kültürlerin başat öğelerini, semboller, inançlar, değerler ve dil olarak gruplandırabiliriz” (Bozkurt, 2005: 90). Kültür insana özgüdür fakat genlerle aktarılamaz, bu haliyle doğuştan ge(tiri)len bir şey olmadığı için insanın yaşam boyunca edindiği ve kendisinin de eklemeler yaparak çoğalttığı ve gelecek kuşaklara aktardığı manevi ve maddi oluşumların tümüdür (Eagleton, 2019: 46, Güvenç, 2002: 14). Kültür insanın doğumundan itibaren atalarından devraldığı ve aktardığı sürekli gelişen, değişen canlı bir varlıktır. Özetle kültür; insanın yarattığı, kullandığı ve ürettiği her şeydir. İnsanın üyesi olduğu topluluğa ait kültürel birikimleri bireyin kimliğini açıklar ve yaşam biçimini şekillendirir. İnanç ve sanat da kültürün birer parçası olduğundan, toplumdan topluma farklılıklar da gösterebilir. Sanat tarihine bakıldığında her toplumun öz ve biçim kodlarını yansıtan eserler sayesinde artık yeryüzünde yaşamayan toplumlar ya da medeniyetler hakkında fikir sahibi olunabilir. Bu nedenle sanat, kültürü yansıtan en önemli donelerdendir. Çünkü sanatın özünde ve biçiminde ait olduğu toplumun inançları, gelenekleri, yaşam şekilleri, tarihi geçmişleri yani kültürel kodları saklıdır. Sanat eseri incelenmeye meraklı bir sandıktır. Bu noktada ise bir bellek görevi görür. Çalışmanın sonraki bölümünde mitlerin sanatla olan bağlantısı incelenerek toplumsal bellekteki yansımalarına değinilecektir.

2. MİTİN SANATSAL İFADE BİÇİMİNDE ZUHURU

Mit, insan ve kâinat arasındaki iletişimi eposla sağlamanın yanında insanın dünya üzerindeki varoluşunun izdüşümü olan sanata da katkıda bulunmuştur. Mitin anlatım dili, sanatsal ifade halinde biçim kazanmasıyla gerçekleşmiştir. İnsanın varoluşunun ya da dünya üzerindeki faaliyetlerinin kökenine ait açıklamaları olan mitlerin, sanat eserinin ilham konusu edilmemesi düşünülmezdi. Mitolojik anlatılar, sanatsal yaratıyı ilgilendiren en önemli etmenlerden biri olmuş; mimarlık, plastik sanatlar, fonetik sanatlar ve sahne sanatlarıyla etkileşim içinde, çağlar boyu varlığını sürdürmüştür. Gerekçesi her ne olursa olsun, insanın duygu ve düşüncelerini dışa vurmak için, içinde yaşadığı ortamda çevresinde bulunduğu malzemeleri biçimleyerek, düzenleyerek sanatsal bir eylem içine girmiştir. Malzemesi boya, kil, taş, maden ya da insan sesi, bedeni olmuştur. İnsandan doğup insana dönen sanatın, kendi biçimlenişine göre özellikleri ve fonksiyonları vardır (Şenyapılı, 2003: 22). İlkel insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğü, korkması

ve bilgiden yoksunluğu onun büyüye ve sanata yönelmesine neden olmuştur (Şişman, 2006: 45). Büyünün kült uygulamaları ve dinle olan bağlantısı, mitleri yaratan imajınasyon, çoğu kez sanat eserinin ana esin kaynağı olarak da kabul edilir. Bir grup sanat teorisyeni ve psikolog, sanatın doğuş amacının, insanın belirli bir hareket türü ve heyecan uyandırmak olduğunu ileri sürerler (Mülayim, 1994: 45).

İnsanlığı çok yakından ilgilendiren, evrim(selliği) sürecinde ona katkıda bulunan sanat kavramı, birçok sanat tarihçi ve antropolog tarafından ele alınmış incelenmiş ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Din kadar eski olduğu düşünülen bu olgu insanlığın var olma savaşı(mın)da yer alan önemli bir itkidir. Evrenden insana, insandan sanata doğru inen ilişki ya da bağlantı tarzının nasıl bir mantık ya da diyalektik izlediğini araştıran düşünce, öncelikle bir varlık felsefesine dayanmak durumundadır (Mülayim, 1994: 31). Sanat, insanın varoluşundan sonra, onun bir işi, ürünü yaratması olarak var olmuştur. Sanat, tarih öncesi dönemlerde insanla birlikte ortaya çıkmıştır. İlkel toplumda sanat, çalışmayla dolay(ım)sız bir etkileşim içinde olagelmisse de sonralarda bu ilişki daha karmaşık bir durum halini almıştır (Frolov, 1997: 409). Sanat tarihi, Fransa'nın mağaralarında ya da Amerika'nın yerlileriyle başlamamıştır fakat bu arketipsel başlangıçları ispat edebilecek kültürel kanıtlar yoktur (Gombrich, 2007: 53-55). Ayrıca sanat yalnızca maddeye biçim veren sanatlarla sınırlı kalmamış fonetik ve ritmik sanat türleri de gelişmiştir.

Sanat için birçok eşdeğer ya da zıt tanım yapılmıştır; sanat kelimesi, Türkçe'de, ustalık, hüner, imalat anlamlarına gelen, Arapça kökenli bir kelimeyken, Yunanca'da ise özü bir şey var etme ve yaratma olan, bir plana göre düzenlenmiş bir tavır, sunuş anlamına gelen "tekhne" sözcüğünden türemiş bir kelimedir. Bir şeyi kendi iç dinamiklerine göre özgürce şekillendirme yeteneği (Türkçe Sözlük, 2006) olarak tanımlanan sanat, "insanın doğadan, toplumdan ve kültürden aldığı verilerin bilinçte ve bilinçaltında değerlendirilip estetik boyutlarda dışa vurulmasıdır" (Ünlü, 2006: 24) aynı zamanda. Başka bir tanımda yaratıcılığa vurgu yaparak, sanatı, estetik yargılar oluşturmak gayesiyle itkiler yaratma yeteneği olarak nitelemek mümkündür (Sözen vd., 1996: 208). Sadece somut bir tanımlamadan ibaret olmayan, duyular yoluyla alımlanarak, psikolojiye ve duygu dünyasına da hitap eden sanat, alımlayana sevinç ve haz verecek, ayrıca insanı ruhen zenginleştirmenin yanında sanatçının, kendi uğraş alanında güzel(liğ)in yasaları ışığında yaratma isteğini de dürtüleyip geliştirecek eserlerin üretilmesiyle, insanların estetik ihtiyaçlarını da karşılar (Frolov, 1997: 409). Toplumdaki diğer bireylerle iletişim kurmayı ve paylaşımı sağlayan sanat, insanın yaşam kavgasında kendini ve karşı(sın)dakini tanımaya da yaramıştır (Akgül, 2012: 6). Sanatı salt alımlayıcı açısından tanımlamak yeterli olmayacağından, onu üreten sanatçıdaki karşılığın da bakmak gerekir. Bu bakımdan sanat, sanatçının saf olarak almış olduğu maddeyi, estetik sezgiyle bir senteze ulaştırması yoluyla gerçekleşen ifadesel etkinliklerinin en özgür olanıdır. Her ifade ediş kendine özgü tekil yani bir kerecik gerçekleşir, bu nedenle sanat eseri biriciktir. Tüm tanımlardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki; Sanat, malzemesi her ne olursa olsun yaratıcısı ve alımlayıcısı tarafından duygusal hafızaya yönelen, estetik sezgiyle ifadeler üreten kusursuzu arama ve sergileme etkinliğidir.

Disiplinli düşünce sistemleri oluşmaya başladığı döneme kadar sanat toplumda önemli bir olgu olarak yerini almıştır (Şişman, 2006: 46). İlkel insan doğayla kendini bir bütün olarak gördüğü için kolektif yapının bir parçasıdır ve doğayı taklit etmek onun en olağan davranışıdır.

Sanat bu noktada insanın doğadan öykünmesinden kaynaklanır. Sanat, günlük telaştan kutsala erişme, doğayla uzlaşma gibi görevler üstlenir. İlkel sanat sağaltıcı ve kolektif nitelikler barındırır. İlkel insan için sanat eseri hayatın kararsızlığından bir kurtuluştur. O, anın ötesini planlayamaz, fakat her olayı içgüdüleriyle karşılar. Bu yüzden bir sanat eseri yarattığında, varlığına hâkim olan bilgisizlikten kurtulur ve kendince mutlağın görünen bir ifadesini bulmuş olur (Read, 2014: 38). Sanatçı, eserini yaratırken kadim bir birikimden beslenmiş ve mitin barındırdığı anlamlardan yararlanarak yeniyi kurgulamayı başarmıştır. Mitler, yeryüzü sanat ürünlerinin hayat bulup yaşayabileceği tek yerdir.

Mitoloji sanatçıya iki yönlü başarı alanı yaratır. İlkinde sanatçı, üstün varlıkları biçimlendirir, ikincisinde de sınırları aşan ya da görkem ve ihtişam yönünden tanrıların bulunduğu yerlerle boy ölçüşen mekânlar inşa eder (Kris, 2013: 91). Tanrılara atfedilen kudretin betimle(n)mesinde hayvanlar ve bitkiler simgesel ifadelerin anlatıcıları olur. İlkçağdan bu yana sanatın tüm türlerinde bu metaforlar sıkça kullanılmıştır. Mitoloji sanata yön veren en önemli iç tepilerden biri olmuştur. Resim, heykel, şiir, tiyatro, mimari gibi görsel ve işitsel sanatın her alanında kendini gösteren mitsel anlatı, insanı evrenle yakınlık kurmaya yöneltmiştir. Sanatın her dalı kendi dinamikleri içinde farklı malzemeler ve farklı ifade biçimleri kullanmaktadır. İlkel insanın sanatını oluştururken kendisiyle, doğayla ve mitle olan iletişimi ve ilişkisi her sanat dalı için ayrı ayrı incelenmelidir.

Söz ve yazıdan önce resim ve heykelin insanlığın ilk dönemlerinde birbiriyle eşsüremliler olarak ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Her iki sanat türünü de ifade biçimi ve inanç temsiliyeti olarak kullanan ilkel insan, kolektif bir bağlayıcı yaratmış, bu yolla toplumsal bilincin temellerini atmaya başlamıştır. İlkçağ uygarlıklarında, resim ve heykel sanatlarında ortak konu, doğa, insan ve hayvanların betimlendiği figürlerdir. İnsanoğlu aydınlanma çağına kadar kutsal arayışlarını, psikolojik çözüm(süzlük)lerini, doğal afetlerin izlerini binlerce yıldır mitle dışa vurmuştur. Bütün bu korkularını, kolayca tanımlanamayacak ve benzerine rastlanamayacak canlı cansız figürlerle ifade etmiş ve kuşaklar boyunca bunu aktarmıştır. Korku verici nesnelere, (tuhaf nesne, figür, desen, mask vb.) ne kadar korkunç ve gerçekdışı olursa zihnen o kadar da ruhlar ve tanrılar dünyasıyla ilişki kuracaktır. Bu tür nesnelere ritüellerinde ve büyü törenlerinde de kullanan insan ilk yontularını da bu amaçla gerçekleştirilmiştir. İnsan bilmiyordu ama yerin göğün gizemini bilenler olduğunu düşünüyordu. Bütün bu gizemleri bilenlere tanrı adını verdi ve yeryüzünün düzenini bu varlıkların sağladığına inandı. Dolayısıyla onlarla iyi geçinmek, onları öfkelenmemek, gönüllerini hoş tutmak gerekiyordu. Bu gerekleri yerine getirmek için ise görülmeyeni görülür kılma ihtiyacı doğmuştur ve tanrı yontuları yapmaya başlamıştır (Çınar, 2006: 21). Heykellerde ve rölyeflerdeki betimlemelerde, bu mitsel öğelerin gücünü hissederiz.

İlkel insanlar açısından barınağın yapılış amacı ile bir resmin veya heykelin yapılış amacı arasında bir fark yoktur. Barınak da heykel de onların yaşamlarını korumaya yönelik, belli bir yarar sağlaması için yapılmış koruyuculardır (Gombrich, 2007: 47). Heykel sanatı, animist düşüncenin yaygın olduğu dönemlerin sonrasında mitolojik konulara yönelerek, toplumun inançlarına tercüman olmuştur. Mitolojik öykülerin heykel diline aktarılmasında; silindir mühürler, paralar, takılar ve diğer günlük kullanım objelerinde çok çeşitli aktarım biçimleri kullanıldığı görülmektedir. Rölyefler ise mimari yapılar içinde, önemli olayları mimari birim

diline uygun olarak anlatır. Ayrıca, mimariden bağımsız günlük hayat içinde kullanılan büyü objeleri, tılsımlar daha farklı bir kültürel boyutun göstergeleridir. Bu objeler, her uygarlıkta değişik üsluplarla karşımıza çıkarlar. Örneğin; doğanın bereketi, insan ve hayvan neslinin devamını sağlayan ana tanrıça, heykellerde sıkça betimlenmiştir.

Resim sanatı da insanlık tarihi kadar eskidir. Nerede bir insan topluluğu varsa, orada somut hayatın yanı sıra, sanat, doğal olarak insanla birlikte biçimlenir. Mağara resimlerinden ayrı, resim sanatını ilkel insan, kullandığı seramik kap kacak üzerine yapmaya başladığında bu sanata farklı bir boyut getirmiştir. O zamana kadar insanoğlunun doğayla olan iletişimini yansıtan sadece mağara duvarlarına yapılan resim, artık dini inançları ve günlük hayatı konu edi(ni)yordu ve farklı yüzeylerde kendini gösteriyordu. İnsanlık gelişim göstermeye devam ederken sanatını da kendi kültürel oluşumuna dâhil ediyordu. Başlangıçta mağara duvarlarına çizilen resim zamanla tapınak ve kilise gibi dini mabetlere yapılmaya başlanmıştı. Her çağın ve toplumun dini kaynaklı mitolojik inancı, bu resimlerin başlıca konularını oluşturmaktadır. Resim ve heykel sanatı aynı zamanda çoğu dinin yardımcı unsuru olmuştur (Bigali, 1976: 29). İnsanın tarih sahnesine çıkışmasıyla eş süremliler olarak mağara duvarlarını çizerek, ağaçları, taşları yontarak ürettiği eserler, ait olduğu grubun iç dünyasının dışa yansıtılması ve birbirleriyle anlaşma ve yaşayış biçiminin de görünürlüğünün aktarım şekli olmuştur. Günümüze ulaşan bu eserler, hayatta kalmak için avlanılan hayvanların gösterilmesi kaygısı değil, doğayı anla(mlandır)ma düşüncesinin ve yaşam mücadelesinin sonraki kuşaklara aktarımı için belgeleme ve arşivleme çabası olmasıdır (Özkartal, 2009: 56).

İnsanlık tarihinde plastik sanatların yanı sıra sözün ve ardından yazının bulunuşuyla, söz ve yazı sanatının da anlatımda yeni yollar açtığı bilinmektedir. Söz doğadan ve doğaüstü olaylardan beslenir ki bu da insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Konuşma dili sözcüklerle çalışır, sözcük; anlamı olan ses ya da ses birliğidir. Söz ise belli bir düşünceyi anlatabilmek için kullanılan sesli simgedir. İnsan iletişimini resim, heykel, hareket ve seslerle sağlamanın yanı sıra kendisini en iyi ifade edebildiği söze kavuşmuştu. Yazının bulunmasından önce insan kültürünü, deneyimlerini sözle aktarmıştır. Hikâyeler, efsaneler, şiirler ve mitler sözlü kültürde bellek aktarımının önemli bir aracı olmuş ve bireylerin bellekleri zihinsel bir arşiv işlevi görerek, toplumların belleklerini inşa etmiştir. Söze estetik kaygıyla yaklaşan insan, tartımlı, uyaklı kelimeler kullanarak şiir sanatını icat eder. İnsani duygu ve hisleri en iyi anlatan şiir sanatı öyküler, efsaneler ve mitlerden beslenmiş, bilinen en eski lirik destanlar mitolojik anlatıya, öykülere yer vermiştir. Antik Yunan destanları bunların günümüze ulaşmış en iyi örneklerindendir. Bilinen ilk şiirsel anlatılar dinsel konuları barındırır. Yunan kültür tarihinde yer alan ilk efsaneler “sages” ilahi şiirlerdi fakat sonradan kahramanlık şiirleri de bu gruba dâhil edilmiştir (Vico, 1984: 73). Gelişim gösteren tek canlı olan insan, söz sanatını, yazının icadıyla daha kalıcı bir boyuta taşımıştır.

Yazının ve edebi metinlerin henüz ifade biçimi olarak kullanılmadığı dönemlerde, insan kendini önceleri sözsüz, sonra sözlü canlandırmalarla alegorik yöntemlerle anla(t)maya çalışmıştır. Plastik sanatın yanı sıra ilkel insan, kendini ifade etmek ya da etrafındakilerle iletişim kurabilmek için, ilk olarak hareket ve bazı sesler kullandığı ritüelistik ayinler düzenlemiştir. Bu Şamanist ayinlerde, Şaman, kendi topluluğunu bir araya getirerek çeşitli enstrümanlar (davul, zil,

vb.) kullanıp, gizil güçleri sembolize ettiğine inanılan kostüm ve aksesuarlara, trans halinde dans ve şarkı söyleyerek çevresindekileri dini bir törenin içine dahil eder. Dramatik anlatının özünde olan gerilim ve çatışma, sanattaki yansımaları etkili bir şekilde tiyatrodaki sergilemiş ve ritüellerin mistik atmosferinden çıkan tiyatronun ilk başat dramatik malzemesi Şamanist ayınlar ve sonrasında mitoslar olmuştur. Tiyatronun da arketiplerini oluşturan bu ritüelistik törenler sanatın başka bir ifade biçimi haline gelmiştir (Eliade, 2003: 35). Yabancı insan, tüm fiziksel eylemlerini, ritüele dönüştürerek maddi âlemden manevi âleme geçmeye, zamanı aşmaya, sonsuzluğa ulaşmaya çabalar. Bu sıradan fiziksel eylemlerin ayine dönüştürülmesi, onlara, ruhsal bir değer kazandırma kaygısı olduğunu göstermektedir. İnsanın, doğadaki sesleri yansıtılarak oluşturduğu ezgiler, zamanla kahramanların, yarı-tanrıların ve tanrıların, mitsel hikâyelerinin aktarıldığı törenlerde dinsel dualara dönüşmüştür. Akşamları ateş etrafında toplanarak gün içinde yaşadıklarını anlattıkları, korkularını harekete aktararak ilettikleri ritüeller yapmışlardır.

Bu ilkel törenlerde oyuncular ellerini çırpar, ayaklarını yere vurur ve belli bir tartımla ritim tuttururdu. Daha sonraları bu gösterilere ezgiler ve belli anlamlar ifade eden sesler eklendi. Bu durum zamanla av törenlerinden, doğaüstü varlıklara olan saygıyla karışık korkuya doğru evrilir. Böylelikle, bolluk törenleri, bahar şenlikleri, ölüm-dirilme oyunları doğmuştur (Nutku, 2000: 17). İlkel insan bu törenleri her seferinde daha da ileriye taşıyarak, büyü, maske ve dans ekleyerek tiyatronun temellerini atmıştır. Tarihsel verilere göre; tiyatro mitoloji ve ritüelden doğmuştur (Brockett, 2000: 15). Tiyatronun ilk arketiplerini oluşturan bu ritüeller zamanla efsaneleri konu almaya başlamıştır. Tiyatro tarihine bakıldığında da, oynama eylemi hangi itici güçle yapılırsa yapılsın, anlamı oluşturacak ifadesel bütünlüğü sağlayan değişmez ve öncelikli tek ifade aracının oynayanın/canlandırmanın "*Homo Ludens*" bedeni olduğu görülmektedir (Yorgancıoğlu, 2019: 560). Bu törenlerde insan, kendini tanrısal varlıkların yerine koyup onları içselleştirmiş, çeşitli maske, yüz boyama, kostüm gibi kendine yabancılaşma teknikleri kullanarak ruhani bir varlığa bürünerek bedenini canlandığı varlıkla bütünlemeye çalışmıştır. Bu anlamda insanın bedenini saklayarak, giysi, aksesuar ve maske aracılığıyla doğaüstü bir varlığı (tanrı) görünür kılma eylemi, o varlığın hiçlikten zuhur etmesiyle eşdeğirdir. Birçok çağda bedene atfedilen kutsallık da onun külli olanı yansı(t)ması/tasviri oluşundandır.

3. SANAT VE MİTİN TOPLUMSAL BELLEĞE YANSIMALARI

Mitler, kültürün ve kültürün bir parçası olan sanatın esin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mit, kültür ve sanat üzerine yapılan incelemelerden de anlaşılacağı üzere, insan üyesi olduğu toplumun iç dinamiklerine hem ortak olmuş hem de katkı sağlamıştır. Tek tek ele alınan sanat dallarının, üretildiği toplumdan ayrı düşünülmemeyeceği aşikârdır. Toplumu oluşturan her bir bireyin ve yaşam biçimlerinin kaynaşması o topluma ait ortak bir bellek inşa eder. Bu birikim kuşaktan kuşağa aktarılır ve organik bir yapıya sahiptir. Toplumsal belleğin içinde kültürel kodlar olduğu gibi, yaşam mücadelesini barındıran bilgiler, insan gelişimini sağlayan teknik bilgi ve öğretiler, dünya algısı, gelenek ve görenekler, kural ve kanunlar gibi çoğaltabileceğimiz birçok öğeyi görebiliriz. Bellek kelime anlamı olarak, bilgi, deneyim ve becerilerin depolandığı alandır. Toplumlar da kolektif bir bellek mevcuttur. Bu bellek büyük ya da küçük olsun bir toplumun tarihi süreç içinde biriktirdiklerini barındırır. Bir toplumun devamlılığını sağlayabilmesi kendini geliştirebilmesi için hayati önem taşır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren insanlık, bu bellek

sayesinde biriktirilen ve korunan kümülatif bilgi ile bugünkü çağdaş/teknolojik halini alabilmiştir. Toplumsal bellekte verilerin sadece korunması değil aktarımı da önemlidir. Geçmiş koruyarak geleceği kurmak bu yolla daha kolay sağlanır. Ortak yaşamın birikimleri de ortak olduğundan, ortak akla ve kimliğe sahip olmak bireylerde aidiyet ve güvende olma hissini de beraberinde getirir. Toplumsal bellekte yer alan öğretiler, kavramlar ve bilgiler çoğu zaman bilinçli olarak saklanır ve doğrudan gözlenemediği için zaman zaman unutmaya ve anımsamaya yoluyla yeniden yordandır. Geçmişten gelen sahipliklerimiz, geçmişin imajlarıyla bugünü şekillendirmede bir araç olarak kullanılmaktadır (Connerton 1989: 3). Bir yerde geçmiş sorgulamak, hesaplaşmak bazen de yüzleşmek için başvurulan toplumsal bellek, tarihsel sürecin bir parçası olarak kültürel olgunun çevresinde biçimlenir. Somut olarak ispatı mümkün olmayan toplumsal bellek, ancak kültür ile görünür kılınabilir. Bilginin kodlanarak bellekte saklanması, onu çağrıştıran donelerin bazen hatırlamayla bazen de periyodik olarak gündeme getirilmesiyle tazelenir. Örneğin bayramlar kutlamalar, dini tören/ritüeller toplumsal bellekte kalıcı yer edinir.

Kolektif bilinci besleyen sınırsız sayıda örgütlenmiş bilgi arasında yer alan mit ve sanat, toplumsal belleğin inşasında önemli bir yere sahiptir. Sanat dallarına sirayet eden mit, ait olduğu toplumun kültürel kodlarını sanat aracılığıyla iletirken, aslında o toplumun belleğine katkı sağlamanın yanı sıra mevcut birikimleri de yansıtmaktadır. Örneğin insan bir sanat eseri ortaya koyarken çevresindeki dünyadan esinlenerek/etkilenecek bazen onaylamak bazen de tepki göstermek için yarattığı eseriyle bir tavır sergiler. Bu tavrın, malzemesi her ne olursa olsun, o sanat eserinin alımlayıcısı üzerinde bir etki bırakması beklenir. Alımlayıcı dediğimiz kişi/kişiler bir toplumun üyeleridir. Özellikle ilkel dönemdeki bu alımlayıcıların bireysel farklılıklara önem vermeden, kolektif düşünen ve hareket eden bireylerden oluştuğu düşünülürse, sanat eserinden aldığı mesaj ve his bireysel bağlamda irdelenmez kolektif bağlamda irdelenir. Ortak gerçeklik anlayışı ve ortak değer yargılarına sahip olan bu toplumlar, bellek aktarımını da yine ortak düşünce sistemiyle yapacaktır. Mitin hayatın her alanına dâhil olduğu bu çağlarda, mitsel bir bellekten söz edilebilir. Kavramaya çalıştığı her şeyi bir inanç üzerine oturtmaya çalışan yabancı insan, toplumsal belleğini inşa ederken, sanat aracılığıyla ulaşmaya çalıştığı bilinmeyen dünyada yine kendi ruhunun ulaşılması güç derinliklerinden başka bir şey bulamamıştır (Altar, 1989: 19).

SONUÇ

Kozmosu anlamlandırmak, tikelin içindeki tümeli bulmak insanın var oluş mücadelesindeki en önemli derdi olmuştur. Bunu zaman zaman animist düşünceler yoluyla zaman zaman da aklını kullanarak gerçekleştiren insan, elinde mit gibi sonsuz bir hazine olduğunun ayırıcısına varmıştır. Bu hazine hayatının her anında ve alanında ona yol göstermiş ve hayatını şekillendiren önemli bir belirleyen olmuştur. Ürettiği her sanatsal eserde, dış dünyadan gelen uyarıcılara mitik inancını ekleyerek geçmişinden aldığını geleceğine aktarmanın yolunu bulmuştur.

Toplumsal ve sosyal bir varlık olan insana, kolektif yaşam, bireye aidiyet hissini sağlamanın yanında, mensubu olduğu toplumun/topluluğun ortak paydada düş(ün)sel, zihinsel dinamiklerine iştirak etmesine ve geçmişten gelen birikimi kullanmasına olanak tanımaktadır. Topluluk olarak yaşamının sosyal bir varlık olan insanın kendini kâinatta yalnız hissetmemesi, bilgi ve deneyimlerini paylaşım yoluyla yayması ve gelecek kuşaklara aktarması bakımından hayati önem taşır. Bu aktarımı gerçekleştirebilmesinin en temel ögesi birikim yapabilmesinde

yatmaktadır. Yaşamsal pratiklerinin yanında tarihsel, sosyal ve kültürel kaynaklarını da oluşturan insan, zihnindekileri bilinç düzeyine aktararak ortak yaşam sistemini formüle eder. Ortak yaşamın bir sonucu olarak toplumsal belleğin inşası her bireyin kendi birikimlerini aktarması yoluyla elde edilir. Toplumsal bellek hem birey ve kimliğin tanımlayıcısı hem de diğerleriyle olan ilişkilerin belirleyicidir. Bu şekliyle bireysel yaşamın ortak hafızadan beslendiği görülür. Evrende kendine yer edinen ve sahip olduğu zekâsıyla diğer canlılardan ayrılan insan, sonsuz bir ara(ştır)ma ve çaba döngüsü içinde devinmektedir

Araştırma sonucunda; kolektif yaşamda biriktirilen kültürel, inançsal ve sosyal donelerin bireyin kimliğini oluşturmanın yanı sıra toplumsal belleğine de katkı sağladığı görülmüştür. Toplum kültürden, kültürü de toplumdan ayrı tanımlamak mümkün değildir. Kültürün bir parçası olan sanat da toplumların aynası olmuştur. Her topluma ait sanat ürünleri o toplum hakkında geçmişine ve şimdisine dair bilgi aktarımı yaparak, kolektif bilinci yansıtır. Geçmişle gelecek arasında bağ kuran yer bellektir. Bireylerden oluşan toplumların da kendine ait bellekleri zaman içinde oluş(turul)ur. Toplumsal bellek, temelde zihinde bir birikim kavramıyla var olmaya başlar. İnsanın uzantısı olan toplumun bilinçli ya da rastlantısal olarak deneyimledikleri yaşamışlıklar, onların tarihsel birikimlerini oluşturur. Toplumsal bellek bu noktada işlevini yerine getirirken, geçmişteki deneyimleri ihtiyaç duyulduğunda tekrar kullanmak üzere bilinçli bir şekilde arşivler. Toplumsal bellek, hem birey ve kimliğinin tanımlayıcısı hem de ait olduğu grup kimliğinin ve diğerleriyle olan ilişkilerin tanımlayıcısıdır. Topluma ait mitler, efsaneler, ritüeller ve diğer formların bilgisini kuşaklar boyunca aktarmaktadır. Toplumsal belleğin inşasında mit, sanat ve kültür önemli paya sahiptir. İnsanı bilme ve öğrenmeye iten merakı onu bilime, sanata, felsefeye ve kâinattaki yerini anlamlandırma çabasıyla inanca yönlendirmiştir. Her biri önemli bir sacayağı olan bu yaşamsal unsurlar hem birbirini destekler hem de birbirinden beslenir.

EXTENDED ABSTRACT

The contribution of the sub-meanings and symbols in the myths to the mental development of the human being and the formation of her social culture cannot be denied. The narrative language of the myth took shape as an artistic expression. Mythological narratives has been one of the most important factors concerning artistic creation. Whatever the reason, the artist entered into an artistic action by shaping and arranging the materials she found around her in the environment she lived in, in order to express the feelings and thoughts of the person. Following the emergence of mankind, art was born existed as a work of man, creating a product. Art emerged with humans in prehistoric times. While creating her work, the artist is fed from an ancient accumulation and succeeded in constructing the new by making use of the meanings of the myth. Art works, like many cultural elements, are dynamic indicators of societies that have been interpreted in different ways from one society to another, from age to age. Culture is the written, oral, spiritual and material values that a society has produced throughout its history. In all this formation, social memory is an active past that shapes our identity. Art works, like many cultural elements, are dynamic indicators of societies that have been interpreted in different ways from one society to another, from age to age. Culture is the written, oral, spiritual and material values that a society has produced throughout its history. Art works, like many cultural elements, are

dynamic indicators of societies that have been interpreted in different ways from one society to another, from age to age. Culture is the written, oral, spiritual and material values that a society has produced throughout its history. In all this formation, social memory is an active past that shapes our identity. It is known that social memory exists in individual testimonies, memories, tradition, myth, oral history, art, language, and in short, in the world built by man. social memory; It is defined as the sum of individual memories, cultural symbols and collective identities. While creating her identity in all these ways, human being is the only living species that can show the ability of self-perception and transfer the accumulations of collective life to future generations by forming a memory.

Sociologists, archaeologists and art historians, who track the development process of man in parallel with the change he has shown, have classified them into epochs in the light of certain findings. In the following parts of the research, the human effort to exist in nature and social development will be discussed and the conditions that make up his culture and social life will be examined. Human being, who started to solve the order/secrets of nature to which she belongs, faced other problems. These problems are supernatural forces consisting of abstract and conceptual impulses that she cannot grasp with his consciousness and cannot overcome with his body. Fear of the unknown is given to human beings instinctively, knowing and understanding makes one strong. While humanity is in search of understanding and overcoming them, it has started to acquire different forms of expression by being inspired by nature. Communication is a form of social interaction that contains a message that is formed by the use of symbols and codes that convey something other than itself. Primitive humans' first form of communication was the sounds they made and the movements that supported these sounds. The religious tendency, which led people to be born with the need to believe and gain awareness, initially tended to be shaped by small stories produced by animist thought. This is how the foundations of dogmatic thought begin to be laid, and the stories transmitted over the generations establish themselves as absolute truths. These short stories, which we call "Myth" in Greek, help people to understand the cosmos. Myth, which emerged at the beginning of humanity and is one of the first oral folklore forms, serves the same purpose, although it differs in each community, and over time, it becomes legends and shapes the belief systems and belief-based cultural infrastructures of societies. These short stories, which we call "Myth" in Greek, help people to understand the cosmos. Myth, which emerged at the beginning of humanity and is one of the first oral folklore forms, serves the same purpose, although it differs in each community, and over time, it becomes legends and shapes the belief systems and belief-based cultural infrastructures of societies. In a broad sense, myth is the worldview that formulates this perception as a method of perceiving the world. Myths are the central determinants of social memory. Social memory is the mirror by which society recognizes itself. Myths are the narrative of social experiences archived in the common consciousness and the emergence of the suppressed. In the mythical world, people preferred to live within the sacred or around the sacred objects. For the savage, everything in the universe must have a spirit, and for this reason, man could not be superior to other beings around him. Considering myths as a sacred history, we can find clues about the existence of the world, man and society. Myth is a communication and meaning system and the product of the subconscious. Although myths were born as a religious need in the beginning, over time they started to be a source for the aesthetic creation orientation that is in the nature of man. In addition to providing the communication

between man and the universe with epos, he also contributed to art, which is the projection of man's existence on earth. The narrative language of the myth took shape as an artistic expression. It is not conceivable that the myths, which are the explanations of the origin of human existence or his activities on earth, should not be the subject of inspiration.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul izinine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akgül, Y. T. (2014). Bir ideoloji taşıyıcısı olarak mit ve tragedya. *Yedi, Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11(2).
- Atik, A., & Şeyma, E. (2014). Toplumsal bellek ve medya. *Atatürk İletişim Dergisi*, 6, 1-16.
- Batuk, C. (2006). *Mitoloji ve tarihsellik*. İz Yayıncılık.
- Batuk, C. (2009). Mit tarih ve gerçeklik sorunu üzerine notlar. *Minel ve Nihal, (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, 1(1), 27-53.
- Belsey, C. (2013). *Postyapısalcılık*. (Çev.), N. Öрге, Dost Yayınları.
- Bigalı, Ş. (1976). *Resim sanatı*. Yayıncılık Matbaası.
- Bingöl, C. (2018). Toplumsal bellek, "sürgün" ve belgesel sinema. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4, 51-57.
- Bozkurt, V. (2005). *Değişen dünyada sosyoloji*. Aktüel Yayınları.
- Brockett, O. (2000). *Tiyatro tarihi*. (Çev.), S. Sokullu, S. Dinçel, T. Sağlam, S. Çelenk, S. B. Öndül & B. Güçbilmez, Dost Kitabevi Yayınları.
- Campbell, J. (2006). *İlkel mitoloji, tanrının maskeleri*. (Çev.), K. Emiroğlu, İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. (Çev.), S. Gürses, Kabalcı Yayınları.
- Candan, E. (2018). *Tiyatroda zaman mekân "tiyatromuzda feminist oyun yazarlarının zaman ve mekan kullanımına karşılaştırmalı iki örnek"*. Habitus Yayıncılık.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.
- Çınar, G. (2006). *Heykel ve mitoloji*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Dell, C. (2014). *Mitoloji hayali dünyalara eksiksiz rehber*. (Çev.), N. Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları.
- Eagleton, T. (2019). *Kültür*. (Çev.), B. Göçer, Can Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*. (Çev.), L. Arslan, Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2005). *Dinler tarihi inançlar ve ibadetlerin morfolojisi*. (Çev.), M. Ünal, Serhat Kitabevi.
- Eliade, M. (2007). *Dinsel inançlar düşünceler tarihi I*. (Çev.), A. Berktay, Kabalcı Yayınları.

- Ersan, I. (2019). Çağdaş gösteri sanatlarında bir anlatım aracı olarak kukla. *Journal of Arts*, 2(2), 113-128.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın dal I*. (Çev.), M. Doğan, Paye Yayınları.
- Frolov, I. (1997). *Felsefe sözlüğü*. (Çev.), A. Çalışlar, Cem Yayınevi.
- Gezgin, İ. (2008). *Sanatın mitolojisi*. Sel Yayıncılık.
- Gombrich, E. H. (2007). *Sanatın öyküsü*. (Çev.), E. Erduran & Ö. Erduran, Remzi Kitabevi.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile inanç arasında*. Etüt Yayınları.
- Güvenç, B. (2002b). *Kültürün ABC'si*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hooke, S. H. (1963). *Middle eastern mythology*. Harmondsworth Penguin Books.
- Kottak, C.P. (2002). *Antropoloji: insan çeşitliğine bir bakış*. Ütopya Yayınevi.
- Kris, E. (2013). *Sanatçı imgesinin oluşumu*. (Çev.), S. Gürses, İthaki Yayınları.
- Kuhn, T. S. (2011). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. (Çev.), N. Kuyaş, Kırmızı Yayınları.
- Kula, N. & Koluvaçık, İ. (2016). Sinema ve toplumsal bellek: türk sinemasında almanya'ya dış-göç olgusu. *OÜSOBİAD*, 384 - 411.
- Mülayim, S. (1994). *Sanata giriş*. Bilim Teknik Yayınevi.
- Nutku, Ö. (2000). *Dünya tiyatrosu tarihi 1*. Mitos Boyut Yayınları.
- Özbudun, S. & Uysal G. (2015). *50 soruda antropoloji*. 7 Renk Basım Yayıncılık.
- Peker, H. (2011). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları.
- Pospelov, G. (2005). *Edebiyat bilimi*. (Çev.), Y. Onay, Evrensel Basım Yayın.
- Ricoeur, P. (1969). *The symbolism of evil*. Beacon Press.
- Sami, Ş. (2007). *Esatir dünya mitolojisinden örnekler*. İnsan Yayınları.
- Sözen, M., & Uğur, T. (1996). *Sanat kavramları ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Şenyapılı, Ö. (2003). *Heykel*. Metu Press.
- Şişman, A. (2006). *Sanata ve sanat kavramlarına giriş*. Yaz Yayınları.
- Tillich, P. (2000). *İmanın dinamikleri*. (Çev.), F. Terkan, Ankara Okulu Yayınları.
- Turani, A. (1992). *Dünya sanat tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Ulutürk, M. (2012). Tarihi dini kültürel bağlamda mitoloji ve modern kültür ürünlerinin mitolojiye dönüşümü, *Batman Üniversitesi Journal of Life Sciences*, 1(1).
- Ünlü, A. (2006). *Türk tiyatrosunun antropolojisi*. Aşına Kitaplar.
- Vico, G. (1984). *The new science*. Cornell University Press.
- Watt, I. (2014). *Modern bireyciliğin mitleri*. (Çev.), M. Doğan, Boğaziçi Üni. Yayınevi.
- Yorgancıoğlu E. P. (2019). Oyunculuk eğitiminde dansın bedensel ifadeye katkısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(3), 556-565.
- Yücel, Ş. (2019). *Öykü mü önceydi, oyun mu?*. Prof. Dr. Özdemir Nutku'ya armağan kitabı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

NİETZSCHE'NİN "TANRI ÖLDÜ" SÖZÜNE ARKA PENCEREDEN BAKMAK: SEVGİ DOLU BİR TANRI ARAYIŞI

Mehmet Türkan

İnönü University, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
mehmet.turkan@inonu.edu.tr
 0000-0002-9521-0080

Atıf / Citation: Türkan, M. (2022). Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözüne arka pencereden bakmak: Sevgi dolu bir tanrı arayışı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 11(2), 527-545.

 <https://doi.org/10.54282/inijoss.1130269>

Öz

Nietzsche düşünce tarihinin en ünlü sözlerinden biri olan "Tanrı öldü" sözünü ilkin *Şen Bilim*'de kullanır ve daha sonra ifadeyi yoğun bir biçimde *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eserinde insanlığın içine düştüğü ahlaki ve kültürel durumu kodlamak için bir metafor olarak kullanır. "Tanrı öldü" sözü insanın içine düştüğü dekadans ahlakın nedeni ve aynı zamanda sonucu olan nihilizmin son merhalesini kodlayan bir metafordur. Metafordur, zira bir filozofun ateizmi benimsemek için Nietzsche'nin yaptığı gibi, Hristiyan teolojisinin bu kadar ayrıntılı bir tartışmasına ihtiyacı yoktur. Nietzsche'nin "*Tanrı öldü*" sözünün nispeten doğru bir yorumuna ulaşmak için onun yazım sanatına nasıl başvurduğuna dair bir ufku okumaya eşlik etmesi gerekir. Lakin Nietzsche metinleri mecazlardan yalıtılmış, yalın, analitik bir dil olmanın ötesinde, yoğun bir şekildedetaforik ifadeler barındıran ve yer yer şiirimsi özellikler kazanan bir dille yazılmıştır. Öte yandan düşüncelerini tamamlanmış bir resim olarak da sunmaz, aksine metinlere parçalar halinde dağılmış ve tamamlanması gereken bir puzzle gibi sunar. Nietzsche'nin bu ifade tarzı iç/düşünce dünyasındaki kaotik kaynamanın bir dışa vurumu olarak da ele alınabilir. Bu anlamda filozofun eserleri, okuyucuya geniş bir yorum alanı açarak okuyucuyu adeta içine çeker. Nietzsche'yi günümüzde bu kadar yoğun ilgiye mazhar kılan şey yıkıcı düşünceleri olduğu kadar okuyucuya geniş yorum alanı açan bu ifade tarzıdır. Makalede bu varsayım doğrultusunda, Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözünün doğrudan anlamının ötesine işaret eden bir metafor olduğu, Nietzsche'nin ateizmi bir maske olarak kullandığı ileri sürülecek ve ölen Tanrı'nın esasen Yahudi/Hristiyan, Pavlus'un ve rahiplerin hınç ve intikam Tanrısı olduğu düşüncesine bir temel aranacaktır. Bu amaç doğrultusunda, makalede, Nietzsche'nin ateizm maskesinin düştüğü ifadelerin izi sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Sevgi, Ateizm, Ahlak, Nihilizm

LOOKING AT NIETZSCHE'S WORD "GOD IS DEAD" THROUGH BACK WINDOW: A QUEST FOR A LOVING GOD

Abstract

"God is dead," one of the most famous sayings in the history of thought, was first uttered by Nietzsche in his work 'The Gay Science.' Later, Nietzsche elaborated on the saying, which he used as a metaphor to encode the moral and cultural situation that humanity fell into, in his work 'Thus Spoke Zarathustra.' The saying "God is dead" is a metaphor that encodes the final stage of nihilism, which is both the cause and the result of the decadence morality that man has fallen into. It is indeed a metaphor, for a philosopher does not need such a detailed discussion of Christian theology, as Nietzsche has undertaken, merely to adopt atheism. In order to reach a relatively accurate interpretation of Nietzsche's word "*God is dead*," a point of view regarding how the philosopher resorts to the art of literature must accompany our reading. Nietzsche wrote his texts using a language that is full of metaphorical expressions, which sometimes gains poetical characteristics. Namely, his language goes beyond an analytical one isolated from metaphors. On the other hand, he does not present his thoughts as a complete picture. Instead, he presents them like a puzzle whose pieces are scattered across various texts and need to be put together. This writing style of Nietzsche can also be considered an expression of the chaotic boiling of his inner world. In this sense, the works of the philosopher open up a wide field of interpretation for the reader, almost immersing the reader in themselves. The reason why Nietzsche draws such a deep interest today is not only his destructive thoughts but also this style, which opens up a wide field of interpretation for the reader. In line with this assumption, the article will suggest that Nietzsche's word "God is dead" is a metaphor that goes beyond its literal meaning, that Nietzsche used atheism as a mask. Moreover, it will look for a basis for the idea that the God that died is fundamentally Paul's and priests' Judeo/Christian God of resentment and revenge. To this end, the article will trace the statements that Nietzsche's atheism mask falls off.

Keywords: God, Love, Atheism, Morality, Nihilism

GİRİŞ

Nietzsche *Ecce Homo*'da "Birisi ben, öbürü de yazılarım" (Nietzsche, 1998: 42) derken benliği ve yazıları arasındaki paradoksal ilişkiyi açığa vurur. Yine *Aforizmalar*'da dile getirdiği gibi, felsefeci bir münzevidir ve münzevinin gerçek ve son düşüncelerini kitaplarında dile getirdiğine inanmaz. Zira ona göre kitaplar tam da insanın içinde olanı saklamak için yazılır. O, bu bağlamda, "her felsefe, bir felsefeyi de saklar; her düşünce bir saklantıdır, her sözcük bir maske" (Nietzsche, 2001c: 289) derken aynı zamanda maskeli Nietzsche'yi de ifşa eder. Onun Sokrates'ten bu yana batı medeniyetine egemen olan Apolloncu ahlak anlayışını yıkıma uğratmak için başvurduğu maskelerin en ünlüsü ise "Tanrı öldü" sözünde ifade bulan tanrısızlık maskesidir. Onun dekadans değerlerle savaşırken taktığı bu tanrısızlık maskesi, aynı zamanda savaştığı şeyin üzerine düşmesi olası bir gölgeye karşı şemsiye görevi görür ve yıkıcı çekicinin hedefindeki dekadans değerleri açık bir şekilde gün ışığına çıkarmasını kolaylaştırır. Öte yandan "Tanrı öldü" sözü, Nietzsche'nin metaforlarla kaynaklı dili ve benliği arasındaki paradoksal ilişkiye işaret eder. Zira bu ateizm maskesinin ardında savaş halinde de olsa belki de hürmetkar, ruhani bir benlik duruyordu. Bu bağlamda saklı olanı ifşa edebilme çabasının zorunlu araçları olan metaforların, bir yandan da gerçekten hakikatin perdesinin kaldırılamazlığını fark ettirmeleri itibarıyla filozofun düşün dünyasını yorumlamamıza imkân verdiğini söyleyebiliriz.

Nietzsche'nin yoruma geniş bir alan açan metaforik dili, düşünceleri hakkındaki pek çok paradoksal yorumun da kapısını aralar. Lakin "Tanrı öldü" sözünün yalın anlamından hareket edildiğinde Nietzsche'yi bir tanrıtanımazın tutkuyla benimsediği kadar, sözün ardına

bakıldığında bir Tanrı tutkunu da içten benimseyebilir. O, *Ecce Homo*'da Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü, kurtuluş, öte dünya gibi kavramların daha çocukken bile dikkatini çekmediğini, bunları kabul etmek için yeterince çocuksu olmadığını, Tanrı'nın düşünürlere karşı üstünkörü bir yanıt, bir kabalık, bir tür düşünmeme çağrısı olduğunu (Nietzsche, 1998: 25) söylerken gerçek Nietzsche'yi tanrısızlık maskesinin ardına saklar. Lakin adı militan bir ateizmle neredeyse eşanlamli hale gelmekle birlikte, dindar bir Hristiyan ailede dünyaya gelen ve Luteryen bir papazın oğlu olan Nietzsche, okulda yürekte ilahiler ve *İncil*'den uzun pasajlar okumasıyla ünlüydü ve bu ona "küçük papaz" lakabını kazandırmıştı. Cybulska'nın aktardığı gibi, günlüğünde kendisine güvenli bir şekilde rehberlik ettiği her şeyde Tanrı'ya sonsuza kadar hizmet etmeye kesin olarak karar verdiğini söyleyen ve on üç yaşında kendini Tanrı'ya adayan bir Nietzsche vardır (Cybulska, 2016: 3).

Daha sonra yaşamındaki kimi dramatik olaylar ve kişiliği, Avrupa medeniyetinin geldiği onu rahatsız edici aşama, kendini Tanrı'ya adayan Nietzsche'nin Hristiyanlık ve onun Tanrı tasavvuruna çok sert bir cephe almasıyla sonuçlanır. Nietzsche'nin yaşamındaki bu dramatik olayların en önemlisi babasını genç yaşta kaybetmesi ve baba sevgisinden mahrum kalmış olmasıdır. Babasını kaybetmesi Nietzsche'nin asla kurtulamadığı bir felaketti ve onun ünlü düşünce imgesi "Tanrı öldü" sözü bu kaybın acı verici hatırasının bir başkalaşımı olarak da görülebilir. *Dionysos Dithyrambosları*'nda, *Ariadne'nin Yakınması* şiirinde,

"Kim ısıtır, kim sever beni daha?

Sıcak eller uzatın bana!

Yürek mangalları uzatın bana!" (Nietzsche, 1993: 69),

mısraları bu travmanın bir tür dışı vurumu olarak yorumlanabilir. Yine aynı şiirde bulutların ardındaki işkenceci, cellat tanrıyla savaşırken bile aradığı şey sevgidir, sevgi Tanrısıdır:

"Ve işkence ediyorsun bana,

delisin ya işte,

gururumu kırıyorsun işkencenle?

Sevgi ver bana --kim ısıtır ki beni daha?

Kim sever ki beni daha?

Sıcak eller uzat bana,

yürek mangalları uzat bana,

bana, yalnızların en yalnızına..." (Nietzsche, 1993: 77).

Bu mısraların da gösterdiği gibi Nietzsche'nin, ateşli bir Tanrı adananından şiddetli bir Hristiyanlık ve Tanrısı eleştirmenine giden dolambaçlı yolu, esasen sevgi dolu bir Tanrı için örtülü özlümlerle noktalanan bir yoldur. Haar'ın Heidegger'den aktardığı gibi, "O, tutkuyla Tanrı'yı arayan son Alman filozoftur" (Haar, 1997: 6).

Nietzsche'nin Hristiyan Tanrı tasavvuruna cephe almasının gerisinde özel yaşamındaki kimi dramatik olayların yarattığı psikolojik etkinin yanında, onu rahatsız eden asıl şey bu Tanrı'nın Avrupa medeniyetini bir bütün olarak zayıflatan dekadans ahlakın bir tür kapitone noktası

rolünü üstlenmiş olmasıdır. Bu Hristiyan Tanrı esasen Yahudi'dir. Bu bağlamda makale, Nietzsche'nin ateizm maskesiyle yıkıcı çekicinin hedefine koyduğu Yahudi/Hristiyan Tanrı tasavvurunu ve bu tasavvurun dekadans ahlakla ilişkisini nasıl yorumladığına odaklandı. Ancak Nietzsche'nin kendine yüklediği bu görevi yerine getirirken kimi zaman ateizm maskesi düşer ve onun sevgi dolu, yeryüzü ve yaşamın dostu Tanrısı zuhur eder. Makalede "ölü Tanrı"nın Yahudi/Hristiyan Tanrıya işaret ettiği ufkundan bakılarak onun sevgi Tanrısının izi sürülecektir.

1. TANRININ ÖLÜMÜ VE NİHİLİZM BATAKLIĞI

Kimi yorumculara göre filozoflar tarafından kaleme alınan ifadelerin en ünlülerinden olan "Tanrı Öldü!" sözü Nietzsche ile ün kazansa da esasen Nietzsche öncesi, tarih öncesi teogonilere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu anlamda Nietzsche yeni bir şey söylemez, yalnızca tarih öncesi bir geleneği benimser. Örneğin Horyna'ya göre Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözünün kökleri Neo-Platonizm'e kadar uzanan Ortaçağ Hristiyan litürjik literatürü ve mistisizmde *deus est mortuus* ifadesinde de görülebilir (Horyna, 2020: 1). "Tanrının ölümü" düşüncesi Protestanlık inancının iman esaslarından biri olarak kabul edilmiştir. Protestanlık mezhebinin kurucusu Martin Luther'e göre Tanrı kendi tabiatında ölmez. İnsanla birleşerek ölür. Tanrı'nın bu şekilde ölümü esasen yasayan, canlı bir Tanrı'ya iman etmek anlamına gelir. Hegel ise Tanrının ölümü, iki anlamda ele alır. Birincisi Tanrı (*Geist*)'nin kendi tabiatında hiçbir değişiklik olmaksızın İsa'nın bedenine girmekle ölmesi, ikincisi tabiatta kendini göstermekle ölmesidir (Şahin, 2003: 47).

Bu açıdan bakıldığında Tanrı'nın ölümüyle ilgili bu ifadenin Nietzsche için önemli bir kurucu anlamı yoktur ve yalnızca kültürel bir durumu teşhis amacıyla başvurduğu yaygın bir edebi ve retorik geleneğe işaret eder. Nietzsche bu geleneğin farkındaydı ve gençliğinden itibaren, Promete tarzı isyan ve ölmekte olan Tanrı temasıyla derin bir meşguliyet göstermiştir ve bu, yaşamı boyunca devam etmiştir. Gençliğinde ölmekte olan Tanrı, Zeus temasına olan hayranlığını gösterdiği Promete hakkında bir oyun yazan Nietzsche, oyunun kahramanı gibi, insanlığı ilahi olmaktan ziyade insani olan ahlakın kökeni hakkında aydınlatarak Hristiyan Tanrı'ya isyan eder ve yaratıcı yaşamının çoğunu bu isyana adar (Horyna, 2020: 3).

Bu minvalde bakıldığında Nietzsche, Avrupa uygarlığının mirasının bir parçası olan "Ölü Tanrı" kavramını belirli bir kültür durumu için tipik bir tanımlayıcı ve teşhis unsuru olarak kullanmıştır. Bu teşhis bağlamında Hristiyan Tanrı, ahlakın kökünden saptırılmasının galip gelen nedenidir ve Nietzsche tanrısızlık maskesinin ardından bu galip gelen nedene, Pavlus'un ve Yahudi rahiplerin Tanrısına saldırır. Onun isyanı, özü güç istenci olan yaşamı kökünden eden yaşam karşıtı ahlakın bu Tanrısınadır. Lakin ona göre yaşam karşıtı, yaşama zararlı, kara çalıcı ne varsa hepsi bu Tanrı kavramında ürkünç bir birlik oluşturmuştur: "Tanrı, öte yan" kavramları, varolan biricik dünyayı değerden düşürmek, insanın yeryüzü gerçekliğine ait bir tek amaç, neden, ödev bırakmamaya odaklanmış bir uydurmadan başka bir şey değildir" (Nietzsche, 1998: 107).

Bu anlamda, "Tanrı öldü" sözünün "Yaşam suçlu değildir" ahlaki yargısının metaforik ifadesi olduğu söylenebilir. Zira Nietzsche'nin Yunanlıların tanrıları ile kurdukları ilişkiyi övücü tutumunun yanında, tarihselci-pozitivist anlayışın öne sürdüğü gibi tarihin idealize edilen tanrısız pozitivist bir çağa doğru ilerlediği tezini hiçbir zaman savunmadığı; bu tarz tarihin ideal

olana doğru ilerlediği düşüncesini dekadans bir düşünüş tarzı olarak yorumladığı (Türkan, 2021: 1556) göz önünde bulundurulduğunda kategorik olarak Tanrı kavramına karşı olmadığı, Tanrı'ya ahlaki inşadaki olumsuz rolünden dolayı karşı çıktığı ve esasen bu Tanrı'nın Hristiyan/Yahudi olduğu kolaylıkla görülebilir. Bu anlamda onun "Tanrı öldü" sözü tarihsel bir ilerlemeden ziyade insanlığın içine düştüğü durumu imleyen bir metafor olarak düşünülmelidir. Bu doğrultuda bakıldığında "Tanrı öldü" sözü yaşam/içgüdü karşıtı bir ahlakın insanlığı getirdiği nihilizm/hedonizm bataklığını kodlayan bir ifade olmaktan başka bir şey olmayacaktır. Lakin Nietzsche Tanrı'nın yalın imkânı ile ilgilenmez, yoğun biçimde kavramsallaştırılmış ve evcilleştirilmiş bir Tanrı ile bu Tanrı tasavvurundan türetilmiş teolojinin kavramsal ağırlığından bağımsız bir Tanrı arasındaki ayrımla ilgilenir (Haar,1997: 6). Bu minvalde Nietzsche'nin ateizmi kavramsallaştırılmış ve evcilleştirilmiş bir Tanrı tanımına göredir. Heidegger'in de ifade ettiği gibi Nietzsche'nin "*Tanrı Öldü*" derken Hristiyan Tanrı'dan söz ettiği açıktır (Heidegger, 2001: 17).

Nietzsche, "*Tanrı öldü*" sözünü *Şen Bilim*'de medeniyetin içine düştüğü durumu özetleyen bir metafor olarak ilk kez kullanır. *Şen Bilim*'de Tanrının ölümünü ilan eden *Kaçık Adam* nihilizmin yarattığı hedonizm bataklığında bilinci henüz uyuşmamış ve değerlerin değerden düşmesi halinden doğan haz bataklığını henüz gören insandır. Pazaryeri metaforu ise Kilise'nin "*us-erdem-mutluluk*" (Nietzsche, 2002b: 25) formülüyle yaşamsal güçlerinin kaynağı içgüdüleri bastırılmış uslu insanlardan oluşan kitlenin mekânıdır. Kitle bu baskıya daha fazla dayanmamış ve nihayetinde Yahudi/Hristiyan Tanrı adına uzunca bir süre bastırılmış içgüdüleri topyekûn bir şekilde kontrolden çıkmıştır. Tanrının ölümü ile pazaryerindeki insanların içgüdülerinin kontrolsüz bir boşalması ve bir tür haz sarhoşluğu söz konusudur. Ancak Nietzsche'ye göre insan bu haz sarhoşluğundan kurtulmalı, nefsi üzerinde sürekli bir zafer kazanmalıdır: "Tanrı'nın ölümünü, nefsimiz üzerinde sürekli kazandığımız büyük bir zafer haline getirmesek, bu kaybı çok pahalıya öderiz" (Nietzsche, 2003b: 91). Lakin Pippin'in de vurguladığı gibi son insanı haz bataklığına sürükleyen bu nihilizm, modern zamanların vebasısıdır ve insan onu alt etmelidir (Pippin, 1999:499).

Nietzsche için acının sevinç üzerine aşırı ağırlığı ya da tersi; her iki öğreti de zaten nihilizme götüren yol işaretidir. Zira ona göre "her iki halde de sevinç ya da kederden başka bir son anlam vazedilmiş değildir" (Nietzsche. 2002a: 36). Bu söz iki tür nihilizme; olumsuz ve pasif nihilizme işaret eder. Nietzsche bu iki tür nihilizme ek olarak bir başka nihilizme, Hristiyan değerleri yıkmaya yönelmiş tepkisel nihilizme işaret eder. Hristiyanlık esasen yaşamın temeline acıyı yerleştirmekle olumsuz nihilizmi medeniyete taşır. Acının sevinç üzerine ağırlığı olumsuz nihilizmdir. Bu nihilizmde görünüm olarak dünya yadsınmaktadır. Buna karşı gelişen nihilizm ise sevinci acıya egemen kılmak isteyen tepkisel nihilizmdir. Pasif nihilizm ise tepkisel nihilizmin zafer kazanmasıyla medeniyetin içine düştüğü boşluk olarak nihilizmin ulaştığı son noktadır. Deleuze'un kısa formülasyonu: "Tanrı'dan Tanrı katiline, Tanrı'nın katilinden son insana" (Deleuze, 2021; 184). Hristiyan inancında ifadesini bulan olumsuz nihilizmde dünya ve insan varoluşu "kötü" olarak imlenirken, bunu yıkmaya yönelen tepkisel nihilizmin ulaştığı son nokta olan pasif nihilizmde de ise dünya ve insan varoluşu Nietzsche'nin yaşamı iyi ve kötünün karışımı olarak gören anlayışının aksine haz penceresinden tamamen "iyi" olarak imlenir ve bu bağlamda dünya mutlak anlamda bir haz nesnesi olarak görünüşe çıkar. Nihilizmin ulaştığı son

merhaleyi iki bin yıldan beri Hristiyan olmanın bedeli olarak gören Nietzsche'ye göre nihilizm nereye yöneleceğini bilememektir, boşluktur, kişinin kendisini sarhoş ederek bu boşluğun üzerine yükselme girişimidir:

"Müzik olarak sarhoşluk, en soylunun mahvolmasının trajik zevkindeki acımasızlığın sarhoşluğu. Tek tek insanlar için körü körüne hayranlık, çağlar için duyulan hayalperestlik, kin (...) Kendi üzerine alçakgönüllülüğü genelleştirmek, mistik, ebedi boşluğun şehvetperest zevki olarak "kendi kendisi uğruna sanat", budalaca bağnazlık; bütün araçların karma karışıklığı, genel ölçsüzlük yüzünden hastalık (aşırı zevk alış, sefahat zevklenmeyi öldürür)" (Nietzsche. 2002a: 33).

Nietzsche, dekadansın bir sonucu ve parçası olan nihilizmin bu tezahürlerinin ve nihilist bireylerde görülen bu dekadans semptomlarının nedeni olarak iki çıkarımda bulunur: "irade zafiyeti ile birlikte aşırı gurur ve insanı küçük düşürtücü zaafın kontrast olarak hissedilişinin zelliliği" (Nietzsche. 2002a: 33). Ona göre insanı psikolojik açıdan dengesizleştiren bu dekadans ahlak inşasının soykütüğünde bir tür kapitone noktası olarak Yahudi/Hristiyan Tanrı tasavvuru yer alır. Nietzsche *üst insan (Übermensch)*'a giden yolda kendi ödevini bu Tanrı tasavvurunu yıkmak olarak belirlemiştir. Ödevin yerine getirilmesi bu Tanrı tasavvurunun inşacıları rahiplerin ve özellikle intikam havarisi Pavlus'un ruhunun tam bir resmini ortaya koymayı gerektirir.

2. RAHİPLERİN VE PAVLUS'UN TANRI'SI VE AHLAKIN KÖKÜNDE SAPTIRILMASI

Nihilizmin ulaştığı son noktanın doğru bir çözümlenmesi açısından tepkisel nihilizmin hedefindeki Hristiyan ahlakın soykütüğünü ele alan Nietzsche'ye göre, insan tarihsel olarak kendisine sunduğu avantajlardan dolayı ancak toplumuna karşı borçlu olabilirken Hristiyanlık, insanı Tanrı'ya borçlandırarak dekadans ahlakı inşa etmiştir. Hristiyanlık insanın karşısına en büyük alacaklıyı, borcu ödenemez olan alacaklı olarak Yahudi/Hristiyan Tanrı'yı koyarak bir ahlak inşa eder. Bu büyük saptırmayı çarşıdaki Tanrı İsa yorumuyla "kalpazan Pavlus" yapmıştır. Böylece Hristiyanlık borcu hiçbir zaman tam olarak ödenemez olan Tanrı'ya dayanan ve yaşamı olumsuzlayan; esasen Hristiyanlığın siyasal diktasına da uygun bir araçsallık taşıyan bu düşünceyle insana "*Ben değerli değilim*" duygusu aşılır ve onu sürü hayvanına dönüştüren bir ahlak formülasyonuna ulaşır. "En büyük alacaklı" düşüncesi beraberinde sürekli bir şekilde bir tür bastırılmış suçluluk duygusunu besler. Nihayetinde bu bastırılmış suçluluk duygusu hınç ve intikam ahlakı olarak tezahür eder. Bu hınç ve intikam ahlakının tarihteki en önemli uygulayıcıları ise Yahudi rahipler olmuştur. Yahudi rahipleri düşmanlarının değerlerini yorumlayarak onlardan en büyük intikamı almıştır. Bu minvalde İsa yalnızca Yahudi rahiplerin düşmanlarının değerlerini yorumlayarak değerden düşürmesinin, intikamın aracına dönüşmüştür. Yahudilerin İsa vasıtasıyla bu dekadans ahlakı bütün bir medeniyete yaymakla kazandığı zafer, sıradan ahlakın kazanması olup bastırılmış nefret, sahtecilik ve "güçsüz" insanın intikamıdır (Nietzsche, 2010: 48).

Yahudi/Hristiyanrahiplerin bu dekadans ahlakın yayılmasındaki rolünün altını çizmek için rahipleri şövalyelerle karşılaştıran Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*'nde şövalyeleri "güçlü bir bedene sahip, canlı, zengin, coşku dolu, savaşçı, serüvenci, dansçı, savaş oyunlarını/özgür sevinçli oyunları seven" şahsiyetler olarak tanımlarken, rahipleri savaş patladığında güçsüz ve güçsüzlüğün içlerinde doğurduğu korkutucu bir nefretin taşıyıcıları olarak tanımlar. Bu nedenle

ona göre "dünya tarihinin en büyük kindarları her zaman rahiplerdir" (Nietzsche, 2010: 48). Bu çerçevede Yunanlıların tanrıları ile Yahudi/Hristiyan Tanrı'yı karşılaştıran Nietzsche'ye göre, Yunanlılar tanrılarını bu kara vicdandan uzakta tutmakla ruhlarının özgür kalabilmesinin tadını çıkarırken, Hristiyanlar tam aksini yaparak Tanrı'yı kara vicdanın yaratılmasında kullandılar. Oysa Yunanlılar tanrılarına mutluluklarının yanında zulüm sevincinden başka sunacak daha tatlı bir şey bilmiyorlardı. Savaş Yunanlılar için tanrıların şenlik oyunlarından başka bir şey değildi (Nietzsche, 2010: 88). Ona göre Antik Yunanlıların bu din duygusunun şaşırtıcı yönü de doludizgin fişkırın bir minnet bolluğu olmasıdır. Bu anlamda Antik Yunan'ın insanı; doğanın ve hayatın karşısında duran, çok soylu bir insan türü olarak sahneye çıkar. Ancak Yunanistan'da ayak takımının baskın olmasıyla korku, dinde de dal budak salmış, o soylu din duygusu kaybolmuş ve Hristiyanlık hazırlanmıştır (Nietzsche, 2003b: 26). Bu bağlamda Hristiyanlık, Antik Yunan'ın din duygusunun aksine korkunun, hınç ve intikam duygusunun dinidir ve Hristiyan Tanrı'nın yaşamdaki rolü de Yunan tanrılarıyla zıtlık arz eder.

Bu din duygusunun ve Tanrı anlayışının yerleşmesinde en büyük pay sahibi Pavlus'tur. Zira Hristiyan Tanrının en büyük alacaklı olarak yaşama karşıt bir şekilde konumlandırılması Pavlus'un çarpıtmasıyla gelişir. Pavlus'un çarpıtmasına göre bu borç o kadar büyüktü ki insanlık bu borcu hiçbir zaman tam olarak ödeyemeyecektir. İnsanlık bu borçtan ancak en büyük alacaklının kendi kendisine ödemesi ile kurtulabilecektir. Nihayetinde en büyük alacaklı olarak Tanrı, kendisini Tanrı İsa'nın şahsında kurban ederek insanlığın borcunu kendi kendine ödeyecektir. İnsan için ödenemez olanı ödeyebilen tek varlık olarak Hristiyan Tanrı, çarmıhtaki İsa'nın şahsında günahkâr insanın borcunu kendi kendine ödemekle esasen insan yaşamının üzerine en büyük ağırlık olarak çökmüştür. Çarmıhtaki Tanrı İsa'dan sonra İsa ile özdeşleşmek, yaşama, yeryüzüne sırt çevirmek artık her Hristiyanın idealine dönüşürken, Tanrı en büyük alacaklı olarak yaşam karşıtı bir rol üstlenmiştir.

İlk Hristiyan Pavlus'un bu yorumundan sonra yaşam acı üzerine kurulmuştur, artık acıyla haklılaştırılması gerekendir. İnsan çarmıhtaki İsa olmalıdır; İsa gibi acı çekerek ancak Tanrıya layık olabilir. Yeryüzünün bir değeri kalmamıştır, insanın mutluluğu artık yeryüzünde değildir; İsa gibi acı çekerek, içgüdülerini öldürerek, rahiplerin buyruklarına kölece itaat ederek Tanrıyla birleşerek ancak mutluluğa kavuşacaktır. Bu bağlamda Hristiyanlar "kendilerine karşı koyana ve acı verene Tanrı dediler" (Nietzsche, 1997: 98). Oysa Nietzsche'ye göre "Tanrılar varsa bize acı çektiremezler" (Nietzsche, 1995: 10). Ancak Tanrının oğul İsa'yı insana olan sevgisinden çarmıha gerdiğini söyleyen Pavlus'un kalpazanlığının bir neticesi olarak "Tanrılarını, insanları çarmıha germekten başka türlü sevmiyorlardı" (Nietzsche, 1997: 99). İnsanın "bu Tanrı"ya sevgisi onun yeryüzü cehenneminin kaynağıdır. Zira Pavlus, "*Tanrısallığa borçlu olma*" duygusunun temelinde merhameti/sevgiyi özünden kopararak; merhamet olmayan merhameti topluma öylesine güçlü bir şekilde yerleştirmiştir ki bu çarpıtılmış duygu topluluğun çöküşünden sonra bile sona ermemiştir.

Nedir hakiki sevgi? Nietzsche için hakiki merhamet/sevgi acıma duygularına aşkın sevgidir. Oysa Pavlus, Tanrı insanın günahının, suçunun ödenemez olan bedelini Tanrı İsa'nın şahsında kendi kendine ödeyeceğini ve bunu insana olan sevgisinden gerçekleştireceğini söylerken merhameti kökünden saptırır. Ona göre en büyük acılar bu tarz merhametlilerin, merhameti

acıma duygularını aşamayanların çılgınlıklarından doğar (Nietzsche, 2003b: 59). Gerçekten merhamet eden öncelikle suç ve günah üretmez. Ancak Pavlus'un Tanrısı yaşamın kapısına suç ve günahı koymuştur. Oysa Nietzsche için yaşam masumiyettir. Bu bağlamda "bu Tanrı" olmayan suçun affedicisidir, merhameti de sahtedir. Sevgisinin ardında kin ve intikam duyguları saklanmıştır. Nietzsche, Tanrının cehennemi "insanlara beslediği sevgidir" derken sevgi olmayan sevgiye/merhamete işaret eder. Zira "bu Tanrı"nın sevgisi acıma duygularını aşamayan bir sevgidir, sevgisi kin ve intikamda boğulmuştur. Oysa bir Tanrı olacaksa pür sevgi Tanrısı olmalıdır. Bir Tanrının sevgisi azalıp, kin ve intikam duyguları yükseldikçe ölümlülere yaklaşır ve nihayetinde insanlaşır, tanrı İsa'nın şahsında çarmıhta ölür. Bir tür zayıflık olan özünden koparılmış "bu merhamet", acımayla birlikte insanlaşan Hristiyan Tanrı'da tezahür etmiştir. Tanrı insanlara olan "bu merhametinden" ölmüştür.

Öte yandan Nietzsche'ye göre Yahudi rahiplerin intikam duygularının Pavlus'tavücut bulmuş hali olan bu Tanrı yorumu öte yandan da Pavlus'un ruhundaki acıması çalkantıların, zayıflıkların çarmıhtaki Tanrı İsa'da vücut bulmuş halidir. Pavlus'un ruhundaki acılar, çarmıhtaki Tanrı İsa ile birlikte insanlığın özdeşleşmesi gereken sonsuz bir acıya dönüşür. Bu anlamda "çarmıhtaki Tanrı, hayat üzerinde ağır basan bir lanetlemedir" (Nietzsche, 2003b: 92). "Bu Tanrı" kendi cehenneminin ve insanın yeryüzü cehenneminin kaynağıdır. Tanrı İsa'nın ölümünden sonra yaşamın kendisi suçlu ilan edilerek, acıyla haklılaştırılması gereken bir tasavvura dönüştürülmüştür. Burada esasen sevgisi acıma duygularını aşamayan bizatihi Pavlus'un kendisidir. Pavlus, insanı sürü hayvanına dönüştüren bu Hristiyan ahlakının yaratıcısı, "intikamın en büyük havarisi"dir. O, sürüyü kontrol etmenin bir yolu olarak günah, yargı ve cezanın mucididir.

Pavlus'un İsa'nın çarmıha gerilmek suretiyle ölümünü günahlarımızın kefareti olarak yorumlaması dinsel öz-nefretin semptomudur. Oysa Nietzsche'ye göre bu, "suç" kavramını ortadan kaldırmış olan, Tanrı ile insan arasındaki herhangi bir bölünmeyi reddeden, Tanrı ve insanın bu birliğinin "müjdesi" olarak yaşayan İsa'nın müjdesinin tamamen tersine çevrilmesidir. Lakin ona göre İsa "insanları kurtarmak" için değil, kişinin nasıl yaşaması gerektiğini göstermek için yaşadı, öğrettiği gibi de öldü (Cybulska, 2016: 9). Bu bağlamda Nietzsche, İsa'nın mirasının özünde bir uygulama olduğu konusunda ısrarcıdır. İsa'nın öğretisi, 'insanları bedel ödeyerek kurtarmayı' değil, nasıl yaşanması gerektiğini göstermeyi amaçlıyordu. Bu anlamda sadece bir Hristiyan vardı ve o da çarmıhta ölmüştür. O andan itibaren 'evangel'olarak adlandırılan şey, aslında İsa'nın yaşadığının tam tersiydi. Kilise, tam olarak İsa'nın karşı olduğu şeydi. Bu anlamda Nietzsche'nin ifadesiyle "her kilise bir tanrı insanın mezarı üzerine dikilmiş taşır" (Nietzsche, 2003b: 130).

Nietzsche'ye göre insan *Ahd-i Cedit*'i okursa kendine "yüksek duygular" edinmek, küçük büyük kişisel dertlerine teselli bulmak için açar ve kendini onun içine ve dışına doğru okur. Ancak *Ahd-i Cedit*'te en hırslı usandırıcı ruhlardan birinin ve sinsi bir kafadan daha batıl inançlı bir adamın hikâyesi, havari Pavlus'un hikâyesi yazılıdır. O önce Yahudi yasalarının fanatik bir savunucusu ve çığneyenlere karşı pusuya yatmış küçük bir tarikatın üyesidir. Bu konuda acımasız ve serttir. Ancak zamanla yasaya bizzat kendisinin uyamayacağını görmüştü: "Yasa, onun için kendisini çakılmış hissettiği çarmıhtı" (Nietzsche 2001a: 58). Pavlus'un bu ahlaksal

umutsuzluğu nihayetinde İsa çarmıhtayken son bulmuştur, çünkü artık ahlak kaybolmuştu. Ahlak yasası İsa çarmıhtayken yerine getirildi. Pavlus'un bu saptırmasından dolayı *Ahd-i Cedid*'te, özellikle İsa'nın hayatını anlatan öykülerde "Tanrısız" hiçbir şey yoktur. Aksine en uçurumlu iftira ve mahvediş öfkesinin dolaylı bir biçimi vardır (Nietzsche, 2002a: 121). Diğer bir ifadeyle gelecekte ölümüyle geride hiçlikten başka bir şey bırakmayacak olan kin ve intikamın tanrısını yaratma girişimi vardır sadece.

Nietzsche'ye göre bütün bunların sorumlusu "çarpık kafa" dediği Pavlus'tur. Tekin olmayan o çarpık kafa Pavlus çarmıhtaki "Tanrı İsa günahlarımız için ölmüştür" diyerek Hristiyanlığın en büyük kalpazanlığına imza atar. Zira Pavlus, kendisinde varolan günah ve suçluluk duygusundan (şehvet düşkünlüğü ya da sürekli olarak yerine getirilemeyeceğini kanıtlamak zorunda olan yasanın kendisi), gerilmiş olduğu çarmıhtan kurtulmak için çarmıhtaki İsa'yı insanın kaçınılmaz olan günahının kefareti olarak yorumladı (Nietzsche, 2001a: 58). Pavlus'un ruhunun bu şaşkınlıkları ve fırtınaları olmasaydı Hristiyanlık da olmazdı. Daha da ötesi ustaları çarmıhta ölmüş bu küçük Yahudi tarikatından haberimiz bile olmayabilirdi. İnsan bu hikâyeyi doğru zamanda kavramış olsaydı; Pavlus'un notlarını "Kutsal Ruhun" vahyi olarak değil, samimi ve özgür tiple ve kişisel sıkıntılarını işin içine karıştırmadan okusaydı, Hristiyanlık çoktan bitmiş tükenmiş olurdu (Nietzsche, 2001a: 57).

Nihayetinde Pavlus sadece kendisinin ve diğer inananların kurtulması için bir yol yaratmakla kalmadı, aynı zamanda inanmayanların cezalandırılacağı öbür dünyada bir yargı durumu fikrini de besledi. Ancak Pavlus, yargı ve intikam fikirlerini onaylamakla İsa'nın mesajına ihanet etmiştir. Zira ceza ve intikam, İsa'nın sevgi ve bağışlama mesajına aykırıydı. Ayrıca Pavlus'un yarattığı bu inançta suç ve ceza eylem yerine inanca bağlanmıştır. İlk Hristiyan Pavlus tarafından başlatılan ve daha sonra Martin Luther tarafından sürdürülen bu düşünce, İsa'nın eylem temelli ahlakının yerine inanç temelli doktrinin geçirilmesi; İsa'nın mesajının saptırılmasıdır (Voelker, 2014:1-2).

Bu Tanrı anlayışının Pavlus'un ruhindaki fırtınaların yanında toplumsal ve tarihsel bir kökeninin de olduğunu düşünen Nietzsche, bu toplumsal ve tarihsel kökeni sürekli baskı altındaki küçük bir cemaatin psikolojisinde aramak gerektiğini düşünür. Ona göre sürekli tehdit altında bulunan katı ahlaklılığın hüküm sürdüğü bu küçük cemaatin insanı için en büyük haz vahşetin verdiği hazdır. Tanrılara dehşet manzarası sunmanın onları neşelendirdiği düşünülür ve böylece gönüllü acı çekmenin bir anlamı ve değeri olduğu düşüncesi dünyaya yayılır. Bu andan itibaren her türlü mutluluğa karşı kuşkulu, bütün büyük acılara karşı umutlu olunur. Bu durumda insan kendine şunu telkin eder: "Tanrılar mutluluklarımıza karşı merhametsiz, mutsuzluklarımıza karşı merhametli olmak isterler" (Nietzsche 2001a: 25). Bu düşüncenin neticesi yaşamda mutsuzluğun yüceltilmesi olmuştur.

Yahudi/Hristiyan Tanrının izleri Yahudilerin tarihinde de aranmalıdır. Zira Yahudi tarihi Nietzsche için rahiplerin Tanrı ve ahlak kavramlarını sahteletirmesinin tarihidir. Yahudi rahipler kendi halklarının geçmişini, her aktarımla, her tarihsel gerçekle benzersiz bir biçimde alay ederek dinsel biçime çevirme konusunda son derece ustaydı. Bunun bir neticesi olarak tarihi, budalaca bir felah mekanizması haline getirmeyi başardılar. Suç ve ceza, bağlılık ve ödül

Yahova'ya bağlandı. Yahudi rahiplerin bu sahteleştirilmiş Tanrı ve ahlak kavramları Kiliseden sonra filozoflara sirayet etti ve "ahlaki dünya düzeni" yalanını icat ettiler:

"Ahlaki dünya düzeni, insanın neyi yapması neyi yapmaması gerektiği konusunda bütün zamanlar için tek bir defada ortaya konmuş bir Tanrı iradesi olduğu; bir halkın, bir bireyin değerinin, Tanrı iradesine ne kadar çok ya da az boyun eğildiğiyle ölçüldüğü; bir halkın, bir bireyin kaderinde, Tanrının iradesinin egemen, yani boyun eğiş derecesine göre, ödeklendirici ve ödevlendirici olacağı. Bu zavallı yalanın ardındaki gerçek ise şöyledir: bir asalak insan türü, yaşamın bütün sağlıklı yapıları pahasına serpilmiş bir tür, rahip, Tanrının adını kötüye kullanmaktadır: şeylerin değerini rahibin belirlediği duruma, "Tanrı'nın egemenliği"; böyle bir durumun elde edilmesini ya da korunmasını sağlayacak bir klinikle, halkları, çağları, bireyleri, rahibin üstün gücüne yaramaları ya da aykırı olmaları açısından ölçer-biçer. Yahudi rahiplerin elinde, İsrail'in tarihindeki büyük çağ, bir düşüş çağı haline gelir... İsrail tarihinin güçlü son derece özgür nitelikli kişiliklerini, gereksinime göre, zavallı korkak ikiyüzlüler haline, ya da "tanrısızlar" haline sokmuşlar, her büyük olayın psikolojisini, budalaca "Tanrıya itaat ya da itaatsizlik" formülüne indirgemişlerdir. -Bir adım daha: "Tanrının iradesi"nin, yani rahibin gücünün korunmasının koşullarının tanınması gerekir, -bu amaç için de bir "vahiy" gereklidir. (Türkçesi): büyük bir yazınsal kalpazanlık gereklidir, bir "Kutsal Kitap" keşfedilecektir..." (Nietzsche, 2001b: 42-43)

Yahudi rahipler cemaati hak iddiasında buldukları her şeyi Tanrı'nın bir iç tüzüğü olarak, Tanrı'nın bir emrine itaat olarak göstermeyi ve İsrail'i idame ettirmek için yararlı olan her şeyi bir Tanrısal iç tüzük gibi göstermeyi başarmıştır. Rahip, en yüksek insan tipidir, bilen sadece o'dur, sadece o erdemlidir, kendi üzerine en yüksek egemenliği kuran sadece o'dur, Tanrı olan ve ilahlığa geri dönen, tek başına Tanrı ile diğerleri arasında aracı olan o'dur ve uluhiyet rahibe karşı her türlü zararı her düşüncüyü cezalandıracaktır. Rahibin iradesi artık her yerdedir, yaşam işleri artık onsuz edilemezdir. Yaşamın her doğal olayında, doğumda, evlenmede, hastalıkta, ölümden, bu kutsal asalak her yerdedir. O bütün işleri doğallıklarından koparır, onun dilince kutsar. Kendi içinde değeri olan her şey rahibin asalaklığınca (ahlaki dünya düzeni'nce) temelde değerden yoksun, değere karşıt kılınır. Rahip doğayı değersizleştirir, kutdışı kılar; bunun pahasına varlığını sürdürür. Tanrıya/rahibe itaatsizlik günah adını alır, "Tanrıyla barışmanın yolu" rahibe boyun eğmekten geçer. Bu nedenle "rahip günahlar sayesinde yaşar, günah işlenmesi bir gerekliliktir onun için. Baş ilke: "kim ki nedamet getirir, Tanrı onu affeder -(Türkçesi) kim ki rahibe boyun eğer" (Nietzsche, 2001b: 44). Bu anlamda Hristiyanlık kurtulmuş Yahudilik olarak günahın dinidir. İnsanlara karşı işlenen suçlar yeter ki Tanrı'nın adına işlensin. Burada rahipler her çağda insanı daha ehlileştirme iddiasındadır. Ancak her ne zaman bir hayvan terbiyecisi "iyileştirilmiş" hayvanlarından söz ederse, bunun hayvanın zarar görmesiyle sağlandığı bilinmelidir. Bu bağlamda ahlaklı insan daha iyi insan değildir, yalnızca daha zayıflatılmış insandır. O sadece daha az zararlıdır (Nietzsche, 2002a: 207)

İsa, Pavlus'un iddiasının aksine insanı ehlileştirmeye çalışan bu Yahudi sinagoguna, hahamlar düzenine başkaldırının başlatıcısıdır. "İyilere ve Haklılara" karşı, "İsrail'in Kutsal Kişileri"ne karşı, toplumun yukarıdan aşağıya tabakalaşmasına karşı bir başkaldırıydı. Ancak Nietzsche'ye göre bu tabakalaşma ahlaki bir yozlaşmaya karşılık gelse de yine de Yahudi halkının varoluş kavgasında elzemdi ve Yahudi halkının varlığını sürdürmesi için zorlukla elde edilmiş son olanaktı. Bu açıdan İsa'nın söylemi yeryüzünün gördüğü en inatçı halkın yaşam istemine saldırıydı. İsa'yı çarmıha götüren de bu suçtu olmuştur. Bu anlamda o, insanın Tanrı'ya karşı olan suçundan değil, kendi suçu yüzünden öldü. Pavlus'un ve rahiplerin iddia ettiği gibi, başkalarının suçları için öldüğünü gösteren hiçbir kanıt yoktu (Nietzsche, 2001b: 46).

Yahudi hahamlar İsa'yı çarmıha götürürken onun bir yanılığında yararlandılar. İsa'nın en büyük yanılığı yaşamın bir günahtan doğduğu, insanın bu günahtan ötürü acı çektiğini düşünmesiydi. Üstelik bu düşünce kendisinin günahsız olduğunu düşünen, günahı ilk elden deneyimlememiş birine aitti. İsa'nın ruhu, kendisinin ilk elden deneyimlemediği ve halkının çektiğini düşündüğü bu acı için düşlemsel bir sevecenlikle dolup taşmıştı. Ancak Nietzsche'ye göre İsa halkının çektiği acıları anlamak için gerekli duygusal inceliğe erişmiş sayılmazdı ve bu hususta yanılıyordu. Zira günahı bulan kendi halkı, günahlarından dolayı nadiren acı çekmiş bir halktı (Nietzsche, 2003a: 136). Çarmıhta ölümünden sonra ise bu yanılığı rahiplerin ve Pavlus'un Tanrı ve ahlak kavramlarını saptırmasında en büyük kozları oldu. Yahudi rahipler ve Pavlus'un saptırmasıyla Hristiyanlar o günden beri, İsa'nın yanılığını "doğru çıkararak" onu korumanın, yanılığını kutsamanın yolunu bulmuş ve yaşamı acı üzerine kurmuştur. Bu anlamda İsa'nın Tanrısı "Pek Yahudice" ve sevilesi bir Tanrı değildir. Oysa Tanrı sevilme istediye ilkin yargılamayı ve adaleti bir yana bırakmalıydı. Lakin "acımalı bir yargıç" bile sevilmezdir.

Öte yandan Nietzsche'ye göre rahipler tarafından icat edilen bu Yahudi/Hristiyan Tanrı, insanlara karşı dürüst ve iyiliğin kaynağı olan bir Tanrı da değildi. Yahudi/Hristiyan Tanrı her şeyi bilen ve her şeye kadir olan; ancak amacı yaratıkları tarafından anlaşılmayan bir Tanrıydı, böyle bir Tanrı iyiliklerin Tanrısı da olamazdı. O, insanlığın hakikate sahip olsa da nasıl da hakikat uğruna acı çektiğini göremeyen bir Tanrıdır ya da gördüğü halde insanlara açık hakikati bildirmeyen gaddar bir Tanrıdır. Ancak belki de iyilikler Tanrısıdır da bunun için gerekli tını ya da konuşma yeteneği olmadığından sadece kendini açık ifade edemeyen bir Tanrıdır. Bu yüzden de kendi adına "hakikat" dediği şeyde de yanılan ve kendisi de "zavallı aldatılmış şeytandan" pek uzak düşmeyen bir Tanrıydı (Nietzsche, 2001a: 91).

Nihayetinde Pavlus'un çarpıtılmış çarmıhtaki Tanrı İsa yorumu, insanın bir bütün olarak yaşamının en büyük alacaklı Tanrıya borcunu ödeme pratiğine dönüşmesiyle sonuçlanır. Ahlak yeryüzünden koparılır. İnsanda yaşamsal gücün kaynağı olan içgüdüler suçlu ilan edilir ve insan bütün enerjisini bunları bastırma girişimine adar. Bunun bir neticesi olarak köle ahlakı yaratılır. Bu köle ahlakıyla yaşam iyi ve kötünün arasına sıkıştırılır ve yaşamın iyi ve kötü ötesi yapısı gözden kaçırılır. Bu anlamda Hristiyanlığın tarihi insanda kara vicdanın yaratılarak insanın köleleştirilmesinin tarihidir. Tanrı bu köle ahlakının kapitone noktasıdır. Nihayetinde Nietzsche geleceğin insanı, *üst insanın* gelişini kara vicdanın yaratılmasında kullanılan "bu Tanrı"ya ve bu Tanrı'nın ölümüyle zuhur eden nihilizme karşı zaferle birlikte beklemektedir: "(...) geleceğin insanı, istemeyi yeniden özgürleştirip amacını yeryüzüne indiren, umudunu insana göre yeniden düzenleyen büyük kararların öğleyin çalan çanı, bu deccal ve hiççiliğe karşı olan, bu Tanrıya ve hiççiliğe karşı zafer kazanan -gelmeli artık bir gün" (Nietzsche, 2010: 112).

3. YAHUDİ/HRİSTİYAN AHLAKIN KAPİTONE NOKTASI TANRI'NİN ÖLÜMÜ

Pavlus ve Yahudi rahiplerin yarattığı bu Tanrı ve metafiziğe karşı Nietzsche, hermeneutik bir görev üstlenmiştir. Hermeneutik görev Pavlus'un ve Yahudi rahiplerin yarattığı bu metafiziğin kökeninde yatan nihilizmi açığa çıkarmaktır. Yahudi/Hristiyan değerlerin kökenindeki hiçlik ya da boşluğu açığa çıkarmakla dekadans ahlakın kapitone noktası bu Tanrının gerçekte var olmadığını ortaya koyarak hermeneutik görevi tamamlar (Kijowski, 1999: 29). Eserlerinde ölü Tanrı metaforunu ilkin *Şen Bilim*'de ortaya koyan Nietzsche için Tanrı'nın ölü olması, Tanrı'nın

her şeyden önce antropomorfik, insan yaratımı olduğu anlamına gelir. Yahudi rahipler ve Pavlus'un yarattığı, ahlakın yeryüzünden; gerçek kökünden koparılışının, hınç ve intikamın tanrısıdır o.

Beklenen haberi bir öğle öncesi aydınlığında elinde feneriyle pazar yerine dalarak durmadan "Tanrıyı arıyorum! Tanrıyı arıyorum!" diye haykıran *Kaçık Adam (Madman)* vermiştir. Hristiyan Avrupa medeniyetinin kalbi pazar yerindeki kitlenin çoğunluğu *Ölü Tanrı'ya inananlardan* olduğundan büyük bir kahkahaya yol açar. Kaçık adam Pazaryerindekilerin ruhlarındaki boşluğu açığa vuran bakışlarıyla "Tanrı nerede?" diye sorar ve ekler: "şunu da söyleyeceğim, onu biz öldürdük -sizlerle ben! Onun katiliyiz hepimiz" (Nietzsche, 2003a: 130). Burada Tanrıyı öldürenler ateist değildir, öldürdüklerinin farkında bile olmadan, ölü de olsa bir Tanrıya inananlardır. Varoluşun karışımına ve sonsuz döngüsüne aykırı biçimde ideal dünya tasavvurunun ardında yatan bu Tanrı esasen bir hiçliktir (Kijowski, 1999: 29). Olmayan dünyanın yaratıcısıdır. Bu anlamda Kaçık Adam'ın keskin bakışları yalnızca bu hiçliği ifşa eder.

Ölüm haberinin çoktan gelmesi gereken, gereğinden uzun yaşayan bu Tanrı'nın ölüm haberi şaşırtıcı değildir. Nietzsche, Tanrı'nın ölümünü Avrupa'yı bu dekadans ahlaktan kurtarmak için bir fırsat olarak memnuniyetle karşılar. Ancak kitlelerin ahlaklarının haklılığının kaynağı Tanrı'yı öldürdüklerini henüz fark etmemiş olmaları ve Avrupa ahlakının çöküşünün anlamını kavramamış olmalarını üzüntüyle seyreder. Tanrının ölümü, anlayışlı çokluğun anlama sığasından öyle büyük, öyle uzak, öyle ötede ki onlar bunu kavrayacak durumda bile değildir. Bu tekinsiz olagelme henüz yoldadır; her şeyin bir zamanı vardır ve henüz zamanı gelmemiştir. "Tanrının türbeleri" kiliselerde hala ölü Tanrıya ilahiler (*Requiem aeternam deo*) okunmaktadır (Nietzsche, 2003a: 131). "Bu Tanrı" temel işlevi olan ahlaki inşadaki rolünü yitirmekle ölmüştür; ancak ölü de olsa adına kiliselerde ayinler düzenlenmeye devam etmektedir. Ahlaki inşadaki olumsuz rolüne karşın bu Tanrı ölümüyle insanlık daha iyi bir aşamaya geçmemiştir. Zira yine de "bu Tanrı", bu Hristiyan dünyanın güneşidir. Hristiyan Dünya Tanrı'nın ölümüyle doğan boşluktan kurtulmak isterken, nihilizmin son kertesi hazcılık bataklığına saplanmıştır. Bu dünya güneşinin zincirlerinden kurtulurken geride hiçlik duygusundan başka bir şey kalmamıştır; dünya yönsüz, bir boşluğun içinde bilinmezliğe doğru yol almaktadır:

"Nereye gidiyor şimdi dünya, biz nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden uzağa mı? Sürekli, boş yere geriye, öne, yana, bütün yönlere doğru atılıp durmuyor muyuz? Üst alt kaldı mı? Sanki sonsuz bir hiçte yolumuzu şaşırıyor muyuz? Boş uzayın soluğunu duymuyor muyuz? Hava giderek soğumuyor mu? Giderek daha çok, daha çok gece gelmiyor mu? Öğleden önce fenerleri yakmak gerekmiyor mu? Tanrıyı gömen mezar kazıcıların yaygarasından başka bir ses duyuyor muyuz? Tanrısal çürümeden -Tanrının çürümesinden başka bir koku duyuyor muyuz? Tanrı da çürüdü. Tanrı öldü! Tanrı öldü! Onu öldüren de biziz!" (Nietzsche, 2003a: 130).

Tanrının ölümünden sonra tüm kavramların anlamları değişir, anlamlarını kaybederler: Tanrı'yı aramak için güpegündüz bir fener yakan adam, geleneksel normlar çöktüğünde, anlam ortadan kalktığında insanın kafa karışıklığını sembolize eder. O andan itibaren, tüm "delilik" mümkün ve tüm saçmalıklar meşru hale **gelir**. **Kavramların** titiz mimarisinin yerinden oynadığı ve esrarengiz ve sonsuz bir denizde yönsüz yüzen enkaz parçalarına indirgendiği gün artık gündüz, gece artık gece anlamına gelmez (Kijowski, 1999: 33-34).

Ancak yaşlı Tanrının ölümü bir açıdan da karanlığın dağılışı, "özgür ruhların" üzerine yeni bir güneşin doğuşu gibidir: "Sanki üzerimizde yeni bir gün doğmuş gibi geliyor; yüreğimiz

şükranla, şaşkınlıkla, önseziyle, beklentiyle dolup taşıyor. (...) Bir kez daha bilgi aşığının gözüpekliğine izin veriliyor; deniz, bizim denizimiz açılıyor gene; belki de şimdiye dek hiçbir zaman böyle bir 'açık deniz' olmadı" (Nietzsche, 2003a: 212). Tanrı'nın ölümüyle zuhur eden hiçlik şimdiye kadarki tarihlerden daha yüksek bir tarihin doğuşuna da gebe dir. Nietzsche'nin Herakleitosçu anlayışı doğrultusunda oluş ve yok oluş bir aradadır. Tanrıyı öldürenlerden sonra doğacak olan yeni insan bu yüksek tarihin parçası olacaktır (Nietzsche, 2003a: 130).

Nietzsche, *Şen Bilim*'den sonra yazdığı *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te "Tanrının ölümü" metaforunun ayrıntılı bir açıklamasına girişir. *Zerdüşt*'te, Tanrının ölümünün ilanı *Şen Bilim*'den farklı olarak Tanrı olasılığının hiç de dışlanmadığı, aksine, sevilesi bir Tanrı olasılığına göndermede bulunduğu "Ben Tanrı'sını yola getireni severim, çünkü Tanrı'sını sever o" (Nietzsche, 1997: 23), "Ben dans edebilen bir Tanrı'ya inanırdım" (Nietzsche, 1997: 45) ve "Bir Tanrı yaratabilir misin?" (Nietzsche, 1997: 90) gibi kimi ifadelerin yer aldığı uzun bir soruşturmanın başlangıcında gerçekleşir.

Nietzsche, *Şen Bilim*'de Kaçık Adam metaforu ile hitap ettiği kitlelerden umudunu keserek *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te ormandaki mağarasına Zerdüşt karakteri olarak çekilir. Ormanda gezerken karşılaştığı insanlarla Yahudi/Hristiyan Tanrı'nın ölümü haberini konuşur ve onları mağarasına davet eder. Zerdüşt ormanda karşılaştığı yaşlı bilge, yaşlı papa, çirkin insanla Tanrı'nın ölümünü konuşur. *Şen Bilim*'de, Kaçık Adam Tanrının ölümünden pazaryerindeki bütün bir kitleyi sorumlu tutarken, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te çirkin insan Tanrı'yı kendisinin öldürdüğünü öne sürer. Nihayetinde Zerdüşt, yaşlı bilge, yaşlı papa ve çirkin insanı ve diğerlerini Tanrı'nın artık yaşamadığına ikna eder.

Zerdüşt ormanda ilkin yaşlı ermişle karşılaşır. Tanrı'nın öldüğünü duymamış, Tanrıya türküler söyleyen onun için ağlayan ve gülen yaşlı ermişe şaşkınlıkla seyreder. Lakin ölü Tanrının gölgesi hala yeryüzünde dolaşmaktadır. Bunun üzerine Zerdüşt yeniden insanlara seslenir ve kendi Tanrı'sını nasıl yarattığını ve nasıl onu alt ettiğini anlatmaya girişir. İnsanlara yaşamı hor görenlerden uzak durmalarını, yeryüzüne, yaşama bağlı kalmalarını tavsiye eder. Lakin bir zamanlar Zerdüşt'e de "dünya, acı çeken ve işkence edilen bir Tanrı'nın eseri gibi" (Nietzsche, 1997: 29) gelmişti. Bütün öte dünyaları yaratan, acı çekmek ve yetersizlikti, dünya en çok acı çekenin yaşayabileceği kısa bir mutluluk çılgınlığıydı. Pavlus'un ruhundaki fırtınaların, acıların ve uygulanamaz yasanın dışı vurumu, çarmıhta insanın günahı için Tanrı İsa'nın bedeninde acı çeken Tanrı gibi. Yarattığı bu Tanrı, insan eseri, insan çılgınlığıydı: "İnsandı o, hem zavallı bir insan ve Ben kırıntısı" (Nietzsche, 1997: 27). Ancak Zerdüşt, Pavlus'un Ben'inden taşan Tanrı gibi, kendi "Ben"inden kendine musallat olan "insan Tanrı"yı alt etmiştir. Bu Tanrı, insanın yaratıcı isteminden öteye geçerek yaratıcılığını yok eden bir sanıdan başka bir şey değildir, ve yine Tanrı'yı alteden, Tanrıdan uzağa ayartan da bu yaratıcı istemidir. Zira bu Tanrı var olmaya devam etseydi yaratıcılığının hiçbir anlamı kalmazdı (Nietzsche, 1997: 93). Nietzsche, *Zerdüşt*'te Tanrı ve tanrılar hakkındaki bu uzun nutuktan sonra simgelerle konuştuğunu nihayet ağızından çıkarır: "Ben böyle simgelerle konuşayım, ozanlar gibi aksiyayım, kekeliyeyim: doğrusu, ozan olmak zorunda kaldığım için utanıyorum!" (Nietzsche, 1997: 226). Lakin Zerdüşt doğru zamanda ve doğru yerde değildir, onu simgelerle konuşmaya iten de bu yabancılığı ve zamansızlığıdır.

Ormandaki gezisinde hala Tanrı'yı öven ermiş kişiyi arayan ancak bulamayınca Tanrı'ya inanmayanların en sofusu, Zerdüşt'ü aramaya karar veren yaşlı papa ile karşılaşır. Zerdüşt, onunla da Tanrı'nın ölümü üzerine konuşmalar yapar. Yaşlı papa son saatine kadar hizmet ettiği eski Tanrı'yı kaybetmekten üzüntülüdür. Yaşlı papa kaybetmeden önce gece gündüz izlediği Tanrısı konusunda Zerdüşt'ten elbette daha bilgilidir, Tanrısının sakladığı gizli yanlarını da görmüştü: "Gizli bir Tanrıydı o, gizliliğe düşküdü. Gerçek, oğlunu bile gizli yollardan edindi. İncanın kapısında zina durur" (Nietzsche, 1997: 301). "Bu Tanrı" sevgi Tanrısı da değildir, onu sevgi Tanrısı olarak görenler sevgiyi yeterince yüksek görmeyenlerdir. Lakin onun sevgisi acıma duygularını aşamayan sevgidir; gerisinde kin ve intikam saklıdır, sevgi olmayan sevgidir. Bu Tanrıya giden yol İsa'yla özdeşleşmekten geçer, insanın ona verebileceği en büyük armağanı İsa gibi günahkârlığından acı çekmektir. Nietzsche'nin buna karşıt cevabı kısa ve nettir: "Oysa seven, armağan beklemeden sever" (Nietzsche, 1997: 302). Oysa bu Tanrı, sevdiklerinden karşılık beklemektedir, hem de karşılık olarak beklediği insanın acı çekmesidir. Aynı zamanda bu Tanrı, yargıç da olmak isteyen, insanı günahından dolayı yargılamak isteyen "pek Yahudice" bir Tanrıdır. Sevgisi acıma duygularını aşamayan "acımalı bir yargıçtır" (Nietzsche, 2003a: 137). O acımalı bir yargıç da olsa onu en çok seven, yine de onu en çok yitirmiş olandır. İnsanın içine düştüğü boşluk pek büyüktür, ruhundaki hiçlik yarasına sürdüğü ecza ise hazdır.

Zerdüşt'ün tanrısızlığını bütünlüğündendir. Ona tanrısızlığı telkin eden din bütünlüğün sağ beğenisidir. Sağ beğeni ona "Eksik olsun böylesi Tanrı! Tanrısız olmak daha iyi, deli olmak daha iyi, kendin Tanrı olmak daha iyi" (Nietzsche, 1997: 303) der. Fakat Zerdüşt bundan çok da sevinçli değildir ve bu an onun tanrısızlık maskesinin düştüğü andır ve gizlediği Tanrısına örtük bir gönderme olarak dilinden "Fakat kim sevinebilir buna!" (Nietzsche, 1997: 303) sözü dökülür. Bunları duyan yaşlı papa onun tanrısızlığının ve dinsizliğinin ardındaki din bütünlüğü ve onu tanrısızlığa iten Tanrıyı görür: "Ey Zerdüşt, bu inançsızlıkla sen sandığımdan da din bütünü bir kişisin! Seni bu tanrısızlığına, içindeki bir Tanrı döndürmüş olsa gerek. Seni artık herhangi bir Tanrıya inanmaktan alıkoyan, dini bütünlüğün değil mi? Ve aşırı dürüstlüğü daha seni iyi ile kötünün ötesine de yöneltecektir!" (Nietzsche, 1997: 303). Zerdüşt'ün yaşlı papaya itiraz etmemesi ve sözlerini suskunlukla karşılama örtük bir onaylama, ateizm maskesinin ardına sakladığı, yaşama acımasının ardına gizlediği hınçla bakmayan, iyi ve kötünün ötesinden yaşama bakan, bir karışım olan yaşamın bir yarısını iyi adına yargılamayan ve bir bütün olarak onaylayan hakiki sevgi Tanrısının görüldüğü bir an olarak yorumlanmalıdır.

Yaşlı papadan sonra ormanda çirkin insanla karşılaşan Zerdüşt, çirkin insanın ağzından Yahudi/Hristiyan Tanrının ölümüne bir başka açıdan ışık tutar. Bu Tanrı, insanların her tikel eyleminin içindedir, yargılayıcı bakışı yaşamın her ayrıntısındadır. Böylesi bir Tanrı pek çekilesi bir Tanrı değildir, adı kilisenin duvarları arasında her an yankılansa da o her bir insanın ruhunda ölmeliydi. Lakin "o her şeyi gören gözlerle bakıyordu, insanın derinliklerini, ta diplerini, bütün gizli yüzkarasını ve çirkinliğini görüyordu. (...) Bu son derece meraklı, aşırı sokulgan, aşırı acıyan Tanrı ölmek zorundaydı" (Nietzsche, 1997: 309). Acıması sevgisinden büyük ve sahteydi. Acımasının ardında yaşama duyduğu kin ve intikamı saklayan böylesi bir tanığın yaşamasına insan daha fazla katlanamazdı. Nihayetinde ölmesi gereken meraklı bu Tanrı, insana olan acımasından, benliğinde sakladığı bu zayıflığından dolayı öldü.

Zerdüşt Tanrının ölümü ile sürü ahlakının ardındaki temelsizliği, boşluğu göstermek ister. Ormanından mağarasına topladığı *yüksek insanlara*, sürünün, "Tanrı önünde hepimiz eşitiz!" şeklindeki ayartmalarına kanmamalarını; lakin Tanrının öldüğünü, beşikte, kundakta yeni bir tanrı olmadığını (Nietzsche, 1997: 334) buyurduktan sonra mağarasından ayrılır. Mağaradakiler Tanrının öldüğüne ikna olmuştur, ancak insanları alışkanlıklarından vazgeçirmek hiç de kolay değildir. Onları mağarasında yalnız bıraktığı bir günün dönüşünde onların bir eşek bayramı icat ettiklerini ve YİA sesleri arasında eşeği övdüklerini ve eski Tanrının yaşadığını söylediklerini görür. Lakin Nietzsche, insanların ölü de olsa bir Tanrıya tapınmaya devam edebilecekleri *Şen Bilim*'de haber vermişti: "Budha'nın ölümünden sonra, gölgesi yüzyıllarca bir mağarada göründü -koskocaman, ürkütücü bir gölge. Tanrı öldü: Ne var ki insanlığın tutumu yüzünden daha binlerce yıl gölgesinin görüldüğü mağarada olabilir. -Biz onun gölgesini de alt etmeliyiz" (Nietzsche, 2003a: 119). Nihayetinde mağarasına topladığı *yüksek insanlar* (üst insan değil) Tanrının ölümüne inanmışken, Zerdüşt'ün yokluğunda ölü de olsa bir Tanrıya inanmak inanmamaktan yeğdir deyip yeniden ölü Tanrıya tapmaya başlar ve tapınma sesleri Zerdüşt'ün mağarasında yankılanır.

Zerdüşt mağaradan ayrılınca ilkin yaşlı büyücünün ölü Tanrıya inancı yeniden kabarıp ve eski Tanrısına geri döner; sonra diğerleri. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün sonunda Zerdüşt'ün bütün konukları/yüksek insanlar kendinden geçer ve bir eşek bayramı icat ederek YİA çığlıkları arasında eşeği övmeye ve ona yakarmaya başlar. Eski Tanrı ölmemiştir, yeniden dirilmiştir. İlk Hristiyan Pavlus'un Tanrısı, Yahudi/Hristiyan rahiplerin Tanrısı, hınç ve intikamın Tanrısı öldü; ancak "insan öyle bir yaratıktır ki daha binlerce yıl boyunca gölgesi mağaralarda gösterilecektir" (Nietzsche, 2003b: 24). Zerdüşt bu duruma daha fazla dayanamaz ve daha gür bir sesle YİA diyerek konuklarının arasına dalarak konuşmaya başlar ve konuklarının her birini yaptıklarından dolayı yerer. Tanrıtanımazlık tam da yüksek insanların inancıdır: "Sizi yeni inancınızla gören herkes, bunlardan beter tanrıtanımaz, bunlardan beter koca karı mı olur, der!" (Nietzsche, 1997: 367). Esasen tanrıtanımazlık çarşıdaki ölü Tanrı İsa'dan bu yana Hristiyan inancıdır. Yaşam üzerindeki sürekli bir gölge, lanetleme, değerlerin ardındaki boşluk olarak Yahudi/Hristiyan Tanrı zaten yoktu ve bu Tanrı Pavlus'un, Yahudi rahiplerin saptırmasından başka bir şey değildi.

Zerdüşt'ün yüksek insanların bu tanrı tapıcılığının esasen bir tanrısızlık olduğu suçlamasına karşı yaşlı papa "Tanrıya bu şekilde tapmak, hiçbir şekilde tapmamaktan yeğdir!" (Nietzsche, 1997: 367) özdeyişini öne sürer. Zerdüşt'ün putperestliğe ve papalığa girmekle suçlamasına karşın gezgin ve gölgesi eski Tanrının yaşadığını öne sürer ve çirkin insanı suçlar: "Bütün suç çirkin insanda: Tanrıyı o uyandırdı. Bir zamanlar onu öldürdüğünü söylese de, tanrılar için ölüm önyargıdan başka bir şey değildir hiç" (Nietzsche, 1997: 377). Zerdüşt bu yaptığının aptallık olduğunu söylediğinde kurnaz büyücü: "Doğrusun bu yaptığım aptallıktır; --benim de çok gücüme gitti" (Nietzsche, 1997: 368) şeklinde yanıt verirken, ruhça vicdanlı kişi: "Vicdanıma bile iyi gelen bir şey var bu oyunda. Ben belki Tanrıya inanmam: fakat şurası kesin ki, Tanrı en çok bu şekilde inanca layıkmiş gibi gelir bana" (Nietzsche, 1997: 369) der. Zerdüşt'ün gelişi zamansız bir geliştir, mesajı anlaşılmamıştır. İşte bu an Zerdüşt'ün ateizm maskesinin en açık şekilde düştüğü ve insanların içine düştüğü bu durumdan acı duyan Tanrısının; sevgisi acıma duygularına aşkın, yaşamı olumlu yapıcı sevgi dolu Tanrısının acısını dünyaya haykırdığı andır:

"Tanrının acısı derindir, ey garip dünya! Tanrının acısına uzan, bana değil! Ben neyim ki! Bir esrik, tatlı çenk,-- Kimsenin anlamadığı, ama sağırlara seslenmesi gereken bir gece yarısı çengi, bir çan -- sesli kurbağa, ey yüksek insanlar! Ya, siz anlamazsınız beni!" (Nietzsche, 1997: 377).

SONUÇ

Bu makalenin temel iddiası, Nietzsche'nin gerçek bir ateizmi savunmadığı, aksine filozofun bir Tanrı özlemi içinde olduğudur. Bu iddia bağlamında temel vargılarımızı şöylece ifade edebiliriz. *Ariadne'nin Yakınması* şiirindeki ifadeleri Nietzsche'nin özü güç istenci olan yaşamı olumlayan bir sevgi Tanrısına duyduğu özlemi ifade eder. Onun "acımalı bir yargıç" olarak nitelendirdiği Yahudi/Hristiyan Tanrının insana duyduğu -sevgi olmayan- sevgisinin ardına sakladığı kin ve intikam duygusunu ifşa ederken gerçek bir sevgi Tanrısı arayışında olduğu varsayılmalıdır. Kin ve intikamın havarisi dediği Pavlus eleştirisi üzerinden geliştirdiği negatif teoloji bu bağlamda anlaşılmalıdır. Yine *Şen Bilim*'de Tanrının ölümünü ilan ederken geride bıraktığı boşluğa yaptığı vurgu *üst insanın* gelişinin habercisi olduğu kadar, Haar'ın Heidegger'den aktardığı gibi yeni bir Tanrı arayışına da işaret eder. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te "Eksik olsun böylesi Tanrı! Tanrısız olmak daha iyi, deli olmak daha iyi, kendin Tanrı olmak daha iyi" derken ağzından dökülen "Fakat kim sevinebilir buna" sözleri, ateizmin onun nihai tutumunu oluşturmadığına ve örtük bir şekilde bir sevgi Tanrısı arayışına işaret eder. Aynı bölümde 'yaşlı papa'nın tanrısızlığının ardında büyük bir dinibütünlük gördüğü iddiasına karşılık olarak Zerdüşt'ün yanıt vermemiş olması, Nietzsche'nin bir sevgi Tanrısı arayışının örtük bir kabulü olarak değerlendirilebilir. Nietzsche'nin ateizm maskesinin düştüğü açık sahnelerden biri *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün sonunda gerçekleşir. Zerdüşt, Tanrının ölümüne ikna ederek mağarasına topladığı *yüksek insanların*, ormandaki gezisinden mağarasına döndüğünde ölü de olsa yeniden eski Tanrıya taptıklarını görür. Gördüğü sahne karşısında Zerdüşt'ün çağrıda bulunduğu Tanrı, *ölü Tanrı* değil, ateizm maskesinin ardına sakladığı yaşamı olumlayan gerçek sevgi Tanrısıdır.

Nietzsche'nin Pre-Sokratik'lerin tanrılarıyla kurmuş oldukları sevgi dolu bağın yaşamı olumlayan niteliğine yaptığı övgü onun kategorik bir tanrıtanımaç olmadığına işaret eder. Heidegger'in vurguladığı gibi, tanrısızlık maskesi ile saldırdığı Tanrı Yahudi/Hristiyan Tanrı, Pavlus'un Tanrısıdır. Ayrıca Nietzsche'nin ateizmi savunmak için Pavlus'un İsa'nın hikayesini saptırarak yarattığı Tanrı düşüncesi ile ayrıntılı bir şekilde hesaplaşmaya ve adeta bir negatif teoloji kurmaya ihtiyacı olmadığı gibi, gereksiz bir meşguliyettir de.

Tersten bakıldığında Nietzsche'de ateizm ve Yahudi/Hristiyan teizmi adeta yer değiştirir gibi görünmektedir. Lakin Yahudi/Hristiyan Tanrı zaten ölü doğmuştur. Ancak bu Tanrı, esasen dekadans ahlakın ardındaki bir boşluğa karşılık gelse de, ölümüyle yine de insanların yaşamında boşluk yaratan ve nihilizmin son kertesine varmasına yol açan Tanrıdır. Bu anlamda "*Tanrı öldü*" sözü, nihilizmin son kertesi olan olan pasif nihilizmin özlü bir ifadesi ve özetidir. Pasif nihilizmle insan hedonizm bataklığına sürüklenmiştir. Tanrının ölümüyle insanın içine düştüğü nihilizmin yarattığı hedonizmin aşılmazsa bedelinin ağır olacağını düşünen Nietzsche, bu durumun yaşama iyinin ve kötünün ötesinden bakan, yeni değerlerin yaratıcısı Dionysosçu trajik *üst insanın* gelişiyi aşılacağını öne sürer.

Bütün bunlarla birlikte Nietzsche'nin ateizm maskesinin ardında sevgi dolu bir Tanrı arayışı olduğu iddiası öne sürülürken, Nietzsche'nin neredeyse tartışmasız bir şekilde, özellikle Sartre'da ifadesini bulan ateist varoluşçuluğun esin kaynağı olduğu elbette akılda tutulmuş ancak bunun farklı bir çalışmanın konusu olabileceği varsayılarak bu tartışmalara girilmemiştir. Makalenin bu açıdan da yeni tartışmalara ilham kaynağı olabileceği varsayılabilir.

Extended Abstract

If one would enumerate the sayings of Nietzsche, which have put their stamp on the history of thought, there is no doubt that "*God is dead*" would be placed near the top. The article claims that, from Nietzsche's perspective, the saying "God is dead" does not indicate a literal meaning, it is a metaphor pointing beyond its literal meaning, and Nietzsche uses atheism as a mask. Nietzsche first used the metaphor "God is dead" in *Gay Science* to signify the moral and cultural situation, i.e., nihilism, that the European civilization has fallen into due to decadence. Then he continued to use the saying extensively in the *Thus Said Zoroaster*.

In the article, the claim that "*God is dead*" is a metaphor rather than having a literal meaning was grounded on the language of Nietzsche overflowing with metaphors. The expression "I am one thing, my creations are another" in *Ecce Homo* points to the gap between Nietzsche's statements, at least some of them, and his genuine thoughts. Likewise, his words "Every philosophy hides another one; every thought is a hiding, and every word is a mask" in *Aphorisms* is essentially a confession that he uses some of his statements as masks. To him, books are sometimes written to hide what is inside the author's soul.

In addition, from Nietzsche's perspective, the atheism mask he worn through the saying "God is dead" is functional in subjecting Christianity, which he regards as the source of decadence morality, to sharp criticism. In this context, the article suggests that the God that has deceased is essentially the God that Paul has created by distorting the story of Jesus, which is a God that hides his feelings of resentment and revenge behind his mercy. Moreover, the article seeks a ground for the claim that behind Nietzsche's said mask of atheism lies a search for a true God of love. For this purpose, the article traces the expressions of Nietzsche where the mask of atheism is slightly lifted, and the life-affirming God of love has implicitly manifested itself.

On the other hand, the saying "God is dead" has a history dating back to the pre-Nietzschean period, Neo-Platonism, and historical theogonies. For example, the phrase *Deus est mortuus* in medieval mysticism represents this tradition, which is then adopted as a pillar of faith in Protestantism. According to the founder of Protestantism, Martin Luther, God dies by merging with man. The death of God in this way has the same meaning as having faith in a living God. On the other hand, Hegel, who is the representative of the said thought tradition in the field of philosophy, addresses the death of God in two senses: one is the death of God (*Geist*) by entering the body of Jesus, and the other is his death by manifesting himself in nature. When viewed from this perspective, the saying "God is dead," which does not indicate a literal meaning, appears as a metaphorical expression of the moral judgment "Life is not guilty."

God that is the anchoring point of life-denying morality is God that Paul has created by distorting the story of Jesus on the cross to get rid of the dilemmas in his soul. God that is the product of this distortion of Paul has the status of the greatest claimant in his relationship with the man. His receivable is so enormous that it is impossible for the man to pay. That is why God has paid his debt to himself in the person of Jesus on the cross. Decadence-Christian Morality,

which is the product of this distortion of Paul, instills a sense of unworthiness in the man and renders them a herd animal. This morality, which feeds on a repressed feeling of guilt, is the source of resentment and revenge. The Jews have spread this decadence morality to the entire civilization through Jesus. The Christian God has loomed over life like a nightmare by paying back the debt of the man to himself in the person of Jesus on the cross. The inventor of this God and morality is Paul, who is the first Christian. After Paul, life is now one that must be justified by suffering. Only by suffering like Jesus on the cross can a person be worthy of God. In this context, Christians have designated what opposes them and inflicts pain on them as God. As a result of Paul's distortion of the story of Jesus and detaching love from its essence, Christians could not love God in any other way than by crucifying the man.

When viewed from the perspective of this negative theology that Nietzsche developed through the criticism of Paul, it can be seen that Nietzsche simply is not interested in the issue of the possibility of God's existence, but he is interested in the possibility of a God freed from the conceptual weight of theology. Nietzsche's atheism is specifically against this Judeo-Christian God, which is a heavy theological conceptualization. As Heidegger also stated, Nietzsche targets the Judeo-Christian God when saying, "*God Is Dead*." The love of this God is a love that cannot transcend the feelings of pity, and his love is drowned in hatred and revenge. Considering this negative theology that Nietzsche has put forward through his criticism of Paul, it is seen that the claim "God is dead" has an essential function in attacking Christian morality. This means that "God is dead" does not correspond to atheism in Nietzsche in a categorical sense but is used as a tool for revealing the negative role of the Judeo-Christian God in moral construction. In this regard, the article's main claim is that Nietzsche does not advocate genuine atheism but yearns for a God of love, on the contrary. The expressions in his poem *Ariadne's Complaint* can be regarded as a clear disclosure of Nietzsche's longing for a God of love.

When considered within the context of Nietzsche's concept of decadence, the claim "God is dead" does not imply a historical progress. On the contrary, Nietzsche considers the idea of progress and all kinds of positivist explanations as products of decadent thinking. "God is dead" is a metaphor that signifies the swamp of hedonism into which humanity has fallen with the aggravation of nihilism. For, according to Nietzsche, passive nihilism, which man has fallen into with the victory of active nihilism against Christianity, which is the expression of the repression of instincts that constitute man's vital force, is a swamp of pleasure. Man has filled the void that has arisen with the death of God with pleasure. From this point of view, the death of God has resulted in a heavy price for the man. By gaining a victory over one's lower self, one can be saved from paying this heavy price. The death of God does not mean that pleasure has become the sole principle of life. On the contrary, it means that the crisis of nihilism has reached its final stage. Humanity will overcome this crisis with the arrival of the *overman*. As a representative of new values, *overman* will transcend this hedonism.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul izinine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Cybulska, E. (2016). Nietzsche contra God: A battle within. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 16(1-2), 1-12. <https://doi.org/10.1080/20797222.2016.1245464>
- Deleuze, G. (2021). *Nietzsche ve felsefe*. (F. Taylan, Çev.).Norgunk Yayıncılık.
- Haar, M. (1997). *Nietzsche and the metamorphosis of the divine*. P. Blond, (Ed.), *In Post-Secular Philosophy* (1st ed.). (pp. 82-91), Routledge. eBook ISBN9780203423516.
- Heidegger. (2001). *Nietzsche'nin tanrı öldü sözü ve dünya resimleri çağı*. (L. Özşar, Çev.). Asa Kitabevi.
- Horyna, B. (2020). The history of the dead God -The genesis of 'the death of God' in philosophy and literature before Nietzsche. *Pro-Fil*,21(2), 1-17. <https://doi.org/10.5817/pf20-2-2178>.
- Kijowski, J. L. (1999). A critique of Ricoeur's call for fait from the atheism of Nietzsche: God is still dead. *Episteme*, (10), 27-36.
- Nietzsche. (1993). *Dionysos dithyrambosları*. (O. Aruoba, Çev.).Kabalıcı Yayınları.
- Nietzsche. (1995). *Gezgin ile gölgesi*. (İ. Z. Eyüboğlu, Çev.).Broy Yayınları.
- Nietzsche. (1997). *Böyle buyurdu zerdüşt*. (T. Oflazoğlu, Çev.).Milli EğitimBasımevi.
- Nietzsche. (1998). *Ecce homo kişi nasıl kendisi olur*. (C. Alkor, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Nietzsche. (2001a). *Tan kızılığı*. (H. Salihoğlu & Ü. Özdağ, Çev.). İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Nietzsche. (2001b). *Deccal*. (O. Aruoba, Çev.). Hil Yayıncılık.
- Nietzsche. (2001c). *İyinin ve kötünün ötesinde*. (A. İnam, Çev.).Yorum Yayınevi.
- Nietzsche. (2002a). *Güç istenci*.(S. Umran, Çev.). Birey Yayıncılık.
- Nietzsche. (2002b). *Putların alacakaranlığı*. (İ. Z. Eyüboğlu, Çev.). Say Yayınları.
- Nietzsche. (2003a). *Şen bilim*. (L.Özşar, Çev.).Asa Kitabevi.
- Nietzsche. (2003b). *Aforizmalar*. (A. Akdeniz, Çev.). Babil Yayınları.
- Nietzsche. (2010). *Ahlakın soykütüğü*.(A. İnam, Çev.). Say Yayıncılık.
- Pippin, R. B. (1999). Nietzsche and the melancholy of modernity. *Social Research*, 66(2), 495-520, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/40971334>
- Şahin, Naim. Hegel bir ateist midir? [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi](#), Cilt 15, Sayı 15, 2003.
- Türkan, Mehmet. (2021). Nietzsche'de dekadans kavramının soykütüğü. *Beytul hikme Int. J.Phil*,11(4), 1537-1565. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1857>.
- Voelker, D. J. (2014, March 18). *Friedrich Nietzsche: Another crucifixion*. https://history.hanover.edu/hhr/hhr93_3.html.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

LİSANS EĞİTİMİNDE ART NOUVEAU ve ANTONI GAUDI MİMARİSİNDEN ESİNLENİLEN KUMAŞ/GİYSİ TASARIMI YAKLAŞIMI

Sema YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan
Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve
Mimarlık Fakültesi, Tekstil ve
Moda Tasarımı Bölümü,
semasavciyalcin@gmail.com

0000-0002-5865-3229

Fatma Yelda GEZİCİOĞLU

Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi
Meslek Yüksekokulu, Tekstil
Teknolojisi Programı,

yeldagezicioglu@yahoo.com

0000-0003-0579-2855

Fehime Yesim GÜRANİ

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık
Bölümü,

ygurani@cu.edu.tr

0000-0002-5698-5289

Atıf / Citation: Yalçın, S., Gezicioğlu F. Y. & Gürani, F. Y. (2022). Lisans eğitiminde art nouveau ve antoni gaudi mimarisinden esinlenen kumaş/giysi tasarımı yaklaşımı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOS), 11(2), 546-564.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1127786>

Öz

İşlev ve estetiğin ortak paydada bulunduğu mimari, ait olduğu dönemin sanat akımından etkilenerek hayat bulur. Kökleri Arts and Craft'a dayandığı söylenebilen Art Nouveau sanat akımı, 19. yy sonu ve 20. yy başlarında etkili olmuş, sadece mimari alanda değil aynı zamanda tekstil (kumaş/giysi tasarımı) alanına da yansımaları görülmüştür. Modern Style, Yellow Book Style, Fin de Siècle Style, Jugendstil, Secession Stil adları ile farklı coğrafyalarda farklı adlandırılrsa da sanata yeni bir pencereden bakış sağlayan bu akım ilk zamanlarda daha çok mimari alanda kendini göstermiştir. Plastik bir değer taşıyan mimari kabukta dekoratif bezemelerle birlikte kumaş ve giysi tasarımında kendini gösteren floral çizgiler, dalgalı formlar doğadan etkilenildiğinin göstergesidir. Bir döneme adını veren Art Nouveau sanat akımı günümüzde halen her alandan tasarımcıları etkilemekte ve yarattıkları eserlerinde bu akımın güncelliğini yitirmediği anlaşılmaktadır. Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü lisans öğrencilerinin tasarımlarında ana fikir olarak benimsedikleri Art Nouveau sanat akımının etkin olduğu ve akımın öncülerinden Antoni Gaudi'nin mimari eserlerinden esinlenerek tasarladıkları kumaş (dokuma/baskı) ve giysi tasarım örneklerine yer veren bu çalışma; mimari ve tekstil alanları etkileşimini irdelemektedir. Nitel ve uygulama tabanlı a/r/topografi araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada materyal olarak öğrenci tasarımlarına yer verilmiştir. Çalışmada amaç; lisans öğrencilerinin mimariden faydalanarak yaptıkları tasarımları nasıl yansıttıklarını incelemek ve bu tasarımlarda mimarinin hangi yapı özelliklerini kullanıp çalışmalarına yön verdiklerini irdelemektir. İrdeleme sonucunda mimari ve tekstil etkileşimi biçim, form, desen, renk, doku başlıklarında değerlendirilmektedir. Çalışmanın sonunda, öğrenci tasarımları yukarıda belirtilen ölçütlerle birlikte tablo halinde sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Art Nouveau, Antoni Gaudi, Mimari, Kumaş tasarımı, Giysi tasarımı

FABRIC/CLOTHING DESIGN APPROACH IN UNDERGRADUATE EDUCATION INSPIRED BY ART NOUVEAU AND ANTONI GAUDI ARCHITECTURE

Abstract

Architecture, where function and aesthetics meet the common denominator, comes to life inspired by the art movement of the period to which it belongs. Art Nouveau art movement, which can be said to have its roots in Arts and Craft, was effective in the late 19th and early 20th century and had reflections not only in the architectural field but also in textile (fabric/clothing design) field. Although it is named differently in different geographies with the names Modern Style, Yellow Book Style, Fin de Siècle Style, Jugendstil, Secession Style, this movement, providing a new perspective on art, showed itself mostly in the field of architecture in the early days. The floral lines and wavy forms that manifest themselves in the design of fabrics and clothing in the architectural shell that has a plastic value are indicative of being influenced by nature. The Art Nouveau art movement, which gave its name to an era, still affects designers from all fields today. This study, which includes fabric (weaving/printing) and clothing design examples designed by Textile and Fashion Design undergraduate students inspired by the architectural works of Antoni Gaudi, one of the pioneers of the Art Nouveau art movement, examines the interaction of architecture and textile. In this study, which qualitative and application-based a/r/tography research methods were used, student designs were included as material. The aim of this study is to examine how undergraduate students reflect the designs they make by using architecture and to examine which structural features of architecture they use in these designs and guide their studies. As a result of the study, architectural and textile interaction is evaluated in the shape, form, pattern, color, texture titles. At the end of the study, student designs are presented in a table with the criteria mentioned above.

Key Words: Art Nouveau, Antoni Gaudi, Architecture, Fabric design, Clothing design

GİRİŞ

Sanat ve mimari var oldukları günden bu yana iç içe yaşamış olgulardır. Mimaride sanat ve sanatta mimari birbirlerini etkilemekle kalmayıp içinde buldukları dönemin sosyal, siyasal yaşamını belirlemektedir. Her dönemde yeni düşünceler sosyal ve siyasal değişimi beraberinde getirmekte, bunun sanata ve mimariye yansımaları yeni akımları doğurmaktadır. Her yeni akım, kendinden önceki akıma bir tepki olarak ortaya çıkmasının yanında aynı zamanda her yeni akım kendinden önceki var olan akım sayesinde doğmuştur. Kronolojik olarak sanat akımlarının öncülleri olan sanatçılar sadece kendi dönemlerinde değil sonraki dönemlerde de tasarımcıya esin kaynağı olmuşlardır. Ortaya çıkan yeni üründe esinlenen sanat akımı ve sanatçının izi görülmekte ve sanatçı ölümsüzleşmektedir. Günümüz tekstil ve moda tasarım eğitiminde genç tasarımcılara esin kaynağı olan Antonie Gaudi'nin tasarladığı binalar ve onlardan esinlenerek tasarlanan dokuma, baskı ve giysi tasarımları bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Çalışmada materyal olarak öğrenci çalışmalarından oluşan giysi, kumaş (dokuma ve baskı) tasarımları seçilmiştir.

Antoni Gaudi, döneminin etkin mimarı, sanat akımının öncülerindedir. O'nun karakteristik tasarımcı kimliği ve eserlerindeki özgün detaylar, o dönemdeki diğer sanatçılardan sıyrılarak farkedilir olmasını kolaylaştırmaktadır. Gaudi'nin sıradışı tasarımları bugün bile tasarım öğrencilerini etkileyerek güncelliğini korumaktadır. O'nun mimari/sanatçı yönü öğrenciler üzerinde öğretici bir rol oynamaktadır. Gaudi günümüz tasarım öğrencilerine ilham kaynağı olması sebebiyle bu araştırmaya konu olmuştur.

Nitel araştırma yöntemlerinden veri toplamak için yazılı dokümanların incelenmesi, öğrenci çalışmalarının toplanması, dersin yöneticileri ile yapılan görüşmeler ve tasarımların analiz edilmesi ışığında, araştırmada uygulama tabanlı a/r/tografi yöntemi kullanılmıştır. A/r/tografi; sanatçıların

ve sanat eğitimcilerinin sanat ve bilim arasında kurdukları bir yol olarak ifade edilmektedir. Sanat yolu ile araştırmanın, öğrenmenin ve yansıtmanın bilimsel, eleştirel, yaratıcı, yeni öğrenmelere zemin hazırlayıcı ve çok disiplinli olanaklar sunduğu belirtilmektedir (San ve Bedir Erişti 2021, s.3).

Öğrenci çalışmaları; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul Okan Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümlerinde baskı, dokuma ve giysi tasarımı (Moda Trendleri Öykü Stüdyosu) dersleri kapsamında seçilmiştir. Çalışmanın sonunda, öğrenci tasarımları biçim, form, desen, renk, doku başlıklarında değerlendirilerek Art Nouveau etkisinde Gaudi mimari anlayışının tekstil tasarımına yansıtılma şekilleri tablo halinde sunulmuştur.

1. Art Nouveau Sanat Akımı

Art Nouveau 19. yy sonlarında ve 20. yy başlarında Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da resim ve heykeli de etkileyen daha çok mimari ve dekoratif sanat üslubudur. Akımın eserleri, asimetrik ve akışkan formlarla nitelendirilmektedir (Melick ve Fortenberry, 2015). 19. yy sonlarında sanayileşmeye karşı zanaatçılığı savunan ve seri üretime karşı ise el sanatlarını odağına alan Art Nouveau akımı; sanatı ve sanatçıyı destekleyen bir anlayışı benimsemiştir. Doğadan esinlenen eserlerde bitkisel öğeler (dallar, sarmaşıklar, çiçekler vb.), gösterişli hayvanlar (renkli böcekler ve tavuskuşu vb.) ve kadın vücudu gibi formlar öne çıkmaktadır.

Art Nouveau'nun mimarlık alanında belki de en tanınmış örneği Brüksel'de kıvrımlı çizgilerle soyutlanmış doğal formların üç boyuta aktarıldığı Victor Horta (1861-1947) imzalı "Tassel Evi"dir (Melick ve Fortenberry, 2015) (Şekil 1). Yapıtlarında farklı bir etkiyi gösteren Horta'nın simetriye önem vermemeyi ve Doğu sanatına özgü eğik çizgilerin kıvrım kıvrım dönüşünden haz almayı Japonya'dan öğrendiği ifade edilir (Gombrich, 1986,). Bununla birlikte iç mimari ölçekte mobilyalarda, merdiven korkuluklarında, taşıyıcı sistemde, duvar-tavan ve zeminde süsleme ögesi olarak sıklıkla kendini göstermektedir. Mekân içerisinde yapı ile bütünleşen kıvrımlı hatlar yapının ayrılmaz bir parçası haline dönüşmekte ve tasarımdaki bütünlüğü desteklemektedir. Kimi zaman kolonun tavan ile birleştiği noktada bitkisel bir figür olarak sarmaşık taşıyıcı ile tavan arasında bir bağ oluşturmakta (Şekil 2), kimi zaman bir mobilyanın döşemesinde bitkisel motiflerle doğanın özgünlüğünü çağrıştırmaktadır. Akım sadece mimarlık sanatı ile var olmamış, aynı zamanda vitraylarda, lamba, vazo, kolye gibi farklı ürünlerde de varlığını göstermiştir (Şekil 3). Cam malzemede Art Nouveau'nun çokça örneğinin bulunması; camın şeffaf ve kolay şekil verilebilirlik özelliği sayesinde doğadan esinlenen desenlerin cam gibi plastik değeri yüksek bir malzeme olmasından kaynaklıdır. Böylece şeffaf ve nötr bir yüzeyde desen ve biçim için uygun bir zemin oluşmaktadır. Ayrıca dönemin içinde bulunduğu koşullarda zanaatçılığı da ön plana çıkararak desteklemekte ve seri üretime karşı bir tavır olarak kabul edilebilmektedir. Bitki motifleri ve kadın figürüne sıklıkla yer verildiği bu akımın en başarılı tasarımcılarından Emile Gallé, Daum Kardeşler, René Lalique ve Tiffany mücevher firması cam obje ve mobilya tasarımında adını duyurmuşlardır (Şekil 4,5).

Şekil.1 Victor Horta, Tassel Evi, Merdiven, Rue de Turin 12, 1893 (Gombrich, E.H. 1986, s.424)

Şekil. 2 Demir Taşıyıcı Detayı. (Comberg, 2018)

Şekil. 3 Emile Gallé Tasarımı Abajur. (Tandem Gallery, 2022)

Cam sanatı ve mobilya tasarımında adını duyuran Fransız tasarımcı Emile Gallé'nin botanik ile bizzat ilgilenmiş ve bahçesinde özel bitki türleri yetiştirmiş olması (Baytar, 2019, s.460), bitki desenlerini tasarımlarında ne kadar ustaca kullandığının bir yanıtıdır. Galle'nin "güzellik gerçekte, gerçek ise doğadadır" sözü doğanın sanat ve tasarıma yansımalarının bir ifadesidir.

Şekil. 4 Emile Gallé Tarafından Tasarlanan Müzik Kabini. (Weheartit, 2018)

Şekil. 5 Rene Lalique Tasarımı Mücevher. (Anderson, 2015)

Graham-Dixon ve Andrew'un yaptığı çalışmada Art Nouveau akımında bitki formlarının soyutlanarak, akıcı ve organik biçimleri ile dikkat çektiğini vurgulamaktadır (Graham-Dixon 2010, s.382). Çiçekler ve sarmaşıklar ile süslemeciliğe doğru giden dekoratif bir akım olduğunu söylemek mümkündür.

İlona Baytar'ın çalışmasında, bu akımın kompozisyonlarında bitkiler ve hayvanlar bir arada kullanılırken doğaya öykünme söz konusudur (İrez, 2001). Doğada yer alan figürlerin mekân içinde ve objelerde kullanılması insanın kendini doğanın içinde görme isteği, özlemi ve hayranlığını çağrıştırmaktadır.

Antoni Placid Guillem Gaudi Cornet, bu akımın temsilcisi ve mimarı olarak kabul edilmektedir. "Sanatçı, günlük yaşantılarında insanların karşılaşabileceği olumsuzlukları sert ve köşeli yapılar ile bağdaştırmış ve mutsuzlukları bunlarla açıklamıştır. Bundan dolayı da eserlerinde Barok tarzı kullanmak yerine yumuşatılmış ve yuvarlaklaştırılmış köşeler sergilemiştir" (Gazan, 2018). Tıpkı Emile Galle gibi Gaudi de; "Yan bahçemdeki ağaç benim için bir ilhamdır" (Durusoy, 2021) diyerek eserlerini yaratırken doğadan esinlenmiş ve sanat ile tasarımı doğa bağlamında birleştirmiştir.

Tasarımlarında tarihselliğin ve yeniliğin bir arada olması gerektiğini savunan Art Nouveau akımı, modern tasarımın gelişmesinde önemli rol oynamış, soyut sanatın ortaya çıkışına zemin oluşturmuştur. Mimarideki yansıması ise binaların cephesinde süsleme olmanın ötesinde mimarinin bir parçası olarak görev alması şeklinde olmuştur. Yapı kabuğu plastik bir değer olarak görülmeye başlamıştır. Art Nouveau göstergeleri mimari yapı elemanları ile bütünleşerek binanın biçimi değişikliğe uğramıştır. Diğer sanat akımlarından farkı; eski ile yeni arasında bir bağ kurmaya çalışmasıdır. O güne kadar yapılanlardan farklı olan bu yaklaşım özgün tasarımlar doğurmuştur (Seyrek, 2020).

1.1. Antoni Gaudi Tasarım Yaklaşımı

Tam adı ile Antoni Plàcid Guillem Gaudi Cornet, yaygın bilinen adı ile Antoni Gaudi, 1852 yılında, İspanya'nın Katalonya bölgesindeki Tarragona'da doğmuştur. Çocukluğundan beri romatizma hastası olan Gaudi yaşatlarına kıyasla evde çokça vakit geçirmek zorunda kalmıştır. Onun bu dezavantajı evinin yakınlarındaki doğayı gözlemleme ve analiz etme becerisini geliştirerek büyüdüğünde tasarımlarına esin kaynağı olmasına neden olmuştur (Mimdap, 2007). Gaudi mimarinin alışlagelmiş geometrik formlarını doğanın içinden öğelerle bütünleştirerek binaları heykel gibi tasarlamıştır. Binaları işlevinin dışında sanatsal bir nesne olarak görmesi onu diğer mimarlardan fark edilir derecede ayırmaktadır.

“Gaudi mimariyi, ışığın, polikromiğin, sesin, mozaiklerin, çok renkli seramiklerin yani daha önce hiçbir mimarlıkta ya da daha sonra yapılan mimarlıkla hiçbir ilgisi olmayan ışığın kaynaştığı integral bir sanat olarak görüyordu. Doğayı her zaman yaratıcının bir eseri olarak görüyor ve çalışmalarında tekniği aşan bir spiritüelliği eserlerine katıyordu.” (Hanavdeloğulları, 2020)

Çocukluğunda bakırcılık yapan babasını gözlemlemesi sonucu; üzümün alkollerini damıtmak için yaptığı imbiclerin kıvrımlı ve bakır kazanların çarpık şekilleri Gaudi'nin tasarım felsefesinin temelini oluşturduğu söylenebilir (Şekil 6, 7, 8). O'nun bu deneyimi; boşluk ve mekân kavramları hakkındaki düşüncelerini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Gaudi ayrıca Endülüs, Hint ve Mısır sanatlarını araştırarak birtakım eserlerine yansıtmıştır. Arap ve İspanyol mimarisi etkileşimi olarak tanımlanan Mudejar stilinden etkilenmiştir (Hanavdeloğulları, 2020).

Belirli geometrik şekillerden uzak üç boyutlu plastik değeri olan amorf biçimleri tercih etmiştir. Bu açıdan incelendiğinde Gaudi tasarımları, Art Nouveau'nun kıvrımlı çizgileri ile uyumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Gaudi, kıvrımlı hatlar sayesinde, nerede başlayıp nerede bittiği okunamayan biçimlerin birbirine aktığı, birbirinden ayırtılamayan mimari biçimler tasarlamıştır. Bu bütünsel yaklaşım çağının çok ötesinde bir tasarım ve uygulama yetisinin ürünüdür. Tasarımlarını çizim yapmadan şantiye ortamında işçilerle tartışarak gerçekleştirmesi de böylesi bir “biçimler birlikteliği” nin tekliği, biricikliğin kanıtı olduğu söylenebilir.

Şekil. 6 İmbik Çeşitleri. (İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2022)

Şekil. 7 Gaudi Tasarımında İmbik Formunun Soyut İfadesi. (Sever, 2020)

Şekil. 8 Park Güell Çatısında İmbik Formunu Andıran Baca (Mimdap, 2007)

Eserlerine genellikle Neo-Gotik ve Art Nouveau akımlarını yansıtan mimar, tüm eserlerinde doğadan esinlenmiştir. Ona göre doğada düz çizgi yoktur ve bu sebeple hiç bir eserinde düz çizgi kullanmamıştır. Eğer keskin hatlı çizgiler kullanacaksa bu tekdüzeliği bozmak için asimetriyi kullanmıştır (National Geographic, 2016). Genellikle coğrafi oluşumlardan, bitkilerden ve hayvanlardan ilham alan Gaudi, tasarımlarında dağ, yaprak, kuru dal, çiçek, meyve, bal peteği, iskelet ve kemiklerin formlarını kullanmıştır (Erkan Yazıcı, 2016).

Çalışmamıza konu olan öğrenci tasarımlarına Antoni Gaudi'nin eserlerinden Sagrada Familia Bazilikası, Casa Mila ve Casa Batllo binaları esin kaynağı olmuştur. İspanya'nın Barcelona kentinde bulunan Sagrada Familia Bazilikası'nın yapımına 1882'de Francesc de Paula Villar y Lozano

tarafından başlanılmıştır (Crippa, 2007). 1883 senesinde Antoni Gaudi tarafından devralınan yapı, mimari sanat eseri olarak tanımlanmakta ve yapının doğadan ilham alınarak tasarlandığı ifade edilmektedir (Faulí, 2006). Diğer örnek ise “Casa Milà” Barselona’nın en ikonik yapılarından bir tanesidir. Milà Evi anlamına gelen Casa Milà, Roser Segimon ve Pere Milà’nın kullanımı için 1912 yılında tasarlanmıştır (Şekil 9). La Pedreda olarak da bilinen yapı, Art Nouveau’nun İspanyol yorumu olan Modernista akımının Barselona’daki en önemli temsilcilerinden olarak kabul edilmektedir. Adeta yerden oyularak yükseltilmiş gibi duran Casa Milà’nın en önemli mimari özelliği organik ve akışkan bir forma sahip olmasıdır. Organik cephenin üstünde insan benzeri sürrealist heykeller bulunmaktadır. Yapının Gaudi’nin doğadaki organik formlar ve modellerden temellenen mimari dili, yıllarca süregelen dikdörtgen biçiminde mimarının sınırlarını ortadan kaldırmıştır. Dünya üzerinde pek çok mimar Gaudi’nin Casa Milà’da kullandığı biyomimikri yönteminden esinlenmiştir (Arkitektüel, 2017). Üçüncü örnek olan Casa Batllo şekilsiz oval pencereleri ve taş heykelleri ile muazzam bir mimari harikasıdır. Mimari açıdan incelendiğinde tasarımcının amacının düz çizgilerden kaçınmak olduğu açıkça görülmektedir. Simetrik olmayan ön cephenin büyük bir kısmı kırık seramiklerle kaplıdır. Çatı kısmı ise bir dinazor ya da dragona benzetilmeye çalışılmış kavisli şekildedir. Balkonlarında bulunan kemik görünümlü sütunlar ve üst katlardaki kafatası görünümlü parçalar Casa Batllo’ya “House of Bones” (Kemikler Evi) denmesinin nedenidir (Şekil 10). Gaudi binanın dış yüzü kadar iç yüzünde de düz çizgiler kullanmamış; ahşap kapıları, cam işlemeli pencereleri, renkli çinileri ve oyma şöminesi ile Casa Batllo’nun her detayını düşünmüştür (Mimdap, 2014).

Şekil 9. Organik ve akışkan bir forma sahip Casa Milà (F. Yelda Gezicioğlu arşivi,2022)

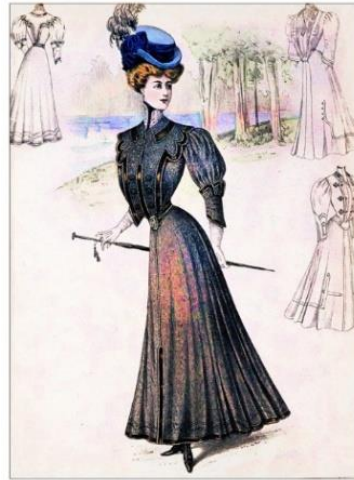

Şekil 10. Cephesinde kırık seramikleri ve kafatası biçimindeki balkonları ile Casa Battlo (F. Yelda Gezicioğlu arşivi, 2022)

2. Art Neauvou Dönemi Kumaş/Giysi Tarihi

“Art Neauvou mimari ağırlıklı bir sanat akımıdır (Güncü, 2017)”. Özellikle bitkisel süslemelerin ön planda olduğu, yumuşak, kıvrımlı çizgilerin yoğun olarak kullanıldığı ve süslemenin ön planda olduğu önemli çağdaş sanat akımlarından biridir (Güncü, 2017). Art Neauvou’da tasarımlar çiçek yaprakları yerine bitki saplarından esinlenerek oluşmuştur. Moda, sanatı taklit etmiştir (Fogg, 2014). Mimariden modaya, insanların yaşam stiline kadar tüm alanlarda etkisi hissedilen bu dönem, olağanüstü dönem olarak değerlendirilmiştir. Teknoloji ve endüstrideki gelişim, dünya ticaretinin artması, şehirleşme, sosyal hayatın hareketlenmesi, modayla eş anlamlı kabul edilen *haute-couture*’ün moda sahnesinde yer alması, yeni moda görüş ve hareketleri, moda basını, fuar, defile kavramları 1900’lü yıllarda modaya hızlı ivme kazandırmıştır.

1900-1909 yılları moda tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiş, 1900-1914 I.Dünya Savaşı’na kadar geçen tarihi süreç Güzel Çağ “*La Belle Epoque*” olarak adlandırılmıştır (Dereboy, 2012). “*La Belle Epoque*” döneminin karakteristik özelliği kadın silüetinin uzaması olmuş, elbiseler kavisli bir şekilde göğüs kafesinden kalçalara inerek vücuda oturmaya başlamış ve bu yüzden farklı iç giysilere ihtiyaç duyulmuştur (Fogg, 2014). 1900-1909’lu yıllarda dikiş makinasının icadından sonra seri üretimin artması, Londra, Viyana, Berlin gibi moda metropollerinde yeni dikiş, süsleme metot ve tekniklerini uygulayan atölyelerin kurulması moda dünyasında heyecanla karşılanmıştır (Dereboy, 2012). Bu dönem kadın bedeninde ortaya çıkan “S” silüeti, kalça çizgisi üzerinde ince bel, güvercingöğsü gibi öne doğru çıkıntılı olması için kumaşlarla beslenmiş göğüs ve arkada kabarık kalça formundan oluşmuştur (Kim, Mi-Young and Cho, Kyu-Hwa, 2003) (Şekil 11).

Şekil.11 Art Nouveau, Fashion Belle Epoque kışlık elbise. (Fischer, 2014)

Geçmiş yüzyıllara göre kadın silüetlerinde büyük değişim gözlenmiş; gündüz kapalı, geceleri derin dekolteli, “S” silüetli, ince bel korseli, balenli, yuvarlak hatlarını ortaya çıkaran kalça yastıklı *La Belle Epoque* kadını moda tarihi sayfalarında yer almıştır. Dantel, ipek tafta kumaşlardan tasarlanan, volan, fırfır, rafine işleme ve süslemeli ultra şık kostümleri; görkemli kuyruklu tafta, kadife, satenler, danteller, volanlar fırfırlar, nakışlarla tasarlanmış zarif kostümler kadınların gardıroplarında yer almıştır. Özel tasarım mücevher, şapka ve aksesuarları; ellerinden düşürmedikleri yelpazeleri ve bombeli topuzları ile kadın dönemin ekstra avangart karakteristik stilini yansıtmıştır (Dereboy, 2012) (Şekil 12). Geniş, alçak kenarlı, ipek çiçeklerle ya da kuş

tüyleriyle abartılı biçimde süslenmiş cennet kuşu ya da Mery Widow şapkalar kabarık topuzlara tutturulmuştur (Fogg, 2014) (Şekil 13). Nakışlarla süsleme sadece giysilerde değil aynı zamanda masa örtüsü gibi ev tekstillerinde de dikkat çekmektedir (Şekil 14).

Şekil.12 Nakışlı yelpaze. Lilian Archer tarafından Mrs. Drinkwater için tasarlandı, 1914. Art Deco, Art Nouveau Dönemi. (World4, 2015)

Şekil. 13 Art Nouveau Dönemi Mery Widow Şapka. (Fogg, 2014).

Şekil. 14 Nakışlı masa örtüsü, Ann Machbeth. Glasgow School of Art, c.1911. (World4, 2022)

1905 yılından sonra ince bel çizgisi göğüs altına çekilerek "S" formu hafifletilmiş, 1908

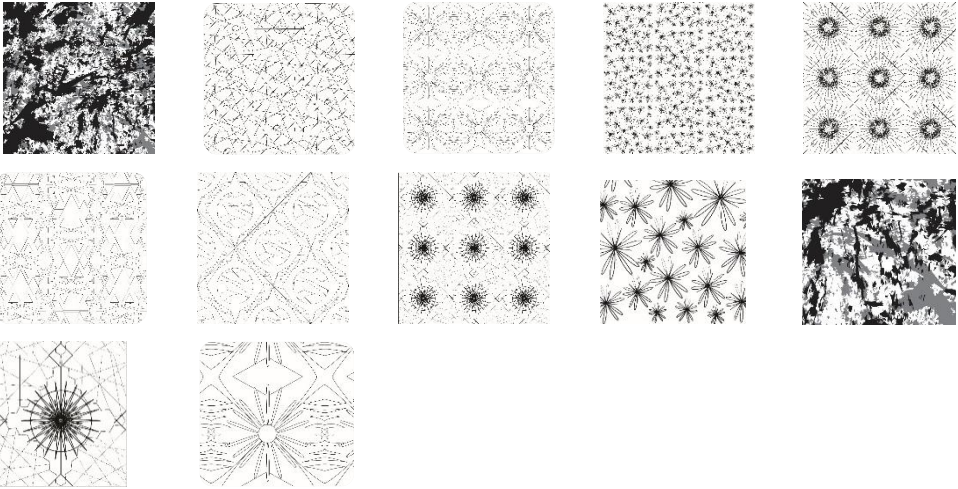

yıllarında kadın silüetleri daha ince, uzun, fit ve elegan görünüm sergilemeye başlamış; erkek silüetlerine yuvarlak vatkalı dar omuz çizgisi, ince uzun atletik vücut yapısı hâkim olmuştur (Dereboy, 2012).

3. Antoni Gaudi'nin Eserlerinden Esinlenen Öğrenci Çalışmaları

Çalışmamıza konu olan Art Nouveau sanat akımının öncülerinden Antoni Gaudi'nin mimari eserlerinden Sagrada Familia, Casa Mila ve Casa Batllo yapıları Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümlerinde lisans eğitimi gören öğrencilerin çalışmalarında ilham kaynağı olmuştur. Akımdan ve Gaudi'nin mimari yapılarından; biçim, form, desen, renk, doku olarak etkilenen öğrencilerin tasarımları, *Baskı, Giysi ve Dokuma Tasarımı* alanları ile üç alanda irdelenecektir.

Mersin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarım Bölümü öğrencilerinden Müjgân Çakal, 2020/2021 Eğitim Öğretim yılında Baskı Tasarımı dersinde yapmış olduğu çalışmalarını, Art Nouveau sanatının zarif dekoratif süslemelerinden ve bitkisel motiflerin kıvrımlarından esinlenerek, bu akımın temsilcilerinden Antoni Gaudi'nin La Sagrada Familia Bazilikası/Kilisesindeki detaylar ile harmanlamıştır. Çalışmalarında özellikle yapının iç kısmındaki kapı, tavan ve pencerelerin detaylarından faydalanmıştır. Ayrıca Gaudi'nin eserlerinde kullandığı renkler ile birlikte, 2022 Yaz Trendleri için öngörülen renklere de esinlenerek, çalışmalarını ev tekstili alanında kullanılmak üzere tasarlamıştır (Tablo 1).

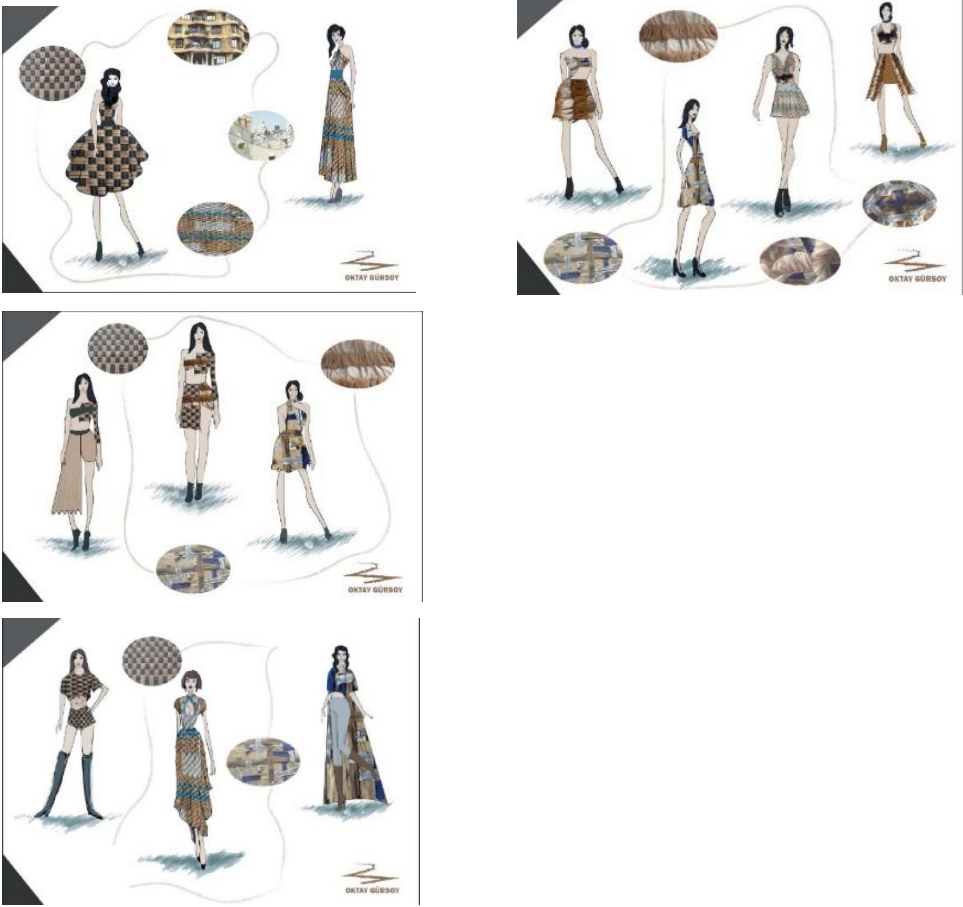
Tablo 1. Baskı Tasarımı Öğrenci Çalışması

Esinlenen Görseller "La Sagrada Familia"	
Eskizler, Doku Çalışmaları	
Esinlenen Renkler "2022 Yaz Trend Renkleri"	

Tasarımlar	
Kullanım Alanı	Ev Tekstili
Öğrenci Adı	Müjgân ÇAKAL
Dersin Adı, Eğitim/Öğretim Dönemi	Baskı Tasarımı, 2020/2021
Ders Yürütücüsü	Öğr. Gör. Dr. Fatma Yelda Gezicioğlu

İkinci örnekte ise; İstanbul Okan Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü öğrencilerinden Oktay Gürsoy 2020-2021 Eğitim Öğretim yılında Moda Trendleri Öykü Stüdyosu dersi kapsamında verilen projede tasarladığı giysilerde Gaudi'nin Casa Mila eserinden ilham almıştır. Art Neavou dönemi mimarı Gaudi'nin eserindeki organik, hiç bir keskin kenara sahip olmayan, dalgalı formlu mimari detayları Oktay Gürsoy'un esin kaynağı olmuştur. Casa Milâ'nın çatısı, bacası ve ön cephesindeki dalgalı ve organik formlarını tekstil ve moda alanına yansıtmak üzere öncelikle mimari eserin formundan esinlenerek kendi özgün dokularını tasarlamıştır. Oktay Gürsoy, giysi tasarımları için tasarladığı özgün dokumaları el tezgâhında dokuyarak ve temaya uygun renkte ve dokuda kumaşlarla farklı dikiş tekniklerini kullanarak oluşturmuştur. El tezgâhında dokuduğu ve kendi kumaşını oluşturduğu parçalarda, yapının dalgalı formlarını, dokuma örgülerinin kendi içinde oluşturduğu hacim etkileri ile vermek istemiştir. İpliklerin alttan ve üstten belirli düzenle geçişlerinin dalgalı etkiyi yaratması, özellikle Casa Mila'nın çatısı ve ön cephesindeki görseelliğini yakalama olanağı sunmuştur. Sonrasında, farklı tekniklerle oluşturduğu bu dokularla "casual" günlük giysi koleksiyonunu tasarlamıştır. Casa Mila'nın form, renk ve dokularından esinlenerek tasarlanan giysiler güncel ve rahat giyime uygundur (Tablo 2).

Tablo 2. Giysi Tasarımı Öğrenci Çalışması

Esinlenen Görseller "Casa Mila"	
Eskizler, Doku Çalışmaları	
Renkler	Mimari yapının kendi renklerinden esinlenilmiştir.
Tasarımlar	
Kullanım Alanı	"Casual" günlük giysi
Öğrenci Adı	Oktay Gürsoy
Dersin Adı, Eğitim/Öğretim Dönemi	Moda Trendleri Öykü Stüdyosu 4, 2020/2021
Ders Yürütücüsü	Dr. Öğr. Üyesi Sema YALÇIN

Diğer örnek ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tekstil ve Moda Tasarım Bölümü öğrencilerinden Ayşe Katılmış'ın dokuma tasarımı dersinde yapmış olduğu tasarımıdır. Gaudi'nin tasarımlarının kendisi için her zaman bir ilham kaynağı olduğunu vurgulayan Ayşe Katılmış, Gaudi'yi eşi-benzeri olmayan, kendi yarattığı dünyayı bizlere yansıtan bir mimar olarak tanımlamaktadır. Yapılarındaki amorf formların, renk kullanım biçiminin ve farklı dokudaki yüzeylerin bir arada kullanımının, tasarımları için ilham kaynağı olduğunu ifade etmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Dokuma Tasarımı Öğrenci Çalışması

Esinlenen Görseller Casa Batllo	
Eskizler, Doku Çalışmaları	
Renkler	Yapının kendi renklerinden esinlenilmiştir.
Tasarımlar, detay	
Kullanım Alanı	Ev tekstili, döşemelik kumaş
Öğrenci Adı, Sınıfı	Ayşe Katılmış
Dersin Adı, Eğitim/Öğretim Dönemi	Dokuma Tasarımı II, 2015/2016
Ders Yürütücüsü	Prof. Dilek Alpan

SONUÇ

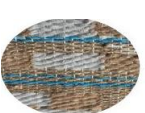

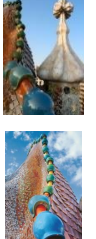

Mimarlık üç boyutlu eser üreten bir sanattır. Tekstil tasarım alanında da kumaşın giysiye dönüşmüş halinin üç boyutlu olması bakımından mimari ve tekstilin ortak noktada buluşması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Tekstil tasarımı eğitiminde mimariden esinlenerek insan vücudunu saran giysilerin ve giysilerde kullanılan kumaşların (baskı, dokuma) tasarımındaki üç boyutluluk araştırmanın odağında yer almaktadır.

Mimari, yüzyıllar boyunca farklı disiplinleri etkilemiştir. Tekstil tasarım alanında da mimari yapıların biçim, form, desen, renk ve dokusu tasarımlarda esin kaynağı olmuştur. Çalışmaya konu olan Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü öğrencilerinin giysi ve kumaş (baskı, dokuma) tasarımı derslerinde yapılan çalışmalara, mimar Antoni Gaudi'nin eserleri ilham kaynağı olmuştur. Gaudi'nin üç farklı eseri ele alınarak tasarımı yapılan çalışmalarda; her öğrenci seçtiği yapının biçim, form, desen, renk ve/veya dokusundan esinlendiği gibi Art Nouveau sanat akımının özelliklerini de yorumlamışlardır. Aynı zamanda farklı bir bakış açısı ile gelecek dönemin renk trendleri Gaudi'nin eserlerinde kullanılan renkler ile harmanlanarak çalışmalara yansıtılmıştır.

Tablo 4'te öğrenci çalışmaları, mimari ve tekstil etkileşimi açısından biçim, form, desen, renk, doku başlıkları ile değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Öğrenci Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Ya pı Adı	De rs Adı	Yapı Görseli, Tasarımlar	Yapı Görseli, Tasarımlar	Yapı Görseli, Tasarımlar	Yapı Görseli, Tasarımlar	Biçim, Form, Desen, Renk, Doku
Sagrada Familia	Baskı Tasarımı	 	 	 	 	Biçim/Form: Vitrayı oluşturan cam şekiller desendeki kıvrımlı ve yuvarlak hatlarla ifade edilmiştir. Desen: Yapının daha çok vitray desenleri tasarıma yön vermiştir. Bir birimin tekrarı ile oluşmuştur. Renk: Binanın vitraylarındaki renk oyunları 2022 yaz trend renkleri ile harmanlanmıştır. Doku: Vitraydaki desenlerin oluşturduğu ışık gölge efekti baskı tasarımında yüksek/alçak üç boyutlu yüzey etkisi ile doku hissiyatı yaratmaktadır.

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Casa Mila</p>	<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Giysi Tasarımı /Moda Trendleri Öykü Stüdyosu</p>	 	 	 	 	<p>Biçim/Form: Mimari yapının cephesindeki dolu ve boş yüzeyler tekstilde açık ve koyu renkli kareler ile ifade edilmiştir.</p> <p>Renk: Cephedeki düzensiz kapalı ve açık alanlar kumaş yüzeyinde farklı renklerin açık ve koyu ritmi ile yorumlanmıştır.</p> <p>Doku: Amorf forma sahip ve farklı malzemelerden oluşan bina yüzeyi giysiyi oluşturan dokularda da farklı renkli malzemeler ve farklı teknikler ile oluşturulan kıvrımlı dokular ile giysi çeşitliliği ortaya çıkarılmıştır.</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Casa Batllo</p>	<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Dokuma Tasarımı</p>	 	 	 	 	<p>Biçim/Form: Çatı örtüsündeki biçim ve form çeşitliliği dokuma tasarımlarında birim raporun küçüklü büyüklü tekrarı ile vurgulanmıştır.</p> <p>Renk: Çatıda kullanılan farklı yapı malzemeleri sıcak/soğuk, koyu/açık ve kontrast renkler kullanılarak dokumaya yansıtılmıştır.</p> <p>Doku: Mimari yapıdaki malzemelerin zengin çeşitliliği, dokuma tasarımın yüzeyinde farklı doku birlikteliği oluşturmuştur.</p> <p>Desen: Mimari yapıda doğanın bir yansıması olan kıvrımlı hatlar organik yapılardan yola çıkılarak oluşturulmuş ritmik tekrarların oluşturulduğu dokuma tasarımı.</p>

Art Nouveau tasarım tarihinde pek çok alanda etkisini göstermiştir. Üç yükseköğretim kurumundan lisans eğitimi düzeyinde öğrencilerin ders kapsamında gerçekleştirdikleri ödevler, tasarım tarihinin önemli kilometre taşı olan tasarımcılarının günümüz tasarımına dahi yön

verebileceğini göstermektedir. Bu çalışma Tekstil ve Moda Tasarımı öğrencilerinin dönem ödevi çalışmalarında sanat akımı ve öncülerinin eserlerinden esinlenilerek tasarım sürecine katkılarını ortaya koymaktadır. Dönem sonunda ulaşılan tasarım ürünleri günümüzün çağdaş tasarım anlayışı içinde halen varlığını sürdürebilecek kadar ilerici tasarım yaklaşımlarının yeni nesil tasarımcılara esin kaynağı olduğu gözlenmiştir.

Çalışma aynı zamanda bir sanat akımı ve/veya sanatçının eserlerinden ilham alınabileceği ve bunu nasıl tasarıma dönüştürebileceği konusunda örnek oluşturması açısından önem taşımaktadır. Bu uygulamanın farklı üniversitelerin tasarım bölümlerinde de uygulanıyor olması, pek çok akademisyenin de aynı fikirde olduğunu ve aynı tasarım öğretisi yönteminde birleştiklerinin bir kanıtıdır. Tasarım olgusu çok yönlü bir eylem olmasından dolayı farklı disiplinlerin birarada çalışmasını gerektirmektedir; farklı disiplinlerden besleniyor olması ve farklı disiplinlerin biraraya gelmesi ile çeşitlilik kazanmaktadır. Sanat akımları ve tasarım tarihine yön veren Gaudi gibi tasarımcılar gelecekte yapılacak tasarımlara referans olmasının yanı sıra tasarım eğitiminde yararlanılmak konusunda güncelliğini yitirmeden yol gösterici görevini sürdürecektir.

EXTENDED ABSTRACT

Architecture, where function and aesthetics meet the common denominator, comes to life inspired by the art movement of the period to which it belongs. Art Nouveau art movement, which can be said to have its roots in Arts and Craft, was effective in the late 19th and early 20th century. It had reflections not only in the architectural field but also in different products such as lamps, vases, pendants and textile (fabric/clothing design) field. Although it is named differently in different geographies with the names Modern Style, Yellow Book Style, Fin de Siècle Style, Jugendstil, Secession Style, this movement, providing a new perspective on art, showed itself mostly in the field of architecture in the early days. The floral lines and wavy forms that manifest themselves in the design of fabrics and clothing in the architectural shell that has a plastic value are indicative of being influenced by nature. The Art Nouveau movement, which advocates that historicity and innovation should come together in design, played an important role in the development of modern design and abstract art. Its reflection in architecture has been in the form of taking a part of the architecture beyond being an ornament on the facades of the buildings. Although the Art Nouveau manifests itself mostly in architecture, it also affected the clothing and accessories of the period in which it was active. Soft and curved lines found in nature determined the form of accessories such as clothes and hats. This period, whose influence was felt in all areas from architecture to fashion, to people's lifestyles, was evaluated as an extraordinary period. The development in technology and industry, the increase in world trade, urbanization, the mobilization of social life, the presence of haute-couture in the fashion scene, new fashion views and movements, fashion press, fairs, fashion show concepts gave fashion a rapid impetus in the 1900s. The Art Nouveau art movement, which gave its name to an era, still affects designers from all fields today.

The characteristic designer identity of Antoni Gaudi, one of the pioneers of the art movement and the active architect of the period, and the original details in her works make it easier to stand out from other artists of that period. Gaudi designs inspired by nature display a harmonious approach with the curved lines of Art Nouveau. Gaudi's extraordinary designs are still up to date, influencing design students even today. His architectural/artist aspect plays an instructive role on students. Gaudi has been the subject of this research as he is a source of inspiration for today's

design students with the architectural works of Sagrada Familia, Casa Mila and Casa Batllo.

Textile and Fashion Design undergraduate students inspired by the architectural works of Antoni Gaudi examines the interaction of architecture and textile. Architecture is an art that produces three-dimensional works. In the field of textile design, the meeting of architecture and textile at a common point reveals the importance of this study in terms of the three-dimensional appearance of the fabric and the three-dimensional nature of the fabric transformed into clothes.

In this study, which qualitative and application-based a/r/tography research methods were used, student designs included as material. The aim of this study is to examine how undergraduate students reflect the designs they make by using architecture and to examine which structural features of architecture they use in these designs and guide their studies. Influenced by Gaudi's three different architectural works in terms of shape, form, pattern, color and texture, the works of the students of the Textile and Fashion Design Department are examined in three different areas: printing, clothing and weaving design. At the end of the study, student designs are presented in a table with the criteria mentioned above.

Fashion Design Department student in Mersin University Faculty of Fine Arts, was inspired by the elegant, decorative ornaments and the curves of floral motifs of Art Nouveau art and blended it with the details of Antoni Gaudi's La Sagrada Familia Basilica/Church, in her Printing Design course.

Textile and Fashion Design Department student in Istanbul Okan University Faculty of Art, Design and Architecture, created his own unique textures inspired by the organic and undulating architectural details of Gaudi's Casa Mila in the Fashion Trends Story Studio course. Afterwards, he designed the "casual collection" with these textures he created with different techniques.

Amorphous forms, color usage and the combination of different textured surfaces in Gaudi's Casa Batllo work were a source of inspiration for weaving designs in the Weaving Design course for a Textile and Fashion Design student in Mimar Sinan Fine Arts University.

This study reveals the contributions of Textile and Fashion Design students to the design process by being inspired by the works of art movement and pioneers in their term papers. The fact that this practice is also applied in the design departments of different universities indicates that many academics agree and unite in the same design teaching method. Designers such as Gaudi, who shape the art movements and design history, will continue to serve as a guide for future designs as well as being a reference for design education.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışma için etik kurul onayı alınması gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı: Makaledeki yazarlık katkı düzeyleri şu şekildedir: Sema Yalçın %40, Fatma Yelda Gezicioğlu %30 ve Yeşim Güreni %30'dur.

KAYNAKÇA

- Anderson, A. (2015, Haziran 02). *Rene lalique: Master of art nouveau jewellery and art deco glass*. The Arts Society Fylde. <http://fyldedfas.org.uk/lecture-programmes/lecture-programme-2014-2015/rene-lalique-master-of-art-nouveau-jewellery-and-art-deco-glass/>
- Arkitektüel. (2017, Aralık 15). *Casa mila*. <https://www.arkitektuel.com/casa-mila/>
- Baytar, İ. (2019). Osmanlı'da art nouveau üslubu ve mobilya örnekleri ile Emile Gallé. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII/(2), 455-471.
- Crippa, M. A. (2007). *Gaudi*. Taschen.
- Comberg, E. (2018, Haziran 28). *The work of Victor Horta, art nouveau's esteemed architect*. Archdaily. <https://www.archdaily.com/896933/the-work-of-victor-horta-art-nouveaus-esteemed-architect>
- Dereboy, E.J. (2012). *Tablolarla kostüm tarihi, kostüm tarihi*. Güzel Sanatlar Merkezi Stilistik Kursu ve Tic. Ltd. Şti. Yayınevi.
- Durusoy, Z. (2021, Mart 20). *Tanrının mimarı olarak anılan Antoni Gaudí ve sıra dışı eserleri*. Listelist. <https://listelist.com/antoni-gaudi/>
- Erkan Yazıcı, Y. (2016, Kasım 29) *Gaudi dokunmamızı mı istedi?*. Dergi Park. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/344790>
- Faulí, J. (2006). *El temple de la Sagrada Família*. Ediciones Aldeasa.
- Fischer, K. (2014, Kasım 24). *A brief lesson on the history of costume fashion*. Medium. <https://medium.com/fashion-as-medium/a-brief-lesson-on-the-history-of-costume-fashion-ed6667b8ba14/>
- Fogg, M. (2014), *Modanın Tüm Öyküsü*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul
- Gazan, S. (2018, Ocak 26). *Art nouveau (sezesyonizm) sanat akımı, sanatçıları ve eserleri*. Tarihli Sanat. <https://www.tarihli-sanat.com/art-nouveau-sezesyonizm-sanat-akimi/>
- Gombrich, E.H. (1986). *Sanatın öyküsü*. Remzi Kitabevi Yayınları.
- Graham Dixon, A. (2010). *Sanat atlası dünyanın en kapsamlı müze kitabı*. Boyut Yayınları.
- Güncü, Ş. B. (2017). Moda sektöründe art nouveau etkisi. *Art-Sanat*, 8.
- Hanavdeloğulları, Z. (2022, Ocak 03). *Antonio Gaudi*. Feniks. <http://www.feniksdergi.org/antonio-gaudi/>
- İrez, F. (2001). Art nouveau ve art deco mobilyalar. *Antik Dekor*, (64), 85.
- İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı. (2022, Ocak 03). *Başka bir tarihi imbiç*. <https://m.ibtav.org/eser/277/baska-bir-tarihi-imbik>
- Kim, Mi-Young, & Cho, Kyu-Hwa. (2003). A study on art neaveau style fashion design focusing on flower pattern. *Journal of Fashion Business*, 7(6), s.2
- Marnie, F. (2014). *Modanın tüm öyküsü*. Hayalperest Yayınevi.
- Melick, T., & Fortenberry, D. (2015). *Tarih boyunca sanat, dünya sanat tarihinde üsluplar ve akımlar*. YKY Yayınları.
- Mimdap. (2007, Ekim 18). *Antoni Gaudí mimarlığı*. <http://mimdap.org/2007/10/antoni-gaudi-mimarlydhy/>
- Mimdap. (2014, Kasım 08). *Bir Gaudi harikası : Casa Batlló*. <http://mimdap.org/2014/11/bir-gaudi-harikasy-casa-batllo/>
- National Geographic. (2016 Temmuz 20). *133 years later, Gaudí's cathedral nears completion*. <http://news.nationalgeographic.com/2015/11/151105-gaudisagrada-familia-barcelona-final-stage-construction/>
- Sever, S. (2020, Ocak 21). *Gaudi'nin izinde Barselona*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/yazarlar/sercan-sever/gaudinin-izinde-barselona-41423743>
- Seyrek, R. (2020, Aralık 04). *Art nouveau akımı*. Archi101. <https://archi101.com/donemler/art-nouveau-akimi/>
- Tandem Gallery. (2022, Nisan 03). *Emile Gallé – large table lamp*. <https://www.glass-artnouveau.com/object/lamps/emile-galle-large-table-lamp>
- Weheartit. (2018). *Music cabinet 1900 Emile Galle*. <https://weheartit.com/entry/2138736>
- World4. (2015, Temmuz 19). *Embroidered fan. designed by Lilian Archer 1914*. <https://world4.eu/embroidered-fan-lilian-archer-art-deco/>
- World4. (2022, Nisan 01). *Costume silhouettes at the beginning of the twentieth century*. <https://world4.eu/category/art-nouveau/>

ARAŞTIRMA NOTU | REVIEW ARTICLE

THE ADAPTATION OF INDEPENDENT AUDIT PROFESSION TO THE DIGITAL ERA

Sezin AÇIK TAŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, Beykoz Üniversitesi,
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi,
sezinaciktasar@beykoz.edu.tr

0000-0002-0406-7734

Hakan ERKUŞ

Prof.Dr., İnönü Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
hakan.erkus@inonu.edu.tr

0000-0003-0925-9396

Atıf / Citation: Açık Taşar, S. & Erkuş, H. (2022). The adaptation of independent audit profession to the digital era. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 565-579.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1116491>

Abstract

Today, the independent audit profession has updated the auditor's role from working among piles of paperwork to digital age. Unprecedented innovations in this area are cognitive technology (artificial intelligence), predictive analytics, workflow automation and smart digital hubs, and electronic audit apps; eliminating humdrum and labor-intensive manual processes that are traditionally associated with audit process. Moreover, these innovations can increase the quality of audit and provide more benefits for customers, auditors, investors and capital markets as a whole. On the other hand, in line with these developments, today's auditors should keep their professional knowledge and skills up-to-date in order to meet the challenges posed by the profession and should be able to follow the new developments in the sector closely. In addition to these, the COVID-19 pandemic has forced the audit industry to work remotely and strengthen its infrastructure with digital technologies in order to obey the full disclosure restrictions. This study aims to highlight the innovations experienced by the audit profession and to specify the qualifications that should be improved by those who are willing to work in the audit in the future. In addition, suggestions are made in order to achieve efficient and quality results in the face of positive situations such as technological developments that may occur in the audit sector in the future or negative situations such as global pandemics. This study contributes to the literature on emphasizing the need to transform audit services by integrating new technologies and enriching studies on audit quality.

Keywords: Audit, Innovations in audit, New generation auditor, Remote auditing, COVID-19

BAĞIMSIZ DENETİM MESLEĞİNİN DİJİTAL ÇAĞA ADAPTASYONU

Öz

Günümüzde denetim mesleği evrak yığınlarının arasında çalışan denetçilerden rolünü dijital çağa göre güncellemiştir. Bu yenilikler bilişsel teknoloji (yapay zekâ), tahmine dayalı veri analizleri, iş akışı otomasyonu ve akıllı dijital dağıtıcılar ve elektronik denetim uygulamaları olup, geleneksel olarak bir denetim süreci ile ilgili olan sıkıcı ve emek-yoğun süreçleri ortadan kaldırmaktadır. Bunun ötesinde, bu yenilikler denetimin kalitesini artırabilir ve müşteriler, denetçiler, yatırımcılar ve sermaye piyasaları için daha fazla fayda sağlayabilir. Artan denetim kalitesi ve hızının, piyasada daha kapsamlı bilgiye daha kısa zamanda ulaşma olanağı sağladığından, piyasanın tüm aktörlerine büyük fayda sağlayacağı açıktır. Öte yandan, günümüz denetçileri bu gelişmelerle birlikte, mesleğin yarattığı zorluklara cevap verebilmek için mesleki bilgi ve becerilerini güncel tutmalı ve çağı yakından takip edebilmelidir. Ayrıca, COVID-19 pandemisi tüm sektörleri olduğu gibi denetim sektörünü de uzaktan çalışmaya ve dijital teknolojilerle altyapısını güçlendirmeye zorlamıştır. Pandemi sürecinde yaşanan tam kapanma kısıtlamaları denetim sektörünü uzaktan çalışma yöntemine zorlamıştır. Bu çalışma, denetim mesleğinin dijital çağa ayak uydurabilmek için yaşadığı inovasyonların altını çizmeyi ve gelecekte denetimde çalışmaya denetimde çalışacak kişilerin yaşanan gelişmeler doğrultusunda geliştirmesi gereken unsurları belirtmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, gelecekte denetim sektöründe yaşanabilecek teknolojik gelişmeler gibi olumlu veya küresel pandemi gibi olumsuz durumlar karşısında verimli ve kaliteli sonuçlara ulaşılabilmesi adına önerilerde bulunmaktadır. Bu çalışma, yeni teknolojileri entegre ederek bağımsız denetim hizmetlerini değiştirme ihtiyacının vurgulanması ve denetim kalitesi konusundaki çalışmaları zenginleştirme konusunda literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Denetimde inovasyon, Yeni nesil denetçi, Uzaktan denetim, COVID-19

INTRODUCTION

The World is continuously changing. During times of financial crises, it becomes more apparent that the financial systems are globally interconnected. This interconnectedness would bring greater global prosperity; however, at the same time it would cause higher systemic risk (Jeffrey and Gambier, 2016). On the other hand, as financial crises create a decrease in confidence in society, it is so obvious that audit profession is one of the solutions. In order to succeed, it is inevitable that auditors need to adapt themselves to the challenges of large societies and interconnected world expectations.

The internet, a complex global network, has changed our world and revolutionized the way we exchange information (Warburg, 2016). This change effects any kind of business that is related to exchanging information. Audit is one of them. The elements that changed in the competitive markets are the environment of accounting profession and expectations of interest groups from audit and auditors. Initially, audit sector adapts itself to those changes over the years like all other professional sectors. Keeping up with the environmental, economic and technological changes over the years is one of the factors protecting the industry in the competitive market. Thus, change is also inevitable for accountants. According to the study made in 2016 by ACCA (The Association of Chartered Certified Accountants), it is determined that smart machines and new mass media tools are the devices the accountants will need globally (Jeffrey and Gambier, 2016).

Demands for financial statements of a company by the different interest groups are also increasing through new technologies applied in the audit procedures. For instance, stockholders expect auditors to use new audit procedures to increase audit efficiency. Therefore, the quality of audit will become better

and reporting times will be shortened. Investors, who is another interest group member for financial statements of a company, want to reach non-financial data. These demands would be met by new technology tools for audit easily.

Besides, while the world is struggling with the impact of the COVID-19 global pandemic, all countries have taken their own precautions against the pandemic. Lockdown which is one of the precautions that many countries applied, has caused all sectors to change the way they do business. The audit sector has also been affected by this change, as clients companies continue their businesses by remote working method. Hence, the audit industry has been forced to adapt remote working method and digital technologies due to the pandemic.

Depending on all these changes, auditor needs to improve his/her technological knowledge as well as auditing standards, financial accounting, financial reporting, internal control, management accounting and tax. The audit quality is emphasized more than before, due to the risk of audit and professional skepticism increased.

In this study, there are suggestions on the innovations which are expected to be implemented in audit profession in order to keep up with changes of competitive market conditions. Also, how auditors need to act with these innovations is also explained.

This study contributes to literature on the digital transformation of independent audit profession and audit firms in general. It also highlights the need to change independent audit services by integrating new technologies and enrich the work on audit quality.

1. OUTSTANDING INNOVATIONS IN THE INDEPENDENT AUDIT PROFESSION

Considering the changes in financial statement auditing over the years, significant financial crises needs to be observed. For instance, the period after the stock market crash in 1929 had become the start of gaining public confidence in global markets for financial statement auditing in modern era (Coffey, 2018).

Since then, the audit profession has kept going on improving continuously by adapting itself to digital era. Due to the increasing data analysis and Certified Public Accountants' (CPA) contribution to the audit process, the audit profession has been improved. Automation and digitization of information may reshape the audit function (Coffey, 2018).

KPMG, which is one of the four biggest audit firms in the world, has published "Audit 2025" report in October 2016 out of 200 participants in USA. The participants were 46 audit committee members, 62 financial affairs managers, 19 senior audit officers, 18 senior tax officers, 21 controllers and 34 financial reporting directors. According to the research, 45% of the participants have requested that the scope of audit should be expanded as including finding fraud risk and the company's risk management processes, and improved analytics on information technologies systems. On the other hand, %80 of the participants think that auditors should expand sample sizes for the accounts and use more advanced technologies while collecting and analyzing data. According to Chief Financial Officer of Arrow Electronics, Chris Stransbury, audited client businesses now expect a much more detailed understanding of globalization, competition, changing legislation, opportunities and how to navigate risks from the current perspective (KPMG Audit 2025 Report).

The pace of recent changes in audit profession is remarkable. Advanced analysis, robotic process automation, and cognitive technology (artificial intelligence) are the major change elements in audit (KPMG Audit 2025 Report). In order to understand the change better, an example can be given from one of the biggest audit firms, Deloitte. 40% of accounting works were automated with robotics in Deloitte by 2020 (Coffey, 2018).

The main areas of this advanced technology that will improve the auditing profession for today and later are summarized as follows:

1.1. Cognitive Technology (Artificial Intelligence)

According to the article published by Deloitte, the cognitive technology, also known as artificial intelligence, can analyze large pieces of data digitally which is thought to be realized by today's audit teams. The cognitive technology contains algorithms enabling software to detect information and think like a human being. Auditors can use cognitive technology to redesign audit processes, thus structured and unstructured data analysis, which was not possible previously, can be performed. For instance, information from non-traditional sources such as social media, TV etc. can be examined and compared to the client's records. Advanced analytics can also be used in order to detect potential risks more clearly (www.forbes.com).

Artificial Intelligence technology includes computer systems theories that can enable and improve human tasks. Two of the artificial intelligence technologies can be related to audit profession. One of them is Natural Language Processing, which is the technology that enables reading and understanding main concepts of electronic documents. The second technology related to audit profession is Machine Learning, which is the technology enabling a system improving itself without reprogramming (Raphael, 2017).

On the other hand, according to KPMG USA New Audit Solutions Leader, Brian Foster, auditors can perform high quality audit works by using cognitive technology. The dataset can be examined in details, the risks and financial reporting process of the audited company can be revealed by cognitive technology (KPMG Audit 2025 Report).

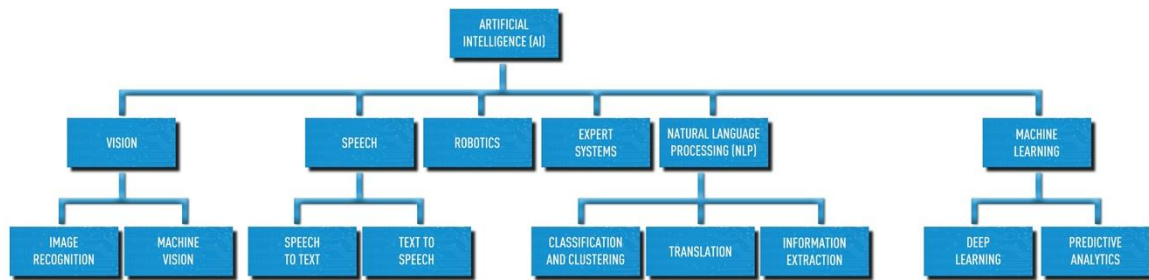
Artificial intelligence has various effects on auditing (Boillet, 2018):

- It can be used to automatically monitor financial transactions,
- It can speed up fraud detection by creating models that focus on complex machine learning.
- It can be used to interpret a variety of data sources such as e-mails and audio files from meetings.
- It can allow auditors to use their intuition to evaluate documents on a larger scale and in greater depth.

In Figure 1 below, various types of artificial intelligence used for auditing to be applied different types of tasks can be seen. This has been made possible by exploiting (Genest, 2019):

- exponentially growing datasets such as financial statements, digital images, sound recordings,
- innovative algorithms that can make logical inferences and understand human language,
- smart equipment (robotics) that can learn autonomously.

Figure 1. Types of Cognitive Technology (Artificial Intelligence)

Source: Romanini, 2018.

One of the Big Four audit companies, Deloitte, has launched AI based tailored audit program that fits every kind of businesses, called Omnia. With this program, the company offers to prepare unique audit work to its clients by focusing on the client's unique risks. Raphael, National Managing Partner of Deloitte & Touche LLP, mentioned that Omnia has realized customer fit audit works by embracing the power of the data, automating manual processes and centralizing project management. A client who has experienced the audit work of Deloitte's Omnia program describes it as the use of the program's highly advanced analytics of large datasets. In addition, Omnia program was named as digital innovation of the year in 2021 by International Accounting Bulletin (www.deloitte.com).

1.2. Predictive Analytics

According to IBM, predictive analytics defines advanced analytic techniques in order to make predictions about future forecasts based on historical data and statistical modeling, data mining, and machine learning techniques. Since today's companies are attached to big data, data scientists use deep learning and machine learning algorithms to find data patterns and make predictions to define future forecasts (ibm.com).

In independent audit profession, predictive analysis also includes using advanced data analysis techniques while forecasting future. In high-quality auditing, auditors can benefit from digital tools in order to obtain information from a company's system and they can use predictive analytics to determine expected and unexpected results and trends. This type of analysis can be happened for various reasons. Providing information about audited client's business and financial risks are one of the major reasons. Auditors can use client's information to both analyze information about the audited client in detail and to compare this data with the competitors in the sector. Nevertheless, predictive analysis is performed to point to the potential results rather than providing future information (www.forbes.com).

With the aid of advanced technology, tedious and time consuming audit work could be automated (Teeter and Brennan, 2010). The idea of predictive auditing is that instead of just auditing past events and looking back to create corrections based on changes or errors that have already occurred, auditors can perform the audit in a way that they can detect or avoid quickly (Kuenkaikaew and Vasarhelyi, 2013:39).

1.3. Workflow Automation

Many audit transactions, which was time consuming so much previously due to being performed manually by auditors, can now be automatized with the help of technology (Tysiac, 2017). Thus, it will decrease of boredom of monotony and give a chance to perform faster and more comprehensive analysis.

For instance, one of significant audit transactions is electronic document review, which is already automatized with workflow automation and artificial intelligence. Auditors from Deloitte teach Argus, a licensed cognitive technology application, to enable audit specific document query and analysis fast. This application uses Natural Language Processing and Machine Learning technologies in order to read and analyze any kind of electronic document. Argus application, newly launched to the markets, auditors from Deloitte have started to use this application to research various kinds of documents such as sale agreements, invoices, financial statements and lawyer letters (Raphael, 2017). Tools with machine learning technology such as Argus is able to analyze hundreds of documents quickly and reach more effective results in the desired date ranges. This means that researches that are expected to last for days, can be done in real time with the help of this technology.

1.4. Smart Digital Hubs and Electronic Audit Apps

As the concept of remote working was not included in this profession until a short time ago, it was only possible for auditors to access customers' information systems by going to the customer's workplace. In one sense, auditors had to work desk-bound. Then, mobile technology gave the chance to the auditors as working outside of the office and at the client company's site. But now, digital hubs are accepted as the latest trend of financial technology. Digital hubs can be utilized as "smart platforms" where auditors can use real time data, analytics, automation and visualization remotely (www.forbes.com; Date of Access: 28.09.21).

On the other hand, many calculations performed manually in audit can be calculated automatically with the tools which are known as electronic audit applications. Due to these applications, auditors can make not only simple tasks like ratio analysis, but also complex queries to investigate abnormal accounts or activities.

In coming years, audit applications expected to be implemented may be composed of a script or procedure that collects, analyzes, or presents data in several formats, for instance (Vasarhelyi et al., 2014):

- *Control Board*; provides an instant visualization of data status,
- *Analyzes*; uses for statistical and summary procedures,
- *Query*; choose records that match some certain criteria,
- *Trend*; evaluates values in a time range,
- *Ratio*; compares data relations,
- *Data Matching*; uses for finding duplicate and missing data,
- *Classification*; groups data items with similar characteristics.

2. LITERATURE REVIEW

Digital approaches in independent auditing have taken place in the studies of many researchs on the literature. Some of the latest studies have been compiled in the literature research section below.

First of all, Ertaş and Güven (2008) performed a study on how information technologies affect the auditing process. The study was based on the questionnaire results taken from 21 audit companies. As of study, it was determined that the costs of software development, software purchasing and hardware were high with respect to the costs of employee training. It was determined that, with information technologies, experienced employees can focus on more technical and risky areas, the job satisfaction and morale level of audit employees increase, and audit studies can be examined more easily.

Similar results have been taken from other researches. For example, Taş and Mert (2019) prepared a study on the effects of technological improvements related to artificial intelligence in audit profession. In the study, the authors declared that the more varied artificial intelligence applications were, the more efficient they were. Another result of the study was auditing would become more effective if artificial intelligence applications were performed full time.

Focusing on the quality of the audit service, Manita et al. (2020), studied on digital transformation of independent audit. In the study, authors aimed to investigate how digital tools affect external audit and corporate governance. In the result part of the study, it was found that digitalization allowed auditors not to waste time on humdrum and repetitive tasks and focused on more added-value tasks for their customers. Also, with the help of digitalization, the audit quality became better by offering real-time auditing services, validation of forecast data etc.

Likewise, Lohapan (2021) performed a study on digital accounting implementation. During the study, the effects of digital accounting implementation on the auditors in Thailand were discussed. The results of the study were stated as digital accounting implementation plays a crucial role while enhancing the audit report, audit performance and competency.

Barac et al. (2021) also had similar results of digital transformation of auditing process. They conducted a semi-structured interview study on changing the audit practice recent years. The aim of the study was investigating how auditor's ways of working need to be reformed and making suggestions about it. At the end of the study, it was found that audit firms had complex adaptive systems which includes remote audit approaches with virtual audits.

Some researchers performed audit related studies with general information about digital technologies used in auditing process. For example, according to Kirkos et al. (2010), auditor appointment was related to the audit quality and affected by several factors. In order to retain the right auditor at a fair price, three artificial intelligence techniques were used in the study. At the end of the study, two AI techniques outperform logistic regression.

Another researcher, Omoteso (2012) studied on artificial intelligence use in audit profession. The study focused on the main research efforts and latest debates on audit profession by using more artificial intelligence tools. The research also indicated the benefits and drawbacks of intelligent systems in audit.

Similarly, Şen (2016) conducted a study related to continuous auditing with the help of the improvements in information technologies. The study aimed to give brief information on the concept of continuous auditing with the aspect of advantages and disadvantages of it. The study also mentioned extensive business reporting language and its relation to continuous auditing.

Lastly, according to a study performed by Yıldız and Ağdeniz (2019), a general information about big data, artificial intelligence and audit 4.0 was made. The aim of the study was explaining the possible effects of the digital transformation experienced within the scope of industry 4.0 on the audit profession and the basic technologies to be used in the evolution of the audit profession.

3.NEXT GENERATION AUDITOR

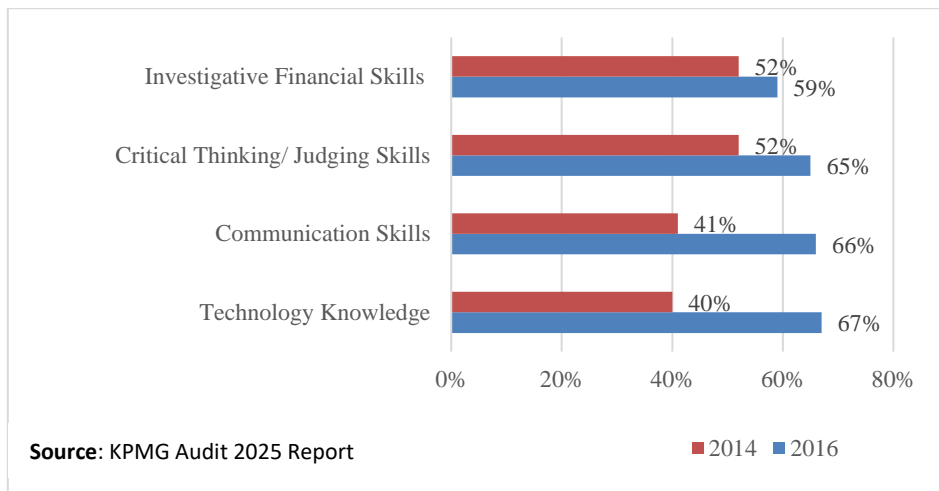
Today's auditors have owned traditional knowledge and experience about international audit standards, financial accounting, financial reporting, internal control, management accounting and tax. However, these criteria are regarded as beginning to emerge the concept of next generation auditor, which is planned to be developed in the future.

It is expected that the future auditor will have more qualifications than the current auditors. According to 2025 Audit Report published by KPMG, the concept of the future of the audit was commented on by leading executives of the American Financial Market who participated in the research in 2014 and 2016 in Figure 2 below. According to this; the participants expressed that technical knowledge, communication skills, critical thinking/judgment skills and investigative financial skills were the concepts that future auditors need to possess. All of these expressed concepts were evaluated as more important in 2016 compared to 2014. In 2016, the most important qualifications of the participants indicated that the future auditors should have technical knowledge and communication skills with an increase of 27% and 25%, respectively.

In other words, next generation auditors need more advanced communication skills, detailed industry knowledge, critical thinking skills, as well as technology to analyze client data and identify unexplored risks. Besides, client companies also expect that the auditors are related to the new technology concepts and tools. The reason behind this, clients believe that technology has improved the quality of auditing and will continue to increase in the future. On the other hand, clients also expect auditors to warn them of potential problems, along with their technology knowledge.

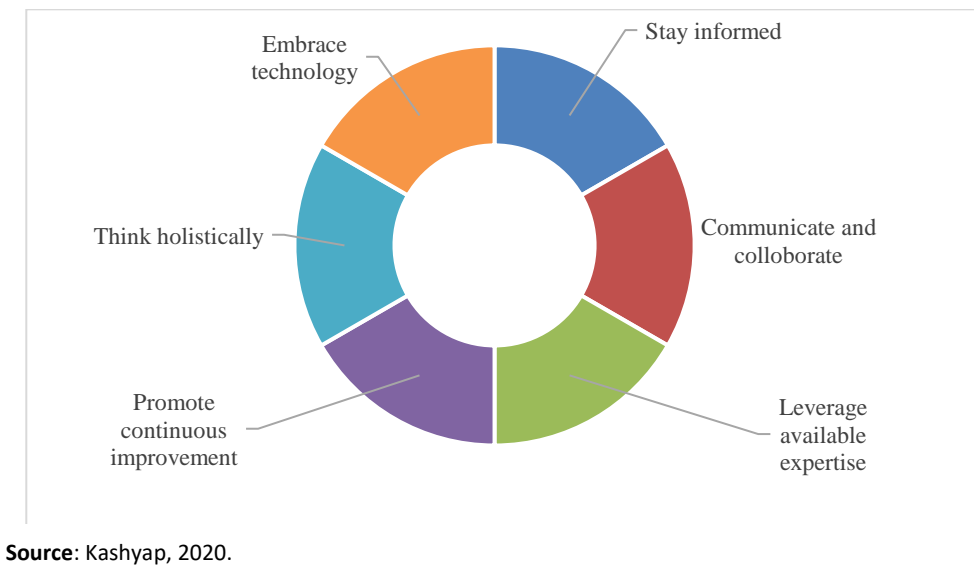
All of these means the auditors should have a forward-looking perspective during data collecting and performing analyses. At first, clients look for better quality and more comprehensive audit works; however, they still put emphasis on importance of valuable observations and predictions determined by the auditor (Murphy and Tysiac, 2015).

Figure 2. The Qualifications That Future Auditor Should Have

According to the report published by IFAC on operating audit transactions during COVID-19 process, audit committee should be disciplined and engaged to the difficulties that pandemic process changed the way of making business of every sector and creating a new normal. Figure 3 below shows the role of audit committee during pandemic process in order to get a timely and coherent understanding of continuous developments (Kashyap, 2020).

Figure 3. The Role of Audit Committee

4. AUDIT IN PANDEMIC

The global health precautions that the states all over the world have taken to prevent the spread of COVID-19 pandemic disrupted the continuation of commercial operations with traditional ways. Also audit is influenced from these precautions and restrictions as other

professions. In other words, reaching of sufficient and appropriate audit evidence which is essential for audit process is impossible without traditional audit methods. Observation of inventory by auditors, document assembly, physical verification of inventory, meetings and discussions with clients are among the traditional evidence gathering ways. Performing the audit processes became more difficult for auditors without applying traditional audit evidence gathering ways which includes clients' physical presence.

As of March 2020, with the first case of COVID-19 in Turkey, many restrictions have been imposed on in daily life (www.trt.com.tr; Date of Access: 02.09.2021). Auditors adapt these restrictions quickly. As the global pandemic keep going on, more audit procedures need to be changed for the next reporting periods and macroeconomic forecasting became more important (Murphy, 2020).

According to IFAC (International Federation of Accountants), in pandemic there has become a significant uncertainty on economy and future income, which are main elements of financial reporting process. This uncertainty may increase the difficulty of getting sufficient and appropriate audit evidence needed for making an independent audit opinion on rationality of client company's management decisions and forecasts (Arnold, 2020).

In the report that was prepared by ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) in 2020, COVID-19 effect on companies' performance were investigated. According to the results arising from the report, over 10.0000 accountants and auditors were participated in the research. According to the results from the report, 53% of the participants stated having difficulty in client services, 36% of them stated being insufficient in preparing reports on due dates, 25% of them stated having difficulty in obtaining audit evidence (ACCA Global COVID-19 Audit Impact Report, 2020).

Along with the pandemic process, auditors have used different ways of controlling financial information due to requirements of lockdowns. In other words, audit firms have started remote auditing by using current technologic tools they have already used. According to Naveen Kalia, Partner in Charge in KPMG Canada, remote auditing is not the same thing as auditing by video chatting. Even though the computer screen of the client has been shared, clear and documented audit evidence is still needed. Otherwise, this process is not named as audit work, it is only a video call (Kalia, 2020).

In pandemic process, remote auditing provides that the auditor to be interacted with client company through cloud-based software and web streaming platforms. Remote auditing is not only the result of pandemic process, but also the audit used for companies operating their financial, operational and product supply chain efficiently in all over the world (Cotton, 2021).

On the other hand, as it is indicated before, especially international audit firms have experienced new technologies before pandemic in order to perform better quality and more efficient audit works. For instance, there has already been technologic tools such as risk evaluation tools supported by advanced technologies, data and analysis and artificial intelligence tools in KPMG Canada office before pandemic (Kalia, 2020).

4.1. Advantages and Disadvantages of Remote Auditing

Remote auditing is the paperless, electronic audit process which is performed without face-to-face interaction between the auditor and the client business. Remote auditing has some advantages with respect to traditional auditing. These are (Cotton, 2021):

- *Costs decrease:* Due to remote auditing, both client company employees and auditors have the chance to work from their homes rather than company's office. Thus, the costs of travel and accommodation will decrease significantly.
- *Efficiency increases:* The auditors used to lose time travelling to their clients' office; however remote auditing creates more efficiency with higher concentration of audit works without tiredness of long distance travelling.
- *Risk decreases:* Due to the digital infrastructure, clients can easily share their documents and sources. When the highest reach of auditors to clients' documents and sources is provided, the company will deal with less external risks.

There have been also disadvantages of remote auditing. These are listed below (bcubeanalytics.com):

- *Not suitable for every client:* Remote auditing is not suitable for every client due to being unable to meet the conditions of the client. For instance, auditing the welding process of a steel producer remotely is not possible.
- *Network connection problems:* Remote auditing depends on a good internet connection, therefore a poor connection causes waste of time and efficiency of the auditor.
- *Loss of interaction with the client directly:* Remote auditing approach provides communication with the client virtually, which causes loss of direct interaction with the clients.

5. EXPECTATIONS OF AUDIT FIRMS IN TERMS OF ADAPTATION TO THE DIGITAL AGE IN TURKEY

Until recently, while investments in digital transformation varied according to sectors and proceeded uncoordinated, a holistic and harmonious plan in which different functions could work together was not established. However, it shows that an efficient, effective and sustainable digital transformation is inevitable for businesses to overcome potential risks in the future, as risks that affect the world such as the Covid-19 pandemic affect businesses at unexpected times.

As in all other business functions, the adaptation process of audit activities has started by starting the digitalization studies or accelerating their current works after the pandemic. However, although it is observed more clearly in Turkey, the audit function lags behind functions such as accounting, finance and human resources when it comes to digitalization in the rest of the world (Gençer, 2021).

The use of technologies such as machine learning and artificial intelligence in independent auditing is not very common in Turkey. Currently, audit studies are carried out with package programs in independent auditing. These package programs do not have a cloud-supported infrastructure. According to the study conducted by Soğuksu (2020), it was concluded that independent auditing

companies preferred the independent auditing software offered as a package program, while some companies developed computer-based independent auditing software specific to them (Soğuksu, 2020).

Potential business outcomes delivered through digital-based technologies can be an attractive prospect for audit firms. In other words, technologies such as machine learning and artificial intelligence can provide audit firms with benefits such as improving client segmentation and targeting, discovering and applying patterns and correlations in the audit business, and ultimately improving their firm's revenue and market position.

6. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The global economy is changing rapidly with the help of new technologies challenging traditional business manners and very large firms' economic superiority. Audit profession has also significantly changed recently due to globalization and economic crises. Among the major changes observed, making local auditing standards as international and increasing role of audit quality in the process of financial reporting can be expressed. However, digital era predicts that the audit profession being advanced like any other professions.

The aim of the study is giving general information on digital developments in independent audit sectors. Firms need to think ahead and be insightful about technological trends that have the potential to change the industry rules and create new competition (Hamel and Prahalad, 1994). Especially, during the difficulties such as global pandemic, the competition of firms is determined how the firms are adapted technical tools in order to eliminate that difficulty on time. As COVID-19 pandemic has changed the way of every profession does business in all over the world, auditors have had to work from home as much as possible. In other words, because of lockdowns during pandemic, the audit processes have been performed remotely rather than the client companies' offices.

It was not difficult for auditors to switch their traditional working model to the remote working during the pandemic. Thanks to the major technologic developments in recent years before pandemic process, the auditors adapted remote auditing in lockdown conditions easily. Innovations such as artificial intelligence, data analytics, developments in software, predictive analysis, workflow automation, digital hubs and electronic audit applications will make auditors more knowledgeable about their clients and performed remote audit works continuously.

The improvements in digital data science can be used for planning and performing more effective audit works, providing new forms of audit evidence, determining risks and evaluation procedures. On the other hand, due to digital distributors, auditors can remotely control their clients' transactions continuously. Thus, auditors can perform audit works not only during the busy seasons of the year, but throughout the year. They can identify potential problems and adapt their audit plans due to these problems previously. Auditors have to be involved in all these developments by updating themselves. In this sense, the changes that should be implemented by the new generation auditors are suggested as follows:

- *Education needs must be met:* The university students who are interested in audit professions and current auditors need to get educated on information technologies, statistics, modelling and machine learning methods.

- *Audit firms need to improve their assurance services:* The assurance services that the audit firms given is not only consisted of annual financial statement audit works, but also performing internal control, data quality, data security, fraud detection and avoidance.
- *Auditors need to benefit from technological improvements:* It is necessary that the auditors ameliorate the quality of audit they performed, by using all technological improvements expected to be applied in audit profession.
- *Audit procedures must be continuous:* Audit procedures need to be applied throughout the year and auditors perform audit tests more frequently instead of once in a year. Besides that, auditors need to educate their clients on the advantages of continuous audit.
- *The audit standards need to be updated:* In order to adapt the changes of business environments, the audit procedures and approaches should be updated to provide the assurance needed.

This study contributes to the literature on the digital transformation of the independent audit profession and audit firms. It is also thought that this study will help highlight the need to transform audit services by integrating new technologies and diversifying studies on audit quality. The study also focusses on some of the most prominent digital improvements such as artificial intelligence, predictive analytics, workflow automation, smart digital hubs and electronic audit applications in independent audit sector, however in future researches, other improvements can be discussed.

Although digital-based technologies are currently in use in the world in auditing, audit firms in Turkey have not yet come a long way in this regard. In fact, audit firms in Turkey can increase their efficiency and effectiveness in their audit work with the business results, time and cost savings they can obtain from digital technologies, and as a result, they can provide benefits such as improving the income and market position of their companies.

Conflict of Interest Statement: The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Support Financing Information: The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Ethics Committee Decision: For this research, ethical permission dated-numbered was not required.

Author Contribution Rate: The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- ACCA Global, (2020). COVID-19 Global survey: inside business impacts and responses. <https://www.accaglobal.com/gb/en/cam/coronavirus/audit-covid19.html>; Date of Access: 27.04.2022.
- Arnold, C. (2020). Summary of Covid-19 audit considerations., <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/supporting-international-standards/discussion/summary-covid-19-audit-considerations>; Date of Access: 22.04.2022.
- Barac, K., Plant, K., Kunz, R., & Kirstein, M. (2021). Audit practice: a straitforward trade or a complex system?. *International Journal of Auditing*, 25(3), 797-812.
- Bcubeanalytics, Remote audit: advantages, disadvantages and working. <https://bcubeanalytics.com/blog/post/remote-audit-advantages-disadvantages-and-working>; Date of Access: 14.04.2022.

- Boillet, J. (2018). Why AI is both a risk and a way to manage risk. https://www.ey.com/en_us/assurance/why-ai-is-both-a-risk-and-a-way-to-manage-risk; Date of Access: 24.04.2022.
- Coffrey, S. S. (2018). The Future of audit: looking ahead in a time of rapid change. <https://www.accountingtoday.com/opinion/the-future-of-audit-looking-ahead-in-a-time-of-rapid-change>; Date of Access: 25.04.2022.
- Cotton, B. (2021). Remote auditing for Covid-19 and beyond. <https://www.businessleader.co.uk/remote-auditing-for-covid-19-and-beyond/>; Date of Access: 11.04.2022.
- Deloitte Brand Voice, The auditor of the future isn't who you think, <https://www.forbes.com/sites/deloitte/2017/12/20/the-auditor-of-the-future-isnt-who-you-think/#1636296c5f1b>, Date of Access: 13.04.2022.
- Deloitte, The Deloitte omnia experience, <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/audit/solutions/audit-technology-solutions.html>; Date of Access: 21.04.2022.
- Ertaş, F.C., & Güven, P. (2008). Bilgi teknolojilerinin denetim sürecine etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 37, 50-59.
- Gambier, A. & Jeffrey, N. (2016). Audit & assurance: the future of audit. <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/supporting-international-standards/discussion/future-audit>; Date of Access: 22.04.2022.
- Gençer, O. (2021). Denetimin dijital dönüşümü, Bölüm I: Denetim platformunu dijitalleştirmek. <https://tr.linkedin.com/pulse/denetimin-dijital-dönüşümü-bölüm-i-denetim-ozan-gençer>; Date of Access: 05.11.2022.
- Genest, Y. (2019). Artificial intelligence and auditing: overview of potential impact on public sector auditors. Canadian Audit and Accountability Foundation Research Highlights. <https://caaf-fcar.ca/en/performance-audit/research-and-methodology/research-highlights/3455-research-highlights-3>; Date of Access: 25.04.2022.
- Hamel, G. & Prahalad, C.K. (1994). Competing for the future. *Harvard Business Review*, 72(4), 122-128.
- IBM, What is predictive analysis?, <https://www.ibm.com/analytics/predictive-analytics#:~:text=Predictive%20analytics%20is%20a%20branch,to%20identify%20risks%20and%20opportunities;> Date of Access: 21.04.2022.
- Kalia, N. (2020). How the pandemic is accelerating the future of audit?. <https://home.kpmg/ca/en/home/insights/2020/10/how-the-pandemic-is-accelerating-the-future-of-audit.html>; Date of Access: 25.04.2022.
- Kashyap, V. (2020). Remote audit during and beyond Covid-19. 50th World Continuous Auditing & Reporting Symposium. <http://raw.rutgers.edu/50WCARS/Presentations/50th%20WCAR%20-%20Remote%20Audit%20-%20Vinod%20Kashyap.pdf>; Date of Access: 22.04.2022.
- Kirkos, E., Spathis, C., & Manolopoulos, Y. (2010). Audit firm group appointment: an artificial intelligence approach. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 17, 1-17.
- KPMG Insights, Three technologies that will change the face of auditing, <https://www.forbes.com/sites/insights-kpmg/2018/07/16/three-technologies-that-will-change-the-face-of-auditing/#27cc83bf7544>, Date of Access: 28.04.2022.
- KPMG LLP (2017). Audit 2025: The future is now. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/us/pdf/2017/03/us-audit-2025-final-report.pdf>; Date of Access: 13.04.2022.
- Kuenkaikaew, S., Vasarhelyi, M.A. (2013). The predictive audit framework. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 13, 37-71.
- Lohapan, N. (2021). Digital accounting implementation and audit performance: an empirical research of tax auditors in Thailand. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 121-131.
- Manita, R., Elommal, N., Baudier, P., & Hikkerova, L. (2020). The digital transformation of external audit and its impact on corporate governance. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 1-10.
- Murphy, M.L. (2020). Assessing audit risks during the pandemic. *Journal Of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/news/2020/dec/assess-audit-risks-during-coronavirus-pandemic.html>; Date of Access: 14.04.2022.
- Murphy, M.L. & Tysiac, K. (2015). Data analytics helps auditors gain deep insight, *Journal Of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2015/apr/data-analytics-for-auditors.html>; Date of Access: 20.04.2022.
- Omoteso, K. (2012). The application of artificial intelligence in auditing: looking back to the future. *Expert Systems with Applications*, 39(9), 8490-8495.

- Raphael, J. (2017). Rethinking the audit. *Journal Of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2017/apr/rethinking-the-audit.html>; Date of Access: 21.04.2022.
- Romanini, F. (2018). Is artificial intelligence and machine learning the future of financial regulation. <https://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-machine-learning-future-franco-romanini/>; Date of Access: 22.04.2022.
- Soğuksu, Z. Y. (2020). Muhasebe denetiminde dijital dönüşüm: Denetim yazılımları. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(2), 281-308.
- Şen, İ.K. (2016). Bilgi teknolojilerindeki değişimin finansal tabloların bağımsız denetimine etkisi: sürekli denetim. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 383-404.
- Taş, O., Mert, H. (2019). An application of artificial intelligence on auditing. Global Business Research Congress, May 30-31, 2019, Istanbul, Turkey.
- TRT Haber. (2020). Türkiye’de ilk koronavirüs vakası tespit edildi. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyede-ilk-koronavirus-vakasi-tespit-edildi-466216.html>; Date of Access: 02.04.2022.
- Tysiac, K. (2017). How to enable audit innovation?. *Journal Of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2017/apr/audit-innovation.html>; Date of Access: 20.04.2022.
- Vasarhelyi, M.A., Warren, J.D., Teether, R. & Titera, W. (2014). Embracing the automated audit. *Journal Of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2014/apr/automated-audits-20127039.html>; Date of Access: 21.04.2022.
- Warburg, B. (2016). How the blockchain will radically transform the economy. TED Summit TED Talk, www.ted.com/talks/bettina_warburg_how_the_blockchain_will_radically_transform_the_economy?language=en; Date of Access: 22.04.2022.
- Yıldız, B., & Ağdeniz, Ş. (2019). Denetim 4.0.’ın teknolojik altyapısı. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 58, 83-102.

ANTROPOMORFİZM: KAVRAMIN TARİHİ, TEORİLER VE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ *

Fatih SONMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF
fsonmez.phd@gmail.com

0000-0002-4054-0269

Sima NART

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi
snart@sakarya.edu.tr

0000-0002-8264-9828

Atıf/Citation: Sonmez, F. & Nart, S. (2022). Antropomorfizm: Kavramın tarihi, teoriler ve tüketici davranışları bağlamında bir literatür incelemesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 11(2), 580-613.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1121405>

Öz

Antropomorfizm insana has özelliklerin insan dışı varlıklara atfedilmesi olgusudur. Bu çalışma antropomorfizm olgusunun kavramsallaşma sürecini, olgunun gündelik hayattaki yaygınlığını, olguyu açıklamaya çalışan teorileri ve tüketici davranışları bağlamında yürütülen ampirik antropomorfizm araştırmalarının bulgularını incelemektedir. Bu amaçla, öncelikle antropomorfizm olgusunun ve kavramının geçmişine yönelik bir araştırma yapılmış, olguya açıklama getirmeye çalışan teoriler eleştirel bir yaklaşımla sunulmuş ve daha sonra tüketici davranışları bağlamında antropomorfizm ile ilgili 2020 yılı başına kadar yapılmış olan ampirik araştırmaların bulguları özetlenerek nitel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Tüketici davranışları literatüründeki ampirik araştırmaların sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, firmaların ürün ve markalarını antropomorfize etmelerinin, tüketicilerce hoş karşılanmayan davranışlara (fiyat yükseltme, yanıltıcı reklam, gizlilik ihlali, adaletsizlik vb.) girişmedikleri sürece, daha çok dikkat çekme, daha sıcak algılanma, daha çok beğenilme, daha çok güvenilme, daha hatırlanır olma, daha yüksek satın alma niyeti gibi olumlu sonuçlara yol açtığı görülmüştür. Tüketiciler açısından bakıldığında ise, antropomorfik ürün ve markaların tüketicilerin birtakım psikolojik ihtiyaçlarını (aidiyet, kontrol, etkisellik vb.) karşılayabildiği fakat bireysel ve durumsal farklılıklara bağlı olarak bazı durumlarda da olumsuz sonuçlara yol açabildiği görülmüştür. Sonuç olarak, antropomorfizmin firmalar için genellikle olumlu çıktılar sunduğu, tüketiciler üzerinde ise koşullu etkilere sahip olduğu fakat son yıllarda davranışsal araştırmalardaki tekrarlama kriziyle gündeme gelen kaygılardan dolayı literatürdeki bulguların tekrarlanma çalışmalarıyla desteklenmedikleri sürece ihtiyaçla ele alınmaları gerektiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: antropomorfizm, marka antropomorfizmi, ürün antropomorfizmi, tüketici davranışları

* Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

ANTHROPOMORPHISM: HISTORY OF THE CONCEPT, THEORIES, AND A LITERATURE REVIEW IN THE CONSUMER BEHAVIOR CONTEXT

Abstract

Anthropomorphism is the phenomenon of attributing human qualities to non-human entities. This study examines the historical process of the conceptualization of anthropomorphism, its prevalence in daily life, the theories that try to explain the phenomenon, and the findings of empirical anthropomorphism research conducted in the context of consumer behavior. To this end, the history of both the phenomenon and the concept of anthropomorphism was investigated, and theories that try to provide an explanation to the phenomenon were presented in a critical approach, and the findings of empirical research conducted until the beginning of 2020 on anthropomorphism in the context of consumer behavior were summarized and evaluated in a qualitative manner. When the results of the empirical research in the consumer behavior literature were evaluated as a whole, it was observed that firms' anthropomorphizing of their products and brands leads to positive consequences such as attracting greater attention, being perceived as warmer, being liked more, being trusted more, being more memorable, higher consumer willingness to buy, etc., unless they engage in behaviors that are deemed unfavorable by consumers (e.g., raising prices, false advertising, privacy violations, injustice). As for the consumers, it was found that anthropomorphic products and brands can meet consumers' particular psychological needs (e.g., belongingness, control, effectance) but may also lead to negative consequences in some cases depending on the individual and situational differences. As a result, it was concluded that anthropomorphism generally has positive outcomes for companies and conditional effects on consumers, but given the concerns that have come to the fore with the replication crisis in behavioral research in recent years, the findings in the literature should be treated with caution unless they are supported by replication studies.

Keywords: anthropomorphism, brand anthropomorphism, product anthropomorphism, consumer behavior

GİRİŞ

İnsana has özelliklerin insan dışı varlıklara atfedilmesini ifade eden antropomorfizm, insan gündelik hayatının her alanında belirgin bir şekilde gözlenebilen oldukça yaygın bir olgudur. Karmaşık örüntülerde insan yüz ve silüetleri görmek, doğa olaylarına ve doğadaki varlıklara insana has duygu ve düşünceler atfetmek, hayvan davranışlarını insana ilişkin anlayışımızla açıklamaya çalışmak, başta sinema ve edebiyat olmak üzere sanatın hemen her alanında insan dışı varlıkları birer insan gibi tasvir etmek vs. antropomorfizmin akla ilk gelen örnekleridir.

Antropomorfizmin son derece yaygın ve bir o kadar da kaçınılmaz bir insan eğilimi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, pazarlamada bu eğilime yönelik uygulamaların olmaması düşünülemez. Tasarımında insan vücudunu andıran öğeler barındıran ürünler, antropomorfik maskotlar tarafından temsil edilen markalar, ürün ve markaların birer insan gibi davrandığı reklamlar pazarlamadaki en yaygın antropomorfizm uygulamalarıdır. Bu çalışmada antropomorfizm olgusunun ve kavramının tarihi, olgunun gündelik hayattaki yeri, olguyu açıklayan teoriler ve olguya ilişkin pazarlama literatüründeki ampirik araştırmaların bulguları incelenmiştir.

1. ANTROPOMORFİZMİN TANIMI VE TARİHİ

Yunancadaki *anthrōpos* (insan) ve *morphē* (form, biçim) kelimelerinden türetilen antropomorfizm, genel kabul gören tanımıyla, insana özgü niteliklerin insan dışı varlıklara atfedilmesini ifade etmektedir (Epley, Waytz ve Cacioppo, 2007; Guthrie, 1995). Örneğin, Oxford İngilizce sözlüğünde antropomorfizm, "insana has özellik ve davranışların tanrılara, hayvanlara

ve nesnelere atfedilmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Benzer şekilde, Türk Dil Kurumu sözlüğünde de, “insanın niteliklerinin başka bir varlığa, özellikle Tanrı'ya aktarılması” şeklinde tanımlanmıştır.

Antropomorfizm, çok eski çağlardan beri birçok farklı inanç sisteminde yaygın bir şekilde gözlenen, insanın form unsurlarını (el, ayak, göz, vücut vb.) ilahi varlıklara atfeden doktrinleri nitelikleme amacıyla kavramsallaştırılmıştır. Bu yüzden, antropomorfizm sözcüğü morfolojik olarak insan ve form kavramlarından ve doktrinini kendisini belirten -izm son ekinden oluşmaktadır. Fakat zamanla bu sözcük yalnızca insan formu ve ilahi varlıkları kapsayan dar semantik kalıbın dışına çıkmış ve insana has her türlü fiziksel ve zihinsel niteliğin her türlü insan dışı varlığa atfedilmesini ifade eden bir kavram haline gelmiştir.

Antropomorfizm olgusuna ilişkin şu ana kadar erişilebilen arkeolojik deliller, olgunun modern insanın (*homo sapiens sapiens*) Avrupa kıtasındaki erken dönemlerinde belirgin bir şekilde gözlenebildiğini ortaya koymakta ve olgunun daha eski bir geçmişinin olabileceğine işaret etmektedir. Örneğin, Almanya'nın Ulm şehri yakınlarındaki Hohlenstein-Stadel mağarasında 1939 yılında yapılan kazılarda elde edilen, erken Üst Paleolitik çağa ait olduğu düşünülen ve figüratif sanatın şu ana kadar bilinen en eski örnekleri kabul edilen fildişi oymalarda antropomorfik unsurlara rastlanmaktadır. Bu oymalardan biri, günümüzden 35 bin ila 40 bin yıl öncesine tarihlenen, bir mağara aslanının insan gibi iki ayağı üzerinde dik bir postürle temsil edildiği Aslan Adam (Löwenmensch; Lion Man) heykelciğidir (bkz. Şekil 1; Dalton, 2003; Museum Ulm, 2020). Aynı bölgede 1999 yılında yapılan kazılarda Aslan Adam'a benzeyen ikinci bir figürün daha elde edilmesi, bu terianthropik (yarı insan, yarı hayvan) figürün, dönemin dini inanışıyla ilgili bir sembol olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir (Conard, 2003).

Antropomorfizm olgusuna ilişkin yazılı eserlere bakıldığında ise, bu olgunun ele alındığı ilk eserlerin M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllar arasında yaşamış Yunan filozof Xenophanes'in çalışmaları olduğu düşünülmektedir (Guthrie, 1980; 1995). Xenophanes, tanrı tasavvurlarının toplumdaki farklılıkların insanların tanrılarına kendilerinden bir şeyler aktarma eğilimlerinden kaynaklandığını iddia eder. Ona göre, Etiyopya tanrılarının kalkık burunlu ve siyah tenli, Trakya tanrılarının ise mavi gözlü ve kızıl saçlı olarak tasvir edilmesi, bu toplumların kendi fiziksel özelliklerini tanrılarına atfetmelerinden ileri gelmektedir (Leshner, 2001). İnsanların tanrı tasavvurlarındaki antroposentrik yanlılıklarına ilişkin tespitini daha da detaylandıran Xenophanes, hayvanların elleri olsa ve tanrıların çizibilseler, onların da tanrıların kendilerine benzeyecek şekilde tasvir edeceklerini öne sürerek belki de olgunun kaçınılmazlığına ve evrenselliğine dikkat çekmeye çalışmıştır.

Xenophanes olguyu çok önce teşhis etse de, antropomorfizmin kavramsallaşmasına ilişkin ilk yazılı örnekler 15. yüzyılda rastlanmaktadır. Örneğin, Reginald Pecock 1449 yılında yayınladığı eserinde tanrıya el, ayak gibi çeşitli insan uzuvları atfeden bir sektten bahseder ve bu sekt “Antropomorfite”, mensuplarını ise “Anthropomorphites” adıyla anar (sf. 498). Sözcüğün *anthropomorphism* olarak ilk kullanımının ise Ephraim Chambers tarafından, ansiklopedisinin 1753 yılında yayınlanan ekinde olduğu sanılmaktadır. Chambers burada antropomorfizmi “tanrıya insan figürü atfedenlerin hatası” olarak tanımlamıştır (sf. 175).

Şekil 1. Yaklaşık 40 Bin Yıllık Antropomorfik Aslan Heykelciği

Sol: Dagmar Hollmann / Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0; Sağ: Thilo Parg / Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, antropomorfizm asırlarca din ekseninde tartışılan bir olgu olmuş ve kavram da semantik açıdan bu kısıtlı çerçeveye içerisinde kalmıştır. Fakat David Hume'un 1757 yılında yayınladığı "The Natural History of Religion" adlı eserinde antropomorfizm olgusunu insan formu ve ilahi varlıklarla sınırlı dar çerçevenin dışına taşıdığı ve olguyu günümüzde anlaşıldığı haliyle tarif ettiği görülmektedir. Hume, insanların tanrılarını kendilerinin hem fiziksel hem de zihinsel açıdan birer kopyaları gibi tasavvur ettiklerini savunmuş fakat bu olgunun yalnızca tanrı tasavvuruyla sınırlı olmadığını bilişsel bir yaklaşımla açıklamaya çalışmıştır. Hume, insanoğlunun her varlığı kendisi gibi düşünmek ve kendine has nitelikleri tüm varlıklara atfetmek gibi evrensel bir eğiliminin olduğunu; Ay yüzeyinde ve bulutlarda insan silüetleri görmemizin, bizi inciten veya mutlu eden her şeye kötü veya iyi niyet atfetmemizin, şiirlerde ağaçları, dağları, nehirleri kişileştirip doğanın cansız unsurlarına duygu ve tutku atfetmemizin bu "doğal zaafın" bir sonucu olduğunu önermiştir (1757/1957: 29-30).

Sonuç olarak, belki de modern insanın tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan antropomorfizm uzun yıllar yalnızca dinî bir çerçevede ele alınmış fakat sonrasında olgunun

kapsamının yalnızca ilahi veya doğaüstü varlıklarla sınırlı olmadığı, her varlığın antropomorfizme konu olabileceği kabul edilmiştir.

2. ANTROPOMORFİZMİN YAYGINLIĞI

Antropomorfizmin evrensel bir olgu olduğu, yani nörolojik açıdan “normal” olan tüm insanlarda gözlenebilen bir eğilim olduğu düşünülmektedir (Brown, 1991; Guthrie, 1980, 1995; Mithen, 1996). İnsanlar günlük yaşantılarında canlı-cansız, doğal-yapay hemen her şeyi antropomorfize etme eğilimindedirler. Evcil hayvanlarımızla bir insanla konuşmuşçasına konuşup davranışlarını insan davranışına ilişkin anlayışımızla açıklamaya çalışmamız, değer verdiğimiz nesnelere isim verip onlara insana has sıfatlar atfetmemiz, çevremizdeki varlıklarda veya karmaşık figürlerde insan silüetleri görmemiz, doğa olaylarını insan duygu ve davranışlarını niteleyen sözcüklerle tasvir etmemiz, sorun çıkaran cihazlarımıza kızıp hakaretler savurmamız vb. birçok örnek antropomorfizmin günlük hayatta ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

Antropomorfizmin çocuklukta mı yoksa yetişkinlikte mi daha belirgin olduğu konusunda net bir yargıda bulunmak henüz mümkün olmasa da (Piaget, 1929; Severson ve Lemm, 2016), bu olgunun doğuştan gelen bir eğilimin sonucu olarak bebekliğin ilk aylarında ortaya çıktığı ve her yaşta insanda gözlenebildiği söylenebilir (Bonatti vd., 2002; Easterbrook vd., 1999; Kamewari vd., 2005; Simion vd., 2007). Sinirbilimsel araştırmalar antropomorfizmin, beynin insanlarla ilgili bilgileri işleyen bölgeleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Gazzola vd., 2007; Harris ve Fiske, 2008; Ludwig vd., 2020). Benzer şekilde, antropomorfizmin bir diğer dışavurumu olan ve *pareidolia* olarak adlandırılan yüz yanılsamaları da beynin insan yüzünü algılama ile ilgili bölgesiyle ilişkilidir. Karmaşık veya tesadüfi örüntülerde, bulutlarda, ay yüzeyinde, bir çift göz gibi yan yana konumlanmış iki benzer unsur içeren varlıklarda insan yüzleri görmek, beynin yüz işleme ve tanıma üzerine uzmanlaşmış bölgesinin otomatik olarak gerçekleştirdiği prosedürün bir yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Easterbrook vd., 1999; de Schonen vd., 1998; Haan, Pascalis ve Johnson, 2002; Hadjikhani vd., 2009; Kühn vd., 2014; Morton ve Johnson, 1991; Palermo ve Rhodes, 2007; Windhager vd., 2010).

Antropomorfizm yalnızca gündelik hayata veya “sıradan” insanlara has bir bilişsel yanlılık değil, bu yanlılığın farkında olan kişiler için dahi kaçınılmaz bir eğilimdir. Örneğin, günümüzde özellikle biyoloji, etoloji ve fizik gibi alanlarda çalışan bilim insanlarının insan dışı varlıkların davranışlarını antropomorfik bir bakış açısıyla açıklama eğilimlerinin ilgili alanlardaki anlayışı nasıl etkilediği uzun yıllardır tartışılmalı temel konulardan biridir (Burghardt, 1991; Byrne, Grace ve Hanley, 2009; Kennedy, 1992; Treagust ve Harrison, 2000; Zohar ve Ginossar, 1998). Benzer şekilde; bilgisayar bilimleri, arkeoloji, antropoloji, ilahiyat vs. gibi birçok farklı alanda da antropomorfizmin ilgili alanlar üzerinde ne gibi etkileri olduğuna ilişkin kapsamlı tartışmalara erişmek mümkündür (Caporalet, 1986; Fritsch, 2015; Stern, 1992; Vidal, 2007; Williams, 2002).

Antropomorfizm bilimsel bilgi üretimini dahi ciddi şekilde etkileyebilecek düzeyde yaygın olmasına rağmen, bu olguya ilişkin bilimsel tartışma ve araştırmalar daha çok olgunun sonuçları etrafında yoğunlaşmış, olgunun nasıl ve hangi durumlarda ortaya çıktığına ilişkin sorgulamalar güdük kalmıştır. Ancak son yıllarda bilişsel psikoloji, sosyal psikoloji, din psikolojisi ve evrimsel psikoloji gibi alanlarda, antropomorfizmin neden ve nasıl ortaya çıktığını, hangi durumlarda ve ne

şekilde tezahür ettiğini açıklamaya çalışan teoriler üretilmiştir.

3. ANTROPOMORFİZM OLGUSUNU AÇIKLAYAN TEORİLER

Antropomorfizmle ilgili, çoğu din psikolojisi alanında ortaya çıkmış birçok teori bulunmaktadır. Bu teorilerden bazıları antropomorfizmin kökenine ilişkin önermelerde bulunup nasıl veya neden ortaya çıktığını açıklamaya çalışan nihai (ultimate) açıklamalar, bazıları ise antropomorfizmin hangi durumlarda tetiklenip nasıl tezahür ettiğini açıklamaya çalışan yakınsak (proximate) açıklamalardır. Nihai açıklamalar genellikle olguyu evrimsel çerçevede ele alıp antropomorfizmi hayatta kalma avantajı sunan bir adaptasyon veya böylesi bir adaptasyonun yan ürünü olarak değerlendirirken, yakınsak açıklamalar olguyu sosyal ve/veya bilişsel bir çerçevede ele alıp antropomorfizmin çevresel ve bireysel faktörlerle ilişkisini açıklamaya çalışmaktadır.

Antropomorfizme nihai açıklama getirmeye çalışan teorilerden biri, arkeolog Steven Mithen tarafından ortaya atılan ve antropomorfizmi hayatta kalma avantajı sağlayan bir adaptasyon olarak ele alan teoridir. Mithen (1996), Fodor'un (1983) algısal süreçlerin beyinde her biri farklı alanlarda uzmanlaşmış birimlerin oluşturduğu modüler bir sistem tarafından yürütüldüğünü önerdiği modüler zihin modelini esas alarak arkeolojik deliller ışığında zihnin evrimini açıklamaya çalışmıştır. Mithen (1996), insan zihninin tarih boyunca geçirdiği değişimi üç evrede ele alır. Birinci evre ilk insansı maymunun yaşamış olduğu 6 milyon yıl önceden, anatomik açıdan modern insanın (*homo sapiens sapiens*) ortaya çıktığı 100 bin yıl önceye kadarki süreçtir. Mithen'e göre bu süreçte insanlar öğrenme ve karar vermeye yönelik bir "genel zekâya" sahiptiler. Mithen, ilk *homo* cinsinin ortaya çıktığı 2 milyon yıl önceden *homo sapiens sapiens* türünün ortaya çıktığı 100 bin yıl önceye kadarki süreçte av aletlerinin çeşitliliğinde bir artış gözlenirse de alet yapımında taş ve odun dışında bir malzemenin kullanılmadığını ve teknolojik açıdan büyük bir atılımın olmadığını belirtir. Bu süreçte bilim, sanat ve din gibi olgulardan da bir eser olmadığından, henüz bilişsel yeteneklerde kayda değer bir sıçramanın yaşanmadığını, bilişsel süreçlerin genel bir zekâ tarafından yürütüldüğünü savunur.

Mithen (1996) zihnin ikinci evresinin *homo sapiens sapiens* türünün ortaya çıktığı 100 bin yıl önce başladığını önerir. Bu dönemde *homo sapiens sapiens* bireylerinin ölümlerini gömerek mezarlarına çeşitli hayvan parçaları bırakmaları, hayvan kemiklerini işleyerek taş ve odunla birlikte alet yapımında kullanmaları ve aşı boyası kullanmaları (muhtemelen vücutlarını boyamak için) gibi davranışların yeni bir zihinsel evreye işaret ettiğini belirtir. Mithen'e göre bu evrede genel zekâ; farklı davranış alanlarında özelleşmiş, kendi içlerinde ilişkili modüllerden oluşan ve birbirlerinden bağımsız olarak işleyen üç yeni temel zekâ ile desteklenmeye başlamıştır: sosyal zekâ, doğal tarih zekâsı ve teknik zekâ. Sosyal zekâ diğer birey ve gruplarla etkileşim üzerine özelleşmiştir ve bireylerarası iletişim, diğerlerinin zihinsel durumlarını anlama ve davranışlarını tahmin etme ile ilgili modüllerden oluşmaktadır. Doğal tarih zekâsı doğal dünyayı anlama üzerine özelleşmiştir ve doğanın ve doğadaki varlıkların durum ve davranışları ile ilgili bilgi ve içgörüler içeren modüllerden oluşmaktadır. Teknik zekâ ise, alet ve barınak yapımı gibi görevlerde özelleşmiştir ve fiziksel dünyayı anlama ve manipüle etme ile ilgili modüllerden oluşmaktadır.

Mithen (1996), zihnin ikinci evresinde gelişen yeni zekâların büyük ölçüde birbirlerinden izole bir şekilde işlediklerini önerir. Fakat 60 bin yıl önceye gelindiğinde, dilin ve bilincin evrimsel

gelişiminin bir sonucu olarak, zekâlar arası bağlantılılığın/iletişimin başladığını önerir. Mithen, *bilişsel akışkanlık* olarak adlandırdığı bu bağlantılılığın, farklı bilişsel yetilerin sentezlenmesini sağlayarak soyut düşüncelerin ve sembolik davranışların gelişmesini mümkün kıldığını ve günümüzdeki insanı ortaya çıkardığını savunur. Mithen bu iddiası için, altmış bin yıl önce ile 30 bin yıl önce arasındaki bu dönemde insanların; tekne inşa edip denizde seyahat etmek, alet üretiminde yeni teknikler geliştirmek, taş, kemik ve fildişi gibi materyallerden takılar ve sanat eserleri üretmek, kemikten yapılmış iğnelerle kıyafetler dikmek vb. gibi bilişsel yetilerde bir sıçramaya işaret eden davranışlarda bulunmalarını delil olarak gösterir. Mithen bu dönemde, özellikle 40 bin yıl önce, din, sanat ve teknoloji alanlarında ortaya çıkan, daha önce benzeri görülmemiş bu gelişmeleri kültürün büyük patlaması (big bang) olarak nitelendirir.

Mithen'e göre antropomorfizm de bu dönemde, iki ayrı zekânın etkileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanların kendi benliklerine ilişkin içgörülerini model alıp türdeşlerinin zihinsel durumlarını ve davranışlarını anlamalarını ve tahmin etmelerini sağlayan sosyal zekânın doğa ve doğadaki diğer varlıklar hakkındaki bilgiler üzerine uzmanlaşan doğal tarih zekâsı ile etkileşime girdiğini ve bunun da insan davranışlarını anlama ve tahmin etme yetisinin doğa ve doğadaki diğer varlıkların zihinsel durumlarını ve davranışlarını anlamak ve tahmin etmek için kullanılabilmesine imkân tanıyarak antropomorfizmi doğurduğunu savunur. Mithen, ortaya çıkan antropomorfizm eğiliminin avcı-toplayıcılarda hayvan davranışlarını tahmin etmeyi kolaylaştırarak daha etkin avlanmayı mümkün kıldığını ve sağladığı bu avantaj sayesinde evrimsel olarak seçildiğini önerir. Dahası, bu eğilimin ilerleyen dönemlerde hayvanların evcilleştirilmesinde de önemli bir rol oynadığını savunur (Mithen, 1996).

Antropomorfizme getirilen benzer bir nihai açıklama da Caporael ve Heyes (1997) tarafından ortaya atılan, antropomorfizmin bilişsel bir hata olduğu ve evrimsel olarak sosyalliğin seçiliminin bir sonucu olarak ortaya çıktığı önermesidir. Caporael ve Heyes, antropomorfizmin, insanların bir varlığın davranışını açıklamaları veya tahmin etmeleri gerektiğinde ve ilgili varlığın davranışına ilişkin erişilebilir makul bir açıklama olmadığında, diğer bireylerin zihinsel durumlarını anlamak için kullandıkları içgörülerini kullanmalarından kaynaklanan bilişsel bir hata olabileceğini öne sürerler. Ayrıca, bu hatanın daha makul bir açıklama erişilebilir olduğunda düzeltildiğini ve bunun da bilişsel gelişim sürecinin bir parçası olduğunu savunurlar.

Caporael ve Heyes (1997) bu önermelerine alternatif bir diğer evrimsel açıklama daha sunmuşlardır. Bu açıklama ise, antropomorfizmin, ortak bir atadan ya da yakınsak evrimleşmeden kaynaklı olarak, türlerin kendi içlerinde birbirlerinin zihinsel durumlarını anlamalarını sağlayan sistemlerin diğer türlerin ilgili sistemleri ile benzeşmesi ve dolayısıyla türler-arası zihinsel durum anlayışının belirli bir düzeye kadar mümkün hale gelmesi sonucu ortaya çıkmış olabileceği önermesidir. Daha açık bir ifadeyle, insanlar etkileşimde buldukları bireylerin jest ve mimiklerinin neler ifade ettiği, belirli bir davranışın diğerleri tarafından nasıl karşılanacağı, hangi durumlarda diğer bireylere yaklaşıp hangi durumlarda kaçınmaları gerektiği vb. gibi konularda bir anlayışa sahiptirler. Diğer birçok canlı türü de türdeşlerinin zihinsel durumlarını anlama kapasitesine sahiptirler. Caporael ve Heyes (1997), bu tür içi anlayışların benzer bir yapıya sahip olduklarını ve bu yüzden türler arası zihinsel durum anlayışının belirli bir düzeye kadar mümkün olduğunu, bunun da insanlara diğer türlerin davranışlarını açıklama ve tahmin etme avantajı

sunduğunu savunurlar. Sonuç olarak, insanların kendi zihinsel durum anlayışlarını bir referans model olarak kullanıp diğer canlıların zihinsel durumlarını anlamak için kullanma eğiliminde olduklarını ve antropomorfizmin de bu eğilimin bir sonucu olarak ortaya çıktığını önerirler (Caporael ve Heyes, 1997).

Antropomorfizme nihai açıklamaya getirmeye çalışan bir diğer teori de Guthrie'nin teorisidir (1980; 1995). Guthrie, dinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalıştığı teorisinde antropomorfizmin ortaya çıkışı ile ilgili önermeler sunarken yakınsak mekanizmalara ilişkin önermelerde de bulunarak antropomorfizmin hangi koşullarda ortaya çıkacağına ilişkin öngörülerde bulunur. Guthrie, doğal dünyada duyumsadığımız olguların muğlak olduğunu, anlaşılır olabilmeleri için yorumlanmaları gerektiğini ve bu olguların yorumlanmasında benzer olgularla olan geçmiş deneyimlerden yararlanılarak oluşturulan bir dizi bilişsel modelin kullanıldığını önerir. Fakat duyumların yorumlanmasında benzerliğin tek başına yeterli olmadığını, hangi modelin esas alınacağını, modelin yorumlanacak olan olguyla ilişkilendirilebilme potansiyeline (olabilirlik) ve gözlemci/algılayıcı için taşıdığı görelî öneme bağlı olarak belirlendiğini savunur. Örneğin, yolda yürürken fark edilen ince, uzun ve kıvrımlı bir nesneyi zihindeki yılan, ağaç dalı veya halat modellerinden biri ile yorumlamak mümkündür. Fakat ilgili nesnenin bu modellerden hangisi ile yorumlanacağı yürünen yolun ormanlık bir alan mı yoksa şehrin merkezi bir yeri mi olduğuna ve bu modellerin yorumlayıcı/algılayıcı için önemine bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Normal şartlarda ormanlık bir alanda böyle bir nesnenin yılan modeli ile yorumlanması daha olası iken, yorumlayıcı o an bir ağaç dalı aramakla meşgulse, bu nesne gerçekte yılan bile olsa ilk tahlilde bunu bir dal olarak algılayabilir. Diğer bir ifadeyle, duyumsanan olguların yorumlanmasında hangi modelin kullanılacağı, yorumlayıcı için hangi modelin öncelikli olduğuna bağlıdır (Guthrie, 1980).

Guthrie, "canlı" modelinin insanlar ve birçok hayvan türü için doğal dünyadaki muğlaklığı yorumlamada bilişsel olarak öncelikli bir model olduğunu önerir. Guthrie hem insanların hem de birçok hayvan türünün animizm (cansız varlıklara canlılık atfetme) eğilimine sahip olduklarını, bunun kötücül varlıkları (avcı, yırtıcı, düşman vb.) erken tespit etme avantajı sunarak hayatta kalma olasılığını artırdığını önerir. Örneğin, bir geyiğin beslendiği esnada işittiği bir hışırtı ile irkilip, bu sesin bir avcı veya yırtıcıya ait olabileceği ihtimaline ağırlık vererek her an kaçmaya hazır halde etrafını yoklaması bunun bir örneğidir. Guthrie (1995) doğadaki muğlak olguları "canlı" modeli ile yorumlamanın kötücül bir failin varlığı durumunda hayatta kalma olasılığını artırıp böylesi bir failin olmaması durumunda önemli bir kayba yol açmadığından evrimsel açıdan adaptif bir özellik olduğunu ve bu yüzden seçildiğini önermektedir.

Guthrie (1980, 1995), "canlı" modeli içerisinde "insan" modelinin insanlar için öncelikli bir model olduğunu ve antropomorfizmin de bunun bir sonucu olduğunu önerir. İnsanların çevredeki çok geniş sayıda olgunun yaratıcıları/üreticileri olduklarını ve insanların gizlenebilme, gizleyebilme ve aldatma gibi yeteneklerinin, insanla ilgili olan olguların insanla ilgili olmayanlardan ayırt edilmesini zorlaştırdığını belirtir. Örneğin, insanlar kostümler aracılığıyla başka varlıkların şeklinde görünebildikleri gibi, kamuflaj aracılığıyla hiç görünmemeyi de başarabilmektedirler. Guthrie, bu yüzden insan modelinin çok geniş bir yelpazeden olguları yorumlamak için kullanışlı olduğunu belirtir. Ayrıca, insanların gruplar halinde yaşayan sosyal

varlıklar olmalarından dolayı, yorumlayıcının/algılayıcının her an diğer insanlara veya onlara ait izlere rastlamaya hazır olmasının oldukça makul ve normal bir durum olduğunu belirtir. Son olarak, insanların hem çevredeki en güçlü varlık olmaları hem de birbirlerine yaşam boyu bağımlılıklarından dolayı çevredeki en önemli faktör olduklarını ve bu yüzden insanları tespit etmenin önemli olduğunu önerir. Guthrie (1980, 1995), tüm bu nedenlerden dolayı insan modelinin birçok belirsiz olguyu yorumlamada başvurulan temel bir model olduğunu, dolayısıyla belirsizlik içeren çoğu olguyu kaçınılmaz olarak insan merkezci bir şekilde algılamaya ve yorumlamaya eğilimli olduğumuzu önerir. Sonuç olarak, antropomorfizmin bu yanlış eğilimden ileri geldiğini öne sürer.

Yukarıda değinilen teoriler, Guthrie'nin teorisi hariç olmak üzere, belirli bir açıklama gücüne sahip fakat tahmin gücü bakımından en iyimser yaklaşımla zayıf teorilerdir. Bu teoriler test edilebilir önermeler sunmadıkları için yanlışlanabilir değildirler. Bu yüzden bu teorileri birer spekülasyon olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Guthrie'nin antropomorfizm teorisi ise, Hume'un birkaç yüzyıl önce insanların antropomorfizm eğilimine ilişkin sunduğu önermesinin bilimsel bir yaklaşımla formülize edilmiş hâlidir. Hume, insanların dünyadaki belirsizliği anlamlandırmak için kendilerine ilişkin anlayışlarını model olarak kullandıklarını önermiştir (1757/1957). Guthrie ise, Hume'un bu genel önermesinin öncüllerini ortaya koyarak bu açıklamayı bilimsel bir forma kavuşturmuştur. Bu bakımdan Guthrie'nin teorisini bahsi geçen diğer teorilerden ayrı tutmak daha doğru olacaktır. Fakat Guthrie'nin antropomorfizm teorisi dünyadaki belirsizliklerin insan-merkezli bir modelle açıklanmaya çalışılacağını önerip sınır koşulları (boundary conditions) net bir şekilde belirtmemekte ve bireysel farklılıklara ilişkin bir açıklama da sunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu teori insanların doğal dünyadaki hemen her belirsizliği antropomorfik bir bakış açısıyla yorumlayacaklarını önerip antropomorfizme yol açmayacak durumları açık bir şekilde tanımlamamakta ve hangi bireylerin antropomorfizm eğilimlerinin yüksek, hangilerinin düşük olacağına ilişkin bir tahminde bulunmamaktadır.

Antropomorfizmin hangi durumlarda ortaya çıkacağı ve kimlerin buna daha meyilli olacağını tahmin eden tek teori, Epley, Waytz ve Cacioppo (2007) tarafından üç faktörlü bir antropomorfizm teorisi olarak önerilen SEEK modelidir. SEEK son yıllarda antropomorfizm ile ilgili yapılmış yüzlerce ampirik araştırmanın temel dayanağı olduğundan, bu teoriyi ayrı bir alt başlıkta detaylı bir şekilde ele almak daha uygun olacaktır.

3.1. SEEK Antropomorfizm Modeli

Antropomorfizm evrensel bir olgu olsa da, insanlar antropomorfizm eğilimlerinde birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), antropomorfizmin bir tümevarımsal usavurum olduğunu ve insanların antropomorfize etme düzeylerinin bu tümevarımsal sürecin üç temel parçasına bağlı olduğunu önerirler: (a) insan dışı varlıklar hakkında çıkarımlarda bulunurken kronik veya durumsal olarak "insan" ile ilgili bilgileri aktive etme olasılığı; (b) insan dışı varlıklarla ilgili bilgileri zihinde yerleştirirken antropomorfik bilgiyi düzeltme veya uyarılma olasılığı; (c) aktive edilmiş ve muhtemel olarak düzeltilmiş/uyarlanmış antropomorfik temsilleri insan dışı varlıklara uygulama olasılığı. Buna göre, antropomorfizm, insan ile ilgili bilgilerin aktif hale gelip, minimal düzeyde bir düzeltmeye maruz kalarak insan dışı

varlıklara uygulanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), SEEK (Sociality, Effectance, Elicited Agent Knowledge) olarak adlandırdıkları modellerinde, antropomorfizmi ortaya çıkaran tümevarımsal usavurum sürecini başlatabilecek, biri bilişsel diğer ikisi motivasyonel olmak üzere, üç psikolojik öncül tanımlarlar: antroposentrik bilginin erişilebilirliği ve uygulanabilirliği (uyarılmış fail bilgisi), aidiyet/bağlanma ihtiyacı (sosyallik motivasyonu) ve diğerlerinin davranışlarını anlama ve açıklama ihtiyacı (etkisellik motivasyonu).

3.1.1. Uyarılmış Fail Bilgisi

Uyarılmış fail bilgisi (elicited agent knowledge), SEEK modelindeki tek bilişsel faktördür. Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), daha önce Caporael ve Heyes (1997) ve Guthrie'nin de (1980; 1995) önerdiği gibi, insanların, hakkında bilgi sahibi olmadıkları failer (agent) hakkında çıkarımlarda bulunurlarken, kendileri (bireyin kendisi veya genel olarak insanlar) ile ilgili bilgileri esas alarak, bu faileri kendilerine ilişkin anlayışlarıyla anlamaya çalıştıklarını önerirler. Dolayısıyla fail (bireyin kendisi veya genel olarak insanlar) bilgisinin aktive edilmesinin antropomorfizmin birincil belirleyicisi olduğunu önerirler.

Epley, Waytz ve Cacioppo (2007) bu önermelerini üç nedene dayandırmaktadırlar. Birincisi; insanların, duysal deneyimlerinin bedenleri ile sınırlı olmasından kaynaklı olarak, yalnızca insan olma deneyimine sahip olup farklı bir varlık olmanın nasıl hissettirdiğine ilişkin bir deneyime sahip olamamalarıdır. Dolayısıyla, insanların diğer insanlar hakkında çıkarımlarda bulunurlarken kendilerine ilişkin bilgi ve içgörülerini esas almalarında olduğu gibi, insan dışı failer hakkında çıkarımlarda bulunurlarken de yine kendilerine ilişkin bilgi ve içgörülerini esas aldıklarını önerirler. İkinci olarak; insanların diğer failerin eylemlerini gözlemlerken, beyinlerinde bu eylemleri sanki kendileri gerçekleştiriyorlarmış gibi aktivitelerin oluşmasını sağlayan ayna nöronları delil olarak gösterirler. Ayna nöronların otomatik ve hızlı bir şekilde diğer failer hakkında çıkarımda bulunma sürecine bireyin kendisine ilişkin anlayışından girdiler sağladığını önerirler. Üçüncüsü ise insanların bebekliklerinde bakım ihtiyaçları dolayısıyla sürekli olarak insanlarla etkileşimde olmaları ve bunun bir sonucu olarak insanlar hakkında derin bir bilgi birikimine sahip olurken insan dışı failer hakkında yetersiz bilgiye sahip olmalarıdır. Dolayısıyla, insanların erken yaşlarda diğer failer hakkında çıkarımlarda bulunurken kendi türlerine ilişkin anlayışlarını kullandıklarını fakat ilgili failer hakkında bilgi sahibi oldukça kendilerine ilişkin bilgilerin çıkarım sürecindeki ağırlığının azaldığını önerirler.

Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), fail bilgisini aktive edip antropomorfizme yol açma potansiyeli olan birtakım yönelimsel, durumsal, gelişimsel ve kültürel faktörler önerirler. Örneğin, bireysel bir farklılık olarak "biliş ihtiyacı (need for cognition)", durumsal bir faktör olarak "algılanan benzerlik", gelişimsel bir faktör olarak "alternatif açıklamaların edinimi" ve kültürel faktörler olarak deneyimler, normlar ve ideolojiler gibi faktörlerin antropomorfizmi yordayabileceğini önerirler. Sonuç olarak Epley, Waytz ve Cacioppo (2007) fail bilgisinin uyarılmasının antropomorfizmin bilişsel bir öncülü olduğunu, bireyin diğer failer hakkında çıkarımlarda bulunurken zihninde kendisi veya diğer insanlarla ilgili bilgilerin herhangi bir nedenle aktif hale gelmesinin antropomorfizmle sonuçlanacağını önerirler.

3.1.2. Sosyallik Motivasyonu

SEEK modelindeki bir diğer öncül, motivasyonel bir faktör olan sosyallik motivasyonudur. Sosyallik motivasyonu bireyin sosyal bağ kurma, aidiyet ve kabul edilme gibi ihtiyaçlarını ifade etmektedir (Baumeister ve Leary, 1995). Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), bireylerin sosyallik ihtiyaçlarını evcil hayvanlar, ilahi varlıklar vb. gibi insan dışı failerle karşılama eğilimlerine ilişkin delillere dayanarak, sosyallik motivasyonunun antropomorfizme yol açtığını savunurlar. Epley, Waytz ve Cacioppo (2007) sosyallik motivasyonunun antropomorfizmi iki yolla artırdığını önerirler. Birincisi, sosyallik motivasyonunun insan özelliklerini de içeren sosyal ipuçlarının erişilebilirliğini artırarak insan dışı varlıklarda insan-benzeri özellikler algılamayı artırması yoluyla. İkincisi ise, sosyallik motivasyonunun bireyin sosyal bağlantı arayışını artırarak insan dışı varlıkları birer aidiyet kaynağı haline getirmesi yoluyla. Sosyal bağlantı arayışı içerisindeki birey, aidiyet ihtiyacını karşılama amacıyla insan dışı varlıkları antropomorfize edip onlarla bağ kurmaktadır.

Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), sosyallik motivasyonunu uyarıp antropomorfizme yol açma potansiyeli olan birtakım yönelimsel, durumsal, gelişimsel ve kültürel faktörler önerirler. Örneğin, bireysel bir farklılık olarak “kronik yalnızlık”, durumsal bir faktör olarak “sosyal kopukluk (social disconnection)”, gelişimsel bir faktör olarak “bağlanma (attachment)” ve kültürel bir faktör olarak “bireycilik-toplumculuk” gibi faktörlerin antropomorfizmi yordayabileceğini önerirler.

Sosyallik motivasyonu ve antropomorfizm arasındaki ilişki SEEK modelinin ampirik olarak en çok test edilen hipotezidir. Epley ve arkadaşları (2008) bu hipotezi test ettikleri üç ayrı çalışmada, yalnız veya dışlanmış bireylerin; hayvanları, cansız nesnelere ve tanrıları daha fazla antropomorfize ettiklerini belirlemişlerdir. Bartz ve arkadaşları (2016) ise Epley ve arkadaşları (2008) tarafından yapılmış olan bir çalışmayı, daha geniş bir örneklem ile tekrarlamış ve benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Ayrıca, aynı çalışmada, kendileri için önemli ve anlamlı birini düşünmeleri istenen katılımcıların (aidiyet ihtiyacının dindirilmesi amacıyla) antropomorfizm eğilimlerinin diğer katılımcılara kıyasla daha düşük olduğunu gözlemlemişlerdir. Benzer şekilde, çok sayıda araştırma, yalnızlık veya dışlanmışlık hissinin; evcil hayvanları (Brown, Hengy ve McConnell, 2016), teknolojik tüketici ürünlerini (Shin ve Kim, 2020), robotları (Eyssel ve Reich, 2013) ve hayali varlıkları (Niemyjska ve Drat-Ruszczak, 2013) antropomorfize etme eğilimini artırdığını veya bu varlıkları antropomorfize etmenin yalnızlık veya dışlanmışlık hissini azalttığını bulmuştur.

3.1.3. Etkisellik Motivasyonu

SEEK modelindeki diğer motivasyonel öncül ise etkisellik (effectance) motivasyonudur. Etkisellik motivasyonu, bireyin, çevresinin öngörülebilirliği ve kontrol edilebilirliğini artırarak çevresiyle etkin bir şekilde etkileşim kurma ihtiyacını ifade etmektedir (White, 1959). Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), antropomorfizmin hayvan davranışlarını anlamlandırmada sağladığı kolaylığa ilişkin delillere dayanarak, insan dışı failerin davranışlarını açıklayacak herhangi bir bilginin olmadığı durumlarda, belirsizlikleri azaltıp öngörülebilirliği artırmak için antropomorfizme başvurulduğunu savunurlar. Bu yüzden, etkisellik motivasyonunun bir sonucu olarak, belirsizliği azaltmaya çalışma, çevreyi daha öngörülebilir ve kontrol edilebilir kılma gibi

ihtiyaçların bireyi antropomorfizme yönlendireceğini önerirler. Dolayısıyla, etkisellik motivasyonunun yüksek olmasının antropomorfizm eğilimini artıracığını, düşük olmasının ise azaltacağını öngörürler.

Epley, Waytz ve Cacioppo (2007), etkisellik ihtiyacını uyarıp antropomorfizme yol açma potansiyeli olan birtakım yönelimsel, durumsal, gelişimsel ve kültürel faktörler önerirler. Örneğin, bireysel farklılıklar olarak “kapatma ihtiyacı (need for closure)” ve “kontrol arzusu”, durumsal bir faktör olarak “mevcut öngörülebilirlik”, gelişimsel bir faktör olarak “yetkinlik kazanma” ve kültürel bir faktör olarak “belirsizlikten kaçınma” gibi faktörlerin antropomorfizmi yordayabileceğini önerirler.

Etkisellik motivasyonu ve antropomorfizm arasındaki ilişkiyi test eden çalışmalar iki olgunun birbirleriyle ilişkili olduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Waytz vd. (2010) tarafından yapılan bir dizi çalışmada, bilgisayarları daha sık arıza veren katılımcıların bilgisayarlarını daha fazla antropomorfize ettikleri, katılımcıların davranışları öngörülemeyen teknolojik cihazları daha fazla antropomorfize ettikleri, katılımcılardan bir robotun davranışlarını tahmin etmeleri istendiğinde bu robotu daha fazla antropomorfize ettikleri ve katılımcıların antropomorfize etmeleri istenen varlıkların davranışlarını daha öngörülebilir olarak değerlendirdikleri gözlenmiştir. Öngörülebilirlik ve kontrol edilebilirlik ile antropomorfizm arasındaki ilişki farklı deneysel çalışmalarda da ortaya konulmuştur (Barrett ve Johnson, 2003; Eyssele, Kuchenbrandt ve Bobinger, 2011).

4. ANTROPOMORFİZMİN TÜKETİCİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sosyal ve bilişsel dünyamızın kaçınılmaz bir parçası olan antropomorfizmin tüketim bağlamında da karşılık bulması kaçınılmazdır. İnsanlar birer tüketici olarak sahip oldukları varlıkları sıklıkla antropomorfize etmektedirler. Örneğin, bir tüketicinin sahip olduğu ürünlere isim vermesi, onlara birer kişilik atfederek cinsiyet ve aidiyet belirten ifadelerle (oğlum, kızım vb.) hitap etmesi tüketici antropomorfizminin yaygın bir örneğidir. Benzer şekilde, tüketicilerin ürün ve markalara kişilik atfetmesi (Aaker, 1997; Chandler ve Schwarz, 2010), ürün ve markalarla ilişki kurması (Fournier, 1998), ürün ve markalara bağlılık hissetmesi (Long, Yoon ve Friedman, 2015; MacInnis ve Folkes, 2017) gibi olgular da antropomorfizm ile doğrudan ilgilidir.

Tüketicilerin antropomorfizm eğiliminin yanı sıra, firmalar da antropomorfik ürün ve hizmetler tasarlayarak pazara sunmaktadırlar. Örneğin, her geçen gün insana daha çok benzeyen robotlar, birer insan gibi diyalog kuran dijital asistanlar (Siri, Alexa, Cortana, Ugi, Tobi vs.), insan vücudunu andıran ürün ambalajları, farları duygu içeren insan bakışlarını (kızgınlık, mutluluk) andıran otomobiller akla ilk gelen antropomorfik ürün/hizmet örnekleridir. Benzer şekilde, maskot kullanımı da markaların antropomorfize edilmesinde başvurulan yaygın uygulamalardan biridir. Arçelik, Turkcell, Michelin, Cheetos, Nesquik, Mr Muscle, Duracell vb. markalar maskot kullanımında akla ilk gelen örneklerdir.

Firmalar ürün ve markalarının tasarım ve iletişiminde zihindeki insan şemasını uyaracak unsurlar kullanarak ürün ve markalarını antropomorfik hale getirmekte ve bunu birçok farklı

şekilde yapabilmektedirler. MacInnis ve Folkes (2017) bu farklı yöntemleri üç grup altında toplamıştır: görsel ipuçları, sözel araçlar ve retorik araçlar. Görsel ipuçları, ürün/markanın insana has fenotipik özellikler (göz, yüz, gövde, el, ayak, cinsiyet vs.) barındıracak şekilde tasarlanmasını ifade etmektedir. Sözel araçlar ise, ürün/markanın bir insan gibi isimlendirilmesi veya reklam ve tanıtımlarda ürün/markanın birinci şahıs ağzından konuşması gibi yöntemleri ifade etmektedir. Son olarak, retorik araçlar ise teşhis sanatı kullanarak ürün/markanın insanı andıracak fiziksel özelliklere sahip olmasa da reklam ve tanıtımlarda insana has sıfatlar, kişilik özellikleri veya davranışlarla tasvir edilmesi gibi yöntemleri ifade etmektedir.

Firmalar kimi zaman konumlandırma amaçları doğrultusunda ürün/markalarının arzulanı şekilde algılanmasını sağlamak kimi zaman da tüketicilerin çeşitli nedenlerle uyarılan ihtiyaçlarına cevap vermek için antropomorfizmden faydalanmaktadır. Tüketici davranışlarına ilişkin araştırmalar ürün/marka antropomorfizminin çoğu zaman hem firma hem de tüketiciler için olumlu çıktılar sunduğunu göstermektedir. Firmalar açısından bakıldığında, antropomorfik ürünler daha çok beğenilmekte (Aggarwal ve McGill, 2007; Delbaere, McQuarrie ve Phillips, 2011; Miesler, 2012) ve daha güvenilir bulunmakta (de Visser vd., 2016; Niu, Terken ve Eggen, 2018; Waytz, Heafner ve Epley, 2014); antropomorfik unsurlar barındıran reklamlar daha ikna edici bulunmakta (Touré-Tillery ve McGill, 2015), daha fazla dikkat çekerek hem reklamın hem de markanın daha uzun süre akılda kalmasını sağlamakta (Guido vd. 2019) ve tüketicinin ürünü satın alma niyetini artırmaktadır (Chen, 2017).

Tüketici açısından bakıldığında ise, antropomorfik ürünlerin tüketicilerin yalnızlık, dışlanmışlık ve kontrol eksikliği gibi olumsuz deneyimlerini telafi edebildiği ve tüketicilerin aidiyet ve kontrol ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanıdığı görülmektedir. Örneğin, Chen ve arkadaşları (2017), sosyal dışlanma deneyimi yaşayan katılımcıların, herhangi bir dışlanmaya maruz kalmayan katılımcılara kıyasla, antropomorfik markaları daha fazla tercih ettiklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca bu ilişkiye sosyal bağlanma ihtiyacının aracılık ettiğini ve katılımcılara yeni insanlarla ilişki kurma fırsatı sunulduğunda ise bu etkinin ortadan kalktığını gözlemlemişlerdir. Benzer şekilde, Mourey ve arkadaşları (2017) da sosyal dışlanmaya maruz bırakılan katılımcıların antropomorfik ürünlerle etkileşim kurduktan sonra sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecek diğer davranışlara yönelik niyetlerinde düşüş olduğunu gözlemlemişlerdir.

Antropomorfizmin tüketicilerin kontrol/yetkinlik ihtiyacını telafi edebildiğine ilişkin deliller de mevcuttur. Örneğin, Chen ve arkadaşları (2018), kontrol eksikliği yaşayan bireylerin ürün antropomorfize etme görevi ile ilgilendikten sonra, nötr bir göreve kıyasla, bu eksikliklerini kısmen giderdiklerini ve kendilerini daha canlı hissettiklerini bulgulamışlardır. Benzer şekilde, Waytz ve arkadaşları (2010), tüketici ürünlerini de içeren uyarılarla yaptıkları çalışmada katılımcıların ilgili uyarıları antropomorfize etmelerinin etkisellik hislerini artırdığını gözlemlemişlerdir.

Antropomorfizm genellikle olumlu çıktılar sunsa da olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Örneğin, karşı konulması gereken cezbedici ürünlerin antropomorfize edilmesi, tüketimden kaynaklanan sorumluluk duygusunu azaltıp, içsel çatışmayı sekteye uğratarak öz-kontrolü güçleştirebilmektedir (Hur, Koo ve Hofmann, 2015). Benzer şekilde, bir risk unsurunun (kumar

makinesi, cilt kanseri vs.) antropomorfize edilmesinin, güç algısı yüksek bireylerde risk unsuruna yönelik kontrol hissini artırıp risk algısını azalttığı ve dolayısıyla riskli davranışlara girişme niyetini artırdığı gözlenmiştir. Firmalar açısından ise, antropomorfik bir imaja sahip bir markanın hata yapması, antropomorfik olmayan bir markaya kıyasla daha olumsuz tutumlara neden olup bu markanın ürünlerine yönelik daha düşük satın alma niyetine yol açabilmekte (Puzakova, Kwak ve Rocereto, 2013), böyle bir markanın fiyat yükseltmesi, antropomorfik olmayan bir muadiline kıyasla, tüketicilerin fiyat artışını daha adaletsiz bulmalarına neden olabilmekte (Kwak, Puzakova ve Rocereto, 2015), kişisel bilgiler içeren, kişiye yönelik reklamlarda antropomorfik unsurların yer alması kişilerin ürün/markaya yönelik tutum ve niyetlerini olumsuz yönde etkileyebilmekte (Puzakova, Rocereto ve Kwak, 2013) ve tüketicilerin ayırt ediciliğini (distinctiveness) yansıtabilecek markaların antropomorfik olması, ayırt edicilik motivasyonu yüksek olan tüketicilerde markaya yönelik olumsuz tutumlara yol açabilmektedir (Puzakova ve Aggarwal, 2018). Antropomorfizm olgusunu tüketici davranışları bağlamında ele alan araştırmaların bulguları Tablo 1’de özetlenmiştir (bkz. EKLER).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada antropomorfizm olgusunun tarihi, kavramsallaşma süreci, olguyu açıklamaya çalışan teoriler ve olgunun pazarlamadaki yeri incelenmiş ve tüketici davranışları bağlamında 2020 yılına kadar yapılmış olan ampirik araştırmaların bulguları özetlenerek nitel olarak değerlendirilmiştir. Tüketici davranışları literatüründeki ampirik araştırmaların önemli bir bölümü antropomorfizmin marka ve tüketiciler açısından sunduğu faydaları raporlarken, küçük bir kısmı da antropomorfizmin olumsuz etkilerini raporlamıştır. Bu çalışmalar antropomorfizmin özellikle firma/marka hata yaptığı veya tüketiciler açısından olumsuz davranışlara giriştiğinde (fiyat yükseltme, yanıltıcı reklam, gizlilik ihlâli, adaletsizlik, üretim hataları vb.) olumsuz çıktılara yol açtığını göstermektedir. Antropomorfizmin olumlu etkilerini raporlayan çalışmalar incelendiğinde ise tüketicilerin antropomorfik ürün ve markaları daha sıcak algıladıkları, daha çok beğendikleri, daha güvenilir buldukları ve bu ürün ve markalarla daha kolay bağ/ilişki kurabildikleri gözlenmektedir. Ayrıca ürünlerin reklamlarda antropomorfize edilmesi veya reklamlarda antropomorfik unsurlara yer verilmesinin reklamları daha ikna edici, daha dikkat çekici ve daha hatırlanır kıldığı ve tüketicilerin ürüne/markaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyerek satın alma niyetlerini artırdığı görülmektedir. Tüm bu bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, firmaların ürün tasarımı ve tutundurma faaliyetlerinde antropomorfizmden faydalanmalarının bazı özel durumlar dışında genel olarak olumlu çıktılar sunduğu, dolayısıyla antropomorfizmin firmalar için adeta bir sihirli değnek olduğu söylenebilir.

Antropomorfizmin tüketiciler açısından sunduğu faydalar incelendiğinde ise yalnızlık veya dışlanmışlık deneyimi yaşayan tüketicilerin antropomorfik ürünlerle bağ kurarak aidiyet ihtiyaçlarını karşılayabildikleri görülmektedir. Benzer şekilde, antropomorfik ürünlerin tüketicilerin kontrol ve etkisellik ihtiyaçlarını da karşılama potansiyeli olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Fakat antropomorfizmin bazı bireylerde kontrol hissini azaltabildiğini ve bazı durumlarda da tüketicilerin öz kontrol kabiliyetlerini olumsuz etkilediğini raporlayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde antropomorfizmin tüketiciler üzerindeki psikolojik etkilerinin duruma ve bağlama bağlı olduğu söylenebilir.

Yukarıda değerlendirilen bulgular, diğer çoğu sosyal bilim alanlarında olduğu gibi, tekrarlama (replication) çalışmalarının teşvik edilmediği bir alan olan tüketici davranışları literatüründen derlenmiştir. Son yıllarda davranışsal araştırma bulgularının tekrarlanabilirliğinin ve yeniden üretilebilirliğinin (reproducibility) sınıdığı uluslararası büyük ölçekli çalışmalar davranışsal araştırmaların bulgularının önemli ölçüde tekrarlanabilir olmadığını ortaya koymuş ve bu alanlarda üretilen bilgilerin güvenilirliğini sorgulanır hale getirmiştir (Klein vd., 2014, 2018, 2019; Open Science Collaboration, 2012, 2015). Nitekim, son yıllarda antropomorfizm ile ilgili yapılmış ampirik araştırmaların büyük çoğunluğunun teorik altyapısını oluşturan Epley, Waytz ve Cacioppo'nun (2007) antropomorfizm teorisine (SEEK) ilişkin yapılmış tekrarlama çalışmaları birbirleriyle çelişen bulgular elde etmişlerdir. Bartz, Tchalova ve Fenerci (2016)'nin Epley vd. (2008)'de yer alan çalışmalardan birini tekrarlama girişimleri olumlu sonuç verse de, tekrarlama çalışmaları yürüten bir grup gönüllü araştırmacı aynı çalışmayı tekrarlamaya çalışmış fakat teoriyi destekleyen bir bulgu elde edememişlerdir (Open Science Collaboration, 2015). Dolayısıyla, temel aldıkları teorilerden bağımsız olarak, tekrarlama çalışmalarıyla desteklenmedikleri sürece, yukarıda tartışılan araştırma bulgularının güvenilirlikleri belirsiz olduğundan bu bulgular ihtiyatla ele alınmalıdır. Bu nedenle, başta bu çalışmalara temel teşkil eden teorileri doğrudan test eden çalışmalar olmak üzere, mevcut literatürde önemli teorik ve pratik çıktıları olan araştırmalara yönelik tekrarlama çalışmaları yapılmalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

Anthropomorphism, the tendency to attribute human characteristics to non-human entities, is a widespread phenomenon observed in every aspect of daily human life. The archaeological records reveal that the physical evidence for the anthropomorphism phenomenon dates back as far as 40,000 BC and supports the idea that the phenomenon probably arose during an even earlier epoch. As for the concept of anthropomorphism, written records indicate that anthropomorphism was first conceptualized in the 15th century to describe the religious doctrines that ascribed human form elements (hand, foot, eye, body, etc.) to divine beings and that the term "anthropomorphism" was first used in the 18th century, again in a religious context. Until then, anthropomorphism had been a phenomenon discussed within a religious context, and the concept had semantically remained within this limited framework. However, again in the 18th century, David Hume discussed the phenomenon as a universal tendency manifesting in every aspect of life and described it as it is understood today.

Anthropomorphism is considered a universal phenomenon, a tendency that can be observed in all neurologically "normal" humans. Although there is no consensus on the life stage at which anthropomorphism is more prevalent, empirical research reveals that the phenomenon arises in the first months of infancy as a product of an innate tendency and can be observed in people of all ages. From animate to inanimate, from natural to artificial, we tend to anthropomorphize almost everything in our daily lives. For example, we talk to our pets as if we are talking to a human being and try to explain their behavior according to our understanding of human behavior; we see human faces and silhouettes in nature and ambiguous patterns; we describe natural events with words that characterize human emotions and behaviors; we depict non-human beings as human beings in almost all fields of art, and so on. All these examples show how common

anthropomorphism is in everyday life.

As in all aspects of human life, anthropomorphism manifests in the context of consumption as well. For example, naming the products one owns, attributing a personality to them, and addressing them with expressions indicative of gender are typical examples of anthropomorphism in the consumption context. Similarly, phenomena such as attributing personality to products and brands and establishing relationships with and feeling connected to them are also directly related to anthropomorphism. Considering consumers' widespread anthropomorphic tendency, it is no surprise that companies often engage in practices that take advantage of this. For example, robots that look increasingly human every day, digital assistants and chatbots that communicate like humans, products and packages that involve humanlike elements in their design, brands represented by anthropomorphic mascots, and adverts in which products and brands are depicted as human, are the most common practices of anthropomorphism in marketing.

A large body of research in the consumer behavior literature has reported the benefits of anthropomorphism for brands and consumers, while several others reported its adverse effects. Studies reporting the positive effects of anthropomorphism for companies show that consumers perceive anthropomorphic products and brands as warmer, more desirable, and more reliable and that consumers can more easily establish bonds with these products and brands. Moreover, advertisements containing anthropomorphic elements are found to be more convincing, offer higher memorability both for the ad and the brand by attracting increased attention, and increase the consumer's purchase intention by positively affecting consumers' attitudes towards the product/brand. Studies reporting the adverse effects of anthropomorphism, on the other hand, show that anthropomorphism leads to negative outcomes when the firm/brand makes mistakes or engages in actions deemed undesirable by consumers (e.g., price increases, misleading advertisements, privacy violations, injustice, production errors, etc.). When evaluated as a whole, these findings suggest that, as long as companies do not engage in unwelcome actions, employing anthropomorphism in product design and promotion activities generally offers positive outcomes.

As for the consumers' side, research shows that consumers experiencing loneliness or exclusion can meet their belongingness needs by engaging with anthropomorphic products. Similarly, some studies report that anthropomorphic products also have the potential to meet consumers' control and effectance needs. However, there are also studies reporting that anthropomorphism can reduce the sense of control among some individuals and, in some cases, negatively affects consumers' self-control. When evaluated together, these findings suggest that the psychological effects of anthropomorphism on consumers depend on the individual and the situation.

The findings discussed above have been compiled from the consumer behavior literature, where replication studies are not encouraged, as is the case with most other social science disciplines. In recent years, large-scale, multi-lab efforts investigating the replicability and reproducibility of psychological research have revealed that the majority of the findings from

psychological science are not reproducible and cast substantial doubt on the credibility of psychological research. The SEEK model of anthropomorphism (Epley et al., 2007), which has served as the theoretical basis for the majority of empirical research on anthropomorphism in recent years, was also subject to replication attempts. Two independent attempts to replicate one of the studies in Epley et al. (2007) resulted in contradictory findings. Bartz et al.'s (2016) attempt successfully replicated the findings of the original study, whereas the attempt by a group of open science volunteers failed to replicate. Therefore, the findings on the effects of anthropomorphism discussed above should be treated with caution unless supported by replication studies. For this reason, we recommend that systematic replication studies be carried out for existing research with significant theoretical and practical implications.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

Yazar Katkı Oranı: Her iki yazar da eşit düzeyde katkı vermiştir.

KAYNAKÇA

- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347-356.
- Aggarwal, P., & McGill, A. L. (2007). Is that car smiling at me? Schema congruity as a basis for evaluating anthropomorphized products. *Journal of Consumer Research*, 34(4), 468-479.
- Aggarwal, P., & McGill, A. L. (2012). When brands seem human, do humans act like brands? Automatic behavioral priming effects of brand anthropomorphism. *Journal of Consumer Research*, 39(2), 307-323.
- Awad, N., & Youn, N. (2018). You reflect me: Narcissistic consumers prefer anthropomorphized arrogant brands. *Journal of the Association for Consumer Research*, 3(4), 540-554.
- Barrett, J., & Johnson, A. H. (2003). The role of control in attributing intentional agency to inanimate objects. *Journal of Cognition and Culture*, 3(3), 208-217.
- Bartz, J. A., Tchalova, K., & Fenerci, C. (2016). Reminders of social connection can attenuate anthropomorphism: A replication and extension of Epley, Akalis, Waytz, and Cacioppo (2008). *Psychological Science*, 27(12), 1644-1650.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Bonatti, L., Frot, E., Zangl, R., & Mehler, J. (2002). The human first hypothesis: Identification of conspecifics and individuation of objects in the young infant. *Cognitive Psychology*, 44(4), 388-426.
- Brown, C. M., Hengy, S. M., & McConnell, A. R. (2016). Thinking about cats or dogs provides relief from social rejection. *Anthrozoös*, 29(1), 47-58.
- Brown, D. E. (1991). *Human universals*. McGraw-Hill.
- Burgess, A. M., Graves, L. M., & Frost, R. O. (2018). My possessions need me: Anthropomorphism and hoarding. *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(3), 340-348.
- Burghardt, G. M. (1991). Cognitive ethology and critical anthropomorphism: A snake with two heads and hognose snakes that play dead. İçinde C. A. Ristau (Ed.), *Cognitive ethology: The minds of other animals: Essays in honor of Donald R. Griffin* (ss. 53-90). Lawrence Erlbaum Associates.

- Byrne, J., Grace, M., & Hanley, P. (2009). Children's anthropomorphic and anthropocentric ideas about micro-organisms: Educational research. *Journal of Biological Education*, 44(1), 37-43.
- Caporael, L. R. (1986). Anthropomorphism and mechanomorphism: Two faces of the human machine. *Computers in Human Behavior*, 2(3), 215-234.
- Caporael, L. R., & Heyes, C. M. (1997). Why anthropomorphize? Folk psychology and other stories. İçinde R. W. Mitchell, N. S. Thompson, & H. L. Miles (Eds.), *Anthropomorphism, anecdotes, and animals* (ss. 59-76). State University of New York Press.
- Chambers, E. (1753). *A supplement to Mr. Chambers's cyclopædia: or, Universal dictionary of arts and sciences, in two volumes, (Vol. 1)*. London: printed for W. Innys and others. <https://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/HistSciTech/HistSciTech-idx?id=HistSciTech.CycloSupple01>
- Chan, E. Y. (2020). Political conservatism and anthropomorphism: An investigation. *Journal of Consumer Psychology*, 30(3), 515-524.
- Chandler, J., & Schwarz, N. (2010). Use does not wear ragged the fabric of friendship: Thinking of objects as alive makes people less willing to replace them. *Journal of Consumer Psychology*, 20(2), 138-145.
- Chang, Y., Li, Y., Yan, J., & Kumar, V. (2019). Getting more likes: The impact of narrative person and brand image on customer-brand interactions. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 47(6), 1027-1045.
- Chen, F., Chen, R. P., & Yang, L. (2020). When sadness comes alive, will it be less painful? The effects of anthropomorphic thinking on sadness regulation and consumption. *Journal of Consumer Psychology*, 30(2), 277-295.
- Chen, F., Sengupta, J., & Adaval, R. (2018). Does endowing a product with life make one feel more alive? The effect of product anthropomorphism on consumer vitality. *Journal of the Association for Consumer Research*, 3(4), 503-513.
- Chen, K.-J. (2017). Humanizing brands: An examination of the psychological process of anthropomorphism and its effects on consumer responses. *Journal of Marketing Management*, 5(2), 2333-6099.
- Chen, R. P., Wan, E. W., & Levy, E. (2017). The effect of social exclusion on consumer preference for anthropomorphized brands. *Journal of Consumer Psychology*, 27(1), 23-34.
- Conard, N. J. (2003). Palaeolithic ivory sculptures from southwestern Germany and the origins of figurative art. *Nature*, 426(6968), 830-832.
- Connell, P. M. (2013). The role of baseline physical similarity to humans in consumer responses to anthropomorphic animal images. *Psychology & Marketing*, 30(6), 461-468.
- Cooremans, K., & Geuens, M. (2019). Same but different: Using anthropomorphism in the battle against food waste. *Journal of Public Policy & Marketing*, 38(2), 232-245.
- Dalton R. (2003). Lion man takes pride of place as oldest statue. *Nature*, 425(6953), 7. <https://doi.org/10.1038/425007a>. <https://www.nature.com/news/2003/030901/full/news030901-6.html>
- De Bondt, C., Van Kerckhove, A., & Geuens, M. (2018). Look at that body! How anthropomorphic package shapes systematically appeal to consumers. *International Journal of Advertising*, 37(5), 698-717.
- De Schonen, S., Mancini, J., & Liegeois, F. (1998). *About functional cortical specialization: The development of face recognition*. İçinde F. Simion & G. Butterworth (Eds.), *The development of sensory, motor and cognitive capacities in early infancy: From perception to cognition* (pp. 103-120). Psychology Press/Erlbaum (UK) Taylor & Francis.
- De Visser, E. J., Monfort, S. S., McKendrick, R., Smith, M. A., McKnight, P. E., Krueger, F., & Parasuraman, R. (2016). Almost human: Anthropomorphism increases trust resilience in cognitive agents. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 22(3), 331-349.
- Delbaere, M., McQuarrie, E. F., & Phillips, B. J. (2011). Personification in advertising: Using a visual metaphor to trigger anthropomorphism. *Journal of Advertising*, 40(1), 121-130.
- Easterbrook, M. A., Kisilevsky, B. S., Hains, S. M. J., & Muir, D. W. (1999). Faceness or complexity: Evidence from newborn visual tracking of facelike stimuli. *Infant Behavior and Development*, 22(1), 17-35.
- Epley, N., Akalis, S., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2008). Creating social connection through inferential reproduction: Loneliness and perceived agency in gadgets, gods, and greyhounds. *Psychological Science*, 19(2), 114-120.

- Epley, N., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: a three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*, 114(4), 864.
- Eyssel, F., Kuchenbrandt, D., & Bobinger, S. (2011, March). Effects of anticipated human-robot interaction and predictability of robot behavior on perceptions of anthropomorphism. İçinde *Proceedings of the 6th international conference on Human-robot interaction* (ss. 61–68).
- Eyssel, F., & Reich, N. (2013, March). Loneliness makes the heart grow fonder (of robots)—On the effects of loneliness on psychological anthropomorphism. İçinde *2013 8th acm/ieee international conference on human-robot interaction (hri)* (ss. 121–122). IEEE.
- Fan, A., Wu, L. (Laurie), & Mattila, A. S. (2016). Does anthropomorphism influence customers' switching intentions in the self-service technology failure context? *Journal of Services Marketing*, 30(7), 713–723.
- Fodor, J. A. (1983). *The modularity of mind*. MIT press.
- Fournier, S. (1998). Consumers and their brands: Developing relationship theory in consumer research. *Journal of Consumer Research*, 24(4), 343-373.
- Fritsch, C. T. (2015). *Anti-anthropomorphism in the Greek Pentateuch*. Princeton University Press.
- Gazzola, V., Rizzolatti, G., Wicker, B., & Keysers, C. (2007). The anthropomorphic brain: The mirror neuron system responds to human and robotic actions. *Neuroimage*, 35(4), 1674-1684.
- Guido, G., Pichierri, M., Pino, G., & Nataraajan, R. (2019). Effects of face images and face pareidolia on consumers' responses to print advertising: An empirical investigation. *Journal of Advertising Research*, 59(2), 219–231.
- Guthrie, S. (1980). A cognitive theory of religion. *Current Anthropology*, 21(2), 181-203.
- Guthrie, S. (1995). *Faces in the clouds: A new theory of religion*. Oxford University Press.
- Haan, M. D., Pascalis, O., & Johnson, M. H. (2002). Specialization of neural mechanisms underlying face recognition in human infants. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 14(2), 199-209.
- Hadi, R., & Valenzuela, A. (2014). A meaningful embrace: Contingent effects of embodied cues of affection. *Journal of Consumer Psychology*, 24(4), 520–532.
- Hadjikhani, N., Kveraga, K., Naik, P., & Ahlfors, S. P. (2009). Early (N170) activation of face-specific cortex by face-like objects. *Neuroreport*, 20(4), 403.
- Harris, L. T., & Fiske, S. T. (2008). The brooms in Fantasia: Neural correlates of anthropomorphizing objects. *Social Cognition*, 26(2), 210-223.
- Hart, P. M., Jones, S. R., & Royne, M. B. (2013). The human lens: How anthropomorphic reasoning varies by product complexity and enhances personal value. *Journal of Marketing Management*, 29(1–2), 105–121.
- Hart, P., & Royne, M. B. (2017). Being human: How anthropomorphic presentations can enhance advertising effectiveness. *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 38(2), 129–145.
- Herak, I., Kervyn, N., & Thomson, M. (2020). Pairing people with products: Anthropomorphizing the object, dehumanizing the person. *Journal of Consumer Psychology*, 30(1), 125–139.
- Hume, D. (1957). *The natural history of religion*. Stanford University Press. (Orijinal yayın tarihi, 1757).
- Hur, J. D., Koo, M., & Hofmann, W. (2015). When temptations come alive: How anthropomorphism undermines self-control. *Journal of Consumer Research*, 42(2), 340–358.
- Kamewari, K., Kato, M., Kanda, T., Ishiguro, H., & Hiraki, K. (2005). Six-and-a-half-month-old children positively attribute goals to human action and to humanoid-robot motion. *Cognitive Development*, 20(2), 303-320.
- Keaveney, S. M., Herrmann, A., Befurt, R., & Landwehr, J. R. (2012). The eyes have it: How a car's face influences consumer categorization and evaluation of product line extensions. *Psychology & Marketing*, 29(1), 36-51.
- Kennedy, J. S. (1992). *The new anthropomorphism*. Cambridge University Press.
- Ketron, S., & Naletelich, K. (2019). Victim or beggar? Anthropomorphic messengers and the savior effect in consumer sustainability behavior. *Journal of Business Research*, 96, 73-84.
- Kim, H. C., & Kramer, T. (2015). Do materialists prefer the “brand-as-servant”? The interactive effect of anthropomorphized brand roles and materialism on consumer responses. *Journal of Consumer Research*, 42(2), 284–299.

- Kim, H. Y., & McGill, A. L. (2018). Minions for the rich? Financial status changes how consumers see products with anthropomorphic features. *Journal of Consumer Research*, 45(2), 429–450.
- Kim, S., Chen, R. P., & Zhang, K. (2016). Anthropomorphized helpers undermine autonomy and enjoyment in computer games. *Journal of Consumer Research*, 43(2), 282–302.
- Kim, S., & McGill, A. L. (2011). Gaming with mr. slot or gaming the slot machine? Power, anthropomorphism, and risk perception. *Journal of Consumer Research*, 38(1), 94–107.
- Kim, T., Sung, Y., & Moon, J. H. (2020). Effects of brand anthropomorphism on consumer-brand relationships on social networking site fan pages: The mediating role of social presence. *Telematics and Informatics*, 51, 101406.
- Klein, R. A., Cook, C. L., Ebersole, C. R., Vitiello, C., Nosek, B. A., Chartier, C. R., ... & Ratliff, K. (2019, December 11). Many Labs 4: Failure to replicate mortality salience effect with and without original author involvement. <https://doi.org/10.31234/osf.io/vef2c>.
- Klein, R. A., Ratliff, K. A., Vianello, M., Adams Jr, R. B., Bahník, Š., Bernstein, M. J., ... & Cemalcilar, Z. (2014). Investigating variation in replicability: A “Many Labs” Replication Project. *Social psychology*.
- Klein, R. A., Vianello, M., Hasselman, F., Adams, B. G., Adams Jr, R. B., Alper, S., ... & Batra, R. (2018). Many Labs 2: Investigating variation in replicability across samples and settings. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 1(4), 443–490.
- Koo, M., Oh, H., & Patrick, V. M. (2019). From oldie to goldie: Humanizing old produce enhances its appeal. *Journal of the Association for Consumer Research*, 4(4), 337–351.
- Kühn, S., Brick, T. R., Müller, B. C., & Gallinat, J. (2014). Is this car looking at you? How anthropomorphism predicts fusiform face area activation when seeing cars. *Plos One*, 9(12), e113885.
- Kwak, H., Puzakova, M., & Rocereto, J. F. (2015). Better not smile at the price: The differential role of brand anthropomorphization on perceived price fairness. *Journal of Marketing*, 79(4), 56–76.
- Kwak, H., Puzakova, M., & Rocereto, J. F. (2017). When brand anthropomorphism alters perceptions of justice: The moderating role of self-construal. *International Journal of Research in Marketing*, 34(4), 851–871.
- Kwok, C., Grisham, J. R., & Norberg, M. M. (2018). Object attachment: Humanness increases sentimental and instrumental values. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(4), 1132–1142.
- Laksmidewi, D., Susianto, H., & Afiff, A. Z. (2017). Anthropomorphism in advertising: The effect of anthropomorphic product demonstration on consumer purchase intention. *Asian Academy of Management Journal*, 22(1), 1–25.
- Landwehr, J. R., McGill, A. L., & Herrmann, A. (2011). It’s got the look: The effect of friendly and aggressive “facial” expressions on product liking and sales. *Journal of Marketing*, 75(3), 132–146.
- Leshner, J. H. (2001). *Xenophanes of Colophon: fragments: A text and translation with a commentary*. University of Toronto Press.
- Letheren, K., Martin, B. A., & Jin, H. S. (2017). Effects of personification and anthropomorphic tendency on destination attitude and travel intentions. *Tourism Management*, 62, 65–75.
- Lin, C. H., & Huang, Y. (2018). How self-construals affect responses to anthropomorphic brands, with a focus on the three-factor relationship between the brand, the gift-giver and the recipient. *Frontiers in Psychology*, 9(NOV), 1–17.
- Liu, T., Geng, L., Ye, L., & Zhou, K. (2019). “Mother Nature” enhances connectedness to nature and pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 61, 37–45.
- Long, C., Yoon, S., & Friedman, M. (2015). How lonely consumers relate to brands: Insights from psychological and marketing research. İçinde S. Fournier, M. Brezaele, & J. Avery (Eds.), *Strong brands, strong relationships* (ss. 95–105). New York, NY: Routledge.
- Ludwig, N. N., Hecht, E. E., King, T. Z., Revill, K. P., Moore, M., Fink, S. E., & Robins, D. L. (2020). A novel social attribution paradigm: The dynamic interacting shape clips (DISC). *Brain and cognition*, 138, 105507.
- MacInnis, D. J., & Folkes, V. S. (2017). Humanizing brands: When brands seem to be like me, part of me, and in a relationship with me. *Journal of Consumer Psychology*, 27(3), 355–374.
- Maeng, A., & Aggarwal, P. (2018). Facing dominance: Anthropomorphism and the effect of product face ratio on consumer preference. *Journal of Consumer Research*, 44(5), 1104–1122.
- May, F., & Monga, A. (2014). When time has a will of its own, the powerless don’t have the will to wait: Anthropomorphism of time can decrease patience. *Journal of Consumer Research*, 40(5), 924–942.

- Miesler, L. (2012). Product choice and anthropomorphic designs: Do consumption goals shape innate preferences for human-like forms? *Design Journal*, 15(3), 373–392.
- Mithen, S. J. (1996). *The prehistory of the mind: A search for the origins of art, religion and science*. Thames & Hudson
- Morton, J., & Johnson, M. H. (1991). CONSPEC and CONLERN: A two-process theory of infant face recognition. *Psychological Review*, 98(2), 164–181.
- Mourey, J. A., Olson, J. G., & Yoon, C. (2017). Products as pals: Engaging with anthropomorphic products mitigates the effects of social exclusion. *Journal of Consumer Research*, 44(2), 414–431.
- Museum Ulm. *Der löwenmensch: Geschichte, Magie, Mythos*. <http://www.loewenmensch.de/index.html>
- Newman, G. E. (2018). Bringing narratives to life: Animism, totems, and intangible value. *Journal of the Association for Consumer Research*, 3(4), 514–526.
- Newton, F. J., Newton, J. D., & Wong, J. (2017). This is your stomach speaking: Anthropomorphized health messages reduce portion size preferences among the powerless. *Journal of Business Research*, 75, 229–239.
- Niemyjska, A., & Drat-Ruszczak, K. (2013). When there is nobody, angels begin to fly: Supernatural imagery elicited by a loss of social connection. *Social Cognition*, 31(1), 57–71.
- Niu, D., Terken, J., & Eggen, B. (2018). Anthropomorphizing information to enhance trust in autonomous vehicles. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 28(6), 352–359.
- Open Science Collaboration. (2012). An open, large-scale, collaborative effort to estimate the reproducibility of psychological science. *Perspectives on Psychological Science*, 7(6), 657–660.
- Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. *Science*, 349(6251), aac4716.
- Orth, U. R., Cornwell, T. B., Ohlhoff, J., & Naber, C. (2017). Seeing faces: The role of brand visual processing and social connection in brand liking. *European Journal of Social Psychology*, 47(3), 348–361.
- Palermo, R., & Rhodes, G. (2007). Are you always on my mind? A review of how face perception and attention interact. *Neuropsychologia*, 45(1), 75–92.
- Pecock, R. (1860). *The repressor of over much blaming of the clergy*. Longman, Green, Longman, and Roberts. <https://quod.lib.umich.edu/c/cme/AHB1325.0001.001>
- Piaget, J. (1929). *The child's conception of the world*. Harcourt, Brace Jovanovich.
- Puzakova, M., & Aggarwal, P. (2018). Brands as rivals: Consumer pursuit of distinctiveness and the role of brand anthropomorphism. *Journal of Consumer Research*, 45(4), 869–888.
- Puzakova, M., & Kwak, H. (2017). Should anthropomorphized brands engage customers? The impact of social crowding on brand preferences. *Journal of Marketing*, 81(6), 99–115.
- Puzakova, M., Kwak, H., & Rocereto, J. F. (2013). When humanizing brands goes wrong: The detrimental effect of brand anthropomorphization amid product wrongdoings. *Journal of Marketing*, 77(3), 81–100.
- Puzakova, M., Rocereto, J. F., & Kwak, H. (2013). Ads are watching me: A view from the interplay between anthropomorphism and customisation. *International Journal of Advertising*, 32(4), 513–538.
- Rauschnabel, P. A., & Ahuvia, A. C. (2014). You're so lovable: Anthropomorphism and brand love. *Journal of Brand Management*, 21(5), 372–395.
- Reavey, B., Puzakova, M., Larsen Andras, T., & Kwak, H. (2018). The multidimensionality of anthropomorphism in advertising: The moderating roles of cognitive busyness and assertive language. *International Journal of Advertising*, 37(3), 440–462.
- Riva, P., Sacchi, S., & Brambilla, M. (2015). Humanizing machines: Anthropomorphization of slot machines increases gambling. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 21(4), 313.
- Romero, M., & Craig, A. W. (2017). Costly curves: How human-like shapes can increase spending. *Journal of Consumer Research*, 44(1), 80–98.
- Severson, R. L., & Lemm, K. M. (2016). Kids see human too: Adapting an individual differences measure of anthropomorphism for a child sample. *Journal of Cognition and Development*, 17(1), 122–141.
- Shin, H. I., & Kim, J. (2020). My computer is more thoughtful than you: Loneliness, anthropomorphism and dehumanization. *Current Psychology*, 39(2), 445–453.
- Simion, F., Leo, I., Turati, C., Valenza, E., & Dalla Barba, B. (2007). How face specialization emerges in the first

- months of life. *Progress in Brain Research*, 164, 169–185.
- Stern, D. (1992). Imitatio hominis: Anthropomorphism and the character (s) of God in Rabbinic literature. *Prooftexts*, 12(2), 151–174.
- Tam, K. P., Lee, S. L., & Chao, M. M. (2013). Saving Mr. Nature: Anthropomorphism enhances connectedness to and protectiveness toward nature. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(3), 514–521.
- Touré-Tillery, M., & McGill, A. L. (2015). Who or what to believe: Trust and the differential persuasiveness of human and anthropomorphized messengers. *Journal of Marketing*, 79(4), 94–110.
- Treagust, D. F., & Harrison, A. G. (2000). In search of explanatory frameworks: An analysis of Richard Feynman's lecture 'Atoms in motion'. *International Journal of Science Education*, 22(11), 1157–1170.
- Triantos, A., Plakoyiannaki, E., Outra, E., & Petridis, N. (2016). Anthropomorphic packaging: is there life on "Mars"? *European Journal of Marketing*, 50(1–2), 260–275.
- Tuškej, U., & Podnar, K. (2018). Consumers' identification with corporate brands: Brand prestige, anthropomorphism and engagement in social media. *Journal of Product and Brand Management*, 27(1), 3–17.
- Van Esch, P., Arli, D., Gheshlaghi, M. H., Andonopoulos, V., von der Heidt, T., & Northey, G. (2019). Anthropomorphism and augmented reality in the retail environment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 49(March), 35–42.
- Vidal, D. (2007). Anthropomorphism or sub-anthropomorphism? An anthropological approach to gods and robots. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13(4), 917–933.
- Wan, J. (2018). Paying the doughboy: The effect of time and money mind-sets on preference for anthropomorphized products. *Journal of the Association for Consumer Research*, 3(4), 466–476.
- Wan, E. W., Chen, R. P., & Jin, L. (2017). Judging a book by its cover? The effect of anthropomorphism on product attribute processing and consumer preference. *Journal of Consumer Research*, 43(6), 1008–1030.
- Wang, F., & Basso, F. (2019). "Animals are friends, not food": Anthropomorphism leads to less favorable attitudes toward meat consumption by inducing feelings of anticipatory guilt. *Appetite*, 138(February), 153–173.
- Waytz, A., Heafner, J., & Epley, N. (2014). The mind in the machine: Anthropomorphism increases trust in an autonomous vehicle. *Journal of Experimental Social Psychology*, 52, 113–117.
- Waytz, A., Morewedge, C. K., Epley, N., Monteleone, G., Gao, J. H., & Cacioppo, J. T. (2010). Making sense by making sentient: effectance motivation increases anthropomorphism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(3), 410.
- White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66(5), 297.
- Williams, W. (2002). Aspects of the creed of Imam Ahmad Ibn Hanbal: a study of Anthropomorphism in early Islamic discourse. *International Journal of Middle East Studies*, 34(3), 441–463.
- Windhager, S., Hutzler, F., Carbon, C. C., Oberzaucher, E., Schaefer, K., Thorstensen, T., ... & Grammer, K. (2010). Laying eyes on headlights: Eye movements suggest facial features in cars. *Collegium Antropologicum*, 34(3), 1075–1080.
- Yuan, L. (Ivy), & Dennis, A. R. (2019). Acting like humans? Anthropomorphism and consumer's willingness to pay in electronic commerce. *Journal of Management Information Systems*, 36(2), 450–477.
- Zhang, M., Li, L., Ye, Y., Qin, K., & Zhong, J. (2020). The effect of brand anthropomorphism, brand distinctiveness, and warmth on brand attitude: A mediated moderation model. *Journal of Consumer Behaviour*, 19(5), 523–536.
- Zhang, Z., & Patrick, V. M. (2018). Call me Rollie! The role of brand nicknames in shaping consumer-brand relationships. *Journal of the Association for Consumer Research*, 3(2), 147–162.
- Zhu, H., Wong, N., & Huang, M. (2019). Does relationship matter? How social distance influences perceptions of responsibility on anthropomorphized environmental objects and conservation intentions. *Journal of Business Research*, 95, 62–70.
- Zohar, A., & Ginossar, S. (1998). Lifting the taboo regarding teleology and anthropomorphism in biology education—heretical suggestions. *Science Education*, 82(6), 679–697.

EKLER

Tablo 1: Antropomorfizmin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Ampirik Araştırmaların Bulguları

Çalışma	Yöntem	Uyaranlar	Antropomorfizm Türü	Temel Bulgular
Aggarwal ve McGill, 2007	Deneysel	Otomobil, şişelenmiş ürün	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	İnsanla ilgili bir şema (sözcü, aile, ikiz kardeşler) ile hazırlanan (priming) katılımcılar, üründe ilgili insan şeması ile uyumlu unsurlar bulunduğunda bu ürünleri daha fazla antropomorfize ederek diğer ürünlere kıyasla olumlu değerlendirmişlerdir.
Chandler ve Schwarz, 2010	Deneysel	Otomobil	Çerçeveleme: Sıfat kullanımı	Bireylerin otomobillerini antropomorfik sıfatlarla değerlendirmeleri, kalite-araçsallık kaygısı ile değiştirme niyeti arasındaki bağı zayıflatarak, değiştirme niyetini düşürmüştür.
Delbaere, McQuarrie ve Phillips, 2011	Deneysel	Nemlendirici, atıştırıcılık, çamaşır suyu	Çerçeveleme: Fail gibi tasvir etme	Ürünlerin insana has davranışlarda bulunduğunu gösteren reklam görselleri ürünlerin antropomorfize edilmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu görseller, antropomorfik unsurlar içermeyen görsellere kıyasla daha pozitif duygusal tepkiler ve daha pozitif bir marka kişiliği yaratmış ve böylece markanın daha fazla beğenilmesini sağlamıştır.
Kim ve McGill, 2011	Deneysel	Slot makinesi, metin	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Risk unsurunu (kumar makinası, cilt kanseri) antropomorfize etmenin, sosyal güç hissi yüksek bireylerde risk unsuruna ilişkin kontrol algısını artırarak risk algısını düşürdüğü, sosyal güç hissi düşük bireylerde ise kontrol algısını azaltarak risk algısını artırdığı gözlenmiştir.
Landwehr, McGill ve Herrmann, 2011	Deneysel, Gözlemsel	Otomobil, cep telefonu	Görsel: Yüz benzeri görünüm	Otomobillerin ön tasarımında ızgaranın yönünün aracın cana yakın (friendly) algılanması üzerinde rol oynadığı, farların ise etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Yukarı dönük (gülümseyen) ızgara, aracı nötr bir ızgaraya kıyasla daha cana yakın hale getirirken, aşağı dönük (somurtan) ızgaranın, nötr bir ızgaraya kıyasla daha az cana yakın hale getirdiği gözlenmiştir. Aracın agresif algılanmasında ise, hem çatık farların hem de aşağı dönük ızgaranın ayrı ayrı etkili oldukları fakat bir arada olmalarının etkiyi daha fazla artırmadığı gözlenmiştir. Ayrıca, aracın ön tasarımının beğenilmesinin, tasarımın ortaya çıkardığı haz ve uyarılma duygularının bir sonucu olduğu, en çok beğenilen tasarımların yukarı dönük ızgaralı ve çatık farlı araçlar olduğu ve bu etkinin yalnızca otomobillerle sınırlı olmadığı da araştırmanın diğer bulgularıdır.

Aggarwal ve McGill, 2012	Deneysel	Bilindik markalar (Krispy Creme, Kellogg's, Volvo, Discovery channel)	Görev: Antropomorfize etme	Katılımcıların bir markayı antropomorfize etmeleri, markaya ilişkin tutumlarına bağlı olarak, markanın çağrıştırdığı ile uyumlu veya aksi yönde davranışsal niyetler sergilemelerine yol açmıştır. Katılımcının markayı antropomorfize etmesi, markaya ilişkin tutumları olumluysa markanın çağrıştırdığı ile uyumlu davranışlar sergilemesine; markaya ilişkin tutumları olumsuz ise markanın çağrıştırdığı ile aksi yönde davranış sergilemesine yol açmıştır. Fakat markanın bir hizmetkâr-memur gibi çerçevelenmesi bu etkiyi tersine çevirmiştir.
Keaveney vd., 2012	Deneysel	Otomobil	Görsel: Yüz benzeri görünüm	Otomobilleri antropomorfize etme eğilimi yüksek olan katılımcıların otomobil markasını tahmin etmede daha iyi oldukları ve otomobillerin farlarının katılımcıların otomobilin modelini tahmin etmelerinde ön ızgaraya kıyasla daha etkili olduğu tespit edilmiştir.
Miesler, 2012	Deneysel	Otomobil	Görsel: Yüz benzeri görünüm	Ürünle ilgili duygusal hedeflerini hayal ederek tercihte bulunması istenen katılımcılar antropomorfik tasarımlı ürünleri tercih etmeye meyilli iken, fonksiyonel hedeflerini hayal etmesi istenen katılımcılar antropomorfik olmayan tasarımları tercih etme eğiliminde olmuşlardır. Ayrıca antropomorfik tasarım tercihi ile beğeni arasında pozitif bir ilişki gözlemlenirken, öngörülen tüketici-ürün ilişki kalitesi ile antropomorfik tasarım tercihi arasında bir ilişki gözlenmemiştir.
Connell, 2013	Deneysel	Marka maskotu	Görsel: Marka maskotu	Marka maskotu olarak sıkça kullanılan hayvan figürlerinin düşük düzeyde antropomorfik olduklarında antropomorfik olmayan figürlere kıyasla daha az beğenildikleri, antropomorfizm düzeyleri yüksek olduğunda ise antropomorfik olmayan figürlere kıyasla daha fazla beğenildikleri gözlenmiştir.
Hart, Jones ve Royne, 2013	Deneysel	—	—	Bir ürünün tüketici tarafından antropomorfize edilmesinin ürünün karmaşıklığı ile doğru orantılı olduğu ve tüketicinin ürünü antropomorfize etme eğilimi ile ürüne atfettiği değer arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir.
Puzakova, Kwak ve Rocereto, 2013	Deneysel	Portakal suyu, dijital kamera, blender, ütü	Görsel: Yüz benzeri görünüm, vücut benzeri tasarım Sözel: Birinci şahıs dili Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Bir markanın yaptığı bir hata ile ilgili bilgiye maruz kalmak, ilgili marka antropomorfik olduğunda, antropomorfik olmamasına kıyasla, daha olumsuz tutumlara ve daha düşük satın alma niyetine yol açmıştır. Bu etki, kişilik özelliklerinin doğasına ilişkin inançların bir sonucu olarak, özellikle kişiliğin sabit ve değişmez olduğuna inanan bireylerde gözlenmiştir. Marka sorumluluğunun da bu ilişkiye aracılık ettiği gözlenmiştir. Ayrıca, markanın yaptığı hata sonrasında özür dilemesi bu olumsuz etkiyi değiştirmezken, markanın hatayı telafi etmesi olumsuz etkiyi ortadan kaldırmıştır.
Puzakova, Rocereto ve	Deneysel	Reklam broşürü,	Sözel: Birinci şahıs dili	Reklamın antropomorfik unsurlarla birlikte, kişiselleştirilmiş (kişiye özel) bir mesaj/metin içermesi, katılımcıların reklama ilişkin tutum ve niyetlerini olumsuz

Kwak, 2013		internet sitesi	Görsel: İnsan silüeti	yönde etkilemiştir. Bu etkinin, karşı koyma eğiliminde ve mahremiyet hassasiyetinde artış aracılığıyla ortaya çıktığı gözlenmiştir. Reklam kişiselleştirilmemiş, genel bir mesaj/metin içerdiğinde bu etki ortadan kalkmıştır.
Tam, Lee ve Chao, 2013	Deneysel	Doğa, Dünya	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Doğayı antropomorfize etme eğilimi sergileyen katılımcıların, diğer katılımcılara kıyasla, yeşil ürün kullanma niyetlerinin daha fazla olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca, doğanın antropomorfize edilmesinin doğaya bağlılığı artırdığı ve bunun da yeşil ürün tercih etme, çevreci hareketleri destekleme gibi çevreci eğilimleri artırdığı tespit edilmiştir.
Hadi ve Valenzuela, 2014	Deneysel	Kâğıt havlu, duvar saati, kitap	Görsel: Marka karakteri, insan yüzü, karikatürize insan gözü,	Bir ürüne yönelik sevgi içerikli jestlerin (sarılma, okşama) sergilenmesi, ilgili ürün antropomorfik özellikler taşıyorsa satın alma niyetini ve ürüne yönelik tutumları olumlu yönde etkilemiştir. Fakat antropomorfik özellikler taşımayan ürünler için böyle bir etki gözlenmemiştir. Ayrıca bu etki yalnızlık hissine bağlı olarak ortaya çıkmıştır: yalnızlık algıları yüksek olan bireylerde bu etki gözlenirken, yalnızlık algıları düşük bireylerde böyle bir etki gözlenmemiştir. Son olarak, antropomorfizm, jest ve yalnızlığın etkileşimine bağlı olan bu etkinin, duygusal bağlılık (aidiyet) aracılığıyla ortaya çıktığı gözlenmiştir.
May ve Monga, 2014	Deneysel, Gözlemsel	Zaman	Teşhis: İsim verme, fail gibi tasvir etme	Zamanı antropomorfize etmek, güçlülük algıları düşük bireylerde sabrı azaltırken, güçlülük algıları yüksek bireylerde herhangi bir etki yaratmamıştır.
Rauschnabel ve Ahuvia, 2014	Gözlemsel	—	—	Markaya yönelik pozitif yönelimi olan bireylerde, marka antropomorfizmi ile marka aşkı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin marka kalitesi ile marka aşkı arasındaki ilişkiden daha kuvvetli olduğu gözlenmiştir.
Waytz, Heafner ve Epley, 2014	Deneysel	Otomobil (sürüş simülasyonu)	İşitsel: Kadın sesi Teşhis: İsim verme, cinsiyet belirtme, fail gibi tasvir etme	Bir sürüş simülasyonu aracılığıyla yapılan araştırmada, otonom otomobilin antropomorfik bir şekilde sunulması, otonom olmayan veya otonom olup antropomorfik olmayan araçlara kıyasla daha fazla güven yaratmıştır. Ayrıca antropomorfik otonom aracı kullanan katılımcıların, diğer araçları kullanan katılımcılara kıyasla, kaza esnasında daha rahat oldukları ve karşı aracın sürücüsünden kaynaklanan bu kazada kendi araçlarını daha az sorumlu tuttıkları gözlenmiştir.
Hur, Koo ve Hofmann, 2015	Deneysel	Kurabiye, taşınabilir TV, tatlı markası	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili Görev: Antropomorfize etme	Karşı konulması gereken cezbedici ürünlerin antropomorfize edilmesi, bireyin tüketimden kaynaklanan sorumluluk duygusunu azaltıp içsel çatışmayı sekteye uğratarak, öz-kontrolü güçleştirmiştir.

Kim ve Kramer, 2015	Deneysel, Gözlemsel	Otomobil, kol saati	Sözel: Birinci şahıs dili Görev: Antropomorfize etme	Materyalist bireyler, antropomorfize edilmiş ürünler birer hizmetkar olarak sunulduklarında, hem birer partner olarak sunulmalarına kıyasla hem de materyalist olmayan bireylere kıyasla daha fazla ödeme istekliliği göstermişlerdir. Bu etki, antropomorfik nesne üzerinde tahakküm kurma arzusu aracılığıyla ortaya çıkmış ve yalnızca statü ürünlerinde gözlenmiştir. Antropomorfik olmayan ürünler veya materyalist olmayan bireylerle ilgili olarak bu şekilde bir etki gözlenmemiştir.
Kwak, Puzakova ve Rocereto, 2015	Deneysel, Gözlemsel	Kahve makinesi, harici batarya, 3D web cam	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Marka antropomorfizminin, fiyat artışına ilişkin algılanan adaleti olumsuz yönde etkilediği, fiyat indirimlerine ilişkin algılanan adaleti ise olumlu yönde etkilediği ve bu ilişkinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği gözlenmiştir. Erkeklerde fiyat artışına ilişkin algılanan adaletin kadınlara göre daha olumsuz olduğu kadınlarda ise fiyat indirimlerine ilişkin algılanan adaletin erkeklere göre daha olumlu olduğu gözlenmiştir.
Riva, Sacchi ve Brambilla, 2015	Deneysel	Slot makinesi	Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Slot makinesini antropomorfize etmenin katılımcıların makineyi kullanma davranışlarını artırdığı tespit edilmiş ve bu ilişkinin heyecan, güven gibi uyarılma ile ilgili pozitif duygular aracılığıyla ortaya çıktığına ilişkin delil elde edilmiştir.
Touré-Tillery ve McGill, 2015	Deneysel	Ürün açıklaması (diş ipi), masa, gece lambası, kupa bardak	Görsel: Antropomorfik sözcü Sözel: Birinci şahıs dili	Kişilerarası güveni düşük katılımcılar, antropomorfik unsurlarla sunulan ürünü, antropomorfik unsurlar olmadan sunulan ürünlere kıyasla daha ikna edici bulmuşlardır. Örneğin basılı bir reklamda ürün tanıtımının antropomorfik bir sözcü tarafından yapılması, bir insan tarafından yapılmasına kıyasla, ürünü daha ikna edici kılmıştır. Kişilerarası güveni yüksek katılımcılarda ise ürünlerin ikna edicilikleri arasında bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Fakat dikkat düzeyinin (attentiveness) artmasının, kişilerarası güveni yüksek katılımcılarda, insan sözcünün kullanıldığı ürünlerin antropomorfik sözcü kullanılan ürünlerden daha ikna edici algılanmasına yol açtığı, kişilerarası güveni düşük katılımcılarda ise, hipotezin aksine, herhangi bir etki yaratmadığı gözlenmiştir.
Fan, Wu ve Mattila, 2016	Deneysel	Kiosk	İşitsel: Konuşma	Katılımcıların, self-servis hizmet başarısızlığı karşısında, gelecekte ilgili kiosk/cihaz yerine bir müşteri temsilcisini tercih etme niyetlerinin antropomorfik sese sahip kioska, antropomorfik olmayan sese sahip kioska kıyasla daha düşük olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte, güçlülük algıları yüksek bireylerin, etrafta diğer müşterilerin olduğu bir self-servis hizmet başarısızlığı durumunda, gelecekte ilgili kiosk/cihaz yerine bir müşteri temsilcisini tercih etme niyetlerinin antropomorfik sese sahip kioska, antropomorfik olmayan kioska kıyasla daha yüksek olduğu gözlenirken, etrafta başka müşterilerin olmaması durumunda ise daha düşük olduğu gözlenmiştir. Güçsüz bireyler için ise, etrafta başka müşterilerin olmasından bağımsız olarak, kiosk/cihaz yerine bir müşteri temsilcisini tercih etme niyetlerinin antropomorfik sese sahip kioska, antropomorfik olmayan kioska kıyasla daha düşük

				olduğu gözlenmiştir.
Kim, Chen ve Zhang, 2016	Deneysel	Dijital yardımcı	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Oyun içerisinde ipucu/yardım içerikli bilgilerin antropomorfik bir yardımcı tarafından sağlanması, antropomorfik olmayan yardımcı tarafından sağlanmasına kıyasla, oyundan daha az keyif alınmasına yol açmıştır. Ayrıca algılanan otonominin antropomorfizm ile oyundan alınan keyif arasındaki ilişkiye aracılık ettiği gözlenmiştir.
Triantos vd., 2016	Gözlemsel	—	—	Nielsen'in en iyi 100 market markasına ilişkin yapılan nicel içerik analizi sonucunda, markaların %54'ünde en az bir antropomorfik ambalajlama örneğinin bulunduğu ve bu market markalarının web sitelerinde yer alan ambalajların %34,9'unun en az bir antropomorfik unsur içerdiği bulgulanmıştır. Ayrıca, antropomorfizmin ağırlıklı olarak hedonik ürünlerde kullanıldığı bulgulanmıştır.
Chen, 2017	Gözlemsel (YEM)	Enerji içeceği	Teşhis: Fail gibi tasvir etme	İnsan şemasını tetikleyebilecek unsurlar barındıran reklamlar, hem reklama hem de markaya yönelik tutumlarla ve satın alma niyeti ile olumlu yönde bir ilişki göstermiştir.
Chen, Wan ve Levy, 2017	Deneysel	Şeker, pil, şampuan	Sözel: Birinci şahıs dili Görev: Antropomorfize etme	Sosyal dışlanmanın, antropomorfik ürün tercihini artırdığı gözlenmiştir. Sosyal bağlanma (aidiyet) ihtiyacının bu ilişkiye aracılık ettiği ve katılımcılara aidiyet ihtiyaçlarını karşılama fırsatı verildiğinde bu etkinin ortadan kalktığı gözlenmiştir. Son olarak, sosyal dışlanmadan dolayı kendilerini suçlayan katılımcıların antropomorfik partner (uzun süreli) markayı, diğerlerini suçlayan katılımcıların ise antropomorfik kaçamak (kisa süreli) markayı tercih ettikleri gözlenmiştir.
Hart ve Royne, 2017	Deneysel	Otomobil	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: Ünlü biri gibi tasvir edilme	Ürün reklamının (basılı) doğrudan veya bağlamsal antropomorfik unsurlar barındırmasının, hem reklam hem de markaya yönelik tutumları olumlu yönde etkileyerek satın alma niyetini artırdığı gözlenmiştir. Beklenenin aksine, bağlamsal antropomorfizmin direkt antropomorfizmden daha etkili olduğu gözlenmiştir. Ayrıca algılanan yalnızlığın, antropomorfizm ile reklama yönelik tutum arasındaki ilişkiyi düzenlediği gözlenmiştir. Orta ve yüksek düzeyde yalnızlık algılayan katılımcılar, düşük yalnızlık düzeyindeki katılımcılara kıyasla, reklama yönelik daha pozitif bir tutum sergilemişlerdir. Fakat markaya yönelik tutumlar için bu moderasyon etkisi gözlenmemiştir.
Kwak, Puzakowa ve Rocereto, 2017	Deneysel	Taşınabilir batarya, tablet, ayakkabı	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Bağımsız benlik kurgusuna sahip katılımcıların marka antropomorfik olduğunda (antropomorfik olmadığı duruma kıyasla), dağıtımsal adaletsizliğe daha olumsuz tepki verdikleri ve bu etkinin, ilişki normlarının ihlal edildiği algısından ileri geldiği belirlenmiştir. Öte yandan, karşılıklı-bağımlı benlik kurgusuna sahip katılımcıların ise marka antropomorfik olduğunda (antropomorfik olmadığı duruma kıyasla),

				dağıtımsal adaletsizliğe daha az olumsuz tepki verdikleri fakat süreçsel adaletsizlik söz konusu olduğunda, bu katılımcıların antropomorfik marka koşulunda daha olumsuz tepki verdikleri belirlenmiştir. Bu etkinin de, benzer şekilde, ilişki normlarının ihlal edildiği algısından kaynaklandığı belirlenmiştir.
Laksmidewi, Susianto ve Afiff, 2017	Deneysel	Grip ilacı	Görsel: Ürün karakteri (maskot) İşitsel: Konuşma	Ürün reklamlarında antropomorfik karakterlerin kullanılmasının, ürünün etkililiğine (efficacy) ilişkin algıları olumlu yönde etkileyerek satın alma niyetini artırdığı gözlenmiştir. Bu etkinin, ilgili karakter fiziksel davranışlar sergilediğinde, konuşmasına kıyasla, daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca ürün karakterinin insana benzerliğinin yüksek olmasının bu etkiyi artırdığı gözlenmiştir.
Letheren, Martin ve Jin, 2017	Deneysel	Destinasyon	Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Turistik destinasyonların antropomorfize edilmesinin, antropomorfizm eğilimi yüksek katılımcılarda destinasyona yönelik pozitif tutumları ve ziyaret etme niyetini artırdığı ve bu etkinin pozitif duyular aracılığıyla ortaya çıktığı tespit edilmiştir.
Mourey, Olson ve Yoon, 2017	Deneysel	Cep telefonu, elektrikli süpürge	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Antropomorfik ürünlere maruz kalmanın ya da onlarla etkileşime girmenin, sosyal dışlanmanın yol açtığı bağlanma (aidiyet) ihtiyacını karşılayabildiği gözlenmiştir. Katılımcılara antropomorfik ürünün yalnızca bir makine olduğu hatırlatıldığında, bu etkinin azaldığı gözlenmiştir.
Newton, Newton ve Wong, 2017	Deneysel	Reklam broşürü	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Sindirim sistemini antropomorfik bir şekilde tasvir eden sağlık mesajlarının, güç algısı düşük bireylerin sağlıklarına ilişkin tehdit algılarını artırarak yiyecek ve içecek porsiyonlarını küçültmelerini sağladığı tespit edilmiştir.
Orth vd., 2017	Deneysel	Şarap şişesi	Görsel: İnsan yüzü	Ürün ambalajlarının insan yüzleri içermesinin işleme akıcılığı aracılığıyla ürüne yönelik beğeniyi artırdığı ve bu etkinin antropomorfizm eğilimi veya yalnızlık hissi yüksek katılımcılarda daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.
Puzakova ve Kwak, 2017	Deneysel	Ürün etiketi (matara), kahve makinesi, valiz, sandviç	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Sosyal kalabalığın antropomorfik ürün tercihi üzerinde bir etkisinin olmadığı fakat etkileşim-yönelimli antropomorfik ürün tercihi üzerinde ters yönlü bir etkisinin olduğu gözlenmiştir. Etkileşim-yönelimli antropomorfik ürün tercihi, sosyal-kalabalığın yüksek olduğu durumda olumsuz etkilenirken, sosyal-kalabalığın düşük olduğu durumda olumlu etkilenmiştir.
Romero ve Craig, 2017	Deneysel	Şişe	Görsel: Vücut benzeri görünüm	Zayıf insan formunu andıran şişelerin, tombul insan formunu andıran şişelere kıyasla, kontrol ile ilgili kavramları zihinde daha erişilebilir hale getirdiği, özellikle vücut kitle indeksi yüksek katılımcılarda finansal yeterliğe ilişkin inançları olumsuz etkileyerek hazcı harcama davranışı sergilemelerine yol açtığı tespit edilmiştir.

Wan, Chen ve Jin, 2017	Deneyssel	Çamaşır makinesi, tüketici elektroniği, tahlıl, dizüstü bilgisayar	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili Görev: Antropomorfe etme	Ürün antropomorfizminin tüketicilerin ürünün görünümüyle ilgili özellikleri hakkında bilgi edinebilmek için daha fazla para ve zaman harcamaya istekli olmalarına ve görünüm açısından daha üstün olan ürünü tercih etmelerine yol açmıştır. Ayrıca bu etkinin, “güzel olan iyidir” yargısı aracılığıyla ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.
Awad ve Youn, 2018	Deneyssel	Kol saati, meşrubat	Görsel: Yüz ve vücut benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Bir markanın aynı anda hem antropomorfik hem de kibirli bir şekilde sunulmasının narsistik eğilimleri yüksek katılımcılarda markaya yönelik daha olumlu tutumlara ve daha yüksek satın alma niyetine yol açtığı tespit edilmiştir. Bu etkinin, narsistik bireylerin, diğer narsistlerle olan ilişkilerinde olduğu gibi, antropomorfik ve kibirli marka ile daha kolay empati/özdeşim kurabilmeleri ve dolayısıyla kendileri ile daha uyumlu bulmaları aracılığıyla ortaya çıktığı belirlenmiştir.
Burgess, Graves ve Frost, 2018	Gözlemsel	—	—	Antropomorfizm eğilimi ile istifçilik (hoarding) eğilim ve davranışı arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, güvenlik objesine yönelik antropomorfizm eğilimi ile istifçilik davranışının yığma boyutu arasındaki ilişkinin, yüksek düzeyde yalnızlık yaşayan katılımcılarda, düşük düzeyde yalnızlık yaşayanlara kıyasla anlamı derecede daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.
Chen, Sengupta ve Adaval, 2018	Deneyssel	Blender, otomobil, kurye hizmet sağlayıcısı	Görev: Antropomorfe etme	Sosyallik veya yeterlik eksikliği yaşayan bireylerin, ürün antropomorfe etme görevi ile ilgilendikten sonra, nötr bir göreve kıyasla, ilgili eksikliklerini kısmen giderdikleri ve kendilerini daha canlı hissettikleri gözlemlenmiştir.
De Bondt, Kerckhove ve Geuens, 2018	Deneyssel	Şişe, ambalaj	Görsel: Vücut benzeri görünüm	İdeal kadın veya erkek vücut hatlarına benzeyen şişe ve ambalajların zihinde insan vücudu şemasını tetikleyerek bu ürünlerin estetik açıdan daha çekici olarak algılanmasını sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca, cinsiyete özel ürünlerde kadın katılımcıların ideal kadın vücuduna benzeyen tasarımı, erkek katılımcıların ise ideal erkek vücuduna benzeyen tasarımı tercih ettikleri gözlemlenmiştir.
Karampournioti, Hennigs ve Wiedmann, 2018	Deneyssel	Hayvan	Teşhis: İsim verme, fail gibi tasvir etme	Kozmetik ürün üreticilerinin hayvanlar üzerinde yaptıkları testlerin hayvanların acı çekerek ölmelerine yol açtığını anlatan broşürde hayvanın antropomorfe edilmesinin markaya yönelik açık ve örtük tutumları olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Broşürde hayvanın antropomorfik bir şekilde sunulması, antropomorfik olmayan şekilde veya yalnızca bir metinle sunulmasına kıyasla, empati eğilimi yüksek katılımcılarda markaya yönelik tutumları daha olumsuz etkilemiştir. Öte yandan, broşürde antropomorfik veya antropomorfik olmayan bir şekilde hayvan resminin yer alması, yalnızca bir metin kullanılmasına kıyasla, karanlık kişilik özelliklerinde yüksek skora sahip katılımcılarda markaya yönelik tutumları olumlu yönde etkilemiştir. Son

				olarak, tüketicilerin markaya yönelik açık ve örtük tutumlarının marka algılarını yordadığı, marka algısının da markaya yönelik davranışları yordadığı tespit edilmiştir.
Kim ve McGill, 2018	Deneysel, Gözlemsel	Mobil uygulama, sürücüsüz otomobil, finansal yönetim hizmeti	Görsel: İnsan benzeri logo/maskot Sözel: Birinci şahıs dili Teşhis: Fail gibi tasvir etme, unvan kullanımı	Algılanan finansal durumu yüksek olan katılımcılar antropomorfik ürünlere daha fazla faillik atfetme eğiliminde oldukları ve bu katılımcıların, algılanan finansal durumları düşük katılımcılara kıyasla, antropomorfik ürünleri daha fazla beğendikleri gözlenmiştir. Ayrıca bu etkinin, satış personelleri ile ilgili algıların insansı ürünlere aktarılmasının/genişletilmesinin bir sonucu olarak, bireyin maddi durumu ile satış personellerinden göreceği muamele arasındaki ilişkiye dair beklentiler aracılığıyla ortaya çıktığı belirlenmiştir.
Kwok, Grisham ve Norberg, 2018	Deneysel	Şekerleme, oyuncak, hediyelik eşya, kil saksı, sallama çay, şarap tutacağı, tuzluk	Görsel: Yüz benzeri görünüm, vücut benzeri tasarım	Sosyal dışlanma ile antropomorfizm arasında bir ilişki tespit edilememiş fakat antropomorfizmin nesnelere araçsal ve duygusal değerlerini artırarak daha yüksek beğeniye yol açtığı tespit edilmiştir.
Lin ve Huang, 2018	Deneysel	Çamaşır makinesi, cep telefonu, bilgisayar, dış macunu	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Karşılıklı-bağımlı benlik kurgusuna sahip bireylerin, marka-tüketici ilişkisinde üstün (efendi, hâkim) olarak konumlandırılan antropomorfik markalara, hizmetkâr olarak konumlandırılan antropomorfik markalara kıyasla daha olumlu tepkiler verdiklerini ve yine efendi/hâkim ürünlere bağımsız benlik kurgusuna sahip bireylerden daha olumlu tepki verdikleri gözlenmiştir.
Maeng ve Aggarwal, 2018	Deneysel	Otomobil, duvar saati	Görsel: Yüz benzeri görünüm	Ürün yüzünün en-boy oranı arttığında, insan yüzünde olduğu gibi, baskınlık (dominance) algısının arttığı gözlenmiştir. Fakat yüksek en-boy oranının yol açtığı algılanan baskınlığın, insan yüzünün aksine, beğeniye olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Bu etkinin baskınlık motivasyonu yüksek olduğunda ortaya çıktığı da araştırmanın bir diğer bulgusudur.
Newman, 2018	Deneysel	Ahşap ördek, otomobil	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: Animizm	Pazar değerleri benzer olan ve bir hikâye/anlatı ile sunulan ürünlerden, animistik özelliklere sahip olanların diğerlerinden daha değerli bulunduğu gözlenmiştir. Ayrıca, bağlanma (aidiyet) ihtiyacının, hikâye ile sunulan animistik ürünlerin algılanan değerini yordarken, animistik olmayan ürünlerin değerini yordamadığı gözlenmiştir.
Puzakova ve Aggarwal, 2018	Deneysel	Gözlük, kol saati, bisiklet, ayakkabı	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs	Ayrt edicilik (distinctiveness) motivasyonunun yüksek olması, antropomorfik olmayan markalara kıyasla, antropomorfik markalara yönelik tutumları olumsuz etkilemiştir. Bu ilişkide markanın ayrt ediciliğinin ve ürünün tüketim alanının (özel,

			dili	umumi) da düzenleyici rol oynadığı gözlenmiştir. Ayırt edicilik motivasyonu altında antropomorfizmin olumsuz etkisi yalnızca tüketicilerin ayırt ediciliğini yansıtabilecek markalar ve/veya umuma açık tüketilen ürünler için ortaya çıkmıştır.
Reavey vd., 2018	Deneysel	Armatür, hayvan, cep telefonu askısı	Görsel: Vücut benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Antropomorfik unsurlar içeren reklamların antropomorfik olmayan reklamlara kıyasla daha olumlu tutumlara yol açtığı ve antropomorfik unsurların üstü örtülü şekilde yerleştirilmesinin belirgin şekilde kullanılmasına kıyasla daha olumlu tutumlara yol açtığı tespit edilmiştir. Bir hayvan barınağı ile ilgili reklamda, katılımcılar bilişsel yük altındayken belirgin bir antropomorfik dil, bilişsel yük altında olmadıklarında ise üstü kapalı bir antropomorfik dil kullanılmasının, antropomorfik bir dil kullanılmamasına kıyasla daha yüksek bir bağış miktarına yol açtığı bulgulanmıştır. Ayrıca, doğa hayvanlarını koruma ile ilgili bir reklamın, belirgin antropomorfizm ve buyurgan bir dil veya üstü kapalı antropomorfizm ve buyurgan olmayan bir dille sunulmasının bağış miktarını artırdığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, bir cep telefonu askısı reklamında, belirgin antropomorfizm ve buyurgan bir dil veya üstü kapalı antropomorfizm ve buyurgan olmayan bir dil kullanılmasının reklama ve markaya yönelik tutumları olumlu etkilediği ve satın alma niyetini artırdığı bulgulanmıştır.
Tuškej ve Podnar, 2018	Gözlemsel (YEM)	—	—	Markanın prestijli ve antropomorfik olarak algılanmasının marka ile özdeşleşmeyi ve sosyal medyada marka ilgilenimini olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir.
Wan, 2018	Deneysel	Sırt çantası, çöp kovası, hava nemlendirici	Görsel: Yüz benzeri görünüm, vücut benzeri tasarım Sözel: Birinci şahıs dili	Tüketicilerin antropomorfik ürün tercihinin, ürünün sunduğu değer ve tüketicinin yöneliminin bir fonksiyonu olarak ortaya çıktığı bulgulanmıştır. Zaman odaklılığın sosyallik ile, para odaklılığın ise fonksiyonellik ile ilişkili olduğu varsayımıyla yapılan araştırmada, zaman ile manipüle edilen katılımcıların, para ile manipüle edilen katılımcılara kıyasla, antropomorfik ürünü daha fazla tercih etme eğilimi gösterdikleri bulgulanmıştır. Fonksiyonelliği önceleyen katılımcıların ise, sosyalliği önceleyen katılımcılara kıyasla, antropomorfik fonksiyonel ürünü daha fazla tercih etme eğilimi gösterdikleri bulgulanmıştır. Benzer şekilde, bu katılımcıların antropomorfik fonksiyonel ürünü antropomorfik olmayan muadiline kıyasla daha fazla tercih etme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir.
Zhang ve Patrick, 2018	Deneysel	Elektronik diş fırçası, sanal gerçeklik gözlüğü, taşınabilir bellek	Teşhis: Lakap takma	Marka lakaplarının, tüketicilerin marka ile ilgili duygularını olumlu yönde etkileyip marka ile olan bağımlı güçlendirerek markanın tüketici için önemini artırdığı ve sonuç olarak tüketicinin markaya bağlılığını ve marka ile ilişkisini sürdürme niyetini olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Ayrıca bu etkilerin, marka lakabının ilgililiğine (relevance) bağlı olduğu belirlenmiştir.

Chang vd., 2019	Deneyssel	Hayır kuruluşu, dizüstü bilgisayar, cep telefonu, süt, havayolu seyahati ve spor ayakkabı markalarının sosyal medya paylaşımları	Sözel: Birinci şahıs dili	Sıcakkanlı algılanan markaların sosyal medya içeriklerinin birinci şahıs diliyle (markanın ağzından), yetkin/becerikli algılanan markaların içeriklerinin ise üçüncü şahıs diliyle sunulmasının markaya yönelik daha olumlu tutumlar oluşturduğu ve markanın paylaşımlarının daha fazla beğenilmesini sağladığı tespit edilmiştir. Sıcakkanlı imaj ve birinci şahıs dilinin bir arada kullanılmasının tüketicilerin aidiyet ihtiyaçlarını tatmin ettiği, yetkin imaj ve üçüncü şahıs dilinin bir arada kullanılmasının ise benlik yüceltme ihtiyacını tatmin ettiği ve ilgili etkilerin bu yüzden ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu etkilerin yalnızca öz izleme eğilimleri yüksek katılımcılarda ortaya çıktığı da araştırmanın bir diğer bulgusudur.
Cooremans ve Geuens, 2019	Deneyssel	Poster	Görsel: Yüz ve vücut benzeri görünüm	Şekli bozuk meyve/sebzelerin antropomorfize edilmesinin pozitif duygulara yol açarak ürünün lezzetli algılanmasını sağladığı ve tüketicilerin satın alma niyetini artırdığı bulgulanmıştır. Ayrıca, bu etkinin özellikle çevresel kaygıları düşük katılımcılarda ortaya çıktığı tespit edilmiştir.
Guido, Pichierri, Pino ve Nataraajan, 2019	Deneyssel	Basılı reklam	Görsel: İnsan yüzü, yüz benzeri görünüm	Yüz veya yüz benzeri yapılar barındıran basılı reklamların diğer reklamlardan daha fazla dikkat çektiği gözlenmiştir. Fakat reklama maruz kalma süresi arttıkça, yüz ve benzeri yapılar içeren reklamların dikkat çekiciliği azalmıştır. Ayrıca yüz ve benzeri görsellerin kullanıldığı reklamların, hem marka hem de reklamın kendisinin hafızada kalmasını kolaylaştırdığı gözlenmiştir. Son olarak katılımcıların, yüz ve benzeri yapılar içeren reklamları, diğer reklamlara tercih ettiği de araştırmanın bir diğer bulgusudur.
Han vd., 2019	Deneyssel	Reklam broşürü	Görsel: Yüz benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Çevreci davranışı teşvik eden reklam metninde davranışın yapılabilirliğinin (feasibility) vurgulanmasının, arzu edilebilirliğinin (desirability) vurgulanmasına kıyasla, reklama yönelik daha olumlu tutumlara yol açtığı ve davranışa ilişkin niyeti artırdığı tespit edilmiştir. Fakat çevreci davranışı teşvik eden reklam metnine antropomorfik bir ürünün eşlik etmesinin bu etkiyi tersine çevirerek, davranışın arzu edilebilirliğinin (desirability) vurgulanmasının, yapılabilirliğinin (feasibility) vurgulanmasına kıyasla, reklama yönelik daha olumlu tutumlara yol açmasını sağladığı ve davranışa yönelik niyeti artırdığı bulgulanmıştır.
Ketron ve Naletelich, 2019	Deneyssel	Poster, çevrimiçi alışveriş ödeme sayfası	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: İsim verme, fail gibi tasvir etme	Doğayı antropomorfik bir şekilde tasvir eden posterlerin katılımcıların doğayı koruma davranışlarını olumlu yönde etkilediği ve bu posterlerden doğayı üzgün suratla temsil edenin gülen suratla temsil edene kıyasla daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinin, antropomorfizmin doğaya acıma hissini artırmasıyla ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Fakat tüketicilerden çevre dostu alternatif için ek ücret ödemeleri

				istendiğinde bu etkinin ortadan kalktığı bulgulanmıştır.
Koo, Oh ve Patrick, 2019	Deneysel	Salatalık, muz, kabak	Görsel: Yüz benzeri görünüm Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Taze olmayan tarım ürünlerini antropomorfize etmenin, bu ürünlere yönelik sıcak duygular yaratarak ürünlere ilişkin değerlendirmeleri olumlu etkilediği gözlenirken, taze ürünler üzerinde böyle bir etki gözlenmemiştir.
Liu vd., 2019	Deneysel, Gözlemsel	N/A	Teşhis: Cinsiyet atfetme Görev: Antropomorfize etme	Doğanın, hem açık hem de örtük biliş düzeyinde, erkek kavramına kıyasla, kadın kavramı ile daha çok özdeşleştirildiği tespit edilmiştir. Doğayı kişileştirmeleri istendiğinde, hem erkek hem de kadın katılımcıların, doğayı kadın kavramı ile daha ilişkili şekilde tasavvur ettikleri gözlenmiştir. Ayrıca, doğayı anne gibi tasvir etmek, baba gibi tasvir etmeye kıyasla, hem niyet hem de davranış düzeyinde çevre yanlılığını olumlu yönde etkilemiştir.
Van Esch vd., 2019	Gözlemsel (YEM)	Artırılmış gerçeklik: yumurta	Sözel: Birinci şahıs dili	Markaların artırılmış gerçeklik uygulamalarında antropomorfik öğelerin yer alması, artırılmış gerçekliğe yönelik güven, yenilikçilik, ödeme kolaylığı gibi tutumları pozitif, AG yan etkilerine ve kullanımına yönelik engellere ilişkin algıları negatif yönde etkileyerek, katılımcıların markaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir.
Wang ve Basso, 2019	Deneysel	Reklam broşürü	Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Eti tüketilen hayvanların "arkadaşlık" metaforu aracılığıyla antropomorfize etmenin, suçluluk duygusuna yol açıp et tüketimine yönelik tutumları negatif yönde etkileyerek, et tüketimine ve et satan restoranları kullanmaya yönelik niyeti azalttığı gözlenmiştir.
Yuan ve Dennis, 2019	Deneysel	Tablet	Görsel: Karikatürize insan göz, el ve ayakları İşitsel: Erkek sesi	Görsel antropomorfizm ödeme istekliliğini artırırken, yalnızca işitsel antropomorfizm veya hem görsel hem de işitsel antropomorfizmin bir arada uygulandığı durumlarda ödeme istekliliğinde herhangi bir etki gözlenmemiştir. Görsel antropomorfizmin ödeme istekliliği üzerindeki etkisine "ürüne bağlanmanın" aracılık ettiği gözlenmiştir. Son olarak, ne görsel, ne işitsel ne de her iki antropomorfizm türünün bir arada kullanılmasının duygudurum ve algılanan kalite üzerinde bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir.
Zhu, Wong ve Huang, 2019	Deneysel	Nehir, orman	Sözel: Birinci şahıs dili	Doğal varlıkları antropomorfize etmenin bireylerin bu varlıkları koruma niyetini artırdığı tespit edilmiştir. Bu varlıkların savunmasız insanlara (çocuk) benzetilerek antropomorfize edilmesinin, özellikle güç algısı yüksek bireylerde, sorumluluk algısını artırarak koruma niyetini ve zaman ve para bağışında bulunma istekliliğini artırdığı bulgulanmıştır. Ayrıca bu varlıkların bireye sosyal açıdan yakın olacak şekilde çerrçevlenmesinin de yine koruma niyetini artırdığı tespit edilmiştir.

Chan, 2020	Deneysel, Gözlemsel	Şişe, çalar saat, klavye, gözlük	—	Muhafazakârların, belirsizlikten kaçınma ihtiyacının bir sonucu olarak, liberallere kıyasla daha fazla antropomorfik eğilime sahip oldukları ve ürün davranışlarının öngörülebilirliğinin düşük olmasının bu etkiyi arttığı gözlenmiştir.
Chen, Chen ve Yang, 2020	Deneysel, Gözlemsel	—	Görev: Antropomorfize etme	Duyguları (üzüntü, mutluluk) antropomorfize etmek, ilgili duygulardan soyutlanmayı (detachment) kolaylaştırarak duygunun deneyimlenme şiddetini azaltmıştır. Ayrıca, üzüntünün antropomorfize edilmesinin, üzüntünün öz-kontrol üzerindeki olumsuz etkisini azaltarak bireylerin hazcı alternatifler yerine sağlıklı ve pratik ürünleri tercih etmelerini sağladığı tespit edilmiştir.
Herak, Kervyn ve Thomson, 2020	Deneysel	Basılı reklam	Görsel: İnsan yüzü	Basılı reklamlarda ürün ile birlikte bir insanın yer alması, ürünün antropomorfik algılanmasını sağlarken, ürüne eşlik eden insanın dehümanize edilmesine yol açmıştır.
Kim, Sung ve Moon, 2020	Deneysel (boylamsal)	Vitaminli su markası	Görsel: Yüz ve vücut benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili Teşhis: Fail gibi tasvir etme	Antropomorfik markanın, antropomorfik olmayan markaya kıyasla, katılımcıların markaya yönelik daha olumlu tutumlar geliştirmelerine ve markayı bir ilişki partneri olarak daha olumlu değerlendirmelerine yol açtığı ve bu etkilerin antropomorfik markanın sosyal birliktelik hissini artırması aracılığıyla ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu etkilerin katılımcıların marka hakkında olumsuz haberlere maruz kalmalarından sonra dahi devam ettiği bulgulanmıştır.
Zhang vd., 2020	Deneysel	Marka ismi ve sloganı, reklam metni	Görsel: Yüz ve vücut benzeri görünüm Sözel: Birinci şahıs dili	Markanın antropomorfize edilirken popüler olarak konumlandırılmasının markaya yönelik olumlu tutumları artırdığı, farklı/kendine özgü olarak konumlandırılmasının ise tutumları etkilemediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu etkinin, popüler olarak konumlandırılmasının markaya yönelik sıcaklık hissini artırması aracılığıyla ortaya çıktığı bulgulanmıştır.